

Valer Butură

**ETNOGRAFIA
POPORULUI
ROMÂN**

Editura Dacia

VALER BUTURA

ETNOGRAFIA POPORULUI ROMÂN

CULTURA MATERIALĂ

127276
B.C.U. - IASI

EDITURA DACIA
CLUJ-NAPOCA, 1978

CUVÎNT ÎNAINTE

Avîntul luat de cercetarea etnografică în anii de după eliberare ne permite să schișăm dezvoltarea culturii materiale populare românești și să încercăm o sistematizare a materialelor etnografice puse în lumină de numeroșii lor cercetători, îndeosebi de cei din cadrul muzeelor, mai îndeaproape preocupați nu numai de descoperirea, ci și de păstrarea lor în condiții corespunzătoare, ca mărturii nemișlocite ale condițiilor de muncă și de trai din orînduirile sociale în care au fost create și întrebuințate.

Profunde transformări social-economice petrecute în zilele noastre în viața satelor au impus intensificarea cercetărilor și achizițiilor, începînd cu monumentele arhitecturii populare și încheind cu uneltele tradiționale, azi depășite, obiecte casnice învechite și aruncate prin poduri, cămări etc., supuse dispariției.

Partidul și statul nostru, prețuind valoarea documentară și artistică a vestigiilor culturale tradiționale, au creat condiții fără precedent pentru studierea și colecționarea lor, pentru publicarea rezultatelor și valorificarea inestimabilului tezaur etnografic în expoziții ori în cadrul activităților cultural-educative de masă. În condițiile astfel create, muzeele mai vechi și-au îmbogățit an de an colecțiile pavilionare, iar unele și le-au întregit prin înființarea și dezvoltarea secțiilor în aer liber. S-au înființat numeroase muzee etnografice și secții noi, pavilionare și în aer liber, împlinind lipsuri și salvînd valori documentare și artistice de neprețuit, de un deosebit interes în cercurile de specialitate și în cele ale specialităților înrudite, din țară și străinătate, unde muzeografia noastră se bucură de un binemeritat prestigiu.

S-au elaborat și publicat — de pe pozițiile concepției materialismului istoric — numeroase și valoroase lucrări și studii referitoare la arhitectura populară, ocupații, port, instalații tehnice, meșteșuguri țărănești etc., precum și o primă lucrare de sinteză, *Etnografia românească* de Ion Vlăduțiu.

Nu pot fi trecute cu vederea meritele acestei lucrări în tratarea vastei problematice a etnografiei românești, începînd cu istoricul cercetărilor și încheind cu tipologia funcțională și cronologică a vestigiilor de cultură materială tradițională, ilustrative pentru complexe domenii ale culturii populare.

Din păcate — după opinia noastră — în lucrarea semnată de I. Vlăduțiu nu au fost tratate unele domenii importante ale culturii materiale, iar altele au fost prezentate sumar, cum este cazul ocupațiilor casnice, meșteșugurilor, transporturilor și schimburilor. În capitolul privitor la arta populară se revine asupra unor probleme care, din punct de vedere etnografic, se încadrează în procesul de producție a diferitelor bunuri materiale care întregesc utilul cu frumosul. Sumar și în afara complexelor de viață materială, spirituală și socială sînt tratate obiceiurile.

Conștienți de numeroasele dificultăți care se ridică în calea elaborării unei lucrări menite să ofere o imagine globală a culturii materiale tradiționale a poporului nostru și de faptul că o atare sinteză — în stadiul actual al cercetărilor — nu poate fi decît provizorie, am întocmit acest volum străduindu-ne să întregim tematica, să aprofundăm fenomenele, să aducem unele precizări referitoare la tipologia așezărilor și profilul ocupațiilor tradiționale, așa cum reiese nu numai din documentele istorice, ci și din realitățile etnografice. Aceste precizări se impun deoarece unii cercetători din trecut au abordat prin prisma determinismului geografic tipologia și evoluția așezărilor, profilul ocupațiilor etc. Alții le-au privit din unghiul unui etnograficism îngust, depășit, după cum n-au lipsit aprecierile subiective și chiar tendențioase privitoare la ocupațiile tradiționale ale poporului român, la continuitatea lor.

Unii istorici, geografi, filologi, etnografi etc. au atribuit o importanță exagerată păstoritului în cadrul ocupațiilor poporului român, neținînd seama de datele consemnate periodic în urbariile domeniilor feudale și nici de răspîndirea tipurilor tradiționale de păstorit, care au avut o importanță locală în majoritatea zonelor. Tipul mai evoluat de păstorit, cu un pronunțat caracter comercial, dezvoltat ca bază de materii prime pentru cîteva importante centre meșteșugărești de prelucrare și comercializare a produselor, a fost greșit considerat, de unii, ca mod tradițional, general de viață al poporului nostru. Ocupațiile poporului român au avut un profil mixt, atît în zonele înalte cît și în cele joase, impus de cerințele complexe ale traiului, de caracterul autarhic al economiei rurale timp de mai multe secole, de înceata și tîrzie dezvoltare a economiei de schimb. Pe lîngă agricultură și creșterea animalelor, o dezvoltare apreciabilă au înregistrat în orînduirea feudală meșteșugurile țărănești, atît în zonele din interiorul, cît și în cele din exteriorul Carpaților românești.

Așa cum rezultă din subtitlul lucrării noastre, consacram acest volum exclusiv prezentării culturii materiale tradiționale, vast domeniu de cercetare etnografică, în cuprinsul căruia distingem tipurile de așezări și construcții, modurile și mijloacele de valorificare — în timp și spațiu — a

varietelor resurse economice, în vederea satisfacerii cerințelor traiului, căile și mijloacele de efectuare a transporturilor și a schimburilor de bunuri.

Stadiul cunoștințelor nu permite încă urmărirea răspîndirii în spațiu a multor tipuri tradiționale de construcții, unelte, instalații etc., deoarece există încă pete albe pe harta cercetărilor etnografice. În zorul achizițiilor, muzeografii n-au zăbovit în suficientă măsură în unele zone și subzone, pentru aprofundarea investigațiilor. Unii cercetători merg încă pe drumuri bătătorite, prin Țara Oașului, Munții Apuseni etc., ocolind zone mai sărace în creații artistice, dar de mare interes pentru studiul formării și dezvoltării culturii populare românești.

Spre zonele mai puțin cercetate trebuie să se îndrepte atenția cercetătorilor, pentru o temeinică și complexă prezentare a realităților din cuprinsul lor. Necunoașterea, ca și prezentarea unilaterală a fenomenelor de cultură, a creațiilor artistice, poate da loc la interpretări greșite. Remedierea acestor lipsuri documentare este mai importantă și mai urgentă decît aprofundarea cercetărilor în zonele cunoscute. În vederea efectuării cercetărilor se impune — după părerea noastră — o strînsă colaborare și coordonare a muncilor între Institutul de etnografie și folclor și muzeele etnografice, în cadrul cărora activează cercetători cu vastă experiență și cunoștințe, tineri entuziaști, dornici să-și aducă contribuția la realizarea sintezelor de mare importanță preconizate, atlasul etnografic și tratatul.

În ilustrarea fenomenelor, materiale mai variate oferă zonele etnografice din Transilvania (Transilvania istorică, Banatul, Crișana și Maramureșul), datorită, în primul rînd, marii compartimentări a reliefului și izolării în care au trăit în evul mediu locuitorii unor zone, îndeosebi ai celor muntoase. Variate au fost și resursele economice oferite de diferitele zone, dintre care unele, îndeosebi sarea și aurul, au dus pînă departe fama de bogăție a Transilvaniei. În valorificarea tuturor resurselor economice un rol important l-a avut schimbul de experiență în muncă dintre poporul român și naționalitățile conlocuitoare, maghiari, germani, sîrbi, ucraineni etc. „De-a lungul veacurilor, între oamenii muncii români și cei de altă naționalitate s-au stabilit relații de strînsă colaborare; ei au conviețuit și conlucrat atît în condiții normale, cît și în împrejurări grele. Dezvoltarea forțelor de producție, progresul general realizat pe teritoriile locuite în comun de români, maghiari, germani și de alte naționalități constituie rezultatul muncii și luptei lor comune”¹. Nu pot fi trecute cu vederea

¹ Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multi-lateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism, București, 1975, p. 148—149.

nici schimburile de bunuri materiale cu etniile central europene, mai evaluate decît cele balcanice, de la sud de Dunăre, a căror dezvoltare a fost frînată multă vreme de stăpînirea otomană.

*

Moștenirea etnografică tradițională întregește mărturiile arheologice și documentele istorice asupra prezenței și continuității milenare a oamenilor în spațiul de formare și de viață a poporului român. Continuitatea lor în timp se datorește, în bună parte, bogatelor resurse economice pe care le-a oferit locuitorilor lui pămîntul strămoșesc, începînd cu marea fertilitate a solurilor din zonele joase și deluroase, unde s-a dezvoltat de timpuriu agricultura, pomicultura, viticultura etc. și încheind cu valoroasele zăcămintele de sare, fier, aur etc., intens exploatare încă din antichitate. Aceste resurse variate au contribuit, desigur, simțitor la generarea profilului mixt al ocupațiilor atestat nu numai de realitățile etnografice, ci și de descoperirile arheologice și documentele istorice.

Tipurile cronologice de monumente, obiecte, instalații tehnice etc. oferă mărturii nemijlocite asupra condițiilor de muncă și de trai din ultimele orînduiri sociale și ne ajută să le reconstituim pe cele din orînduirile mai vechi. Privindu-le în perspectiva dezvoltării istorice și a răspîndirii spațiale, distingem forme de tradiție străvechi și forme dezvoltate în condițiile ultimelor orînduiri sociale, creații specifice poporului român și bunuri culturale din patrimoniul etniilor europene sau din cel comun, universal.

Elemente de veche tradiție autohtonă supraviețuiesc în toate domeniile culturii populare românești. Originea unora se pierde în preistorie; altele sînt de obîrșie dacică, mai numeroase de proveniență romană, apoi bizantină etc. Continuitatea acestor elemente, ca și unitatea fondului de termeni de bază care le designează, la care se adaugă creațiile mai noi, îndeosebi din timpul orînduirii feudale, care întregesc zestrea originară, ilustrează, de asemenea, permanența legăturilor transcarpatice, a intensului schimb de bunuri economice și culturale dintre zonele din interiorul Carpaților și cele din exteriorul acestora, avînd ca rezultat formarea și dezvoltarea culturii populare românești, ca o cultură carpato-danubiană, de o mare bogăție și originalitate.

Așezările și ocupațiile s-au înscris în peisajul natural imprimîndu-i trăsături aparte prin morfologia și structura satelor, profilul construcțiilor și modul de amplasare a acestora în cadrul gospodăriilor, prin diversitatea modurilor de valorificare a resurselor naturale, în primul rînd ale solului, prin agricultură și creșterea animalelor. De-a lungul timpului, oamenii au

transformat peisajul natural într-un *peisaj etnografic*, numit de unii cercetători peisaj cultural, peisaj umanizat etc.

Peisajul etnografic s-a dezvoltat odată cu societatea. Satele au avut altă înfățișare în feudalism, decît în capitalism. Diferite au fost condițiile, modurile și mijloacele de valorificare a resurselor economice în vederea obținerii celor necesare traiului. În feudalism, peisajul etnografic era dominat de forme tradiționale de cultură, diferențiate zonal sub influența unui complex de factori locali, la început în condițiile economiei închise, iar apoi în cele ale schimburilor de bunuri cu alte zone și cu orașele.

În capitalism s-au intensificat schimburile interzonale și cu orașele, iar industriile au produs și pentru locuitorii satelor materiale de construcții mai rezistente decît cele locale, unelte și mașini mai eficiente decît cele tradiționale de lemn, pentru cultivarea pămîntului, prelucrarea produselor agro-animale etc. Odată cu acestea au început să se schimbe atît înfățișarea satelor, cît și a sectoarelor economice din cuprinsul hotarelor acestora. În arhitectura populară s-au accentuat influențele orășenești. Au fost părăsite unele sisteme agricole învechite, odată cu intensivizarea agriculturii. Au început să decadă unele tipuri de păstorit. S-au restrîns treptat ariile de răspîndire a uneltelor și instalațiilor tradiționale de lemn, cedînd locul celor de fier și mașinilor. Au decăzut meșteșugurile tradiționale, iar unele au fost părăsite, produsele acestora fiind înlocuite de cele industriale, care au ușurat și îmbunătățit munca și traiul oamenilor.

Sub ochii noștri se conturează, într-un ritm mult mai susținut, cu trăsături aparte, noul peisaj etnografic, specific socialismului. Transformarea socialistă a agriculturii, creșterea neîncetată a veniturilor reale ale țărănimii, intensul schimb de produse dintre oraș și sat, rezultat al dezvoltării puternice și armonioase a industriei și agriculturii socialiste, au schimbat radical fața așezărilor rurale din România. Unele sînt de nerecunoscut. S-au înnoit de la un capăt la altul nu numai satele din zonele joase, mai bogate în resurse agricole, ci și cele din zonele înalte, mai sărace, care păreau încremenite în forme tradiționale, în urmă cu 50—60 de ani, cum erau în Gorj, Munții Apuseni, Munții Poiana Ruscăi, în ținutul Neamțului etc. În aceste zone, ca și în celelalte, în anii construcției socialiste s-a dezvoltat industria extractivă, industria metalurgică, a materialelor de construcție, de prelucrare a resurselor forestiere etc., pe lîngă ample lucrări de stăvilire a eroziunii solului, de reîmpăduriri, de dezvoltare și modernizare a căilor de transport etc.

S-au îmbunătățit neînterupt condițiile de muncă și de trai ale întregii țărănimii. S-a lărgit orizontul cunoștințelor agro-zootehnice al țăranilor cooperatori. În mijlocul comunelor s-au construit școli, cămine culturale,

dispensare medicale etc., care contribuie din plin la ridicarea nivelului cultural, profesional și sanitar al tuturor celor ce muncesc pe ogoarele patriei. Sporește neîncetat numărul unităților comerciale, care asigură aprovizionarea țărănimii cu tot felul de produse industriale, precum și valorificarea surplusului de produse agro-animale. Măsurile luate în vederea sistematizării și dezvoltării așezărilor rurale vor asigura întregii populații de la sate condiții de muncă și de trai tot mai apropiate de cele de la orașe.

Legea nr. 58/1974, privind sistematizarea teritoriului și localităților urbane și rurale, care prevede organizarea pe baze științifice, în mod rațional și armonios, a cadrului în care trăiesc și muncesc cetățenii patriei noastre, stabilește, în perspectiva unui plan pe termen lung, căile dezvoltării așezărilor rurale. În acest scop, s-au întocmit schițe de sistematizare pentru centrele de comune și satele componente ale comunelor, stabilindu-se perimetrele construibile, regruparea gospodăriilor rămase în afara lor, regimul de înălțime și densitatea clădirilor, traseul și regimul străzilor etc. Birourile executive ale consiliilor populare comunale sînt obligate să pună la dispoziția cetățenilor proiecte tip, care să țină seama de specificul zonal, de tradițiile locale. În activitatea de sistematizare, o atenție deosebită se va acorda conservării frumuseților naturale, protejării întregului mediu ambiant.

Profunde și evidente transformări s-au produs în sectoarele din hotarele satelor, odată cu transformarea socialistă a agriculturii, cu dezvoltarea acestora pe baze moderne. Ca urmare a condițiilor tehnico-materiale create de partid și de stat, precum și a muncii harnice a țărănimii cooperatiste, a lucrătorilor din întreprinderile agricole de stat, a muncitorilor de la stațiunile de mecanizare a agriculturii, a specialiștilor în fitotehnie și zootehnie, s-a schimbat și peisajul agricol al țării.

În zonele cerealiere impresionează în mod deosebit întinderea lanurilor, în locul nenumăratelor parcele individuale despărțite de răzoare cu bălării, pe care se succed soiuri selecționate de grâu, porumb, plante industriale, plante oleaginoase, plante textile etc., precum și numărul tot mai mare și mai variat de mașini, cu care se cultivă pămîntul, se execută lucrările de întreținere a culturilor și de recoltare a roadelor îmbelșugate, cu care răsplătește pămîntul hărnicia, iscusința. În cincinalul în curs, definit ca cincinalul promovării ample a cuceririlor revoluției tehnico-științifice, se pune un accent deosebit pe mecanizarea tuturor lucrărilor la principalele culturi, la cultura porumbului, sfeclei de zahăr, cartofilor și furajelor, precum și a principalelor operațiuni în zootehnie, legumicultură, pomicultură și viticultură. Se extind an de an suprafețele de terenuri ame-

najate pentru irigații, în sisteme mari, moderne, atît în cadrul cooperativelor de producție, cît și al întreprinderilor agricole de stat, în zonele cu precipitații atmosferice mai puține.

În zonele deluroase au avut loc ample lucrări de amenajare a pantelor, în vederea plantării lor cu pomi fructiferi și viță de vie. Culmile, părăginite în mare parte în trecut, înălbesc acum primăvara, cînd se deschid florile pomilor, îmbălsămînd aerul cu miresmele lor. Toamna, ramurile pomilor din jurul Carpaților se apleacă spre pămînt, sub greutatea poamelor, unele mai gustoase decît altele, care au devenit o importantă bogăție a țării. Livezile alternează cu podgorii întinse, cu soiuri selecționate de struguri, din care se obțin vinuri apreciate în țară și pe piețele internaționale.

O dezvoltare apreciabilă a înregistrat zootehnia. În peisajul rural au apărut marile complexe de creștere intensivă a bovinelor, porcinelor, ovinelor și păsărilor. Se urmărește sporirea întregului efectiv în ferme specializate, atît în cadrul cooperativelor agricole de producție, cît și în întreprinderile agricole de stat, cărora le revine sarcina de a asigura animalele de reproducție din rase superioare, pentru întreaga agricultură.

Numai în urma dezvoltării accelerate a industriei socialiste, care satisface cerințele tuturor ramurilor economiei, precum și a sprijinului masiv acordat de stat cooperativelor de producție, a fost posibilă trecerea de la agricultura tradițională înapoiată, la o agricultură mecanizată, intensivă, care beneficiază de cuceririle științei și tehnicii, în toate ramurile de producție.

Agricultorul de mîine va fi nu numai un tehnician tot mai inițiat în agrotehnie și zootehnie, ci și un cunoscător și mînuitor abil al numeroaselor și variatelor mașini și instalații mecanice cu care va fi dotată în viitor agricultura noastră socialistă. Satul de mîine va oferi locuitorilor săi un confort urban, într-un cadru mai aerat, mai recreativ, invidiat de orășeni. Obiectele etnografice, acum rarități, vor fi curiozități chiar și pentru locuitorii satului viitor. Cele mai multe vor trece în categoria documentelor istorice materiale, avînd o incontestabilă valoare științifică în reconstituirea dezvoltării culturii populare, din timpuri preistorice pînă în zilele noastre, nu numai pentru teritoriul patriei, ci și pentru aria unei părți a sud-estului european.

AUTORUL

ABREVIERI

- "AF" = Anuarul arhivei de folclor.
"AIIC" = Anuarul Institutului de istorie, Cluj-Napoca.
"AMC" = Activitatea muzeelor, Cluj-Napoca.
"AMETC" = Anuarul Muzeului etnografic al Transilvaniei, Cluj-Napoca.
"AMN" = Acta Musei Napocensis.
"AMS" = Anuarul Muzeului satului.
"AS" = Arhiva someșană.
"BSG" = Buletinul Societății de geografie.
"Documente" = Documente privind istoria României.
HDS = Hanul domnesc, Suceava.
"Hurmuzaki" = E. Hurmuzaki, Documente privind istoria României.
LIGC = Lucrările Institutului de geografie al Universității din Cluj-Napoca.
MAPB = Muzeul de artă populară al Republicii Socialiste România.
MCTLC = Muzeul culturii tradiționale a lemnului, Cîmpulung-Moldovenesc.
MECL = Muzeul etnografic comunal Lupșa.
MEMI = Muzeul etnografic al Moldovei, Iași.
MER = Muzeul etnografic din Reghin.
METC = Muzeul etnografic al Transilvaniei, Cluj-Napoca.
MG TJ = Muzeul Gorjului, Tîrgu Jiu.
MJRV = Muzeul județean Rîmnicu Vîlcea.
MPVG = Muzeul pomiculturii și viticulturii din România, Golești.
MS = Muzeul satului, București.
"REF" = Revista de etnografie și folclor.
"RM" = Revista muzeelor.
"SCIA" = Studii și cercetări de istoria artei.
"SCIV" = Studii și cercetări de istorie veche.
"SRI" = Studii. Revistă de istorie.
"SR" = Sociologie românească.

CADRUL GEOGRAFIC ȘI ISTORIC DE FORMARE ȘI DEZVOLTARE A CULTURII POPULARE ROMÂNEȘTI. ZONELE ETNOGRAFICE

Asemănările și deosebirile din peisajul etnografic al continentelor și țărilor din cuprinsul lor impun zonarea etnografică cu un principiu metodologic de bază în cercetările monografice sau tematice. În cadrul blocurilor continentale distingem *regiuni etnografice*, care cuprind ținuturile dezvoltate în condiții geografice și istorice asemănătoare. Deși în cuprinsul lor trăiesc popoare diferite, în peisajul etnografic se surprind trăsături comune, datorate legăturilor strânse și schimbului permanent de bunuri materiale și culturale. În cadrul acestor regiuni trăiesc mai multe *etni*, cum se definesc comunitățile plămădite în cursul istoriei, pe un anumit teritoriu, care prelungesc o moștenire culturală de tradiție mai veche, o continuă și o îmbogățesc în condițiile unității fondului originar și ale unei dezvoltări economico-sociale și politice proprii, imprimând adeseori creațiilor din domeniul culturii materiale și spirituale, trăsături specifice, prin care se definesc și se deosebesc de etniile învecinate, de celelalte din regiunile în care se încadrează și de regiunile învecinate. Deși etniile interferează (adeseori conviețuiesc) iar procesele înnoirii lor, în condițiile specifice diferitelor orînduiri sociale, sînt neîntrerupte, ele păstrează totuși anumite vestigii tradiționale, care le definesc și unesc. În patrimoniul etniilor se disting forme locale, prin care se definesc *zonele etnografice*. Pe lângă zonele etnografice, ale căror trăsături aparte se desprind din ansamblul fenomenelor de cultură, se disting zone cărora formele specifice din anumite fenomene de cultură le imprimă trăsături aparte, cum sînt zonele de port, zone cu așezări ripisite, zone cu așezări răsfirate etc.

După cum se știe, în explicarea fenomenelor de cultură trebuie să se țină seama, în primul rînd, de condițiile vieții materiale a oamenilor. Dintre acestea, determinante sînt nivelul de dezvoltare a forțelor productive ale societății, care oglindește gradul de stăpînire a naturii de către om, și relațiile de producție corespunzătoare acestuia. În condițiile unui nivel mai redus de dezvoltare a forțelor de producție, din antichitate și evul mediu, factorii geografici joacă, după locuri și împrejurări, un rol mai mic sau mai mare, stimulînd sau, dimpotrivă, încetinind ritmul înnoirilor economico-sociale. Mediul geografic nu determină însă dezvoltarea societății, ci o influențează doar, și întotdeauna prin intermediul modului de producție.

În condițiile economiei țărănești tradiționale, dependența omului de natură se face încă simțită. Relieful, clima, solurile, resursele subsolului își pun amprenta asupra profilului ocupațiilor, modului în care sînt valorificate resursele solului și subsolului; și aceasta mai ales în domeniul culturii populare materiale, care cuprinde îndeosebi mijloacele de producție proprii economiei țărănești.

Avind în vedere condițiile geografice și istorice de plămădire și dezvoltare a culturii populare românești, ea poate fi definită ca o cultură carpato-danubiană, care a preluat și îmbogățit fondul original, rezultat din sinteza tradițiilor dacice, autohtone, cu tradiții culturale mediteraneene, pătrunse aici pe diferite căi, dar mai ales prin coloniștii aduși în Dacia după cucerirea acesteia de către romani.

Poporul român face parte din etniile Europei mijlocii². Europa mijlocie, care se întinde de la Oceanul Atlantic la Marea Neagră, este regiunea cea mai compartimentată a continentului. Diferențierile nu se evidențiază numai în aspectele fizico-geografice, ci și în dezvoltarea economică, în componentele etnice și în aspectele etnografice. Totuși, această regiune prezintă numeroase și multiple asemănări, prin intensele schimburi de bunuri economice și culturale dintre locuitorii ei.

În lungul Europei mijlocii se înlanțuie două șiruri de munți, formați în două faze de cutări, hercinică și alpino-carpatică. Ea este dominată de culmile munților din faza alpino-carpatică, cu forme tinere, dar mai sărace în resurse economice decât masivele hercinice, care le dublează spre nord, intens erodate, dar bogate mai ales în fier și cărbune de pământ. Culmile jalonează podișurile și cîmpiile de la poalele lor. Din punct de vedere economico-social aceste unități s-au dezvoltat în strînsă interdependență.

Munții din faza hercinică, după o eroziune îndelungată, au fost parțial angajați în cutările alpine, iar culmile care nu au fost prinse în valurile de cute și nu au cedat presiunii acestora, s-au dislocat și fragmentat. Sectoare întinse s-au scufundat, așa încît au rămas masive izolate care se succed în partea dinspre nord a Europei mijlocii, începînd din Peninsula Bretagne pînă în nordul Dobrogei, prin Belgia, R.F. Germania, R.D. Germană, R.S. Cehoslovacă, R.P. Polonă și R.S. România. În cele mai multe părți aceste masive nu depășesc înălțimea dealurilor. Culmile împădurite au sugerat numiri ca Schwartz Wald, Thüringer Wald, Böhmer Wald. Cu excepția cîtorva, masivele au un subsol bogat în metale și cărbuni. De aceea au avut un rol important în dezvoltarea Europei mijlocii, începînd din feudalism, cînd au luat un tot mai mare avînt meșteșugurile, între care pe primul plan s-a situat metalurgia fierului, care a pus la îndemîna oamenilor unelte tot mai perfecționate și mai variate, necesare în feluritele activități productive. În capitalism, cărbunii au transformat ținuturile din împrejurimile acestor masive în puternice zone industriale, de mare atracție pentru populația rurală săracă. În cuprinsul Europei mijlocii, minieritul, pe care îl practicau din moși-strămoși autohtonii, s-a intensificat, deoarece cerințele pentru bogățiile subsolului au fost permanente, oamenii neputîndu-se lipsi nici de sare, nici de fier, nici de aramă etc.; la aceasta se adaugă aportul populațiilor miniere emigrate din regiunile în care sărăceau

² Ținînd seama de particularitățile diferitelor etnii europene, de condițiile istorice și geografice de dezvoltare, distingem accentuate diferențieri, mai ales în sens latitudinal. În perspectiva dezvoltării istorice și a condițiilor fizico-geografice, se disting în cuprinsul Europei următoarele regiuni etnografice: *Europa mediteraneană*, *Europa mijlocie*, *Europa nord-vestică*, *Europa răsăriteană*.

zăcămintele în cele în care se găseau altele mai rentabile, ori din cele în care posibilitățile de trai erau mai reduse în cele în care se obțineau venituri mai bune.

Culmile alpino-carpatice sînt înălțuite în partea de sud a Europei mijlocii. Alpii se află în partea apuseană, Carpații în cea răsăriteană, cele două lanțuri de munți fiind despărțite numai de valea Dunării, adîncită într-o șa largă, dintre Munții Wiener Wald și Carpații Mici. Din Alpi se desprind lanțuri de munți mai scunde: Pirineii spre vest, Apeninii spre sud și Alpii Dinarici spre sud-est, adîncesc și extind întrepătrunderea dintre munți și cîmpii, dintre continent și mările periferice. Alpii propriu-ziși, ușor arcuiți spre nord, între Nisa și Viena, au 1200 km lungime și 120—200 km lățime. Acești munți sînt înalți, cu accentuate contraste reliefaie, datorită cărora oferă peisaje de un rar pitoresc. După cutările intense, care au dus la formarea munților, eroziunea și-a început și își continuă, prin agenții ei sculpturali, modelarea reliefului. Apele, mai active, i-au compartimentat în masive, i-au despărțit în culmi cu pante repezi, spre văile longitudinale care le despart și numai pe alocuri le secționează transversal. De aceea pasurile mai frecventate sînt între 1370 m (Brenner) și 2472 m (Gr. St. Bernard). Alpii se împart în două sectoare: Alpii Occidentali și Alpii Orientali, despărțiți de o linie convențională, pornind de la lacul Constanța și continuînd pe valea Rinului, pasul Splügen, Val San-Giacomo, lacul Como³. Pe la 3000 m altitudine începe zona de alimentare a ghețarilor cu zăpezile abundente ce cad pe înălțimi. Decorul glaciari al culmilor mai înalte este întregit de urmele glaciațiunii cuaternare, prin creste zimțate, ca niște custuri, prin oglinzile lacurilor formate în circurile dintre ele, prin văile în formă de U, care coboară spre poalele culmilor.

În lungul Alpilor condițiile climatice diferă, deoarece prin așezarea lor în cadrul continentului, spre sud se resimt influențe mediteraneene, în vest oceanice și în est continentale. Datorită abundenței precipitațiilor, multîmii izvoarelor și ghețarilor, care se topesc cînd celelalte scad, Alpii sînt un adevărat „castel de ape”, care curg spre cele mai importante artere fluviale din Europa apuseană și centrală. În timp acestea au devenit tot mai importante surse de energie și căi de transport. În feudalism, în lungul lor se înșirau numeroase instalații acționate de roți hidraulice, iar în capitalism aceste cursuri de ape au devenit inepuizabile surse de energie electrică. Ronul, Rinul, Dunărea, care leagă Alpii de ținuturile periferice cu mările de la marginea continentului, au fost căile cele mai avantajoase pentru transportul și valorificarea resurselor economice, între care un loc important l-au deținut întinsele păduri de foioase și conifere. Pe versantul italian foioasele urcă pînă pe la 1400 m, iar coniferele numai pînă pe la 1800 m, deși au latitudine și expoziție mai favorabilă decît masivele apusene, nordice și răsăritene, unde fagul cedează pe la 600—800 m locul coniferelor. Acestea urcă pînă pe la 1900—2000 m altitudine, izolat

³ Paul et Germaine Veyret, *A coeur de l'Europe, les Alpes*, Paris 1967, p. 216—223.

la 2200 și chiar mai sus. Deasupra etajului forestier, pînă pe la 2900—3000 m, este etajul alpin, unde predomină vegetația ierboasă, care oferă pășune abundentă în timpul verii. În partea inferioară, la contactul cu pădurea, ieburile cedează locul arbuștilor, afini, rododendroni, ienuperi etc. Gramineele, ciperaceele, juncaceele populează pajiștile alpine, asociate în funcție de sol și umiditate. În iunie-iulie apar florile alpine, covoare de narcise, gentiane albastre, bulbuci aurii, gama orhideelor, datorită cărora munții oferă un peisaj unic. Pe la 3000 m începe etajul nival, în care ierburile cedează locul mușchilor și lichenilor, care rezistă rigorilor climatului de pe marile înălțimi ⁴.

Carpații sînt înălțuiți pe o lungime de cca 1500 km și au între 45 și 130 km lățime. În lungul lor, spre deosebire de Alpi, se succed sectoare de culmi mai scunde, din formațiuni de fliș, cu masive mai înalte, din formațiuni cristaline cu forme alpine, care rămîn sub limita zăpezilor eterne, avînd numai urme glaciare cuaternare. Acești munți se împart în două sectoare, în formă de arc: Carpații de nord-vest sau Carpații slavi, cum îi numește Emm. de Martonne, și Carpații de sud-est sau Carpații românești ⁵. Carpații de nord-vest, ca și Alpii, sînt ușor arcuiți spre nord, între Dunăre și Munții Maramureșului. Culmile se înalță și se largesc în impunătorul masiv al Tatrei, care culminează la 2663 m în vîrfurile Gerlachovka. Tatra înaltă este dublată spre sud de Tatra joasă, care atinge 2045 m, în vîrfurile Dieumbr. În sudul Tatrei joase, un culoar tectonic larg, în direcția vest-est, străbătut de riul Hron, desparte masivul cristalin de Munții Metaliferi ai Slovaciei, asemănători cu cei din Transilvania, însă mult mai scunzi (vîrfurile cel mai înalt fiind de 1480 m.). În subsol conțin zăcămintele polimetalice, aurifere, a căror exploatare a fost mai intensă sau mai restrînsă, ca și în munții noștri. În perioadele de declin, o parte din populația minieră a emigrat spre alte centre, între care au fost preferate nu numai cele din împrejurimile Băii Mari, ci și cele din Munții Metaliferi din sudul Munților Apuseni. În continuarea celor trei lanțuri de culmi din sectorul central al Carpaților de nord-vest, înălțimile scad iarăși spre sud-est. Cristalinul dispare, și în structura culmilor scunde, paralele, cu pante domoale, predominînd formațiunile de fliș. Au trecători joase (Dukla 502 m., Tylicka 688 m, Ojok 889 m), cu vechi și importante căi de pătrundere din Europa nordică și răsăriteană în Europa centrală, așa cum e și Poarta Moraviei dintre Carpați și masivul hercinic al Boemiei ⁶.

Carpații sud-estici sau Carpații românești se înscriu în spațiul de formare și viețuire a poporului român, ca un puternic bastion, cu largi perspective spre treptele reliefa complementare de la poalele lor. În extremități au masive în care reapare cristalinul, Munții Maramureșului și Munții Rodnei în nord și Carpații Meridionali în sud. Munții Maramureșului, care se înalță în estul miciei și vechii „țări” cu același nume, sînt o ramură a Beskizilor Orientali. Munții Rodnei, care li se alătură spre sud-

⁴ *Ibidem*, p. 241—245.

⁵ Emm. de Martonne, *L'Europe Centrale*, Paris, 1930, p. 41.

⁶ V. Mihăilescu, *Carpații sud-estici*, București, 1963, p. 34—40.

vest, culminează în Pietrosul (2305 m) și au forme alpine, cu profil îndrăzneț, sub care se conturează plaiuri în trepte, specifice Carpaților. Spre sud Carpații românești se desfac în două șiruri de munți: Carpații Orientali și Carpații Meridionali, care se conturează ca un arc din Bucovina până la Dunăre, și Carpații Occidentali, ale căror insule muntoase se arcuiesc spre Depresiunea Panonică, formată pe locul unei vechi arii hercinice scufundate. Între cele două arcuri carpatice se află Depresiunea Transilvană, bogată în resurse economice, ca și munții ce o înconjoară.

Carpații se continuă cu Balcanii în sudul Dunării, limita geografică și etnografică spre nord a Peninsulei Balcanice⁷. Partea nordică a acesteia, cuprinzând Bulgaria, Albania și Iugoslavia, se situează ca o subunitate a peninsulei de trecere între regiunea mediteraneană și central europeană, între sud-estul Europei și Asia Mică, prin Turcia europeană. Etniile sud-slave au asimiliat cea mai mare parte din populațiile autohtone din ținuturile de la poalele Balcanilor și Alpilor Dinarici, despărțind romanitatea nord-dunăreană de lumea mediteraneană, greacă și romană. Dar condițiile dezvoltării lor au fost din cele mai vitrege, deoarece Peninsula Balcanică a ajuns în curând sub stăpânirea îndelungată și apăsătoare a Imperiului otoman. După ocuparea succesivă a statelor feudale balcanice de către turci, în condițiile cu totul vitrege dezvoltării lor economice, ale oprimmării, violenței, nesiguranței oamenilor și bunurilor, s-au declanșat în cursul secolelor, puternice mișcări sociale ale popoarelor subjugate, ca și numeroase războaie pentru recăstigare independentă lor. Stăpânirea otomană a frânat dezvoltarea acestor popoare. Mai afectate au fost zonele străbătute de drumurile principale, pe care circulau oștile otomane spre centrul Europei și nordul Dunării, ca și locurile unde staționau în vederea purtării deselor războaie și invazii în țările vecine. În unele părți așezările s-au repliat spre înălțimi, văile joase fiind părăsite. O parte din populație a emigrat spre zone mai ferite, mai adăpostite, din cuprinsul peninsulei. O altă parte a emigrat în Imperiul Habsburgic ori în țările române sau în sudul Rusiei⁸. Mișcările populației în cadrul compartimentat al peninsulei au accentuat diferențierile etniilor balcanice, în cultura cărora alături de multe forme tradiționale, se disting influențele lumii otomane și ale celei asiatice, învecinate.

Carpații Orientali sînt o stavilă contra rigorilor climatice răsăritene, îndeosebi contra Crivățului, care bîntuie adeseori zonele joase extracarpătice. Trecătorile sînt destul de numeroase: Prislop (1413 m), Rotunda (1254 m), Mestecăniș (1099 m), Tihuța sau Bîrgău (1227 m), Păltiniș (1350 m), Bicaz (117 m), spre Gheorgheni, Vlăhița (970 m), Ghimeș (1006 m), Uz (960 m), Oituz (865 m), Buzău (810 m), Tabla Buții (1300), Bratocea (1267 m), Predeluț (1300 m). Ele au avut o importanță mai mică față de cele din Carpații Meridionali. Formațiunile cristaline dispar în Munții Bistriței și reapar numai la vest de Valea Dimboviței, în Carpații Meridionali. Se menține paralelismul culmilor pînă la cotul Vrancei, de unde ele se îndreaptă spre vest și sînt fragmentate de văi, care se scurg spre sud, spre

⁷ J. Cvijic, *La Péninsule Balkanique. Géographie humaine*, Paris, 1918, p. 6.

⁸ *Ibidem*, p. 112—127.

Buzău și Ialomița. În lungul văilor, sectoarele longitudinale mai largi alternează cu secțiuni transversale scurte, prin care apele răzbesc în cununa dealurilor subcarpatice și de aici spre Siret, în care se varsă.

Carpații Orientali sînt dublați spre interior de două grupuri de culmi vulcanice, terțiare. Un prim grup, de nord-vest, este cuprins între cotul pe care îl face Tisa la Hust și Valea Sălăuța, din ținutul Năsăudului. Culmile, cu forme caracteristice, despart Țara Maramureșului de Țara Oașului, de Depresiunea Băii Mari și de Țara Lăpușului. Acestea încep cu Munții Oașului, care culminează în Frasinul (827 m), se continuă în Munții Gutiiului, care în vîrfurile cu același nume ating 1445 m și se termină cu Munții Țibleșului, care se înalță la 1874 m. Mai importante din punct de vedere economic sînt culmile centrale, care au mineralizări polimetallice bogate⁹. Grupa munților vulcanici de sud-est începe cu Munții Călimani, care ating 2102 m în Pietrosul Călimanilor, și se continuă în sudul Mureșului, pînă în Valea Oltului, cu Munții Gurghiului (Fîncelul, 1684 m), Munții Harghitei (Mădărașul, 1801 m) și Munții Baraoltului (Ciucășul sau Muntele Mare, 1558 m). Între aceștia și Carpații Orientali se înșiră mici bazine (Bilbor, Borsec) și depresiuni mai întinse, ca aceea a Giurgeului, Ciucului, care împreună cu sectorul răsăritean al Țării Birsei au condiții climatice mai aspre decît alte depresiuni intracarpate. În aceste depresiuni din estul Transilvaniei s-au așezat la sfîrșitul secolului al XII-lea secuii, care au găsit aici o populație românească organizată în obști, avînd cnezii și voievozii ei¹⁰. Unii secui au părăsit depresiunile sărace și au emigrat în Moldova, așezîndu-se alături de pămînteni sau întemeind sate noi. Ei au fost numiți ceangăi.

Carpații Meridionali se întind între Valea Prahovei și Valea Dunării. Marele geograf și prieten al țării noastre, Emm. de Martonne i-a numit, în temeinică sa sinteză asupra lor, „Alpii Transilvaniei“¹¹. Numele a fost sugerat de structura și morfologia lor. În dreapta Prahovei culmile se înalță în pante repezi, la peste 2000 m, în Masivul Bucegilor, culminînd la 2507 m în vîrfurile Omul. În vestul lor, anume în Munții Făgărașului reapare cristalinul, care constituie axa centrală, structurală și orografică a masivelor din continuarea lor, Parîngul și Godeanul, spre care converg sau din care se desprind culmile secundare. Munții Făgărașului, ale căror creste se mențin la peste 2000 m, culminînd în Moldoveanul (2543 m) și Negoitul (2535 m), au pante repezi spre nord, spre Țara Oltului, întinsă, plană, ca o cîmpie. Spre sud pantele sînt mai domoale, iar spre Olt, după ce coboară în Țara Loviștei, se înalță iarăși, în culmea Coziei (1677 m). La vest de Olt, Munții Lotrului, din stînga văii longitudinale cu același nume și culmea Căpățînei, din dreapta ei, încadrează sectorul apusean al Loviștei. Ei converg spre masivul Parîng, care culminează în Parîngul Mare (2518 m). Spre nord, Munților Lotrului și Parîngului li se alătură Cindrelul (2245 m) și Surianul (2130 m), despărțiți de riul Sebeșului. În

⁹ V. Mihăilescu, *Carpații sud-estici*... p. 106—110.

¹⁰ St. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, Cluj, 1971, p. 114—115.

¹¹ Emm. de Martonne, *Recherches sur l'évolution morphologique des Alpes de la Transylvanie*, Paris, 1907.

vestul defileului Jiului este masivul Godeanul (1945 m), cu vârful Gugu (2290 m) și Peleaga (2509 m) cărora li se alătură Retezatul (2485 m) și Țarul (2190 m). Înălțimile scad spre sud, unde sînt secționate de Dunăre, și spre vest, spre Poarta Orientală, care desparte Carpații Meridionali de Munții Banatului.

În Carpații Meridionali contrastează formele alpine, mai accidentate, ale înălțimilor, cu formele mai domoale din josul lor, resturi ale ciclurilor de eroziune terțiară. În morfologia înălțimilor se evidențiază urme de glaciațiuni cuaternare, creste zimțate, circuri, morene laterale și frontale, văi în formă de U etc. Limita inferioară a acestora variază între 1300 și 1400 m în Carpații Meridionali față de 1000—1200 m în nordul Carpaților Orientali¹². Platformele, îndeosebi complexul sculptural superior Borăscu, situat la peste 1800 m, oferă întinse și bogate pășuni alpine și de aceea nu întîmplător păstoritul românesc a înregistrat o mai mare dezvoltare în satele de la poalele lor. Pădurile de fag cedează locul coniferelor între 1300 și 1800 m. Asociații de arbuști, jnepeni, ienuperi, bujori de munte etc. fac trecerea spre vegetația alpină, cu o compoziție variată, în funcție de expoziție, sol, umiditate.

Carpații Occidentali sînt înălțuiți în vestul Transilvaniei între sectorul văii Someșului dintre Ulmeni și Jibou și valea Dunării. În aceste limite sînt cuprinse patru masive muntoase: munții insulari ai Someșului, dintre Someș și Crișul Repede, Munții Apuseni, dintre Crișul Repede și Mureș, Munții Poiana Ruscă, dintre Mureș și Poarta de Fier a Transilvaniei, al patrulea fiind Munții Banatului. Culmile lor scunde au orientări diferite și sînt despărțite adeseori de mici bazine sau depresiuni mai întinse, care au oferit locuri pentru așezare bine adăpostite. Sectorul Munților Someșului este dominat de culmea Meseșului (997 m), o spinare masivă, împădurită, dintre Someș și Crișul Repede. În sud i se alătură Munții Plopișului, care se profilează în dreapta Crișului Repede spre Oradea, constituind cadrul muntos al Depresiunii Vadului. În nord e culmea Făgetului, cu pante repezi spre Cîmpia Someșului sau Sătmarului.

Munții Apuseni sînt mai masivi, mai înalți și prezintă o mai mare varietate de forme, datorită complexei structuri și evoluții paleogeografice. Eruditul lor cercetător, geograful Robert Ficheux, scrie despre ei: „Uimit de contrastul care delimitează Munții Apuseni și cîmpiile înconjurătoare, călătorul rămîne surprins cînd, străbătînd muntele, i se pare că descoperă priveliști cunoscute, colțuri din Masivul Central sau Morvan-ul francez, din Ardenii belgieni, din Pădurea Boemiei; nici urmă de munte înalt, ci aspectul monoton al vechilor masive roase pe care cursuri de apă voinice caută să le întinerească prin văile adînci și înguste”¹³. Tine-rețea văilor contrastează cu formele domoale ale înălțimilor, netezite sau numai ușor vâlurite în trepte de platforme, dintre care mai mare extensiune o au cele superioare, conturate în formațiuni cristaline, ca și

¹² *Monografia geografică a Republicii Populare Române*, I, București, 1960, p. 165—166.

¹³ R. Ficheux, *Munții Apuseni, în Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul*, 1918—1928, București, p. 164.

în Carpații Meridionali. Pe plaiurile acestora și umerii etajați în lungul văilor au urcat o parte din gospodăriile satelor din depresiunile care compartimentează munții, de la periferia lor. De fapt, marea compartimentare și intensă populare constituie două trăsături caracteristice Munților Apuseni. Culmii Bihariei, orientată nord-sud, care atinge 1848 m în Curcubăta, i se alătură spre est Muntele Mare (1825 m în vârful muntelui), cu Munții Gilăului, Masivul Vlădeșei (1836 m), spre vest Munții Pădurea Craiului, Munții Codru-Moma, iar spre sud Munții Mureșului, formați din trei sectoare, unul calcaros al Munților Trascăului, altul vulcanic al Munților Metaliferi, altul cristalin vechi al Munților Zărandului. Între lanțurile de munți se află zone de culmi mai scunde, cum sînt Țara Moților, Țara Abrudului sau depresiuni ca Țara Zărandului, Țara Bihariei, Depresiunea Vadului, Depresiunea Călățele și mici bazine, ca al Zlatnei, Trascăului, Băița din Hunedoara etc. Acestea au oferit, din vremuri preistorice, locuri preferate pentru așezare și variate resurse economice. O mare atracție au constituit-o bogățiile subsolului, în primul rînd aurul.

Munții Poiana Ruscă, dintre Mureș și Poarta de Fier a Transilvaniei, care îi desparte de Masivul Retezatului, sînt brăzdați de văi adînci, cu versanți abrupti, împăduriți. Urcîndu-i, rămii surprins de relieful domol al culmilor, care se profilează unele după altele, intens despădurite și populate. În jurul satelor adunate, rar resfirate sau risipite, pantele sînt terasate de răzoare înalte, care atestă vechimea oamenilor și a culturilor pe înălțimi. Pe alocuri, cum e la Runcul Mare, casele sînt înșirate în lungul văii, iar șurele multor gospodării sînt pe înălțimi, unde se află ogoarele și finețele, și unde stau oamenii cu animalele să le pășuneze și ierneze, să strîngă îngrășăminte naturale, cu care să le gunoiască. În subsolul lor sînt bogate zăcămintele de fier, exploatate din antichitate, îndeosebi cele de oxizi de la suprafață.

Munții Banatului sînt formați dintr-o serie de culmi, care se înalță în trepte dinspre vest spre est, culminînd în Piatra Goznei (1445 m) din Munții Semenicului și Svinecea Mare (1226 m) din Munții Almăjului. Printre culmi sînt depresiuni, culoare, prin care munții se întrepătrund cu cîmpia de la poalele lor. Subsolul lor conține importante bogății, cu deosebire fier și cărbuni; de aceea au o populație numeroasă.

Carpații constituie osatura pămîntului românesc, care se caracterizează printr-o echilibrată proporționare a formelor morfologice și o armonioasă repartizare a acestora. Ca o a treia caracteristică, deosebit de importantă pentru oamenii care au trăit pe meleagurile lui, este marea diversitate și abundența resurselor solului și subsolului celor trei trepte reliefale din care este alcătuit. În această privință se situează între cele mai bogate din Europa.

În mijlocul țării se află Podișul Transilvaniei, înconjurat de lanțurile muntoase ale Carpaților Orientali, Meridionali și Occidentali, ca o cetate. Sectorul nordic al podișului, dintre Mureș și Someș, cu forme mai domoale,

mai intens despădurit, este numit Cimpia Transilvaniei¹⁴. Numele se datorește nu numai caracterului stepic al vegetației, ci și faptului că este principalul grătar intracarpatic. Sectorul sudic al podișului, dintre Mureș și Olt, numit Podișul Tîrnavelor, este mai înalt; pe văile care îl străbat sînt îngrămădite gospodăriile satelor, iar pe versanți culturile alternează cu livezi și podgorii renumite, cu pîlcuri de păduri și finețe. Marginile podișului sînt jalonate cu sîmburi de sare, la mică adîncime în subsol, exploatate din vechime.

În estul Carpaților Orientali sînt două zone deluroase: Subcarpații Orientali și Podișul Moldovenesc. Subcarpații Orientali, dintre munți și valea Siretului, au culmi paralele cu munții, mai scunde, iar în subsol au bogate zăcăminte de sare, despre care Dimitrie Cantemir spune: „În Moldova se află munți întregi de sare, dacă dai la o parte scoarța de pămînt de deasupra se dovedesc a fi cu totul de sare. Voievodul și întreaga țară trag mari foloase de pe urma sării, căci, în afară de locuitorii țării, locuitorii din Bugeac și Crimeea, ca și din alte țări îndepărtate își iau sarea de aici cu corăbiile”¹⁵.

Podișul Moldovenesc, dintre Siret și Prut, are un sector nordic, străbătut de Jijia și Bahlui, mai scund, cu aspect de stepă, numit Depresiunea Jijiei sau Cimpia Moldovei, care este grătarul Moldovei de nord și al Bucovinei. Sectorul de la sud de Iași este mai înalt, satele se succed în lungul văilor, pe versanții cărora culturile cerealiere alternează cu livezi, podgorii, pîlcuri de pădure. Înălțimile scad spre sud, în cimpia din cursul inferior al Siretului.

În dreapta Dunării se înalță Munții Dobrogei, din faza hercinică, intens erodați, care culminează în Țuțuiatul (467 m). Înălțimile culmilor scad spre sud, spre Podișul Dobrogei, cu forme tabulare, cu înălțimi medii între 100—200 m¹⁶.

Spre sud, culmilor carpatice li se alătură Subcarpații Meridionali sau Getici și Cimpia Română, dintre aceștia și Dunăre, o importantă cale fluvială și nesecat rezervor de pește nu numai pentru populația așezărilor numeroase și vechi din lungul ei, ci și pentru locuitorii dinspre munți, și chiar de peste Carpați, peștele fiind multă vreme un important articol în comerțul dintre Țara Românească și Transilvania. Renumitele podgorii din sudul Moldovei, din zona viticolă Panciu-Odobesti se continuă, alternînd cu livezi, tot mai întinse, pe măsură ce se lărgesc dealurile. Cimpia dintre acestea și Dunăre este străbătută de numeroase văi, în lungul cărora sînt înșirate satele, majoritatea vechi ca și cele din zonele deluroase și muntoase. Mai puțin populat a fost cîmpul arid al Bărăganului, dintre Ialomița și Dunăre, ca și cel al Brăilei, de la nord de Ialomița, care au fost, pînă pe la mijlocul secolului trecut, domeniile preferate de oierii păstoritului transhumant pentru iernatul turmelor.

În vestul Carpaților Occidentali dealurile au o mai mare extensiune între Crișul Negru și Crișul Repede, și la nord de acesta din urmă, în

¹⁴ *Monografia geografică* ... I, p. 95.

¹⁵ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, postfață și bibliografie de M. Popescu, București, 1973, p. 50.

¹⁶ *Monografia geografică* ... I, p. 663—669.

Sălaj. Cimpia Tisei, latura de est a Cimpiei Panonice, s-a dezvoltat și se dezvoltă într-o strînsă interdependență cu munții învecinați, a căror zonă complementară este. Nu întîmplător aici se localizau două din cele mai vechi și importante voievodate româno-slave, cel al lui Menumorut dintre Someș și Mureș, și cel al lui Glad dintre Mureș și Dunăre¹⁷. Prin alternanța cîmpurilor înalte cu cîmpuri joase, mlăștinoase, cu lunci largi și ape leneșe, peisajul etnografic al Cimpiei Tisei s-a diferențiat în patru zone etnografice: Cimpia Sătmăruului, Cimpia Țării Crișurilor, Cimpia Aradului și Cimpia Banatului.

Natura, departe de a îngreua viața oamenilor în ținutul carpato-danubian, le-a oferit resurse economice din cele mai variate, unele solicitate de locuitorii altor ținuturi, învecinate sau mai îndepărtate, încă din antichitate. În moștenirea culturală tradițională, originară, un loc important l-au deținut, desigur, cunoștințele în legătură cu exploatarea și valorificarea resurselor economice în vederea satisfacerii cerințelor multiple ale traiului, apoi a tot mai numeroaselor sarcini și obligații, față de stat și stăpînii feudali.

Activitățile productive, îndeosebi cele în legătură cu valorificarea resurselor solului, au fost favorizate și de climă, de rețeaua hidrografică și de soluri.

Carpații românești, ca și Alpii, sînt o răspîntie climatică a Europei. Zonele intracarpătice au o climă continentală moderată, fiind mai expuse activității ciclonice și invaziilor aerului umed din vest, nord-vest și sud-vest, iar în timpul iernii sînt adăpostite de lanțul Carpaților împotriva invaziilor aerului rece continental (din est) sau arctic (din nord). Zonele extracarpătice au o climă continentală, cu veri mai călduroase, mai sărace în precipitații atmosferice, ierni mai friguroase, dar mai scurte. Unele zone, în special cele din sud-estul Moldovei și estul Munteniei, sînt expuse viscolului iarna, iar vara, invaziilor maselor de aer intens continentalizate. În zonele sudice se resimt influențe mediteraneene. Uneori aceste zone sînt invadate de aer tropical, din Africa de nord, care în jumătatea sudică a țării provoacă timp senin, cu temperaturi ridicate și secetă. Timpul ploios și închis, din primăvară și toamnă, este determinat de activitatea ciclonilor din Marea Mediterană, care se deplasează spre teritoriul țării, spre estul Europei¹⁸. Cu toate acestea, regimul termic al zonelor joase, cuprinse între izotermele anuale de 9°—12°, ca și regimul precipitațiilor atmosferice, care variază între 400 și 600 mm anual, sînt din cele mai favorabile agriculturii, care are tradiții străvechi în cuprinsul lor, atestate de descoperirile arheologice și cele mai vechi relatări istorice. Zonele deluroase, mai răcoroase, dar avînd mai multe precipitații atmosferice, au oferit condiții favorabile pomiculturii și viticulturii, pe lîngă agricultură. Munții, mai răcoroși, cu ploi multe, au oferit pășuni alpine bogate, întinse, valorificate de satele înșirate în lungul văilor, de

¹⁷ Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*... I, p. 28—31.

¹⁸ *Monografia geografică*... I, p. 310—319.

cele răsfirate sau îngrămădite în numeroasele depresiuni intracarpate, și pericarpate, pe măsură ce a sporit numărul populației și numărul așezărilor, și s-a impus intensificarea exploatarei terenurilor mai ușor accesibile din cuprinsul hotarelor.

Carpații Românești, ca și Alpii, sînt un adevărat „castel de ape”, din care izvorăsc principalii afluenți ai Dunării de jos. Rețeaua hidrografică, densă, radiară, colecționată de artere fluviale periferice, a oferit multiple avantaje oamenilor, în spațiul de formare și viețuire a poporului român, începînd cu cerințele traiului și încheind cu înlesnirea schimburilor de bunuri, oferite de natura darnică ori obținute prin hărnicia și iscusința oamenilor. Convoaie de plute au transportat în josul apelor mai mari, spre zonele periferice, lemne și sare, produse casnice și meșteșugărești etc. Apele văilor și riurilor au constituit forța motrice pentru numeroasele și variatele instalații acționate de roți hidraulice, începînd cu morile și încheind cu ciocanele grele ale fierărilor.

Solul, prin fertilitatea sa, în majoritatea zonelor, a avut un rol important în dezvoltarea ocupațiilor agricole. Ca urmare a diversității și complexității condițiilor fizico-geografice, învelișul de sol este variat. Cernozomurile ocupă suprafețe întinse în zonele joase. În zonele deluroase predomină solurile de pădure, diferențiate sub influența factorilor fizico-geografici în: soluri brune de pădure, soluri cenușii de pădure și soluri brun-roșcate de pădure. Solurile brune de pădure, specifice Europei centrale cu climat temperat subatlantic, sînt mai răspîndite în zonele deluroase din Transilvania, în Subcarpații Getici, în nord-vestul Moldovei etc. Solurile cenușii de pădure, proprii Europei estice cu climat continental, au o răspîndire relativ redusă, în partea de est a țării, în nordul Dobrogei. Solurile brun-roșcate de pădure, care fac tranziția de la solurile brune de pădure spre solurile maronii ale Europei sudice cu climat mediteranean, se găsesc în Muntenia centrală și vestică, Oltenia și Banat. În zonele muntoase sînt soluri mai sărace, cultivate cu mai multă trudă de oameni¹⁹.

Astfel, deși cadrul geografic de formare și viețuire a poporului român prezintă o mare diversitate de forme morfologice, ele sînt armonios îmbinate, formînd nu numai o unitate fizico-geografică, ci și una geo-economică. Valorificarea bogatelor resurse economice a fost favorizată de condițiile climatice, de rețeaua hidrografică și solurile fertile în majoritatea zonelor joase și deluroase, care dețin 70 % din teritoriul țării. Acestea înconjoară bastionul central al pămîntului românesc, Carpații, de unde izvorăsc afluenții principali ai Dunării de jos, spre care au gravitat nu numai apele, ci și o mare parte din bunurile oferite de natură sau produse de oamenii din cîmpii, din zonele deluroase și muntoase, vetre de plămădire și dezvoltare a bogatelor forme de cultură populară românească.

*

Creatorii și păstrătorii culturii populare au fost locuitorii satelor de pe întreg cuprinsul pămîntului românesc, adică țărăimea. În evul mediu,

¹⁹ Ibidem, p. 467—506.

perioada cea mai îndelungată, și cea hotărîtoare, în dezvoltarea acestei culturi, aşezările rurale cuprindeau marea majoritate a populației. Orînduirea feudală a îmbrăcat în țările române „pe lângă caracteristicile clasice fundamentale, anumite forme specifice, originale. Una dintre cele mai importante constă în împletirea relațiilor de exploatare feudală cu relațiile de proprietate individuală și de obște, în existența unor categorii de țărani liberi — răzeși și moșneni — stăpîni pe pămînt, care se bucurau de anumite drepturi economice și sociale. Această împrejurare a imprimat țărănimii, în întregul ev mediu, un rol deosebit în viața țărilor românești, făcînd din ea atît forța socială principală a dezvoltării economico-sociale, cît și factorul militar hotărîtor în bătăliile pe care poporul a trebuit să le ducă pentru apărarea entității naționale, a integrității patriei, a dreptului său sacru de a trăi liber”²⁰.

Modul de organizare în obști s-a menținut, secole în șir, nu numai în satele libere, ci și în cele aservite. Obștea românească, de origine daco-romană, a păstrat multă vreme anumite trăsături caracteristice: proprietatea individuală asupra casei, curții și grădinii, proprietatea devălmașă asupra pămîntului arător (în cadrul căruia delnițele, de diferite mărimi, care-și schimbau periodic locul în hotarul satului, erau în folosință individuală) și proprietatea devălmașă asupra pășunii, pădurii, izlazurilor, iazurilor, apelor curgătoare etc., folosite în comun.

Ca urmare, multă vreme, obligațiile față de stat ale țărănimii se impuneau global asupra fiecărui sat, în funcție de puterea economică a acestuia și de nevoile autorității centrale. Sfatul satului împărțea apoi darea pe locuitori, în raport cu starea lor economică. Satul a răspuns colectiv de plata obligațiilor față de stat pînă în pragul epocii moderne.

În satele aservite, dreptul de proprietate se transformă în drept de folosință veșnică, celelalte caracteristici rămînînd neschimbate.

În primele secole ale evului mediu, rezerva boierească sau nobiliară era neînsemnată; ca atare obligațiile țăranilor aserviți față de stăpînul feudal, reprezentînd în genere a zecea parte din produse, se achitau îndeosebi sub forma rentei în natură și apoi în bani și natură.

Odată cu dezvoltarea relațiilor de schimb, pentru a se asigura cît mai multe cereale pe piață, rezerva feudală crește fie prin defrișări, fie prin acapararea pămîntului țărănesc, îndeosebi prin cumpărări silnice. În felul acesta, alături de renta în bani și produse, își face tot mai mult loc renta în muncă (claca, respectiv robota în Transilvania) care sporește neconținut, devenind predominantă în secolul al XVIII-lea, cînd ajunge, de pildă, în Transilvania, la 3—4 zile pe săptămînă.

Creșterea exploatarei feudale s-a desfășurat paralel cu sporirea obligațiilor față de puterea centrală, în primul rînd datorită accentuării dominației economice și politice a Imperiului otoman asupra țărilor române. Cu precădere în secolele XVII—XVIII are loc o creștere vertiginoasă a obligațiilor de tot felul față de Poartă, iar în ce privește Transilvania

²⁰ Programul Partidului Comunist Român..., p. 29.

— unde exploatarea socială se împletește cu asuprirea națională — Curtea de la Viena nu se lasă nici ea mai prejos.

Ca urmare, procesul de aservire a țărănimii se adâncește. Tot mai multe sate libere, neputînd să-și achite obligațiile sporite față de statul feudal, mai mari decît ale celor aservite, îngroașă rîndurile țărănimii dependente. Această stare de lucruri s-a repercutat asupra întregii societăți românești.

Așa cum se arată în *Programul partidului*, dominația străină, în special cea otomană, a „secătuit, veacuri de-a rîndul, avuția țărilor românești, ... a dus, totodată, la prelungirea în timp a orînduirii feudale, la întîrzierea procesului dezvoltării societății românești, care a rămas în urmă față de țările din centrul și apusul continentului...”

În evul mediu, țărănimea a constituit forța socială principală, iar odată cu apariția și dezvoltarea proletariatului a devenit aliatul de nădejde al acesteia. Sînt cunoscute marile răscoale țărănești, ca și aportul însemnat al acestei clase în desfășurarea revoluției din 1848, a luptei pentru înfăptuirea statului național unitar și pentru cîștigarea independenței.

Desființarea relațiilor feudale, petrecută pe la mijlocul secolului trecut, nu a fost însoțită nici în vechea țară, nici în Transilvania de reforme agrare radicale, ceea ce a făcut ca țărănimea, în marea ei majoritate, să ducă în continuare lipsă de pămînt, să trăiască în sărăcie și ignoranță.

În perioada dintre cele două războaie mondiale, cînd relațiile capitaliste pătrund tot mai puternic în agricultură, gospodăriile mici și mijlocii, roase de nevoi, înglodate în datorii, cu greu își duc existența de pe o zi pe alta. Tehnica agricolă rudimentară, ignoranța, analfabetismul, lipsa de asistență medicală etc. își pun pecetea asupra vieții sătenilor.

Aceasta a fost, în linii esențiale, imaginea satului românesc dinainte de Eliberare.

Totuși, în ciuda condițiilor deseori vitrege de viață din orînduirea feudală și capitalistă, locuitorii satelor de pe întreg cuprinsul țării au creat, de-a lungul secolelor, o cultură populară, materială și spirituală, de o bogăție și originalitate de forme rar întîlnite.

Privită în ansamblul ei, cultura populară românească prezintă două caracteristici fundamentale: continuitatea și unitatea ei în timp și spațiu.

Elementele de continuitate pot fi descifrate în toate sectoarele culturii materiale tradiționale, în ocupații, în port, în arhitectura țărănească etc. Iată cîteva exemple ilustrative.

// Descoperirile arheologice, ca și cele mai vechi documente istorice, arată că ocupațiile poporului român au avut un caracter mixt, încă de la formarea sa. Uneltele descoperite, dar mai ales termenii de origine latină, unitari, care le denumesc, arată că în cadrul economiei tradiționale, în centrul preocupărilor se situa atît cultivarea pămîntului, cît și creșterea animalelor, cele două ramuri ale economiei rurale dezvoltîndu-se într-o foarte strînsă interdependență, nu numai în zonele joase, ci și în cele înalte, agricultura pe înălțimi avînd îndelungate tradiții în Carpații românești. De origine latină sînt nu numai termenii principali privitori la plantele cultivate și animalele domestice, la cultivarea și creșterea lor, la recoltarea și

prelucrarea produselor etc., ci și cei privitori la ramurile specializate, la pomicultură, viticultură, legumicultură și apicultură²¹, cu vechi și bogate tradiții, după cum reiese nu numai din documentele feudale, ci și din relațiile unor învățați ai antichității, despre bogăția lanurilor, mulțimea albinelor, întinderea viilor etc. Vom semnală termenii principali și datele istorice mai importante în partea introductivă a capitolelor asupra acestor ocupații.

Profilul mixt al ocupațiilor îl adevăresc și cele mai vechi documente istorice. În actele de danii către primele ctitorii domnești din Țara Românească (Vodița, 1374; Tismana, 1383, 1388, 1391; Cozia, 1388 etc.) sînt enumerate satele și ținuturile din care acestea primeau gălețile de griu, cele din care li se dăruiau livezi, nuceturi și vii. Produsele agricole erau întregite cu brînzeturi și cașcavaluri, miere și ceară, pești, cu obiecte casnice și meșteșugărești — pături și postavuri etc. La acestea se adăugau morile, în centrele mai importante ca Bistrița, Rîmnic, Pitești. Mircea cel Bătrîn a mai dăruit Tismanei, pe la 1391—1392, zeciuiala de aramă, de la roțile lui Ciop Hanoș, construite la mina de la Bratilov, județul Mehedinți²². După cunoștințele de pînă acum, aceasta este prima atestare la noi a folosirii roților hidraulice în metalurgie, pentru acționarea foilor la cuptoarele de reducere a minereurilor, și eventual a ciocanelor pentru prelucrarea metalului, ca și în metalurgia fierului.

Așadar, din seria documentelor se desprinde clar complexitatea activităților productive, axate pe agricultură și creșterea animalelor, întregite cu pomicultură, viticultură, apicultură, cărora li se adăugau variatele meșteșuguri specializate.

Prelucrarea produselor agro-alimentare s-a situat, din vechime, în centrul ocupațiilor casnice, alături de torsul și țesutul fibrelor textile. Preocupările pentru ușurarea muncilor au dus la descoperirea instalațiilor folosite în acest scop: morile, presele, pivele etc. La acestea s-a ajuns prin întregirea uneltelor casnice cu dispozitive de acționare prin forțe mai eficace decît brațele, furnizate de apele curgătoare, de animale și de vînt. Mai importante și mai frecvente au fost morile, diferențiate de timpuriu, în mori de apă, mori acționate de animale și mori de vînt. Tipul inițial al morilor de apă a fost moara cu roată orizontală, numită moară „cu ciutură“, „cu făcău“ etc., păstrată și la noi²³. Avînd o capacitate redusă de măcinat, acest tip de moară a fost înlocuit, în cele mai multe părți, de moara cu roată verticală, al cărei angrenaj de roți cu măsele accelerează turațiile pietrei alergătoare, sporindu-i capacitatea de măcinat. Astfel de mori, după cum arată și Vitruviu, erau bine cunoscute în Imperiul roman. În lucrarea sa *De architectura*, Vitruviu relatează că pe fusul roții de apă se afla o roată dințată, în conexiune cu o altă roată dințată, orizontală, legată solidar cu o piatră de moară²⁴. Morile de apă erau un lucru obișnuit

²¹ C. C. Giurescu, *Formarea poporului român*, Craiova, 1973, p. 97—99.

²² *Documenta Romaniae Historica. B. Țara Românească*, I, București, 1966, p. 19—41.

²³ V. Butură, *Die Siebenbürgischen Turbinenmühlen*, în „Etnographica“, I, Brno, 1959, p. 19—26.

²⁴ P. Vitruviu, *Despre arhitectură*, București, 1964, p. 410.

la Roma, începînd din anul 300 î.e.n.²⁵. „La Pompei, care avea de hrănit 30.000 locuitori, au fost găsite patruzeci de brutării care posedau fiecare cîte o moară de griu“²⁶. De aceea, se presupune că moara de apă a ajuns în regiunea carpato-danubiană încă în secolele II—III ale erei noastre. Există un argument foarte puternic în sensul continuității morii de apă pe meleagurile noastre, și anume „*terminologia ei esențială, care e de origine latină*“, susține C. C. Giurescu. Termenul generic al întregii instalații, *moară*, provine din *mola*, vechi cuvînt latin. Părțile esențiale ale morii au de asemenea nume de origine latină: *roată* din *rota*; *cupă* din *cuppa*, *dînte* din *dens*, *dentem* și *măsea* din *maxilla*. Tot latină este și etimologia celorlalte părți constitutive: *piatră* din *petra* — cea de jos purtînd numele de *stătătoare*, din *sto*, *stare*, și cea de sus *alergătoare*, din *allargare* —, apoi *fus* din *fusum*, *strat* din *stratum*, *braț* din *brachium*, *cai* sau *călușei* din *caballus*, *coardă* din *chorda*, *scuturătoare* din verbul a scutura, *excutulare*, *chingă* din *clinga*, *fruntar* din *frontale*, *ciutură* din *cytola*, *cruci* din *cruce*, *crucem*, *căpăstru* din *capistrum*, *buric* din *ombilicum*, *prefuste* din *fustis*, plus prefixul, *brotoc* din *brotacus*, *broască* din *brosca*²⁷. Ca instalații în folosință colectivă, cum sînt pînă în zilele noastre morile cu ciutură din Banat, la care 30—40 de gospodării își macină pe rînd cerealele, ele au existat desigur cu mult înainte de a deveni sursă de venit pentru conducătorii locali, pentru exploataorii feudali.

Pe lângă morile de apă s-au folosit, încă din antichitate, mori acționate de animale. „La Pompei, o casă de brutar, cu două etaje, cu cuptoare și patru mori la parter, acționate de măgari, ocupă o suprafață cu o lungime de aproximativ treizeci de metri și o lățime de 19,50 m“²⁸. Numărul mare al instalațiilor și spațiul restrîns ce-l ocupau ne îndreptățește să susținem că morile aveau o construcție asemănătoare cu cele cu roată orizontală, nu cu cele cu roți cu măsele, care necesitau construcții spațioase. În spațiul carpato-danubian, o moară acționată de cai este atestată pe la 1360—1361, într-un registru notarial genovez redactat la Chilia²⁹.

Vechi sînt și presele de ulei și de struguri. Pe drept cuvînt arată Vitruviu că, dacă n-ar fi fost inventate „axa cu vîrtej, barele de presiune și pîrghiile“, oamenii antichității n-ar fi putut avea, pentru plăcerea lor „nici limpezimea untdelemnului, nici produsul viilor“³⁰. Teascuri de ulei cu axă în șurub, cu pîrghii și vîrtejuri, care se situează între tipurile mai evolute, s-au folosit la noi pînă în timpuri apropiate³¹.

Alături de instalațiile pentru prelucrarea produselor agro-alimentare, frecvente au fost pe teritoriul patriei noastre și cele pentru finisarea țesă-

²⁵ Gordon Childe, *De la preistorie la istorie*, București, 1967, p. 253.

²⁶ *Ibidem*, p. 247.

²⁷ C. C. Giurescu, *Formarea poporului român* ... p. 137—138.

²⁸ Gordon Childe, *De la preistorie la istorie* ... p. 240.

²⁹ Șt. Olteanu, C. Șerban, *Meșteșugurile în Țara Românească și Moldova în evul mediu*, București, 1969, p. 28.

³⁰ P. Vitruviu, *Despre arhitectură* ... p. 402.

³¹ V. Butură, *Pivele de ulei din Transilvania*, în „*Revista muzeelor*“, II, nr. 2, 1965, p. 126—133.

turilor de lină: viltorile și pivele de pănură sau știezele. Terminologia principală a viltorilor și pivelor este tot de origine latină. „Mai întâi însăși denumirea instalației: *piuă*, care vine din latinul *pilla*, apoi diferitele ei părți componente: *roata*, din *rota*, *mai*, din *maleus*, *oală*, din *ola*, *jug* — răzămătoarea de la spatele maiurilor — din *iugum*, *chilugi* — forma populară pentru pilugi — rezultând dintr-un derivat al lui *pilo*, *pilare*, *coadă* (la fiecare mai sau chilug) din *coda*, *fus* din *fuscus*, *căldare* din *caldaria*, *pană* din *pinna*, *dinte* din *dens*, *dentem*, *braț* din *brachium* și *urs* din *ursus*“³². Ca instalații în folosință colectivă, acestea au existat, desigur, cu mult înainte de a fi menționate în documente, știut fiind că cele mai multe au constituit surse modeste de venit. Mai solicitate au fost în centrele de postăvărit și în zonele unde păstoritul a înregistrat o mare dezvoltare.

Tradiții vechi au și meșteșugurile pe teritoriul patriei. Unelte, tehnici și instalațiile păstrate, utilizate în practicarea celor mai importante meșteșuguri, cum au fost fierăritul, aurăritul și olăritul, ne dezvăluie aspecte deosebit de concludente privitoare la modurile de extragere, de prelucrare și de confecționare a diferitelor tipuri de produse. La noi s-au păstrat mai multe tipuri funcționale de unelte și instalații decât în alte părți ale Europei. De aceea materialele etnografice românești prezintă un interes mai larg.

Din vremuri străvechi au fost descoperite și valorificate bogățiile sub-solului, dintre care o importanță deosebită au prezentat-o sarea, fierul, cuprul, aurul și argintul. Unelte și instalațiile folosite în Munții Apuseni, la aurărit, pînă nu demult, ilustrează evoluția milenară a tehnicii de extragere a celui mai căutat metal, din antichitate pînă în zilele noastre. Uneltele spălătorilor de aur erau atît de simple, încît nu-ți venea să crezi că metalul se poate obține atît de ușor.

Elemente de continuitate oferă și ceramica românească, produsă în numeroase sate specializate, pînă pe la sfîrșitul secolului trecut și începutul secolului nostru. Tehnicile și unele tipuri de vase, din satele mai izolate, se leagă de tradițiile daco-romane ale meșteșugului și chiar mai vechi, evocînd începuturile lui, cum este cazul ceramicii de la Deda, județul Mureș, din suluri de lut. În numeroase sate s-a produs ceramică neagră. Mai numeroase erau aceste sate la poalele Carpaților Orientali și în zonele din estul lor³³. Ceramica neagră este considerată de tradiție Latène geto-dacică, folosită nu numai în Dacia preromană, ci și în timpul ocupației romane. În mai toate săpăturile efectuate în Moldova corespunzînd cu diferite epoci, paralel cu ceramici legate de noi elemente culturale, apare și ceramica neagră. „Chiar atunci cînd ceramici superioare în frumusețe (cum era ceramica de influență bizantină sau cea de influență orientală) se impuneau în producția olarilor români, ea [ceramica neagră] și-a păstrat locul, continuînd să dea vase de pămînt pentru uzul zilnic. Menținerea ei dove-

³² C. C. Giurescu, *Contribuții la istoria științei și tehnicii românești în secolele XV — începutul secolului XIX*, București, 1973, p. 159—160.

³³ B. Slătineanu, P. H. Stahl, P. Petrescu, *Ceramica*, București, 1958, p. 150—157.

dește prezența continuă, neîntreruptă și în forme asemănătoare celor vechi, a unei populații care a produs-o și a folosit-o”³⁴.

Elemente autohtone, de veche tradiție, s-au păstrat și în satele specializate în ceramică roșie. De tradiție mai veche este ceramica produsă la Săcel, în Maramureș, lustruită cu o piatră rulată, la fel ca cea neagră geto-dacică. Dintre centrele specializate în ceramică roșie obișnuită rețin în mod special atenția cele din vestul Munților Apuseni și Banat, care se încadrează într-o arie în care supraviețuiesc, mai bine decât în alte părți, forme de tradiție romană. „Formele romane cele mai curente s-au păstrat în decursul veacurilor, cu mici modificări, acestea din urmă datorate, desigur, fanteziei meșterilor. Dar ele formează, în mare parte și pînă astăzi, bazele formelor olăriei noastre”³⁵. Unele tipuri funcționale de vase corespundeau scopului pentru care au fost create, ceea ce a determinat păstrarea lor de-a lungul veacurilor, alături de tipuri mai noi, caracteristice anumitor perioade și orînduirii.

Ceramica s-a diferențiat odată cu societatea. Alături de ceramica de uz casnic obișnuit, a apărut ceramica fină. Ceramica fină românească a apărut și s-a dezvoltat sub influența ceramicii fine bizantine. Aceasta a circulat la noi, într-o primă perioadă, ca produs de import, apoi a început să fie imitată de meșterii locali. Ceramica de influență bizantină avea motivele decorative conturate prin sgrăfitare, pe fondul alb al vaselor, colorate în verde și galben, în compoziții aerate. În secolul al XVII-lea aceasta a început să cedeze locul ceramicii pictate de influență orientală, mai bogată în culori și motive. Spre sfîrșitul secolului ceramică policromă, pictată, se producea la Horezu, Oboga, Pucheni etc., centre importante de olărit³⁶. Tradițiile ceramicii bizantine sgrăfitate au supraviețuit în centrele de olărit din nordul țării, la Rădăuți, la Vama Oașului și în frumoasa ceramică maramureșană de pe Valea Izei.³⁷

O a doua trăsătură a culturii populare românești o constituie unitatea ei. Așa a fost fondul ei inițial și așa s-a păstrat, de-a lungul veacurilor, prin permanența legăturilor dintre zonele înalte și cele joase, dintre cele intracarpate și cele extracarpate. Aceste legături au avut loc în cadrul unor tot mai intense și largi schimburi de bunuri economice și culturale, prin circulația continuă a oamenilor peste Carpați, într-un sens sau altul.

Unitatea vestigiilor tradiționale din domeniul culturii materiale se evidențiază în peisajul etnografic prin tipologia satelor, gospodăriilor și caselor, ca și în modul cum se înscriu, alături de acestea, ocupațiile. Sub impulsul factorilor demografici și social-economiци, numărul gospodăriilor a sporit mereu și odată cu ele au crescut satele, lărgindu-și suprafața construită sau sporindu-și numărul prin roiri în crînguri, cătune, devenite cu timpul sate. Structurile, ca și tipologia gospodăriilor, s-au menținut, fiind determinate de ocupații, în mare parte. Casele au evoluat din tipuri vechi de planuri. Cele două tipuri de case, casa cu cămară și casa cu tindă, care

³⁴ *Ibidem*, p. 149.

³⁵ B. Slătineanu, *Studii de artă populară*, București, 1972, p. 265—266.

³⁶ *Ibidem*, p. 320.

³⁷ B. Slătineanu și colab. *Ceramica* ... p. 171—174.

sint la originea tipurilor tradiționale, se aflau atât în zonele din interiorul Carpaților, cât și în cele din exteriorul lor. O remarcabilă arhitectură tradițională se păstrează în zonele subcarpatice, din Mehedinți până în Bucovina. Acolo unde pomicultura și viticultura au fost ocupații principale, casele s-au înălțat pe temelii de piatră, în care s-au amenajat pivnițele pentru păstrarea produselor. Pridvoarele au fost întregite pe alocuri cu foișoare, susținute de stâlpi de o rară frumusețe, în lungul cărora se succed variate motive geometrice, de multe ori întregite cu creștături migăloase, din puncte, linii, scărițe, împletituri etc. Casele vechi și chiar cele mai noi, din Gorj, Vilcea, Argeș și Muscel se situează între cele mai desăvârșite realizări ale arhitecturii populare românești. Sub influența lor a evoluat nu numai arhitectura zonelor joase din sudul lor, ci și a celor dinspre nord, din Transilvania. Casele mai vechi din zona Pădurenilor erau de tipul celor cu cămară, ca în Gorj și zonele subcarpatice învecinate. Elemente comune cu casele mai noi din aceste zone au casele din Depresiunea Petroșanilor și Țara Hațegului, construite uneori de dulgherii renumiți din Gorj³⁸. Nenumărate exemple privitoare la unitatea culturii populare oferă nu numai așezările, ci și ocupațiile, prin uneltele folosite, tehnicile tradiționale, instalațiile tehnice etc.

De timpuriu s-au stabilit și menținut de-a lungul veacurilor legături strinse între zonele joase și cele înalte, a căror trăinicie a fost permanența cerințelor reciproce. Dinspre munți au coborât, în jos spre câmpii, oameni cu animale, cu lemne, meșteri iscusiți în construcții, variatele produse ale meșteșugarilor în lemn, ale pietrarilor, olarilor, vârarilor etc. Dinspre dealuri au coborât spre câmpii pomicultorii cu poame crude și uscate, mult prețuite și foarte căutate, cu țuică pentru ceremoniile familiale și petreceri, dar și viticultorii cu struguri și vinuri, cu tescovină. Dinspre Dunăre și iazurile din lungul râurilor porneau care cu pește sărat, folosit curent în alimentație, cu coșuri din nuiele și papură etc. Din câmpii au urcat spre zonele înalte căruțe încărcate cu saci de bucate, cu legume etc.

Salba de orașe și târguri, în trei șiruri — la contactul dintre munți și dealuri, dintre dealuri și câmpii, la marginile acestora și în lungul Dunării — au constituit tot atâtea locuri de întâlnire pentru schimburile de produse. În unele zone muntoase oamenii s-au întâlnit periodic, pe plaiuri, la nedei, la târguri. În Munții Apuseni, de pildă, moșii văsari din bazinul superior al Arieșului s-au întâlnit cu băieșii din Țara Abrudului, cu crișenii din Țara Zărandului, cu bihorenii din Țara Bihariei, la „Tîrgul de fete“ de pe muntele Găina; cu bihorenii și crișenii la târgurile de la Lespezi și de pe Biharia, cu bihorenii și moșii dinspre Călățele la Călineasa. Băieșii din Țara Abrudului s-au întâlnit cu cei din bazinul Zlatnei și cu mocanii învecinați la târgul de la Negruleasa; iar mocanii cu țăranii din valea Mureșului în capul muntelui, la Rîmeț etc. Sus pe înălțimi schimbau produse, petreceau în voie, povesteau. În târgurile obișnuite, din Cîmpeni, Abrud, Zlatna, Brad, Baia de Criș, Beiuș etc. oamenii stăpînirii erau mereu în urma moșilor, atenți la ce spun, la ce pun la cale.

³⁸ Paul H. Stahl, Paul Petrescu, *Construcții țărănești din Hațeg*, în „AMETC“ pe anii 1962—1964, p. 123.

O seamă de locuri au atras mari mulțimi de oameni în pelerinaj. E suficient să ne gândim la funcțiile sociale pe care le-au avut, de-a lungul veacurilor, ctitoriile lui Ștefan cel Mare și ale altor domni în Moldova, ctitoriile domnilor Țării Românești, începînd cu Vodița, Tismana, Cozia și încheind cu Curtea de Argeș, al cărei meșter legendar este cîntat într-una din cele mai desăvîrșite creații ale literaturii populare.

De-a lungul istoriei, între cele trei țări românești, Moldova, Țara Românească și Transilvania, s-au statornicit și dezvoltat legături multiple: economice, politice, militare și culturale, care s-au împletit în variate chipuri. La nivelul economiei și vieții tradiționale țărănești, aceste legături au avut un caracter permanent, manifestîndu-se pe diferite planuri.

O circulație intensă a avut loc prin trecătorile Carpaților. Numeroase au fost produsele transportate de cărăuși dintr-o parte în alta a munților, înainte de construirea căilor și mijloacelor moderne de transport. Dinspre Transilvania spre Țara Românească și Moldova, pe un prim plan s-au situat produsele meșteșugarilor din Bistrița, Brașov și Sibiu. Dezvoltarea meșteșugurilor și a vastelor legături comerciale au fost stimulate, în primul rînd, de așezarea acestor orașe-cetăți în apropierea celor mai importante pasuri de trecere peste Carpați. În schimbul produselor meșteșugărești se aduceau cereale, vinuri, miere, ceară, piei, blănuri etc. Multe produse meșteșugărești transilvănene ajungeau pînă în porturile dunărene, ori treceau fluviul în Bulgaria, Turcia, de unde se aduceau mirodenii, coloniale, mătăsuri, bumbac, coloranți etc. O parte din aceste mărfuri orientale erau valorificate apoi în marile orașe din Europa Centrală, de unde se procurau alte mărfuri. Cărăușii multe au făcut locuitorii din suburbiile orașelor și satelor din apropierea așezărilor urbane, ce țineau căruțe și care solide, ca și animale de tracțiune, chiar în acest scop. Brașovenii, al căror comerț a înregistrat o mai mare dezvoltare, au avut mai mulți cărăuși. Locuitorii din Brețcu, de pildă, au făcut cărăușiile spre Moldova, în baza privilegiilor acordate de principii Ardealului. Pe celelalte drumuri, spre Țara Românească și Balcani, spre Europa Centrală, cărăușiile erau asigurate de către locuitorii din Săcele, Rîșnov, Tohan, Sohodol, Cristian. Pe la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, 112 gospodari din Zărnești trăiau numai din transportul mărfurilor negustorilor. Ei călătoreau cu 10—12 cai, înhămați la cîte o căruță enormă, pînă la Pesta și Viena³⁹.

Negoț cu produse casnice și meșteșugărești făceau și românii din suburbiile Sibiului și Brașovului, din satele învecinate, îndeosebi cei din Scheii Brașovului și Țara Birsei. Dealtfel, din primele privilegii obținute de brașoveni de la domnii Țării Românești, de la Vlaicu Vodă și Mircea cel Bătrîn, reiese că acestea se dădeau pentru „toți cetățenii, musafirii și locuitorii cetății Brașovului, al întregului ținut al Birsei“⁴⁰. Locuitorii sateelor românești au valorificat peste Carpați diferite produse casnice, îndeosebi pănură și pături. Au mai comercializat produse meșteșugărești, numite „brașovenii“, aducîndu-și în schimbul lor bunuri necesare traiului sau

³⁹ E. Pavelescu, *Meșteșug și negoț la românii din sudul Transilvaniei* (sec. XVIII—XIX), București, 1970, p. 39—41.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 41—42.

pentru a fi valorificate pe plan local. Odată cu sporirea restricțiilor și a vămilor, s-au înmulțit trecerile clandestine de mărfuri, pe potecile tainice ale munților ⁴¹.

Nici locuitorii zonelor extracarpătice învecinate nu au rămas indiferenți la posibilitățile bune de câștig pe care le oferea negustoria. „Basarab II cel Bătrîn intervenea, prin 1475 la Magistratul Brașovului, pentru niște săraci ai săi“, cărora pîrcălabul de la Bran le luase 200 bogosii, iar Mihnea I scria judei și celor doisprezece pîrgari din Brașov, că a slobozit drumurile, „ca să umble săracii și să se hrănească în pace și liniște, ai noștri ca și ai voștri“ ⁴².

Emigrările peste Carpați au fost un fenomen demografic permanent. În vremuri de bejenii, cînd n-au mai putut îndura sărăcia și asuprirea, unii au luat drumul pribegiei, trecînd dintr-o țară în alta. Mai mare a fost exodul dinspre Transilvania spre Moldova și Țara Românească. Aici erau și oameni mai puțini, pămînt mai mult și mai bogat și sarcini feudale mai reduse. În Transilvania populația a fost mai numeroasă, pămînt mai puțin și mai sărac, iar exploatarea feudală mai mare ⁴³. La acestea se adăuga situația aparte a românilor, care deși constituiau majoritatea populației Transilvaniei, nu făceau parte dintre „națiunile“ constituționale ale acesteia. Dar au fugit din Transilvania și alți locuitori, mai ales secui, așezați în ținuturi sărace, cu condiții climatice aspre, supuși și ei treptat iobăgiei. În decembrie 1492, comunitatea secuilor din cele 7 scaune cere regelui Vladislav al II-lea să le ia „de pe capul lor pe Ștefan Báthory, voievodul Transilvaniei, care vrea să-i nimicească prin fărădelegi“, căci altfel vor trebui să emigreze în țară străină cu toții, cu soțiile și copii ⁴⁴. Secuii, ca și moții din Munții Apuseni, au fost mereu pe drumuri, după resurse alimentare, care se procurau mai ușor în Moldova învecinată. De aceea mulți s-au dus și s-au așezat acolo, ca gospodari harnici și pricepuți.

În perioadele de puternice frămîntări sociale, cărora li se adăugau în Transilvania cele naționale și religioase, au pornit pe drumul pribegiei mari mase de locuitori, din toate părțile țării. Pentru amploarea exodului vom menționa cîteva date. În Țara Făgărașului, o conscripție din 1759 fixează numărul iobagilor fugiți din 22 sate la 377; din alte 6 sate, tot de aici, au fugit 140 de iobagi, în 1766. Cronicarul contemporan Halmagyi Ștefan relatează, în septembrie 1764: „Mulți oameni au trecut anul acesta în Moldova, îndeosebi din comitatele Turda, Cluj, Dăbîca (Someș), mai ca la o mie. Au fost trimiși canceliști să ancheteze cauzele emigrării. Puțini au amintit greutățile dărilor, cei mai mulți au invocat asprimea domnilor de pămînt“. În luna mai 1766, atît din ținutul Rodnei cît și de pe pămîntul Făgărașului „au fugit grăniceri cu grămada; cred că numai anul acesta

⁴¹ N. Iorga, *Documente românești din Arhivele Bistriței*, I, București, 1899, p. XI.

⁴² E. Pavelescu, *op. cit.* p. 63—64.

⁴³ D. Prodan, *Teoria imigrației românilor din Principatele române în Transilvania în veacul al XVIII-lea*, Sibiu, 1944, p. 93—94.

⁴⁴ Șt. Metes, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII—XX*, București, 1971, p. 102—103.

au trecut dincolo pînă acum vreo 300, cei mai mulți cu armele, și cîți vor mai trece de acum încolo... Dintre iobagi au plecat numai din Făgăraș luna aceasta 700⁴⁵. De aceea Subcarpații sînt jalonați de așezările emigranților din Transilvania, sate de ungureni, mocani sau bîrsani, ceangăi etc.

Circulația transcarpatică s-a intensificat odată cu dezvoltarea tipului mai evoluat de păstorit la români, păstoritul transhumant, stimulat într-o primă etapă de cerințele postăvarilor din Brașov și Sibiu pentru lînă, la care s-au adăugat cele otomane pentru carne și brînzeturi.

Posibilitățile de intensificare a creșterii animalelor în satele din Țara Birsei și Mărginimea Sibiului, precum și într-un număr restrîns de sate din zonele învecinate, au fost oferite de întinsele pășuni alpine și fînețele din munții la poalele cărora erau situate, apoi de plaiurile întinse cu pășuni alpine din cuprinsul Carpaților Meridionali. Turmele s-au înmulțit și, într-o primă etapă, s-a extins pășunatul lor pe ambele versante ale Carpaților. În timp, sporind numărul animalelor, o parte din gospodării n-au mai putut asigura, din producția locală, nici furajele pentru iernat. Crescătorii de vite cornute și cai, dar mai ales oierii, au adoptat transhumanța ca mod de iernat. Toamna, în loc să se întoarcă în sate, coborau cu animalele în cîmpii, unde își procurau în condiții mai avantajoase furajele necesare, de la proprietarii moșiilor pe care se instalau pentru iernat. Astfel, de la transhumanța simplă, pentru vîrat, s-a ajuns la transhumanța dublă, pentru vîrat și iernat. La noi, spre deosebire de transhumanța de tip balcanic, s-a practicat o transhumanță de tip alpin, de către un număr restrîns de gospodării din zonele pastorale, paza animalelor fiind asigurată adeseori prin angajați cu plată, îndrumați de un *baci* în timpul verii, de un *spătar* în timpul iernatului. Astfel, și păstoritul transhumant, apărut și dezvoltat pentru a satisface cerințele crescînde pentru lînă, piei, carne și brînzeturi, a sporit legăturile dintre cele trei țări românești. Oierii au făcut și negustorie, cu produse casnice și meșteșugărești, pe care le duceau în drumețiile pentru iernat, ca și lînă, piei, vinuri, pește etc., pe care le aduceau în Transilvania. O parte din locuitorii acestor sate au emigrat peste Carpați, întemeind numeroase sate de „ungureni“, alături de cele ale „pămîntenilor“, contribuind astfel și ei la menținerea unității culturii populare românești.

În urmă complexelor procese de perfecționare în timp și răspîndire în spațiu a diferitelor forme de cultură materială, unele s-au diferențiat, prin inventivitatea meșterilor locali, prin neîntreruptele preocupări pentru înfrumusețarea variatelor produse de lemn, textile, ceramică etc., precum și prin înlocuirea celor învechite cu creații originale sau împrumutate și încadrate în stilul celor tradiționale. Astfel, în cadrul multor tipuri funcționale de construcții, unelte, instalații, piese de port etc. au apărut, în condițiile economiei tradiționale țărănești, alte și alte variante, specifice unor ținuturi restrînse. Formele specifice au imprimat trăsături aparte unor regiuni mai restrînse, numite *zone etnografice*.

⁴⁵ Ibidem, p. 137—138.

ZONELE ETNOGRAFICE. Diferențierile locale ale peisajului etnografic au impus delimitarea în zone a ținuturilor care prezintă trăsături comune în tipologia așezărilor, planul gospodăriilor și caselor, profilul ocupațiilor, în port etc. Aceste delimitări ușurează localizarea diferitelor fenomene etnografice, a tipurilor funcționale și cronologice de unelte și instalații etc. Numărul și limitele istorice ale unităților administrativ-economice, județe, ținuturi etc., au suferit modificări în timp, fapt pentru care sînt greu de reconstituit. Cele ale zonelor etnografice au rămas aproape neschimbate, secole în șir, fiind adînc înrădăcinate în tradițiile populare. De fapt poporul le-a intuit înaintea etnografilor.

Unele zone etnografice, bine individualizate, sînt numite de locuitorii acestora, ca și ai celor învecinate, „țări“. O parte din acestea, cum sînt Țara Loviștei, Țara Hațegului, Țara Zărandului, Țara Maramureșului, Țara Oașului etc., sînt atestate ca vechi organizații locale autohtone, asociații de obști, formate înaintea statelor feudale, din necesitatea de a apăra teritoriul obștilor, vitele și grînele, de cotropirile din afară și de eventuala anarhie dinăuntru. Ele s-au menținut și în perioada fărîmîțării feudale, alături de primele domenii nobiliare ori boierești⁴⁶. Mai numeroase au fost aceste „țări“ în Transilvania. Anonymus pomeneste trei formațiuni politice, trei voievodate: unul în Crișana, condus de „ducele“ (voievodul) Menumurut, care cuprindea teritoriul dintre riurile Someș și Mureș, avînd centrul în cetatea Bihariei; al doilea în Banat, între Mureș și Dunăre, în fruntea căruia se afla „ducele“ Glad, care-și avea reședința probabil în cetatea Cuvin (Keve), situată între Timiș și Dunăre, iar al treilea în Transilvania propriu-zisă, cuprinzînd teritoriul de la Poarta Meseșului pînă la izvoarele Someșurilor, condus de „ducele“ Gelu, care-și avea centrul în apropierea Clujului⁴⁷. Primele două voievodate cuprindeau zonele de adîncă întrepătrundere a Cîmpiei Tisei cu dealurile de la poalele Carpaților Occidentali și culmile care se desprind spre vest din axele muntoase centrale ale acestora, Munții Meseșului în zona Sălajului, culmea Bihariei în Munții Apuseni și Munții Banatului. Depresiunile și bazinele mai mici, culoarele văilor, pantele domoale ale munților și dealurilor, golfurile de cîmpie care pătrund printre ele, au oferit locuri adăpostite de așezare și resurse economice variate, și de aceea i-au atras, din vremuri preistorice, pe oameni în cuprinsul lor. Al treilea voievodat cuprindea partea cea mai bogată din Transilvania, *Cîmpia*, grînarul ei și dealurile dintre aceasta și Carpații Occidentali, care îl despărteau de voievodatul lui Menumurut. Bordura Cîmpiei Transilvaniei este jalonată de numeroși „simburi de sare“, aproape de suprafață, exploatați din vremuri preistorice, a căror prezență au dezvăluit-o izvoarele sărate. „Însăși direcția de pătrundere a triburilor maghiare în Transilvania în ultimul sfert al secolului al XI-lea și organizarea primelor unități administrative în nord-vestul regiunii — la Dăbica, Cluj și Turda — arată marea importanță pentru cuceritori a sălinelor de aici și intenția lor de a ocupa exploatările de la Dej, Sic, Cojocna

⁴⁶ P. P. Panaiteșcu, *Introducere la istoria culturii românești*, București, 1969, p. 165.

⁴⁷ *Istoria României*, II, p. 43.

și Turda“⁴⁸. Nisipul râurilor conține aur, menționat de altfel și de Anonymus, care scrie în cronică sa că Țara Transilvaniei este udată de cele mai mari râuri, că din nisipul lor se culege aur, iar aurul din această țară este cel mai bun⁴⁹. Se știe că atât aluviunile Someșului Mare, cât și cele ale Someșului Mic conțin firisoare de aur rezultate din dezagregarea și erodarea formațiunilor cristaline și eruptive din bazinele lor superioare. Ele au fost spălate pe alocuri, până nu demult, de către populația săracă⁵⁰. Aprecierile asupra calității aurului presupun extragerea lui, știut fiind că cel spălat din aluviuni este mai curat decât cel extras din minereuri, cu unelte tradiționale. Metalul a fost, în toate timpurile, cel mai eficient mijloc de schimb.

„Asemenea voievodate vor fi existat și în regiunile unde pînă tîrziu s-au păstrat puternice urme de autonomie românească, acele țări pomenite de documentele veacurilor XIII și XIV: Țara Bîrsei, Țara Făgărașului (terra Blachorum), Țara Amlașului, în părțile Sibiului, unde era și pădurea românilor și pecenegilor (Silva Blachorum et Bissenorum), Țara Hațegului, Țara Maramureșului. Aceste țări nu sînt pomenite de Anonymus, deoarece au rămas în afara atingerii cu triburile maghiare în perioada de pătrundere a lor în Transilvania, evenimente la care se referă Anonymus“⁵¹. Ele apar în documente pe măsură ce se extinde ocuparea ținuturilor periferice, se încalcă drepturile obștilor, care intră în conflict cu noua stăpînire și favoriții ei, ce vor să acapareze cnezatele și voievodatele mai bogate în resurse economice.

Obști și uniuni de obști sătetești libere s-au menținut și în zonele mai izolate din interiorul Transilvaniei, ca și în cele dinspre marginile ei, unde în schimbul slujbelor militare, țăranilor le-au fost lăsate vechile libertăți. Conducătorii locali au fost și ei menținuți. Dar cu timpul, cei mai mulți dintre cnezi și juzi, și chiar și dintre voievozi, ajung în situația de cnezi de rînd, sau decad chiar, fiind asimilați, ca stare socială și juridică, cu primarii satelor, sfîrșind pînă la urmă în rîndul iobăgimii. Alții, puțini la număr, colaboratori ai puterii politice, primesc, drept răsplată, părți din pămînturile uzurpate obștilor, devenind și ei proprietari feudali: mai întîi cnezi și voievozi nobili, apoi, îmbrățișînd catolicismul și înrîndindu-se cu familii nobile, se asimilează nobilimii mici și mijlocii, sau chiar celei mari, cum este cazul Dragoșeștilor și Giuleștilor din Maramureș, al Huniadeștilor și Cîndeștilor din Hațeg, al Mîtniceștilor și Bizereștilor din Banat⁵². Exploatarea iobăgimii s-a intensificat, dar viața și-a continuat cursul neînterupt în micile țărișoare, care în condițiile feudalismului s-au menținut într-o anumită izolare, produsele casnice și meșteșugărești satisfacînd cerințele modeste ale traiului. Separarea unora se datorește în

⁴⁸ K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV—XIII*, București, 1958, p. 133.

⁴⁹ G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, I, București, 1934, p. 44, 95.

⁵⁰ T. Morariu, T. Onișor, *Spălarea aurului în Carpații Orientali și Meridionali*, în „Studia Univ. Babeș-Bolyai, Series Geographia“, I, 1970, p. 5—8.

⁵¹ *Istoria României*, II, p. 45—47.

⁵² C. Daicoviciu, Șt. Pașcu, V. Chereșteșiu, T. Morariu, *Din istoria Transilvaniei*, I, București, 1960, p. 95.

parte și colonizării, în bazinele și depresiunile intracarpătice și periferice interne, în alte ținuturi de interes strategic, a sașilor și secuilor.

În sudul Carpaților Meridionali sînt menționate cinci formațiuni politice autohtone: țara Severinului, cnezatele lui Ioan și Fărcaș, țările sau voievodatele lui Litovoi și Seneslau — amintite în *Diploma ioaniților*, dar care au existat și înainte de pomenirea lor documentară⁵³. Aceste formațiuni politice cuprindeau, asemenea celor din vestul Transilvaniei, culmile Carpaților Meridionali, zona întinsă a dealurilor subcarpatice de la poalele lor și cîmpia care se continua spre sud, spre Dunăre. Se știe, de asemenea, că în locul unei vechi formațiuni politice băstinașe, a unei vechi „țări românești”, statul feudal maghiar a organizat Banatul de Severin, care cuprindea sudul Banatului, „țara Severinului” (terra Zeurini), din jurul cetății cu același nume⁵⁴. Cnezatul lui Ioan ar fi fost, după unii cercetători, în partea de sud-est a Olteniei, prin Romanați, acolo unde există și o localitate Celei, pomenită în diplomă; după alții ar fi fost în nordul Olteniei, în una din depresiunile carpatice, unde există de asemenea o localitate Celei. Cnezatul lui Fărcaș era așezat, probabil, în județul Vilcea, al cărui nume amintește antroponimicul Vîlc-Fărcaș-Lupu. Într-o altă depresiune mai mare, depresiunea Tîrgu Jiului, se afla centrul țării Litua, condusă de voievodul Litovoi. Ea cuprindea ambele versante ale Carpaților, spre răsărit întinzîndu-se pînă la Olt, iar spre sud coborînd în cîmpie. În stînga Oltului se întindea o altă țară românească, stăpînită de voievodul Seneslau, care cuprindea partea răsăriteană a țării Loviștei, subcarpații din sudul ei, pînă jos în cîmpie⁵⁵. Din datele sumare asupra celor cinci țărișoare românești reiese că ele ocupau nu numai ținuturile dintre Carpații Meridionali și Dunăre, ci și versanții nordici ai munților, pînă la Țara Hațegului. Cu aceasta se mărginea voievodatul lui Litovoi, care cuprindea depresiunea subcarpatică olteană, iar spre est se întindea pînă la Olt, incluzînd partea nordică a județului Vilcea, cu partea apuseană a Țării Loviștei. În acest caz cnezatul lui Fărcaș includea zona dealurilor subcarpatice din sudul „țării Litua”, iar cel al lui Ioan cîmpia din lungul Dunării, unde sînt pomenite nu numai pescării, ci și un vad de trecere, prin care cavalerii ioaniți aveau voie să ducă sare, de la orice ocnă din Transilvania, „de unde vor putea mai ușor, spre folosința acestei țări și a părților dinspre Bulgaria, Grecia și Cumania”. Iazurile de la Celei le păstrează regele pentru importanța lor și a acestei localități, în apropierea căreia se află urmele Sucidavei, vechi vad de trecere, în care a fost așezată o garnizoană romană în timpul lui Constantin cel Mare, împăratul care s-a preocupat de recucerirea Daciei lui Traian. În acest scop, pentru trecerea fluviului împăratul a dispus să se construiască un pod de piatră care să lege drumurile ce duceau spre gura Oltului cu drumul spre pasurile Balcanilor, spre Constantinopol. Podul a fost inaugurat în iulie 328, cînd s-a bătut o monedă cu chipul lui⁵⁶. În ruinele unei basilici creș-

⁵³ *Istoria României*, II, p. 116.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 113.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 144.

⁵⁶ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 71.

tine din secolul al VI-lea s-a descoperit o amforă creștină cu următoarea inscripție în grecește : „A lui Luconobu, fiul lui Licatiu, prezbiter“ — cel mai vechi nume de preot cunoscut deocamdată în nordul Dunării ⁵⁷.

Se pare că a existat și o a doua țărișoară veche în Cîmpia Dunării, în lungul căreia cîmpurile acoperite cu păduri, cum au fost Teleormanul și Vlăsia, alternau cu cele de stepă. Numele de Vlașca, dat unui județ, nume care înseamnă în bulgărește *țara românească*, este o dovadă că aici a fost, într-un ținut păduros, o „țară“ a românilor, pe care slavii o numeau așa, „pentru că aici stăpînirea pămîntului și cîrmuirea, spre deosebire de regiunile vecine, erau românești. Același sens îl are și numele codrului Vlăsiei, adică codrul țării valahilor“ ⁵⁸.

În Moldova, Dimitrie Cantemir menționează trei ținuturi care nu sînt supuse nici unui boier și „fac la un loc un fel de republică... Cel dintîi este Cîmpulungul, din ținutul Sucevei, împresurat de piscurile unor munți foarte înalți. Acesta are cam 15 sate, toate cu obiceiurile și judecățile lor deosebite... A doua republică, dar mai mică, din Moldova este Vrancea, din ținutul Putnei, la hotarul Valahiei, înconjurată de toate părțile de munții cei mai sălbatici. Aici sînt douăsprezece sate și două mii de case... A treia este Tigheciul, din ținutul Fălciului, un codru aflat la hotarul cu tătarii din Bugeac“ ⁵⁹. Zonele Cîmpulung și Vrancea sînt de altfel între cele mai însemnate, deoarece aici s-au păstrat vestigii etnografice reprezentative nu numai pentru Moldova, ci și pentru cultura tradițională românească în ansamblul ei.

Din cele menționate reiese că unele zone etnografice au păstrat numele vechi, date de populația autohtonă. Păstrarea acestor toponimice vechi se datorește utilității lor pentru orientarea în spațiu, iar pe de altă parte faptului că aceste zone se localizează adeseori în regiuni geografice bine individualizate, depresiuni, bazine de văi, zone de dealuri, cîmpii, a căror așezări erau puternic ancorate în cadrul natural și strîns legate din punct de vedere economic și social. E adevărat că locuitorii din unele zone muntoase numesc „țară“ zonele joase, depresiunile și cîmpiile. Dar fiecare țară își are numele ei. Mocanii din Munții Apuseni plecau în masă, în perioada dintre cele două războaie mondiale, la munci agricole în zonele joase de la poalele munților, din primăvară pînă toamna. Dacă îi întrebai unde se duc, spuneau că merg „în țară“. Numai revenind cu întrebarea, unde anume, spuneau că se duc în Scaunul Arieșului, din bazinul inferior al văii, în Cîmpie ori pe valea Mureșului. În timp, topicul generic de țară s-a întins de la poalele munților și pînă la Dunăre spre sud, pînă la Prut spre est și spre Cîmpia Vestică, acoperind întreg Podișul Transilvaniei; cu alte cuvinte, „țara“ este tot teritoriul în afara munților, adică cea mai mare parte din țară, fapt care ne explică — în parte măcar — cum s-a ajuns la noi, ca statul să se cheme Țară ⁶⁰.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 100.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 299.

⁵⁹ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, p. 224.

⁶⁰ *Monografia geografică*... I, p. 84.

Multe zone etnografice au primit numele regiunilor geografice — date de popor — în cuprinsul cărora s-au diferențiat așezările, ocupațiile etc., cum sînt Munții Apuseni, Sălajul, Bărağanul, Teleormanul, Podișul Moldovei etc. Altele au primit numele orașelor spre care au gravitat și care au avut un rol important în schimburile de bunuri economice și culturale. Așa sînt zonele Bistriței, Năsăudului, Sibiului, Bacăului, Iașului etc.

Atunci cînd teritoriul celor trei țări românești a fost împărțit în unități administrative, s-a ținut seamă de legăturile interzonale și căile de transport dintre zone. Legăturile naturale, prin văile rîurilor, au fost întregite de timpuriu cu cărări pentru oameni și cai, ori cu căi pentru căruțe și care, apoi cu drumuri „de țară”, care s-au construit mai ușor în lungul apelor, decît pe pantele culmilor. Spre acestea din urmă au urcat drumurile numai acolo unde apele erau strîmtoare între munți sau se scurgeau alene, se revărsau și stagnau în mlaștini. O mare parte din ținuturile, județele sau comitatele de odinioară au primit numele văilor în lungul cărora au fost organizate. Altele îl poartă pe acela al orașelor de reședință, spre care au gravitat din punct de vedere economic. Spre deosebire de zonele etnografice, în unitățile administrativ-economice au fost incluse subunități fizico-geografice și economice diferite, în vederea ușurării schimburilor dintre ele. Aceste legături, dintre zone și subzone etnografice diferite se evidențiază în numeroase forme ale culturii populare. Mai evidente sînt în portul popular.

Zonele etnografice se definesc prin peisajul lor, rezultat în urma activităților transformatoare desfășurate în cursul secolelor de cei care au trăit în cuprinsul lor, schimbînd treptat cadrul natural prin despăduriri, extinderea terenurilor arabile, pășunilor, tot mai intensă populare etc. Tipurile așezărilor, ale caselor și construcțiilor anexe tradiționale sînt între criteriile de bază pentru delimitarea majorității zonelor. Satele din Vlașca prezintă o serie de deosebiri față de cele din zona Argeșului; cele din Cîmpia Aradului față de cele din Munții Apuseni, de cele din Cîmpia Transilvaniei. Satele din Depresiunea Jijiei sau Cîmpia Moldovei aveau particularități proprii față de cele din Podișul Moldovei, de cele din ținutul Neamțului etc. Tipurile tradiționale de case din Gorj se disting de cele din Dolj, avînd la origine un tip de plan asemănător cu cel al caselor vechi din zona Pădurenilor și din Munții Apuseni, casa cu cămară. Felurit a fost și profilul construcțiilor, prin varietatea materialelor folosite, adaptarea lor la condițiile climatice specifice diferitelor zone etc. În zonele înalte acoperișurile s-au înălțat, pentru a avea pante cît mai repezi, ca să nu rețină apa de ploaie și zăpada; în schimb, în Cîmpia Dunării, Dobrogea etc. erau mult mai scunde, pentru a fi cît mai puțin expuse, în bătaia Crivățului. Înălțimea acoperișurilor s-a redus, odată cu înlocuirea paielor și șitei sau șindrillilor cu țigle și tablă. Construcțiile au păstrat însă alte elemente tradiționale, formînd ansambluri unitare, cum au fost gospodăriile cu curți duble din Țara Lăpușului, gospodăriile cu curți închise din Mărginimea Sibiului, Țara Birsei etc. O tipologie variată prezentau chiar și unele construcții anexe, îndeosebi șurele. În Cîmpia Transilvaniei șurele vechi erau separate de grajd, spre deosebire de majoritatea zone-

lor, unde erau sub același acoperiș cu grajdul. În cadrul acestui tip s-au diferențiat prin plan și profil șurele poligonale (Munții Apuseni), șurele pe două laturi (Codrul Sălajului și Cîmpia Sătmărilor), șurele cu pătule (Cîmpia Română etc.), șurele cu finare (ținutul Neamțului, Sucevei etc.), pe lângă construcțiile dreptunghiulare comune, cu un grajd, cu două grajduri, cu grajd și cotețe pentru porci, cu grajd și colne etc. Construcțiilor comune li s-au alăturat adeseori construcții anexe, care satisfăceau cerințele ramurilor și ocupațiilor specializate, pomicultură, viticultură, apicultură, pescuit etc.

Diferențierile zonale se evidențiau adeseori și în preferințele pentru anumite planuri de organizare a gospodăriilor. În Țara Lăpușului, de pildă, curtea dublă a fost tipul tradițional, în timp ce în ținutul învecinat al Năsăudului și zona Bistriței, construcțiile erau înșirate mai mult în lungul curților, în plan liniar. Spre vest, în Codrul Sălajului și satele învecinate din Cîmpia Sătmărilor, planul predominant a fost cel în unghi, cu casa în lungul curții și șura cu fața la drum, nu numai spre a se intra mai ușor în șură cu carul, ci și pentru a se evidenția măiestria cu care se înfrumuseța fațada construcțiilor spațioase.

Tipurile zonale de construcții, planuri, moduri de organizare etc., diferențiate în condiții specifice, se înscriu pe fondul unitar al culturii populare românești.

În peisajul etnografic se disting și ocupațiile, prin predominanța anumitor ramuri în exploatarea resurselor solului, a diferitelor sisteme de agricultură, dezvoltarea pomiculturii, viticulturii, tipuri de păstorit etc. În practicarea tradițională a acestora se deslușesc numeroase detalii organizatorice, începînd cu repartizarea terenurilor în diferite sectoare economice și încheind cu tipologia variată a adăposturilor temporare din cuprinsul lor, staule cu colibe, staule cu stîină, odăi agricole, odăi agricole-pastorale, stîni de oi, stîni de vaci, stîni din zona alpină, sălașe pentru iernatul animalelor în finețe înalte, în sectoare arabile etc. Pentru prelucrarea produselor agricole, a țesăturilor de lînă etc. au fost folosite numeroase instalații țărănești. Unele se evidențiau în peisaj, cum au fost morile de vînt, înlocuite, ca și cele cu cai, de morile sistematice. În zonele mai sărace, numeroase au fost satele specializate în diferite meșteșuguri țărănești. Produsele multora aveau un pronunțat specific zonal, ca și numeroasele textile de casă, obiecte de uz casnic, mijloace de transport etc.

În perspectiva celor semnalate, zonele etnografice ne înfățișează, prin mărturia nemijlocite, stadiul dezvoltării patrimoniului cultural dintr-o regiune sau alta. Inventarul etnografic zonal cuprinde bunuri dezvoltate în condiții specifice, bunuri din patrimoniul național și bunuri larg răspîndite, din patrimoniul continental, universal. Unele sînt învechite și sortite dispariției, altele sînt noi și îmbunătățesc condițiile de muncă și de trai, ori înfrumusețează viața oamenilor. Ariile de răspîndire a tipurilor învechite de construcții, instalații, unelte, obiecte casnice, piese de mobilier, textile de casă etc. s-au restrîns și se restrîng, iar cele ale tipurilor mai noi se extind.

Portul tradițional românesc constituia și el un criteriu important în zonarea etnografică. În cadrul acestuia se disting tipuri de costume, cum este

costumul femeiesc cu fotă, costumul femeiesc cu zadii sau cătrînțe, costumul femeiesc cu vilnic etc., a căror arie de răspîndire cuprinde un număr mai mare sau mai mic de zone etnografice. Costumul femeiesc cu fotă și costumul femeiesc cu zadii sau cătrînțe, care se întîlnesc în zonele centrale, din Maramureș și Bucovina pînă la Dunăre, au o piesă comună, de veche tradiție, cămașa de tip carpatic, care are numeroase variante, începînd cu cămașa cu bezărau, încrețită simplu la gît și strînsă cu un șnur, cu structură identică cu cămașa purtată de femeile dace reprezentate pe monumentul de la Adamclisi, și încheind cu cămășile cu guler și gura la spate, cu ciupag în față, din Munții Apuseni ⁶¹. În aria de răspîndire a costumului cu fotă s-au diferențiat mai multe tipuri zonale de costume, dintre care se impun cele din zonele Suceava, Neamț, Vrancea, Prahova, Muscel, Argeș și cel din subzona Bran din interiorul Carpaților. Pronunțate diferențieri s-au produs și în aria de răspîndire a costumului cu zadii sau cătrînțe. Zadiile negre, de exemplu, sînt piese definitorii pentru portul din două zone etnografice: zona Pădurenilor, unde portul tradițional era dominat de piese de veche tradiție, și Mărginimea Sibiului, unde erau încadrate de piese evolute, artistic ornamentate, în condițiile unei mult mai bune stări materiale ⁶². În cuprinsul ariei de răspîndire a costumului predominau zadiile învîrstate, dominate de roșu, care constituiau piese specifice pentru portul femeiesc din multe zone, începînd din Maramureș pînă la Dunăre. Uneori zadiile învîrstate sînt piese pentru portul specific anumitor zone etnografice, cum sînt cele din Maramureș, ținutul Năsăudului, Țara Moșilor, Podișul Tîrnavelor, Bazinul Petroșanilor, Vilcea etc. Alteori aria de răspîndire a costumelor cuprindea mai multe zone, cum a fost cazul zădiei cu trup vînat, întregită în costum de cămașa cu ciupag cusut pe muchea cutelor, a cărei zonă centrală a fost Cîmpia Transilvaniei, de unde a dispărut, dar supraviețuiește în zonele și subzonele marginale, în nord-estul Munților Apuseni, în Țara Lăpușului, în satele din estul Cîmpiei Transilvaniei.

În timp, ariile unor tipuri zonale s-au restrîns sub influențe interzonale. În Țara Oltului, de exemplu, portul tradițional a fost înlocuit, în satele dinspre vest, de cel din Mărginimea Sibiului, iar în cele dinspre nord-est de portul specific zonei Tîrnavelor ⁶³. În unele zone interferează porturile zonelor învecinate, cum este cazul în Munții Apuseni ⁶⁴. În secolele trecute se surprindeau adeseori diferențieri chiar în cadrul aceleiași zone, prin detalii ornamentale, preferințe pentru anumite motive, culori

⁶¹ Fl. B. Florescu, *Portul popular din Moldova de Nord*, București, 1956, p. 10—11; R. Vuia, *Portul popular al pădurenilor din regiunea Hunedoara*, București, 1957, p. 19—25; V. Butură, *Evoluția portului popular în sectorul răsăritean al Munților Apuseni*, în „AMETC” pe anii 1959—1961, p. 232—233; T. Bănățeanu, Hedviga Formagliu, *Probleme privind studiul croiurilor cămășilor populare românești*, în „RM”, V, nr. 5, 1963, p. 395—400.

⁶² R. Vuia, *Portul popular al pădurenilor* ... p. 17—18.

⁶³ C. Irimie, *Portul popular din Țara Oltului — zona Avrig; Portul popular din Țara Oltului — zona Făgăraș; Portul popular din Țara Oltului — zona Perșani*.

⁶⁴ V. Butură, *Evoluția portului popular în sectorul răsăritean al Munților Apuseni* ... p. 214—241.

etc. Odată cu influențele orășenești, portul a încetat de a mai fi între criteriile principale ale zonării etnografice, în multe părți.

Ritmul înnoirilor în peisajul etnografic s-a intensificat în anii de după Eliberare, odată cu dezvoltarea economiei socialiste, în toate zonele etnografice. Nu lipsesc însă preocupările pentru păstrarea unor elemente tradiționale, în arhitectura populară, în creațiile artistice.

Având în vedere că în lucrare datele referitoare la tipurile de așezări, construcții, instalații, unelte etc. vor fi prezentate în legătură cu zonele etnografice, în cuprinsul cărora se înscriu ariile lor de răspindire, vom enumera aceste zone începând cu cele din Transilvania.

I. ZONELE ȘI SUBZONELE ETNOGRAFICE DIN TRANSILVANIA

1. *Zona Maramureș*, care cuprinde satele din depresiunea cu același nume.

2. *Zona Țara Oașului*, care cuprinde satele din depresiunea cu același nume.

3. *Zona Cîmpia Sătmăruului*, care cuprinde satele din bazinul inferior al Someșului. Satele din intrîndul cîmpiei în susul Someșului sînt cuprinse în *subzona Baia Mare*.

4. *Zona Țara Lăpușului*, care cuprinde satele din bazinul văii cu același nume. Între Lăpuș și Someș se află *subzona Chioarului*, care cuprinde satele din bazinul văii cu același nume.

5. *Zona Sălaj*, care cuprinde satele din unitatea reliefală complexă dintre Someș și Crișul Repede, dominată de Măgura Șimleului, culmea Meseșului și Munții Plopiș. În cuprinsul Sălajului se disting trei subzone :

a) *Subzona Codrul Sălajului*, care cuprinde satele din partea de nord.

b) *Subzona Silvaniei*, care cuprinde satele din partea de vest a Meseșului.

c) *Subzona Someșană*, care cuprinde satele din partea de est a Meseșului, din bazinul văii Agrijului și Almașului.

6. *Zona Năsăud sau ținutul Năsăudului*, care cuprinde satele din bazinul superior al Someșului Mare, de la Beclean pe Someș în sus.

7. *Zona Bistrița*, care cuprinde satele din bazinul Bistriței ardelene.

8. *Zona Cîmpia Transilvaniei*, care cuprinde satele din partea de nord a Bazinului Transilvaniei, dintre Mureș și Someșul Mare. Satele din cuprinsul dealurilor mai înalte din vestul Cîmpiei, dintre Dej, Cluj-Napoca și Turda, sînt în *subzona Dealurilor Clujului*.

9. *Zona Calatei*, care cuprinde satele din partea joasă a Depresiunii Huedinului și de aici spre Cluj, din bazinul văii Căpușului și Nadășului.

10. *Zona Țării Crișurilor*, care cuprinde satele din cîmpia străbătută de cele trei Crișuri și afluenții lor. Satele din cuprinsul dealurilor dintre Crișul Repede și Crișul Negru sînt în *subzona Dealurilor Crișene*.

11. *Zona Cîmpia Aradului*, care cuprinde satele cîmpiei dintre Crișul Alb și Mureș. În estul ei, la contactul cîmpiei cu Munții Zărandului este *subzona Podgoria Aradului*.

12. *Zona Munților Apuseni*, care cuprinde satele din întinsul și compartimentatul masiv muntos dintre Crișul Repede și Mureș. În cuprinsul lor distingem șapte subzone:

a) *Subzona Țării Moșilor*, care cuprinde satele din partea centrală a masivului, din bazinul superior al Arieșului.

b) *Subzona minieră a Munților Metaliferi*, care cuprinde satele din patruleterul aurifer, ale cărui laturi se înscriu între Baia de Arieș, Abrud, Baia de Criș și Săcărimb, precum și cele ce gravitează spre el.

c) *Subzona Țării Zărandului*, care cuprinde satele din depresiunea cu același nume, din bazinul superior al Crișului Alb.

d) *Subzona Țării Bihariei*, care cuprinde satele din bazinul superior al Crișului Negru, din Depresiunea Beiușului.

e) *Subzona Vadul Crișului*, care cuprinde satele din bazinul mijlociu al Crișului Repede și estul depresiunii cu același nume.

f) *Subzona Călățele*, care cuprinde satele de pe plaiurile Munților Gilăului și Masivului Vlădeasa, de la contactul munților cu Depresiunea Huedinului.

g) *Subzona Mocănime*, care cuprinde satele din sud-estul Munților Apuseni, din bazinul mijlociu al Arieșului și Ampoiului.

13. *Zona Podișul Tîrnavelor*, care cuprinde satele din bazinul mijlociu și inferior al Tîrnavei Mici și Tîrnavei Mari, de pe micile văi afluate Oltului pe dreapta, între Rupea și Cîrța. În vestul Mureșului este *subzona Podgoria Alba Iulia*, care cuprinde satele viticole de la poalele Munților Trascăului, dintre Mirăslău și Alba Iulia.

14. *Zona Mureșului superior*, care cuprinde satele din bazinul superior al Mureșului, de la Deda în sus, din Depresiunea Giurgeului și munții învecinați.

15. *Zona Gurghiu*, care cuprinde satele din bazinul văii cu același nume, pe cele din valea Mureșului și a micilor săi afluenți pe dreapta, de la Deda pînă la sud de Reghin.

16. *Zona Mureș*, care cuprinde satele din valea Mureșului de la sud de Reghin pînă la sud de Tîrgu Mureș și pe cele din bazinul superior al Tîrnavei Mici.

17. *Zona Odorhei*, care cuprinde satele din bazinul superior al Tîrnavei Mari și văile afluate Oltului dinspre Munții Harghita.

18. *Zona Oltului superior*, care cuprinde satele din bazinul superior al Oltului, din Depresiunea Ciucului.

19. *Zona Covasna*, care cuprinde satele din partea răsăriteană a Depresiunii Țării Bîrsei.

20. *Zona Țara Bîrsei*, care cuprinde satele din partea apuseană a Depresiunii Țării Bîrsei. În sud-vestul zonei este *subzona Bran*, care cuprinde satele din culoarul și pasul cu același nume.

21. *Zona Țara Oltului sau Țara Făgărașului*, care cuprinde satele din depresiunea cu același nume, dintre Munții Făgărașului și Valea Oltului, de la sud de Racoș pînă la Turnu Roșu.

22. *Zona Sibiu*, care cuprinde satele din bazinul mijlociu și inferior al Cîmbului, de pe Valea Secășului pînă la Sebeș și Valea Hîrtibaciului.

23. *Zona Mărginimea Sibiului*, care cuprinde satele pastorale dinspre poalele Munților Cindrelului. Spre vest este *subzona Orăștie*, care cuprinde satele de la poalele Munților Surianului.

24. *Zona Țara Hațegului*, care cuprinde satele din depresiunea cu același nume.

25. *Zona Pădureni*, care cuprinde satele din Munții Poiana Ruscă. În estul ei este *subzona Hunedoarei*, care cuprinde cursul inferior al Văii Cernei și cursul inferior al Văii Streiului.

26. *Zona Petroșani*, care cuprinde satele din depresiunea cu același nume.

27. *Zona Banatului înalt*, care cuprinde satele din vestul Munților Poiana Ruscă și culmile Carpaților Meridionali, începând din Munții Retezat și pînă la Dunăre, iar spre vest pînă în Cîmpia Banatului. În cuprinsul ei distingem cinci subzone.

a) *Subzona Podișul Lipovei*, care cuprinde satele din podișul cu același nume, dintre Mureș și Bega.

b) *Subzona Caransebeș*, care cuprinde satele din bazinul mijlociu al Timișului și de pe valea Bistrei.

c) *Subzona Reșița*, care cuprinde satele care gravitează spre acest important centru industrial.

d) *Subzona Almăjului*, care cuprinde satele din depresiunea cu același nume.

e) *Subzona Porțile de Fier*, care cuprinde satele din defileul Dunării.

28. *Zona Cîmpia Banatului*, care cuprinde satele din vestul Banatului înalt.

II. ZONELE ȘI SUBZONELE ETNOGRAFICE DIN OLTENIA

1. *Zona Mehedinți*, care cuprinde satele din vestul Olteniei. În nord este *subzona Podișului Mehedințului*, în sud este *subzona Cîmpiei Mehedințului*.

2. *Zona Gorj*, care cuprinde satele din Depresiunea Gorjului și dealurile subcarpatice din sudul ei.

3. *Zona Vâlcea*, care cuprinde satele din dreapta Oltului și a afluenților săi, dinspre culmea Căpăținei.

4. *Țara Loviștei*, care cuprinde satele din depresiunea cu același nume.

5. *Zona Dolj*, care cuprinde satele dintre Jiu și Dunăre.

6. *Zona Cîmpia Romanaiilor*, care cuprinde satele din cîmpia dintre Jiu și Olt.

III. ZONELE ȘI SUBZONELE ETNOGRAFICE DIN MUNTENIA

1. *Zona Agreș*, care cuprinde satele din bazinul superior al Agreșului, bazinul superior al Vedei și văile subcarpatice afluate Oltului.

2. *Zona Muscel*, care cuprinde satele din sectorul subcarpatic de la Rîul Domanei spre est, străbătut de afluenți ai Argeșului și văile din bazinul superior al Ialomiței.

3. *Zona Prahova*, care cuprinde satele din bazinul superior și mijlociu al Prahovei și al celorlalte văi carpatice afluate Ialomiței dinspre est.

4. *Zona Buzău*, care cuprinde satele din bazinul superior și mijlociu al Buzăului și Rîmnicului Sărat.

5. *Zona Teleorman*, care cuprinde satele cîmpiei din sudul Argeșului.

6. *Zona Vlașca*, care cuprinde satele din partea răsăriteană a Cîmpiei Burnazului și Cîmpia Vlășiei.

7. *Zona Bărăgan*, care cuprinde satele din cîmpia dintre Ialomița și Dunăre.

8. *Zona Cîmpia Brăilei*, care cuprinde satele din cîmpia dintre Ialomița și cursul inferior al Siretului.

IV. ZONELE ȘI SUBZONELE ETNOGRAFICE DIN MOLDOVA

1. *Zona Bucovina*, care cuprinde satele din bazinul superior al Sucevei, Depresiunea Rădăuți și partea nordică a podișului Sucevei.

2. *Zona Cîmpulung*, care cuprinde satele dintre obcinele bucovinene și Țara Dornelor.

3. *Zona Suceava*, care cuprinde satele dintre Obcina Mare și Siret.

4. *Zona Iași*, care cuprinde satele din Depresiunea Jijiei sau Cîmpia Moldovei și subzona Cotnarului, care cuprinde satele din dealurile mai înalte dinspre vest.

5. *Zona Podișului Moldovei*, care cuprinde satele din partea centrală a podișului numit de geografi Podișul Bîrladului.

6. *Zona Neamț*, care cuprinde satele din bazinul mijlociu și inferior al Moldovei și Bistriței moldovene, dintre Munții Bistriței și Siret.

7. *Zona Bacău*, care cuprinde satele dintre Munții Tarcăului și valea Siretului.

8. *Zona Vrancea*, care cuprinde satele din depresiunea cu același nume.

9. *Zona Covurlui*, care cuprinde satele din sudul Podișului Moldovei și cîmpia din cursul inferior al Siretului.

V. ZONELE ȘI SUBZONELE ETNOGRAFICE DIN DOBROGEA

1. *Zona Dobrogea de nord*, care cuprinde satele din partea de nord mai înaltă, cu coaste adînc crestate. În nord-est este subzona *Deltei*, care cuprinde satele piscicole dintre brațele fluviului și din lungul litoralului pînă la Năvodari.

2. *Zona Dobrogea de sud*, care cuprinde satele de la sud de valea Carasu. În est se află subzona *Litoralului*, în care satele alternează cu stațiuni balneare.

AȘEZĂRILE ȘI EVOLUȚIA LOR

Așezările au apărut în timp, în îndelungatul proces de cucerire și valorificare a naturii de către oameni. Cu acestea începem prezentarea culturii materiale, deoarece ele au constituit întotdeauna nucleul vieții economice și sociale. Cu întemeierea lor a început și s-a continuat, într-un ritm tot mai intens, transformarea naturii înconjurătoare, valorificarea ei în vederea obținerii variatelor bunuri necesare traiului. Pe teritoriul patriei noastre, acest proces a început în vremuri preistorice, cu mult înainte de formarea poporului român, s-a intensificat în sclavagism, în vremea statului dac și mai ales în timpul stăpînirii romane în Dacia, cînd a sporit numărul așezărilor iar în activitățile productive au fost introduse cele mai avansate procedee și mijloace cunoscute în lumea antică. Această primă perioadă de transformări, în cîmpul teritoriului în care s-a format ulterior poporul român, s-a încheiat în anul 271, cînd armata și autoritățile civile romane au fost retrase în sudul Dunării. Odată cu acestea au plecat toți acei care, prin poziția lor socială, erau legați de existența stăpînirii romane. Dar populația săracă și exploatată — în primul rînd cea băștinasă — care reprezenta majoritatea locuitorilor provinciei, „nu era deloc interesată să urmeze pe foștii ei stăpîni. Rămînînd pe loc, ea scăpa de foștii ei exploatatori, de plata impozitelor, de vexațiile de tot felul ale funcționarilor. Totodată ea putea profita de pe urma plecării celor bogați, luînd în stăpînire pămîntul și tot ceea ce aceia nu puteau duce cu ei”¹.

În perioada de formare a poporului român, viața s-a desfășurat în cadrul unor colectivități sătești mai mari, care au păstrat numele de sat (lat. *fossatum*) și colectivități mai mici, specifice autohtonilor, care au păstrat numele dacic de *cătun*². „Cătunul este modul național de grupare — scria Emm. de Martonne în *La Valachie*. Acesta este incontestabil mai vechi și acela pe care românii îl preferă încă peste tot unde este posibil”³. Autorul la care ne referim considera cătunul drept cel mai frecvent tip tradițional de așezare, mai ales în lungul văilor din „podgorie”, cum numește el Subcarpații Olteniei și Munteniei.

Posibilitățile de roire a așezărilor s-au restrîns mai ales în secolul trecut, și vechile cătune s-au mărit an de an, s-au întins și s-au unit, formînd așezări continue în multe părți. Călătorul adesea nu-și mai dă seama cînd a ieșit dintr-un sat și cînd a intrat în celălalt.

¹ *Istoria României*, I, 1960, p. 446—467.

² I. I. Russu, *Elemente autohtone în terminologia așezărilor și gospodăriilor*, în „AMETC” pe anii 1962—1964, Cluj, 1966, p. 74—75.

³ Emm. de Martonne, *La Valachie. Essai de monographie géographique*, Paris, 1902, p. 248—249.

Terminologia de bază a așezărilor, caselor și a organizării interioarelor face parte din fondul original al limbii române⁴.

La început casa (lat. *casa*) a avut împrejurul ei numai curtea (lat. *curtis*) sau bătătura (lat. *batt(u)ere*), împrejmuite cu un *gard* (termen dacic), cu acces de la *drum* (termen neogrec) printr-o poartă (lat. *porta*) și în interior prin ușă (lat. *ustium*). Animalele s-au ținut în curte sau în îngrădituri aparte, din nuiiele (lat. *novella*) împletite pe pari (lat. *palus*) sau din scinduri (lat. *scandula*). Locuința străveche a păstrat numele dacic de *bordei*, ca și *argeaua*, păstrată pînă în zilele noastre ca adăpost aparte pentru războiul de țesut, care nu avea loc în casă; în schimb *șura* a apărut destul de tirziu lângă ea. Au păstrat numirile vechi și tipurile mai simple de închizători pentru animale, cum, este *țarcul* (dacic) și staulul (lat. *stab(u)lum*).

În planul caselor numele încăperilor principale sînt tot vechi. Încăperea locuită e numită tot casă, iar cele care au completat-o, pentru a asigura spațiul necesar păstrării rezervelor de hrană și uneltelor principale, îndeosebi cele cu anexe metalice, au primit nume diferite: tindă (lat. *lenda*), atunci cînd se trecea prin ea în casă, cămară (ngr. *kamara*), atunci cînd a avut ușă de acces aparte, sau celar (lat. *cellarium*), atunci cînd s-a alăturat casei.

Casa cu cămară a fost tipul tradițional specific zonelor mai sărace în resurse alimentare, ca Munții Apuseni, Pădureni, Gorj. O seamă de termeni privitori la construcția casei sînt tot din fondul original, ca: perete (lat. *paries-etis*), acoperiș (lat. *acco(o)perire*), căprior (lat. *capriolus*), cheutoare (lat. *clautoria*), coardă (lat. *chorda*), fruntar (lat. *frontale*) ș.a.

În organizarea interiorului casei, activitățile principale, de preparare a alimentelor, se desfășoară în jurul *vetrei*, termen autohton în limbă. Alimentul de bază a fost piinea (lat. *pane*), care s-a copt în cuptor (lat. *cocitorium*) ori sub țest (lat. *testum*). Alături de „colțul cu vatră”, care a fost întregit în unele zone cu cuptorul pentru copt piinea, se găsea „colțul cu pat” (ngr. *patos*), apoi, „colțul cu masă” (lat. *mensa*), în jur cu scaune (lat. *scamnum*), și „colțul de după ușă”, unde se afla un scaun pentru vasul (lat. *vasum*) cu apă și un cui (lat. *cuneus*) sau cuier pentru îmbrăcăminte (lat. *imbracare*), desagi (ngr. *disakki on*) etc.

În jurul satelor se întindeau diferite categorii de terenuri, valorificate prin ocupații. Dintre acestea cele mai importante erau cele cultivate, care au păstrat numele autohton de *țarină*. Din fondul original al limbii române sînt și termenii privitori la celelalte categorii de terenuri din cuprinsul hotarelor: cîmp (lat. *campus*), pădure (lat. *padulem*), tufiș (lat. *tufa*), finăț (lat. *fenacium*), pășune (lat. *pastioonis*), arător (lat. *aratorius*), vie (lat. *vinea*), pruniș (lat. *prunus*), pomet (lat. *pometum*). Pentru plantațiile de pomi mixte, mai recente, s-a adoptat termenul neogrec de *livadă*⁵. Țarinile au fost extinse în zonele joase prin desteleniri în întinsul

⁴ Dicționarul limbii române moderne, la termenii respectivi; I. I. Russu. *Elemente autohtone în terminologia așezărilor*... p. 74—92.

⁵ H. Mihăilescu, *Influența grecească asupra limbii române pînă în secolul al XVI-lea*, București, 1966, p. 79.

„cîmpului durat“, iar în cele deluroase și muntoase prin despăduriri. Pădurea a cedat mai greu locurile aflate în stăpînirea ei, de pe cîmpuri mai înalte, de pe pante mai domoale și culmi. Pentru înlăturarea ei s-au folosit mai multe procedee, ca „arsura“ (lat. *ardere*), „curătura“ (lat. *curare*), „runcuirea“ (lat. *runcare*), „tăietura“ (lat. *taliare*). În toponimia locală s-a păstrat adeseori amintirea pădurii și modul cum au fost obținute anumite părți din arător, finat, pășune, prin numiri ca: dumbravă, cărpiniș, arsuri, curături, runc etc.⁶ Mărturii asupra continuității poporului român pe meleagurile patriei oferă și terminologia așezărilor, pe lângă importanțele descoperiri arheologice, îndeosebi cele din ultimele decenii, în vetrele de așezări.

Așezările sînt atestate treptat în documentele medievale, atunci cînd sînt dăruite mănăstirilor, slujbașilor și susținătorilor stăpînirii, cînd se întetește lupta pentru acapararea și exploatarea lor.

Hotarele acestora au fost stabilite de obștile sătești cu mult înainte de atestarea lor; de aceea unele documente mai menționează că se dăruiesc cu „hotarele vechi și de demult“, hotare „pe unde au fost din vecii vecilor“⁷.

Valorificarea diferitelor categorii de terenuri era rinduită, după condițiile și tradițiile locale, tot de către obștile sătești. Acestea au stabilit și transmis de la o generație la alta rinduielile privitoare la începutul și sfîrșitul diferitelor munci, legate de date calendaristice încadrate adeseori în obiceiuri. Obștile sătești, îndeosebi prin sfaturile bătrînilor, au avut un rol important în evoluția așezărilor, interzicînd sau permițînd răspîndirea gospodăriilor în cuprinsul hîtarului. Ele au oprit extinderea așezărilor în țarinile și fînețele din apropierea satelor, mai ales în zonele joase. Au îngăduit în schimb așezarea oamenilor și animalelor în cîmpurile necultivate, mai îndepărtate sau greu accesibile, unde gospodăriile înmulțindu-se, au format alte sate.

Mărimea așezărilor este atestată mai tîrziu, cînd se consemnează mai amănunțit diferitele obligații pe care le aveau sătenii. Așa, de pildă, documente transilvănene din secolul al XIV-lea precizează numărul gospodăriilor din 55 de sate, un domeniu și două țîrguri, pomenind în total 2762 de gospodării; deci, în medie, o așezare avea 47 de gospodării, adică circa 200 locuitori. „Este demn de reținut faptul că cele 58 de așezări al căror număr de gospodării e precizat sînt răspîndite în diferite regiuni ale Transilvaniei, astfel încît concluziile scoase din această analiză au o valoare de generalizare pentru întreaga țară“⁸.

În așezările spre care au gravitat din vechime locuitorii micilor formațiuni politice românești, au luat o tot mai mare dezvoltare meșteșugurile, ele fiind locurile periodice de schimburi. După întemeierea țărilor române, funcțiile economice ale multora au fost dublate cu cele administrative. Satele-țîrguri devin centre administrative, în alegerea că-

⁶ H. H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, I, București, 1958, p. 270—272.

⁷ *Ibidem*, p. 103—116.

⁸ *Istoria României*, II, București, 1962, p. 244.

roa accesibilitatea a fost un criteriu important. „Unele din aceste aşezări şi-au păstrat în tot cursul evului mediu caracterul de târg (*oppidum*), aşezare agrară-meşteşugărească şi negustorească; altele se dezvoltă ajungând în situaţia de oraşe (*civitas*), iar altele decad în vechea situaţie de sat”⁹.

O mare parte din locuitorii târgurilor şi oraşelor s-au ocupat cu agricultura, până în timpuri apropiate. Prin intermediul acestora s-au răspândit în satele învecinate şi de aici în cele tot mai îndepărtate, unelte şi instalaţii mai trainice şi mai cu spor decât cele tradiţionale. O influenţă accentuată a exercitat arhitectura târgurilor şi oraşelor asupra celei populare, evidentă atât în profilul şi ornamentica construcţiilor gospodăreşti, cât şi în ale celor obşteşti, îndeosebi ale bisericilor. În organizarea şi decorarea interioarelor din unele zone s-au folosit piese cu elemente de provenienţă orăşenească, încadrate în patrimoniul cultural şi artistic local sau zonal, cum e mobilierul pictat, pictura ţărănească etc.

Spre deosebire de oraşe, satele au evoluat mai încet. Adesea, obştile săteşti au căzut pradă exploataşilor feudali, ale căror abuzuri s-au înmulţit. La obligaţiile tot mai mari faţă de stăpînii moşilor s-au adăugat cele pentru statul feudal. De aceea ţăranii, îndeosebi din Transilvania, au început să fugă de pe o moşie pe alta, iar unii să emigreze peste Carpaţi. Documentele menţionează pustiirea multor sate. Pe unele domenii numărul lor a sporit, pe altele a scăzut. Nu este deloc exclusă o repliere a unei părţi din populaţia satelor din ţinuturile colonizate şi din lungul principalelor drumuri de pătrundere dinspre Ungaria în Transilvania — datorită nesiguranţei în vremurile de bejenii — în ţinuturile muntoase învecinate. Aşa, de pildă, bătrînii mai înţelepţi din Sălciua ca Alexe Buleandără, Ioan Butură, Ioan Cărăşel, Gheorghe Vomvea şi alţii, decedaţi în urmă cu 30—40 de ani, susţineau cu toată convingerea că a rămas vorba din bătrîni că satul lor a fost mai demult „în ţară”, în scaunul Arieşului, şi localizau vatra străbună în apropierea comunei Plăeşti. De acolo, spuneau ei, s-au mutat oarecînd strămoşii în vatra actuală din munţi. Sălciua este atestată documentar din 1365 (poss. Zolchwa, 1379 Zolchwa), iar începînd de prin 1470—1473 sînt menţionate două sate în micul bazin care le adăposteşte, Sălciua de Jos (1470 Alsosolczwa, 1473 poss. Also Solczwa) şi Sălciua de Sus (1470 poss. Felsewsoloczwa, 1473 poss. Felsew Solczwa)¹⁰. Satele din scaunul secuiesc al Arieşului sînt enumerate într-un act din 1291, prin care Andrei al III-lea le-a reînnoit privilegiile întărite de Ladislau al IV-lea în 1289. Din cele 29 de sate menţionate, 13 au dispărut, s-au mutat în altă parte ori nu pot fi identificate¹¹. Din cele 16 sate rămase, numai 5 aveau populaţie majoritară secuiască (Bădeni, Moldoveneşti, Plăeşti, Stejeriş şi Rimetea), 5 aveau populaţie mixtă în număr apropiat (Lunca Mureşului, Războieni Cetate, Pietroasa, Poiana şi Unirea), iar 6 aveau populaţie românească (Cicău, Dumbrava, Inoc, Măhăceni, Or-

⁹ *Ibidem*, p. 127.

¹⁰ C. Suci, *Dicţionar istoric al localităţilor din Transilvania*, II, Bucureşti, p. 104.

¹¹ *Documente*, C. Transilvania, veacul XIII, II (1251—1300), Bucureşti 1953, p. 312—314, 370—371.

meniș, Podeni)¹². În condițiile populării mai intense prin colonizarea cu secui a teritoriului de mare importanță economică și strategică dintre Turda, Aiud și Rimetea, nu este exclusă replierea unei părți din populația românească pe domeniul feudal învecinat din munți, al nobililor de Trascau. Dealtfel, și în alte sate a rămas vorba din bătrâni că vatra inițială a fost în altă parte. Vatra comunei Bulzești, din cadrul muntos al Țării Zărandului, se spune că a fost în valea Mureșului. La Bedeciu, important centru de dulgherit din zona Calatei, se spune că satul nu a fost în groapa unde este acum, ci în apropierea importantului drum spre Cluj, pe care îl păzeau satele colonizate în această zonă.

În ansamblu, satele s-au mărit ori s-au înmulțit peste tot. Acolo unde diferitele categorii de terenuri s-au împărțit de timpuriu în sectoare aparte de țarini, fiște, pășuni, satele s-au mărit, lărgindu-și vatra sau indesindu-și structura. Întinderea hotarelor a permis întemeierea de gospodării pe terenurile mai îndepărtate de sate și mai slab valorificate, din cîmpurile joase sau în curăturile mereu lărgite din zonele înalte, cu îngăduința colectivităților sătești și a stăpînilor de moșii. Procesul s-a desfășurat un timp îndelungat, deoarece într-o primă etapă, pe aceste terenuri au apărut adăposturi improvizate, apoi construcții mai durabile pentru oameni și animale, care au fost transformate în gospodării. În condițiile economiei feudale, caracterizate prin schimbul redus de produse, noile așezări și-au rînduit valorificarea terenurilor în așa fel încît să obțină tot mai variate și mai multe produse necesare traiului, în primul rînd prin agricultură și creșterea animalelor.

Dezvoltarea vetrelor străvechi de așezări și întemeierea de sate noi prin roirea unei părți din populație este atestată de documente atunci cînd așezările au ajuns la un număr corespunzător de gospodării. Spre exemplificare, vom menționa datele privitoare la două comune din bazinul mijlociu al Arieșului, Ocoliș și Lupșa. Ocolișul este un sat răsfirat, situat în sectorul lărgit din apropierea confluenței văii cu același nume cu Arieșul. Pe versanții terasați de răzoare se află numeroase adăposturi temporare unde stau păstorii cu animalele, ca să le pășuneze și să gunoiască pămîntul, pregătindu-l pentru culturi în anul următor. O parte din gospodăriile Ocolișului, atestat în 1408 poss. Aklos, în 1426 Ocolișul Mare (Naghaklos), au roit pe valea alăturată a Ocolișelului, formînd satul Ocolișel sau Ocolișul Mic (1449 Kysaklos, 1504 Kysokolos). Alte gospodării s-au răsfirat în susul văii satului, întemeind satul Runc (1773 Runk) și apoi cătunul Lunca Largă¹³. Satele formate în timp, în sectoarele mai evolute ale celor două văi, au gospodăriile răsfirate, ca și Ocolișul, avînd în jur grădini cultivate cu porumb, pomi fructiferi, iar pe versanți culturi de cereale în sistem bienal. Așadar, ceea ce a impus în primul rînd apropierea de pămînturile mai îndepărtate a fost agricultura montană și nu păstoritul, cu care s-a dezvoltat într-o strînsă interdependență, nu numai în Munții Apuseni, ci și în alte zone muntoase.

¹² *Recensămîntul general al populației României din 29 decembrie 1930*, II, București, 1938.

¹³ C. Suciu, *Dicționar istoric...* II, p. 8, 88.

Lupșa este situată într-un bazin erozional mai larg din susul văii Arieșului. Așezarea a fost sediul unui cnezat atestat din 1366 (villa Lwpsa, 1370 poss. Lwpsa, 1437 Lwpsa, 1441 Lupșa Mare și Lupșa Mică). În 1441 sint atestate două sate în bazin, Lupșa Mare și Lupșa Mică, numite și Lupșa de Sus și Lupșa de Jos (1518 Flesew Lwpsa, Also Lwpsa), semn că o parte din locuitori și-au întemeiat gospodăriile în josul bazinului, formînd satul Valea Lupșei. O altă parte din gospodării s-au răsfirat pe lînga din dreapta Arieșului, formînd satul Hădărău. Au urcat apoi în susul unei văi afluate Arieșului formînd Geamăna, cu satele Șasa și Vința (1825 Szásavinc, Saszavincz), apoi crîngurile mai noi de pe înălțimi¹⁴. Vetrelle mai vechi au gospodăriile adunate (Lupșa-Centru și Valea Lupșei), pe cînd cele apărute ulterior sint răsfirate (Hădărău și Geamăna), iar crîngurile mai noi, de pe înălțimi, au gospodăriile risipite. Astfel de diferențieri structurale se disting pe multe văi din zonele înalte, unde, ca și în cîmpii, gospodăriile risipite reprezintă o ultimă fază de populare.

În alegerea vetrelor de așezare s-a urmărit în primul rînd ca acestea să ofere condiții cît mai bune desfășurării ocupațiilor; de aceea oamenii s-au stabilit acolo de unde erau mai ușor accesibile terenurile mai intens valorificate, deoarece între acestea și sate au circulat oameni și animale, s-au transportat unelte și produse.

Văile au înlesnit, aproape peste tot, nu numai valorificarea ținuturilor pe care le străbat, ci și legăturile cu așezările din lungul lor. Pe lîngă acestea, văile au asigurat apa atît de necesară oamenilor și animalelor, activităților casnice. De aceea, cele mai multe sate sint înșirate în lungul văilor. Desimea și apropierea de vaduri diferă în funcție de debitul lor, de pantele de scurgere și stadiul de evoluție a versanților. În lungul apelor mari, cu lunci largi, inundabile, satele sint situate pe treptele de terase, pe „coastele” cîmpului, formînd adeseori șiruri neîntrerupte, cum sint în lungul Jiului, Oltului, Argeșului, Ialomiței, Buzăului, Siretului etc. În lungul văilor cu apă mai puțină, satele se apropie de maluri, înșirîndu-se unele după altele, acolo unde versanții sint mai evoluți, cum sint adeseori în Subcarpații Orientali și Getici, Țara Bihariei, Țara Oltului etc. Acolo unde pantele de scurgere sint mici și apele revărsate stagnează în rovine și mlaștini, satele sint situate pe versanți, pe culmi sau în bazinele ca niște amfiteatre ale micilor văi afluate. Satele de culme sint mai frecvente în vestul Țării Lăpușului, Codrul Sălajului, Silvania, Dealurile Crișene etc. Văile afluate Someșului dinspre Țara Lăpușului și a Chioarului se lărgesc, iar apele se lenevesc, apropiîndu-se de cîmpie; de aceea o parte din sate se află pe coastele domoale, împinzînd suprafața lor cu uliți lungi și case răzlețe (Sisești, Șurdești, Trestia, Berința, Copalnic, Rimetea Chioarului etc.)¹⁵. Și în Sălajul învecinat, o parte din sate au gospodăriile înșirate pe culmile domoale sau răsfirate în susul versanților. Băița de Codru, renumită în trecut pentru meșteșugarii ei în lemn, are gospodăriile înșirate pe patru linii: două șiruri duble de gospodării sint pe culmile care încadrează valea satului (valea Urmenișului), a treia e pe o treaptă

¹⁴ Ibidem, I, p. 370, 253, 283.

¹⁵ R. Vuia, *Satul românesc din Transilvania și Banat*, Cluj, 1945, p. 39.

ușor conturată în josul versantului drept și a patra le traversează pe toate, însoțind drumul care duce de la Cehu-Silvaniei, prin Băița, spre Asuajul de Sus și Birsău. În sudul Silvaniei, o parte din sate au gospodăriile răsfirate în semicerc, în mici bazine laterale¹⁶. Pe culmi se localizează o parte din satele din Dealurile Crișene, asupra cărora o bună perspectivă oferă drumul ce urcă de la Oradea în deal la Ceica, și de acolo spre Dușești, Răbăgani, Beiuș. În Cîmpia Transilvaniei, o parte din sate sînt situate pe terasele vag conturate din lungul văilor mai mari și în amfiteatrele naturale ale micilor văi laterale¹⁷. Astfel de sate, adăpostite în mici bazine în formă de potcoavă, se găsesc pe alocuri și în Podișul Moldovei¹⁸. O mare parte sînt pe „coaste” formînd șiruri lungi. Coasta pirîului Horincea, din „stepa deluroasă a Fălciului”, pe o distanță de numai 20 km, adăpostește 13 sate, dintre care unele trec de 2000 locuitori¹⁹.

Culmile muntoase au fost preferate pentru așezări îndeosebi acolo unde văile au versanți abrupti, fiind strîmte, umbrite și răcoroase, cum sînt în nord-estul Munților Apuseni și Pădureni. Satele risipite de pe culmile și plaiurile Munților Gilăului, din cadrul muntos al Drepsiunii Călățele și capătul răsăritean al Muntelui Mare, s-au format prin roirea unei părți din populația satelor din Țara Moților și din satele de la poalele munților, de la contactul acestora cu dealurile. Cele mai reprezentative în acest scop sînt Măguri, Mărișel, Belîș și Dîngău, care au fost întemeiate de iobagii fugiți de pe domeniul minier al Zlatnei²⁰. După organizarea domeniului, situația iobagilor s-a înrăutățit; de aceea ei au început să fugă în masă, îndeosebi de pe domeniul de sus, mai sărac și mai oropsit²¹. Satele Arieșul Mare, Arieșul Mic, Bistra și Cîmpeni, fiind lipsite de pășuni, luau în arendă, încă prin 1720, terenuri întinse din Munții Gilăului. Aceste legături au determinat și direcția emigrărilor. Cei mai mulți fugari s-au așezat pe domeniul Gilăului, întemeind numeroase crînguri risipite, din care s-au format satele. „Iobagii fiscali ai domeniului din Zlatna, așezați pe munții amintiți, trăiau în 1773 pe nu mai puțin de cincizeci și opt de munți”²². Pricinile fugii au fost aceleași care au dezlănțuit marea răscoală a moților condusă de Horea, Cloșca și Crișan: „(1) creșterea populației pe un teren cu mijloace foarte limitate de trai; (2) restrîngerea libertății și sporirea sarcinilor cu iobăgia, care aici numai acum se introduce; (3) restricțiile în folosirea pășunatului și pădurii, care sporesc an de an; (4) creșterea continuă a dărilor și sarcinilor fiscale introduse de noua

¹⁶ Ibidem, p. 41.

¹⁷ P. Mureșan, *Contribuții la studiul așezărilor și construcțiilor țărănești din Cîmpia Transilvaniei*, în „AMETC” pe anii 1965—1967, Cluj, 1969, p. 160—165.

¹⁸ Gh. Dinuță, *Contribuții la studiul așezărilor țărănești din vechiul ocol al Crasnei-Huși*, în „RM”, V, nr. 2, București, 1968, p. 176.

¹⁹ I. Gugiuman, *Observații asupra modului de grupare a așezărilor omenești în „stepa deluroasă a Fălciului”*, în „BSG”, LVII, București, 1938, p. 302.

²⁰ D. Prodan, *Răscoala lui Horea în comitatele Cluj și Turda*, București, 1938, p. 20.

²¹ Tóth Zoltán, *Mișcările țărănești din Munții Apuseni pînă la 1848*, București, 1955, p. 87—90.

²² Ibidem, p. 94.

stăpînire austriacă și altele. Peste toate planînd apoi abuzurile fără frîu ale administrației, dregătorilor, arendașilor cari adesea îndoiau sarcinile²³. Curentul de emigrare a unei părți din populația Țării Moților a continuat în capitalism, cînd s-au întemeiat crîngurile mai noi pe plaiul întins al Dealului Negru, din cadrul muntos al Depresiunii Călatele și din susul văii Belișului, mai aproape de satele de baștină: Arada, Albac, Scărișoara etc.

Pe culmile și plaiurile din capătul răsăritean al Muntelui Mare a urcat o parte din populația satelor de la contactul cu dealurile. Filea, Săcelul, Băișoara și Cacova își au corespondentele pe înălțimi în Muntele Filii, Muntele Săcelului, Muntele Băișorii și Muntele Cacovii. Pentru populația din vale poienile din munte au constituit totdeauna un punct de atracție. Terenurile de la poalele muntelui se ofereau pentru agricultură, iar cele din munte pentru finețe. Distanțele fiind prea mari, pentru a coborî nutrețul, oamenii au fost nevoiți să urce cu vitele la munte. Omul a fost deci silit să devină sezonier. Colibele s-au înmulțit la munte, alcătuiind mici cătune, ce s-au despărțit cu timpul de satul matcă²⁴.

Pe plaiuri sînt situate cea mai mare parte din satele Pădurenilor. „Cu excepția puținelor sate din văi, cele mai multe comune sînt înșirate pe cele cinci linii de culmi, care coboară din regiunea centrală a Poienei Ruscăi spre valea Mureșului și a Streiului, fiecare din aceste culmi avînd altitudinea de peste 800 m”²⁵.

Spre deosebire de Munții Apuseni, satele din Munții Poiana Ruscăi au gospodăriile adunate sub culmi, iar în josul lor se află terenurile agricole, terasate de răzoare, împărțite în două sectoare, pe care alternează culturile. Aceste sectoare au fost despărțite de „gardul țarinii”, ulițele spre plaiul cultivat fiind închise cu „poarta țarinii”, ca să nu iasă animălele din sat și să strice culturile. Așezările de pe culmi au însă uneori dezavantajul de a lipsi populația de apa suficientă, cum este cazul în regiunea comunelor Plop, Cerișor și Sohodol. În aceste comune, „fîntinile sînt rare, locuitorii își aduc apa din vale, care este la o depărtare de 2—3 ore. Drumul acesta e greu, fiindcă trebuie coborîtă panta coastelor extrem de repezi”²⁶. Aproximarea de terenuri arabile, cultivate cu multă trudă, fiind pietroase și sărace, era mai importantă decît insuficiența periodică a apei. De sub culmi se ducea mai ușor gunoiul pe terenurile cultivate, iar vara acestea se „diregeau” prin deplasarea staulor mîtătoare. Satele din văi, cum e Runcul Mare, au pe culmi șure și colibe, unde stau o parte din membrii gospodăriilor cu animalele, să le pășuneze și să le ierneze. Unele gospodării nu au șure în vale, ci numai pe culmi. Comunele formate în timpuri mai apropiate, la altitudini mai mari, Vadu Dobrii și Poiana Rățelii, au și azi culturi restrînse: o parte din gospodării depășesc limita lor, care se menține în jur de 900 m.

²³ D. Prodan, *Răscala lui Horea* ... p. 20.

²⁴ L. Apolzan, *Portul și industria casnică* ... p. 19.

²⁵ R. Vuia, *Țara Hațegului și regiunea Pădurenilor*, în „LIGC”, II, 1924—1925, Cluj, 1926, p. 93.

²⁶ *Ibidem*, p. 94.

Locuri preferate pentru întemeierea de așezări au fost și cele de la contactul munților cu dealurile și al dealurilor cu cîmpiile, deoarece ele au oferit oamenilor resurse economice variate. La poalele munților, o mare parte din așezări sînt situate pe agestrele de la gura văilor, cu soluri mai zvîntate și mai fertile. În Depresiunea Subcarpatică Olteană, satele sînt dispuse pe trei linii. Mai dese sînt în lungul depresiunii, la contactul munților cu ulucul de la poalele lor, la ieșirea numeroaselor văi din strîmtoarea culmilor. O a doua linie de sate se înșiră la contactul depresiunii cu dealurile care o încadrează spre sud. Cele mai importante se află tot pe văi, care se strîmtează iarăși, intrînd în Subcarpați. A treia linie de sate urmează cursul văilor care traversează depresiunea, curgînd dinspre nord spre sud. „Dar nu numai că sînt așezate în linie — ci satele acestea sînt ele însăle, fiecare în parte, cîte o linie ; o linie de case. Sate-linii, sate-omizi, sate-bulevarde. Iar liniile acestea, unite cap la cap, dau, în lungul unora din riuri, cîte o linie de sate aproape unică, continuă... Sînt cazuri cînd aceste sate-linii, foarte lungi (lungimea de cinci km e ceva prea obișnuit) se țin aproape lanț, din munți pînă-n coline. Iar satele de sub abruptul munților se țin tot așa, din Motru și pînă la Horezul de Vilcea”²⁷. O parte din gospodării au urcat în susul văilor, dar puține sînt pe versanții lor. Doar la nord-est de Tg. Jiu, pe dealul Humelor și Bălăneștilor, o serie de sate sînt pe culmile dintre ape, din pricina adîncimii și umezelii văilor.

Așezări numeroase sînt înșirate la contactul Subcarpaților cu cîmpia. Între Pitești și Panciu, încă harta rusească din 1853 arăta la fiecare kilometru, și uneori chiar mai aproape, cîte un sat ale cărui case se leagă adeseori de-ale celui vecin. Între Ploiești și Buzău, dar mai ales între Rîmnicul Sărat și Panciu, locuințele se grupează într-un lanț aproape neîntrerupt. În unele părți sînt mai rare. Satelor mai rare și mai mici din zonele deluroase le corespunde o înaintare mai masivă a populației pe văi, în cîmpie²⁸.

Apariția în timp a așezărilor și dezvoltarea lor în condiții istorice diferite se răsfrînge în mărimea acestora, din multe zone, mai ales în cele joase, mai intens populate în timpuri mai apropiate, odată cu intensivizarea agriculturii. În Moldova, acolo unde așezările răzeșești au fost rare și marea proprietate a deținut suprafețe întinse, satele sînt mai mari și mai rare, de exemplu la nord de Iași, în stepa nu prea primitoare a Jijiei. La originea unor stau „odăile”, așezări de moșie, cu cîteva căsuțe sau bordeie, lingă coșurile cu cereale, grajdurile animalelor de muncă, magaziiile cu unelte etc., care prind a se ivi în toate părțile, odată cu intensivizarea agriculturii. Muncitorii sezonieri, în mare parte „corduneni” (bucovineni) și „ungureni” s-au stabilit pe moșii întemeind cătune, care

²⁷ I. Conea, *Așezările omenești în Depresiunea Subcarpatică din Oltenia*, în „BSG”, L, 1931, p. 334.

²⁸ V. Mihăilescu, *Așezările omenești din Cîmpia Română la mijlocul și sfîrșitul sec. XIX*, Acad. Română, Mem. secț. istorice, seria III, tom. IV, București, 1925, p. 42—43.

au devenit apoi sate²⁹. La sud de Iași, în Podișul Moldovei, satele răzeșești au fost mai numeroase, iar marile proprietăți mai restrinse. Aici satele sînt mai mici și mai dese. Cele mai noi nu s-au depărtat de satele de origine, răzeșii rămînînd în limitele moșiei lor. În schimb clăcașii, fiind la dispoziția stăpînilor de moșii, puteau fi duși să întemeieze un sat nou la mari depărtări, pe o altă moșie a boierului lor; de asemenea, ca fugari, se duceau acolo unde puteau avea avantaje mai multe. În sudul podișului, în zona de trecere a Covurluiului spre Cîmpia Română, satele se măresc și se răresc, iar cele răzeșești se răzlețesc³⁰. În Cîmpia Brăilei interferează satele mai mici, înșirate pe văile care brăzdează cîmpurile mai înalte de la poalele dealurilor, cu satele mai mari și mai rare din cuprinsul cîmpiei joase, dinspre Dunăre. Unele sînt situate în depresiuni, altele pe văile sărace în apă. Pe la mijlocul secolului trecut s-au înmulțit „odăile”. Din cele aproape 200 tîrle, cîte erau în 1853, mai rămăseseră doar 50 în 1899³¹. Tîrle numeroase au existat și în Bărăgan, ale cărui sate mari s-au format odată cu lărgirea suprafețelor cultivate și restrîngerea pășunilor, prin coborîrea și așezarea în cuprinsul lui a unei părți a populației din Subcarpați ori din munți, ca și a emigranților de peste munți. În vestul Bărăganului satele se îndesesc în subzona Vlăsiei, prin care codrul înainta spre Dunăre, iar dezvoltarea Bucureștilor a transformat-o într-o regiune de tot mai mare atracție. Așezările se răresc iarăși în Vlașca, în stepa Burnasului. Spre nord ele sînt tot mai dese, iar spre vest, în Teleorman, cea mai mare parte se situează pe cele patru văi mai însemnate ale regiunii³². Rețeaua hidrografică rară, ca și adîncimea pînzelor freatice, au fost factori ce au ținut multă vreme oamenii în marginea cîmpurilor fertile, transformate treptat în grîinare.

În condiții diferite s-au dezvoltat așezările și în cîmpia din vestul țării. În Cîmpia Sătmărulei s-a păstrat tipul tradițional de așezări. „Satele aici sînt mici, cu populație mai puțin numeroasă față de cele din restul cîmpiei, și fiecărei așezări rurale i se poate stabili cu destulă ușurință vatra satului, precum și modul și direcția în care s-au întins gospodăriile prin înmulțirea locuitorilor în dauna hotărului comunei. Aici se poate mai ușor vedea direcția de așezare liniară, în lungul apelor, cum e cazul Someșului, unde satele mici și mărunte au distanță între ele abia de cîteva kilometri, înșirîndu-se ca mărgelile pe ață”³³. În Cîmpia Țării Crișurilor și Cîmpia Aradului satele sînt mari și adunate, departe unele de altele. Ele s-au dezvoltat în forma lor de azi datorită faptului că, pe timpul ocupației turcești, cele mici și mărunte au dispărut, populația refugîindu-se în centrele urbane și rurale mai mari. După 1700 unele așezări n-au mai fost refăcute. O parte

²⁹ V. Tufescu, „Odăile”. O fază recentă de populare a ținuturilor stepice de la răsărit de Carpați, sep. ex. „Anuarul liceului Dr. Meșotă din Brașov”, anul 1936—1937, Brașov, p. 11—12.

³⁰ V. Tufescu, Răspîndirea satelor de răzeși. Contribuții la studiul populației Moldovei, sep. ex. „Arhivele Basarabiei”, nr. 1, Chișinău, 1934, p. 7.

³¹ V. Mihăilescu, Așezările omenești din Cîmpia Română... p. 85.

³² Ibidem, p. 92, 96.

³³ S. Manguia, Sate și sălașuri din Cîmpia Tisei, în „BSG”, L, 1931, București, 1932, p. 154.

din pământul disponibil a fost dat unor mari moșieri sau orașelor privilegiate, așa că s-au dezvoltat numai acele sate și târguri care au fost cruțate de turci. În Banat, ajuns în stăpînirea curții din Viena, în 1718, alături de români au fost colonizați germani, numiți șvabi. „Noilor veniți nu li s-a dat voie să se așeze cum și unde voiau, ci prin dispozițiile și patentele de colonizare s-a fixat forma și întinderea satului, lărgimea și direcția străzilor, locul clădirilor publice, felul și modul organizării fiecărei gospodării, acestor dispoziții fiindu-le supuși și românii împreună cu sîrbii provinciei, care au fost nevoiți să-și modifice satele în sensul poruncilor împărătești”³⁴. În cîmpia de la nord de Mureș, unde nu au avut loc colonizări sistematice, pe terenurile îndepărtate de sate au apărut sălașe, adăposturi agricole sezoniere pentru cei ce lucrau pămînturile. O parte dintre acestea au fost transformate în gospodării, risipite pe cîmp sau adunate în cătune. Ele au luat ființă „fie acolo unde marii proprietari și-au vîndut o parte din moșie țăranilor, care au parcelat-o în mod egal, hotărînd împreună felul de așezare și clădire a gospodăriilor, fie acolo unde pămînturile satelor ori ale orașelor erau foarte departe de centru și unde oamenii numeroși, pentru a fi feriți de greutățile traiului izolat, chiar atunci cînd și-au ridicat gospodăriile, s-au așezat mai aproape unii de alții”³⁵.

Aspectul actual — adunat și ordonat — al așezărilor din multe zone se datorește măsurilor administrative de sistematizare a satelor, de încadrare a acestora într-un anumit plan. În Transilvania multe sate cu gospodării răsfirate sau risipite au fost „scoase la linie”, sau obligate să se mute în vetre noi, cu planuri dreptunghiulare, poligonale etc., îndeosebi în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. În 1773, cancelarul Ungariei raporta curții imperiale despre executarea ordinului de concentrare și sistematizare a satelor din districtele Beliului, Pomezăului și Zărandului, enumerînd satele reconstruite la locul ordonat³⁶. În tradiția satului Almaș din Țara Zărandului, unde mai multe sate au fost sistematizate, ca și în cîmpia învecinată, s-a păstrat în amintirea locuitorilor locul vetrei vechi, care era la contactul cîmpiei depresionare cu pantele domoale ale Munților Zărandului, departe de drumul ce duce de la Arad spre Brad. Acum acesta este strada principală, încadrată de alte străzi paralele, sectionate de străzi transversale, largi, drepte, iar acolo unde a fost satul se întinde o livadă.

Și în țara Bihariei au fost, în această perioadă, sistematizate satele dinspre Vașcău, probabil cele ale căror gospodării urcau pe pantele mai domoale ale Munților Codrului. Pe scoarța unui triod al bisericii din Ghișișeni, un oarecare popa Toma a scris următoarele: „să se știe cîți ani sînt de cînd au spart domnii casele din vidicu Văscohului și au strîns tăt satul într-un loc; atunce a fost de la nașterea lui Hristos văleatul 1772 și a fost în Cou odobirău Filipe Bercsei, și a fost șpan Cărlan Dănilă în acele

³⁴ Ibidem, p. 156.

³⁵ Ibidem, p. 171.

³⁶ S. Opreanu, *Așezările românești de tip adunat din Țara Crișurilor și Banat*, în „Revista geografică”, an II, f. I—IV, 1945, București, 1946, p. 122.

vremuri”³⁷. Satele din dreapta Crișului Negru sînt înșirate pe văile bine adăpostite, adîncite în cîmpul mai înalt și mai expus al depresiunii.

Și în Banat, în timpul unei vizite a lui Iosif al II-lea, s-a întocmit o listă cu satele grănicerești care trebuiau să se mute, ca locuitorii lor să poată fi mai ușor strînși pentru instrucția pe care erau obligați să o facă³⁸. De asemenea, în ținutul Năsăudului, același Iosif al II-lea a dat ordin să se adune cîteva sate grănicerești. În 1766 au fost coborîte alături de cele din văi, casele de pe munți și dealuri³⁹. Măsurile se refereau, desigur, la așezările mai noi din acea vreme, formate prin roiri în susul micilor văi afluențe Someșului Mare, cum sînt Runcul Salvei, Poienile Zăgrii, Poienile Ilvei etc.

În zonele muntoase, procesul de roire a avut o mai mare amploare, în condițiile economiei predominant închise din timpul orînduirii feudale, cînd lipseau și căile de transport spre regiunile agricole, nu numai produsele corespunzătoare cerințelor locuitorilor. Datorită vieții grele de atunci, apăsăți și de sarcinile iobăgiei, o parte din locuitorii satelor s-au apropiat de pămînturile îndepărtate, pentru a le valorifica mai intens prin culturi și creșterea animalelor.

Agricultura montană a determinat, în primul rînd, destrămarea așezărilor, roirea unei părți din populație în susul văilor și pe versanții lor. Satele în care păstoritul a luat o mai mare și timpurie dezvoltare, cum sînt cele din Mărginimea Sibiului, Țara Bîrsei, Țara Oltului, subzona Orăștiei etc., sînt de tip adunat sau răsfirat, nu risipit. În Țara Moților, subzona clasică a așezărilor risipite, nu numai din Munții Apuseni ci din tot cuprinsul țării, s-au crescut animale puține. În 1943 gospodăriile din Țara Moților dispuneau de 18.805 oi și 11.527 bovine, dintre care 5415 vaci. Repartizate pe gospodării, reveneau 2 oi de gospodărie sau o oaie la 2 locuitori și o vacă cu lapte la 7 locuitori⁴⁰. Majoritatea erau sub această medie extrem de scăzută, avînd în vedere că satele sînt situate în plină regiune muntoasă. Risipirea mai prezenta și alte avantaje pentru gospodăriile moțești care au împins limita culturilor la peste 1200 m altitudine. În felul acesta, ele erau ferite de oamenii stăpînirii și mai aproape de pădure, prin valorificarea căreia își completau lipsurile, în primul rînd de bucate.

În capitalism, după construirea căilor moderne de transport, „drumurile de țară” și „drumurile de fier”, risipirea pe înălțimi nu mai prezenta atîtea avantaje ca înainte. Eforturile pentru cultivarea terenurilor mai slab productive de pe înălțimi au scăzut în intensitate. O bună parte din gospodăriile zonelor muntoase s-au orientat spre o tot mai intensă creștere a vitelor cornute, pentru care sporesc cerințele pe piață. Prin vînzarea lor se obțineau mai ușor banii necesari completării lipsurilor, iar

³⁷ *Ibidem*, p. 122.

³⁸ *Ibidem*, p. 123.

³⁹ V. Șotropa, *Împăratul Iosif II în Districtul Năsăudului*, în „AS”, an II, nr. 4, Năsăud, 1926, p. 4—5; V. Șotropa, *Războaie din trecut*, în „AS”, II, nr. 4, p. 95.

⁴⁰ L. Apolzan, *Observații asupra ocupațiilor agricole din Munții Apuseni*, în „Apulum”, II, 1943—1945, Alba Iulia, 1946, p. 291.

transportul bucatelor din zonele agricole nu mai constituia o problemă atât de dificilă, chiar pentru satele mai izolate. Au scăzut de asemenea în intensitate și pendulațiile pentru iernat pe înălțimi, practicate în condiții grele. Tineretul le-a lăsat în seama bătrînilor, și ele s-au restrîns odată cu aceștia, iar pe alocuri au fost părăsite. Totodată, legăturile zonelor muntoase cu cele joase și cu orașele au sporit. Ele s-au accentuat în anii de după Eliberare, în cele mai multe părți, cînd valorificarea tuturor resurselor pe care le oferă munții, începînd cu cele ale subsolului și încheind cu cele energetice, se dezvoltă într-un ritm fără precedent. În acest scop se îmbunătățesc și se întregesc căile de transport, se efectuează ample lucrări de reîmpădurire, de stăvilire a eroziunii torențiale etc. Posibilitățile de ciștig ale locuitorilor sînt incomparabile cu cele din trecut, iar necesitățile gospodărești se împlinesc prin comerțul de stat, care aprovizionează satele din munți cu tot felul de produse alimentare și industriale. De aceea, gospodăriile risipite și răsfirate pe înălțimi gravitează tot mai mult spre centrele vechi de roire din văi. Aici se află școlile unde învață copiii. Acum toți vor să „facă cît mai multe clase“, nu ca în trecut, cînd numai după ce intrau vitele la iernat se duceau copiii la școală, dacă aveau ce încălța și ce pune în „streicuță“ de mîncare.

Un anumit proces de roire a unei părți din populația unor sate agricole și de apropiere de pămînturile mai îndepărtate a avut loc, în capitalism, și în zonele joase, în urma desființării sau lichidării marilor moșii, a împrîpietărilor. Astfel au apărut „odăile“ nu numai în cîmpiile menționate, ci și în alte părți, cum sînt în Cîmpia Transilvaniei. În hotarul unor sate odăile sînt mai rare, în al altora fiind mai dese. Pe alocuri s-au format mici sate sau cătune, cum sînt cele dintre Cîmpia Turzii și Apahida, dinspre Ceanul Măre spre centrul Cîmpiei Transilvaniei.

În condițiile vieții noi, risipirea nu mai prezintă nici pentru acestea avantaje.

În secolul nostru s-au accentuat totuși tendințele de adunare a satelor răsfirate, gospodăriile preferînd strîmtoarea în centru, în locul periferiilor, mai greu accesibile. Structura centrelor este astăzi asemănătoare cu aceea a satelor adunate. Dealtfel acest proces este evident acum și în satele risipite mai vechi din Munții Apuseni, ca Albac, Bistra, Ponorel, Vidra etc. Satele mai vechi din Țara Hațegului, Țara Oltului, Țara Maramureșului, Țara Loviștei, Gorj și alte vetre de așezări străbune sînt adunate. Acest tip de așezări îl impunea și modul de valorificare a pămîntului, încă în cadrul obștilor străvechi.

În concluzie, varietatea tipologică este una din trăsăturile caracteristice ale satelor românești. În ea se evidențiază din plin puternica ancorare a elementului uman în cadrul geografic și îndelungata sa experiență în valorificarea resurselor lui. Cucerirea naturii a constituit obiectivul principal, și în funcție de mijloace și de cerințele traiului s-au dezvoltat așezările și gospodăriile. O diversitate mai mare prezintă zonele deluroase

și muntoase, datorită profilului lor economic mai variat decât al celor joase, unde agricultura constituie ocupația principală predominantă. În aceste zone, modul diferit de asociere a agriculturii cu creșterea vitelor, cu pomi-cultura, cu viticultura și cu diferite alte ocupații specializate, se răsfringe nu numai în tipologia așezărilor și gospodăriilor, ci și în ansamblul peisajului etnografic.

TIPOLOGIA SATELOR ROMĂNEȘTI

Numeroși sînt cercetătorii care s-au ocupat de sate și de tipologia acestora nu numai din rîndul etnografilor, ci și al geografilor, sociologilor etc.⁴¹ Criteriile clasificării așezărilor rurale au fost diferite. Pe un prim plan se situează totuși *structura, morfologia și economia* lor. În perioada dintre cele două războaie mondiale, contribuții mai importante în acest domeniu au adus Vintilă Mihăilescu și Romulus Vuia.

V. Mihăilescu s-a ocupat de tipurile structurale de sate și de răspîndirea lor geografică, stabilind trei tipuri: *așezări de tip risipit* (sau împrăștiat), *așezări de tip adunat* (grupat ori îngrămădit) și un tip intermediar, *așezări de tip răsfirat* (sat de coline, de pădure). Totodată, autorul menționează a apreciat că în structură se reflectă ocupațiile: tipul risipit fiind al crescătorilor de vite de la munte; tipul răsfirat reflectînd ocupațiile mixte din zonele cu posibilități de agricultură, podgorii, livezi, fînețe; cel adunat fiind al regiunilor în care predomină agricultura extensivă ori intensivă și creșterea rațională a vitelor⁴².

Romulus Vuia a cercetat îndeaproape așezările din Transilvania. La stabilirea tipurilor acestora el a fost condus de următoarele criterii: (a) planul satului (criteriu principal); (b) structura internă a satului, desimea și felul de grupare a gospodăriilor; (c) raportul dintre uliță și case, locul și direcția clădirilor și gruparea lor față de ulițe și intravilan; (d) proprietatea: dacă este în jurul casei sau este împărțită între sat și hotar, ca și felul și proporția acestor împărțiri; (e) hotarul comunei, sistemul de împărțire a hotarului; (f) ocupația locuitorilor și măsura în care ea influențează forma așezărilor, structura internă a satului, numărul și dispoziția clădirilor în fiecare gospodărie; (g) poziția satului: pe înălțimi, pe terase, în depresiuni etc.; (h) mărimea comunei, care ține de factorul geografic, de ocupații și care poate fi caracteristică unui tip sau unei regiuni; (i) forma exterioară și aspectul tipic al satului⁴³. Pe baza acestor criterii Vuia a stabilit următoarele tipuri de sate: (1) *satul cu case izolate*, specific zonelor în care ocupația principală a locuitorilor este creșterea vitelor; (2) *satul răsfirat*,

⁴¹ Lucrările celui de al III-lea colocviu național de geografia populației și așezărilor din R.S. România, Iași, sept. 1970; Lucrările simpozionului de geografie a satului, București, sept. 1967.

⁴² V. Mihăilescu, *O hartă a așezărilor rurale din România*, în „BSG”, LIII, București, 1934, p. 372—375.

⁴³ R. Vuia, *Satul românesc din Transilvania și Banat*, Cluj, 1945, p. 9—94.

propriu zonelor deluroase, cu ocupații mixte, agricole și pastorale; (3) *satele de vale*, a căror formare și prezentare ca tip e strâns legată de riul care străbate comuna; (4) *satul îngrămădit*, cu ulițe înguste și întortocheate, frecvent în Transilvania, în depresiuni și Cîmpia Transilvaniei; (5) *satul de-a lungul drumului*, cu o singură uliță ca axă principală, pe firul căreia se înșiruie casele situate perpendicular pe linia ei; (6) *satul dreptunghiular sau geometric*, cu străzi drepte și parcele dreptunghiulare în care se află gospodăriile; (7) *satul compact adunat*, care este de obicei o așezare mai mare, cu case dese, avînd înfățișarea unui mic tîrg; (8) *satul circular*, în care gospodăriile sînt înșirate în formă de cerc; (9) *satul polip sau radial*, ale cărui ulițe pornesc din centru în direcția radială.

În cadrul unor tipuri, R. Vuia stabilește o seamă de variante. Pentru satul răsfirat stabilește următoarele variante: (a) varianta în formă de rețea cu ulițe cu ochiuri mari împinzînd o suprafață circulară, de-a lungul căreia se înșiră casele, rămînînd între rețeaua de drumuri un spațiu gol; (b) varianta cu ulițe radiale ce se întind ca niște tentacule lungi, de-a lungul cărora se înșiruie case rare; (c) satul răsfirat de-a lungul văii. Pentru satele de vale autorul la care ne referim stabilește următoarele variante: (a) satul de vale adunat; (b) satul răsfirat de-a lungul văii; (c) satul de vale cu case izolate. Pentru satul îngrămădit el stabilește două variante: (a) sat îngrămădit cu tendințe spre structura adunată; (b) sat îngrămădit cu tendințe de răsfire. Pentru satul de-a lungul drumului se stabilesc următoarele variante: (a) satele mici, caracterizate printr-o uliță scurtă, dreaptă, și cu case dese; (b) sate de o lungime moderată, cu ulița mai îngustă și tot cu case dese; (c) tipul clasic al satului de-a lungul drumului, format dintr-o uliță lungă, dreaptă și cu case dese; (d) satul cu uliță scurtă, puțin ondulată; (e) satul format dintr-o uliță lungă, ondulată și cu mici ramificații scurte ca străzi laterale; (g) satul cu uliță scurtă și cu un rîu prin mijlocul uliței; (h) satul dublat de-a lungul unui rîu; (i) satele cu vale la mijloc și cu o uliță ce se dublează paralel pe coastă; (j) satul în formă de fus, cu o singură uliță dreaptă, care se lărgeste la mijloc, avînd o mică piață unde se află biserica; (k) satul format din două ulițe paralele legate prin ulicioare scurte și perpendiculare; (l) satul în formă de cruce; (m) satul în formă de cruce dublă.

În partea a doua a lucrării sale, R. Vuia se ocupă de răspîndirea și cronologia principalelor tipuri de așezări la români și la alte popoare. După părerea noastră însă, unele tipuri și mai ales variante ale acestora nu sînt pe deplin justificate prin caracteristici structurale, morfologice și mai ales prin frecvență.

Clasificarea lui R. Vuia este acceptată în mare parte și de I. Vlăduțiu, care preconizează următoarele tipuri de sate: *sate cu case izolate*, caracteristice regiunilor muntoase, unde predomină creșterea animalelor; *satul răsfirat sau disociat*, specific zonelor colinare, unde predomină ocupația agricolă-pastorală; *satul aglomerat*, cu gospodăriile așezate pe ulicioare ce se întretaie într-o formă neregulată, dominant în zonele agricole de cîmpie; *satele de-a lungul drumului*, cu gospodăriile înșirate pe ambele părți ale drumului, frecvente în unele zone la sași, români și maghiari, de dată mai recentă; *satele geometrice*, cu forme regulate, mai recente, rezultante

ale unor colonizări sau măsuri administrative; *satele adunate*, proprii unor zone de cîmpie, comune mai mari sau târguri cu gospodării numeroase, dispuse în lungul unor ulițe care adesea nu au un plan regulat⁴⁴.

Tipologia clasică este — după părerea noastră — mai simplă, mai concludentă și mai evidentă în teren. Structura așezărilor este în bună parte determinată de ocupații, sub influența cărora s-au organizat gospodăriile și s-au dezvoltat principalele tipuri de sate: *adunate*, *răsfirate* și *risipite*.

Satele adunate. Acest tip de așezări au gospodăriile rînduite în lungul ulițelor, care gravitează sau pornesc dintr-un centru, nucleul inițial al așezării, cu structură neregulată sau regulată, cu curți mai largi sau mai strîmte, în completarea cărora se găsesc mici grădini în care se depozitează furajele, iar dacă dau spre cîmp și sînt mai întinse, sînt cultivate cu legume, pomi, și chiar viță de vie, pe alocuri. În jurul satului se întindea cîmpul, împărțit în sectoare sau tarlale destinate culturilor, fînețelor și pășunilor. Ocupația principală a locuitorilor o constituie, din timpuri străvechi, agricultura. *Satele adunate* se întîlnesc nu numai în cîmpii, ci și în majoritatea zonelor deluroase, în depresiuni, iar pe alocuri chiar și pe plaiurile munților, cum sînt cele ale pădurenilor. În cadrul acestui tip de așezări, pe care îl considerăm mai frecvent, distingem *sate adunate* și *sate îngrămădite*.

1. *Satele adunate* au gospodării mai aerate, înscrise în ulițe nu prea dese. În cadrul lor distingem două variante: *sate adunate cu structură neregulată* și *sate adunate cu structură regulată*.

a) *Satele adunate cu structură neregulată* sînt așezările obișnuite în zonele joase și deluroase, cu ulițe întortocheate, după configurația terenului, în care loturile pentru curțile tineretului s-au obținut fie prin parcelarea grădinilor de lîngă casele vechi, fie prin extinderea marginală a suprafeței construite. Densitatea gospodăriilor scade dinspre centru spre margini, unde acestea sînt mai răsfirate. Aceste sate sînt mai frecvente pe agestrele de la ieșirea văilor din munți și dealuri, evaluate în timp spre forme liniare, triunghiulare, tentaculare etc.

b) *Satele adunate cu structură regulată* sînt cele ale căror gospodării au curți mai deschise și mici grădini în completare, care se înscriu în planuri liniare sau geometrice. *Sate cu structură liniară* sînt în lungul văilor și în lungul drumurilor. Văile au fost, din vremuri străvechi, locuri preferate de așezare atît în cîmpii, cît și în zonele înalte. Drumurile erau evitate în trecut, mai ales cele care prezentau importanță strategică. În lungul lor, în Transilvania, au fost așezați coloniști care să le păzească. *Satele cu structură dreptunghiulară* și formă pătrată, dreptunghiulară sau poligonală sînt specifice regiunilor colonizate și zonelor în care așezările au fost mutate sau sistematizate. Așa sînt numeroase sate din Cîmpia Română, Banat, cîmpia Țării Crișurilor etc. Aici ulițele sînt mai largi, curțile mai deschise și în completarea lor se află mici grădini cu pomi sau cultivate cu legume.

⁴⁴ I. Vlăduțiu, *Etnografia românească*, București, 1973, p. 124—127.

2. *Satele îngrămădite* au o structură mult mai densă, gospodăriile fiind unele lângă altele, curțile strimte, adeseori închise spre stradă cu zidărie, avind o poartă de acces în curte. Și în cadrul acestora distingem: *sate îngrămădite cu structură neregulată*, și *sate îngrămădite cu structură regulată*.

a) *Satele îngrămădite cu structură neregulată* se află, alături de cele liniare, în Podișul Transilvaniei, împrejurimile Sibiului, Țara Bîrsei, ținutul Bistriței etc. (pl. 1—2).

b) *Satele îngrămădite cu structură regulată* au gospodăriile îngheșuite în planuri liniare sau geometrice. *Satele cu structură liniară*, cum sînt nu numai cele săsești, ci și cele mixte din Podișul Tîrnavelor, au pe două linii nu numai gospodăriile, ci și construcțiile: linia caselor fiind spre stradă, iar cea a șurelor spre interiorul curții strimte. *Satele cu structură dreptunghiulară*, cum sînt prin Banat, sudul Transilvaniei și zona Bistriței, au evoluat din cele adunate, prin schimbarea planurilor liniare inițiale de organizare a gospodăriilor cu cele în curți închise pe trei sau patru laturi. Planurile liniare, impuse pentru prevenirea dezastrelor provocate de incendii, au început să cedeze locul planurilor actuale, cu construcții pe trei sau patru linii, odată cu înlocuirea paielor cu țigle pentru acoperișuri, a lemnului și pămîntului bătut cu cărămizi, la construcția pereților.

În orînduirea feudală, satele mici, în mare parte adunate, asigurau totodată o mai bună supraveghere și pază a țărinilor și animalelor în apărarea lor de sălbăticiunile care mișunau în codrii multisecolari. Acest tip de așezări a fost frecvent nu numai la noi, ci și în alte părți ale Europei centrale. „Datele anilor 1784—1887 ne arată — constată I. Șandru — că în Ungaria, din totalul așezărilor rurale, majoritatea, adică 60 %, făceau parte din categoria așezărilor mici, cu sub 500 locuitori fiecare. Treptat această categorie a înregistrat schimbări și sub raportul repartiției lor geografice și al ponderii lor. În primele decenii ale secolului al XX-lea, satele mici ating ponderea de 25 % din totalul așezărilor, pentru ca în 1949 să fie numai 18 %, iar în 1960 să scadă la 16 %”⁴⁵.

Satele răsfirate au o rețea întinsă de uliți, în lungul cărora sînt dispuse gospodăriile, între care se găsesc grădini cu pomi sau terenuri arabile cultivate cu porumb, legume etc. Aceste sate nu sînt unanim recunoscute ca tip de așezări, datorită instabilității lor în timp, deoarece sporind populația, proprietățile se parcelează, gospodăriile se îndesesc, și astfel așezările devin adunate. În procesul îndelungat de populare a multor zone însă, ele au constituit tipul inițial al satelor adunate. În vestul Carpaților Occidentali, S. Manciușea a stabilit patru variante de sate răsfirate, dintre care numai pe cea din Dealurile Crișene o consideră staționară, cele din Sălaj, din podgoria Aradului și Banat avînd tendințe de adunare⁴⁶. Așezările răsfirate sînt frecvente în Subcarpați, începînd din Mehedinți pînă în Bucovina, ele alternînd cu sate adunate pe agestre, în lungul văilor și al

⁴⁵ I. Șandru, *Tipologia așezărilor rurale din Europa Centrală*, în *Lucrările celui de al III-lea colocviu național de geografia populației și așezărilor din R. S. România*, Iași, 1971, p. 311.

⁴⁶ Șt. Manciușea, *Sate și sălașuri* ... p. 8.

drumurilor. Tipul de sat răsfirat este predominant și în Vrancea. Cele mai vechi sate vrâncene se localizează în lunca văilor mari, pe terasa lor inferioară, după cum reiese din cercetările efectuate de N. Al. Rădulescu. Albia văii folosește de drum, iar casele se înșiră de-o parte și de alta a apei, căutînd locuri mai înalte, de teama inundațiilor.

După ce satul a cucerit lunca, acesta s-a putut ridica și mai sus, pe terase și coaste, din *sat înșirat riveran* transformîndu-se în sat răsfirat de terasă sau de coastă. Sporul natural al populației a dus la înmulțirea gospodăriilor, și astfel unele evoluează spre tipul adunat, *riveran de terasă* sau *de coastă*. Satele din susul văilor sînt de tip risipit (Ploștina, Nereju-Mare, Nereju-Mic și Tipău)⁴⁷. Acestea reprezintă ultima fază de populare a depresiunii intracarpătice. La fel s-au populat și alte văi care străbat Carpații Orientali și Subcarpații Moldovei.

În unele părți, cum este cazul Munților Apuseni, pe valea Arieșului și Ampoiului, gospodăriile sînt răsfirate în secțiunile lărgite ale acestora (pl. 3). Acolo unde micile văi afluate au versanții cu pante mai domoale decît văile principale, satele se înșiră în lungul acestora. Așa sînt Ocolișul, Poșaga, Ponorul etc. în bazinul Arieșului, Ampoița, Feneșul în bazinul Ampoiului. Între gospodării se află grădini cu pomi și terenuri cultivate cu porumb, legume etc. Densitatea gospodăriilor este mai mare în vetrele inițiale ale satelor, devenite centrul lor, și scade spre margini, unde se disting pilcurile de gospodării pe neamuri. O parte a acestora sînt mai departe de vetrele inițiale, pe umerii văilor principale sau ai micilor văi afluate, neteziți de ciclurile terțiare. În satele din bazinul mijlociu al Arieșului s-au accentuat tendințele de coborîre în văi a gospodăriilor de pe versanți, departe de drum și de calea ferată.

Satele risipite constituie tipul mai puțin frecvent și mai nou, ale căror gospodării sînt împrăștiate în cuprinsul hotarului, pe proprietăți mai productive. Apariția lor se datorește aceluiași cauze economice: apropierea de terenurile agricole pentru o cît mai bună îngrijire și valorificare a acestora. De aceea, sate risipite se întîlnesc atît în zonele înalte, cît și în cele joase. În zonele înalte, procesul de roire, prin care s-au format aceste sate, a avut o mai mare amploare în feudalism, iar în cele joase în capitalism. Acest tip de așezări reprezintă peste tot, cum susține și V. Mihăilescu, ultima fază de populare a muntelui, așa cum dealtfel ele constituie o ultimă fază de populare a cîmpiilor, ca urmare a desființării marii proprietăți moșierești și a împrăștiării țăranilor. Acest tip de sate este mai frecvent în două regiuni: în Munții Apuseni și în nordul Carpaților Orientali. În restul țării apare numai înspre originea marilor văi și la bordura muntoasă a depresiunilor din vestul Carpaților. Pe povîrnișurile estice și sudice ale Carpaților acest tip de sat este aproape necunoscut⁴⁸. Aici muntenii au avut largi posibilități de coborîre la „cîmp“, în timp cît în Transilvania aceste avantaje au fost limitate sau inexistente.

⁴⁷ N. Al. Rădulescu, *Vrancea. Geografie fizică și umană*, București, 1937, p. 133—143.

⁴⁸ V. Mihăilescu, *O hartă a principalelor tipuri de așezări rurale din România*, în „BSG“, XLVI, București, 1927, p. 66.

Zona clasică a așezărilor risipite o constituie Munții Apuseni, cea mai populată zonă înaltă din cuprinsul țării (pl. 4). În subzona Țării Moților se întâlnesc numai sate risipite, numite și „sate crânguri”⁴⁹. Prelucrarea lemnului, confecționarea vaselor, șindrilelor, ciopliturilor și scîndurilor, ca și cercurăritul, dogăritul ambulant etc., au constituit ocupații principale, iar agricultura montană și creșterea animalelor au fost ocupații secundare. Satele risipite s-au format într-un îndelungat proces de populare a părții centrale a Munților Apuseni, mai săracă în resurse economice și greu accesibilă pînă nu demult. La originea lor se află așezări mai vechi, din josul văilor, din sectoare cu versanți mai evoluți. Sub impulsul factorilor economici și demografici, acestea au oferit un spațiu tot mai restrîns pentru așezare și procurarea celor necesare traiului; de aceea ele au devenit curînd nuclee de roire în două direcții: în altitudine, spre plaiurile nivela-te în ciclurile terțiare, și în susul văilor, spre alte sectoare largite. Avem astfel de-a face cu un proces îndelungat de extindere a spațiului în exploata-re agricolă-pastorală în dauna pădurilor, de către o populație tot mai numeroasă. Într-o primă fază, prin lărgirea curăturilor și a poienilor au apărut finețe, iar acolo unde permitea solul și clima culturi insulare. În lipsa căilor de acces pentru transportul produselor în gospodării, în primul rînd a furajelor, pe aceste terenuri s-au construit adăposturi temporare pentru păstori și animale. Cu timpul, acestea au devenit așezări permanente pentru o parte din tineret, care și-a durat aici gospodăria noi.

Nucleele inițiale ale satelor sînt înșirate de-a lungul văilor. Datorită sporului natural al populației și a funcțiilor lor administrativ-economice, cele mai vechi nuclee s-au îndesit, fiind acum adunate. Așa sînt: Bistra-Centru, Ponorel-Centru, Vidra-Centru, Avram Iancu-Centru, Albac-Centru etc. Cele mai noi sînt formate dintr-un număr mai restrîns de gospodării, de exemplu Scărișoara-Centru, Gîrda-Centru, Horea-Centru, Arieșeni-Centru etc.

În funcție de orientarea văilor și expoziția versanților se disting sate cu gospodării împrăștiate longitudinal, pe cele care curg dinspre vest spre est, și sate cu gospodării împrăștiate semicircular în mici bazine, orientate spre nord sau spre sud. În risipire longitudinală sînt gospodăriile satelor de pe Arieșul Mic sau Riul Mic (Ponorel, Vidra, Avram Iancu) și de pe Arieșul Mare sau Riul Mare (Albac, Scărișoara, Gîrda). Gospodăriile comunei Avram Iancu sînt risipite, în lungul văii, pe 12 km, între Incești și Tîrșea. O parte se află în vale la Incești, Dolești, Avram Iancu-Centru și Lunca Tîrșei, cele mai multe fiind însă pe versanți, în cele 34 de crînguri. Versantul stîng al văii este mai intens populat, fiind în expoziție sudică. De la Incești pînă înspre originea văii Arieșului Mic se află 20 de crînguri. Versantul drept e mai puțin populat, fiind în expoziție nordică; el are numai 13 crînguri.

În risipire semicirculară sînt gospodăriile comunelor Horea, Sohodol, Arieșeni. Cele 14 crînguri care formează comuna Horea sînt situate între vîlcelele și piraiele din bazinul superior al văii Arăzii, lărgit ca un amfi-

⁴⁹ L. Apolzan, *Sate-crînguri din Munții Apuseni*, în „SR”. București, 1943, nr. 1—6, p. 149—159.

teatru. O privire de ansamblu asupra lor oferă culmea Fetei Feregetului. În secolul al XVIII-lea, o parte din populație a emigrat pe domeniul Gilăului, întemeind satele risipite de acolo.

În capitalism s-au restrins peste tot posibilitățile de extindere a terenurilor agricole-pastorale, deoarece s-a reglementat exploatarea pădurilor, care au devenit importante baze de materii prime industriale, iar cerințele pentru material lemnos au sporit nu numai pe piețele interne, ci și pe cele externe. În secolul nostru, roirile sporadice au încetat, manifestându-se tendințele de coborîre în văi.

Studiile privitoare la tipologia așezărilor s-au intensificat în anii de după Eliberare, orientându-se spre cerințele practice de dezvoltare și grupare sistematică a gospodăriilor. „Totodată — așa cum prevăd documentele Congresului al XI-lea al Partidului Comunist Român — se cer aplicate hotărît prevederile legii privind restrîngerea suprafețelor construite, organizarea corespunzătoare a orașelor și satelor, astfel încît, devenind unități administrative moderne, să asigure folosirea în condiții optime și economice a bazei edilitare. Realizarea acestor măsuri va contribui la dezvoltarea multilaterală a tuturor zonelor țării, va crea condiții de viață tot mai civilizate pentru întregul nostru popor”⁵⁰.

În ultimele decenii, cercetările asupra economiei satelor le-au întregit pe cele asupra structurii și morfologiei acestora. În dezvoltarea noii baze economice a așezărilor rurale s-a ținut și se va ține seama în continuare nu numai de condițiile naturale, ci și de tradițiile locale, în vederea extinderii ramurilor mai potrivite, mai rentabile. Astfel, grupuri răzlețe de sate viticole și pomicole au fost cuprinse în întinse zone viticole și pomicole. În cîmpii s-au diversificat culturile și sporește numărul satelor specializate în legumicultură. Mecanizarea agriculturii a redus treptat numărul brațelor de muncă angajate, care s-au îndreptat spre împlinirea cerințelor orașelor, în care se dezvoltă neîncetat industria socialistă. Se schimbă nu numai înfățișarea satelor, ci și profilul lor economic.

Clasificările economice sau funcționale actuale ale așezărilor rurale au în vedere toate aceste transformări; ele nu se limitează la tipurile arhaice. Vom menționa clasificarea făcută de I. Băcănar, Ioana Ștefănescu, P. Deică, D. Bugă, E. Molnar și V. Tufescu. Ținînd seama de structura socio-profesională a populației, modul de folosință a terenului agricol, caracterul producției și al funcțiilor economice (industrie, agricultură, transport etc.), ca și de importanța acestor funcții și gradul de îmbinare a lor, autorii menționați au stabilit următoarele tipuri și variante:

I. Așezări rurale cu funcții predominant agricole, cu următoarele variante: (1) așezări rurale de cultură a cerealelor și de creștere a animalelor, (2) așezări de creștere a animalelor și de cultură a cerealelor, (3) așezări

⁵⁰ Raportul Comitetului Central cu privire la activitatea Partidului Comunist Român în perioada dintre Congresul al X-lea și Congresul al XI-lea și sarcinile de viitor ale partidului, prezentat de tovarășul Nicolae Ceaușescu, în „Scînteia”, an XLIV, nr. 10.036, marți, 26, XI, 1974, p. 6.

rurale de creștere a animalelor și de cultură a pomilor fructiferi și a viței de vie, (4) așezări rurale legumicole (preorășenești), (5) așezări de creștere a animalelor pe pășuni de munte.

II. Așezări rurale cu activități industriale, cu următoarele variante: (1) așezări rurale cu activități legate de industria extractivă, (2) așezări rurale cu activități legate de industria prelucrătoare.

III. Așezări rurale cu funcții mixte, cu următoarele variante: (1) așezări rurale în care activitatea agricolă se îmbină cu activitatea industrială din marile centre industriale; (2) așezări rurale în care activitatea agricolă se îmbină cu muncile legate de exploatarea forestieră; (3) așezări rurale în care meșteșugurile sătești formează ocupații anexe agriculturii; (4) așezări rurale cu activitate pescărească⁵¹.

Dezvoltarea agriculturii socialiste, a ramurilor ei specializate și participarea tot mai masivă a populației rurale la diferitele munci industriale, forestiere etc., se evidențiază de acum în aspectul comunelor, în centrul cărora se înalță școli, cămine culturale, dispensare, complexe comerciale etc., iar casele vechi sînt rarități, în cele mai multe zone. În contextul procesului amplu de dezvoltare multilaterală a societății noastre socialiste, satul se urbanizează. De asemenea are loc un amplu proces de ștergere a diferențelor esențiale nu numai dintre sat și oraș, ci și dintre munca industrială și cea agricolă, dintre munca fizică și cea intelectuală.

TIPURILE DE GOSPODĂRII

Tipurile zonale de gospodărie s-au individualizat în timp, prin planul și arhitectura caselor, profilul și numărul construcțiilor anexe, modul de grupare în cadrul curților, orientarea acestora în funcție de uliți, puncte cardinale etc. Elementele diferențierii s-au axat pe tipurile arhaice de construcții, care au evoluat în condițiile specifice ale diferitelor orînduiri sociale. Ele se leagă în primul rînd de dezvoltarea economiei, de diferențierea ei zonală, la care s-a ajuns prin stăruințele depuse pentru o tot mai intensă și mai complexă valorificare a resurselor economice locale, începînd cu cele ale solului. În cadrul aceleiași colectivități, construcțiile s-au diferențiat apoi în funcție de starea materială a sătenilor, prin dimensiuni, nu prin profil, prin inventarul gospodăresc și prin alte bunuri.

Construcțiile gospodărești din componența curților s-au diferențiat și dezvoltat în primul rînd potrivit cerințelor ocupațiilor, întrucît s-a urmărit o tot mai bună adăpostire a animalelor, a uneltelor și mijloacelor de transport, a diferitelor produse agricole, pomicole, viticole. În satele în care creșterea animalelor a devenit o ocupație principală s-a impus extinderea și sporirea construcțiilor pentru adăpostirea acestora. În satele spe-

⁵¹ I. Băcănaru, Ioana Ștefănescu, P. Deică, D. Bugă, Molnar E., V. Tufescu, *Contribuții la studiul clasificării funcționale a așezărilor rurale din R. S. România*, în „Probleme de geografie”, vol. X, București, 1963, p. 30—46.

cializate în diferite meșteșuguri și chiar în cele agricole, dimensiunile acestor construcții au fost mai restrinse; în schimb s-a extins spațiul pentru depozitarea produselor, tot mai variate.

La diferențierea zonală a tipurilor de gospodării au contribuit și alți factori, dintre care nu pot fi trecuți cu vederea cei naturali, de care s-a ținut totdeauna seama la amplasarea și realizarea construcțiilor. Calitatea și cantitatea materialelor ce le-au avut la îndemână oamenii în acest scop s-au răsfrânt în profilul construcțiilor. Condițiile climatice, la rindul lor, au impus nu numai o anumită orientare, în primul rînd a caselor, ci și înălțimea acoperișurilor de paie sau șindrili în zonele înalte, la toate construcțiile, pentru a se crea pante de scurgere cit mai accentuate. Umiditatea mai mare a solului a impus așezarea construcțiilor pe temelii de piatră, înălțarea lor pe pante pentru a le feri de apele de scurgere.

Amplasarea gospodăriilor și orientarea caselor au constituit în trecut o preocupare deosebită a oamenilor. Casele cele mai vechi, dinainte de adoptarea sticlei pentru geamuri, au fost orientate spre sud, deoarece nefiind prea luminoase și călduroase, prisma sau pridvorul lor însoțit era locul obișnuit de desfășurare a diferitelor activități casnice, din primăvară pînă în toamnă, îndeosebi cele în legătură cu prelucrarea fibrelor textile și confecționarea îmbrăcăminte. Această orientare s-a menținut și după apariția ferestrelor mici de sticlă. Așa, de exemplu, la Sălciua și în alte sate de pe Arieș, pînă pe la începutul secolului nostru, numai o parte din casele vechi erau cu „fața” spre „drumul țării” — cele de pe latura nordică a acestuia. Cele de pe latura sudică erau cu „dosul” la drum. Numai după ce s-au mărit și dublat geamurile, s-a lărgit locuința și s-au îmbunătățit cuptoarele pentru încălzit și gătit, gospodării au început să țină seamă și de drumul țării, orientîndu-și casele după el. Spre sud erau orientate majoritatea caselor din Subcarpații Olteniei și Munteniei, și tot așa au fost orientate cele de pe cursul mijlociu al Ialomiței, chiar dacă astfel stăteau „cu spatele” la drum ⁵².

În majoritatea zonelor, curțile vechi formau ansambluri de arhitectură populară unitare, în care nu lipseau elementele decorative, îndeosebi la case. Sub acoperișurile înalte, de paie sau șindrili, se succedau adeseori arcade și stilpi măiestrit ciopliți, nu numai la case, ci și la cămările vechi, cum sînt cele din Munții Apuseni, Sălaj, Maramureș, Bucovina, Gorj etc.

Deoarece gospodăriile s-au dezvoltat odată cu ocupațiile, cele specializate au necesitat construcții speciale, care au întregit componența curților tradiționale. Astfel s-au conturat mai multe tipuri economice de gospodării: *gospodării agricole, gospodării agricole-pastorale, gospodării pomicole, gospodării viticole, gospodării specializate în diferite meșteșuguri țărănești, gospodării piscicole.*

Gospodăriile agricole din zonele joase, unde lipsea materialul lemnos și piatra, s-au limitat la construcțiile strict necesare adăpostirii oamenilor și animalelor. În multe zone lipseau și lemnele de încălzit; de aceea s-au păstrat pe alocuri locuințele semiîngropate, pînă pe la începutul se-

⁵² Fl. Stănculescu, Ad. Gheorghiu, P. Stahl, P. Petrescu, *Arhitectura populară românească, regiunea Ploiești*, București, 1957, p. 120.

colului nostru. La menținerea lor, în unele părți, au contribuit și marii proprietari de pământ, care le-au construit și oferit ca adăpost fugărilor de pe alte moșii sau populației din zonele înalte, care a coborât în cîmpia mai darnică în bucate decît coastele munților. Alături de locuințele semi-ingropate se aflau gropile în care se păstrau cerealele și adăposturile pentru animale. Aceste gospodării mai prezentau avantajul că nu erau atît de expuse, ca cele de pe sol, nici crivățului, nici invaziilor dușmanilor, de-se și pustiitoare în cîmpii, îndeosebi în evul mediu. Condițiile de locuire erau mizere în comparație cu casele de pe sol, care le-au înlocuit începînd din secolul trecut.

Gospodăriile agricole obișnuite și-au ridicat construcțiile din lemn și lut. Utilizarea lemnului s-a restrîns la strictul necesar, sătenii întregindu-l în construcții cu îngrădiri de nuiele bătute cu argilă sau numai cu lut amestecat cu paie, pleavă etc. Caselor joase din Cîmpia Română, Moldova etc., cu două sau trei încăperi, li se alăturau anexe amenajate lateral sau în dos, sub acoperișul prelungit, folosite ca bucătărie de vară, cît și pentru adăpostirea uneltelor, produselor sau animalelor; ele poartă denumiri diferite ca: *polată, aplecătoare, dolie, celar, dosar* etc.⁵³ Sub acoperișul prelungit și înălțat al grajdului se aflau unul sau două adăposturi laterale, o șură pentru căruță și unelte, o polată sau un aplecător pentru unelte, animale mici etc. La nivelul superior al construcției se amenaja pă-tutul pentru porumb sau finăria, la care se urca pe o scară pusă în drep-tul ușii⁵⁴. Acoperișurile construcțiilor vechi de paie, trestie sau coceni, ca și ale celor mai noi, din olane sau tablă, erau scunde, fiind astfel mai puțin expuse crivățului, care în cîmpie bate cu tărie. Acoperișuri scunde aveau și construcțiile gospodăriilor agricole din vestul țării. Cele din Cîmpia Transilvaniei aveau multe construcții anexe, deoarece grajdul era separat de șură, iar pentru păstrarea cerealelor exista o mică construcție aparte: „găbănașul“.

Gospodăriile agricole-pastorale s-au dezvoltat în zonele deluroase și muntoase, cu soluri sărace, unde animalele s-au ținut nu numai pentru produse și munci, ci și pentru gunoirea pămîntului. S-au crescut în număr mare atît vite cornute cît și animale mici, îndeosebi oi, cu care se gunoiau mai bine terenurile destinate păioaselor. Casele și construcțiile anexe, mai numeroase și spațioase, se înălțau din birne strîns încheiate, ca să asigure o cît mai bună adăpostire contra frigului. Acoperișurile erau înalte la toate construcțiile vechi. În unele zone, în podul caselor se păstrau diferite produse alimentare, iar în cel al șurelor se depozitau cerealele pînă înspre toamnă, cînd se îmblăteau. Cotețele pentru porci și staulele de iarnă pentru oi aveau o construcție mai solidă decît în zonele joase. De cum se desprimăvăra oile treceau în staulele mută-toare, cu care se gunoiau grădinile, finețele și terenurile destinate cultu-

⁵³ Fl. Stănculescu, Ad. Gheorghiu, P. Stahl, P. Petrescu, *Arhitectura... regiunea Ploiești*, p. 122; Fl. Stănculescu, Ad. Gheorghiu, P. Stahl, P. Petrescu, *Arhitectura populară românească, regiunea București*, București, 1958, p. 115.

⁵⁴ Fl. Stănculescu și colab., *Arhitectura... regiunea Ploiești*, p. 105; Fl. Stănculescu și colab., *Arhitectura... regiunea București*, p. 124.

rilor anului următor. O parte din animale sau din produse se valorificau pentru completarea lipsurilor gospodărești, în primul rînd în cereale, deficitare, cu toate eforturile depuse în cultivarea lor. În majoritatea zonelor s-a practicat o creștere mixtă de animale, și în puține din ele gospodăriile s-au orientat spre creșterea oilor în număr mai mare și întreținerea lor prin transhumanță. Gospodăriile oierilor constituie tipuri zonale obișnuite. Tipuri aparte de gospodării sînt cele cu ocol închis, specifice unor zone cu creștere mixtă de animale, apărute, în condițiile izolării, nu numai la noi, ci și în alte țări ⁵⁵.

Gospodăriile pomicole s-au dezvoltat în unele zone deluroase și muntoase sub influența cerințelor mari pentru produsele acestei importante ocupații. Casele s-au înălțat pe temelii de piatră, în care s-au amenajat pivnițele pentru păstratul fructelor, cidrului, oțetului etc. Alături de anexele obișnuite au apărut cele specifice ocupației, cuptoarele pentru uscarea fructelor și fiertului magiunului, care în trecut au avut un rol însemnat în alimentație, apoi cele pentru fermentatul și fiertul țuicii. În Țara Zărandului, o parte din gospodării dispuneau de „colne” speciale pentru păstrarea vaselor și produselor.

Gospodăriile viticole au avut, ca și cele pomicole, pe lângă anexele obișnuite, pivnițe răcoroase pentru păstrarea vinurilor, spații aparte în cadrul curților sau construcții speciale în vii, destinate păstrării vaselor pentru culesul și prelucrarea strugurilor, pentru adăpostirea teascurilor. Casele s-au înălțat pe temelii de piatră, în care s-au amenajat pivnițele, cu intrarea alături de treptele pridvorului sau foișorului, ori sub acesta. Arhitectura caselor din podgorii, ca și cea din zonele pomicole, a evoluat în condițiile unor cerințe practice și artistice mai mari decît în alte zone.

Gospodăriile specializate în diferite meșteșuguri țărănești au fost întregite cu ateliere sau alte anexe necesare practicării acestora. Fierarii au avut fierărie; țărani mineri din Munții Apuseni posedau șteampuri pentru măcinatul minereurilor; pentru olari cuptorul pentru arsul vaselor era indispensabil etc. În unele cazuri atelierul se amenaja în casă, dar anumite prelucrări sau finisări se făceau în afara ei. Instalațiile tehnice țărănești, numeroase în trecut, întregeau gospodăriile morarilor, piuarilor, posesorilor de joagăre etc. În jurul unora se grupau 3—4 tipuri funcționale de instalații, ca moară, piuă și teasc de ulei, piuă de pănură și vîltoare pentru cergi sau țoale, joagăr pentru tăiat scînduri etc.

Gospodăriile piscicole, mai numeroase în lungul Dunării, în Delta și pe litoralul Mării Negre, au avut în completare anexe pentru uscarea și păstrarea uneltelor — confecționate în mare parte din ață specială — pentru prepararea și păstrarea peștelui, întrebuințat în mod curent în alimentație, în unele zone.

Tipurile economice tradiționale de gospodării arată vechimea și importanța pe care au avut-o ocupațiile specializate la români.

În condițiile noi de astăzi dispar anexele tradiționale din componența curților, ele fiind cu totul depășite din punct de vedere economic

⁵⁵ I. Vlăduțiu, *Etnografia românească*, p. 142.

și tehnic. Satele colectivizate din zonele agricole, pomicole și viticole, ca și cele piscicole, dispun de utilaje moderne, care asigură sporirea cantitativă și calitativă continuă a producției, destinată consumului intern și exportului pe piețele internaționale.

Gospodăriile s-au diferențiat și în funcție de tipologia satelor. Ținând seama de organizarea lor distingem: (1) *gospodării cu curți deschise*, (2) *gospodării cu curți închise*.

1. *Gospodăriile cu curți deschise* se întâlneau în satele de tip risipit. Construcțiile economice erau amplasate mai aproape sau mai departe de casă, în funcție de teren, în îngrăditurile proprietăților, mai întinse sau mai restrînse. Lipseau gardurile interioare pentru compartimentarea curții, semn că se creșteau puține animale mici. De multe ori, doar în fața casei era o mică bățătură, restul fiind ocupat de pașiște, jalonată de cărări spre construcțiile economice. Așa sînt gospodăriile satelor risipite din Munții Apuseni. Pe alocuri lipseau chiar și gardurile exterioare din jurul proprietăților, unde circulația oamenilor era restrînsă. În lipsa gardurilor, paza bunurilor, în special a animalelor, s-a asigurat prin construcția mai solidă a adăposturilor.

2. *Gospodăriile cu curți închise* se aflau pe terenurile mai puțin accidentate, care au permis gruparea construcțiilor pe o suprafață restrînsă, despărțită prin garduri de terenurile agricole din jur, reduse adeseori la mici ocoale pentru depozitarea furajelor și grădini de legume. Ținând seama de amplasarea construcțiilor în jurul curților distingem: *gospodării cu curți aglomerate pe loturi neregulate* și *gospodării cu curți în organizare regulată pe loturi geometrice*.

a) *Gospodăriile cu curți aglomerate pe loturi neregulate* se întâlneau în satele răsirate din zonele înalte, unde oamenii și-au rînduit construcțiile în funcție de configurația terenului. Împrejmuirile diferă după materialele pe care sătenii le-au avut la îndemînă și după vecinătăți. Obișnuit curțile erau înconjurată de garduri înalte din nuiel, streșinite și acoperite cu spini și tîrîști, pentru a fi cit mai durabile și mai greu de trecut.

b) *Gospodăriile cu curți în organizare regulată pe loturi geometrice* apar în zonele deluroase și joase, în satele colonizate și în cele sistematizate. Amplasarea construcțiilor variază în funcție de întinderea loturilor și de orientarea lor. Mai frecvente sînt următoarele moduri de organizare a curților: *liniar*, *pe două linii, în unghi, pe trei linii, pe patru linii, în ocol* și *cu curți duble*.

Gospodăriile cu curți în organizare liniară au construcțiile înșirate în lungul curții, începînd cu casa, care e amplasată înspre uliță, și încheind cu grajdul sau șura, lîngă care sînt depozitate furajele într-o îngrăditură aparte, în marginea grădinii de legume. Între cele două construcții principale se află cotețele pentru animale mici și alte anexe. Astfel sînt organizate o mare parte din gospodăriile satelor din Cîmpia Română⁵⁶. În unele zone, acareturile sînt legate de casă, fiind sub același acoperiș⁵⁷. În

⁵⁶ Fl. Stănculescu și colab., *Arhitectura... regiunea Ploiești*, p. 20, 144; Fl. Stănculescu și colab., *Arhitectura... regiunea București*, p. 15.

⁵⁷ Fl. Stănculescu și colab., *Arhitectura... regiunea București*, p. 24.

Transilvania acest tip de gospodării este mai frecvent în satele din ținutul Năsăudului, unde serveau și ca adăposturi sezoniere în cuprinsul hotarului, numite „case din câmp”, în care stăteau oamenii cu animalele, să le pășuneze ori să le ierneze și să gunoiască terenurile din jurul lor. Uneori casa este sub același acoperiș cu șura, mai ales în câmp, unde aceasta are și funcție de tindă între casa locuită și grajdul animalelor. În zona învecinată a Bistriței, astfel de curți se mai păstrează pe la Șieu, Șieuț și Orheiul Bistriței, unde supraviețuiesc și tipurile mai vechi de construcții.

Gospodăriile cu curți în organizare liniară au fost tipul obișnuit atât la români cât și la sași în trecut, când toate construcțiile gospodărești erau din lemn, acoperite cu paie. În așezare liniară se economiseau materiale, iar pe de altă parte construcțiile nu erau atât de expuse incendiilor, frecvente înainte de adoptarea cărămizilor și țiglelor. La acest tip de gospodării, pe alocuri camera era în afara curții, în fundul grădinii din continuarea acesteia, îndeosebi în unele sate săsești din zonă. Se pare că acesta a fost planul inițial de organizare la colonizare, părăsit însă după 1800, când treptat lemnul s-a înlocuit cu cărămizi iar paiele cu țigle, care au permis adoptarea tipului actual de organizare a curților, pe trei linii. Planurile liniare au fost impuse și în acțiunea vastă de colonizare și sistematizare desfășurată în Banat, după cum arată P. Petrescu. În a doua etapă de colonizare în Banat, pe timpul Mariei Tereza (1763), pentru coloniștii nou-veniți, ca și pentru o parte din cei vechi, construcțiile au fost ridicate pe cheltuiala statului. S-a adoptat prin urmare sistemul locuințelor-tip, care au fost amplasate uniform în satele nou-create sau în perimetrele resistemate ale vechilor sate. În curți, a căror lungime varia între 145 și 190 metri și a căror lățime era de 23—29 metri, casele au fost așezate — toate — cu frontul la stradă, la distanță de minimum 17 metri una de alta, ca măsură preventivă împotriva incendiilor care, cu regularitate, provocaseră înainte pagube mari. Străzile au fost trasate și ele foarte largi, între 30 și 80 metri. Statul n-a clădit însă și construcții anexe, acestea rămânând în seama coloniștilor, care aveau obligația de a le construi în prelungirea casei⁵⁸. Și în Banat, ca și în zona Bistriței, odată cu adoptarea cărămizilor și a țiglelor, tipul „alungit” de curte a fost înlocuit cu tipul „învăluit”, în care construcțiile principale sînt paralele cu ulița și se succed unele după altele. Reprimată de comisia de colonizare în primii ani ai veacului al XIX-lea, această tendință se va generaliza mult mai târziu, la începutul secolului al XX-lea⁵⁹. Planul liniar este între cele mai vechi și mai practice; ca atare se întâlnește în zone îndepărtate unele de altele. Din aceleași considerente de utilitate el a fost impus și în acțiunile de colonizare și regrupare a așezărilor.

Gospodăriile cu curți organizate pe două linii sînt frecvente, ca și cele liniare, în zonele joase. Casa, cotețele pentru animalele mici și alte anexe secundare formează o primă linie de construcții, începînd de la uliță. Pe o a doua linie, în partea opusă, se află șura cu grajdul și alte

⁵⁸ P. Petrescu, *Contribuții la studiul arhitecturii populare din Banat*, în „AMETC” pe anii 1959—1961, Cluj, 1963, p. 161—162.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 164.

anexe. Înspre uliță, în fața casei, e amplasată, în multe părți, o bucătrie de vară. În Vlașca, bucătăria de vară pornește de la un cuptor de pâine și o vatră, liberă sau adăpostită sub un șopron improvizat. Cu timpul, acest adăpost se va închide cu pereți de paiantă, iar de multe ori i s-a adăugat o cameră pentru „ăi bătrâni”⁶⁰. Grajdul este mai înspre interiorul curții, îndepărtându-se astfel de casă și apropiindu-se de rezervele de furaje. În această organizare, șura are funcții limitate la adăpostirea uneltilor și a mijloacelor de transport, precum și de loc de pregătire a furajelor pentru hrana zilnică a animalelor în timpul iernii. De aceea ea e deschisă numai pe latura dinspre curte, iar în unele părți nici nu are uși. Obişnuit nu se intra în ea cu carul, nu se depozitau în podul ei snopii de grâu sau alte cereale, deoarece acestea se coceau și se treierau mai devreme, pe arii deschise. Față de planul liniar, construcția prezintă avantajul că asigură o mai bună supraveghere a animalelor în grajd și restrângerea curtea, lărgind grădina din continuarea ei. Chiar numai citiva pomi în plus contau foarte mult în trecut. Planul acestor gospodării este vechi și frecvent nu numai la noi, în zonele joase, ci și în alte țări.

Gospodăriile cu curți organizate în unghi sînt răspindite în depresiunile cu sate adunate sau îngrămădite și în satele înșirate în lungul văilor și drumurilor (fig. 1). De astă dată spațiul pentru organizare s-a restrîns și mai mult, prin așezarea șurii în latul curții, cu ușile mari în dreptul porții dinspre uliță, ca să se poată intra prin ea cu căruța sau cu carul

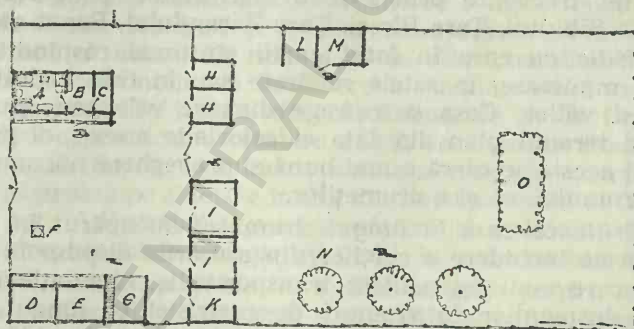

Fig. 1. Planul unei gospodării pe 3 linii, Chizătău, Banat: A. Cameră, B. Tindă, C, D, E. Camere, F. Fîntînă, G. Remiză, H. Cotețe pentru porci, I, K. Șură. L, M. Remiză, N. Clăi de fîn, O. Paie (După R. Vuia).

încărcat. Casa și celelalte anexe sînt dispuse în lungul curții, în rînd mai strîns. S-a obținut astfel o grădină mai mare în dosul șurei, pentru furaje, culturi de zarzavaturi și pomi. Șurele vechi aveau acoperișuri înalte de paie sau șindrili, deoarece în podul lor se depozitau cerealele, pînă cînd se isprăveau muncile din cîmp și începea îmblătitul. Culturile de cereale mai restrîns și mai tîrzii, ca și toamnele ploioase, impuneau o mai bună

⁶⁰ Fl. Stănculescu și colab., *Arhitectura ... regiunea București*, p. 15.

adăpostire. Cerințele practice au fost acelea care au dus la apariția acestui plan de organizare a curților, frecvent și în alte țări, nu numai la noi.

Gospodăriile cu curți organizate pe trei linii au apărut în diferite zone, îndeosebi în cele cu ocupații specializate și mixte, odată cu sporirea cerințelor de lărgire și îmbunătățire a spațiului pentru desfășurarea activităților casnice, de adăpostire a inventarului gospodăresc și a produselor. În cele mai multe zone s-a ajuns la acest tip prin completarea curților în unghi cu o a treia linie de construcții, în fața casei. În alte zone, apariția lor se leagă de preocupările pentru închiderea curților, în care scop s-a adoptat acest plan de organizare. În cadrul acestui tip de gospodărie se disting trei variante: *gospodării cu șura în latul curții*, *gospodării cu casa în latul curții* și *gospodării cu casa în lungul uliței*.

Gospodăriile cu șura în latul curții și-au întregit planul unghiular cu o a treia linie de construcții, în fața casei. În cele mai multe zone, în fața casei a apărut o bucătărie de vară, unde se afla inițial cuptorul pentru piine, cu vatră de gătit în față sau numai o vatră deschisă, completată ulterior cu cuptorul pentru piine, scos din casă sau din tindă. Construcției i s-a alăturat un șopron pentru utilajul agricol, pomicol, viticol etc. În capătul acestuia dinspre șură s-au mutat apoi și cotețele. În unele zone, în fața casei a apărut o cămară, completată cu șopron și cotețe, toate sub același acoperiș. Această organizare prezintă avantajul că anexele gospodărești sînt ușor accesibile, ceea ce contează mult, avînd în vedere circulația internă intensă dintre ele, mai ales în timpul iernii. Astfel de gospodării sînt frecvente prin Podișul Tîrnavelor, podgoria Alba Iulia, împrejurimile Sibiului, Țara Bîrsei, Țara Zărandului, Banat etc.

Gospodăriile cu casa în latul curții sînt mai răspîndite în zonele deluroase și muntoase, în satele răsfirate sau în cele înșirate în lungul drumurilor și văilor. Casa se retrage dinspre vale sau drum înspre o coastă lăsînd terenul plan din fața ei celorlalte anexe, dispuse pe două linii. În felul acesta se oferă o mai bună supraveghere nu numai a anexelor, ci și a drumului, ca și a drumeților.

Gospodăriile cu casa în lungul drumului au apărut în preocupările mai generale de închidere a curților din așezările dispuse în lungul drumurilor, pe care s-au intensificat transporturile, circulația oamenilor, a oștilor și a dușmanilor în vremuri de restriște. În lungul drumului a apărut un front continuu de case, cu porți încadrate în zidăria fațadelor, în dosul cărora se află adeseori un coridor de acces în curte, adăpostit de acoperișul prelungit al casei. Acest mod de organizare s-a răspîndit după adoptarea cărămizilor și țiglelor la construirea caselor și chiar a anexelor gospodărești. Șura este paralelă cu casa, și astfel e mai ușor accesibilă de la drum pentru atelaje. Între cele două construcții principale sînt amplasate anexele, pe o a treia linie, care închide curtea vecină, fiind cu dosul spre aceasta. Astfel de curți au fost frecvente în zonele colonizate și sistematizate, în timpuri mai îndepărtate sau mai apropiate, cum e zona Bistriței, Banat etc. Din primăvară pînă în toamnă curțile erau mai mult închise, deoarece ocupațiile mixte sau specializate impuneau o angajare mai masivă a populației active la muncile cîmpului ori în vii etc.

Gospodăriile cu curți organizate pe patru linii constituie tipul evoluat al celor pe trei linii. Pentru satisfacerea cerințelor sporite de adăpostire, curțile unor gospodării închise spre drum au fost completate cu magazii, șoproane etc. pe o a patra linie interioară. Astfel de gospodării au aparținut, de cele mai multe ori, unor țărani mai înstăriți, care posedau mai multe utilaje și chiar mașini agricole, pomicole, viticole, diferite mijloace de transport etc. Gospodăriile pe patru linii se întâlnesc alături de cele pe trei linii, îndeosebi în satele îngrămadite din Transilvania. Alinierea caselor în lungul drumurilor și încadrarea porților în zidăria fațadelor au fost preluate din arhitectura urbană, ca și în alte părți ale Europei. Negustorimea și țărani înstăriți au contribuit nu numai la adoptarea acestui tip de plan, ci și a altor elemente ale stilurilor clasice ale arhitecturii urbane, care se surprind prin centrele așezărilor mai dezvoltate.

Gospodăriile cu ocol închis se întâlnesc în satele răsfirate sau risipite din bazinul Petroșanilor, subzona Branului, Banatul muntos și nordul Moldovei⁶¹. Izolarea, cu inconvenientele ei numeroase în trecut, mai ales atunci când gospodăriile erau în marginea unor întinse zone păduroase, în apropierea drumurilor sau potecilor transcarpatice, i-a determinat pe oameni să-și închidă curțile, când au avut posibilitatea să-și procure materialele necesare, și astfel să-și ocrotească cât mai bine bunurile de răufăcători și de sălbăticiuni. În acest scop sătenii și-au grupat construcțiile gospodărești pe un spațiu restrâns, în jurul unei curți pătrate sau poligonale. Între construcțiile principale se găsesc diferite anexe și șoproane, a căror pereți exteriori înalți, din birne, închid complet curtea, ca o mică fortăreață de lemn. Izolarea și nevoia de apărare au dus la apariția curților închise nu numai la noi, ci și în alte țări din Europa. Și în Munții Apuseni, tendințele de închidere a curților vechi erau evidente, mai ales la gospodăriile izolate din Mocănișe, de pe la Ocoliș, Poșaga, Sălciua, unde s-a practicat o creștere mixtă de animale. Foarte asemănătoare cu gospodăriile cu ocol închis sînt așa-numitele „curți de iernat“, care se mai păstrează pe fînețele înalte din hotarul comunei Ocoliș, situate departe de sat. Adăposturile pentru păstori și animale sînt încadrate într-un ocol dreptunghiular, cu pereți înalți, în mare parte acoperit.

Gospodăriile cu curți duble au apărut în grija pentru animale și de întreținere a curățeniei în fața casei și a celorlalte anexe, între care circulația zilnică era mai intensă. Curtea mai întinsă a gospodăriilor din unele zone s-a împărțit în două, un ocol mai mic, unde stăteau vitele vara și iarna, după ce se hrăneau și se adăpau, și un ocol mai larg, în jurul casei. În Țara Hațegului, curțile duble se găsesc alături de cele cu casa în latul curții, și s-ar putea să fi evoluat din acest tip de plan (fig. 2). „Ocolul vitelor — scria Romulus Vuia — este întotdeauna mai mic și se află în partea de către stradă. Clădiri nu are, cel mult o cocină ori coteț. Aici este și locul gunoierului. Șura este așezată, cu întreg corpul ei, în partea a doua a curții, avînd unul din pereți așezați pe linia de despărțire, astfel că vitele pot intra din acest ocol de-a dreptul în grajd. Prin o a doua

⁶¹ Paul H. Stahl, Paul Petrescu, *Gospodăriile cu ocol întărit din țara noastră*, în „Studii și cercetări de etnografie și artă populară“, București, 1960, p. 23—62.

vranită sau porțită intrăm în partea a doua a curții, mult mai spațioasă, în care se află adunate aproape toate clădirile unei gospodării țărănești. Tot aici sînt clăile cu paie sau fin. Scopul pentru care s-a împărțit curtea în două este de-a se separa vitele de casă și de locul unde se păstrează nutrețul. Casa ocupă totdeauna partea din fundul ocolului, cu fața îndreptată spre stradă, ceea ce formează caracteristica acestor curți⁶². Curțile duble au fost frecvente și în satele din Țara Lăpușului, dar au fost pără-

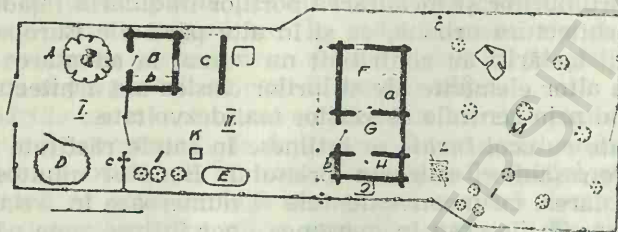

Fig. 2. Planul unei gospodării cu curte dublă, Cupșeni, Țara Lăpușului: I. Ocol (curtea dinainte), A. Bălgar, D. Staur, II. Odor (curtea din dos), B. Grajd, C. Șură, N. Coteț, I. Pari de fin, K. Fîntină, E. Coș, F. Casă, G. Tindă, H. Cămară, L. Lemne de foc, M. Pajiște, O. Coteț, a. cuptor, b. coș (După Gunda Béla).

site în timpuri apropiate. Partea din față, unde stăteau vitele în zilele călduroase de vară, cît și noaptea, se numea „ocol“, iar partea din spate, unde se afla șura, șopronul pentru fin, casa și cotețele, purta numele de „odor“. În continuarea acestuia era grădina, în care se cultivau legumele, porumbul etc.

Gospodăriile cu curți duble au fost studiate de Gunda Béla, care extinzînd cercetările asupra lor a descoperit vestigii ale unor astfel de curți și în alte sate românești și maghiare din cuprinsul Transilvaniei⁶³. Ele asigurau vitelor un spațiu liber de odihnă vara, de mișcare iarna, sub supravegherea celor din casă. În spatele casei, supravegherea animalelor era mai dificilă, camera locuită fiind în față. La Larga, situată sub Țibleş, înconjurată de păduri mari, urșii și lupii coborau adeseori în sat. Sătenii se apărău de ei închizînd peste noapte ciinii în ocolul exterior, iar atunci cînd aceste sălbăticiuni umblau mai tare pe timpul nopții, circulau prin sat cîte doi-trei gospodari, cu schimbul⁶⁴.

Sînt semnalate sporadic și curți duble paralele. Casa s-a apropiat de uliță; alături de ea era șura, în fața căreia se afla ocolul vitelor⁶⁵. La o gospodărie veche din Feleac-Cluj, ocolul vitelor era în doșul casei, care avea o tindă cu două uși, una înspre curtea casei și a doua înspre ocolul vitelor. Tindă cu două uși au avut mai multe case vechi din

⁶² R. Vuia, *Țara Hațegului*... p. 88.

⁶³ Gunda Béla, *Ethnographica Carpatica*, Budapest, 1966, p. 334.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 342.

⁶⁵ Fl. Stănculescu și colab., *Arhitectura populară românească, regiunea Hunedoara*, București, 1956, p. 85.

Feleac⁶⁶. În această veche așezare, ai cărei locuitori păzeau importantul drum comercial de la Cluj spre Turda și Alba Iulia, construcțiile pentru adăpostirea animalelor și ocolul lor s-au rînduit în dosul caselor, pentru a fi mai greu accesibile dinspre drum. O gospodărie asemănătoare se mai păstra prin 1968 la Parva, în ținutul Năsăudului. Casa, veche de peste 100 de ani, era orientată cu fața spre sud și avea o curte mică, în care se intra printr-o porțiță. În dosul casei se afla ocolul vitelor, închis de construcțiile anexe, șură, grajd, cotețe. Cea de-a doua ușă a tindei facilita circulația interioară, iar poarta înaltă a ocolului înlesnea comunicația cu ulița învecinată. Ca și în Feleac, tinzile cu două uși erau frecvente la casele vechi din ținutul Năsăudului. Acum sînt blocate spre curtea vecină, unde a putut fi mai demult ocolul vitelor.

Diferențierile organizatorice ale gospodăriilor, ca și în cazul așezărilor, sînt rezultatul căutărilor în vederea găsirii celor mai potrivite planuri, care să ofere condiții cît mai bune desfășurării activităților gospodărești și casnice. Buna organizare și întreținere a curților a fost pentru țăranii de pretutindeni o preocupare importantă. Sătenii spun că în curte se vede vrednicia bărbaților, iar în casă hărnicia femeilor. De aceea s-au rînduit cu grijă atît interioarele cît și exterioarele construcțiilor din jurul curților. Cu mîgală se făceau în multe părți gardurile, cu măiestrie se ciopleau și se înfrumusețau porțile de acces în curți.

Gardurile, care împrejmuiu curțile, întregeau ansamblurile arhitecturale specifice diferitelor zone. La confecționarea lor s-a avut în vedere nu numai importanța practică, ci și dorința ca aspectul exterior al gospodăriei să fie cît mai îngrijit, mai frumos. Apariția timpurie a gardurilor în jurul caselor, ca și a porților de acces în curțile acestora, se leagă de preocupările străvechi, generale, de restrîngere a circulației interioare și de apărare spre exterior. Gardurile s-au diferențiat în timp datorită materialelor folosite și tehnicilor de confecționare.

În jurul gospodăriilor au apărut de timpuriu garduri din lemn, garduri din trestie, garduri din piatră și garduri din lut, înlocuite în zilele noastre cu cele din fier și beton. Mai frecvente au fost gardurile de lemn, atît în zonele înalte cît și în cele joase, chiar dacă pe alocuri nuiielele sau leăturile au fost folosite numai la cele dinspre drum, cele interioare fiind făcute din alte materiale. Pentru confecționarea lor s-au folosit coniferele, în zonele înalte, și foioasele, în cele joase. Avînd în vedere sortimentele folosite, se disting: garduri din nuiiele, garduri din răzlogi și leături, garduri din scînduri și grinzioare.

Gardurile din nuiiele au fost mai frecvente, deoarece materialul se procura ușor de prin lunci, tufișuri sau prin curățirea periodică a copacilor. Acolo unde gospodăriile au dispus de mai mult material s-au făcut garduri din nuiiele împletite orizontal, pe pari bine fixați în pămînt. În unele zone, împletiturile obișnuite au fost întregite sau înlocuite cu împletituri artistice, cum sînt gardurile maramureșene „în cununi“, gardurile din Țara Zărandului, „cu cunună la mijloc“ etc. Ca să fie cît mai

⁶⁶ P. Idu, Feleacu — „un sat de coastă“ din sudul Clujului, în „AMETC“ pe anii 1965—1967, Cluj, 1969, p. 518.

greu de trecut și cât mai durabile, gardurile erau streșinite și acoperite cu spini și turiști, în unele zone, cu draniță sau șindrili, în altele. Acolo unde gospodăriile au avut la dispoziție mai puține materiale, nuiiele s-au tăiat în dimensiuni potrivite și s-au pus vertical, între două perechi de leături orizontale, fixate pe stilpi sau pari.

În satele risipite din zonele înalte, îndeosebi din Munții Apuseni și nordul Carpaților Orientali, întinderea și mulțimea îngrăditurilor din jurul gospodăriilor și din restul hotarului constituie o trăsătură a peisajului. Mai frecvente au fost gardurile din răzlogi, cu trei sau patru rinduri de prăjini orizontale, prinse între pari sau de pari cu ginjuri și cuie de lemn. Prin cioplirea răzlogilor în două fețe și înlocuirea cuielei de lemn cu cuie de fier s-a ajuns la gardurile mai solide, din „lețe“, întâlnite în zonele înalte. În multe zone acestea erau streșinite și acoperite, ca și cele din nuiiele. Leăturile lungi și drepte se obțineau din conifere și mai greu din foioase. De aceea lemnul lor, mai subțire sau mai gros, se despica și se cioplea în leături scurte, care se puneau vertical în garduri, prinse între două rinduri de leături orizontale. Capetele ascuțite ale acestora le făceau greu accesibile, iar ciopliturile măiestrite de sub virfuri întregau creațiile artistice în lemn ale gospodăriilor din multe zone.

În unele zone au fost frecvente în trecut gardurile din scinduri groase, tăiate cu securea, sau din grinzioare cioplite în două fețe, cu capetele fixate în amnarele stîlpilor verticali. Ca și cele din nuiiele sau din leături, aceste garduri erau streșinite și acoperite — cel puțin înspre drum — cu draniță sau șindrili, cum era și gardul gospodăriei viticole de la Galda de Sus, jud. Alba.

În zonele joase și mlăștinoase s-au făcut garduri din trestie. În satele dobrogene dinspre Dunăre sau mare, unde au fost mai frecvente, tulpinile se înfigeau în pământ și se împleteau în partea superioară. În Cimpia

Piatra a fost preferată pentru îngrădituri în satele cu gospodării Transilvaniei, tulpinile verticale se prindeau între două perechi de leături orizontale fixate pe pari sau stilpi. Virfurile se innodau frumos, ca pe coama acoperișurilor, și astfel li se asigura o și mai mare durabilitate. În dosul gardurilor se înălțau acoperișurile construcțiilor gospodărești, tot din trestie, bătută dinspre streășină spre virf sau pusă în rinduri și legată. Înșirate în lungul văilor și acolo unde se găsea din abundență. Din pietrele scoase periodic de piraie, în urma ploilor torențiale, s-au clădit zidurile dinspre vale, care apărau curțile și grădinile de inundații. Acolo unde lemnul era puțin dar exista piatră multă, aproape de suprafață, ca în Dobrogea, aceasta din urmă s-a folosit în mod curent nu numai la construcții, ci și la zidurile împrejmuitoare, datorită trăiniciei ei. S-au clădit fie ziduri simple, fie ziduri cu piatră legată cu argilă sau lut amestecat cu var stins. În unele sate dobrogene s-a folosit „ceamurul“ pentru împrejmuirea gospodăriilor. Argila se amesteca cu paie, ierburi fibroase, cîlți sau pleavă și se călca cu caii, cînd se făcea ceamur mai mult, pentru construcții și îngrădituri⁶⁷. Zidăria înaltă, de piatră ca și cea de cărămizi,

⁶⁷ Fl. Stănculescu și colab., *Arhitectura populară românească, regiunea Dobrogea*, București, p. 18.

a fost folosită la început în orașe, pentru închiderea curților spre stradă, apoi și în satele din unele zone.

• *Porțile* au evoluat din forme simple, păstrate adeseori pentru accesul în grădinile interioare sau din afara gospodăriilor. Cele mai vechi s-au făcut din aceleași materiale și în aceleași tehnici ca și gardurile: din nuiele împletite orizontal, din nuiele verticale prinse între leături orizontale, din leături orizontale sau verticale etc. Pentru mai ușoară circulație a oamenilor și animalelor a apărut o porțiță alături de poarta mare prin care intra carul sau căruța, încărcate cu produse agricole, lemne de foc etc. Parii obișnuiți au fost înlocuiți cu stâlpi solizi, bine înfipti în pământ, ciopliți în patru fețe, care le-au oferit meșterilor țărani posibilitatea să-și arate iscusința în înfrumusețarea lemnului, iar ca să li se asigure o mai mare trăinicie, acestea au fost acoperite cu draniță sau șindrili.

Porțile s-au dezvoltat și înfrumusețat odată cu alte componente ale arhitecturii populare. De aceea nu întâmplător cele mai frumoase porți țărănești se întâlneau în Maramureș, Sălaj și Gorj. Aceiași meșteri au făcut nu numai porțile și casele, ci și bisericile de lemn și porțile lor. Bisericile de lemn din Sălaj și Maramureș sînt între cele mai frumoase realizări ale arhitecturii populare românești. Mai desăvîrșite sînt cele din secolul al XVIII-lea, cînd arta în lemn a fost mai prețuită de locuitorii satelor, prin contribuția cărora s-au înălțat turnurile svelte, s-au cioplit și înfrumusețat cu mîgală stîlpii, arcadele și fruntarele pridvoarelor, capetele birnelor, usciurilor și ușile, porțile și porțițele cimitirelor, cu motive de tradiție străveche, întregite cu cele cultice.

Ornamentica porților a fost preluată în mare parte din aceea a bisericilor. „Funia împletită” care începe corpul construcțiilor este motivul principal și pe porți, probabil cu aceleași semnificații cultice ca și simbolurile astrale, în primul rînd soarele și luna. „Pe porțile maramureșene, mai rar pe cele din jurul Sibiului sau din Gorj, frînghia dă naștere și altor motive (cercul, triunghiul, șarpele, crucea). Prezența motivului pe cele mai reușite exemplare, fie că se află în Gorj, în Maramureș, în jurul Sibiului sau pe porțile vechi din Secuime, dă un aspect unitar regiunii și în același timp leagă porțile cu cele mai reușite exemplare de lucrări în vechea artă în lemn românească”⁶⁸.

Ca tipuri aparte se situează porțile din Podișul Moldovei, unde decorul în lemn, cioplit și sculptat, este foarte răspîndit. „În acest ținut se întîlnesc și sculpturi antropomorfe, cu o frecvență mai ridicată decît în alte părți ale țării. Figuri umane sînt sculptate în trunchiuri groase de stejar și sînt puse ca stâlpi la porți și garduri. Pe lîngă exemplarul cunoscut la Sișcani, trebuie să adăugăm că reprezentări antropomorfe stilizate sînt prezente și pe stîlpii obișnuiți de poartă în toată zona Iași-Huși: discul de lemn din partea de sus a stîlpului este prevăzut cu ochi, nas, gură, în tehnica inciziei”⁶⁹.

⁶⁸ P. H. Stahl. *Porțile țărănești la români*, în „SCIA”, t. VII, nr. 2, București, 1960, p. 90.

⁶⁹ P. Petrescu, *Arhitectura*, în vol. *Arta populară românească*, București, 1969, p. 98.

Porți frumoase au avut gospodăriile din multe zone. Acum ele sînt rarități peste tot, fiind înlocuite de tipuri comune, confecționate din scînduri și grinzioare sau din fier forjat, la fel ca gardurile din fațade. Influențele orășenești și materialele industriale de construcții au schimbat înfățișarea satului vechi, începînd cu casele și încheind cu porțile. Dispariția tipurilor zonale de gospodării și construcții anexe s-a accentuat în perioada dintre cele două războaie mondiale.

În zilele noastre, cînd are loc un amplu proces de apropiere a satului de oraș, gospodăriile țărănești noi se profilează unele după altele, avînd fațade ce rivalizează cu cele ale caselor orășenești. Ulițele iau aspectul străzilor; gardurile se fac din prefabricate de beton, fier forjat, tablă, plase de sîrmă etc. Casele sînt spațioase, iar mobilierul industrial a luat locul celui tradițional. Construcțiile anexe se restrîng la cerințele actuale, cînd muncile agricole și transporturile s-au mecanizat în cea mai mare parte. Satele se înnoiesc de la un capăt la altul.

TIPURILE DE CASE

Casa, ca adăpost strict necesar contra intemperiilor și loc de desfășurare a unor ocupații specifice, are un trecut multimilenar pe teritoriul patriei noastre. Tipurile inițiale de case au apărut pe primele trepte ale dezvoltării sociale. Ele s-au îmbunătățit în timp, sub impulsul cerințelor generale de-a oferi o tot mai bună adăpostire și un spațiu tot mai confortabil pentru activitățile casnice. La baza tipurilor etnografice de case, specifice diferitelor zone, se află cele din vetrele de așezări prefeudale și feudale timpurii, asupra cărora arheologii ne datorează încă o privire de ansamblu. Evoluția caselor se încadrează în procesul complex, îndelungat, de dezvoltare a tipurilor tradiționale și de îmbunătățire a acestora prin legăturile continue cu alte zone, regiuni, cu orașele și cu alte popoare.

Casele mai vechi arată că cele monocelulare, frecvente în perioada prefeudală și feudală timpurie, au fost curînd întregite cu încăperi destinate păstrării în cît mai mare siguranță a alimentelor și uneltelor principale, îndeosebi a celor de fier, multă vreme scump și greu de procurat. În unele zone locuinței i s-a alăturat o cămară. La noi, *casa cu cămară* a fost specifică zonelor în care resursele alimentare, în primul rînd cerealele, s-au procurat cu mai multă trudă, ca în Munții Apuseni, Pădureni și Gorj. În cele mai multe zone locuinței i s-a alăturat o tindă. *Casa cu tindă* a constituit tipul obișnuit în majoritatea zonelor. Tinda a avut funcții mixte, de adăpostire a uneltelor principale și a alimentelor; de protejare a locuinței contra frigului și incendiilor prin potolirea și dirijarea fumului spre podul casei, unde se păstrau o parte din produsele alimentare.

Casele cu două încăperi s-au generalizat și diferențiat în feudalism, în preocupările generale, pe plan european, de lărgire a spațiului pentru desfășurarea activității casnice, a cărui insuficiență se resimțea mai ales

în iernile lungi. În acest scop, cuptorul pentru copt pâinea a fost scos din casă în tindă și înlocuit cu camnițe deschise, care încălzeau și luminau locuința, reducând nu numai consumul de ceară și grăsimi, ci și afumarea interiorului, văruiat sau spălat cu leșie pe birnele făcute ale pereților, cel puțin odată în an. Mutarea cuptorului în tindă a impus completarea casei cu o cămară pentru păstrarea rezervelor de hrană și a altor produse. În unele zone, aceasta s-a alăturat tindei, întregind planul casei; în altele s-a obținut prin împărțirea tindei sau a locuinței. Acolo unde cuptorul pentru pâine era în afara casei, a apărut deasupra lui un adăpost contra precipitațiilor, prin închiderea căruia s-a ajuns la cuptoriște sau la bucătăria de vară. Tinda a preluat în timp funcțiile casei vechi. Astfel au apărut casele cu două camere, apoi cele cu două camere și o tindă, care s-au generalizat în secolele XVIII și XIX. Soluțiile adoptate în dezvoltarea planurilor au dus la diferențierea zonală a caselor, accentuată prin detalii secundare. Vom schița în continuare stadiul dezvoltării planurilor de case din câteva zone, în secolul al XVIII-lea, după construcțiile date.

Cea mai veche casă din podgoria Alba Iulia era cea a familiei Preja din Galda de Sus, achiziționată pentru secția în aer liber a Muzeului etnografic al Transilvaniei (fig.3). Inscripția în piatră de la intrarea în

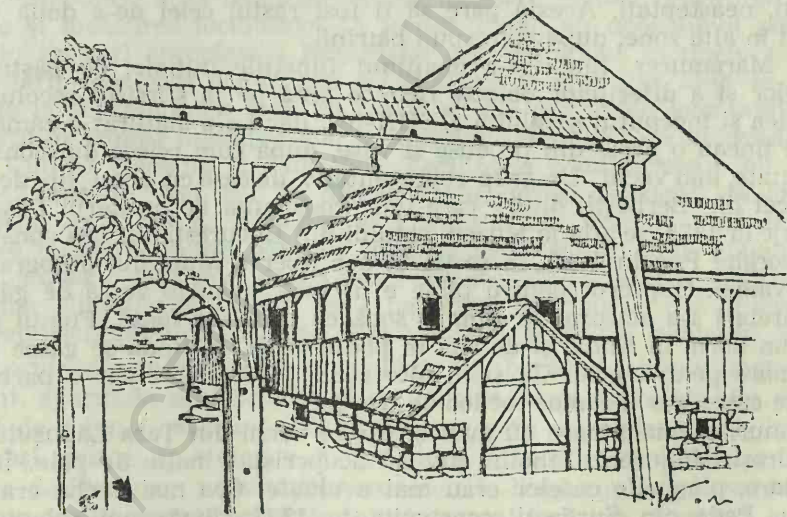

Fig. 3. Casa din Galda de Sus, Podgoria Alba Iulia (METC, secția în aer liber).

pivniță („Renovata anno domini 1778 per Petrum Preja“), arată că ea a fost restaurată din temelie și probabil mărită, prin construirea unei a doua camere, cu cămară în dos, alături de tinda cu două uși. Casa mai veche, construită pe la 1650, a avut, după cum arată și planul, o cameră cu cămară în dos și intrări din tindă. La restaurare, planul a fost întregit cu

încă o cameră și o cămară în dosul acesteia. S-ar putea ca proprietarii ei de atunci să fi avut o stare mai bună decât descendenții care au păstrat-o, cu stare mijlocie.

Cea mai veche casă din Podgorie, căreia i s-a păstrat planul original, așa cum a fost ridicată de bătrâni, este aceea a lui Dumitru Pop din Geoagiul de Sus, construită în 1740, după cum reiese din inscripția în lemn de deasupra ușii de acces în pivniță (pl. 5). Construcția are o cameră, o cămară și o tindă centrală în care se află cuptorul de piine, cu vatră pentru fiert și gătit. Alături de ea se găseau alte două case, din aceeași perioadă, dar nedatate, care aveau numai o cameră și o tindă cu cuptor pentru piine, înălțate pe o temelie de piatră în care era pivnița. Toate aceste construcții vechi din Podgorie au tirnaț pe două laturi, iar casa Preja pe trei, cu arcade în partea superioară, închis în partea inferioară cu scinduri, frumos cioplite la unele. Casele mai realizate, din secolul trecut, au două camere și o tindă centrală. Uneori tirnațul e numai în fața camerei vechi și a tindei, nu și în fața celei mai noi, cum este și la „casa școală” a diacului Gligor Costea, pe a cărei „meșter-grindă” scrie: Ighielu 20 marti ano 1875“. Din camera spațioasă, în care învățau copiii, a fost despărțită o mică cămară în dos. Deși este înălțată pe o temelie de piatră, în care se află pivnița, la poalele unei pante pronunțate, tinda are două uși. Rostul celei de-a doua uși nu putea fi altul decât acela de refugiu spre munți din calea celor nedorțiți, neașteptați. Acesta pare să fi fost rostul celei de-a doua uși la tindă și în alte zone, după cum spun bătrânii.

În Maramureș, tinda și-a menținut funcțiile inițiale, de păstrare a cerealelor și a diferitelor obiecte casnice până pe la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, dar i s-a alăturat o cămară în care se țineau o parte din produse și vase, după cum reiese din construcțiile datate, mai vechi. Un grup reprezentativ de case cu acest tip de plan a fost cel din Berbești, dintre care una, construită de meșterul Pașcu de pe Sălaje în 1775, se află la Muzeul satului din București, iar cea construită de Gheorghe Pop în 1795, în secția în aer liber a Muzeului etnografic al Transilvaniei. Cuptorul pentru piine e în casă, având o vatră de gătit în față, căreia i s-a alăturat în timp o sobă cu tablă de fontă. Fumul ieșea, printr-un horn, în tindă, și de aici în podul casei. În tindă se găsea hambarul mare pentru grâu. Ca și în alte zone, tinda a preluat o parte din funcțiile casei, dar a rămas tot loc de trecere.

Planuri asemănătoare au avut și casele vechi din Țara Lăpușului, de pe la Groși, Ungureni, Libotin etc., cu acoperișuri înalte de paie. Înspre Baia Mare, planurile caselor erau mai evolute. Cea mai veche era casa lui Ioan Pade din Șurdești, construită în 1737, după cum reieșea din inscripția de pe un medalion sculptat deasupra ușii de acces în tindă, cu usciorii lați, frumos ciopliți, asemănători celor ai bisericii monumentale de lemn din acest sat, construită în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, al cărei turn, susținut de o schelărie imbinată cu multă măiestrie, atinge 54 m înălțime (pl. 6). Construcții datate, cu planuri asemănătoare celor semnalate, s-au păstrat și în alte zone, până în timpurile noastre.

Casele au înregistrat o dezvoltare mai lentă, deoarece odată cu ele, sau după ele, s-au mărit și înmulțit construcțiile anexe, în primul rând

grajdurile și șurele. În unele zone, anexele au atins proporțiile caselor, în altele le-au depășit chiar, datorită grijii deosebite pentru animale, în special pentru cele de muncă. O construcție bine încheiată au avut și celelalte anexes care s-au alăturat casei, cămărilor, cuptoriștile, cotețele pentru porci etc. În aceste condiții locuințele s-au limitat multă vreme la strictul necesar, format dintr-o singură încăpere, întregită de timpuriu cu o tindă sau cămară. Atunci când construcțiile anexes au ajuns la nivelul casei, ca realizări unitare în ansamblurile arhitecturale ale curților, a început o altă etapă în dezvoltarea casei.

La noi în țară, trecerea treptată la locuințele cu trei încăperi are loc în veacul al XVIII-lea, după cum arată și I. Vlăduțiu. Acest proces nu s-a desfășurat în mod egal nici sub raport zonal, nici social, ci a început în acele zone care au avut o stare economică mai prosperă și la acele pături sociale care au fost mai înstărite⁷⁰. În evoluția planurilor și elevației, a tehnicilor de construcție, a detaliilor funcționale și ornamentale, un rol important l-a avut așezarea geografică a satelor și legăturile lor cu orașele. În cele mai îndepărtate de ele, mai izolate, ritmul înnoirilor a fost mai încet. În cele mai apropiate de oraș au pătruns mai devreme tehnici meșteșugărești și elemente specifice diferitelor stiluri istorice.

Condițiile istorice vitrege, rămânerea în urmă în ce privește dezvoltarea economiei, lipsa lemnului de foc necesare pentru pregătirea hranei zilnice și încălzirea locuințelor în iernile lungi, au determinat păstrarea pînă în timpuri apropiate a locuințelor semiîngropate, în unele zone din sudul țării, lipsite de păduri sau despădurite de timpuriu. Față de locuințele de la suprafață, cu care au coexistat, ele prezentau avantajul că nu erau atît de expuse intemperiilor și jafului dușmanilor care au invadat adeseori Cîmpia Română și Dobrogea. Locuințele semiîngropate au existat și în Cîmpia de Vest, dar au dispărut mai curînd. Bordeiul, ca locuință, așa cum apreciază E. Zaharia, se cunoaște din neolitic pînă în zilele noastre la foarte multe popoare, nefiind caracteristic unui anumit grup etnic, ci doar o rezolvare a unei probleme economice, istorice sau de multe ori chiar climatice⁷¹. Înainte de a ne ocupa de tipurile mai frecvente și mai reprezentative de locuințe vom prezenta acest tip străvechi, părăsit.

Locuința semiîngropată a evoluat din bordeiul simplu îngropat în pămînt, apărut în neolitic alături de colibele de la suprafață. Ea s-a dezvoltat de-a lungul secolelor, ca și casa cu care a coexistat, sub impulsul acelorași cerințe, de-a oferi o cît mai bună adăpostire și un spațiu adecvat pentru desfășurarea activităților casnice. Pe lîngă multele inconveniente, *locuința semiîngropată* prezenta totuși avantajul că era răcoroasă în verile toride și se încălzea mai ușor iarna. În perioada de formare a poporului român predomina tipul cu o singură încăpere (semnalăm descoperirile mai semnificative privitoare la locuințele populației autohtone din perioada prefeudală și feudală timpurie).

⁷⁰ I. Vlăduțiu, *Etnografia românească*, p. 163.

⁷¹ Eugenia Zaharia, *Săpăturile de la Dridu. Contribuții la arheologia și istoria perioadei de formare a poporului român*, București, 1967, p. 153.

Una din cele mai reprezentative aşezări din Cimpia Română, pentru perioada de formare a poporului român, a fost cea de la Dridu, situată pe malul lacului Comana de lângă Coşereni, nu departe de Urziceni. După construcţia vetrelor de foc s-au stabilit două nivele de locuire. Amîndouă locuinţele erau semiîngropate, nu bordeie, deoarece adîncimea de numai 1 m a gropilor nu era suficientă; ca atare construcţiile trebuiau încă înălţate pe margini şi apoi era aşezat acoperişul. Gropile aveau forme diferite: dreptunghiulară, de cele mai multe ori, aproape pătrată sau trapezoidală, iar dimensiunile variau între 3,50 şi 4,00 m. Numai două gropi erau mai mari şi aveau mai multe vetre de foc. Intrarea consta dintr-o treaptă adîncită în pantă, lungă de 1,06 m şi lată de 1,05 m, formînd un girlici, iar la cele mai vechi pare să fi fost numai o treaptă interioară de lemn. Gropile erau mai strîmte la fund, ca pereţii să aibă o mai bună rezistenţă, să nu se dărîme. Una dintre locuinţe avea patru stîlpi groşi, cu diametrul de 29—30 cm, care susţineau acoperişul în două ape ⁷². În cele 23 locuinţe din prima fază de locuire vetrele de foc erau amplasate în groapă, iar în cele 7 din a doua fază se aflau aşa-numitele „pietrare“, cu o vatră aparte, pe care era clădit un cuptor primitiv, boltit, din pietre tot mai mici, plasate în colţul de răsărit, opus laturilor unde era intrarea, spre sud sau vest ⁷³. Pe lângă acestea s-au găsit cuptoare pentru copt pîinea de tradiţie romană, ca şi rîşniţe şi ceramică ⁷⁴.

În apropiere de Ploieşti s-au descoperit două vetre de aşezări din secolele IX—X, la Bucov-Rotari şi la Bucov-Tioca. Într-o fază mai veche de locuire a primei aşezări, alături de locuinţele semiîngropate se aflau şi construcţii de suprafaţă, cu pereţi din birne de lemn şi nuiele împletite, lipite cu lut, dintre care una era folosită ca atelier de fierărie. Vatra pentru foc era deschisă. După părerea specialiştilor, bordeiul cu vatră deschisă de la Bucov îşi are originea în bordeiele traco-dacice, care s-au păstrat pînă în epoca feudală timpurie prin intermediul populaţiei romanizate ⁷⁵. În aşezarea de la Bucov-Tioca s-au stabilit două nivele de locuire, unul mai vechi, cu construcţii asemănătoare celor de la Bucov-Rotari, şi unul mai nou, suprapus peste cel vechi şi caracterizat prin case construite la suprafaţa solului. Au fost cercetate şase asemenea case. Forma lor este aproape pătrată, cu laturile de cca 4×4,20 m. Pereţii sînt făcuţi din birne, nuiele împletite şi lipite cu lut. Casele nivelului superior de locuire, din a doua jumătate a secolului al X-lea (eventual începutul secolului al XI-lea) s-au dezvoltat din bordeiele nivelului inferior, care au aceeaşi formă şi orientare. În colţul de nord-est se afla vatra deschisă, feţuită cu un strat gros de lut amestecat cu bălîgar. Pentru coacerea pîinii şi a diferitelor turte era folosit un cuptor din afara locuinţei. Olăria, ca şi la

⁷² Ibidem, p. 13.

⁷³ Ibidem, p. 18.

⁷⁴ Ibidem, p. 153.

⁷⁵ M. Comşa, *Contribuţii la cunoaşterea culturii străromâne în lumina săpăturilor de la Bucov (Ploieşti)*, în „SCIV“, X, nr. 1, Bucureşti, 1959, p. 82—83.

Dridu, se remarcă prin caractere de tradiție romană provincială. De aceea, cele două așezări sînt atribuite, din punct de vedere etnic, unei populații străromânești ⁷⁶.

Locuința caracteristică așezărilor de tipul siliștilor din Moldova, de la Hlincea și Spinoasa, din secolele IX—X, are o formă de semibordei rectangular, prevăzut într-unul din colțuri — de preferință opus intrării, care pare să fi fost în trepte — cu un cuptor de încălzit și copt, clădit fie din pămîntul cruțat la săpatul locuinței, fie din pietre și lipit cu lut. Pe lângă aceste cuptoare, mai existau unele în afara locuințelor, avînd funcția de bucătărie de vară. S-au mai folosit vetrele portative din lut ars. Pe lângă locuințele semiîngropate s-au identificat, îndeosebi la Spinoasa, construcții la suprafață ⁷⁷.

Locuințele semiîngropate au coexistat cu cele de la suprafață și în Dobrogea. În așezarea feudală timpurie de la Bisericuța-Garvăn, unde s-au scos la lumină urme de locuire din comuna primitivă (neolitic și a doua vîrstă a fierului), din perioada romană (secolele I—II e.n.), din cea romano-bizantină (secolele IV—VI e.n.) și din perioada feudală timpurie (secolele X—XII), locuințele semiîngropate — la 0,60—0,80 m de la nivelul la care au fost săpate — erau dreptunghiulare sau pătrate, foarte rar trapezoidale, cu laturi a căror lungime varia între 3 și 5 m.

Pentru ridicarea pereților s-au utilizat două sisteme de construcție: (a) în majoritatea cazurilor pereții gropilor au fost căptușiți cu birne despicate sau scînduri cioplite; (b) în unele cazuri aceștia au fost căptușiți cu pietre. La cîteva, pereții de deasupra solului aveau un cadru de grinzi și împletituri de nuiele lipite cu lut; la altele erau construiți din birne orizontale, după cum reiese din bucățile carbonizate de birne, căzute în cantitate mare în interiorul unor bordeie. Majoritatea locuințelor aveau o singură încăpere. Au fost descoperite cîteva și cu două încăperi ⁷⁸. Intrarea era amplasată, ca și în alte așezări, pe latura de sud sau de vest, cu girlici la unele. Locuințele din nivelul mai recent aveau cuptoare în formă de potcoavă, cu capac deasupra, făcut din una sau mai multe lespezi, cu gardină de lut pe margini ⁷⁹.

Au fost identificate și locuințe la suprafață, în diferite sectoare de locuire, cu una sau două încăperi. În fiecare dintre locuințele de la suprafață se aflau gropi de bucate, în formă de pilnie, pînă la 0,80—1,60 m adîncime ⁸⁰. La Capidava, gropile locuințelor semiîngropate au fost căptușite cu pietre, spre deosebire de alte așezări. Aici s-au identificat și locuințe de suprafață, dintre care unele par a fi avut cel puțin două încăperi. În ele nu s-au găsit pietre, semn că pereții erau construiți din îngrădituri de nuiele sau de stuf cu chirpici, după cum se poate deduce din cantitatea

⁷⁶ Ibidem, p. 90—93.

⁷⁷ N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, *Așezările din Moldova. De la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea*, București, 1970, p. 112—113.

⁷⁸ Gh. Ștefan, I. Barnea, Maria Comșa, E. Comșa, *Dinogetia*, I. București, 1967, p. 14, 31—36; E. Comșa, *Despre tipurile de locuințe din cuprinsul așezării din secolele IX—XII de la Garvăn*, în „SCIV”, X, nr. 1, București, 1959, p. 111—114.

⁷⁹ E. Comșa, *Despre tipurile de locuințe*... p. 106—108.

⁸⁰ Gh. Ștefan, I. Barnea, Maria Comșa, E. Comșa, *Dinogetia*, p. 45.

mare de chirpici ars și fărimitat, și de cenușă. Se presupune că în jurul locuințelor se aflau diferite dependințe ca: magazii, grajduri pentru animale etc., deoarece pământul cenușos nu se limitează la locurile unde se află locuințe, ci este continuu ⁸¹.

Construcțiile de la suprafață s-au identificat mai greu, peste tot, deoarece tălpile lor au fost așezate pe un șir de pietre, mai des sau mai rar, după împrejurări. În lipsa acestora ele s-au pus direct pe pământ și s-au protejat contra apelor de scurgere numai prin gardini de pământ, asemănătoare prispelor, dar mai înguste. Locuințele semiîngropate au putut fi recunoscute mai ușor, deoarece resturile materialelor din care au fost construite au căzut în gropile lor, rămânând pe loc sau mai puțin deranjate, degradate ori arse. S-a reconstituit mai ușor și organizarea interioarelor, care nu putea fi mult deosebită de cea a locuințelor de la suprafață, ambele tipuri avînd o singură încăpere, rar două, una mai mare și alta mai mică, desigur o tindă.

Orientarea locuințelor și locul intrărilor, pe laturile sudice sau vestice, la cele mai multe, arată că peste tot s-a ținut seama de predominanța vînturilor din nord-est și de nord. Locuințele semiîngropate au coexistat nu numai cu cele de la suprafață, ci și cu bordeiele propriu-zise, îngropate în pământ. Intrarea și ieșirea din acestea era dificilă, iar activitățile casnice, ocupațiile, impuneau o circulație permanentă, intensă. De aceea ele s-au ridicat curînd înspre suprafață. Dealtfel spre suprafață erau și bordeiele folosite ca adăposturi temporare în unele zone, pînă nu demult.

Tipologia și amplasamentul cuptoarelor erau diferite, așa cum sînt principalele tipuri funcționale pînă în zilele noastre. În unele așezări, cuptorul pentru piine se afla în interiorul locuinței, asociat cu vatra pentru gătit. În alte așezări era în afara locuinței, fiind întregit cu o vatră de gătit în anotimpurile mai călduroase. În așezările la care ne-am referit coexistau diferite tipuri cronologice de vetre și cuptoare, începînd cu vetrele deschise din bordeiele de tradiție traco-dacică, și continuînd cu cuptoarele de tradiție romană, cuptoarele în formă de potcoavă cu capac de lespezi, ca tip inițial al sobelor de gătit, asemănătoare celor folosite la presele de ulei pentru prăjitul făinii obținute din semințe. Pe vetrele deschise, aflate în locuințe sau în afara lor, s-a folosit cuptorul portativ sau țestul, păstrat în unele zone pînă în zilele noastre.

În evoluția planurilor de construcție, o primă etapă este marcată de apariția girliciului, care ușura accesul în locuință și o proteja de intemperii, ca și tinda locuințelor de la suprafață, semnalată și ea sporadic. Spre deosebire de case, locuința semiîngropată monocelulară inițială, cu vatră de foc în colțul opus intrării, a rămas în centrul planului construcției. Acesteia i s-a alătura apoi o încăpere pentru odihnă, pe latura colțului cu vatră, și o a doua, pe latura opusă, pentru păstrarea alimentelor și a altor obiecte casnice, așa-numitul „celar“, ca la casele din aria de răspîndire a locuințelor semiîngropate (pl. I).

⁸¹ Gr. Florescu, R. Florescu, P. Diaconu, *Capidava*, I. București, 1958, p. 138—152.

În Cîmpia Olteniei, unde bordeiul de pămînt și coliba la suprafață apar în cultura materială specifică perioadei de început a neoliticului, Gh. Focșa a stabilit, după numărul încăperilor, 6 tipuri de locuințe semiîngropate, care au coexistat din îndepărtate vremuri cu casele „deasupra”. Mai frecvente au fost locuințele cu 3 sau 4 încăperi sub nivelul pămîntului, cu 3 sau 4 „gropi”: tindă (gîrlici) 3 x 5 m, „la foc” (ogeag, cunie) 3 x 4 m sau 4 x 4 m, „sobă” (cameră de locuit) 4 x 4 m și „celar” (cămară) 3 x 4 m. În timp s-au îmbunătățit și tehnicile de construcție. Pereții și acoperișul erau construiți din lemn masiv, frumos cioplit. S-au folosit pînă la 25 tone de material lemnos pentru o singură locuință semiîngropată. Construcțiile mai solide ajungeau pînă la 150 și chiar 200 ani vechime, ca și casele din birne⁸².

Locuințe semiîngropate s-au păstrat și în Dobrogea, unde ele aveau planul și construcția mai simple decît cele din Cîmpia Română. Aici au fost identificate două tipuri de asemenea locuințe:

a) Locuințele semiîngropate cu intrarea prin capăt, care era cel mai frecvent. La intrarea acestuia era amenajată „bucătăria”, adică cuptorul de pîine și plite de gătit, și abia în fund se afla dormitorul cu patul și alte piese de mobilier.

b) Locuințele semiîngropate cu intrarea plasată în mijlocul laturii lungi, cu plan asemănător celui din cîmpie, fiind compus dintr-o tindă și două încăperi⁸³.

În ce privește numărul locuințelor semiîngropate, datele mai vechi sînt aproximative, deoarece s-au trecut uneori în această categorie și cele mizere, improvizate, de la marginea satelor, locuite de țigani, destul de numeroși în unele zone în trecut. Ca tip de locuință, au fost mai răspîndite doar în cîteva zone, unde supraviețuirea lor se leagă îndeosebi de condițiile grele de viață ale locuitorilor, condițiile istorice vitrege din aceste zone, mai expuse pustiirilor prin invazii și războaie, condițiile climatice mai aspre, la care se adaugă dificultățile întîmpinate de oamenii locului în procurarea lemnului de încălzit etc. După statistica întocmită de Dionisie Pop Marțian în 1859, mai existau în acea vreme în Muntenia și Oltenia 88.295 locuințe semiîngropate, din care 3287 în mediul urban și 84.998 în mediul rural, alături de cele 1.113.950 construcții cît erau în mediul rural și urban, din care 55.320 de zid, 830.219 de lemn și 328.411 din pămînt. Mai numeroase erau locuințele semiîngropate în județele Dolj (22.832), Teleorman (17.695), Romanați (15.121), Mehedinți (5.653), Olt (4.105), Vlaşca (3.513). Numărul lor a scăzut simțitor spre sfîrșitul secolului trecut, cînd, după statistica întocmită de Gh. Crăiniceanu, mai existau în județele menționate doar 6.128 în Dolj, 8.049 în Teleorman, 13.357 în Romanați, 415 în Mehedinți, 1.593 în Olt și 1.825 în Vlaşca⁸⁴. După statistica din 19 decembrie 1912 mai erau în Oltenia 12.904 locuințe semiîngropate, iar în Muntenia 8.315. Mai numeroase erau în Romanați (7.500

⁸² Gh. Focșa, *Elemente decorative la bordeiele din sudul regiunii Craiova*, București, 1957, p. 3—14.

⁸³ Fl. Stănculescu și colab., *Arhitectura ... regiunea Dobrogea*, p. 27.

⁸⁴ Gh. Crăiniceanu, *Igiena țăranului român*, București, 1895, p. 43—44.

„bordeie“ și 39.830 case)⁸⁵. În anii ce au urmat acest tip de locuințe a dispărut, ele fiind înlocuite cu case pe sol, mai spațioase și mai frumoase.

Locuințele semiîngropate, îndeosebi cele din Cimpia Română, unde acestea aveau o construcție solidă, din lemn masiv, mai costisitoare decât a caselor obișnuite, au fost numite cu un termen cu totul impropriu *bordeie*, după cum a constatat P. Petrescu, în urma amplelor studii asupra locuințelor poporului român. „Termenul «bordei» se poate aplica locuințelor de caracter rudimentar, săpate în pământ și având pereții lipiți cu lut, folosite în trecut, de pildă, de populațiile turcești și tătarăști din Dobrogea, ca și în unele așezări țigănești. Aceste locuințe primitive nu au nimic a face cu casa construită din lemn masiv de stejar (în construcția unei asemenea case intră pînă la două vagoane de lemne de stejar), care însă în loc de-a fi construită la nivelul solului este construită la aproximativ un metru sub nivelul lui. Dealtfel, casa pe jumătate îngropată este menționată și în literatura de specialitate străină la o serie de popoare, în special romanice, din apusul Europei. Este vorba, credem, de o străveche tradiție constructivă ale cărei începuturi sînt greu de precizat în stadiul actual al cunoștințelor noastre“⁸⁶.

Casa țărănească. Locuința tradițională obișnuită a poporului nostru a fost *casa*, după cum arată descoperirile arheologice și termenii de bază care denumesc diferitele ei părți componente. La aceștia se adaugă mulțimea credințelor și obiceiurilor în legătură cu construirea caselor în trecut. Grijile începeau cu alegerea locului, deoarece în trecut sătenii credeau că există locuri „bune“ sau „curate“ și locuri „rele“ sau „necurate“; ele se continuau cu diferite obiceiuri în care erau exprimate dorințele de bine, de belșug, teama de rele și se încheiau la terminarea construcției, cu mutarea în casa nouă, cu aprinderea primului foc, cu începutul activităților casnice.

Casele țărănești din ultimele secole pun în evidență diferențierea timpurie a planurilor și elevațiilor, criterii de bază pentru clasificarea lor. În sate, pe lângă casele care ne dezvăluie stadiul actual al dezvoltării planului și tehnicilor de construcție, au mai supraviețuit atît tipuri tradiționale din care au evoluat construcțiile mai noi, cît și unele locuințe formate dintr-o singură încăpere.

Poporul nostru a intuit de timpuriu consecințele necurăteniei; de aceea el a inclus curățenia casei nu numai între activitățile zilnice obișnuite, ci și ca obicei tradițional în două perioade importante din ciclul anului și al vieții familiale. În preajma sărbătorilor de iarnă, cînd viața se restrîngea în casă, și înainte de sărbătorile de primăvară, după care începeau muncile la cîmp și ieșeau animalele la pășune, se făcea curățenia generală, începînd cu văruiul pereților, lipitul ariilor, opăritul mobilierului, spălatul și schimbarea textilelor de uz zilnic și încheind cu gătitul sărbătoresc al interiorului cu textile decorative confecționate și păstrate

⁸⁵ L. Colescu, *Statistica clădirilor și a locuințelor din România, întocmită pe baza recensămîntului general al populațiunii din 19 decembrie 1912*, București, 1920, p. 13.

⁸⁶ P. Petrescu, *Arhitectura* ... p. 59—60.

numai în acest scop. Curățenia casei o impunea și îmbrăcămintea albă a oamenilor, specifică tuturor zonelor în trecut.

Studiul mai temeinic al vieții și tradițiilor poporului nostru s-a bucurat de o cercetare științifică abia în a doua jumătate a secolului trecut, îndeosebi după înființarea școlii naționale de medicină și farmacie din București, în anul 1856, prin stăruințele doctorului Al. Davila, și a Societății Academice Române, în anul 1866, a cărei prestigios și zelos îndrumător în acest domeniu a fost B. P. Hasdeu. Pentru prevenirea molimelor se impuneau măsuri sanitare generale. Legea sanitară din 1874 și 1885 are un capitol special privitor la salubritatea locuințelor, care stăteau sub privegherea consiliilor județene⁸⁷. Academia Română a instituit concursul cu tema *Igiena țaranului român*, pentru care s-au primit și publicat în 1895 două lucrări cu acest titlu, întocmite de dr. Gh. Crăiniceanu și dr. N. D. Manolescu, care au adus contribuții valoroase privitoare la această problemă. În cercetările sale Gh. Crăiniceanu a insistat mai mult asupra tipologiei caselor pe județe, începînd cu Argeș și încheind cu Vlasca, după care el prezintă aspectele mai caracteristice ale caselor din alte zone locuite de români, în primul rînd din Transilvania, de pe la Alba Iulia, din Zărand, Năsăud⁸⁸. N. Manolescu și-a concentrat atenția îndeosebi asupra tehnicilor de construcție, a diferitelor materiale folosite pentru temelie, pereți, acoperiș. El semnalează de asemenea principalele tipuri de planuri și „aparatele” pentru încălzitul locuințelor: „coșul” și „soba”⁸⁹.

Cercetarea etnografică a rămas în urmă în acest domeniu, pînă după primul război mondial, cînd Romulus Vuia, sub îndrumarea lui Gh. Vîlsan, a început ample și temeinice studii privitoare la așezările din Transilvania și Banat, stabilind tipurile principale de sate, gospodării și case⁹⁰. Contribuții importante privind tipologia caselor țărănești au adus cercetătorii școlii sociologice de la București, îndrumați cu multă competență de D. Gusti, H. H. Stahl, T. Herseni, A. Golopenția. Indrumătoarele și studiile publicate, monografiile elaborate, au constituit îndreptare prețioasă pentru investigațiile ampe întreprinse în anii de după Eliberare, privitoare la tipologia locală și zonală a caselor, pe baza cărora s-a ajuns să se stabilească evoluția în timp, dezvoltarea diferitelor planuri și răspîndirea lor în cîmpul patriei noastre.

S-au creat de asemenea condiții și pentru achiziționarea și păstrarea construcțiilor și instalațiilor mai reprezentative în muzeele și secțiile în aer liber. Două unități, înființate în anii dintre cele două războaie mondiale, Parcul etnografic din Cluj (1929) și Muzeul satului (1936), au achiziționat case reprezentative pentru zonele principale din aria de reprezentare. S-au înființat și alte muzee și secții în aer liber, care întregesc fondul documentar național, zonal sau local, cu construcții vechi și valoroase, dintre care menționăm Muzeul tehnicii populare din Dumbrava

⁸⁷ Gh. Crăiniceanu, *op. cit.* p. 101.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 47—77.

⁸⁹ N. Manolescu, *Igiena țaranului român*, București, 1895, p. 18—76.

⁹⁰ R. Vuia, *Le village roumain de Transylvanie et du Banat*, București, 1937, p. 3—70.

Sibiului, Muzeul viticulturii și pomiculturii din Golești, secțiile în aer liber de pe lângă Muzeul etnografic din Sighetul Marmăției, Muzeul Banatului, Muzeul Gorjului, Muzeul județean din Rîmnicul Vilcea, Muzeul cetății Bran, Muzeul din Negrești, Muzeul etnografic din Cristurul Secuiesc, Muzeul etnografic din Reghin etc. Nu pot fi trecute cu vederea nici achizițiile muzeelor pavilionare — începînd cu Muzeul de artă populară al Republicii Socialiste România și încheind cu numeroasele muzee etnografice comunale — în obiecte folosite pentru organizarea obișnuită și sărbătorească a interioarelor locuințelor.

Criteriile de bază în stabilirea tipologiei caselor țărănești au fost elevația și planul. După elevație se individualizează două tipuri de case: *casa pe un rînd* și *casa pe două rînduri* sau *cu două caturi*. Casa pe un rînd, mai veche și mai frecventă, s-a dezvoltat din două tipuri inițiale de planuri: *casa cu cămară* și *casa cu tindă*.

I. CASA PE UN RÎND

A. *Casa cu cămară* este, după R. Vuia, cea mai veche și mai puțin evoluată dintre tipurile de case la români. Aria ei de răspîndire acoperă două regiuni importante din Transilvania, atît prin rolul istoric pe care l-au jucat acestea în trecutul îndepărtat, cît și prin atașamentul profund care leagă oamenii de aici de pămîntul strămoșesc: una este Țara Hațegului și regiunea Pădurenilor, cealaltă coincide în mare parte cu Țara Moșilor, din inima Munților Apuseni⁹¹. Cercetări ulterioare au stabilit o a treia arie de răspîndire a acestui tip de casă, Gorjul și zonele înalte din estul lui, pînă în zona Buzăului⁹². Prezența casei cu cămară, ca tip tradițional, specific în aceste zone, nu este întîmplătoare, ele fiind dintre cele mai sărace în produse alimentare, în primul rînd în cereale. De aceea locuința a fost întregită cu o încăpere aparte pentru păstrarea rezervelor de hrană, obținute cu mai multă trudă decît în zonele joase. Majoritatea gospodăriilor le procurau prin schimb de produse ori prin munci prestate în zonele agricole mai apropiate sau mai îndepărtate.

În zona Pădurenilor, casele vechi cu cămară, construite din birne rotunde, cu acoperiș înalt de paie, au coexistat — în unele sate — cu cele cu tindă, proprii zonelor joase, învecinate. În satele de pe înălțimi, specifică a fost casa cu cămară, pe care R. Vuia o surprinde în trei variante: (a) cu tîrnat pe colț, (b) cu tîrnatul de-a lungul casei, (c) cu tîrnatul în colț și de-a lungul casei⁹³. Construcțiile mai vechi, dispărute în majoritatea satelor, aveau numai o prispă liberă pe colț sau în lungul fațadei, ca și în alte zone.

În Munții Apuseni, moșii bătrîni spun că cele mai vechi case sînt cele cu cămară, iar cele cu tindă sînt „mai jos“, spre „țară“. Casa cu cămară

⁹¹ R. Vuia, *Le village roumain* ... p. 41—52.

⁹² P. H. Stahl, *Planurile caselor românești țărănești*. Sibiu, 1958, p. 38—39.

⁹³ R. Vuia, *Țara Hațegului* ... p. 108.

și tirnaț pe colț — închis în partea inferioară cu scinduri și cu arcade semicirculare între stâlpii de susținere — era frecventă și în subzonele învecinate Țării Moților, în cadrul muntos al Țării Zărandului, în Țara Abrudului și în Depresiunea Călățele, unde coexistă cu cea cu tindă, specifică zonelor învecinate⁹⁴. Alături de casa cu cămară și tirnaț pe colț au existat și case vechi care aveau o mică tindă pe colț, în fața cămării. Cea mai veche construcție de acest tip este casa cioplitorului de piatră din Almașul Mare, jud. Alba, transferată în secția în aer liber a Muzeului etnografic al Transilvaniei. Ea a fost construită în urmă cu peste 200 de ani. Birnele rotunde, curmate cu securea la capete, sînt încheiate la colțuri în chiotori simple. Ele au fost încrestate cu vîrfurile securii, în creștături fiind introduse ținte de lemn ca să țină lipitura dintre ele, atît în interior cît și în exterior. Casa are un acoperiș înalt de paie, ca și cele din cadrul muntos al Țării Zărandului⁹⁵. În locuință se află o „camniță”, cu colțul liber dinspre interior, susținut de un cîrlig cu capătul fixat în pod, cum au avut toate casele vechi de acest tip din Munții Apuseni. Fumul ieșea printr-un horn de lespezi, în pod. Cuptorul pentru pîine a fost în afara casei, sub un șopron sau într-o cuptoriște.

Casa cu tirnaț pe colț din Munții Apuseni a înregistrat o evoluție din cele mai complexe, datorită căreia prezintă mai multe variante în aria ei de răspîndire. Mai frecventă este varianta la care cămara a fost transformată în locuință obișnuită, iar cea inițială a devenit „casa frumoasă”, „casa dinainte”, unde se păstrau piesele de interior mai frumoase, mai valoroase. Cea mai desăvîrșită construcție de acest fel este casa memorială Avram Iancu din comuna cu același nume, construită pe la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea de către părinții eroului. În „casa dinainte” s-a păstrat „camnița cu cîrlig”, iar în cea locuită s-a construit o sobă de gătit. Casa, cu pereți din birne masive de brad, cu acoperiș foarte înalt de șindrili, a fost ridicată de la sol pe o temelie de piatră, în care s-a amenajat o pivniță. La alte case, tirnațul s-a prelungit în lungul fațadei, iar în capătul dinspre interiorul curții s-a amenajat cămara. În alte cazuri s-a întregit planul cu o a doua cameră, cămara rămînînd în planul central al casei, cum este și casa din secția în aer liber a Muzeului etnografic al Transilvaniei. Construcția este înălțată pe o temelie de piatră, în care se află două încăperi, una servind de grajd iar cealaltă de pivniță. Încăperile amenajate în temeliile de piatră ale caselor, de obicei două, au avut destinații diferite. La cele mai multe case una a fost folosită ca atelier în care se confecționau vasele de lemn în timpul iernii, cînd nu se putea lucra afară sub vreun șopron, iar cealaltă ca pivniță. La altele, o încăpere a fost folosită ca locuință, iar cealaltă ca pivniță.

O evoluție întrucîtva asemănătoare a avut casa cu cămară și în sudul Carpaților Meridionali, prin Gorj, Argeș și Muscel, unde a fost mai frec-

⁹⁴ P. Mureșan, R. Oșianu, *Contribuții la studiul așezărilor și construcțiilor țărănești din Depresiunea Călățele*, în „AMETC” pe anii 1968—1970, p. 50—51.

⁹⁵ V. Butură, *Muzeul etnografic al Transilvaniei. Secția în aer liber*, Cluj, 1968, p. 86.

ventă. Prispa pare să fi avut de timpuriu și are — spune P. H. Stahl — ca element caracteristic în zona Gorjului adîncimea mare. Ea este mărginită de birne lungi, așezate orizontal. În timp oamenii au scos vatra din odaia de locuit sau au mai construit una în cămară. Cu vremea, vatra de tipul cel mai vechi, așezată chiar pe sol și cu horn deasupra, a dispărut din odaia de locuit și a fost înlocuită printr-o sobă oarbă, a cărei gură era orientată spre vatra din odaia vecină. Peretele dintre cele două odăi era prevăzut uneori cu o ușă. Cămara devine locuință zilnică, camera veche devine odaie frumoasă, și în continuare planul se întregeste cu o cămară, cu intrare spre fațadă, ca și cămara veche. Aceste planuri s-au dezvoltat pînă spre sfîrșitul secolului trecut ⁹⁶.

Pe lîngă acest tip de plan, în aceste zone era răspîndită și casa cu tindă, fiind frecvente nu numai casele pe un rînd, ci și casele pe două rînduri. „Spre deosebire de ceea ce se întîmplă de-a lungul întregului lanț al Carpaților Meridionali, de la Porțile de Fier pînă la Întorsura Buzăului, unde casele înalte sînt construite dintr-un parter de zidărie și un etaj de lemn, în Gorj — așa cum constată P. Petrescu — ambele caturi sînt construite din lemn. Catul de jos al caselor vechi este totdeauna o pivniță pentru păstrarea buților cu băutură și ținerea proviziilor de alimente. În casele înalte noi, catul de jos cuprinde o bucătărie și o odaie de locuit, alături de care adeseori are loc și o pivniță“. Ca realizare arhitecturală „casa gorjenească impresionează și încîntă privirea atît prin proporția sa, fie ea joasă sau înaltă, cît și prin decorul său. Casa joasă este masivă fără să fie greoaie, iar casa înaltă are o siluetă sveltă, datorită stîlpilor ce subțiază volumele atît la nivelul de jos, cît și la cel de sus și care dau întregii construcții o anumită eleganță“ ⁹⁷.

B. Casa cu tindă a fost tipul de construcție tradițional mai răspîndit. Locuinței inițiale, care păstrează numele de casă, i s-a alăturat o a doua încăpere, de trecere, fiind astfel protejată de pătrunderea frigului și oferind în plus un spațiu de depozitare, nu atît de ferit ca cel din cămară, dar corespunzător pentru păstrarea principalelor produse, în primul rînd a cerealelor, apoi a uneltelor mai de preț.

Planul casei cu tindă a evoluat sub influența cerințelor din diferitele zone, mai bogate sau mai sărace în resurse economice, în materiale de construcție etc. Acestea au influențat dezvoltarea nu numai în suprafață a planurilor, ci și în înălțime, ca la casele cu cămară, distingîndu-se case pe un rînd și case pe două rînduri. În zonele pomicole, ca și în cele viticole, cerințele pentru un spațiu de depozitare mai puțin expus variațiilor de temperatură, cu un regim termic mai constant, au determinat înălțarea caselor pe zidărie și apariția pivnițelor în temelia lor. În zonele agricole joase, planurile s-au dezvoltat în suprafață, spre deosebire de zonele deluroase și muntoase, unde s-au extins și în suprafață și în înălțime. La aceasta au contribuit și factorii naturali: umiditatea solului, abundența apelor de scurgere, cantitatea mai mare a precipitațiilor atmosferice etc. Dealtfel mediul ambiant a impus și profilul mai accentuat sau

⁹⁶ Paul H. Stahl, *Planurile caselor românești* ... p. 38—39.

⁹⁷ P. Petrescu, *Arhitectura* ... p. 65—68.

mai scund al acoperișurilor, nu numai la case, ci și la celelalte construcții din ansamblurile arhitecturale tradiționale. Acoperișurile de paie sau de trestie din zonele joase, mai expuse vînturilor, sînt mai scunde și construite în așa fel încît să nu poată fi smulse ușor. Scunde au rămas și acoperișurile mai noi, de țiglă și tablă. Adoptarea acestora în zonele colinare sau muntoase a redus simțitor înălțimea acoperișurilor vechi de paie, de șindrili ori draniță.

Evoluția caselor cu tindă, după cum reiese din construcțiile mai vechi păstrate, a fost mai înceată în unele zone — și ca urmare casele au aici planuri mai simple — mai susținută în altele — unde casele au planuri mai dezvoltate, mai variate, pe un rînd sau pe două rînduri.

În linii mari distingem: (1) *case fără vatră de foc în tindă* și (2) *case cu tindă cu vatră de foc, simplă sau evoluată*.

1. *Casa fără vatră de foc în tindă* a păstrat funcțiile inițiale ale tindei de trecere și de apărare contra frigului a casei și încăperilor care i s-au alăturat în timp, ca și de păstrare a diferitelor bunuri. Ea a cunoscut trei variante mai frecvente, lipsa vetrei de foc în tindă fiind elementul comun la toate: (a) *casa cu tindă simplă*, (b) *casa cu tindă și cămară*, (c) *casa cu tindă cu două sau mai multe încăperi*.

a) *Casa cu tindă simplă* sau *cu tindă rece* supraviețuiește izolat ca reminiscență din secolele trecute. Vatra obișnuită pentru pregătirea hranei se află în casă, unde a fost în multe zone și locul inițial al cuptorului pentru copt pîinea, cu care s-a asociat și împreună cu care a evoluat. În multe zone coșul cuptorului s-a scos din casă în tindă, pentru potolirea căldurii și a scînteilor, ca acestea să nu ajungă la acoperișul de paie, șindrili sau draniță. În acest scop s-a amenajat în partea din dos a tindei un „corlan“, „băbură“, „targă“ etc. din grinzioare, în formă de trunchi de piramidă nu prea înalt, deasupra gurii coșului. Uneori fumul era scos în pod; ca atare acolo a fost amenajată băbura sau corlanul, din grinzioare sau numai dintr-o împletitură de nuiiele, lipită cu argilă. Alteori deasupra gurii coșului se afla doar o leasă de nuiiele pentru potolirea scînteilor. O casă cu tindă rece, de la Bedeciu, jud. Cluj, a fost achiziționată de către Muzeul etnografic al Transilvaniei. Cuptorul pentru pîine se află în locuință și are o vatră mai largă în față, pe care se gătea.

Într-o primă fază a dezvoltării vetrei, deasupra ei a apărut un corp dreptunghiular, o *camniță*, care colecționa fumul și-l conducea printr-un horn în tindă, sub băbură, de unde se ridica apoi în pod. Deasupra vetrei a apărut cu timpul o camniță din cahle, pentru a încălzi mai bine locuința. În cele din urmă camnița a fost înlocuită de o sobă de gătit cu tablă de fontă în față și corp de încălzit în dos, din țigle, la unele case din cahle. În tindă se păstrau diferite obiecte casnice, în primul rînd cele folosite pentru prepararea pîinii.

b) *Casa cu tindă rece cu cămară* a apărut sub impulsul cerințelor pentru a se asigura o mai bună păstrare — decît în tinda sau podul caselor, expuse fumului — a diferitelor produse alimentare. Această variantă a fost frecventă în mai multe zone, îndeosebi din Transilvania. În Marămureș, Năsăud. Lăpuș etc., hambarele mari pentru cereale se păstrau tot în tinda mare, iar în cămara mică, care i s-a alăturat, se țineau produsele

lactate și alte bunuri ce trebuiau ferite de fum. Uneori cămara s-a obținut prin împărțirea tindei. Tinda mică, cu cămară în dos a fost răspândită în unele zone din Transilvania și Moldova.

c) *Casă cu tindă rece și cu două sau mai multe încăperi.* În unele zone, cu toate că planul casei s-a dezvoltat, ajungându-se la trei-patru încăperi, tinda servește de asemenea ca loc de trecere și de apărare contra frigului de afară, în timpul iernii. În acest caz e mai spațioasă, fiind amenajată ca loc de primire, cu piese adecvate de mobilier.

2. *Casa cu vatră pentru foc în tindă* a preluat în timp o parte din funcțiile locuinței vechi, permițând lărgirea acesteia și scutind-o de fumul cuptorului sau al sobei. Vatra simplă sau vatra din fața cuptorului se oferea în cea mai mare parte a anului ca spațiu mai aerisit pentru gătit, pe lângă funcția ei principală — coptul piinii —, care necesita mai mult foc. Acest tip de casă are mai multe variante, dintre care mai răspândite au fost următoarele: (a) *casa cu vatră simplă în tindă*; (b) *casa cu cuptor de pîine în tindă*; (c) *casa cu vatră de gătit în tindă și corp de încălzit în locuință*; (d) *casă cu tindă transformată în odaie de locuit*. Acestea au fost diferit întregite, atît prin dezvoltarea planului, cît și prin alăturarea unor construcții anexe, pe laturile casei.

a) *Casa cu vatră simplă în tindă* era des întilnită în multe zone, îndeosebi în cele în care s-a păstrat și țestul pentru coptul piinii. Prin funcțiile sale limitate ea evocă începuturile organizării interioarelor. Vatra se surprinde în diferite variante zonale. În unele zone tindele nu erau podite și vatra liberă nu avea nici un dispozitiv pentru potolirea scînteilor și dirijarea fumului. În casele cu tindă din Pădureni, vatra deschisă nu avea „căloniu“ deasupra, ci numai o deschizătură în tavan, prin care ieșea fumul în pod. În cele mai multe părți însă, ea a fost întregită cu un dispozitiv piramidal deasupra, pentru colectarea și dirijarea fumului într-un coș în pod, sau în afara podului, ca în unele părți din Banat și Sătmăr (fig. 4). Casele din unele zone, cum e și cea de la Telciu, aflată actualmente în secția în aer liber a Muzeului etnografic al Transilvaniei, aveau în tindă o vatră specială pentru căldare, cuptorul de pîine fiind în casă, asociat cu o sobă de gătit.

b) *Casa cu cuptor de pîine în tindă* este un tip frecvent între casele vechi din multe zone. Se surprinde în diferite stadii de dezvoltare, dintre care menționăm: *casa cu o cameră și tindă cu cuptor, casa cu două camere și tindă cu cuptor, casa cu mai multe încăperi și tindă cu cuptor*;

Casa cu o cameră și tindă cu cuptor a fost tipul obișnuit în multe zone. În cele mai vechi case din Munții Apuseni există o camniță în care se făcea focul numai după ce se răcorea vremea, deoarece mîncarea se gătea pe vatra din fața cuptorului din tindă (fig. 5). Aceasta nu mai oferea un spațiu corespunzător pentru păstrarea produselor alimentare; de aceea, alături de casele vechi de acest tip, a apărut o cămară pentru rezervele de hrană. Uneori era înălțată pe o temelie de piatră în care era amenajată o pivniță. Așa e cămara din Muzeul satului, expusă lângă casa din Sălcuța. Sporind cerințele pentru spațiu, cuptorul a fost scos din tindă, într-o cuptoriște, tinda devenind locuință, iar casa dinainte odaie curată.

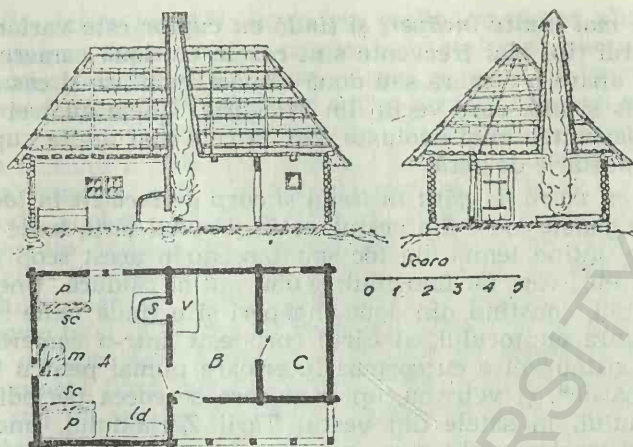

Fig. 4. Planul unei case cu vatră de foc în tindă, Turnu, Ruieni, Caraș-Severin: A. Cameră de locuit, B. Tindă, C. Cămară. m. masă, sc. laviță, p. pat, ld. ladă, s. sobă oarbă, v. vatră liberă (După R. Vuia).

Casa cu două camere și tindă cu cuptor. De cele mai multe ori, tinda cu cuptor a rămas la mijlocul casei, deoarece cerințele pentru spațiu au fost rezolvate prin întregirea planului cu o a treia încăpere, pentru păstrarea rezervelor de hrană. Cu timpul, cămara a fost transformată în odaie. Deasupra cuptorului, în fața căruia era vatra de gătit, se afla o băbură din grînzișoare lipită cu argilă, pentru potolitul scînteilor.

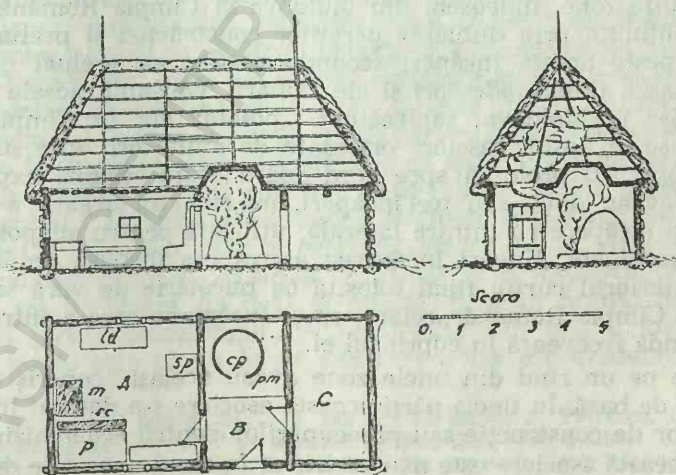

Fig. 5. Planul unei case cu cuptor în tindă, Valea de Sus, Țara Bihariei: A. Cameră de locuit, B. Tinda cu cuptor, C. Cămară, m. masa, p. pat, ld. ladă, sp. sobă de gătit, p.m. pomnol (După R. Vuia).

Casa cu mai multe încăperi și tindă cu cuptor este varianta mai evoluată a acestui tip. Mai frecvente sînt casele cu două camere, în completarea cărora apare o cămară sau două cămări, cum are și casa Preja de la Galda de Sus și alte case vechi din Podgorie. Unele au trei camere și o cămară, în variantele mai evoluuate, dar la cele mai multe cuptorul a fost scos într-o bucătărie de vară.

c) *Casa cu vatră de gătit în tindă și corp de încălzit în locuință* a fost răspîndită în zonele joase din vestul, estul și sudul țării, unde gospodăriile dispuneau de puține lemne de foc sau foloseau în acest scop paie, coceni, băligar uscat etc., care fac fum mult și dau puțină căldură. Uneori casa are un plan simplu, constînd din două încăperi și o tindă unde se află vatra de gătit și gura cuptorului, al cărui corp este într-o cameră, pe care o încălzește. Existau vetre cu corpuri interioare numai pentru încălzit, numite „sobe oarbe”, și vetre cu cuptor în care se cocea periodic piinea. În cîmpia Aradului, în satele din vestul Țării Zărandului, unde planurile obișnuite ale caselor vechi erau cu două camere și o tindă centrală, în aceste camere existau două guri de foc, una pentru odaia în care se locuia, pe vatra căreia se gătea, și alta pentru camera de oaspeți, în care se făcea ocazional foc. Apariția și răspîndirea sobelor oarbe se leagă de preocupări mai generale de a găti și de a încălzi locuința cu cît mai puține lemne, paie, coceni etc.

d) *Casa cu tindă transformată în odaie de locuit* a fost frecventă mai ales în zonele în care cuptorul pentru piine a fost construit în afara locuinței. Spre deosebire de variantele menționate, la aceasta tinda a preluat deodată funcțiile casei dinainte, care a rămas o odaie frumoasă, adeseori fără sobă de încălzit.

Planurile caselor pe un rînd, după cum am menționat, au fost întregite în multe zone, îndeosebi din Moldova și Cîmpia Română, cu anexe laterale, obținute prin dublarea pereților construcției și prelungirea acoperișului peste aceste încăperi secundare, care au preluat o parte din funcțiile casei, tindei, adeseori și ale cămării. Obișnuit, aceste anexe, numite „dolie” în Moldova, „aplecător”, „polată” etc. în Cîmpia Română, erau dispuse în dosul caselor, orientate de multe ori spre sud; în felul acesta, acoperișul prelungit spre nord apăra latura cea mai expusă vînturilor. Ele aveau două sau trei încăperi, una cu vatră de gătit, o cămară sau două, ori o încăpere cu intrare laterală, utilizată pentru adăpostirea oilor, uneltelor mari etc. Uneori încăperea anexă era dispusă pe latura casei dinspre interiorul curții, fiind folosită ca bucătărie de vară sau cămară, numită în Cîmpia Română „celar”, ca și încăperea care a întregit planul casei cu tindă frecventă în cuprinsul ei.

Casele pe un rînd din unele zone aveau același acoperiș cu anexele economice de bază. În unele părți această asociere s-a datorat insuficienței materialelor de construcție sau preocupărilor pentru economisirea lor etc. În altele această asociere este mai veche, ca în cazul unor sate de pe cursul superior al văii Streiului (Ponor, Valea Lupului), unde casa se află sub același acoperiș cu șura și grajdul. Între cele trei părți ale construcției există uși de legătură, care permiteau locatarilor ca de pe prispă să treacă

în șură și de aici în grajd⁹⁸. În zonele înalte, cu zăpezi abundente, acest mod de grupare a construcțiilor prezintă avantajul că înlesnește circulația intensă, de zi și noapte, dintre casă și șură, impusă de hrănirea animalelor, îngrijirea lor etc. Mai frecventă a fost această asociere a casei cu construcțiile anexe în ținutul Năsăudului. În cadrul acestui tip de plan, I. Petrescu-Burloiu a stabilit în comuna Șanț, jud. Bistrița-Năsăud, patru variante: (a) cameră, șură și grajd; (b) cameră, cămară, șură și grajd; (c) cameră, tindă, șură și grajd; (d) cameră, cămară, tindă, șură și grajd. La un al doilea tip anexele nu mai fac corp comun cu casa⁹⁹. Construcții lungi, de cîte 20—30 metri, reunind sub același acoperiș în două ape casa, grajdul și magazia, se mai găsesc și în Moldova, în ținutul Jijiei. Ele au fost frecvente și în Dobrogea, în satele locuite și de turci ori tătari¹⁰⁰. Tendințele de apropiere a anexelor de casă se surprind în multe zone, această dispunere fiind mai economică și mai practică, deoarece curțile se restrîng la strictul necesar și se măresc grădinile din continuarea lor, intens valorificate peste tot, prin culturi intensive, plantații de vie etc.

II. CASA PE DOUA RINDURI SAU CU DOUA CATURI

Acest tip mai nou de case s-a dezvoltat din planurile tradiționale pe un rînd, din case cu cămară sau case cu tindă. Cămara, alăturată de timpuriu locuințelor în multe zone, nu asigura un regim termic constant adecvat păstrării unor produse. În timpul verii era prea călduroasă, iar iarna prea friguroasă. Mai acute au fost aceste cerințe în zonele pomicole și viticole, a căror produse erau mai solicitate iarna și primăvara în zonele joase și la orașe, în posturi și la sărbători. Spațiul pentru păstrarea fructelor și vinurilor etc. s-a obținut prin înălțarea caselor pe temelia de piatră și amenajarea unei pivnițe, răcoroasă vara și nu prea friguroasă iarna. În unele zone viticole ca: podgoria Aradului, podgoria Alba Iulia, podgoria Odobești-Panciu etc., casa s-a ridicat deasupra solului numai atît cît era necesar pentru amenajarea pivniței în temelie (pl. 7). În cele mai multe părți temelia s-a înălțat la nivelul unui parter. Alături de pivniță a apărut adeseori o încăpere folosită ca bucătărie de vară sau odaie de locuit.

Casele pe două rînduri sînt mai frecvente în zonele pomicole și viticole din sudul Carpaților Meridionali, evaluate din planul celor cu tindă cu două ori trei încăperi, sau al celor cu cămară (pl. 8). Aria de răspîndire a celor evaluate din case cu tindă se întinde și în Moldova, unde ele apar sporadic, tot în partea de deal și munte, pînă în nordul Sucevei, prin satele din jurul Cîmpulungului¹⁰¹. Pridvorul din față a fost întregit la cele mai multe case cu un foisor sub care e ușa din grădele a girliciului,

⁹⁸ R. Vuia, *Țara Hațegului*... p. 122; P. H. Stahl, P. Petrescu, *Construcții țărănești din Hațeg*, în „AMETC” pe anii 1962—1964, Cluj, 1966, p. 107.

⁹⁹ I. Petrescu-Burloiu, *Tipurile de casă din comuna Șanț-Năsăud*, în „SR”, an II, (1938), nr. 1—3, București, p. 36—37.

¹⁰⁰ P. Petrescu, *Arhitectura*... p. 103—104.

¹⁰¹ P. H. Stahl, *Locuințele țărănești cu două caturi la români*, în „SCIA”, an IV, nr. 3—4, 1947, p. 41.

iar în josul lui se află ușa masivă a pivniței. Apariția foișorului se leagă, ca și la casele pe un rînd, de cerințele activităților casnice în anotimpurile mai călduroase, îndeosebi de prelucrare a fibrelor textile și de confecționare a îmbrăcămintei. Noaptea oferea loc bun de odihnă, pentru o parte din membrii familiei.

Case pe două rînduri sînt și în Transilvania. În Munții Apuseni coexistă, ca și în sudul Carpaților Meridionali, cele evolute din casa cu cămară cu cele evolute din casa cu tindă. În afară de Țara Moților și Țara Abrudului, unde casa pe două rînduri s-a dezvoltat din cea cu cămară, în Mocăniștea Munților Apuseni casa cu tindă și tîrnat în lungul fațadei s-a înălțat pe o temelie de piatră. Tinda înălțată a devenit locuința zilnică, numită „căsuță”, iar „casa dinainte” a dobîndit rolul de loc de primire a neamurilor, oaspeților și de desfășurare a ceremoniilor familiale. În temelie a apărut alături de pivniță o odaie care a preluat funcțiile „căsuței”, devenind „casa de jos”. Circulația dintre „casa de jos” și „casa de sus” fiind destul de anevoioasă, preferințele se îndreptară spre cele pe un rînd, cu pivniță în temelia scundă.

Casele pe două rînduri din Țara Hațegului și Depresiunea Petroșanilor au evoluat sub influența celor din Gorjul învecinat. Dealtfel, asemănătoare sînt și cele mai vechi, datorită permanenței legăturilor dintre satele de o parte și de alta a munților, facilitate nu numai de trecătoarea Jiului, ci și de cărările care șerpuiau spre culmi și coborau spre poalele lor, unde sînt îngrămădite satele. Asemănarea izbitoare a caselor mai noi din partea apuseană a depresiunii cu cele din Gorj se datorește și faptului că primele au fost construite de obicei de meșteri din Oltenia¹⁰². Prin transpunerea planului în cărămidă s-a ajuns la construcții masive, ca și în alte multe zone unde acest material este folosit pentru zidirea caselor cu un rînd sau două rînduri.

Casele cu două niveluri erau frecvente și în Podișul Tîrnavelor, unde viticultura are vechi tradiții. De la pivnița în temelie de piatră s-a ajuns la două niveluri. Într-unul din satele în care s-au făcut înregistrări statistice, acestea reprezentau 85 % din totalul caselor. Nivelul de jos se caracterizează prin prezența a două încăperi cu intrări separate, servind de pivniță și de „căsuță” (odăi de locuit și de păstrat lucruri), iar nivelul de sus se distinge prin existența a două încăperi cu o singură intrare (prin tindă), servind de tindă și de „casă”. Aceste case, înalte și arătoase, respectau în organizarea lor planimetrică dispoziția străvechii case românești de lemn și grădele¹⁰³. De lemn și grădele, cu pomnol sau tîrnat, cu acoperiș înalt de paie, au fost și casele vechi săsești din această zonă, înainte de dezvoltarea arhitecturii în piatră și cărămidă, de influență orășenească.

Case pe două rînduri, evolute din tipul vechi cu tindă, nepodită la cele de mai demult, întregite cu o cămară sau cu două camere, sînt și în satele din Mărginimea Sibiului. La nivelul inferior, a cărui înălțime variază de la 0,75 m la 2,50 m, se află o pivniță sau două, ori o încăpere

¹⁰² P. Petrescu, *Arhitectura* ... p. 133—136.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 121

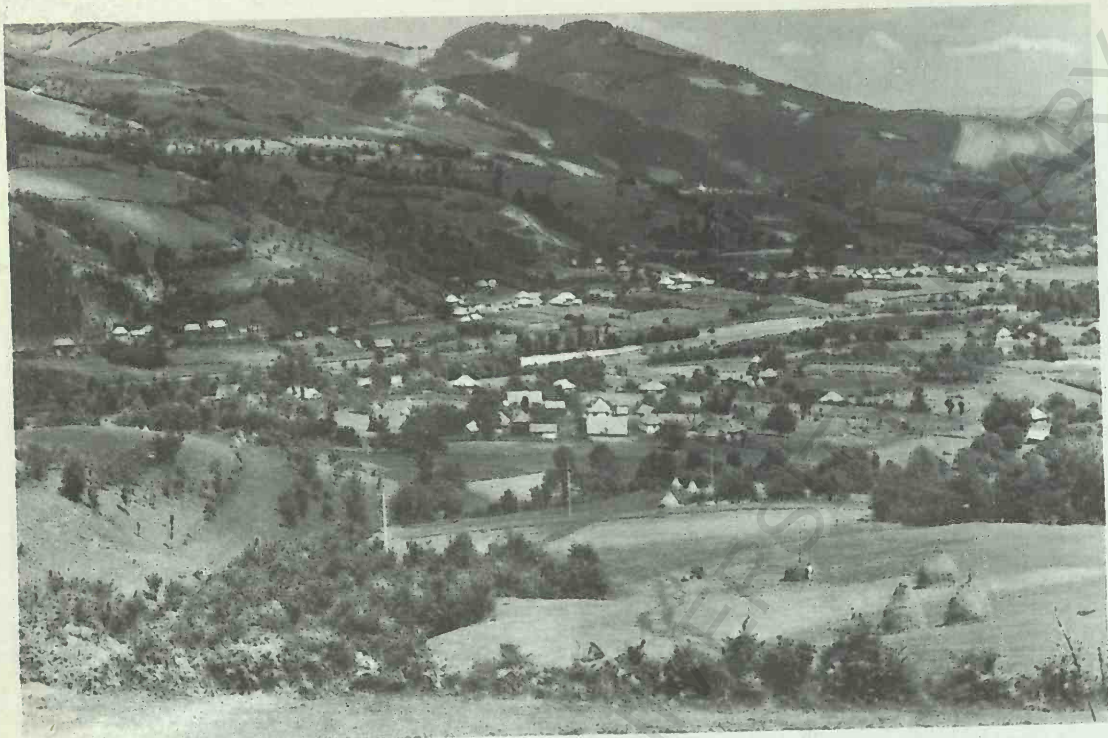

Planșa 1 Poiana Sibiului, așezare pastorală importantă, cu gospodării îngrămădite.

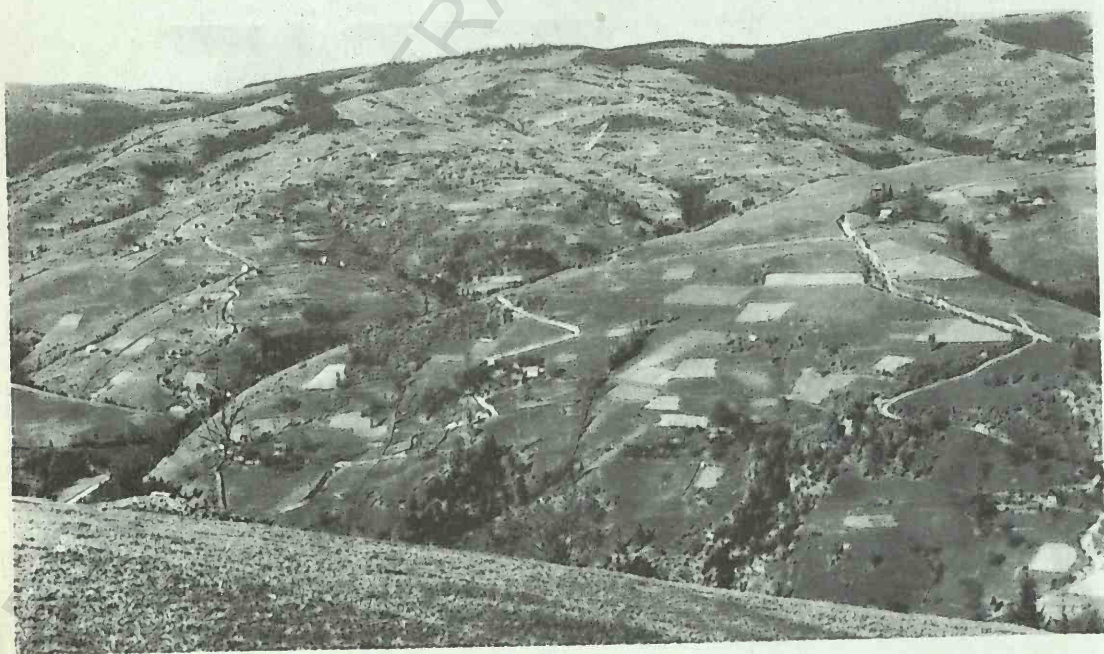
Ministerul de Agricultură și Păduri

Planșa 2 Uliță din Poiana Sibiului.

Planșa 3 Sat răsfiat, Lupșa-Hădăreău, Munții Apuseni (Fototeca METC).

Planșa 4 Sat risipit, Horea, Munții Apuseni (Fototeca METC).

Planșa 5 Casă veche din Geoagiul de Sus (1740), Podgoria Alba Iulia (Fototeca METC).

Planșa 6 Casă veche din Șurdești (1717), Țara Lăpușului (Fototeca METC).

Planșa 7 Casă cu pivnițe în temelie, Podgoria Buzăului.
(MPV Golești)

Planșa 8 Casă pe două rînduri, zona Gorj.
(Secția în aer liber de la Cufțișoara)

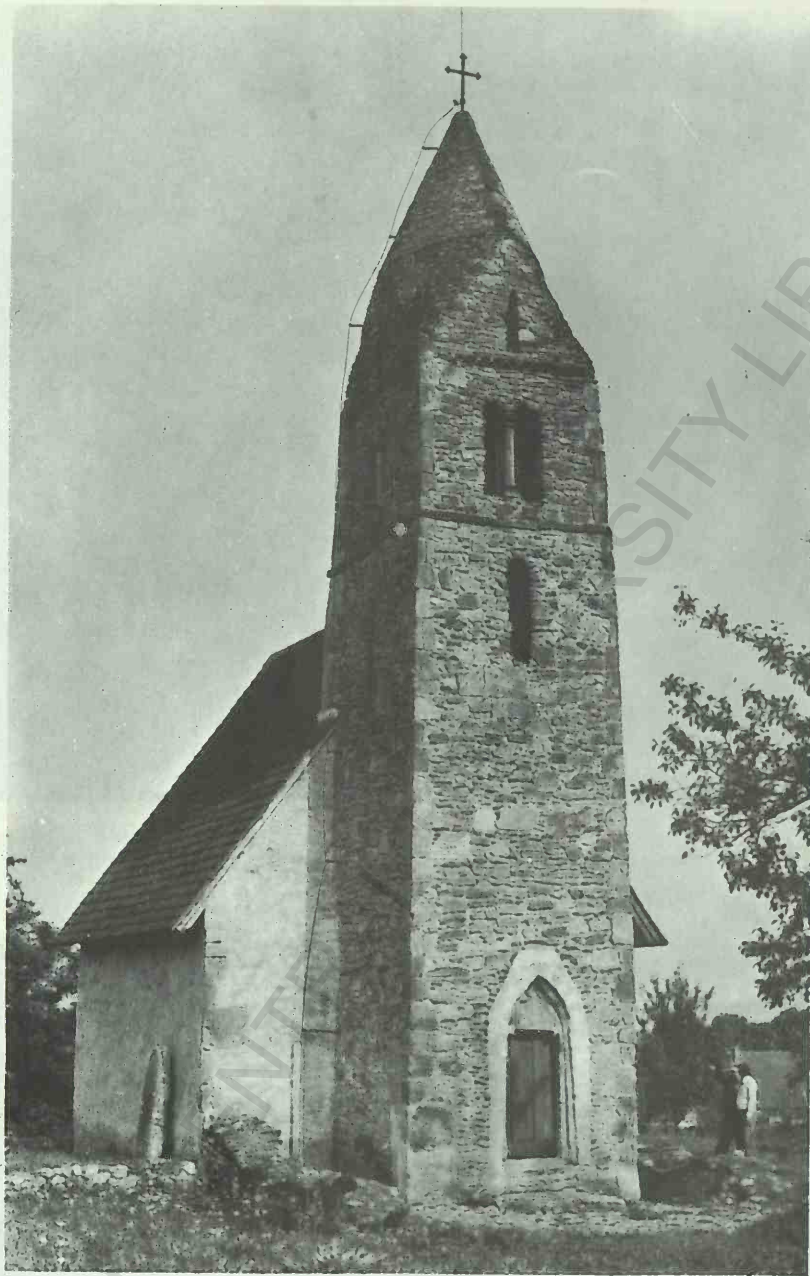

Planșa 9 Casă nouă din Gorj.

Reproducere în conformitate cu planșele

Planșa 10 Case noi din Muscel.

Planşa 11 Biserica de piatră din Strei, Hunedoara (Fototeca METC).

Planșa 12 Biserica de piatră din Densuș, Țara Hațegului (Fototeca METC).

Biblioteca de Zoologie - Ecografie

Planșa 13 Hanul Dobranu, Scoarța, Gorj.

Planșa 14 Han din Vilcea (în secția în aer liber de la Bujoreni).

sau două încăperi de locuit și o pivniță ¹⁰⁴. Cele două pivnițe din temelia de piatră a caselor mari, aparținând oierilor înstăriți, asigurau spațiul corespunzător păstrării produselor pastorale, până la valorificarea lor. În fața casei se află un „privariu“, o variantă zonală a foisorului, ocupat în trecut, o bună parte din an, de războiul de țesut. Construcția privariului era diferită, în funcție de mărimea și înălțimea casei, de starea familiei etc. Casa din Mărginime a înregistrat o dezvoltare mai timpurie decât în alte zone, datorită economiei pastorale care a avut aici un pronunțat caracter comercial.

Case pe două rânduri, evaluate din tipurile tradiționale, sînt și în alte zone, dar nu atît de frecvente. Apariția și dezvoltarea lor a fost impusă, ca și în alte părți din Europa, de permanența și intensitatea preocupărilor pentru îmbunătățirea condițiilor de desfășurare a activităților casnice și de odihnă, atît în interior cît și în exterior, precum și de cerințele pentru o cît mai bună adăpostire a rezervelor de hrană și altor produse destinate valorificării, ca fructe, vinuri, brînzeturi etc. În acest scop se ofereau două posibilități: dezvoltarea în suprafață a planurilor și înălțarea construcțiilor. Prima nu asigura spațiul corespunzător anumitor produse; a doua permitea întregirea construcției cu un nivel suficient de răcoros în timpul verii și călduros iarna. De aceea, în multe zone, casele pe un rînd au cedat în mare parte locul caselor pe două rânduri. În general, orașele au fost cele care au sugerat amenajarea pivnițelor în temelie și înălțarea lor.

O zonare a tipurilor de case și o concludentă caracterizare a lor i-o datorăm lui Paul Petrescu ¹⁰⁵. Vom menționa zonele stabilite, deoarece ele coincid în cea mai mare parte cu zonele etnografice preconizate de noi, fiind elemente de bază în peisajul lor:

Oltenia: Mehedinți, Gorj, Vilcea, Cîmpia Olteniei;

Muntenia: Argeș, Muscel, Dimbovița, Prahova, Buzău (nord-estul Munteniei), Cîmpia din sudul Munteniei, partea vestică, Cîmpia din sudul Munteniei, partea estică;

Dobrogea:

Moldova: Suceava („cu trei puncte de mare greutate în istoria trecută a statului moldovenesc: Cîmpulung, Suceava și Rădăuți), valea Bistriței și Tirgu-Neamț, centrul Moldovei („bazinul Troțușului“), sudul și vestul Moldovei, Podișul central al Moldovei, ținutul Jijiei;

Transilvania: nordul Transilvaniei (Maramureș, Oaș, Chioar, Lăpuș), nordul Podișului central al Transilvaniei (Cîmpia Transilvaniei, dealurile Clujului, Năsăud și Bistrița), sudul Podișului central al Transilvaniei (Podișul Tîrnavelor, Mărginimea Sibiului, Țara Oltului, Țara Birsei, ținutul Branului, depresiunea Rîului Negru, cursul superior al Oltului — ținutul Ciucului), Hunedoara cu Țara Hațegului, valea Jiului și ținutul Pădurenilor, Munții Apuseni, Cîmpia din vestul Transilvaniei (Cîmpia Sătmăru-lui, Țara Crișurilor și Cîmpia Aradului), Banatul.

¹⁰⁴ Ibidem, p. 127.

¹⁰⁵ Ibidem, p. 42—161.

MATERIALE ȘI TEHNICI DE CONSTRUCȚIE

Materialele pe care le-au avut la îndemână oamenii pentru construirea locuințelor au fost diferite. În cele mai multe zone lemnul a fost materialul principal de construcții, din care s-au clădit pereții și s-au făcut acoperișurile. În cîmpiile populate de milenii, după cum arată descoperirile arheologice, ocupate în bună parte de silvostepe, pădurile s-au tot rărit și din multe părți au fost pustiite. Întrebuințarea lemnului s-a restrîns la construirea pereților prin înlocuirea birnelor cu îngrădituri de nuiele lipite cu lut, apoi numai la folosirea lutului amestecat cu paie sau pleavă. S-a folosit local și piatra pentru construirea pereților și chiar a acoperișului, dar în condițiile climatice de la noi asemenea locuințe sînt friguroase și se încălzesc greu. Piatra asigură în schimb trăinicia tălpilor de lemn ale caselor; de aceea a fost utilizată peste tot la construcția temeliei, cu care vom începe schițarea tehnicilor de construcție.

Temelia caselor de lemn, predominante la noi, a constat din vremuri străvechi pînă în timpuri apropiate dintr-un șir de lespezi scoase din mături sau strînse din vaduri înainte de-a fi rulate de ape și rotunjite. Oamenii aveau posibilitatea să aleagă din întinsele păduri multiseculare lemne groase, trainice, din care ciopleau birnele. S-au păstrat în multe zone deluroase și muntoase, pînă în timpuri apropiate, case cu pereții din trei birne, o talpă așezată pe temelia simplă de piatră, o birnă intermediară secționată în locul ferestrelor și ușilor adîncite în talpă și înălțate în grinda superioară, care susținea acoperișul. S-au terminat însă cu timpul copacii multisecolari, iar pentru construirea pereților s-au folosit lemne mai subțiri și mai tinere, care necesitau o mai bună protecție contra umidității din sol și a apelor de scurgere de la suprafață, de pe acoperiș și de pe pante. Temelia de piatră a caselor s-a înălțat cu timpul și s-a consolidat. De la un rînd de pietre s-a ajuns la mai multe, iar printre ele s-a pus argilă, apoi mortar din var cu nisip, ca să li se asigure o mai mare stabilitate. În multe zone, zidăria din față s-a lărgit, ca și acoperișul de deasupra ei, obținîndu-se o prispă sau pomnol. Piatra fiind rece, nu oferea loc bun de ședere la lucru și la sfat; de aceea era lipită periodic cu un strat gros de argilă. În multe zone, deasupra pomnolului de piatră era o laviță lată, susținută de capătul mai lung al unei birne din față și al unei birne din peretele despărțitor al tindei, pe care se ședea ziua și se dormea noaptea, după ce se mai încălzea vremea. Aceasta, ca și pomnolul lipit, a cedat locul pridvorului sau tîrnatului, apărut mai curînd în aria arhitecturii în lemn decît în aceea a arhitecturii în lut sau piatră. Înălțarea temeliei a fost impusă în cele mai multe părți și de existența pantelor. Aceasta a dus la apariția pivnițelor în temelie și apoi la casele pe două rînduri.

Pereții caselor erau construiți din materiale diferite, cum diferite au fost și tehnicile apărute în timp pentru clădirea lor, adoptate în funcție de posibilitățile de procurare a materialelor, de calitatea și cantitatea lor. Avînd în vedere materialele folosite, elemente importante în definirea

tipologiei zonale a caselor și ansamblurilor gospodărești, distingem: (a) case cu pereți de lemn; (b) case cu pereți de lut; (c) case cu pereți de piatră; (d) case cu pereți de cărămidă.

a) Casele cu pereți de lemn au fost cele mai frecvente, datorită suprafețelor întinse ocupate de păduri în trecut și bunei calități a lemnului folosite: stejarul în zonele joase, fagul în cele deluroase și coniferele în cele muntoase. Lemnele pentru construcții se tăiau în perioadele când conțineau mai puțină sevă, toamna târziu sau înspre primăvară, înainte de a începe să se desfacă mugurii, când se cojeau mai ușor, îndepărtându-se dăunătorii din scoarță, spori, insecte etc. Pe lângă aceasta, îndepărtarea scoarței grăbea uscatul lemnului, deoarece constructorii nu puneau lemne neuscate în pereții caselor. În zonele unde lipseau pădurile nu se mai ținea seama de esențe, ci se puneau tot felul de lemne, uscate însă, curățate de coajă și cioplite, dacă permitea grosimea și era cazul.

Folosirea lemnului o surprindem în diferite stadii de dezvoltare a tehnicilor de construcție — începînd cu birnele rotunde și terminînd cu cele frumos cioplite în patru fețe, strîns încheiate. Obişnuit s-au folosit birne lungi din aceeași esență sau două esențe lemnoase, una mai tare pentru tălpi și alta mai ușoară pentru pereți. În unele zone materialul lemnos s-a imputinat; de aceea birnele lungi au fost înlocuite cu birne scurte din esențe diferite.

Pereții caselor mai vechi din majoritatea zonelor au fost ridicați din birne rotunde, lungi, cu încheieturi simple la colțuri, cioplite cu securea pe latura inferioară, pentru a se îmbina perfect cu cele pe care se așezau. E o tehnică arhaică — frecventă în trecut peste tot — care prezintă avantajul că ferește încheietura de bătaia ploilor, asigurînd o mai mare durabilitate colțurilor decît încheietura pe fața superioară sau pe ambele fețe. Ca să nu pătrundă frigul, pereții au fost lipiți și în exterior, fie numai printre birne, fie în întregime. Pereți lipiți și văruiți printre birnele rotunde aveau casele vechi din Țara Lăpușului. În zona învecinată a Năsăudului și alte multe zone înalte, birnele drepte de brad erau cioplite pe două fețe, și astfel se asigura o mai strînsă așezare în pereții casei, o mai bună protecție contra frigului. Locul birnelor rotunde l-au luat apoi cele cioplite în patru fețe, din care sînt construite casele mai vechi din multe zone. Birnele rotunde s-au folosit însă, pînă în timpuri apropiate, în aceste zone la construcțiile anexe. În timp s-au îmbunătățit și tehnicile de încheiere a birnelor cioplite în patru fețe, prin încheieturi „drepte“, „în coadă de rîndunică“, mai rar cu diferite „măsele“, ca la bisericile de lemn. Prin meșterii iscusiți ai acestora s-au răspîndit în sate tehnicile de încheiere tot mai strînsă a birnelor și la case. Dealtfel o parte din construcțiile mai frumoase din satele lor de baștină și chiar mai îndepărtate au fost făcute de aceștia. În vestul Maramureșului, birnele solide de stejar, cum sînt cele ale caselor mai vechi din Berbești, erau așa de strîns încheiate că nu mai avea loc lipitura printre ele. Casele nu erau văruiți nici în interior, pereții fiind spălați cu leșie în preajma sărbătorilor de iarnă și primăvară.

Pereții din birne scurte au fost construiți acolo unde nu se mai puteau procura birne lungi și drepte pentru înălțarea lor. Între tălpile de la temelie și cununile din partea superioară a pereților se așezau stâlpi de susținere la colțuri și intermediari, cu „uluci“ sau „amnare“, în care se introduceau capetele subțiri ale birnelor. În stâlpii mai groși amnarele sînt scobite; în cei mai subțiri ele sînt făcute din două șipci, între care se pun birnele, adeseori necioplite, numai cojite, cînd sînt făcute din lemne mai subțiri. Pereții erau apoi lipiți și văruiți atît în interior cît și în exterior. Această tehnică a fost folosită în zonele deluroase despădurite și în silvostepe.

b) *Casele cu pereți de lut* au fost răspindite în trecut în zonele joase. Pereții s-au construit în mod diferit, în funcție de puținul material lemnos pe care l-au avut la îndemînă oamenii. Mai frecvenți au fost pereții din lut aplicat pe îngrădituri de nuiele, pereții din lut introdus între leături, pereții construiți numai din lut, amestecat cu paie și pleavă, pereții din corpuri pătrate sau dreptunghiulare de lut uscate. O bună parte din casele din cîmpii și zonele deluroase au avut pereții din îngrădituri de nuiele. După construcția cadrului de susținere se disting case construite „în furci“ și case construite „pe tălpi“. Ambele tehnici au fost folosite în Cîmpia Transilvaniei, unde casele cu pereți din îngrădituri de nuiele au coexistat cu cele cu pereți din birne lungi și birne scurte, numite cu pereți „în șoși“, asupra cărora îi datorăm lui P. Mureșan o prezentare mai amănunțită în temeinicul studiu despre așezările din această importantă zonă etnografică ¹⁰⁶.

Casele „în furci“ aveau plasați pe traseul pereților stâlpi înfipti în pămînt. Numărul lor varia după mărimea caselor și dorința omului de a realiza o construcție cît mai solidă. Stâlpii aveau în capătul de sus cîte o „furcă“, cioplită anume pentru așezarea celor patru grinzi lungi pe care se sprijineau grinzile tavanului. Scheletul pereților se realiza prin fixarea a cîte două stinghii paralele cu fața pămîntului și grinzile de sus între furcile intermediare. Peste aceste stinghii se împleteau apoi, de jos în sus, lesé de nuiele care se „năglăjeau“ cu pămînt amestecat cu paie sau pleavă, întii pe dinăuntru, apoi pe dinafară, după ce se usca. Acest mod de construire a pereților prezenta marele dezavantaj că datorită apelor de infiltrație și sub greutatea acoperișului furcile se adînceau în pămînt; de aceea trebuia adîncită și vatra casei ¹⁰⁷. Case „în furci“ s-au construit și în Moldova, îndeosebi în Podișul Moldovei și ținutul Jijiei, unde, ca și în Podișul Transilvaniei, s-au folosit variate tehnici pentru construirea pereților de lut. În ținutul Jijiei, după cum arată P. Petrescu, furcile de stejar sînt îngropate la un metru în pămînt, iar 2—2,5 m rămîn afară. Partea de sus a furcilor este îngroșată, formînd un fel de capitel primitiv pe care se sprijină „lungișul“, o birnă orizontală care, împreună cu celelalte lungișuri, alcătuiește cununa superioară pe care se așază „cșorobii“ susținători ai șarpantei acoperișului. Cam la șaptezeci de centimetri de la sol și la încă

¹⁰⁶ P. Mureșan, *Contribuții la studiul așezărilor și construcțiilor țărănești din Cîmpia Transilvaniei*, în „AMETC“ pe anii 1965—1967, Cluj, 1969, p. 165—180.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 171.

șaptezeci de centimetri în sus, furcile sînt legate de două „briie“ din lemn mai subțire, de stejar sau carpen. Ansamblul de furci — patru la colțurile casei, cîte două pe laturile lungi și una pe laturile scurte ale casei — este deci consolidat de trei legături orizontale: cununa superioară de lungișuri și cele două briie. Pe acest schelet se construiau pereții în două variante. În prima variantă, cele trei cununi orizontale serveau ca un fel de „băteală“ în care se „urzeau“ pe verticală, nuiielele subțiri puse în picioare. Uneori, la casele mai evolute, în locul nuiielelor se puneau bucăți de trunchiuri sparte pe lung în două sau trei. Peste nuiielele sau *jăndăriile* verticale se lipea un strat gros de pămînt muiat cu apă. Într-o a doua variantă, practică mai ales în partea de vest a ținutului, nuiielele verticale nu erau lipite cu pămînt, ci întrețesute cu „vălătuci“ orizontali. Vălătucii se făceau astfel: se răsfirea pe sol un strat de paie lungi, de secară sau grîu (80 cm — 1 m); peste paie se întindea pămînt muiat, care lipește paiele, formînd o suprafață cam de un metru pătrat, care se rulează și alcătuieste un otgon scurt și gros (1 m lungime, 7 cm diametru). Zeci de asemenea otgoane se împleteau între nuiielele sau parii verticali. Peste această dublă împletitură se dădea un strat de pămînt muiat cu apă și amestecat cu pleavă. Construcția astfel alcătuită este foarte solidă și are calități de izolare termică deosebite ¹⁰⁸.

Mai frecvente erau casele cu pereți de nuiiele pe tălpi, în care sînt introduși stîlpii de la colțuri și cei intermediari, care susțin cununa superioară de grinzii pe care se sprijină acoperișul. Înspre mijlocul pereților se puneau două stîngii paralele, peste care se îngrămădeau nuiielele, de la talpă la cunună. Acestea se lipeau în interior și, după ce se uscau, se băteau în exterior cu argilă amestecată cu pleavă sau paie tocate. Operația se repeta în unele zone de două-trei ori, pentru a se obține o mai mare grosime a pereților. Aceștia se lipeau apoi, netezindu-se și pregătindu-se pentru vărui. Pe lîngă Dunăre, Delta și lacuri, în loc de nuiiele se folosea și trestia pentru îngrădituri, bătîndu-se apoi cu „ceamur“, pregătît din paie, ierburi fibroase, cîlți sau pleavă cu argilă, călcate cu caii ¹⁰⁹. În multe părți, între stîlpii verticali de susținere, numiți în Podișul Moldo-venesc „amnari“, se puneau șipci sau nuiiele mai groase, pe ambele fețe ale acestora. Spațiul gol dintre șipci era umplut cu pămînt muiat și amestecat cu paie, apoi lipit, mai întîi cu pămînt și pleavă, iar apoi cu pămînt muiat cu baligă ¹¹⁰. Tehnica aceasta „în paiantă“ este veche și a fost folosită în multe părți, prin sate și orașe.

Uneori, în lipsa grinzilor pentru tălpi și a nuiielelor pentru îngrădituri, s-a folosit numai lutul amestecat cu paie mai multe, pentru construirea pereților. Pasta argiloasă, amestecată cu paie tocate, numită în Cîmpia Transilvaniei „năglag“, era luată cu furcile de către doi bărbați și dată celui de-al treilea, care o clădea și o îndesa cu picioarele peste o temelie de piatră sau direct pe pămînt. Porțiunea de perete ridicată pînă la o anumită înălțime, căreia i se spune „rînd“, era nivelată apoi cu ajutorul

¹⁰⁸ P. Petrescu, *Arhitectura* ... p. 100—101.

¹⁰⁹ Fl. Stănculescu și colab., *Arhitectura* ... regiunea Dobrogea, p. 19—20.

¹¹⁰ P. Petrescu, *Arhitectura* ... p. 96.

unui hîrleț fără urechi și lăsată să se usuce cîteva zile. După uscarea primului rînd să clădea un al doilea și apoi al treilea, cu care se termina construcția pereților ¹¹¹. Tehnica, folosită în multe zone, s-a îmbunătățit prin utilizarea unor cofraje de scînduri în care se introducea pămîntul amestecat cu paie și se bătea ca să se îndese cît mai tare.

În multe părți s-au folosit pentru construirea caselor cărămizi ne-arse, numite „chirpici“, „vălătuci“ etc. Din argila amestecată cu paie tocate, cu ajutorul unor forme, se fac corpuri dreptunghiulare sau pătrate, mai mari decît cărămizile obișnuite; acestea se lasă să se usuce, și apoi se clădesc cu ele pereții, lipindu-se cu argilă muiată în apă. Pentru protejarea construcțiilor, mai ales a celor fără tălpi, în jurul pereților au fost construite prispe, care să le apere contra apelor de scurgere. În acest scop a fost lărgită și streășina acoperișului deasupra lor. Prispa era mai largă în față și mai îngustă pe restul laturilor.

c. *Casele cu pereți de piatră* sînt mai frecvente în trei zone: sudul Dobrogei, sudul Munților Apuseni și sudul Banatului. Arhitectura în piatră are tradiții îndelungate în Dobrogea, atestate de numeroase și importante descoperiri arheologice. Lipsa materialului lemnos și apropierea de suprafață a orizonturilor de roci bune pentru construcții au contribuit la păstrarea acestei arhitecturi. Casele de piatră sînt mai răspîndite în sud, pe la Adamclisi, Negru Vodă etc. Unele sînt înălțate pe două rînduri, avînd în temelie pivniță, grajd, odaie ¹¹².

Case de piatră au existat și într-un grup restrîns de sate din sudul Munților Apuseni. Este vorba de o arhitectură românească veche, în care nu numai pereții, ci și acoperișul — împrejurare unică pe teritoriul patriei noastre — este tot de piatră. Atrage atenția faptul că această zonă restrînsă, străbătută de două riuri mici, Băcîia și Geoagiul, și întinzîndu-se și dincolo de Mureș, este situată în imediata vecinătate a marilor centre dacice din Munții Orăștie, ale căror vestigii de piatră impresionează prin dimensiunile lor. Locuința de piatră din această zonă are, desigur, elemente importante — cum este planul și poziția vetrei — comune cu cele ale arhitecturii populare din toată țara și, bineînțeles, cu cele ale casei țărănești din Munții Apuseni. Pereții sînt construiți din piatră plată de mal — care clivează ușor în lespezi mai groase, cioplite, utilizate la construirea pereților, ori în lespezi mai subțiri, folosite pentru acoperișul scund în două ape, susținut de cîpriori solizi și leături groase ¹¹³.

Piatra este folosită pentru construirea caselor și în sudul Banatului. Insula de arhitectură în piatră se localizează în „partea vestică a Clisurii și într-o zonă apreciabilă ca mărime a depresiunii Oravița, inclusiv mica zonă de altitudine a Cărbunarilor. În Clisură, piatra este întrebuintată atît la construirea caselor și acareturilor, cît și a lungilor ziduri despărțitoare dintre curți. La acest tip de construcții în piatră se întilnește un gang parțial cu funcție de foișor. El iese din perimetrul de bază al casei, are acoperișul într-o apă și de aceea seamănă foarte mult cu privarul

¹¹¹ P. Mureșan, *Contribuții la studiul așezărilor...* p. 179.

¹¹² Fl. Stănculescu și colab., *Arhitectura... regiunea Dobrogea*, p. 19—21.

¹¹³ P. Petrescu, *Arhitectura...* p. 144.

mărginenesc. Acoperișul acestui fel de gang parțial se sprijină pe doi sau trei pilăști de zidărie¹¹⁴. Este o variantă evoluată a acoperișurilor simple într-o apă, obișnuite în multe zone pentru protejarea treptelor de acces în pridvoarele caselor înălțate de la sol pe temelie de piatră.

d) *Casele cu pereți de cărămidă* le-au înlocuit în mare parte pe cele mai vechi, cu pereți din birne, și mai ales pe cele cu pereți de lut. Cărămida se confecționează pe loc sau se procură de la fabrici. În unele zone, zidăria pereților se face din cărămidă în alternanță cu chirpici sau vălătuci, în altele din cărămidă în alternanță cu zidărie de piatră, tehnică frecventă în trecut și în orașe, utilizată chiar și la construcții monumentale.

Acoperișul caselor s-a construit, ca și pereții, din materiale și în tehnici diferite. Vom menționa pe cele mai frecvente, fără a insista asupra detaliilor, amănunțit prezentate în monografiile și studiile zonale ori locale asupra arhitecturii populare. Formele tradiționale sînt rezultatul unor îndelungate preocupări pentru a asigura acoperișurilor o cît mai mare stabilitate și mai largi posibilități de adaptare, după materiale și condiții climatice. În felul acesta s-a ajuns la cele în două pante sau „ape“, în lungul construcției, înfundate la capete, și apoi la cele în „patru ape“, predominante în trecut în toate zonele, avînd mai mare stabilitate și mai largi posibilități de adaptare. În timp s-au accentuat în multe zone influențele orășenești, prin tehnici meșteșugărești în construcția acoperișurilor, apărute în preocupările mai intense, de a crea frontoane cît mai aspectuoase spre stradă. Mai accentuate sînt aceste influențe în construcția acoperișurilor din șindrili, țigle și tablă, întrebuintate în mod curent pentru acoperișuri și în orașe. Pe alocuri, forme asemănătoare au primit și acoperișurile de paie, trestie și dranițe, frecvente în trecut în toate satele din zonele joase și înalte, nu numai în cele locuite exclusiv de români, ci și în cele locuite și de sași, maghiari etc. După materialele din care au fost construite distingem: (a) *acoperișuri din paie și trestie*; (b) *acoperișuri din dranițe, șite și șindrili*; (c) *acoperișuri din țigle și olane*; (d) *acoperișuri din tablă*.

a) *Acoperișurile din paie și trestie*. Trestia și paiele au fost materialele care s-au obținut mai ușor pentru acoperișuri. Paiele au fost preferate nu numai în zonele joase, ci și în cele înalte, deoarece acoperișurile construite cu ele sînt mai durabile decît cele confecționate din alte produse vegetale. Casele vechi din Pădureni, Munții Apuseni etc. erau acoperite cu paie, care se strîngeau cu grijă an după an, se împrumutau celor ce-și făceau case sau sălașe noi, cu condiția să le restituie la nevoie și eventual să le împrumute și ei, la rîndul lor. Acoperișurile erau confecționate din paie „clădite“ și din paie „legate“.

Acoperișurile clădite se făceau din paie obișnuite, așa cum se strîngeau de pe ariile de îmblătuit, și se păstrau în „clăi“ sau „girezi“. Erau mai groase și mai durabile. De aceea au fost mai frecvente. Se făcea o

¹¹⁴ Ibidem. p. 161.

streășină mai largă și mai solidă, pe care se puneau un rind de porumbări cu spini, atunci cînd construcția era mai scundă, ca vitele flămînde să nu poată smulge paie de pe ea. Se așezau peste ei paie jur-împrejur; pe ele se urcau doi bărbați care se scuturau cu furcile, le călcau și potriveau grosimea acoperișului, de 70—100 cm, și așa-l duceau pînă în vîrf. Doi sau mai mulți bărbați dădeau de jos paie, iar cei de sus le clădeau pe cele patru laturi; apoi puneau între ele crengi, ca să se așeze și să se lege mai bine. Se puneau apoi alte rînduri de paie și crengi. Pe măsură ce se înălța, acoperișul se grebla, îndepărtîndu-se paiele ce prisoseau, neregularitățile, remediindu-se lipsurile, spre a se asigura planuri cît mai uniforme pentru scurgerea apelor de ploaie, și cît mai înclinate, ca să nu rețină zăpezile. Pe clădiri înalte paie se urcau legate, pe scări anume, sau înădite. Peste coama acoperișului se puneau „păianjeni“, făcuți din două crengi mai lungi, innodate la capete, care țineau paie de pînă se mai așezau, apoi putrezeau și cădeau; aceste acoperișuri durau 100—150 de ani, deoarece se impregnau cu fum și se întăreau cu cruste de funingine.

Acoperișurile din paie legate erau mai subțiri și mai puțin durabile. Se făceau din paie mai lungi de secară sau de grîu, strînse cu grijă de pe arii. Unii îmblăteau snopii legați, atunci cînd paie se foloseau pentru acoperișuri. Se luau mănunchiuri din paie („jupi“, cum li se spunea în Cîmpia Transilvaniei), care se puneau unul după altul pe acoperiș și se prindeau cu nuiiele de leașurile acestuia. Se retrăgeau capetele în susul pantelor, iar legăturile de nuiiele se acopereau cu rîndul următor de paie. Acestea din urmă erau potrivite cu grijă, ca să se obțină fețe cît mai regulate. În ținutul Jijiei, „jupchii“ de paie de secară se aranjau în trepte ori în straturi și se călcau cu picioarele, ca să se preseze. În acest al doilea caz, la poalele acoperișului se așeza un șir de „colți“ sau „fuști“ de lemn îndreptați în sus, care împiedicau paie să alunece la vale. Coama acoperișului, la cele cu jupchi de secară, era alcătuită dintr-o funie groasă de paie împletite, de frumos efect ¹¹⁵.

Acoperișurile de trestie au fost frecvente în satele din ținuturile unde trestiașurile ocupau suprafețe mai întinse, în lungul Dunării și în Dobrogea, în părțile mlăștinoase din Cîmpia Română, ținutul Jijiei, Cîmpia Transilvaniei, Cîmpia Tisei etc. Trestia se procura și se clădea mai ușor, dar nu era așa de durabilă; putrezea mai curînd decît paie. Acoperișurile s-au făcut în două moduri. În unele părți, snopii de trestie se puneau în rînduri, mai groase ori mai subțiri, legîndu-se cu nuiiele sau sîrmă de leașurile acoperișului. În Dobrogea, trestia se așeza în „maldări“ de cca 40 cm grosime la bază, peste leașurile de lemn bătute orizontal pe cîpriori, din 80 în 80 de cm, legîndu-se cu sîrmă. Așezarea se făcea în „solzi“ (sau „pescăresc“, cum i se spune) și mai rar „în rînduri“. Înelitorile în solzi se făceau din trestie mai subțire și se așezau oblic pe leașuri, ele fiind mai durabile (25—30 ani), putîndu-se reinnoi prin baterea din nou, înlăturîndu-se capetele putrezite. Coama se întărea printr-o împletitură de trestie sau printr-un uluc de scînduri, deseori decorat ¹¹⁶. Stuful era folosit și în

¹¹⁵ Ibidem, p. 101—102.

¹¹⁶ Fl. Stănculescu și colab., *Arhitectura ... regiunea Dobrogea*, p. 21—22.

Podișul Moldovei, unde acoperișurile au fost meșteșugit lucrate. La cel „sol-zit“, în pantă continuă, stuful se bătea cu piepteni speciali, mari, de lemn¹¹⁷. Aceste acoperișuri în pantă continuă au fost frecvente și în Cîmpia Transilvaniei, în timp ce în multe sate din cîmpia din vestul țării au fost preferate acoperișurile cu trestie pusă în rînduri. De multe ori, peste trestie s-au pus două rînduri de leături sau nuiele mai groase, despicate în două, ca să nu se desfacă în bătaia vînturilor. Pe lîngă trestie și paie s-au folosit local și alte tulpini pentru acoperișuri, de către populația mai nevoiașă, îndeosebi „coceni“ sau „tulei“ de porumb.

b) *Acoperișurile din dranițe, șite și șindrili*. Lemnul este întrebuintat din vechime pentru acoperitul construcțiilor. Evoluția modului de construcție a acoperișurilor din lemn ne-o dezvăluie în parte tehnicile utilizate la construcțiile anexe și la adăposturile temporare. Lemnele despicate, apoi cele cioplite, scîndurile, au fost înlocuite treptat de dranițe, șite și șindrili, confecționate în gospodării sau procurate de la populația satelor specializate, numeroase în trecut în zonele înalte, deoarece trebuia să asigure și cerințele mai mari ale orașelor, nu numai cele ale satelor.

Buștenii drepti, cu puține noduri, se tăiau în butuci, mai lungi sau mai scurți, cum erau dranițele; apoi se crăpau și se despicau. Obișnuit se făceau din conifere, dar în unele zone s-au folosit și alte esențe, îndeosebi fagul. Dranițele obișnuite sînt scîndurele late de 10—12 cm, lungi de 40—60 cm, netezite cu *mezdreaua*, după ce au fost despicate ca să aibă cam aceeași grosime la margini. Se puneau pe acoperișuri pe un rînd ori două rînduri, una peste alta sau numai o jumătate peste cea din jos, iar sub cea din sus se introducea jumătatea celei următoare. Capetele se petreceau bine unele peste altele, ca să nu pătrundă apa în podul casei. În Moldova, pe Valea Bistriței, se folosea draniță mare, lungă de 80 cm, lată de 10—15 cm, groasă de 1 cm. La casele mai vechi dranița avea 20 cm lățime. În urmă cu 100—150 de ani, cînd fierul se procura anevoie, dranița se bătea cu cuie de tisă. Se cioplea cîte o săptămînă, la pădure, cui cu cui, cu bărdița mică. Dranița „se bortează“ cu un sfredel țigănesc ascuțit; fiecare draniță se prindea în două cuie, și e lesne de înțeles munca grea pe care trebuiau s-o depună oamenii pînă ce acopereau o casă cu draniță bătută în cuie de lemn¹¹⁸. În zonele înalte din sudul Carpaților Meridionali s-a întrebuintat pentru acoperișuri „șita“, mai măruntă și mai subțire; de aceea se bătea mult, petrecută una peste alta, în cîte trei-patru rînduri. Din această cauză, la poalele streșinii ea apărea ca un strat gros de 3—4 cm. În Argeș și Muscel avea cca 15—20 cm lungime, și uneori 3—4 cm lățime¹¹⁹. Ceva mai late și mai lungi au fost șindrilele folosite în alte zone. Spre deosebire de dranițe, latura dinspre exteriorul lemnului din care se despicau era mai groasă, iar cea dinspre interior mai subțire. Șindrilele se fățuiau cu *mezdreaua* în *scaunul de mezdrit*, apoi se „horjeau“ pe margi-

¹¹⁷ P. Petrescu, *Arhitectura* ... p. 96.

¹¹⁸ Fl. Florescu-Bobu, P. Petrescu, P. H. Stahl, *Arta populară de pe valea Bistriței*, București, 1969, p. 27.

¹¹⁹ Fl. Florescu-Bobu, P. Stahl, P. Petrescu, *Arta populară din zonele Argeș și Muscel*, București, 1967, p. 23.

nea mai groasă și se ascuteau pe cea mai subțire, ca să intre și să se îmbine cît mai strîns în horjitura scobită a șindrilei următoare. Deși nu erau trainice, ele au fost utilizate în zonele înalte pentru acoperișuri la toate construcțiile, mai ales acolo unde gospodăriile dispuneau de puține paie, iar cele pe care le agonisneau le foloseau, împreună cu finul, în „mestecături”, la hrănirea animalelor. Acoperișurile de draniță sau șită erau mai durabile, deoarece se puneau unele peste altele, și astfel rezistau mai mult în bătaia ploilor și a soarelui. Meșteșugul a fost însă părăsit, deoarece se procură mai ușor și sînt mai durabile materialele industriale folosite în acest scop. În arhitectura tradițională, acoperișurile, prin rotunjirea sau cioplirea în diferite forme a capetelor șindrilelor, îndeosebi a celor de pe coama acoperișului, întregeau arta în lemn a caselor din multe zone.

c) *Acoperișurile din țigle și olane*. Atare acoperișuri au apărut de timpuriu în orașe, și destul de tîrziu prin sate, fiind costisitoare. Formele mai simple, mai vechi și mai frecvente, îndeosebi în Transilvania, sînt „țiglele solzi”, care au înlocuit paiele în multe zone. Greutatea lor a impus consolidarea construcției acoperișului și reducerea înălțimii acestuia. Odată cu dezvoltarea industriei materialelor de construcții s-au răspîndit prin sate „țiglele profilate”, mai strîns îmbinate, care înlocuiesc peste tot materialele tradiționale, paiele, trestia, dranițele etc. În Dobrogea au fost frecvente acoperișurile de olane, pe care le făceau meșterii locali. Olanele se așezau fie pe o „astereală”, zidindu-se cu ciamur, fie pe cîpriori puși des, cît lățimea unui olan. Cîpriorii aceștia erau mai mult niște ramuri groase de 6—10 cm. Peste cîpriori se întindea un strat de paie, pe care se potriveau olanele, așezate între cîpriori ¹²⁰.

d) *Acoperișurile din tablă*. Asemenea acoperișuri sînt frecvente în numeroase zone, îndeosebi în sudul Carpaților Meridionali și Moldova. Tabla a înlocuit materialele mai puțin durabile și a fost preferată țiglelor, fiind mai ușoară. Bătută solid în cuie, tabla rezistă mai bine vînturilor, în bătaia cărora țiglele și olanele cedează mai ușor. În Podișul Moldovei, satele răzeșești — mai ales — făceau din întrebuințarea tablei un fel de semn deosebitor față de cele de clăcași ¹²¹. Tabla este înlocuită acum, în cele mai multe părți, de țigle, mai potrivite pentru acoperișuri.

Materialele și tehnicile tradiționale, ca și meșteșugurile țărănești în legătură cu construirea caselor și anexelor gospodărești, sînt părăsite azi peste tot. Au apărut în schimb zidarii, zugravii, sobarii etc., care satisfac cerințele actuale în construcții. Acestea păstrează, în multe zone, elemente din arhitectura tradițională (pl. 9—10).

¹²⁰ Fl. Stănculescu și colab., *Arhitectura ... regiunea Dobrogea*. p. 21.

¹²¹ P. Petrescu, *Arhitectura ...* p. 96.

INTERIORUL CASELOR ȚĂRĂNEȘTI

Casa a constituit adăpostul milenar al familiei, iar vatra de foc, pe care o păzeau femeile, simbolul permanenței. În jurul ei se strungeau oamenii seara și povesteau din veacuri despre întâmplările zilnice, despre cele de demult, bune, rele, cite toate. Vatra a fost locul obișnuit de transmitere a tradițiilor culturale de la o generație la alta, lingă ea fiind locul preferat de bătrâni și copii. Adeseori aceștia se culcau împreună în cotloanele ei călduroase. Vatra a încălzit casa; pe ea s-a pregătit mîncarea; lingă ea s-a tors iarna cînepa și lîna, s-au depănat firele și amintirile, s-au brodat în cîntece dî dor și jale iile, s-au povestit basmele, s-au cîntat baladele.

Casa are un rol esențial în viața oamenilor, ceea ce a determinat permanența preocupărilor pentru întreținerea și dezvoltarea ei. Spațiul, multă vreme restrîns, a fost repartizat în așa fel încît să asigure cit mai bune condiții pentru desfășurarea activităților casnice, în primul rînd pregătirea hranei și prelucrarea diferitelor materii prime. Feluritele treburi casnice și marea circulație în interior au impus împărțirea funcțională a locuinței pe colțuri. Casa cu o încăpere este tipul mai vechi, care a supraviețuit în forme organizatorice evolute pînă în timpuri apropiate. Aceleași forme organizatorice le-au avut și casele cu tindă nelocuită. Cele patru colțuri s-au repartizat astfel: *colțul cu vatră pentru foc, colțul cu paț, colțul cu mîșă, colțul de după ușa cu laviță sau podișor pentru vase.*

Colțul cu vatră pentru foc, fiind cel mai important, a suferit cele mai multe transformări. Vatra liberă a fost înălțată și întregită cu anexe care să dirijeze fumul în pod sau în tindă, să încălzească mai bine locuința, să protejeze construcția contra incendiilor etc. Locul ei inițial a fost, desigur, mai înspre mijlocul locuinței, ca la unele adăposturi pastorale, îndeosebi la cele nepodite, dar a fost mutat în colțul dinspre peretele despărțitor al tindei sau cămării și pêtele din dosul casei. La originea variatelor construcții stau elemente de tradiție autohtonă, de tradiție mediteraneană, de tradiție central-europeană și răsăriteană. Vechimea tipurilor de bază reiese și din descoperirile arheologice, după cum am mai arătat.

La cunoașterea tipologiei etnografice a vetrelor de foc s-au adus contribuții valoroase în ultimul timp. Vom semnala numai tipologia stabilită de Tancred Bănățeanu și Georgeta N. Stoica. În urma cercetărilor de teren, a datelor publicate și a exponatelor din Muzeul satului, Tancred Bănățeanu a stabilit trei tipuri fundamentale, cu mai multe variante fiecare: (1) *vatra liberă cu „băbură“*, răspîndită în sud-vestul Transilvaniei și în zonele din sudul Carpaților Meridionali; (2) *vatra liberă cu „camniță“ sau „căloniu“*, frecventă în centrul și vestul Transilvaniei; (3) *vatra cu camniță și cuptor*, întîlnită în nordul Transilvaniei și în Moldova. În urma analizei materialului etnografic și lingvistic, Tancred Bănățeanu ajunge la următoarele concluzii. În perioada preromană exista, în cea mai mare parte a teritoriului românesc, tipul de vatră liberă, căreia i s-a adăugat ulterior o băbură, specifică vetrelor mediteraneene și egeo-asiatice. Pătrunderea unor elemente nord-europene a determinat apariția unei vetre a cărei camniță este susținută și primește o formă dreptunghiulară, apro-

piată de a sobei, caracteristică regiunilor mai reci. În restul țării, simbioza dintre tipul răsăritean și cel autohton a dat naștere unui nou tip, care păstrează vatra liberă sau o camniță, dar li se alătură cu cuptor mare ¹²². Georgeta Stoica stabilește cinci tipuri de vetre și anume: (1) *vatra liberă cu horn sau „coș” suspendat*, în legătură cu care apare mai târziu o sobă oarbă; (2) *vatra cu postament înalt* — numit în majoritatea cazurilor „pomnol” — și coș dreptunghiular făcut din nuiiele împletite sau din piatră; (3) *cuptorul cu vatră în față*; (4) *sobe de cărămidă*; (5) *soba cu plită* ¹²³. Cele trei tipuri tradiționale s-au întregit, în multe zone, cu altele, apărute în timpuri mai apropiate. Cele vechi, ca și cele evolute și diferențiate zonal sau local prezintă detalii variate în construcție. Grăitoare sint în această privință materialele ilustrative prezentate de T. Bănățeanu și I. Vlăduțiu.

În casele vechi din Pădureni și Țara Hațegului, vatra liberă era în colțul sting de la intrare, lângă peretele dintre casă și cămară. Deasupra ei, cam la 1 m se afla „căloniul”, în formă piramidală sau pătrată, care intra cu capătul de sus în tavan, iar cu baza acoperea vatra. Pereții, împlețiți din nuiiele sau din speteze, se tencuiau, spre a fi apărați de foc. Partea de jos era încadrată în lemn și se numea „camniță”. Marginile camniței serveau ca poliță pentru diferite obiecte, colțul liber fiind legat cu un lanț de grinda casei ¹²⁴. În pod, o împletitură de nuiiele în formă de coviltir apăra acoperișul de scinte. Acest tip de vetre s-au înălțat în unele zone; căloniul de deasupra lor s-a restrîns în formă dreptunghiulară, primind un cadru mai solid, pereți din lespezi de piatră în loc de nuiiele, și astfel s-a ajuns la camnițe, apoi la sobe. E greu de precizat unde, deoarece peste tot evoluția dispozitivelor tot mai eficace pentru încălzitul locuinței și pregătitul hranei începe cu vatra liberă. Condițiile climatice ale nordului european au impus întregirea timpurie a vetrelor cu corpuri de încălzit din lespezi de piatră, apoi din cahle. Sudul mediteranean a rămas în urmă, aici iernile fiind scurte și nu prea friguroase. În stepele aride lipsa lemnului de foc a avut un rol important în evoluția vetrelor. Folosirea paielor și a altor resturi vegetale, slabe producătoare de căldură și cu mult fum la ardere, a impus scoaterea timpurie a vetrelor de foc din locuință și menținerea în interiorul acesteia a corpului cuptorului pentru copt pîinea, asociate în multe zone, din vremuri vechi.

Vatra cu camniță a fost frecventă în zonele în care cuptorul de piine a fost scos din camera locuită afară sau în tindă. Corpul dreptunghiular de încălzit era din nuiiele, lipite bine în interior, dar mai des din lespezi pe piatră, strînse cu chingi de lemn atît în partea superioară, cît și în cea inferioară, prevăzute cu cuie de lemn în care se agătau iarna, ca să se usuce, obiele, mănuși, cioareci etc. În partea de jos se afla o poliță pe care se păstra amnarul, iasca și cremenea pentru aprins focul. Între pereți și laturile camniței clădite din piatră își avea locul „unghiețul”, unde dor-

¹²² T. Bănățeanu, *Types d'âtres dans les villages roumains d'une des régions marécageuses du Danube*, în „Etnographica”, II, 1960, Brno, p. 32—101.

¹²³ Georgeta Stoica, *Organizarea interiorului locuinței țărănești românești*, București, 1969, p. 16—17.

¹²⁴ R. Vuia, *Țara Hațegului*..., p. 111—112.

meau bătrînii ori copiii. Laturile exterioare, la 40—80 cm deasupra vetrei, aveau colțul liber susținut fie de un cîrlig, fie de un picior sau două picioare. Camnițele cu cîrlig de lemn sau de fier, cu capătul fixat în pod, se asemănau cu „băburile“ vetrelor libere din unele zone. Camnițele cu un picior de lemn sau de fier în colțul dinspre interiorul locuinței, apoi cele cu două picioare sau cu suporturi laterale din zidărie fac trecerea spre sobe. Corpurile de încălzit erau clădite din cahle, în unele zone, ca Țara Bihariei, Țara Zărandului, zona Calatei, Podișul Tirnavelor etc. Cahlele le făceau olarii țărani din satele specializate după modelele orășenilor sau după modelele executate la comandă de meșterii locali mai iscusiți în cioplitul lemnului. Pe o placă din Muntenia din secolul al XVII-lea, este scris cu litere chirilice: „Aceste tipare le-au săpat Drăgoi timpăr“. Placa, din pămînt nesmălțuit, poartă stema Cantacuzinilor, o acvilă bicefală asemănătoare cu acvilele bizantine încoronate. O altă placă asemănătoare, care datează din 1666, semnată „Simeonu“, e provenită tot din Muntenia, deoarece are pajura cantacuzinească¹²⁵. Cea mai veche placă românească datată, probabil din regiunea Sibiului, este din 1581, semnată în partea de jos de „Oprea“, cu litere chirilice. Pe placă este un pelican care își sfîșie pieptul dînd hrană la trei pui, copiat probabil după o stemă¹²⁶.

Acolo unde cuptorul de pîine a rămas pe vatra din casă, cum e întîlnit la cele mai vechi construcții din Maramureș, Lăpuș, Năsăud etc., acesta a fost întregit într-o primă fază cu o camniță din lespezi în față, al cărei horn din lespezi sau împletit din nuiile scotea fumul în pod sau în tindă. Camnița era susținută în față de două picioare de fier sau numai de o zidărie laterală. În multe zone camnița se clădea din cahle, pentru a încălzi mai bine locuința. Vatra era mai largă și încadrată de un „prichici“, din lemn mai subțire sau din grinzi mai groase. În ținutul Năsăudului ea are mai multe găuri, în care se introduc capetele furcilor de tors. În Maramureș, la multe case vechi prichiciul era sculptat. Într-o a doua etapă de dezvoltare, vetrei cu cuptor și camniță în față i s-a alăturat un „ploațan“, prevăzut cu o tablă de fontă deasupra, procurată din comerț.

În timp ce în casă, după scoaterea cuptorului, instalația s-a simplificat, în tindă s-a întregit cu anexe pentru pregătitul mîncării, cu loc pentru căldare etc. În vatra veche, căldarea și ceaunul erau susținute de un suport special numit „cujbă“, format dintr-un picior și un braț orizontal, mobil, ca să se poată pune și lua mai ușor de la foc. Anexele obișnuite ale vetrei au fost „vătraiul“ în formă de lopătică de fier, cu care se potrivea jarul, se purta focul, se înlătura cenușa etc.; „cleștele“, cu care se lua jarul, tăciunii etc.; „mițele“, care sprijineau lemnele să ardă mai bine; „pirostriile“, care susțineau cratițele în care se pregăteau diferite mîncări. Odată cu dezvoltarea planurilor s-au diferențiat instalațiile de gătit și încălzit, atît în casă cit și în tindă. Au fost adoptate forme cu funcții limitate pentru camerele curate, de oaspeți, și cu funcții mixte în cele locuite. Vetrele tradiționale au fost însă părăsite. În multe case țărănești se folosesc acum sobe de gătit.

¹²⁵ B. Slătineanu, *Studii de artă populară*... p. 42—44.

¹²⁶ *Ibidem*, p. 314.

Colțul cu pat era alăturat celui cu vatră, fiind mai călduros, deoarece geamurile încadrau colțul cu masă. În casele mai vechi, între vatră și pat se afla o laviță lată, simplă, uneori ușor înclinată, pe care dormeau bătrînii iarna, fiind mai aproape de foc. Ca piesă de mobilier, patul este dintre cele mai vechi, deoarece amenajarea unui culcuș cît mai odihnitor constituie o cerință primordială. Colțul și patul au fost îmbrăcate cu textile frumoase, cel puțin în sărbători. Găteala obișnuită consta în cergi sau țoale învîrstate, scoarțe, păretare, perne cu alesături sau broderii pe căpătie (pl. II, III). Pieseile mai frumoase se păstrau în lăzi sau pe acestea, împăturate, și se foloseau pentru decorarea interiorului numai în preajma sărbătorilor, la ceremonii familiale, în vremurile cînd casa avea doar o singură încăpere locuită. În casele cu două camere, acestea se țineau în „casa dinainte” sau cea „frumoasă” etc. În multe zone, deasupra patului sau pe tot colțul lui se afla o rudă ori două, pe care se înșirau cele mai frumoase textile de cînepă, bumbac și lînă. Era așa-numita „culme”, pe care se puneau, în unele zone, numai niște tindee scurte, „tindee de culme”, cu alesături pe capătul exterior sau numai învîrstate în negru și roșu, la cele mai vechi. Astfel de culmi aveau casele vechi din Mocăniștea Munților Apuseni, Depresiunea Călatele etc. Culmi cu tindee frumoase erau în Mărginimea Sibiului, ținutul Orăștiei etc. În Maramureș, pe culme se succed cergi păroase rar învîrstate cu negru, cearșafuri albe cu dantelă pe margini, scoarțe cu alesături din cele mai frumoase, iar peste ea se așază perne cu alesături pe căpătii.

În unele zone patul era înălțat, avînd la cca 1,20—1,50 m un cadru sau planșeu, susținut de suporturi fixate de picioare, peste care se puneau cuverturi de bumbac învîrstate și cu alesături, sau scoarțe de lînă, așa încît forma un cotlon întunecos, unde ziua, mai ales vara, dormeau mai bine copiii mici, feriți de muște. Originalitatea acestui pat, care poartă diferite denumiri: „pat cu cort”, „pat cu boltă”, „pat cu stolnic”, „pat cu coyiltir”, „pat de paradă”, „pat cu arneu”, constă în faptul că aranjamentul, suprapunerea unor țesături din pînză peste pături de lînă, se face după un sistem tradițional, preluat din expunerea țesăturilor pe „culme”¹²⁷.

Colțul cu masă era cel mai frumos amenajat, deoarece spre el își îndreptau privirea, în primul rînd, toți cei ce intrau în casă, și tot aici erau poftiți să stea. În lungul pereților se aflau două lavițe late: una în față, în continuarea patului, iar cealaltă de la colț înspre ușă. Lavițele vechi se ciopleau din lemne groase, ca să fie cît mai late, deoarece pe ele dormeau o parte din membrii familiei. Ele erau susținute de picioare fixe, cioplite în patru fețe, bine înfipite în pămînt. Pe lavița din față, lingă pat, sau la capătul celeilalte, se țineau lăzile de zestre. Dacă erau mai mari, locul lor era jos, la capătul uneia din lavițe. La sărbători, pe lavițe se puneau lăicere cu vrîste sau alesături. Lăicerele obișnuite se țeseau din pînză și se întindeau pe lavițe numai noaptea, iar ziua se strîngeau și se puneau în pat, împreună cu țoalele și alte tipuri de cuverturi. Pereții erau apărați

¹²⁷ M. Focșa, Gh. Nistoroia, E. Lupu, Două variante ale „patului de paradă” în zona Tîrnave, în „RM”, nr. 1, 1970, p. 69—71.

de păretare, puse în lungul lavițelor. În multe zone, lavițele simple au fost înlocuite cu lădoaie, obținute prin închiderea acestora cu scînduri; astfel ele ofereau un spațiu de păstrare a diferitelor piese de îmbrăcăminte, textile de casă etc. Lădoaiile, simple la început, au fost întregite cu spătare. Ele s-au menținut și în locuințele cu planuri mai evoluate, datorită faptului că ofereau un spațiu închis pentru păstrarea țesăturilor de lînă și a produselor de cojocărie.

Masa este o piesă străveche de mobilier, nelipsită în interiorul românesc. Pe lângă întrebuințările curente în pregătirea și consumul alimentelor, masa a constituit piesa de bază în ceremoniile familiale și în obiceiurile din ciclul anului. De aceea curățenia ei era o grijă permanentă. Forma tradițională a mesei a fost cea în patru „colțuri” — cîte are și lumea —, ca și la cea cultică, din biserici. „Tabla” mesei era de obicei făcută dintr-o bucată, dacă se găsea un trunchi gros; în caz contrar ea se confecționa din două bucăți. Tabla se cioplea frumos, deoarece o foloseau mai multe generații. În multe zone, tabla nu era fixată de cele patru picioare, ci numai de unul, prevăzut cu un cui de lemn, în care se introducea, și astfel se mișca, acoperind sau descoperind sertarul mare de sub ea (fig. 6—7). În unele zone din Transilvania acest tip vechi se numește „masă cu secrie”, fiind — ca și „lada cu secrie” — între cele mai frumoase

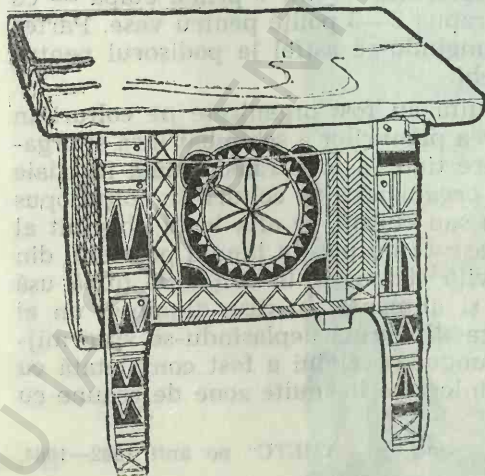

Fig. 6. Masă cu secrie, Plopiș, Țara Lăpușului (METC).

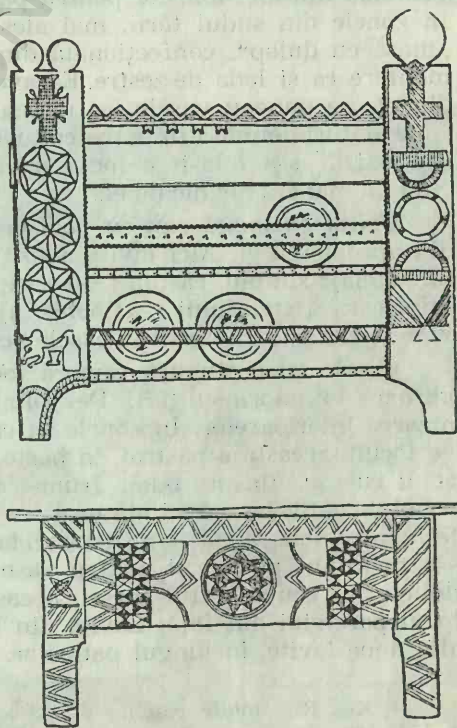

Fig. 7. Podișor și masă cu ladă, zona Suceava (în Hanul Domnesc, Suceava).

piese de mobilier specifice interiorului țărănesc românesc. Acest tip de mobilă a luat probabil ființă încă în Egiptul vechi, Creta și Grecia antică. Lăzile în forma sarcofagelor au fost răspândite prin expansiunea română în toate părțile Europei, de obicei împreună cu denumirea de origine latină a piesei „scrimnum”¹²⁸. În săcria mesei se păstrau alimentele de consum curent: piinea, slămina, brânza, cașul etc. Copiii n-o puteau desface așa de ușor, și astfel oferea un loc mai ferit de păstrare decât polițele, podișoarele etc. În zilele obișnuite masa era acoperită cu o „măsăriță” de pinză, în cele de sărbătoare cu o piesă frumoasă.

În unele zone, în colțul mesei se așeza un mic dulăpior triunghiular, numit „colțar”, în care se păstrau acte, cărți, obiecte de preț. Alături era locul icoanelor de lemn, pictate de zugravii bisericilor, și al celor pe sticlă, executate în satele specializate. În cele mai multe zone icoanele erau încadrate de ștergare cu alesături sau broderii. Coloritul icoanelor s-a diferențiat pe centre, pentru a se armoniza mai bine cu celelalte piese decorative, în primul rând cu textilele. În Transilvania, aproape în toate zonele, în susul pereților erau fixate „blidare”, pe care se înșirau blide frumoase și „câni” sau „cancee”, cumpărate de prin târguri (pl. IV).

Masa cu săcrie, numită în Moldova „masă cu ladă”, a fost înlocuită de masa cu „sertar”, odată cu răspândirea „podișoarelor” și a altor piese evolute din ele, folosite pentru păstrarea alimentelor de consum curent. În zonele din sudul țării, mai ales în Oltenia, masa cu săcrie a devenit „masă cu dulap”, confecționată după același sistem de îmbinare și ornamentare ca și lada de zestre. Ea avea în interior două despărțituri: în una din ele se puneau vasele iar în cealaltă se țineau alimentele¹²⁹; În unele zone alături de masa în patru colțuri, care a rămas în odaia curată, în tindă sau odăiță s-a folosit o masă mică, rotundă, care se proptea la perete, când nu mai era nevoie de ea.

Colțul cu laviță sau cu podișor pentru vase era cel de după ușă sau din apropierea ei. Aici lavița a fost înlocuită — într-o primă etapă — cu un „stelaj” simplu, căruia i s-au suprapus 2—3 polițe pentru vase. Partea inferioară a stelajului s-a închis, ajungându-se astfel la podișorul pentru vase și alimente, nelipsit în casele vechi.

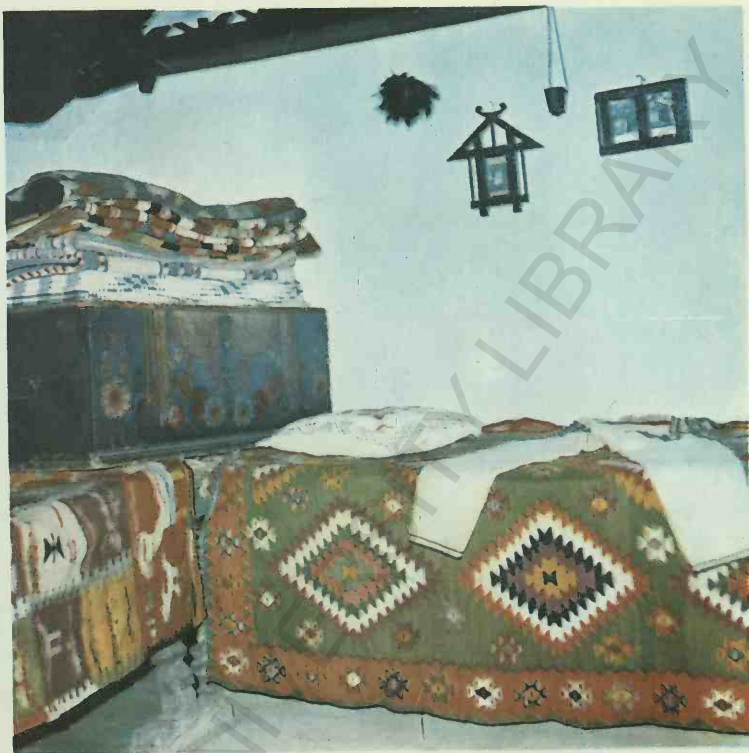
Casele cu o singură cameră locuită au fost organizate pe colțuri în aproape tot cuprinsul țării. Dezvoltarea planurilor a schimbat însă și organizarea interioarelor. În zonele în care tinda a fost transformată în odaie de locuit, aceasta a păstrat, în parte, organizarea pe colțuri. În colțul opus celui cu ușa, dinspre odaia frumoasă sau curată, se afla locul obișnuit al sobei de gătit, iar în cel alăturat era așezat un pat. În lungul peretelui din față, între sobă și pat, s-a păstrat o laviță și o masă. În colțul de după ușă s-a menținut podișorul pentru vase și alimente. În casa dinainte, un al doilea pat ocupa colțul mesei, aceasta din urmă deplasându-se spre mijlocul peretelui din față. Lavița din lungul peretelui a fost completată cu alte două lavițe, în lungul paturilor, înlocuite în multe zone de scaune cu

¹²⁸ Kós K., *Mobile cioplite din zona Lăpuș*, în „AMETC” pe anii 1962—1964, p. 179—189.

¹²⁹ Rös with Capesius, *Mobilierul țărănesc românesc*, Cluj, 1974, p. 104—105.

Planșa I

Colț din camera cu paturi; locuința semiîngropată din Castranova (Muzeul Satului, foto A. Diț).

Ministerul de Cultură și Turism

Planșa II

Colțul cu pat; casa din Ceauru, Gorj (Muzeul Satului, foto A. Diț).

Planșa III

Colțul cu pat; casa din Fundu
Moldovei, Suceava (Muzeul Sa-
tului, foto A. Diț).

Planșa IV

Colțul cu masă; casa din Bede-
ciu, Depresiunea Călățele (METC,
secția în aer liber, foto Szabó T.).

Planșa V

Scoarță din Muntenia, secolul al
XIX-lea (MAPB, foto P. Tinjălă).

Planșa VI

Scoarță din Banat, detaliu (METC,
foto Szabó T.).

Planșa VII

Scoarță din Oltenia (MAPB, foto
P. Tinjălă).

Planșa VIII

Scoarță din Moldova, secolul al
XIX-lea (MAPB, foto P. Tinjălă).

spătar. Acestea au completat locurile de ședere în jurul mesei, ca și lavițele scurte, mutate dintr-o parte în alta, după necesități. Scăunelele, rotunde sau în patru colțuri, au completat locurile de ședere pe lângă vatră, în jurul mesei scunde.

În organizarea interioarelor, pe lângă trăsăturile unitare, se surprind și diferențieri zonale, studiate de Georgeta Stoica, care a elaborat o amplă lucrare asupra lor. Trăsături unitare se surprind — mai ales în cele mai importante zone etnografice, cum sînt Maramureșul, Munții Apuseni, Muscelul, Vilcea, Gorjul, Cimpulung, Suceava etc. — în construcția și ornamentica mobilierului țărănesc tradițional, studiat de Roswith Capesius. Tratarea lor depășește însă cadrul lucrării noastre. Am menționat totuși problemele de bază în legătură cu organizarea interiorului țărănesc românesc, care trebuie privit ca o moștenire din fondul cultural original, după cum arată și numele pieselor de bază ale mobilierului, și nu prin prisma influențelor orășenești, boierești etc.

Casa țăranului român, modestă ca înfățișare, pînă nu demult, în cele mai multe zone, a fost curată ca și el, îmbrăcată frumos în ciclul marilor sărbători, în momentele mai importante din viața familială și socială, cînd se etalau cele mai noi și mai frumoase textile de casă, pe masă, pe paturi, pe pereți, pe culmi, pe lavițe etc. Interiorul acesteia constituia oglinda hărniciei și măiestriei artistice a femeilor, calități mult apreciate de colectivitatea satească.

CONSTRUCȚIILE ECONOMICE

În componența tipurilor zonale de gospodării au apărut construcții diferite, în funcție de profilul lor economic, de bunurile de care dispuneau oamenii și de materialele avute la îndemînă. După funcții distingem:

- (1) construcții pentru păstrarea produselor alimentare și vestimentare;
- (2) construcții pentru adăpostirea animalelor, uneltelor, mijloacelor de transport și furajelor.

1. Construcțiile pentru păstrarea produselor alimentare și vestimentare au apărut în timp, odată cu dezvoltarea economiei țărănești, din grija de a asigura o mai bună păstrare și o mai mare securitate a bunurilor agonisite. În cele mai multe zone, spațiul necesar păstrării unor produse s-a obținut, cel puțin pentru unele din ele, prin dezvoltarea planului caselor în suprafață sau în înălțime. Cămarile din corpul casei erau ușor accesibile, dar prezentau dezavantajul de a fi mai expuse incendiilor frecvente și pustiitoare datorate construcției vetrelor, cuptoarelor și coșurilor, inflamabilității materialelor folosite pentru acoperișuri. De aceea, în unele zone s-a recurs la construcții aparte, cu funcții mixte, cum sînt „cămărilor“, ori cu funcții speciale, cum sînt „jitnițele“ pentru cereale din Gorj, „găbănașurile“ din Cîmpia Transilvaniei, „colnele pentru căzi“ și „povernele“ din zonele pomicole, „cramele“ din zonele viticole, „coșărcile“ sau „coșteiurile“ pentru porumb.

Cămarile ofereau un spațiu mai izolat de depozitare și mai ferit de foc. Ele au fost frecvente în multe zone, în Maramureș, Țara Zărandului, Mocăniștea Munților Apuseni, nordul Moldovei, Vrancea, Vâlcea, Gorj etc. (fig. 8). În multe zone cămarile au avut în față un mic pridvor, ca și casele, unde se țineau diferite unelte. În Zărand, alături de cămară, se afla uneori o colnă deschisă în față, cu un mic cuptor pentru uscatul prunelor. Unele gospodării din Mocăniștea Munților Apuseni au avut două cămări, una în care se păstrau produsele alimentare (slănină, afumături,

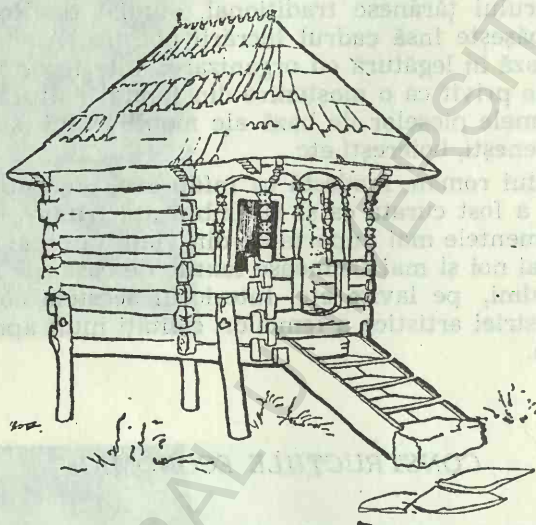

Fig. 8. Cămară mică din Gorj (MPVG).

untură, miere, magiun, sare, brinză, unt topit etc.) și alta în care se țineau lina și cînepa, diferitele țesături, hainele spălate și cele pentru gătelile sărbătorești. În multe zone cămara deținea funcții mixte, de păstrare atât a produselor alimentare cît și a pieselor vestimentare.

Jitnițele și *găbănașurile* au fost destinate păstrării cerealelor. Primele erau adeseori ridicate de la sol și rivalizau cu casele, ca realizări arhitecturale. Găbănașurile erau mai scunde, construite din scînduri groase sau grădele de nuiiele, ca și casele din Cîmpia Transilvaniei. Pentru păstrarea cerealelor, tradiții milenare au pe teritoriul patriei noastre „gropile”, menținute pînă în timpuri apropiate, în unele zone din sudul țării, unde au fost mai frecvente. Iată ce spune T. Pamfilie: „Prin Muntenia și Dobrogea astăzi, și prin Moldova mai demult, locuitorii își fac sau își făceau *gropi de bucate* în pămînt... Pentru trecut, se înțelege, aveau rostul lor, ferind hrana de toate zilele împotriva deselor încălcări străine ale vecinilor. Aceste *gropi* sau *puțuri* sînt largi la fund și strîmte la gură. După ce se sapă se ard cu paie să li se întărească pereții și să le ferească de prea multă umezeală. După ce se umplu cu cereale, gura li se

astupă cu pământ, spre a nu se deosebi de locul învecinat. Pentru vremurile trecute am auzit această povestire pe care o adevărește și istoria: au venit odată turcii, toamna, când căzuseră brumele și au întrebat de grîne, dar ele stăteau ascunse în pământ. Au căutat dușmanii pretutindeni și n-au dat peste dinsele decît atunci cînd au băgat de seamă acele petece de locuri de prin ogrăzi, unde bruma se topise din pricina căldurii care venea din groapa cu bucate¹³⁰.

În zonele pomicole și viticole au apărut cu timpul construcții anexe speciale, pentru conservarea fructelor și a diferitelor produse obținute din ele¹³¹. Tipologia construcțiilor este variată, începînd cu formele elementare care adăposteau paznicii și încheind cu cele pentru produse, unele în tehnici de veche tradiție, așa cum sînt „pimnițele” oltenesti de pe dealurile cu vii, care au șarpante piramidale din cununii de birne, așezate unele peste altele, în ordine descrescîndă ca mărime. E un sistem unic la noi de construcție a acoperișului, care în alte regiuni ale lumii, în Caucaz, Iran, Kașmir, a ajuns la forme complexe, superior dezvoltate¹³².

Pătulele, coșărcile sau coșteiurile pentru păstrarea porumbului au fost între cele mai frecvente anexe gospodărești. Ele erau construite — de cele mai multe ori — pe un postament mai înalt, de lemn sau piatră. În majoritatea zonelor acestea se confecționau din îngrădituri mai mari sau mai mici din nuiele, ovale, acoperite cu paie, stuf sau scînduri, și aveau o deschidere în partea de sus, pe unde se introducea porumbul, iar în partea de jos, o ușiță prin care acesta se scotea după necesități. În multe zone pătulele au fost asociate cu grajdul sau finăria. Pentru o cît mai bună aerisire se foloseau la construcția pătulelor și șipci, în locul îngrăditurilor din nuiele.

2. Construcțiile pentru adăpostirea animalelor, uneltelor, mijloacelor de transport și furajelor.

Aceste construcții au fost anexele cele mai vechi și mai importante ale gospodăriilor. De la adăposturile simple, rotunde, cînd erau din împletituri de nuiele, sau poligonale, cînd se făceau din prăjini prinse între pari, s-a ajuns la o variată tipologie a construcțiilor pentru ocrotirea animalelor contra intemperiiilor. Forme asemănătoare celor inițiale, rotunde — din împletituri de nuiele, neacoperite sau cu acoperiș simplu — ori poligonale — din prăjini orizontale prinse între pari infipți în pământ — se mai păstrează în unele zone ca adăposturi sezoniere, ocoale, stăuini, pentru animalele mari sau mici. Tipurile mai frecvente în componența curților sînt: *șura, grajdul, finăria și cotețele*.

Șura este a doua construcție importantă din componența curților; aici se adăposteau uneltele agricole și mijloacele de transport. În majoritatea zonelor șura este asociată cu grajdul pentru vite, cu cotețele pentru tineret etc. În Cîmpia Transilvaniei ea s-a păstrat ca o construcție aparte, așa-numita „șură din girbe”. Aceasta are trei sau patru cadre din grinzi,

¹³⁰ T. Pamfilie, *Agricultura la români*, București, 1913, p. 216—217.

¹³¹ C. Iliescu, *Muzeul viticulturii și pomiculturii de la Golești*, în „RM”, an III, nr. 4, 1966, p. 290—293.

¹³² P. Petrescu, *Arhitectura țărănească de lemn din România*. București, 1974, p. 15—16

numite „girbe“, care susțin acoperișul din paie sau trestie. Lateral, șura este închisă cu scinduri sau îngrădituri din nuiiele, iar în față și în dos, numai cu lese mobile. Grajdul, separat de șură, era construit fie din îngrădituri de nuiiele bătute cu lut, fie din lut amestecat cu paie, fie din scinduri groase, cu capetele în amnarele stilpilor verticali de susținere, sau prinse cu cuie¹³³. Construcția avea un acoperiș din paie sau din trestie în pantă continuă, obținută prin baterea jupilor — legați de leături cu gînjuri — cu o scîndură, ca să se piardă treptat capetele tulpinilor, și astfel să se scurgă cît mai repede apa de ploaie spre streășina prelungită în afară.

Șura cu grajd este mai frecventă, deoarece oferă posibilități mai bune de adăpostire a uneltelor și animalelor, de întreținere a acestora, precum și de desfășurare a diferitelor activități gospodărești în cuprinsul ei. În multe zone deluroase și muntoase, în podul șurei se depozitau cerealele pînă înspre toamnă, cînd se îmblăteau pe aria acesteia. Se puneau apoi în pod paie ori fîn pentru hrana animalelor. În cadrul acestui tip de șure se disting trei variante: *șure poligonale*, *șure pe două laturi* și *șure dreptunghiulare*.

Șurele poligonale sînt tipul mai vechi în satele din Munții Apuseni (Țara Moșilor, Țara Abrudului, cadrul muntos al Țării Zărandului, satele din sudul Mocănișii, Bazinul Zlatnei etc.). Construcția avea un plan hexagonal asimetric, asemănător cu cel al vechilor biserici de lemn. Grajdul, care se afla în dosul șurei, era dreptunghiular. Șura, situată în față, avea un plan hexagonal asimetric, deoarece colțurile erau secționate de doi pereți oblici, care-l strîngeau pe cel din față, unde se găsea ușa simplă, de acces. Această variantă se întîlnea nu numai ca anexă gospodărească, ci și ca adăpost temporar agricol-pastoral în cuprinsul hotarului. În susul văii Arieșului și în Țara Abrudului, șurele cu grajd erau acoperite cu șindrili, iar în restul munților, cu paie. Prin 1969 se mai păstra încă, la Avram Iancu, o șură „cu șăuitură“, acoperită cu paie. Construcția era înălțată pe o temelie de piatră, în care era amplasat un al doilea grajd, cel de sus fiind mai greu accesibil¹³⁴. În gospodăria șura oferea un cadru potrivit pentru îmblătitul cerealelor. De aceea, în unele sate ea se și numea „șură de îmblătit“. Aceleași avantaje le oferea construcția și ca adăpost temporar agricol-pastoral, pe terenurile situate mai departe de gospodăria. Cînd sectorul pe care era situată șura se cultiva, în podul ei se depozitau cerealele, pînă se îmblăteau. Cînd sectorul se pășuna și se gunoia prin deplasările staulelor, șura adăpostea păstorie și o parte din animale.

Construcții asemănătoare au fost semnalate de N. Dunăre pe fînețele de sub Munții Țibleş, în ținutul Năsăudului¹³⁵. Șure poligonale au fost

¹³³ P. Mureșan, *Contribuții la studiul așezărilor...* p. 181—186; I. Toșa, *Contribuții la cunoașterea șurilor din Transilvania*, în „Studii și comunicări“, Satu Mare, 1975, p. 205—219.

¹³⁴ V. Butură, *Adăposturile pastorale din Țara Moșilor*, în „AMETC“ pe anii 1962—1964, Cluj, 1966, p. 351.

¹³⁵ N. Dunăre, *Șura poligonală în Munții Apuseni*, în „Apulum“, XII, Alba Iulia, 1974, p. 497—526.

semnalate și în vestul Ucrainei, în sud-vestul Poloniei, în Cehoslovacia, Germania. Ele par a fi avut o mai largă răspindire în trecut, în cuprinsul Europei Centrale. În Cehoslovacia, construcțiile de acest gen au mai multe laturi și sînt separate de grajd. După E. Baláš ele sînt o transpunere în lemn rotund și apoi în birne, a unor tipuri circulare străvechi¹³⁶. Inițial, șurele au avut funcții limitate la adăpostirea uneltelor agricole, depozitarea cerealelor și îmblătitul acestora. Adăposturile pentru animale au fost aparte. La originea acestora par a sta, de asemenea, îngrămăditurile circulare din nuiiele, care, atunci cînd sînt făcute din lemn masiv, rotund sau despicat, fixat între pari sau prinș de aceștia cu cuie de lemn, primesc contur poligonal, cum sînt și ocoalele simple din răslogi.

Privit în această perspectivă, tipul poligonal de șură din Munții Apuseni ne apare într-o variantă evoluată, cu plan hexagonal simplificat, probabil odată cu asocierea celor două tipuri funcționale de adăposturi. Șura propriu-zisă și-a menținut conturul poligonal, în acest fel fiind mai adecvată îmblătitudinii, iar grajdul a primit un contur dreptunghiular, mai potrivit adăpostirii și hrănirii animalelor. Nu este exclusă nici complicarea ulterioară a planului, prin eliminarea colțurilor și apariția laturilor oblice în față, unde se află ușa mică de acces; în felul acesta ea oferea un adăpost mai călduros decît șurele obișnuite.

Șurele pe două laturi sînt frecvente în satele din sudul Sătmăruului și din Codrul Sălajului. Profilul și elementele de bază ale construcției se aseamănă cu cele ale șurelor cu girbe. În lungul șurei se succed perechi de stîlpi solizi, legați transversal cu grinzi groase. Spre exterior, aceștia sînt dublați de stîlpi mai scurți, care susțin grinda longitudinală ce ține capetele coarnelor acoperișului. Prin închiderea spațiului dintre stîlpii de pe o latură sau de pe ambele laturi — mai strîmt sau mai larg, după mărimea șurei — s-au obținut adăposturile pentru animalele mici și mari. Pe laturile șurei cu girbe, între stîlpii interiori și cei exteriori, se aflau boxe, numite „puiucuri”, unde se puneau snopii și se țineau lădoaiele în care se păstrau cerealele¹³⁷. Prin închiderea și podirea acestor boxe s-a ajuns, în unele părți ale Europei mijlocii și nord-vestice, la șurele sau grajdurile cu boxe laterale, frecvente în regiunile specializate în creșterea sistematică a vitelor cornute pentru lapte ori pentru carne. La șurele pe două laturi — de la noi — adăposturile pentru animale sînt dispuse în lungul construcției, cu uși de acces în față, sau și în față și în dos, cînd aveau mai multe despărțituri. Pentru gospodăriile din aria lor de răspîndire, șurele pe două laturi prezintă avantajul că sub același acoperiș se află adăposturile pentru animale mari și mici, ca și la variantele șurelor dreptunghiulare, din zonele joase și deluroase extracarpătice. În mijlocul construcției e spațiul larg al șurei, cu acoperiș în patru laturi, două larg desfășurate în lung, două scurte în față și în dos, închise în jos cu scînduri. Cele mai multe șure erau acoperite cu paie legate cu gînjuri de leațuri, și mai rar cu draniță. Ca realizări arhitecturale, șurele pe două

¹³⁶ E. Baláš, *Vanik a vyvoj polygonálních stédol*, în „Československa etnografia”, XI, 1961. 3, p. 301—309.

¹³⁷ P. Mureșan, *Contribuții la studiul așezărilor ...* p. 182.

laturi din sudul Sătmăruului și mai ales din Codrul Sălajului se situează între cele mai frumoase. De aceea, de multe ori sînt orientate cu fața spre drum, în lungul căruia se succed, prezentînd compoziții ornamentale realizate cu o măiestrie artistică rar înfîlînită ¹³⁸. Dealtfel Sălajul a fost renumit în trecut și prin constructorii țărani de case, șure, biserici etc. ¹³⁹. Datorită lor, șurele au primit un pronunțat specific zonal.

Șurele dreptunghiulare sînt tipul mai frecvent. În unele zone ele depășeau casele, prin dimensiuni și monumentalitate. În cadrul gospodăriilor au fost adoptate planuri mai simple ori mai evolute. Ele s-au diferențiat și zonal, după profilul economic al gospodăriilor, după cerințele mai mari sau mai mici de adăpostire, numărul mai mare ori mai mic al animalelor etc. În zonele mai înalte, șurele dreptunghiulare au avut aproape peste tot o capacitate mai mare de adăpostire — întrucît aici se creșteau mai multe animale — și de depozitare — deoarece în podurile lor s-au păstrat cerealele, care se recoltau tîrziu de pe ogoare și se îmblăteau toamna sau iarna. În zonele joase, cerealele se clădeau în stoguri, afară, și se îmblăteau vara pe arii. În funcție de planul de construcție distingem: *șure cu un grajd sau poiată* — cum i se mai spune acesteia în unele zone —, *șure cu două grajduri* și *șure cu mai multe anexe*.

Șurele cu un grajd sînt mai frecvente în zonele joase, unde se cresc mai puține animale, iar în podurile lor se depozitează numai furaje. În unele zone, pentru a se mări capacitatea de depozitare a acestora, acoperișul construcției s-a înălțat pe un cadru de grinzi, obținîndu-se astfel „finăriile“. Acestea sînt frecvente în zonele mai bogate în precipitații, ca și acolo unde gospodăriile nu au adăposturi speciale pentru furaje. Spre deosebire de grajd, care este bine închis, în multe părți lipit și vărut pe dinafară, șura este adeseori deschisă, avînd doar pereți laterali.

Materialele și tehnicile de construcție au variat în cadrul diferitelor zone, ca și în cazul caselor, împreună cu care au evoluat și au imprimat profilul zonal al ansamblurilor arhitecturale. Șura, ca și casa, a constituit mîndria țaranului harnic. De aceea, ca realizare arhitecturală, ea a fost în cele mai multe părți aproape de nivelul acesteia. Dealtfel în procesul periodic de înnoire a construcțiilor gospodărești, impus de deteriorarea lor în timp, șura a urmat casei și s-a încadrat în stilul ei atunci cînd au survenit schimbări în planul și profilul acestora.

Șurele cu două grajduri sînt mai răspîndite în zonele înalte, în care se cresc mai multe animale. Șurei simple i s-a mai alăturat fie un al doilea grajd, fie cotețe duble; și astfel ea a rămas în planul central al construcției. Acest tip de construcție oferă mai mult spațiu pentru adăpostire.

Șurele cu mai multe anexe sînt mai frecvente în zonele joase din sudul și estul Carpaților. În planul central se găsește grajdul, căruia i se alătură șura pentru păstrarea uneltelor, iar prin prelungirea lateral și în spate a acoperișului, prin dublarea pereților — ca și la case — se obțin

¹³⁸ H. Formagiu, S. Stanciu, *Ornamentica porților de șură din zona Codru*, în „RM“, an V, nr. 6, 1968, p. 556—560.

¹³⁹ L. Ghergariu, *Meșterii construcțiilor monumentale de lemn din Sălaj*, în „AMETC“ pe anii 1971—1973, Cluj, 1973, p. 255—272.

cotețe pentru animalele mici, șoproane pentru adăpostirea căzilor cu poame, îndeosebi cu prune pentru țuică etc. Sub acoperișul înălțat se află pătulul pentru porumb, ori o finărie. Concentrarea a restrins suprafața curților și a simplificat componența lor, construcția necesitând mai puține materiale.

Finarele sînt anexele principale ale șurelor în zonele cu precipitații mai abundente, cum sînt Maramureșul, ținutul Năsăudului, nordul Moldovei, Munții Apuseni etc. Ele au patru sau șase stîlpi solizi, care susțin un acoperiș de paie, șindrili ori draniță. La unele acoperișul este fix, în timp ce la altele, cum sînt cele din Maramureș, acoperișul în patru ape este mobil: se ridică pe măsură ce se umple de fin și se lasă în jos, pe măsură ce acesta se consumă.

Stauțele și colnele pentru oi erau nelipsite în majoritatea gospodăriilor, dată fiind importanța lîinii pentru confecționarea îmbrăcămîntei călduroase de iarnă, pe lîngă celelalte produse. Acolo unde oile s-au crescut în număr mai mare, lîngă șură sau altă construcție se afla un staul de iarnă din leături solide, din birne în unele zone, sau din gard înalt de nuiiele, streșinit și parțial acoperit. Acolo unde s-au crescut în număr mai mic, oile s-au adăpostit în anexe improvizate lîngă alte construcții, numite „colne”, „perdele” (pe valea Bistriței), „polată” etc.

Cotețele pentru porci au fost între anexele principale în majoritatea zonelor, datorită importanței pe care a avut-o carnea și grăsimile în alimentația din timpul iernii. Planul acestora a avut, în multe zone, două încăperi, una pentru porcii de sîmîntă, cealaltă pentru cei puși la îngrășat sau pentru scroafele cu purcei. În multe zone înalte cotețele au fost asociate cu șoproane pentru adăpostirea carului, lemnului de foc, ori cu cotețul păsărilor și chiar cu „privada” (closetul), atunci cînd aceasta nu era un simplu paravan de scinduri, de trestie etc.

În Cîmpia Transilvaniei, unde porcii s-au crescut în număr mai mare, avînd largi posibilități de valorificare în zonele muntoase înconjurătoare și în orașele din jur, multe gospodării dispuneau de două cotețe, unul *de iarnă*, din birne sau „lodbe” groase, construit pe tălpi, ca să se poată muta din loc, la nevoie, și altul *de vară*, din îngrăditură rotundă de nuiiele cu acoperiș conic de paie sau trestie. Dealtfel, în multe zone, cotețele s-au construit din scinduri groase și s-au acoperit cu paie sau trestie, într-o tablă simplă, înclinată. Deasupra, în față, se afla cotețul pentru păsări. În multe zone aceasta era anexat altor construcții, fiind ridicat de la sol, ca să nu poată ajunge vulpile și răpitorii mici la el.

Fîntînile au fost nelipsite în curțile țărănești din cele mai multe zone, chiar și atunci cînd apa lor nu era potabilă și se folosea doar pentru gătit, spălat și adăpatul animalelor. Locul lor era ales cu grijă, pentru a nu se scurge sau infiltra în ele urina provenită de la grajduri, cotețe etc. Acolo unde apa era mai aproape de suprafață, aceasta se scotea cu prăjini prevăzute cu cîrlige. Acolo unde pînza de apă era mai adîncă s-au folosit fîntînile cu cumpănă, înlocuite în multe zone de o roată cu lanț. Interiorul fîntînilor se zidea cu piatră, iar la suprafață acestea aveau un cadru de protecție, o „căsulie” de piatră, ori o „ciutură” dintr-un trunchi scobit,

înlocuit cu un cadru pătrat sau poligonal de scinduri sau grinzișoare, ori o îngrăditură rotundă de nuiiele. Ca să nu cadă în ele „gozuri“, murdării, erau acoperite cu capace de scinduri, ori cu draniță sau șindrili pe suporti speciali. Materialele tradiționale sînt înlocuite acum, peste tot, cu inele de beton; iar în locul cumpenelor și roților se utilizează diferite tipuri de pompe.

Construcțiile economice din cuprinsul hotarelor au întregit anexele din jurul caselor, satisfăcînd cerințe temporare de adăpostire numai pentru o parte din membrii gospodăriilor; de aceea nu pot fi cuprinse în tipul funcțional al locuințelor. Dealtfel ele au apărut în timp, odată cu dezvoltarea ocupațiilor, cu extinderea în suprafață și altitudine a terenurilor arabile, finetelor și pășunilor, cu intensificarea ocupațiilor specializate.

CONSTRUCȚIILE OBȘTEȘTI

Construcțiile aparținînd acestei categorii au apărut în timp, pentru a satisface cerințele vieții sociale și culturale a oamenilor. Ele au fost înălțate de către meșterii locali, prin contribuția colectivităților satești. Materialele de construcție utilizate au fost pînă în timpuri apropiate cele aflate în mod curent în diferitele zone. Lemnul a constituit materialul de bază aproape peste tot, deoarece se procura și se prelucra mai ușor. În seria construcțiilor obștești, mai frecvente au fost bisericile, atestate arheologic, alături de casele modeste, încă din perioada de formare a poporului român. Ele s-au dezvoltat și s-au înfrumusețat neconținut, de-a lungul veacurilor, prin tot mai marea iscusință a meșterilor țărani în înălțarea construcțiilor și desăvîrșirea lor prin creații specifice, unice, ale artei românești în lemn și piatră. Celelalte construcții obștești din cadrul satelor, casele comunale sau primăriile, școlile etc., s-au menținut ca realizări arhitecturale la nivelul celor mai izbutite construcții țărănești, pînă în timpuri apropiate, cînd au fost înlocuite de construcții în stil orășenesc.

Bisericile au fost de la început împărțite în trei încăperi, după rînduieli ortodoxe, altarul sau absida cu masa cultică, nava sau naosul (partea centrală a construcției, rezervată bărbaților) și tinda sau pronaosul (destinată femeilor).

Bisericile de lemn — care au fost cele mai frecvente — au primit cu timpul un pronunțat specific zonal, prin zelul meșterilor țărani, care s-au întrecut în construirea și înfrumusețarea lor. Pe baza particularităților planimetrice ale elementelor constitutive, condiționate reciproc cu cele ale elevației, V. Vătășianu a stabilit următoarele tipuri de biserici de lemn:

tipul I, compus din trei încăperi dreptunghiulare, înscrise într-un plan unitar, dreptunghiular, care prezintă o analogie perfectă cu casa țărănească;

tipul II, cuprinzînd clădirile în care pronaosul și nava alcătuiesc un corp comun, dreptunghiular, căruia i se adaugă spre răsărit o încăpere mai mică, pătrată sau dreptunghiulară, destinată altarului;

tipul III, alcătuit din încăperi pătrate — cea din mijloc, nava, depășind prin mărime tinda și altarul — constituind de asemenea un tip primordial derivat din casa de lemn. Atât construcțiile de tipul I cât și cele aparținând tipului III oglindesc origini îndepărtate, la temelia cărora stau tradiții bășinașe¹⁴⁰. Aceste tipuri s-au diferențiat în numeroase variante zonale prin detalii arhitecturale. Multă vreme, evoluția lor s-a bazat pe îmbogățirea tradițiilor meșteșugărești locale sau zonale. S-au accentuat apoi influențele construcțiilor monumentale din ȋrguri și orașe. Pe de altă parte, în unele ctitorii în piatră, cum sînt cele din epoca de glorie a Moldovei, s-au valorificat tradițiile mai vechi ale construcțiilor în lemn. Dealtfel — așa cum a constatat V. Vătășianu — aproape toate bisericile de piatră, ridicate în secolul al XV-lea și al XVI-lea în Moldova au fost zidite pe locul modestelor bisericuțe de lemn¹⁴¹.

În cuprinsul ariei de răspîndire a bisericilor de lemn românești, Paul Petrescu a stabilit mai multe grupe legate de specificul zonei etnografice respective, diferențiate prin varierea unor elemente de detaliu constructiv sau decorativ. Începînd cu Moldova, aceste grupe cuprind: (1) bisericile din Țara Vrancei și de pe Valea Trotușului; (2) bisericile din Valea Bistriței; (3) cele din Podișul central moldovenesc — Bacău, Roman, Vaslui, Huși; (4) bisericile din Ocolul Cimpulungului Moldovenesc și Țara Dornelor; (5) cele din Valea Sucevei. În Transilvania se disting: (1) bisericile din Maramureș; (2) cele din Țara Oașului; (3) din Satu-Mare; (4) Țara Lăpușului; (5) Valea Someșului; (6) Ținutul Zalăului; (7) Ținutul Silvaniei; (8) Bihorul; (9) Țara Zărandului; (10) Valea Arieșului; (11) Bazinul Ampoiului; (12) Ținutul Albei și Tirnavelor; (13) Țara Oltului; (14) Mărginimea Sibiului; (15) Pădurenii Hunedoarei. În Oltenia și Muntenia s-au stabilit următoarele grupe: (1) Bisericile din Mehedinți; (2) din Gorj; (3) Romani; (4) Vilcea; (5) Bazinul Argeșului; (6) Valea Ialomiței; (7) Valea Teleajenului; (8) Ținutul Buzăului; (9) Vlașca; (10) Ilfov.

„Studiul bisericilor de lemn românești este departe de-a fi cît de cît complet. El constituie încă un imens tezaur de cunoștințe nevalorificate în domeniul arhitecturii, iconografiei și istoriei culturale. Masele populare românești au creat o operă profund originală, cu un loc bine precizat în ansamblul artei europene“¹⁴².

Bisericile de lemn sînt mai numeroase și mai desăvîrșite ca realizări arhitecturale în Transilvania. „Cucerirea Transilvaniei și organizarea statului feudal maghiar și catolic a avut drept urmare nu numai aservirea treptată a populației bășinașe, dar și înfrîngerea politică a bisericii ortodoxe și îngrădirea activității ei culturale... Din veacul la XIII-lea se păstrează documente papale care cer suprimarea libertății de cult ortodox, iar în vremea regilor angevini se și legiferează interzicerea construirii

¹⁴⁰ V. Vătășianu, *Contribuții la studiul tipologiei bisericilor de lemn din Țările Române*, în *AIIC*, III, 1960, p. 28—29.

¹⁴¹ V. Vătășianu, *Contribuții la cunoașterea bisericilor de lemn din Moldova*, în „Închinare lui Nicolae Iorga cu prilejul împlinirii vîrstei de 60 ani“, Cluj, 1931, p. 419.

¹⁴² P. Petrescu, *Arta populară* în vol. *Istoria artelor plastice în România*, București, 1968, p. 31—31.

bisericilor de piatră ortodoxe. Aplicarea acestor legi a suferit, e drept eclipse temporare, dar, în esență, restricțiile au rămas în vigoare pînă în veacul al XIX-lea¹⁴³.

S-au păstrat totuși izolat vechi și valoroase biserici de piatră, cum sînt cele de pe valea Streiului, din Sîntă Măria Orlea și din Strei, construite în a doua jumătate a veacului al XIII-lea, probabil ctitorii ale cnezilor români¹⁴⁴. La Densuș, un meșter local a improvizat, cu mijloace împrumutate din arhitectura romanică și cu material provenit din demolarea Sarmizegetusei romane, o biserică de tip bizantin, după un model pe care, probabil, nu l-a cunoscut decît din auzite, realizînd astfel o sinteză rustică, dar sugestivă, a curentelor artistice care s-au încrucișat pe solul Transilvaniei¹⁴⁵ (pl. 11—12). Mai spre sud, lingă comuna Rîu de Mori, pe fosta moșie a cnezilor Cinde din Țara Hațegului, se află ruinele unei biserici a cărei navă fusese acoperită cu o simplă șarpantă, iar deasupra altarului pătrat se ridica un turn masiv și scund, acoperit cu o piramidă de piatră, ca la bisericile din Strei și Densuș¹⁴⁶.

Arhitectura în piatră are tradiții îndelungate și pe culoarul Mureșului, la vest de Alba Iulia. La Băcăinți sînt semnalate urmele unei biserici de piatră dispărute, iar biserica ortodoxă de la Gurasada prezintă dezvoltarea unui plan trefilat asemănător celor din Țara Românească (de tipul celui de la Niculițel)¹⁴⁷. Bisericile de piatră din Țara Hațegului, de pe Valea Mureșului, ca și cele construite mai tîrziu de voievozii din Zărand, la Criscior și Ribîța¹⁴⁸, atestă faptul că și în rîndul populației românești existau meșteri iscusiți în astfel de construcții.

Așa cum am mai arătat, în dezvoltarea bisericilor de lemn, meșterii locali au îmbinat elemente specifice caselor țărănești cu elemente preluate de la construcțiile monumentale din țîrguri și orașe. Preluarea unor elemente urbane se evidențiază, în primul rînd, în construcția turnurilor. Elementul principal provenit din construcția caselor țărănești este pridvorul, evoluat dintr-o prispă simplă, cum are și biserica din Petrind, înălțată pe la începutul secolului al XVIII-lea. Prispă adăpostea pe cei care nu mai aveau loc în biserică. Cînd ploua, pe prispă sau în pridvor se dă-

¹⁴³ *Istoria artelor plastice în România*, I, p. 121.

¹⁴⁴ *Ibidem*, p. 127—128.

¹⁴⁵ *Ibidem*, p. 129.

¹⁴⁶ *Ibidem*, p. 133.

¹⁴⁷ *Ibidem*, p. 130.

¹⁴⁸ S. Dragomir, *Vechile biserici din Zărand și ctitorii lor*, „ACMIT”, 1929, p. 223—264.

deau mesele pentru pomenirea morților, frecvente în trecut în multe zone, în ciclul sărbătorilor de primăvară.

În Țara Lăpușului, „mesele pentru moși“ erau nelipsite la bisericile vechi, fiind fie încadrate în corpul construcției, fie așezate alături de acesta. Pe ele se serveau celor săraci, mîncăruri de post la Joi Mari și de dulce la Paști, și apoi se ospătau pe pajiște neamurile și prietenii. La biserica din comuna Lăpuș, masa moșilor se află în pridvorul de pe latura sudică a construcției. La biserica din Rogoz, prispa pentru masa moșilor este amplasată pe latura nordică. Masa pentru moși este alcătuită din două grinzi masive frumos cioplite și împărțite, prin linii transversale, în sec-toare, acestea din urmă reprezentînd neamurile (familiile înrudite) din vremea cînd s-a construit biserica.

Străvechiul cult al strămoșilor, constînd într-o ospățare a colectivității satești, diferențiată în timp prin masa săracilor, urmată de masa neamurilor, a fost tolerat, dar permanent combătut de biserică. „Obiceiul de a întinde masa moșilor în ograda bisericii nu este după lege, ba, mai vîrtos, împotriva legii“, spunea vicarul Rodnei în 1789¹⁴⁹. La cele mai multe biserici mesele erau compuse dintr-un șir de lespezi, care corespundeau neamurilor din vremea cînd s-au construit. La Ungureni, mesele moșilor sînt acoperite de un șopron, cu acoperiș de draniță în patru ape.

Pridvoarele bisericilor, ca și cele ale caselor, s-au oferit ca un cadru admirabil pentru creația artistică populară. Stilpii de susținere, „frun-tarul“ sau „șezătorul“ de deasupra lor, penele de consolidare din unghiurile de îmbinare a acestora, din care s-au dezvoltat contrafișele arcade-lor, au fost înfrumusețate cu tot mai multă măiestrie artistică. „Deseori pereții sînt despărțiți în două registre printr-un brîu masiv de lemn sculptat, care-i înconjoară cam la jumătatea înălțimii. Acest brîu amintește torsada de piatră. Un loc de concentrare deosebită a decorului îl constituie ușile. Ancadramentul lor mărturisește cîteodată evidentele reminiscențe ale arhitecturii de piatră romanice sau gotice, prin colonetele repetate cîte trei-patru, de fiecare parte a intrării, și sprijinite pe baze prizmatice. Acolade, arcuri frînte la uși și ferestre vorbesc de aceleași origini. Ușa propriu-zisă, lucrată dintr-o singură bucată, este fie acoperită literalmente de sculptură geometrică țărănească, fie dublată ca de un fel de placaj gros, alcătuit din bucăți rombice de scindură, pe care sînt crestate rozete“¹⁵⁰.

Între cele mai desăvîrșite biserici de lemn se situează biserica veche din Albac, acum la Olănești, și cea din Cizer, jud. Sălaj, construită în 1773

¹⁴⁹ Șt. Buzilă, *Documente bisericești*, în „AS“, nr. 15, 1931, Năsăud, p. 16.

¹⁵⁰ P. Petrescu, *Arhitectura țărănească în lemn ...* p. 50.

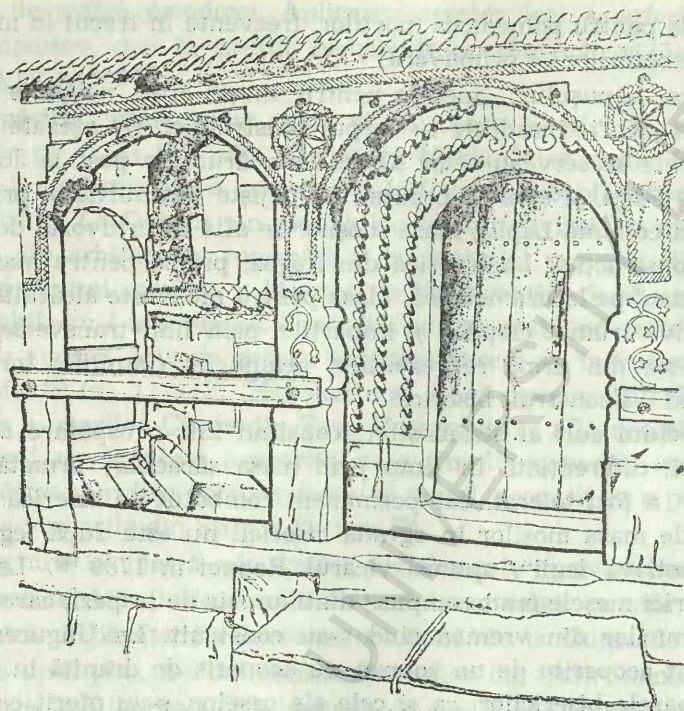

Fig. 9. Biserica de lemn din Cizer, detaliu ornamental (METC, secția în aer liber).

de o echipă de meșteri moți în frunte cu Vasile Nicula Ursu-Horea, conducătorul mării răscoale țărănești din 1784 (fig. 9—10). În ansamblu, profilul bisericii este asemănător construcțiilor transilvănene din această perioadă. Înalta măiestrie a meșterilor care au înălțat-o e dublată de arta cu care aceștia au înfrumusețat-o. Un briu sculptat în birnele masive, ca o funie groasă, încinge mijlocul pereților. În jurul naosului și pronaosului se află un pridvor cu stâlpi și arcade, pe care a fost sculptată cu migală o compoziție ornamentală continuă, în care sînt îmbinate motive de tradiție străveche: rozete, vîrtejuri, funii împletite, vrejuri de viță, colțișori etc. Un cadru artistic are și ușa de acces în pronaos. Pe ușorii masivi de stejar, iscusit arcuiți în partea superioară, se reliefează trei briuri împletite. Meșterul iobag care a îndrumat construirea bisericii, în timp ce fugise de pe Domeniul de sus al Zlatnei și stă ascuns la un unchi al nevastei, care avea o căsuță sub culmea Meseșului, mai sus de Ciucea, la Vinători, și-a înscris cu litere chirilice numele într-un loc mai ferit, pe latura de nord a cupolei, unde se poate citi: „lucrat Ursu H“. Dealtfel și tradiția locală îi atribuie lui Horea construirea bisericii.¹⁵¹

¹⁵¹ V. Butură, *Un monument al arhitecturii populare transilvănene, biserica de lemn din Cizer*, în „AMETC“ pe anii 1959—1961, p. 323—338.

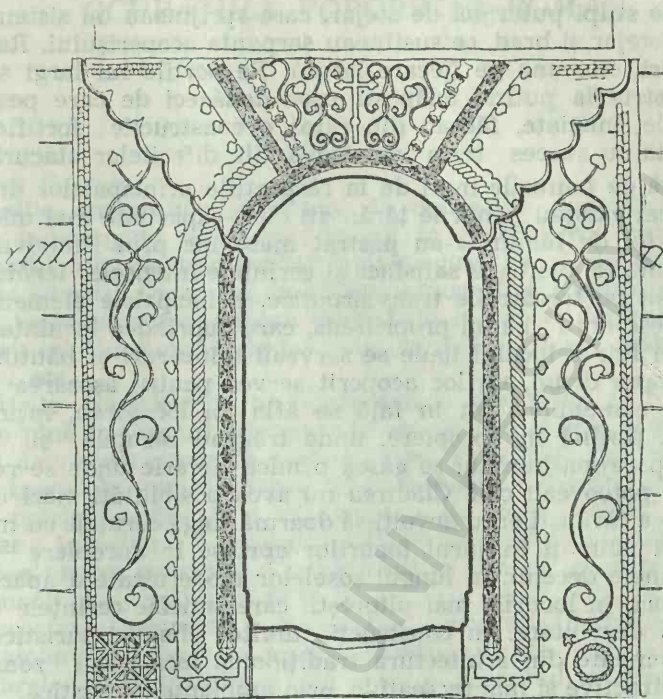

Fig. 10. Biserica din Albac, aflată la Olănești, detaliu ornamental, cadrul ușii de acces în pronaos.

HANURILE

Hanurile au jalonat secole în șir drumurile comerciale care străbăteau țările române, oferind călătorilor și cărașilor locuri de popas, de ospățare și odihnă (pl. 13—14). Ele au început însă să dispară rînd pe rînd, odată cu dezvoltarea rețelei de căi ferate și restrîngerea transporturilor rutiere cu tracțiune animală.

Hanurile moldovenești se numeau „ratoșuri“. Unul din cele mai mari și mai frumoase ratoșuri este cel de la Dumbrăveni, care își avea perechea în ratoșul de la Huțani, azi dispărut. Cele două ratoșuri erau construite de-a dreapta și de-a stînga Siretului, la răscrucea marilor drumuri comerciale ce șerpuiau de-a lungul ambelor maluri ale marelui rîu — le gînd Țara de Sus cu cea de Jos — cu drumul care unea Suceava și Botoșanii. Amîndouă ratoșurile erau construite pe moșia Blaș a lui Leon Ghi-ca, constituind o însemnată sursă de venituri pentru aceasta.

Ratoșele erau construcții spațioase cu pereți din cărămizi, care formau o hală de cca 40 m lungime și 20 m lățime, avînd în interior plantați

5 rînduri de stîlpi puternici de stejar, care sprijineau un sistem de grinzi enorme de stejar și brad, ce susțineau șarpanta acoperișului. Ratoșul avea patru intrări, cîte una pe fiecare latură. Pe porțile lui largi se intra cu carele, construcția putînd adăposti ușor douăzeci de care peste noapte. Porțile grele, încuiate, făceau din ratoș o construcție fortificată, care putea rezista cu succes timp de cîteva zile diferitelor atacuri ¹⁵².

În afară de hanurile mari de la răspîntiile principalelor drumuri comerciale, mai existau hanurile țărănești cu o capacitate mai mică de adăpostire. Astfel de hanuri s-au păstrat mai bine prin Prahova, unde au fost și mai multe, pentru a satisface și cerințele intenselor legături și multelor cărăușii pe trecătorile transcarpatice. Principalele elemente ale hanului țărănesc erau: hanul propriu-zis, care cuprindea locuința hangului și a familiei lui, și localul unde se serveau mîncăruri și băuturi. În față, la intrare, spre drum, un loc acoperit servea pentru așezarea meselor și adăpostirea oamenilor. Tot în față se afla un loc viran, întins, deseori pietruit, cu fîntînă în apropiere, unde trăgeau căruțele și animalele. Uneori, în preajma hanului se găsea o mică fierărie unde se reparau căruțele și se potcoveau caii. Clădirea nu avea posibilități mari de adăpostire, deoarece cărăușii erau nevoiți să doarmă lingă căruțele cu mărfuri sau produse, ori adunați în jurul focurilor aprinse în apropiere ¹⁵³.

În ultimele decenii, în lungul șoselelor modernizate a apărut un nou tip de hanuri, în locurile mai pitorești, care satisfac cerințele turismului în continuă dezvoltare. În construcția multor „hanuri turistice” au fost preluate elemente din arhitectura tradițională locală sau zonală, fiind astfel mai atractive și mai recreative, prin ambianța lor rustică.

Celor care doresc să cunoască mai îndeaproape satele în care frumusețea cadrului geografic și a vestigiilor etnografice tradiționale constituie atracții pentru tot mai numeroși amatori de frumce, li se oferă prilejul de a sta și intra nemijlocit în legătură cu locuitorii lor, pentru a le cunoaște mai îndeaproape creațiile și aspirațiile. „Satele turistice” sînt în această privință un binevenit prilej pentru cei ce vor să stea mai mult în cadrul lor pitoresc și recreativ.

¹⁵² P. Petrescu, *Arhitectura*... p. 104.

¹⁵³ Fl. Stănculescu și colab., *Arhitectura*... regiunea Ploiești, p. 150—151.

OCUPAȚIILE POPORULUI ROMÂN

Vestigiile etnografice privitoare la ocupațiile poporului român ne dezvăluie îndelungate și bogate tradiții în practicarea acestora, confirmate de altfel atât de descoperirile arheologice, cât și de cele mai vechi documente istorice. De aceea, cercetarea etnografică a ocupațiilor prezintă un larg interes nu numai pentru specialiștii din acest domeniu al științei, ci și pentru cei din disciplinele înrudite, istorici, sociologi, antropogeografi, economiști etc.

Practicile tradiționale în valorificarea diferitelor resurse naturale, menținute până în timpuri apropiate în zonele mai izolate și mai înapoiate din punct de vedere economic, sînt auxiliare extrem de prețioase în reconstituirea trecutului multimilenar al diferitelor ocupații, nu numai pe teritoriul patriei noastre, ci și în alte părți. Se știe că bunurile de cultură materială au înregistrat o timpurie difuzare spațială, permanentizată prin intensitatea mereu crescîndă a preocupărilor pentru ușurarea și îmbunătățirea muncii și a condițiilor de trai.

În cercetarea complexă a ocupațiilor, etnografiei îi revine sarcina de a studia amănunțit diversele moduri tradiționale de valorificare a resurselor naturale din cadrul diferitelor zone — începînd cu resursele solului și încheind cu cele ale subsolului —, ca și a modurilor de prelucrare a materiilor prime, și de a stabili totodată tipurile funcționale și cronologice de unelte și instalații, variantele zonale ale acestora, precum și seria tot mai bogată a produselor. Toate aceste date se obțin prin cercetarea tradițiilor și a obiectelor păstrate prin sate, a analizei lor comparative, în perspectiva dezvoltării lor istorice și a răspîndirii spațiale. Nu este însă, firește, suficientă cosemnarea lor, deoarece se impune stabilirea precisă a importanței pe care au avut-o diferitele ramuri, angajarea populației în practicarea lor, în cadrul satelor și zonelor, dezvoltarea și decăderea multora în cursul timpului. Frecvența tipurilor atestă importanța lor, facilitează urmărirea răspîndirii spațiale la noi și în alte părți.

O primă caracteristică a ocupațiilor tradiționale ale poporului român o constituie profilul lor mixt, în toate zonele etnografice, impus de cerințele variate ale traiului, pentru produse vegetale, animale și minerale, unele mai importante decît altele, pe de o parte, iar pe de altă de caracterul autarhic pe care l-a avut, de-a lungul secolelor, gospodăria țărănească. Produsele vegetale s-au situat pe primul plan, deoarece au asigurat hrana zilnică, completată cu produse animale numai în patru zile din cursul săptămînilor și în anumite perioade din timpul anului, dintre posturile sărbătorilor mari, care însumau alte 95 de zile. De timpuriu s-au dezvoltat și ramurile specializate ale agriculturii, pomicultura și viticultura, deoarece produsele lor au avut un rol foarte important în alimentație, prin regimul strict al posturilor impus de biserică. Produsele animale le-au

urmat îndeaproape, ele răspunzînd atît nevoilor alimentare, cit și celor de asigurare a îmbrăcămîntei călduroase, de amenajare a interioarelor etc. De asemenea, animalele au constituit întotdeauna prețioase ajutoare ale omului în muncile agricole și în transporturi.

Condițiile geografice au fost din cele mai favorabile dezvoltării agriculturii, pomiculturii și viticulturii pe teritoriul patriei noastre. Unitățile reliefaie cu altitudini mici și mijlocii reprezintă 70% din suprafața țării, din care 37% sînt ocupate de dealuri și podișuri, între circa 200 și 800 m, iar 33% sînt deținute de cîmpiile sub 200 m. Zona muntoasă, peste 800 m altitudine, ocupă aproximativ 30%¹. La întinderea terenurilor se adaugă fertilitatea solurilor și regimul favorabil al precipitațiilor atmosferice. De aceea, agricultura a constituit întotdeauna ocupația de bază a poporului român. Din lungul văilor, pe care s-au înșirat satele în toate zonele, agricultura s-a extins treptat pe întinsul cîmpurilor dintre ape, restrîngînd stepele favorabile pășunilor, a urcat pe pantele dealurilor și munților tot mai sus, pînă la limitele extreme, cucerind alte și alte terenuri, în dauna pădurilor, lăsînd în urmă ogoare epuizate să se înțelească și să se refacă, pentru a fi reluate în culturi. În zonele înalte — așa cum a constatat și Emm. de Martonne — avem de-a face nu atît cu o viață pastorală de munți, cît mai ales cu o viață agricolă de cîmpie „transportată pe înălțimi”².

Agricultura s-a dezvoltat însă peste tot în strînsă interdependență cu creșterea mixtă de animale, furnizoare de variate produse, ca și de auxiliare indispensabile în muncile agricole și transporturi. În zonele înalte s-a crescut un număr mai mare de animale, deoarece prin aceasta se urmărea sporirea producției agricole locale și completarea deficitului de cereale prin valorificarea periodică a surplusului produselor acestora. În cele mai multe zone s-a pus accentul pe creșterea oilor, deoarece, pe de o parte, prin deplasarea staulelor se gunoiau mai ușor și mai bine terenurile arabile de pe înălțimi, iar pe de altă parte cererile pentru miei, lînă, brînzeturi, piei etc. au fost mari prin țiguri și pe piețe. Ovinele mai prezentau avantajul că se iernau mai ușor, deoarece toamna se pășunau pînă cădea omătul, iar primăvara se porneau din nou în pășune, îndată ce acesta se topea. Lor le era destinat finul mai slab, recoltat de prin tufișuri și rariști de pădure, în lipsa acestuia putîndu-se hrăni și cu frunzele copacilor. Transhumanța, ca mod de iernat, a fost adoptată — cum vom vedea — numai de marii crescători de oi din satele de la poalele Carpaților sudici.

De timpuriu au apărut și meșteșugurile țărănești, ca ocupații complementare. Unele au tradiții străvechi pe teritoriul patriei noastre, îndeosebi dulgheritul, olăritul, pielăritul, fierăritul, aurăritul. Altele au apărut în timp. Multe s-au diferențiat spre a satisface cerințele pentru produse de tot mai bună calitate, a căror confecționare a impus o specializare a meșterilor, stimulată de cerințele tot mai mari ale satelor și stăpînilor moșilor, ca și ale populației sărace din țiguri și orașe. Meșteșugurile țărănești au înregistrat o mare dezvoltare în orînduirea feudală, îndeosebi în satele din zone ca Munții Apuseni, Gorj, Vilcea, Vrancea etc. Pe alocuri

¹ Monografia geografică a Republicii Populare România, I, București, 1960, p. 95.

² Emm. de Martonne, *Le Massif du Bihor*, în LIGC, I, p. 227.

ele s-au diferențiat de la o subzonă la alta, de la un sat la altul, cum a fost cazul în Munții Apuseni, confirmând astfel vechimea oamenilor pe meleagurile lor și moștenirea tradițiilor în valorificarea variatelor lor resurse naturale.

O altă caracteristică a ocupațiilor tradiționale ale poporului nostru a constituit-o marea diversitate a tehnicilor, uneltelor și instalațiilor utilizate în practicarea lor. Tipurile funcționale de unelte și instalații, folosite în multe ramuri, începînd cu agricultura și încheind cu meșteșugurile țărănești, ne dezvăluie evoluția ocupațiilor în cursul secolelor, și prin aceasta prezintă un larg interes în cercurile de specialitate. Unele unelte sau instalații fac parte din moștenirea culturală originală, îndeosebi cele folosite pentru agonisirea bunurilor strict necesare traiului, ca și cele privind valorificarea principalelor bogății naturale, între care o importanță deosebită a avut-o din vremuri preistorice, sarea și aurul. Unele jalonează dezvoltarea ulterioară a ocupațiilor, prin stăruințele oamenilor de îmbunătățire a condițiilor de muncă și de trai. Altele fac parte din patrimoniul cultural sud-est european sau european, teritoriul patriei noastre fiind nu numai o arie de supraviețuire a multor bunuri culturale din patrimoniul autohton, ci și o regiune de interferențe dintre Europa mediteraneană și cea nordică, dintre vestul și estul continentului.

Colaborarea dintre etnografi, pe plan european, va pune în lumină importanța vestigiilor etnografice privitoare la ocupații, a celor specifice, ca și a celor comune cu ale altor popoare europene, în primul rînd cu cele învecinate.

O clasificare a ocupațiilor tradiționale ale poporului român este indispensabilă. Potrivit criteriului importanței acestora în viața poporului, ca și a celui privind modurile de prelucrare a resurselor naturale distingem: *ocupații principale* sau *de bază*, *ocupații secundare* sau *anexe*, *ocupații casnice* și *meșteșuguri țărănești*.

Ocupațiile principale au fost întotdeauna *agricultura* și *creșterea animalelor*. Ele au asigurat existența populației autohtone pe meleagurile patriei noastre încă din vremuri preistorice. *Ocupațiile secundare* sau *anexe* au fost practicate ocazional în toate zonele. Prin ele oamenii și-au procurat hrana suplimentară, sau au constituit surse complementare de venit pentru ei și stăpînii pămînturilor. Așa au fost *vînătoarea* și *pescuitul*, care s-a menținut ca îndeletnicire principală în satele din lungul Dunării și litoralului Mării Negre. *Ocupațiile casnice* au satisfăcut cerințele zilnice ale traiului, ele constînd în prelucrarea neîncetată a produselor alimentare, textile etc., în pregătirea hranei, confecționarea îmbrăcămîntei etc. *Meșteșugurile țărănești* au răspuns unor cerințe comune de prelucrare a produselor agricole (morăritul), de construire a locuințelor și adăposturilor pentru animale sau pentru produse (dulgheritul), de finisare a diferitelor țesături de lînă (piuăritul), de reparare și recondiționare a uneltelor de fier (fierăritul). Pe lîngă acestea, în multe zone s-au dezvoltat meșteșugurile specializate, prin care s-au valorificat materiile prime locale, pentru a satisface cerințele altor sate sau zone, unde acestea lipseau sau nu se cunoșteau tehnicile prelucrării și confecționării variatelor produse din lemn, piele, piatră, metale etc. Numeroase au fost satele specializate

în diferitele meșteșuguri, dar numărul lor a scăzut vertiginos în secolul nostru. Unele meșteșuguri au fost părăsite cu totul, produsele lor fiind înlocuite de cele industriale. Altele mai supraviețuiesc pe ici pe colo, prin cițiva meșteri bătrini. Doar cele în care frumosul a întregit rosturile funcționale cu creații specifice mai supraviețuiesc în multe părți, satisfăcând cerințele pentru produse de artă populară românească, ale oamenilor din sate și orase.

AGRICULTURA

În jurul satelor erau diferite categorii de terenuri, prin valorificarea cărora și-a agonisit cele necesare traiului generație după generație. Oamenii și-au durat așezările ținând seama de sursele de apă și de cît mai ușoară accesibilitate la terenurile în exploatare mai intensă, cele arabile, care necesitau mai multe munci și transporturi. În zonele joase, cîmpurile cultivate sau țarinile alternau cu stepele ierboase, folosite ca finețe și pășuni, care s-au restrîns de-a lungul veacurilor cedînd terenuri pentru culturi, pe măsură ce au sporit cerințele pentru produse agricole. În zonele deluroase și muntoase, locurile sau cîmpurile deschise, cu țarini, finețe și pășuni, alternau cu pădurile în detrimentul cărora s-au extins treptat, sub impulsul factorilor economici și demografici și pe măsură ce o parte din terenuri s-au degradat. Posibilitățile de extindere a terenurilor cultivate au fost limitate de condițiile climatice, de expoziția și înclinarea pantelor, de grosimea și fertilitatea solului. Complexul proces de extindere a terenurilor în exploatare agricolă-pastorală în „zone economice” a fost studiat cu multă competență de H. H. Stahl³. Aceste zone sau sectoare arată că satul nostru vechi, atît liber cît și aservit, nu a cunoscut o juxta-punere de gospodării individuale, fiecare gospodărie avînd pe cuprinsul teritoriului diverse sectoare economice proprii, ci, dimpotrivă, un sistem în care fiecare gospodărie trebuia să aibă loturi sau drepturi de folosință în fiecare din sectoarele mari economice ale satului. Integrarea gospodăriei individuale în complexul sătesc s-a menținut multă vreme, datorită faptului că munca pe sectoare agricole specializate atrăgea după sine o serie de obligații ale gospodăriilor individuale față de comunitatea sătească și o seamă de drepturi de amestec ale satului în treburile gospodăriei individuale⁴. În acest mod de administrare și valorificare a sectoarelor economice sătești au supraviețuit anumite forme de organizare obștească, pînă în timpuri apropiate. În unele zone s-au păstrat pînă nu demult rînduiriile vechi în valorificarea sectoarelor economice sătești. Mai importantă a fost țarina, deoarece agricultura a constituit ocupația de bază în toate zonele etnografice. Chiar dacă pe alocuri creșterea animalelor a avut o pondere

³ H. H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmășe românești*, I, București, 1958, p. 223—332.

⁴ *Ibidem*, p. 224—225.

mai mare în economie, în general aceasta a angajat numai o mică parte din populația activă, în unele zone doar bătrînii și tineretul.

Cultivarea plantelor are tradiții milenare pe teritoriul patriei noastre, confirmate nu numai de vestigiile arheologice, ci și de marea mulțime a credințelor și obiceiurilor, reminiscențe ale unor vechi rituri agrare. Oamenii au cultivat nu numai pămînturile fertile din cîmpii și de pe dealuri, ci și pe cele mai sărace din zonele muntoase. Agricultură pe înălțimi are vechi tradiții în zonele mai intens populate din Carpații românești⁵. Frecvența culturilor pe înălțimi, pînă pe la 1200 m altitudine, ne apare ca o consecință firească a unor îndelungate stăruințe ale oamenilor de a obține cît mai multe cereale din ogoarele proprii. În condițiile izolării și ale slabei dezvoltări a economiei de schimb aceste preocupări au fost deosebit de susținute, deși pămîntul a răsplătit cu zgîrcenie eforturile depuse în cultivarea lui. Acestea au scăzut în intensitate numai după deschiderea drumurilor de acces spre regiunile agricole, odată cu care s-a intensificat și exploatarea în masă a diferitelor resurse naturale din cuprinsul munților, în primul rînd a pădurilor.

Cutreierînd Munții Apuseni ori Munții Poiana Ruscăi, Maramureșul ori Lovișteea, Gorjul ori Vrancea, surprinzi în peisaj lupta îndrîjită, multi-seculară, dintre oameni și pămîntul sărac, pentru a obține prin cultivarea lui cereale și alte produse agricole necesare traiului (pl. 15). Adeseori te întrebi dacă a fost folosit plugul sau numai sapa, pentru cultivarea pămîntului. Tradițiile îndelungate ale agriculturii pe înălțimi sînt atestate de răzoarele care terasează pantele. În unele zone ating 7—8 m înălțime, în altele sînt mai mici, dar sînt prezente peste tot în Munții Apuseni, în Munții Rodnei, Munții Sibiului, Munții Făgărașului, Munții Sebeșului etc.⁶ Răzoarele s-au înălțat în timp prin acumularea îngrijită, an după an, a primelor brazde, în așa fel încît să se obțină în cele din urmă o terasă care să atenueze spălarea solului. Alături de aceste ogoare menținute cu eforturi susținute în culturi, se întîlnesc în multe zone înalte pante repezi cu răzoare vechi, spălate de ape, pe care procesele de degradare a solului nu au mai putut fi stăvilite și astfel au fost părăsite, lăsate să se înțelenească ca finețe ori numai ca pășune, adeseori săracă și aceasta, deoarece înierbarea nu a reușit să atenueze acțiunea complexă a agenților externi (pl. 16). În unele zone aceste terenuri degradate au reintrat în domeniul pădurii, reîmpădurindu-se în mod natural.

În dezvoltarea agriculturii tradiționale, avînd în vedere plantele cultivate, distingem două etape mai importante. O primă etapă, bazată pe cultivarea unor vechi specii autohtone de cereale, plante textile și legume, mai puțin pretențioase la condiții climatice și de sol, s-a încheiat în secolul al XVIII-lea, odată cu generalizarea porumbului în culturi⁷. În această

⁵ V. Butură, *Der Terrassen-Ackerbau in den Hochzonen der Rumänischen Karpaten*, în *Études d'ethnographie et de folklore au VII-e Congrès international des sciences anthropologiques et ethnologiques de Moscou*, I, p. 95—102.

⁶ L. Someșan, *Vechimea și evoluția agriculturii românești în Transilvania*, în „Analele Academiei de înalte studii comerciale și industriale din Cluj”, I, 1939—1940, Cluj, 1940, p. 568.

⁷ Z. Panțu, *Plantele cunoscute de poporul român*, ed. 2-a, București, 1929, p. 212.

etapă, întietatea în țarini și-au disputat-o griul și meiul. Griul a fost apreciat pentru consistența piinii care se făcea o dată sau de două ori pe săptămână și servea ca aliment de bază în casă, la munci, în drumetii. Meiul a fost preferat în condițiile sărăciei și ale înapoierii economice, fiind mai roditor și mai ușor de preparat. Odată cu răspîndirea sistemului trienal de culturi, meiul a succedat griul de toamnă, alături de celelalte cereale mai puțin pretențioase la condiții de sol, alternînd în țarini cu secara, orzul, alacul, ovăzul etc.

Practicarea sistemului de cultură trienal sau în trei hotare e atestată documentar începînd din secolul al XIV-lea, cînd „o parte a terenului agricol era semănat cu cereale de toamnă, altă parte cu cereale de primăvară, iar a treia era lăsată în pîrlog. Și în această vreme, rămîne însă dominant sistemul de cultură bienal sau în două hotare, potrivit căruia o parte a pămîntului era semănat un an, iar în al doilea era lăsat să se odihnească”⁸.

În a doua etapă a dezvoltării agriculturii tradiționale, încheiată odată cu triumful agriculturii noi, socialiste, și-au disputat predominanța în țarini griul și porumbul, acesta din urmă înlocuind meiul și pe alocuri chiar celelalte cereale autohtone, ca în unele sate din Țara Loviștei și din Subcarpați, deși cultivarea lui necesita mai multe munci. Fiind mult mai productiv decît griul, porumbul a pătruns pe văi în zonele muntoase și a împins cerealele autohtone spre înălțimi. Aceștia i s-au alăturat apoi cartofii, productivi și ei în terenurile gunoite cu bălîgar de grajd, mai bîn pentru porumb decît pentru griu. Așa, de pildă, în bazinul mijlociu al Arieșului, pe la Ocoliș, Poșaga, Sălciua etc. porumbul s-a instalat ca o cultură anuală în ogrăzile din vatra satului, cerealele autohtone cultivîndu-se în sistem bienal pe înălțimi. O bună parte din populația satelor din Vrancea, de la Nereju, Năruja, Paltin, Tulnici, Bîrsești, Budești, Păulești, Vidra etc. făceau agricultură în cîmpia de la poalele munților, pe la 1869, după cum spune I. Ionescu. Sătenii luau pămînturi în dijmă, din trei una, și le cultivau cu porumb. Ei coborau periodic pentru muncile cîmpului, și după ce le isprăveau se întorceau în sate, continuîndu-le pe cele gospodărești, prin care se valorificau terenurile sărace din hotarul satelor, în cuprinsul căruia țarinile cultivate cu griu de primăvară, orz, porumb etc. dețineau suprafețe restrînse?. Cam în aceeași vreme, bucovinenii din satele în care se cultiva mai mult secară, orz și ovăz decît „popușoi”, coborau în stepa Jijiei, arendau pămînturi bune, plătind cîte 2 și 3 galbeni „falcea” de țarină pe an, și le cultivau pe acestea cu păpușoi¹⁰. În cele mai multe zone porumbul a fost rînduit în sistemul trienal, urmînd griului de toamnă.

Înălțimea mare a răzoarelor arată nu numai vechimea așezărilor și culturilor în zonele deluroase și muntoase, ci și utilizarea timpurie a îngrășămintelor naturale pentru fertilizarea terenurilor arabile. Procedul este atestat și în documente. Cea dintîi mențiune datează din anul 1322 și

⁸ Istoria României, II, p. 224.

⁹ I. Ionescu, *Agricultura română din județul Putna*. București, 1869, p. 346—370.

¹⁰ I. Ionescu, *Agricultura română din județul Dorohoi*, București, 1866, p. 133.

se referă la niște pământuri de arătură gunoite (*terra fimatae* sau *loci fimati*) din Banat. În a doua jumătate a secolului al XIV-lea sistemul îngășării ogoarelor prin gunoie va fi pomenit nu numai în Banat (Oravița, Caraș), ci și în părțile bihorene. E foarte probabil că acest sistem era cunoscut și practicat și în alte regiuni ale țării¹¹. Ca urmare a fost înlocuit treptat meiul cu grîul, orzul ori secara și au sporit suprafețele cultivate cu cîneșă și legume.

De la observația elementară că acolo unde stau animalele sau unde se aruncă băligarul vegetația crește mai viguroasă s-a ajuns în cele din urmă la utilizarea acestuia pentru fertilizarea ogoarelor. Băligarul nu se putea transporta pe înălțimi, adică tocmai acolo unde era mai necesar. De aceea, în zonele carpatice cu vetre străvechi de așezări pe terenurile agricole de pe înălțimi, cu locuri arătoare, livezi și finețe, s-au construit adăposturi temporare, unde stăteau oamenii cu animalele, nu numai să le pășuneze și să le ierneze, ci și pentru a fertiliza în felul acesta terenurile din jur. O importanță deosebită a avut-o în rezolvarea acestei probleme de bază pentru agricultura montană „staulul mutător“, în care se închideau oile nu numai noaptea, ci și ziua, de la prînz pînă după amiază, cînd ele „zăcăreau“. Staulul era confecționat din „lese“ mobile din împletituri de nuiiele sau leături, lungi de cca 3—4 m și înalte de 1—1,80 m, prinse cu „gînjuri“ de pari înfipti în pămînt. Mărimea staulului varia după numărul oilor, iar forma era fie pătrată, fie dreptunghiulară. În zonele cu păstorit în turme staulurile se instalau primăvara în sectoarele lăsate pentru pășunat și gunoit, iar înspre toamnă se mutau în țarini, după ce se cărau bucatele.

În satele cu păstorit individual și agricultura montană bazată pe cereale autohtone, cum erau cele din Mocăniștea Munților Apuseni, staulurile însoțeau păstorii în complicatele cicluri de pășunat¹².

În Țara Loviștei, gunoiul necesar fertilizării terenurilor de pe înălțimile cultivate cu porumb, pe care multe gospodării aveau odăi, s-a asigurat prin șederea cu animalele în etapa pășunării lor din primăvară, înainte de urcarea la pășunile de munte, apoi în etapa de toamnă, la coborîrea spre văi și mai ales în perioada lungă de iernat (pl. 17). La odăi se duceau toate animalele, vitele, oile și porcii. Unii duceau acolo chiar și păsările, deoarece nu se transporta în gospodării nici porumbul recoltat toamna tîrziu. Ca să se mai usuce, unii îl puneau în pătule și îl desfăceau după necesități. În gospodării se duceau numai grăunețe, deoarece tulpinile se întrebunțau la hrănirea animalelor, care se adăposteau în grajduri.

În Gorj și Mehedinți, o parte din gospodăriile satelor de la poalele munților aveau „conace“ pe înălțimi. Oamenii de aici, scrie I. Ionescu, nici nu cutează să semene ceva fără a pune mai întîi gunoi pe ogoare¹³. Mai toți oamenii țineau vitele iarna la conace, „cari sînt niște grajduri făcute în ogoare“. Acolo, la conace, se consumau furajele și se producea gunoiul necesar ogoarelor¹⁴. La Sohodol și în alte sate învecinate, băliga-

¹¹ *Istoria României*, II, p. 224.

¹² V. Butură, *Adăposturile temporare în sud-estul Munților Apuseni*, în „AMETC“ pe anii 1957—1958, Cluj, 1958, p. 107—128.

¹³ I. Ionescu, *Agricultura română din județul Mehedinți*, București, 1868, p. 332.

¹⁴ *Ibidem*, p. 335.

rul se strîngea și se usca în gospodării, iar primăvara se căra, în saci, pe cai și în spate, pe terenurile arabile de pe înălțimi, cultivate cu porumb, cartofi etc. Primăvara de timpuriu, pe drumuri ori pe cărările spre înălțimi urcau bărbați și femei cu caii încărcăți cu saci plini cu băligar uscat, pe care îl goleau în grămezi și apoi îl împrăștiu unde era mai secătuit pămîntul (pl. 18). Unii, avînd puțin gunoi, îl puneau în cuiburi peste sămînță și apoi trăgeau țărînă deasupra¹⁵. Grijile s-au împărțit între cultivarea terenurilor mai fertile, mai accesibile, și procurarea furajelor pentru animale, deoarece „neavînd fin mult, nu pot ținea vite multe; și neavînd vite, nu pot avea bălegar; și neavînd bălegar, nu pot face pîni, căci pre aici nimic nu se face fără îngrășare”¹⁶.

Procurarea băligarului pentru fertilizarea ogoarelor a constituit o preocupare deosebită și în Țara Oltului, unde acesta se aduna cu grijă pînă și de pe ulițe. La începutul secolului nostru dreptul de a strînge gunoiul de pe ulițele satului se vindea prin licitație publică de către primărie. Licitatia se făcea pe ulițe, care delegau un om să cumpere dreptul de a-l strînge pe un an; apoi fiecare gospodar cumpăra partea din fața curții lui. Dacă vreunul nu-l cumpăra, sectorul de drum se licita între vecini¹⁷. Zilnic, sau de mai multe ori pe zi, băligarul se strîngea și se arunca peste cel de pe platformele din fața grajdurilor.

Utilizarea îngrășămintelor naturale în agricultura zonelor înalte, deluroase și muntoase, a permis intensificarea culturilor și a dus la sporirea apreciabilă a producției locale. Aceasta conta foarte mult, deoarece posibilitățile de extindere a terenurilor arabile erau limitate în jurul vetrelor mai vechi de așezări, în multe părți pantele fiind repezi. Oamenii și-au dat cîrînd seama că despădurirea acestor pante ar fi zadarnică, deoarece sub ochii lor apele torențiale spălau coastele și acopereau lunile cu aluviuni. În alte părți, pantele erau prea umbrite și răcoroase, încît nu se coceau bucatele, care chiar pe cele în expoziții mai favorabile se recoltau tirziu. Pe lîngă aceasta, oamenii au prețuit și pădurea, nu numai locurile deschise, pentru lemnele ei, din care și-au construit locuințele și adăposturile pentru animale; cu lemnele pădurii s-au încălzit ei în iernile lungi și și-au pregătit hrana zilnică, cu ele și-au împlinit, în multe sate, lipsurile gospodărești, valorificîndu-le fie ca lemne de foc, de construcții, fie transformate în diferite obiecte casnice, unelte etc.¹⁸ Pădurea a fost nu numai o sursă de materii prime pentru cerințele casnice și meșteșugărești, ci și un izvor de hrană suplimentară pentru oameni și animale. Lemnul pădurilor a fost valorificat pe îndelete pînă în capitalism, cînd a început exploatarea în masă a acestora, intensificată odată cu dezvoltarea industriilor, a căilor moderne de transport și a comerțului cu material lemnos.

Posibilități mai largi de extindere a terenurilor agricole-pastorale prin despăduriri au avut, pînă în timpuri mai apropiate, numai unele sate, cele

¹⁵ Ibidem, p. 336.

¹⁶ Ibidem, p. 404.

¹⁷ H. H. Stahl, *Vecinătățile din Drăguș*, în „SR”, an I, nr. 1, 1936, p. 26—29.

¹⁸ N. Dunăre, *Răspîndirea satelor specializate în meșteșuguri populare pe teritoriul României*, în „Cibinium”, 1967—1968, p. 45—58.

risipite prin roiri mai recente pe coclaurile munților¹⁹ și cele devălmașe. În părțile muntoase din Mehedinți, unde erau mai mulți „proprietari devălmași, moșneni“, pe la mijlocul secolului trecut: „Tot cel ce n-are ogor, fiind dintre proprietarii devălmași sau acel ce voiește a-și spori ogoarele sale, n-are decît să se ducă în pădure, să o taie, să o ardă și să deschidă curătură“²⁰. În părțile deluroase ale județului consecințele despăduririlor abuzive au apărut curînd. La Bilvănești, unde pădurea s-a exploatat intens, lemnul „fiind lesne de transportat... — scrie I. Ionescu — este o desolațiune oribilă. Pămîntul s-a uscat și a devenit arzător. Apele au secat și n-au nici măcar oamenii apă de băut. Oamenii au început a căuta să ridice pădurea acum după ce au văzut cît este de rău fără dînsa. Oamenii îngrașă pămîntul, căci alminterea nu produce nimic. Oamenii seamănă secară, căreia îi priește pămîntul; pentru că și grîul nu se face în aceste pămînturi nesipoase din care nu se învrednicesc a scoate nici măcar pîinea necesară subsistenței lor“²¹.

Strînsa interdependentă dintre agricultura tradițională și creșterea animalelor a fost foarte sugestiv formulată de Ion Ionescu de la Brad, în lecțiile sale de agricultură: „Avem dar, în agricultură, două științe: fiziologia și zootehnia, sau plugăria și păstoria. Producerea animală sau păstoria, al doilea ram al producerii agricole, se leagă foarte strîns cu producerea vegetală sau plugăria. În agricultură, ca în întreaga natură, viața vegetală și animală sînt atîrnate una de alta. Măiestria cultivatorului, în genere, consistă în a combina astfel relațiunile producerii vegetale și animale cît una alteia să dea ajutor a se dezvolta, unindu-se în proporțiunile cele mai largi și mai convenabile cu interesele sale“²².

Varietatea tehnicilor agricole tradiționale folosite pentru menținerea fertilității solurilor arată „măiestria cultivatorilor“ în imbinarea celor două ocupații de bază în zonele înalte, unde chiar fertilitatea naturală inițială era redusă, iar pămîntul se lucra greu și răsplătea cu zgîrcenie eforturile depuse în cultivarea lui.

În zonele joase în schimb, pămîntul s-a lucrat mai ușor, a fost mai fertil și a răsplătit cu dărnicie pe cultivatorii lui. Cu timpul ogoarele săraceau și în cîmpii, dar în cuprinsul lor erau sate puține, cu hotare întinse, care ofereau largi posibilități de extindere a țărinilor. Așa se explică faptul că în unele sate băligarul se ducea pe maidane, unde, după ce se usca, i se dădea foc²³. În alte părți se usca și se făcea foc cu el.

Sisteme de cultură. Experiența acumulată în cultivarea pămîntului a fost concretizată în sistemele de cultură practicate în diferitele zone etnografice. Istoria lor începe cu regimul obștesc al proprietății și cu rînduielile obștilor sătești în valorificarea diferitelor categorii de terenuri pentru cultivarea plantelor și creșterea animalelor. Aceste rînduieli s-au păstrat,

¹⁹ V. Butură, *Adăposturile pastorale din Țara Moșilor*, în „AMETC“, anii 1961—1964, p. 342—346.

²⁰ I. Ionescu, *Agricultura... Mehedinți*, p. 139—140.

²¹ *Ibidem*, p. 584.

²² I. Ionescu, *Lecțiuni elementare de agricultură*, în *Opere agricole*, I, 1968, p. 200.

²³ T. Pamfilie, *Agricultura la români*, București, 1913, p. 27.

desigur, și după ce terenurile și fînețele s-au împărțit între gospodăriile din cadrul colectivităților sătęști. Numai astfel se poate explica amintirea timpurie în documente a țarinilor, prin cultivarea cărora se asigura hrana zilnică. În acest scop au fost destinate părțile din hotare cu soluri mai fertile și mai ușor accesibile. În sectoare aparte, culturile de plante utile erau și mai ușor de păzit, atît de animalele domestice, cit și de ierbivorele sălbatice, numeroase și stricătoare, mai ales în zonele păduroase. Mijloacele de apărare contra sălbăticiunilor erau rudimentare și insuficiente pînă la răspîndirea armelor de vînătoare; de aceea țarinile au fost înconjurate cu grad pînă în timpuri apropiate, numit „gardul țarinii”. „Acest gard — scria T. Pamfilie — se face de către oamenii care au casele sau ariile și grădinile la marginea satului. Cînd însă în cuprinsul satului intră și locuri nearate: maidane, dealuri, ripi ș.a. această porțiune se împarte proporțional cu stîngenii ce-i are fiecare satean în țarină, urmînd ca fiecare să-și îngrijească de acest gard, făcîndu-l din nuiiele, de spini sau curpeni de vie. Adesea dincolo de gard se face și un șanț sau hindichiu.

Cînd se apropie vremea ieșirii cu plugurile la arat, primarul vestește pe sateni să-și facă gardul, iar cel care nu se supune, este oprit a ieși la arat. Într-adevăr, într-o zi în toiul aratului, străji puternice se pun la porțile satului și împiedică pe cel ce nu și-a făcut partea de gard. Din acest procedeu a ieșit zicala: «ce are a face gardul țarinii cu banii birului», spre a arăta că nimic nu poate ajuta celui ce nu și-a făcut gardul țarinii, spre a fi lăsat să iasă din sat.

În satele din aceste părți ale țării unde pădurile și spinii lipsesc, gardurile sînt făcute din cătînă răsădită, sînt garduri vii, — sau se fac numai șanțurile. Prin Dobrogea se pot vedea asemenea garduri făcute din lespezi de piatră, cari se găsesc cu înlesnire, pe cită vreme lemnul lipsește.

Dintr-un sat ies două sau mai multe drumuri; la aceste ieșiri se face cîte o poartă numită *poarta țarinii*. Orice om intră sau iese din sat este dator să o închidă²⁴. În secolul nostru au dispărut treptat atît porțile cit și gardurile, aproape peste tot.

Țarinile sînt menționate în documentele vechi, îndeosebi în hotărnicile din Moldova. Într-un act de danie din 1398, prin care Ștefan I dăruiește mănăstirii Probota două sate, se spune că „hotarul satilor acestora să începi di la Coman, pe margine, la o movilă lîngă drum, iar di acolo pisti țarini la cîmp, la două movili, deci drept pisti cîmp la Unghiu, supt un stejar...²⁵. Pe la 1400, Alexandru cel Bun dăruiește lui Nicula și fraților săi satul lui Berea, al cărui hotar trece „de la movila care este la Ciungi, pe drum la altă movilă, la capătul țarinii drepte, de acolo drept peste deal...²⁶. Același domnitor dăruiește pe la 1404, mănăstirii Probota două sate al căror hotar trecea „pi margini la o movilă, lîngă drum, iar di acolo printri țarini la cîmp, la doao movile...²⁷. În documente se face distincție între țarină și cîmp, semn că acestea erau sectoare economice

²⁴ Ibidem, p. 27—28.

²⁵ Documente privind istoria României, A. Moldova, veacul XIV, XV, vol. I (1384—1475), București, 1954, p. 4.

²⁶ Ibidem, p. 10.

²⁷ Ibidem, p. 14—15.

aparte. La 1549, Iliș Rareș întărește o vînzare de „șase pogoane în țarină și un loc de iaz dinspre Dragomirești și în pădure cît vor putea curăți, pînă la hotarul Dragomireștilor“²⁸.

Uneori hotarul trecea prin țarini, după cum reiese dintr-un document din 1515, prin care Bogdan al III-lea dăruiește mănăstirii Voroneț satul București, pe Moldova, al cărui hotar începea „de la obîrșia pîriului Runcul, drept peste pădure, drept prin mijlocul țarinii, între țarina lui Micle și a Muncelului, și de acolo la pîriul Muncelului“²⁹. Hotarele dintre diferitele semne erau drepte, de cele mai multe ori. Citeodată se amintește și „unghiul țarinei“. Astfel, într-un document din 1508, prin care Bogdan al III-lea întărește mănăstirii Neamț satul Telebecinți, pe Siret, se spune că hotarul trece „la o movilă săpată, apoi drept peste cîmp, la o altă movilă săpată, de acolo la unghiul țarinei, la movila săpată...“³⁰. Un alt document, din 1518, prin care Ștefăniță Vodă întărește lui Gavril vistier niște sate, se spune că hotarul Mihăilouților trece „la movila săpată, apoi drept peste cîmp, la o movilă săpată, apoi la unghiul țarinei...“³¹. Într-un document din 1443, Ștefan al II-lea întărește jumătate dintr-un sat care este lîngă Tutova, anume „Bălănești și țarina veche și tot hotarul, care este al Lieștilor, afară de țarina nouă pe care și-au împărțit-o Lieștii...“³².

Țarina nouă era obținută fie prin împărțirea și destelenirea unui cîmp, fie prin despădurire. Ea întregea și apoi înlocuia țarina veche, secătuită. Desigur, atunci cînd și țarina nouă ajungea să fie secătuită, era creată alta, pentru ca apoi să se revină la țarinile înțelenite și refăcute, stabilindu-se un ciclu de culturi pe mai multe țarini, cum au fost în hotarele multor sate; dar, cu timpul, țarinile au fost reîmpărțite, pe baza sistemelor mai noi de cultură, bienal și trienal. În documente sînt menționate și gardurile care apărau țarinile de stricăciunile vitelor și sălbăticiunilor. Într-un document din 1520, prin care Ștefăniță Vodă întărește episcopiei de Rădăuți mai multe sate și cătune, se spune că hotarul Voroveștilor este „pînă la gardul țarinii“³³. Un alt document, din același an, prin care i se întărește lui Ion Albotă și rudelor sale satele Drăgușani și Zăvoiani, spune că hotarul trece „de la un stîlp, drept la cîmp, la gardul vechi, la marginea dumbrăvii, la stejarii însemnați, de acolo dumbrava, la gardul vechi, pînă la un stîlp lîngă pîriu...“³⁴. Gardul vechi de la marginea dumbrăvii, la care ducea hotarul trecînd peste cîmp, nu putea fi altceva decît gardul unei țarini necultivate, înțelenite. Sînt menționate și porți de țarini, numite „vradnițe“; bunăoară într-un document din 1519, prin care Ștefăniță Vodă îi întărește lui Dragoș o parte din satul Petiea, al cărui hotar este „pîn(ă) la Vradniță, la un stîlp, apoi de acolo pe alt drum în gios pîn(ă)

²⁸ *Documente*, A. Moldova, veacul XVI, vol. I, p. 586.

²⁹ *Ibidem*, p. 101.

³⁰ *Ibidem*, p. 70.

³¹ *Ibidem*, p. 128—129.

³² *Documente*, A. Moldova, veacul XIV, XV, vol. I, p. 189.

³³ *Documente*, A. Moldova, veacul XVI, vol. I, p. 173.

³⁴ *Ibidem*, p. 167, 350.

la o movilă în șas, de acolo tot în gios pîn(ă) la o movilă ce se numește a Rujilor, de acolo tot în gios peste țarină . . .”³⁵.

Documentele citate ne dezvăluie aspecte importante ale cultivării pămîntului în trecutul mai îndepărtat, înainte de răspîndirea sistemelor de cultură europene specifice feudalismului dezvoltat și capitalismului. Adoptarea acestora din urmă a fost impusă și la noi, ca peste tot, de restrîngerea posibilităților de extindere a terenurilor arabile prin destelenirea cîmpurilor și tăierea pădurilor. Populația a sporit neîncetat, iar economia s-a dezvoltat și diversificat și, odată cu aceasta, au crescut cerințele pentru produse agricole, ceea ce a impus intensificarea valorificării terenurilor din cuprinsul hotarelor. La aceasta s-a ajuns prin întrebuintarea îngrășămintelor naturale și adoptarea sistemelor de cultură practicate în țările mai avansate. În unele zone, aceste sisteme de cultură au fost adoptate mai curînd, în altele mai tîrziu.

Sistemele de cultură mai frecvente au fost: *sistemul plurienal*, *sistemul bienal*, *sistemul trienal* și *sistemul anual*.

În *sistem sau asolament plurienal* agricultura a fost practicăată atît în zonele joase — aici fiind însă repede părăsită, odată cu intensificarea culturilor —, cît și în cele înalte, unde mai supraviețuiește încă izolat. Asolamentul plurienal este sistemul tradițional cel mai vechi, caracterizat prin aceea că pămîntul din țarini se cultiva mai mulți ani, pînă sărăcea, după care se lasă să se înțelească și să se refacă. „Pămînturile oboșite de producere și învechite se înnoiesc prin abandonarea lor în toloacă sau pîrloagă”, scrie Ion Ionescu de la Brad în monografia sa referitoare la agricultura județului Dorohoi, apărută în 1866³⁶. Vorbînd de satul Hudești, el constată că „moșia fiind prea mare, locurile învechite se lasă să se îmbunătățească prin repaos, și în locul lor se iau în cultură altele, noi, cari se cultivă pînă ce se învechesc, și apoi iarăși se lasă, schimbîndu-se astfel locurile cele vechi cu cele noi. Acesta este un sistem de cultură ce s-a moștenit de la bunii noștri și care nu se mai poate ține decît în împrejurări analoage cu cele ce se văd aici la Hudești”³⁷. În cele mai multe zone, țarinile erau sectoare compacte, ocupate de culturi, în întregime sau în cea mai mare parte, și încadrate de alte sectoare economice, ca finețe, pășuni, păduri. În altitudine, suprafețele arabile se restrîngeau, sporînd cele ocupate de finețe și livezi. În multe sate din zonele muntoase, în țarini predomină și azi finețele, iar terenurile arabile au caracter insular, fiind risipite în cuprinsul hotarelor, pe locurile în pante mai domoale și cu expoziție mai favorabilă. Cele mai greu accesibile, care nu se puteau gunoi, s-au cultivat în sistem plurienal. Avînd în vedere întinderea terenurilor arabile și succesiunea culturilor, distingem, în cadrul sistemului plurienal, două variante tradiționale: *sistemul plurienal pe rînd de țarini* și *sistemul plurienal pe rînd de locuri*.

Agricultura în sistem plurienal pe rînd de țarini a fost practicăată în cîmpii și în zonele înalte, unde terenul a permis crearea mai multor țarini,

³⁵ Ibidem, p. 152.

³⁶ I. Ionescu, *Agricultura* . . . Dorohoi, p. 135.

³⁷ Ibidem, p. 331—332.

pe măsură ce erau secătuite cele mai vechi. Sistemul pe rînd de țărini s-a practicat pe alocuri pînă în a doua jumătate a secolului trecut. P. S. Aurelian, în lucrarea sa *Despre sistemele de cultură și raportul lor cu starea socială*, apărută în 1891, constata că în „Moldova și unele părți ale Munteniei se păstră vechiul asolament pastoral mixt, adică după ce se seamănă mai mulți ani de-a rîndul pămîntului cu cereale, se lasă trei-patru ani ca pășune. Acest sistem pastoral primitiv, cu toate foloasele ce înfățișează, începe a fi părăsit treptat. Se lasă în adevăr locurile mîncate pentru islaz sau imas, însă cît mai puțin ca întindere și durată. Lăcomia de a semăna cît mai multe cereale a contribuit nu numai a sărăci pămîntul, dar a împuținat relativ și numărul vitelor”³⁸. Cu timpul, sistemul a fost părăsit, iar țarinile au fost grupate în două sau trei hotare, pe care alternau culturile cu ogorul sau pășunea.

Agricultura în sistem plurienal pe rînd de locuri a fost practică în unele zone înalte din Carpații românești, pe o parte din terenurile arabile mai depărtate de gospodărie, care nu puteau fi gunoite și cultivate în sistem bienal³⁹. Țara Moșilor, cu satele ei risipite, este între puținele regiuni unde o parte din terenuri s-au cultivat în acest sistem plurienal⁴⁰. Gospodăriile au în jurul lor locuri cu pajști și ogoare — care se gunoiesc cu băligar de grajd ori prin deplasarea staulelor mutătoare și se cultivă cu cereale, cartofi, cîneapă, în etc. —, dar și locuri îndepărtate, mai greu accesibile, cu finețe și terenuri arabile, pe care nu se poate duce băligarul din curți. Unii gospodari aveau pe aceste terenuri adăposturi temporare, numite „mutături“, unde stăteau păstorii cu animalele primăvara, înainte de a urca cu ele la pășunile alpine, dar și înspre toamnă, cînd coborau spre sate. Lîngă mutături se strîngeau furajele, iar iarna se duceau la ele bărbații cu animalele pentru consumul lor pe loc și îmblătitul cerealelor recoltate de pe ogoare. Se mai strîngea și puțin gunoi pentru fertilizarea ogoarelor sărace, cultivate cu multă trudă.

Numărul animalelor era mic, redus la strictul necesar, adeseori sub cerințele minimale, deoarece o mare parte din furaje erau destinate cailor cu care moșii făceau drumețiile prin țară. De aceea, gospodăriile nu au dispus de suficiente îngrășăminte naturale pentru fertilizarea ogoarelor. Drept urmare, terenurile arabile se cultivau după posibilitățile de gunoie. Cele din apropierea gospodăriilor, care se puteau gunoi după cerințele solului, se cultivau cu păioase în alternanță cu cartofi, plante textile etc. Cele situate mai departe de gospodărie se cultivau cîțiva ani în șir, apoi se lăsau de la 3—4 ani pînă la 10—12 ani, ca să se înțelească și să se refacă solul. După aceea se reluau în cultură. Ciclul semănăturilor începea

³⁸ P. S. Aurelian, *Despre sistemele de cultură și raportul lor cu starea socială*, București, 1891, p. 47.

³⁹ V. Butură, *Der Terrassen-Ackerbau in den Hochzonen*; R. Vulcănescu, *Agricultura de munte în vestul Carpaților Meridionali*, în „REF“, tom. 12, nr. 2, 1967, p. 89—99; N. Dunăre, *Interdependența ocupațiilor tradiționale la români, factor de stabilitate și continuitate*, în „Apulum“, VII/II, Alba Iulia, 1968, p. 529—548.

⁴⁰ L. Apolzan, *Observații asupra ocupațiilor agricole în Munții Apuseni*, în „Apulum“, II, 1943—1945, Alba Iulia, p. 284—311; V. Butură, *Adăposturile pastorale în Țara Moșilor*, în „AMETC“, anii 1962—1964, Cluj, 1966, p. 341—362.

în țelină cu cartofi, după care se semăna grâu de primăvară ori secară „care se face mai bine în ogor de boabe”, după cum spunea un moș bătrîn din crîngul Cîrăștii de Sus (com. Avram Iancu), ale cărui gospodării urcă pînă la 1150 m altitudine. Ciclul se repeta de două-trei ori, pînă sărăcea locul. Apoi acesta se lăsa să se înțelească, recoltîndu-se de pe el furaje. Se destelenea în schimb alt loc, pe care se cultivau cartofi în alternanță cu cereale de primăvară, pînă sărăcea și acesta, după care se revenea la cel lăsat pentru refacere în urmă cu 3—4 ani sau se destelenea altul, lăsat pentru refacere în urmă cu 10—12 ani. La stabilirea sistemului plurienal pe rînd de locuri au contribuit, în bună parte, măsurile luate încă în secolul al XVIII-lea de administrația domeniului fiscal al Zlatnei pentru ocrotirea pădurilor din cuprinsul lui, spre a asigura cerințele tot mai mari ale mineritului cu material lemnos și a topitoriilor cu lemne de foc și mangal. E adevărat că obștile sătești mai dădeau unora autorizații de defrișare pe hotarul lor pentru cîte „o bucățică de loc”, dar cea mai mare parte din păduri erau ale domeniului. Regulamentul silvic din anul 1748 a lăsat în proprietatea iobagilor curăturile făcute pînă atunci, dar interzicea să se facă altele în viitor, sau să se lărgească cele existente⁴¹. De aceea, în perioada care a urmat, restrîngîndu-se posibilitățile de extindere a terenurilor agricole-pastorale, s-a intensificat atît exploatarea cît și popularea terenurilor despădurite și a celor înțelenite. Numai după deschiderea drumurilor de acces spre regiunile agricole de la poalele munților au scăzut în intensitate eforturile de cultivare a terenurilor sărace de pe cîlmi, unde sînt risipite și o parte din gospodării. Acestea s-au orientat mai mult spre creșterea vitelor, care avea largi perspective de dezvoltare.

Agricultura în sistem sau asolament bienal. Sistemul bienal a fost practicat încă din antichitate; de aceea i se spune și „sistem roman”. „Este foarte probabil că agricultura bienală a urmat după agricultura pastorală mixtă primitivă”, e de părere P. S. Aurelian⁴². În feudalism, asolamentul bienal a fost între sistemele mai frecvente. Terenurile erau împărțite în două sau mai multe sectoare, dintre care unele se cultivau, iar altele se lăsau necultivate, dar se pășunau și se gunoiau cu staulele mutătoare sau cu băligar de grajd, și astfel se pregăteau pentru culturi în anul următor, cînd cele cultivate se lăsau pentru refacere și pășunat. Terenurile mai fertile din țarini s-au cultivat multă vreme numai cu grâu de primăvară sau de toamnă, iar cele mai sărace cu secară, orz, alac, ovăz și mei. În sistemul trienal, acestea au urmat culturilor de grâu, înainte de răspîndirea porumbului în agricultura europeană. Adoptarea acestuia a grăbit părăsirea sistemului bienal și răspîndirea celui trienal, în cele mai multe zone. În unele regiuni porumbul s-a instalat ca o cultură anuală în terenurile mai fertile și mai ușor de gunoit din jurul gospodăriilor, din vatra satelor și din văi, împingînd culturile de cereale autohtone în sistem bienal spre înălțimi, cum a fost cazul în unele sate din ținutul Năsăudului, în Maramureș, Munții Apuseni etc. (pl. 19).

⁴¹ Toth Zoltán, *Mișcările țărănești din Munții Apuseni pînă la 1848*, București, 1955, p. 84—89.

⁴² P. S. Aurelian, *Despre sistemele de cultură* ... p. 51.

Agricultura în sistem bienal s-a păstrat mai bine, în formele ei tradiționale, în satele pădurenilor de pe plaiurile Munților Poiana Ruscăi. „Sistemul de economie al regiunii este cel rotativ — constata R. Vuia. Partea cultivată din hotarul fiecărei comune este împărțită în două: țarină și islaz, despărțite printr-un gard numit «gard de țarină». Din cele două părți, una servește de cîmp cu semănături, iar cealaltă de pășune, schimbîndu-se alternativ în fiecare an”⁴³. Ieșirile ulițelor din sate spre terenurile arabile erau prevăzute cu porți, îndeaproape supravegheate, împiedicîndu-se astfel accesul animalelor în culturi, „Culmile netede și rotunjite — constata același autor — sînt acoperite de mici suprafețe etajate în terase. Liniile formate de marginea teraselor sînt atît de evidente și de-o regularitate așa de mare încît te face să crezi că privești o hartă cu curbe de nivel în natură”⁴⁴. Culturile obișnuite în țărini erau grîul de primăvară, ovăzul, secara și orzul, cărora li s-au alăturat cartofii. Porumbul nu se cultiva pe plaiuri, iar acolo unde se apropia de acestea recolta era slabă. În sectorul rămas necultivat se pășunau animalele și totodată se gunoiau terenurile arabile cu băligar de grajd sau cu ajutorul staulelor mutătoare⁴⁵.

Gospodăriile unor sate din văi, cum au fost cele din Runcul Mare, aveau șure mai mari, din birne de fag, acoperite cu paie, cu unul sau două grajduri pe terenurile arabile de pe înălțimi (pl. 20). În podul acestora se depozitau cerealele pînă se îmblăteau, iar lingă ele se strîngea finul de pe pajști, cu care se iernau animalele. În felul acesta se aduna mai mult băligar, necesar culturilor de cartofi. Lingă șurele mai îndepărtate de gospodării se aflau iernările, unde dormeau cei care îmblăteau cerealele și iernau animalele.

Agricultura în sistem sau asolament trienal. Referitor la acest sistem de cultură, P. S. Aurelian nota următoarele: „Asolamentul trienal, cunoscut și sub numele de cultura celor trei cîmpuri, este dintre cele mai vechi din Europa; era cunoscut și aplicat din timpul lui Carol cel Mare, care tratează despre dînsul în *Capitulariile* sale. De atunci și pînă astăzi cultura trienală s-a menținut mai în toată Europa și în special în partea centrală a continentului”⁴⁶. Mai frecvent a fost practicat acest sistem în Transilvania, unde problema intensificării valorificării terenurilor arabile s-a pus mai curînd decît în zonele din exteriorul Carpaților. O amănunțită prezentare a modului cum a fost practicat acest sistem în satul Drăguș, din Țara Oltului, o datorăm lui H. H. Stahl⁴⁷. Vom semnala totuși aspectele mai caracteristice ale practicării lui, de astă dată în satele din Depresiunea Călățele.

În majoritatea satelor din Depresiunea Călățele, din nord-estul Munților Apuseni, terenurile arabile erau împărțite în trei cîmpuri: unul destinat „tomnărilor”, altul rezervat „primăverilor”, iar al treilea rămînînd necultivat, pentru pășunat și gunoît. Acesta din urmă se pregătea pentru cîciul următor al culturilor, care începea cu grîul de toamnă, după care

⁴³ R. Vuia, *Țara Hațegului*... p. 83.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 83.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 82—83.

⁴⁶ P. S. Aurelian, *Despre sistemele de cultură*... p. 51—52.

⁴⁷ H. H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe*... p. 319—328.

se cultiva porumb, cartofi și alte semănături de primăvară. Acolo unde pământul era sărac, terenul se pregătea cu grijă, pentru ca să dea o recoltă cât mai bună. Terenurile lăsate în pășune se arau, adică se făceau „ogor negru“. Acesta se lăsa să se mai „frăgezească“, apoi se gunoia cu „staurul“ mutător sau cu băligar de grajd. Vara, ca să se amestece gunoiul și să se distrugă buruienile, terenurile astfel îngrijite se mai arau odată, adică se „tiurluiu“. Toamna se arau din nou, de „sămînță“, se însămințau și se grăpau. Ca îngrășămint se folosea de obicei băligarul de grajd, deoarece „staurele de gunoit“ se repartizau între săteni după anumite criterii. În unele sate „noptile de staur“ se împărțeau între „gazdele de turmă“, vreo 12 gospodari care angajau și plăteau „păcurarii“ și le asigurau utilajul necesar. Ceilalți săteni, care aveau mai puține oi în turmă și nu participau la organizarea ei, nu primeau nopți de staur; în schimb nu plăteau nimic pentru paza oilor pînă toamna la Sf. Paraschiva (14 octombrie), cînd se terminau *rîndurile de lapte și nopțile de satur ale gazdelor de turmă*. În mod obișnuit, staurul se muta în fiecare zi în lungul ogoarelor. Numai acolo unde era mai sărac pământul se ținea staurul două nopți ⁴⁸.

Agricultura în sistem sau asolament anual. În timpuri mai apropiate, terenurile arabile din zonele cu soluri mai fertile au început să fie cultivate în fiecare an, aplicîndu-se și folosindu-se mijloace și procedee agrotehnice și fitotehnice mai avansate. „Astăzi — scria T. Pamfilie în 1913 — numai marii proprietari își mai lasă părți din moșie pîrloage, folosindu-le ca imășuri pentru vite. Micii agricultori însă îl ară fără nici o curmare, aducîndu-și aminte că odată un străbun de-al lor, cu adevărat putea să spună: «...Ș-apoi mi-a plecat, / s-a dus la arat, / La cîmpul durat...». Numai cu privire la unele părți din Ardeal dacă mai aflăm că pământul de arat sau semănat, fiind *pădureț* și *sarbăd*, are multă trebuință de a fi *dres*, adecă *gunoit*. De aici urmează *rotațiunea*, așa că *deresătura* se face în timpul ogoarelor, cu vitele. Pretutindeni rotațiunea se rezumă la schimbarea semănăturilor. Pe pământul în care într-un an s-a semănat popușoi sau porumb, în anul viitor se samănă orz, ovăz, grîu, iar peste doi ani iarăși popușoi, și astfel se urmează. De obicei rareori se văd țărini semănate amestecat: unele cu popușoi și altele cu piine măruntică, ci sătenii își împart țarina în două jumătăți, de pildă: una de la sat într-o parte și alta în cealaltă parte, sămînînd popușoi pe una și piine măruntică pe cealaltă; aceasta se face pentru ușurința pazei“ ⁴⁹.

Așadar, succesiunea sistemelor de cultură — nu numai la noi, ci pe întregul continent european — ne apare în lumina documentelor istorice și a datelor etnografice, ca un rezultat al unui îndelungat proces de extindere a terenurilor arabile prin deșteleniri și despăduriri, de intensificare a valorificării lor în urma sporirii neîncetate a cerințelor tot mai variate pentru produse agricole. În timp au sporit nu numai cerințele locale, ci și ale zonelor deficitare și ale orașelor. În Principate, dezvoltarea agriculturii a fost frînată de îndelungata dominație otomană ⁵⁰. În urma desfiin-

⁴⁸ V. Butură, *Sisteme de cultură din Munții Apuseni*, în „Apulum“, VIII, 1971, Alba Iulia, p. 520—522.

⁴⁹ T. Pamfilie, *Agricultura*... p. 26—27.

⁵⁰ P. S. Aurelian, *Despre sistemele de cultură*... p. 46—47.

tării relațiilor de producție feudale, țărănimea a scăpat de iobăgie, dar s-a luptat în continuare cu sărăcia, deoarece o bună parte nu dispunea de pământ suficient, de unelte și animale de muncă.

Muncile agricole. Lucrarea pământului s-a efectuat cu mijloace tradiționale, mai avansate sau mai înapoiate, dar întotdeauna la timp, după datini din bătrâni, în care au fost concretizate observațiile atente, îndelungate, asupra mersului vremii, dezvoltării vegetației, în urma cărora s-au stabilit perioadele optime de însămînțare a diferitelor plante utile, depășite azi, dar foarte importante în agricultura din trecut. Începutul principalei munci agricole din câmp, ieșitul la plug, a primit un caracter sărbătoresc. Colectivitatea satească, în frunte cu sfatul bătrînilor, stabilea cînd începe aratul. Nu era indiferent cînd se ieșea, cine ieșea întîi și chiar cum erau îmbrăcați plugarii. Ca să nu se amîne semănatul diferitelor plante utile, îndeosebi al cînepii și legumelor principale, s-au stabilit termene ultimative, după care se spunea că acestea nu mai rodesc, sau se credea că cel ce nu le-a pus la timp va avea diferite neplăceri. În numeroasele credințe și obiceiuri, rămășițe ale unor rituri magice arhaice, erau exprimate dorințele în legătură cu dezvoltarea plantelor și fructificația lor. Așa, de exemplu, cînepa se semăna la Drăguș la Armîndeni (1 mai). Nu se semăna cînd era lună nouă și nici miercurea sau vinerea, în credința că altfel „nu se face”. Cine o semăna trebuia să fie gătit cu „haine albe”, pentru ca să se facă și cînepa frumoasă. De asemenea, trebuia să fie sătul de mîncare bună cînd se ducea la semănat, „ca să se facă și cînepa bună”; să mănînce papară multă, „ca să se facă cînepa bună și moale, să nu înțepe la degete”. Cînd gospodarul semăna cînepa nu vorbea, „ca să n-o mănînce vrăbiile”; cînd scotea sămînța din sac se uita către pădure, „ca să se facă deasă ca ea”; cînd termina de semănat arunca sacul în sus atîta cît dorea să crească cînepa etc.⁵¹ În Moldova, usturoiul, cu vechi și variate întrebuintări culinare, medicinale și magice, se punea în pămînt la Sîmedru. În Bucovina se spunea că dacă nu-l sameni pînă în acea zi, să nu-l mai sameni, „că poți să ai vre-o pagubă”; dar „dacă pui măcar cîteva fire în pămînt poți să pui și după aceea”. Ca să se asigure continuitatea culturii se spunea că dacă într-un an nu se seamănă usturoi „poate să fie rău”, „poți să mori; măcar cîteva fire să pui, numai să se cheme că ai pus”⁵². În alte zone usturoiul se punea primăvara pînă la 40 de sfinți, în credința că „nu-l roade nimic și rodește bine”⁵³.

În vederea efectuării la timp a muncilor agricole, în unele zone au fost obișnuite întovărășirile pe neamuri și vecinătăți, rămășițe din vechile forme de lucrare a pământului. În satele de munte din Mehedinți, cum consemnează Ion Ionescu de la Brad: „Oamenii de aici se ajută unii pe alții în lucrările lor cu munca lor, nu pe bani, ci cu munca dată cu împrumutare și în asociațiune. Ei se pîlcuiesc în grupuri de cîte 10 și 20 de inși, după cum cere trebuința; se asociază cu toții să muncească odată la fiecare din

⁵¹ Ștefania Cristescu-Golopenția, *Drăguș un sat din Țara Oltului (Făgăraș). Manifestări spirituale*, București, 1944, p. 90—91.

⁵² Elena Niculiță Voronca, *Datinele și credințele poporului român*, 1903, p. 550.

⁵³ S. Fl. Marian, *Sărbătorile la români, II, Păresimile*, București, 1899, p. 152.

ei și astfel fac economie de timp și săvîrșesc tot lucrul în timpul cel mai scurt și mai oportun⁵⁴. În nordul Olteniei și Munteniei au fost obișnuite tovărășiile de plug. Aici pămîntul se lucra mai greu decît în zonele joase, fiind tare și pietros, iar animalele de tracțiune erau slabe primăvara. Astfel se grăbea și se ușura aratul și semănatul. Contribuția celor care nu aveau animale sau pluguri putea fi și în alte munci.

În zonele muntoase, unde terenurile arabile dețineau suprafețe restrînse, numărul plugurilor a fost mic, iar cele puține de care dispuneau o parte din gospodării erau folosite și de cei care nu aveau, aceștia contribuind la repararea sau recondiționarea lor periodică, sau prestau în schimb alte munci. În crîngurile din Țara Moșilor, cu 2—3 pluguri se arau toate terenurile de care dispuneau gospodăriile⁵⁵. Muncile „în schimb” au fost mai frecvente la seceriș, în zonele unde țarinile erau la altitudini diferite și astfel semănăturile se coceau în unele locuri mai devreme, în altele mai tîrziu.

Lucratul pămîntului a început cu săpăliga și apoi cu sapa, folosită pînă în zilele noastre în zonele muntoase, unde din cauza pantelor repezi terenurile nu puteau fi arate cu plugul. Astfel de terenuri lucrate cu sapa erau mai ales în Munții Apuseni, nordul Olteniei etc. Plugăria era atît de dificilă în părțile muntoase ale Mehedinților încît aproape toate ogoarele erau aici lucrate cu sapa. În întreaga plasă Cloșani existau prin 1866 numai oca 40 de pluguri⁵⁶. La Mărășești, sat mare de răzeși, existau doar 6 pluguri, „fiindcă pămîntul și hrana este mai tot pe dealuri și ripi pe care nu-l pot lucra decît cu sapa”⁵⁷. La Costești, sat de moșneni situat la poalele muntelui Ciolanu, unde pămînturile erau puține și populația numeroasă, cei care nu aveau vite ca să îngrășe pămîntul nici nu se încumetau să facă plugărie⁵⁸.

Terenurile în pante pronunțate s-au lucrat cu sapa de destelenit sau *tîrșița*, care avea o lamă mai îngustă și mai groasă decît sapele obișnuite folosită și pentru spartul „greșilor” rămași în urma plugului, pentru săpatul marginilor unde acesta se întorcea, ca și la scosul pietrelor. Sapele acestea se izbeau cu putere în pămînturile tari, care se rupeau în glee mai mari decît cele care se tăiau cu hirlețul sau cu sapele late, cu lamă subțire, generalizate după adoptarea porumbului și cartofilor în culturi.

Obișnuit pămîntul s-a lucrat cu unelte speciale pentru arat, care au un trecut milenar pe teritoriul patriei noastre. Apariția și evoluția lor a fost studiată mai temeinic în ultimele decenii de către istorici și etnografi, pe baza unor importante descoperiri arheologice, a documentelor istorice ca și a descrierii uneltelor folosite în ultimele secole în diferitele zone etnografice. Contribuții valoroase au adus în această direcție I. H. Crișan, I. Glodariu, M. Cîmpeanu, V. Neamtu, N. Edroiu, Gyulai P., Kós K., Georgeta Moraru-Popa, R. Oșianu ș.a.⁵⁹.

⁵⁴ I. Ionescu, *Agricultura ... Mehedinți*, p. 201.

⁵⁵ L. Apolzan, *Observații asupra ocupațiilor ...* p. 305—307.

⁵⁶ I. Ionescu, *Agricultura ... Mehedinți*, p. 333.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 395.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 408.

⁵⁹ I. H. Crișan, *Un depozit de unelte descoperite la Lechința de Mureș*, „Plugul la geto-daci”, în „SCIV”, 11, nr. 2, 1960, p. 285—301; I. Glodariu, M. Cîmpeanu, *Depo-*

Pentru aratul pământului s-au utilizat două tipuri de unelte, una mai veche, cu o construcție mai simplă, care săpa doar pământul și îl împingea în lături, numită *artru*, și un tip mai evoluat al acestuia, care tăia, ridica și răsturna brazda, numit *plug*. La originea aratrului se află lemnul cu cirlig, întărit la capăt cu un corn sau o bucată de silex, folosit în vremuri preistorice pentru lucratul pământului. În perfecționarea uneltei străvechi descoperirea fierului a marcat o etapă importantă. Cirligul oblic, cu care se săpa pământul, a fost întărit fie cu un vîrf ascuțit de fier, fixat printr-un manșon, fie cu o bară de fier lătită ca o sapă îngustă, ascuțită în partea anterioară și fixată cu o brătară și un cui⁶⁰. Geto-dacii au utilizat un tip autohton de artru, perfecționat sub influențe elenistice⁶¹. O variantă mai veche a acestuia avea numai corn, grindei și talpă, pe care era fixat oblic brăzdarul. O a doua variantă a fost întregită cu un cuțit, fixat în grindei, ca la plug⁶². Acest tip de artru a fost întrebuințat pe teritoriul patriei noastre și după cucerirea Daciei de către romani, atît în cuprinsul provinciei cit și în teritoriile locuite de dacii liberi⁶³. El a cedat treptat locul brăzdarului roman, fiind părăsit cu desăvîrșire abia prin secolul al III-lea e.n. Brăzdarul de tip roman, de formă triunghiulară, cu manșon de fixare pe talpa orizontală, a pătruns în nordul Dunării încă din timpul statului dac. În cetatea dacică de la Căpîlna s-au descoperit două brăzdare de acest tip, probabil din secolul I e.n.⁶⁴

Aratul roman a fost cea mai evoluată unealtă folosită în antichitate pe teritoriul patriei noastre pentru lucratul pământului. Rotilele, pe care Pliniu cel Tânăr le consideră o invenție din „Raetia Galliae”, de unde s-au răspîndit în întreg imperiul, și foarte probabil că au fost cunoscute și în Dacia romană, au ușurat tracțiunea și mînuirea aratrului. Nu se știe dacă aratul dacic aveau sau nu rotile, înainte de cucerirea romană⁶⁵. Progrese importante s-au realizat în întoarcerea pământului tăiat de cuțit și săpat de brăzdar, prin aplicarea unor aripioare de lemn laterale, numite de autorii antici „*aureas, tabellae, tabullae*”, piese care aveau rolul a două cormane mai mici⁶⁶. Mînuirea aratrului a fost ușurată de înlocuirea cor-

zitul de unelte agricole de la Dedrad, r. Reghin, în „SCIV”, 17, nr. 1, 1966, p. 19—32; V. Neamțu, *Contribution à l'étude de problème des instruments aratoires utilisés au Moyen-Age en Moldavie*, în „Revue Romaine d'Histoire”, nr. 4, 1967; N. Edroiu, Gyulai P., *Evoluția plugului în țările române în epoca feudală*, în „AMN”, II, 1965; N. Edroiu, *Despre apariția plugului în țările române*, în „Terra nostra”, II, 1971; Kós K., *Az Erdély Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának Faekéi*, în „Tudományos Füzetek”, Cluj, 1947; Georgeta Moraru-Popa, *Contribuții la tipologia plugului românesc*, în „REF”, 15, nr. 2, 1970; R. Oșianu, *Pluguri din Cîmpia Transilvaniei*, în „Apulum”, VIII, 1970.

⁶⁰ G. Bungescu, *Evoluția plugului din cele mai vechi timpuri, pînă astăzi*, București, 1934, p. 4—40.

⁶¹ H. I. Crișan, *Un depozit de unelte...* p. 295; I. Glodariu, M. Cîmpeanu, *Depozitul de unelte agricole...* p. 23—25.

⁶² Georgeta Moraru-Popa, *Comentarii etnografice la arheologia plugului*, în „REF”, 12, nr. 3, 1967, p. 216—220.

⁶³ I. Glodariu, M. Cîmpeanu, *Depozitul de unelte agricole...* p. 25.

⁶⁴ I. Berciu, Al. Popa, *Depozitul de unelte dacice de pe muntele Strimba de lângă Grădiștea Muncelului*, în „SCIV”, XIV, nr. 1, 1963, p. 157.

⁶⁵ H. I. Crișan, *Un depozit de unelte...* p. 295; I. Glodariu, M. Cîmpeanu, *Depozitul de unelte agricole...* p. 28.

⁶⁶ I. Glodariu, M. Cîmpeanu, *Depozitul de unelte agricole...* p. 28.

nului simplu cu coarnele bifurcate sau cu două coarne fixate într-o talpă mai lată ori bifurcată în partea posterioară. Prin aplicarea mai eficace a forței ambelor brațe asupra coarnelor se cumpănea mai ușor brăzdarul în sol, în funcție de consistența acestuia. La varianta mai evoluată a aratrului, pe lângă cuțit, a apărut o a patra piesă din lemn, și anume *bîrsa*, care a consolidat mult cadrul de fixare a părților lucrătoare. Odată cu acestea se trece de la cadrul de bază unghiular la cel dreptunghiular, specific principalelor tipuri tradiționale de pluguri utilizate în trecut pe teritoriul patriei noastre.

Plugul s-a diferențiat de aratru atunci cînd i s-a adăugat *cormana*, care întorcea și răsturna brazda tăiată de cuțit și ridicată de brăzdar. La originea acestei anexe importante au stat tăbliile laterale din scîndurele, folosite încă în antichitate. Prin renunțarea la una și supradimensionarea celei păstrate pe o latură, s-a ajuns la cormană, care răsturna brazdele una după alta, întorcea sub ele vegetația de pe sol și scotea la suprafață pămîntul reavăn, în care rodeau mai bine semințele. Cormana a fost inventată în lumea mediteraneană, în urma îndelungatelor observații asupra acțiunii tăbliilor laterale, în preocupările pentru a se realiza o arătură cît mai adîncă și mai bună pentru însămînțat. Primul plug cu cormană avea brăzdar simetric, ca și aratrul din care a evoluat. În această variantă de trecere își au originea cele două tipuri mai importante de pluguri de lemn, *plugul de șes* sau *de cîmp* și *plugul de coastă* (fig. 11).

Unele brăzdare din secolele IX—XI prezintă o uzură accentuată pe partea dreaptă, ceea ce denotă că tăierea pămîntului cu buza dreaptă a brăzdarului a fost mai frecventă. Brăzdare de fier ușor asimetrice, datorită uzurii, datate în secolele IV—VI e.n., s-au descoperit și în Europa apuseană și centrală⁶⁷. Uzura acestora pe latura dreaptă, pe care se află și cormană, presupune întrebuintarea lor împreună, la un plug de tranziție, din care s-au diferențiat cele două tipuri principale, folosite pînă în timpuri apropiate.

În agricultura țărilor române plugul a apărut în primele secole ale feudalismului timpuriu (secolele X—XI), avînd la bază evoluția de pînă atunci a uneltelor de arat, dintre care cea mai avansată a fost aratrul roman⁶⁸. Plugul propriu-zis a fost inventat tot în lumea mediteraneană romană, de unde s-a răspîndit în restul Europei. În regiunile puțin accidentate, cu soluri afinate, brăzdarul simetric a cedat locul celui asimetric, iar cormană s-a fixat pe latura dreaptă, în partea mîinii care exercita o apăsare mai puternică. Cu acest plug locurile se arau fie dinspre mijloc spre margini, fie dinspre margini spre interior. Unii cercetători apreciază că acest tip de plug a ajuns la începutul evului mediu la germani, pe Rin și Dunăre, iar în perioada carolingiană s-a răspîndit în regiunile locuite de slavii apuseni⁶⁹.

⁶⁷ N. Edroiu, *Despre apariția plugului* ... p. 113.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 116.

⁶⁹ L. Niederle, *Rukovet slovanských starozitností*, Praha, 1953, p. 334—336.

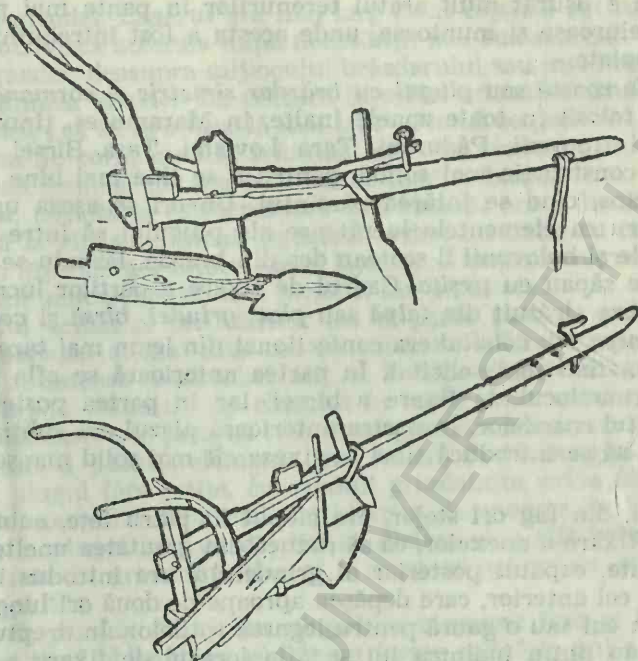

Fig. 11. Plug cu corman schimbător și plug cu corman fix.

Apariția plugului în agricultura țărilor române este, desigur, anterioară primelor atestări documentare sub acest termen, iar sub numele de *aratrum* din textele latine din Transilvania trebuie înțeleasă o unealtă de arat superioară aratului roman, așa cum presupune și N. Edroiu. Peste stratul latin al terminologiei agricole s-a suprapus influența slavă, în timpul conviețuirii româno-slave, alți termeni fiind imprumutați odată cu redactarea textelor slavo-române, după întemeierea statelor feudale românești. Textele referitoare la țărilor române, redactate în limba latină, folosesc termenul latin (*aratrum*) și pentru unealta nouă, care este plugul⁷⁰.

În regiunile accidentate, cu pante pronunțate, plugul cu brăzdar asimetric era „fără spor“, deoarece brazdele se puteau întoarce numai în josul coastelor, nu și în susul lor. La întors se „trăgea în gol“ peste brazde. De aceea, în zonele înalte s-a menținut brăzdarul simetric, cu care se spărgeau mai ușor pământurile tari, pietroase, iar pentru sporirea eficienței, acesta a fost întregit în timp cu o cormană schimbătoare. Cormană obișnuită era ascuțită spre vîrf, unde i s-a aplicat un cîrlig, cu ajutorul căruia se fixa de birsă. Gaura din partea posterioară, pentru introducerea piciorului, străpungînd trupina coarnelor, permitea schimbarea ei de pe o latură pe cealaltă. Descoperirea plugului cu cormană

⁷⁰ N. Edroiu, *Despre apariția plugului* ... p. 114.

schimbătoare a ușurat mult aratul terenurilor în pante mai pronunțate, din zonele deluroase și muntoase, unde acesta a fost întrebuințat pînă în timpuri apropiate.

Plugul de coastă sau *plugul cu brăzdar simetric și cormană schimbătoare* a fost folosit în toate zonele înalte, în Maramureș, ținutul Năsăudului, Munții Apuseni, Pădureni, Țara Loviștei, Țara Bîrsei etc. Acest plug avea o construcție mai solidă, pentru a se ține mai bine în brazdă, pe timp secetos, cînd se întărea pămîntul. Uneori se așeza un copil pe grindei, pentru ca elementele lucrătoare ale plugului să intre mai adînc în sol. Pietrele și bolovanii îl scoteau des din brazdă, lăsîndu-se „greși” în urmă, care se săpau cu *tîrșița*. Cadrul de fixare a părților lucrătoare ale acestui plug era alcătuit din *talpă* sau *plaz*, *grindei*, *bîrsă* și *coarne*.

Plazul, *talpa* sau *călcîiul* era confecționat din lemn mai tare, de frasin sau de stejar, fiind mai solicitat. În partea anterioară se afla brăzdarul, după care urma locul de fixare a bîrsei, iar în partea posterioară era introdus capătul coarnelor. În partea anterioară plazul era subțiat și ascuțit, pentru ca să se introducă și să se fixeze cît mai solid manșonul brăzdarului.

Grindeiul, din fag ori stejar, era cioplit în patru fețe, subțiate între locașurile de fixare a anexelor, ca să reducă din greutatea uneltei. La plugurile obișnuite, capătul posterior al grindeiului era introdus în trupina coarnelor, iar cel anterior, care depășea aproape de două ori lungimea plazului, avea un cui sau o gaură pentru legarea rotilelor. În dreptul vîrfului brăzdarului sau puțin înaintea lui se afla locașul de fixare a cuțitului. În fața acestuia era un cui de lemn, de obicei de corn, pentru *schimbătoare* care înclina ușor cuțitul la întorsul în brazdă. Înspre capătul brăzdarului se afla locașul de fixare a bîrsei.

Coarnele se lucrau din lemn curbat și bifurcat, căutat anume prin păduri de către săteni, atunci cînd aceștia aveau nevoie de el, sau de meșterii țărani specializați în confecționarea plugurilor de lemn. Capătul inferior al coarnelor era fixat în plaz, vîrfurile acestora fiind subțiate, ca să se poată minui cît mai bine.

Bîrsa, din lemn de frasin sau stejar, piesă de legătură între plaz și grindei, consolida cadrul de fixare a părților lucrătoare. Capătul de sus al acesteia era mai lung cu cca. 15 cm, ca să țină partea posterioară a schimbătoarei cuțitului. Pe latura îngustă din față bîrsa era prevăzută cu o lamă de fier cu un colț, care ținea cîrligul cormaniei.

Brăzdarul sau *fierul lat* era simetric, cu marginile ascuțite, ușor curbate în jos și avea un manșon cu care se fixa în capătul plazului, cioplit după dimensiunile acestuia. Unele brăzdare aveau o nervură mediană care le întărea sau erau numai îngroșate la mijloc. Periodic, brăzdarul se ducea la fierar pentru ascuțit. Cînd se uza și nu se găseau brăzdare noi, ori acestea erau scumpe, i se aplica o lamă de fier pe margini. Manșonul unor brăzdare avea un locaș în care intra partea din față a bîrsei, pentru a nu-i permite jocul lateral impus de rezistența solului și a pietrelor.

Cuțitul sau *fierul lung* era alcătuit dintr-o lamă ascuțită în partea inferioară și o bară dreptunghiulară deasupra, cu care se fixa într-un la-

găr scobit în grindei. Lagărul era mai larg decât capătul cuțitului, permițând astfel potrivirea acestuia după necesități: mai sus sau mai jos, pentru adâncimea brazdei; deasupra mijlocului brăzdarului sau mai înspre dreapta lui; pentru lățimea brazdei. La arătura în soluri afinate cuțitul se deplasa în susul pantei, „ca să ia o brazdă mai lată“. Fierul se potrivea și se strângea cu o nuia de corn, numită *schimbătoare* sau *tindete*, prinsă în față după un cui de lemn cu ciot, iar în urmă de capătul birsei.

Cormană, numită și *răsturnătoare* sau *cucură*, era o bucată de scîndură ascuțită la vîrf sau numai îngustată, avînd un cîrlig cu care se prindea în partea inferioară a birsei. Ea se lătea spre trupina coarnelor, în care se afla o gaură unde se introducea piciorul sau *potinteul*.

În stadiul actual al cercetărilor nu se poate preciza unde a apărut plugul cu cormană și mai ales cel cu cormană schimbătoare. Regiunile deluroase și muntoase predomină atît în Europa mediteraneană cît și în Europa de mijloc. Fiind un tip obișnuit în unele zone, acest plug cu cormană schimbătoare este prezent și în iconografie, unde uneori a fost simplificat, alteori a păstrat elemente mai vechi, după imagini anterioare, cum este și plugul fără roțile, cu capătul grindeiului prins direct de jug, din ciclul de icoane Sf. Filofteia, din biserica domnească de la Curtea de Argeș. Aici, la plugul tras de doi boi se disting clar atît brăzdarul cît și cuțitul, colorate în gri-oțelii, dar și o cormană cu mîner specific celui schimbător (pl. 21).

Plugul de șes (de cîmp) sau *plugul cu cormană fixă și brăzdar asimetric* a fost tipul obișnuit în zonele cu forme reliefale puțin accidentate și soluri afinate. Acest tip de plug a avut o construcție mai variată decât cel cu brăzdar simetric, deoarece nu peste tot se găseau lemne potrivite, mai ales pentru coarne. În unele zone coarnele s-au lucrat dintr-o bucată de lemn curbată, despăcată în două, fiind apoi cioplite aparte și fixate alături în talpa puțin mai lată a plugului. Uneori doar un corn era fixat solid în talpă, celălalt fiind prins de aceasta cu o chingă orizontală. Alteori talpa era bifurcată în partea posterioară, și astfel ținea mai bine coarnele. În zonele cu soluri afinate s-au folosit și pluguri cu un corn.

Brăzdarul asimetric a fost obținut prin secționarea celui simetric, îndepărtîndu-se acea jumătate care doar îngreua aratul. Cuțitul a fost fixat în grindei pe latura interioară, dreaptă, a brăzdarului. Cu plugul cu brăzdar asimetric și cormană fixă se putea întoarce brazda numai înspre dreapta. Ca urmare, cu un atare plug locurile se arau fie dinspre mijloc spre margini, fie dinspre margini spre mijloc, cu mențiunea că pe terenurile în pante mai accentuate acesta era inutilizabil.

Plugul dublu s-a folosit pe alocuri pentru aratul terenurilor în pante pronunțate. În colecțiile muzeelor din Bistrița și din Năsăud se păstrează două pluguri duble, utilizate în unele sate din zona Bistriței. Un plug asemănător, de la Eremitul, jud. Mureș, se află în colecțiile Muzeului etnografic al Transilvaniei⁷¹. Pe grindeiul acestuia sînt fixate două garnituri de piese specifice plugului cu brăzdar asimetric și cormană fixă. Cînd se ara cu o astfel de unealtă, la capătul brazdei, în loc să se schimbe

⁷¹ R. Oșlanu, *Pluguri din Cîmpie* ... p. 544—547.

cormana, se întorcea întregul plug, și astfel a doua garnitură de elemente lucrătoare întorcea în josul pantei brazda. Plugul dublu era o unealtă greoaie, folosită doar în satele cu puține terenuri în pante mai accentuate. Cele două „pluguri” au o bîrsă comună și o a doua legătură în partea posterioară, în capătul tălpilor și grindeiului. În fața brăzdarelor asimetrice sînt dispuse cele două cuțite, iar în dos se află coarnele demontabile, care au ca locașuri de fixare niște urechi, la capătul tălpilor și al grindeiului, obținute prin curbura barelor de fier ale ferecăturii. Cînd se ara, la capătul brazdei se scoteau coarnele și se întorcea plugul.

Pluguri duble s-au întrebuințat și în alte părți. O variantă mai evoluată a acestui tip de plug se păstrează în colecțiile de unelte agricole ale Universității din Stuttgart-Hohenheim, vechi și important institut de învățămînt superior agricol. Așa-numitul *Würtenberger Wendpflug* pare o variantă evoluată a plugului bistrițean. Asemănător cu acesta din urmă este și așa-numitul *Zwillingsplug*, construit de Lukas Reich pe la 1830. Pe lîngă acestea, în colecțiile muzeale se mai află și un alt tip de plug dublu, așa-numitul *Salzbürger Leitenpflug*, la care elementele lucrătoare nu mai sînt suprapuse, ci fixate în grindei în unghi de 45 grade. Ambele variante de pluguri sînt mult mai greoaie decît cel cu cormană schimbătoare, cu ajutorul căreia, practic, problema aratului coastelor a primit o rezolvare mai bună.

Plugurile de lemn au fost părăsite în primul rînd în zonele agricole mai bogate, fiind înlocuite cu cele de fier, pe la sfîrșitul secolului trecut și începutul secolului nostru. Cormana de lemn a fost înlocuită cu cea de fier, ca la plugurile cu brăzdar simetric, cărora li s-a simplificat dispozitivul de întoarcere în brazdă.

Plugurile de lemn au fost părăsite apoi și în zonele înalte, cînd au apărut plugurile schimbătoare de fier, mai greoaie, dar mai rezistente (pl. 22).

Grapa, numită și *boroană*, a fost cea de-a doua unealtă mai importantă folosită în muncile de însămînțare a plantelor. Cu ea se acopereau semințele și se netezea terenul. Inițial au fost folosiți în acest scop arbuști cu o ramificație mai bogată, *cături* și *spini* introduși într-un grindei simplu. T. Pamfilie semnală o astfel de grapă la Goleștii-Badii, jud. Argeș. Grindeiul grapei, numit *cotoc*, avea mai multe găuri, în care se introducea *cotorul spinilor* sau al măcărinilor, care nivelau terenul, acoperind semințele. O variantă mai evoluată a acestei grape avea două tălpi laterale, numite *cotoaie*, între care se aflau stîngii, numite *andrele*. Printre andrele erau împlețiți spini după ce se pîrleau în foc, ca să se poată răsuci și face *ginj*⁷². O variantă perfecționată a acestei unelte este grapa cu colți de lemn în partea anterioară, care scormonesc pămîntul și îl afînează; în urma lor sînt atașați spini sau cături care îl nivelează. La început primii colți nu au fost altceva decît niște simple creștături în grindeiul grapei, întregit cu un cadru în care se puneau spinii, cum avea și o grapă veche din Sohodol, jud. Gorj (fig. 12). Crestăturile simple, cum au avut

⁷² T. Pamfilie, *Agricultura la români*, București, 1913, p. 60—63.

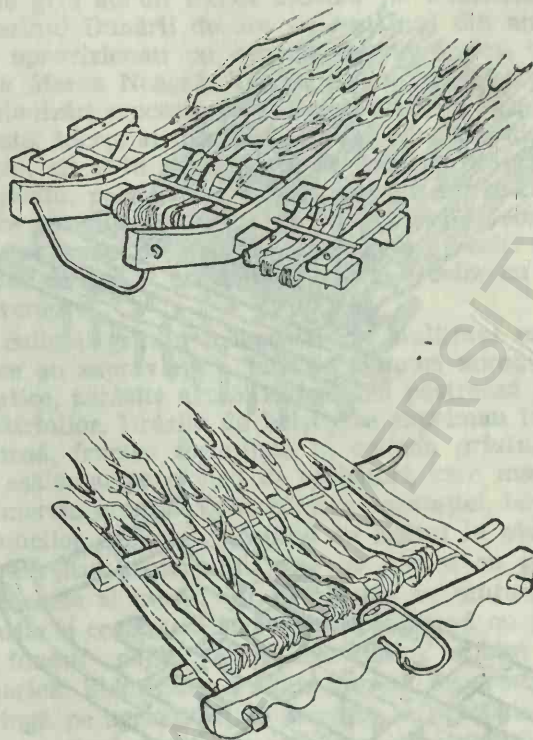

Fig. 12. Grapă simplă cu crengi (Moldova) și grapă cu grindei crestă (Gorj).

și grapele mai vechi din Pădureni, au fost înlocuite cu un rînd sau două rînduri de colți de lemn. Numărul colților a sporit, și s-a ajuns la cele două tipuri mai frecvente de grape folosite înainte de cele industriale: grapa cu colți de lemn și grapa cu colți de lemn în față și cături sau spini în urmă (fig. 13). Prima a fost folosită în zonele cu soluri mai afinate, iar a doua în cele cu soluri mai argiloase.

Plantele cultivate. Numărul plantelor cultivate a sporit într-o primă etapă prin ameliorarea unor specii caracteristice lumii vechi și apoi prin adoptarea în culturi a unor specii aduse din lumea nouă a Americilor, ca bunăoară porumbul, cartofii, floarea-soarelui, fasolea, bostanii, tutunul etc. Odată cu acestea s-au restrîns terenurile cultivate cu păioase și s-au extins suprafețele cultivate cu porumb și cartofi, apoi cu alte plante alimentare sau industriale.

Culturile tradiționale sînt: (1) cerealele, (2) plantele oleaginoase, (3) legumele, (4) plantele textile, (5) plantele ornamentale. Cerealele au deținut și dețin și azi majoritatea suprafețelor cultivate. Ele asigură hrana de toate zilele a majorității populației globului.

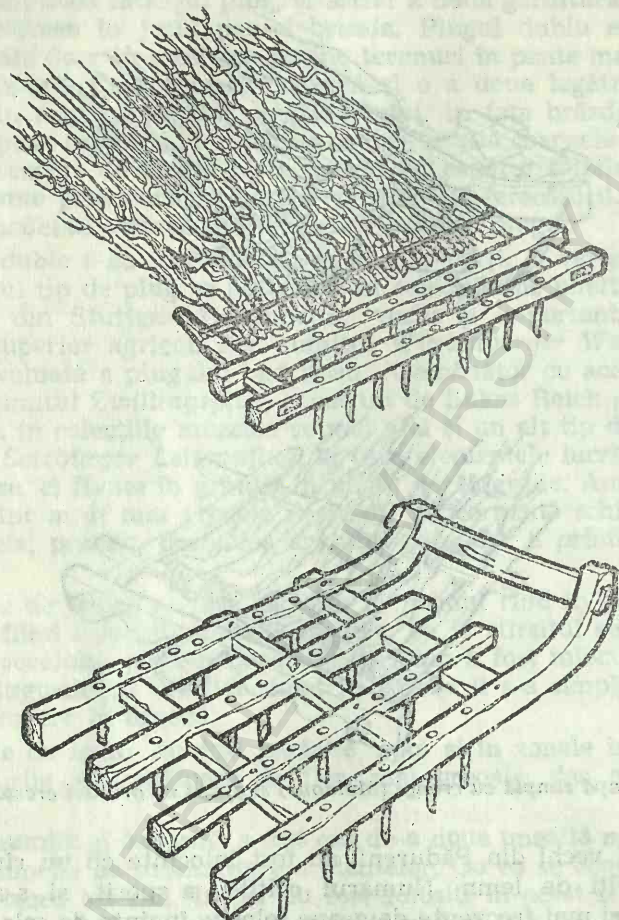

Fig. 13. Grapă cu colți de lemn și crengi; grapă cu colți de lemn (Munții Apuseni).

Cerealele mai vechi în culturi sînt grîul (*Triticum aestivum* L.), grîul moale (*Triticum dicoccum* Schrank.), alacul (*Triticum monococcum* L.), alacul roșu (*Triticum spelta* L.), secara (*Secale cereale* L.), orzul (*Hordeum vulgare* L.), ovăzul (*Avena sativa* L.), meiul (*Panicum milliaceum* L.). Acestora li s-a alăturat porumbul (*Zea mays* L.), care a luat locul multor cereale vechi, cum sînt speciile primitive de grîu și cele mai puțin productive, ca alacul, grîul moale etc. Pentru specia mai importantă de grîu s-au obținut cele două varietăți frecvente azi în culturi, de toamnă și de primăvară. Cele de toamnă vegetează mai bine în zonele joase și deluroase, cele de primăvară în condițiile mai aspre din zonele muntoase.

Grîul, prin cele două varietăți, grîul de primăvară (*Triticum aestivum* L.) și grîul de toamnă (*Triticum hibernum* L.) este din vechime cultura de bază nu numai la noi, ci în toată Europa.

Culturile de grâu au un trecut milenar pe teritoriul patriei noastre. Cîmpiile din bazinul Dunării de Jos au fost încă din antichitate grînare renumite, care aprovizionau cu cereale Grecia antică, prin intermediul porturilor de la Marea Neagră, Tomis, Calatis și Histria (întemeiate în timpul mării colonizări grecești, din secolele VIII—IV î.e.n.). Descoperirile arheologice atestă, începînd din neolitic, atît în epoca dacică și în cea a stăpînirii romane, cît și în perioada de formare a poporului român și în cursul evului mediu, practicarea neîntreruptă a agriculturii și cultivarea grîului (cuptoare pentru copt pîinea, prezența plevii în construcția vetrelor de foc, recipiente și gropi de păstrare, unelte etc.). Vechi documente atestă frecvența morilor de apă și prezența timpurie a celor cu cai, elemente de cultură mediteraneană.

Vechimea culturii grîului o dovedesc și mulțimea credințelor și obiceiurilor în care au supraviețuit, pînă în timpuri apropiate, elemente de rituri agrare antice, părăsite acum. Ele se mai păstrează pe alocuri numai în amintirea bătrînilor. Urările de belșug se exprimau încă în ciclul sărbătorilor de iarnă, frumos formulate în *colinda grîului* și în *plugușor*. Obiceiurile se eșalonau pe cicluri de sărbători, care marcau etapele mai importante în mersul vremii și dezvoltarea vegetației, iar pe de altă parte pe faze ale muncilor agricole, începînd cu ieșitul la plug și încheind cu cununa de la sfîrșitul secerișului, care se păstra cu grijă în colțul de cinste al casei, acela al mesei, iar primăvara se scutura în grîul de sămință. Obiceiurile și credințele străvechi în legătură cu grîul și cultivarea lui constituie fondul „păgîn” al acestor datini, dublat în timp de cele impuse de biserică. Elementele cultice impuse de creștinism n-au reușit însă să-l convingă pe agricultori să renunțe la practicile străvechi, remînicențe ale unor rituri agrare cu arii largi de răspîndire (de invocare a belșugului și a ploii, de alungare a relelor etc.), care au supraviețuit în numeroasele obiceiuri ale poporului, păstrate pînă nu demult. În cazul grîului, grija și teama pentru soarta recoltelor au fost mai mari, deoarece el asigura existența, pîinea cea de toate zilele, ceea ce i-a determinat pe cultivatorii lui să-l considere ca un dar al diferitelor divinități cărora li se închinau ⁷³.

Tradițiile populare în legătură cu grîul pot fi sistematizate în: (1) *obiceiuri și credințe privind cultivarea grîului*; (2) *grîul în sărbătorile de peste an*; (3) *grîul în obiceiurile legate de viața omului*.

Se distinge și o diferențiere a practicilor în cadrul marilor zone reliefale. În cele muntoase ele reflectă o teamă mai mare, aproape continuă de calamități naturale, de prada păsărilor, de furtul manei etc. În zonele joase, unde marea fertilitate a solurilor nu ridica prea multe probleme în cultivarea plantelor și obținerea pîinii, aceste practici aveau loc în perioadele critice pentru dezvoltarea vegetației, cum a fost *jocul călușarilor*. Se surprindeau în repertoriul lor tradițional, impresionant, ele-

⁷³ M. Eliade, *Ierburile de sub cruce*, în „Revista Fundațiilor”, an IV, 1939, nr. 11, București, 1943, p. 162—169.

mente din vechi rituri de invocare a fertilității, a ploii, a belsugului în gospodării, a sănătății membrilor familiei etc. Perioada din preajma Rusaliilor, când se porneau călușarii prin sate, decisivă pentru dezvoltarea și recolta păioaselor, cunoștea și alte invocări ocazionale, ca *mumulița ploii*, *paparudele*, seceta constituind principalul pericol pentru culturile de păioase din câmpii. Reminiscență a unui vechi rit agrar este, desigur, și *Drăgaica*, așa cum a fost consemnată de Dimitrie Cantemir, care spune: „Căci în acea vreme a anului când încep să se coacă semănăturile, toate fetele țăranilor din satele învecinate se adună și o aleg pe cea mai frumoasă dintre ele, căreia îi dau numele de Drăgaică. O petrec pe ogoare cu mare alai, o găsesc cu o cunună împletită din spice și cu multe basmale colorate și-i pun în mâini cheile de la jitițe. Drăgaica aceasta, împodobită în acest chip, se întoarce de la câmp spre casă cu mâinile întinse și cu basmalele fluturând în vânt, de parcă ar zbura, și cutureieră toate satele din care s-a adunat lume s-o petreacă, cîntînd și jucînd laolaltă cu toate tovarășele ei de joc, care o numesc foarte des sora și mai-marea lor în cîntecele alcătuite cu destulă iscusință. Fetele din Moldova doresc din toată inima să aibă parte de această cinste sătească, deși în cîntecele lor spun mereu, după datină, că fata care a întruchipat Drăgaica nu se poate mărita decît abia după trei ani”⁷⁴. Mulțimea obiceiurilor agrare, față de cele pastorale, constituie un indiciu în plus că agricultura a fost ocupația de bază a poporului nostru. Le-am semnalat doar, ele depășind cadrul prezentului volum.

Îndelungata experiență în cultivarea grîului a fost concretizată și de numeroasele varietăți locale de grîu, dintre care menționăm: *grîul românesc* sau *grîul bătrîn alb și roșu*, *grîul arnăut*, *grîul bănat*, *ghircă*, *tuns*, adică fără țepi, *peleg*, *umblător*, care se semăna atît primăvara cît și toamna etc.⁷⁵.

Grîul de toamnă a fost mai frecvent în zonele joase. În satele de la poalele Munților Apuseni pămîntul se ara de trei ori pentru grîul de toamnă: o dată la *ogor*, a doua oară la *piruit* — cînd se întorceau sub brazdă buruienile ce creșteau pe *ogor*, între care nu lipsea *pirul* — și a treia oară la semănat⁷⁶. În Moldova, dacă culesul porumbului întîrzia, de teama că nu va putea semăna grîul de toamnă din pricina uscăciunii sau vremii rele, gospodarul îl punea cu sapa, procedeu numit *înțelenire* sau *înțărinare*. Grîul se semăna printre păpușoi uscați, iar în urmă mergeau *înțărinatorii* cu sapele și căutau să acopere sămînta aruncată. Felul acesta de semănătură se numea *năvăloacă*. Înțelinatul se făcea de cele mai multe ori prin „clacă”⁷⁷.

Grîul de primăvară a fost mai răspîndit în zonele înalte. În unele zone se făceau și pentru el două arături: una toamna, care se numea *întors* sau *întoarcere*, *ogor* etc., iar a doua primăvara, cînd se semăna. Cea de toamnă se făcea numai pe miriște, spunîndu-se că „se fac ogoa-

⁷⁴ D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, postfață și bibliografie de M. Popescu, București, 1973, p. 295.

⁷⁵ T. Pamfilie, *Agricultura* ... p. 103.

⁷⁶ T. Frîncu, G. Candrea, *Românii din Munții Apuseni*, București, 1888, p. 13.

⁷⁷ T. Pamfilie, *Agricultura* ... p. 104.

rele”⁷⁸. În Munții Apuseni grîul de primăvară urca pînă pe la 1200 m altitudine, mai ales pe locurile din Mocänime, gunoite cu staulele. Pe la sfîrșitul secolului trecut și începutul secolului nostru, țarinile mai bune, mai roditoare, erau pe înălțimi, unde solul nu fusese atît de secătuit și spălat ca în țarinile mai apropiate de sate, mai vechi în culturi. Se sta mai mult la sălașele de pe înălțimi, pentru pășunatul animalelor și gunoirea locurilor cultivate cu grîu, pentru îmblătît și consumul pe loc al furajelor. Înainte de primul război mondial s-a terminat construirea căii ferate înguste Turda—Abrud, iar după război tot mai multe bucate s-au adus din „țară”. S-a renunțat la iernatul animalelor pe înălțimi, deoarece impunea o viață grea. Pămîntul a sărăcit, dar oamenii au început să cultive la altitudini mai mici grîu de toamnă, cu rezultate mai bune decît cel de primăvară. S-a intensificat valorificarea terenurilor mai joase, în care recolta grîului de primăvară era mai slabă. Terenurile de pe înălțimi s-au întelenit pe alocuri, fiind folosite numai ca pășune. În multe părți grîul de primăvară a cedat locul cartofilor, menținîndu-se dintre păioase îndeosebi secara, mai roditoare.

Secara (Secale cereale L.) „vine la cînte în urma grîului, căci piinea făcută din făină de secară, deși nu este ca cea făcută din făină de grîu, este însă mai bună ca mămăliga”, scria T. Pamfilie⁷⁹.

Secara a fost preferată, în unele zone înalte, cu soluri sărace, altor păioase, fiind puțin pretențioasă la condiții climatice și de sol. Dealtfel secara, avînd o valoare nutritivă apreciabilă, a asigurat piinea multor zone muntoase.

Orzul (*Hordeum vulgare* L.) este, ca și secara, puțin pretențios la condiții climatice și de sol; el are o perioadă de vegetație scurtă, se coace de timpuriu, ceea ce contează mult în zonele înalte.

Orzul s-a menținut în culturi nu atît pentru întrebuintările casnice, cît pentru vînzare, deoarece pe piață au sporit cerințele de orz pentru fabricile de bere. În alimentație orzul a fost întrebuintat mai ales înainte de generalizarea porumbului în culturi. Din făină de orz se făcea în Munții Apuseni *coleașă*, un soi de mămăligă. De asemenea această cereală era utilizată pentru hrănirea animalelor. În unele sate din Transilvania se făcea din orz bere, numită în Țara Oltului *ologhină*.

Ovăzul (*Avena sativa* L.) a fost frecvent în culturi mai demult, cînd principalele transporturi se făceau cu caii, pentru care este o hrană substanțială, preferată. Chiar paiele sînt furaje de calitate, mai ales cînd se recoltează înainte de coacere. Ovăzul s-a menținut în culturi doar acolo unde caii au rămas principalele animale de muncă, ori se executau cu ei diferite cărașii. Ovăzului îi erau destinate terenurile cele mai sărace, fiind dealtfel o cereală mai puțin pretențioasă la condiții climatice și de sol.

Meiul, numit și *mălai*, *păsat* (*Panicum milliaceum* L.) este de asemenea o cereală puțin pretențioasă la condiții climatice și de sol, fapt pentru

⁷⁸ Ibidem.

⁷⁹ Ibidem, p. 102.

care a fost foarte frecvent în culturi pînă la răspîndirea porumbului, care i-a luat locul aproape peste tot.

În trecut meiul a constituit baza alimentației populației sărace, dar a cedat locul porumbului, mai productiv. Din făină se făcea mămăligă, iar pisat în pive se folosea la prepararea sarmalelor, plachiei etc. Din mei se prepara și braga. Ca și alte plante vechi, meiul a avut variate întrebuințări în medicina populară, dar și ca anexă în practicile magice.

Recoltarea păioaselor. Unealta străveche folosită în acest scop a fost *secerea*. Lama arcuită în formă caracteristică, cu gura dințată, are o coadă introdusă într-un *mîner* sau *mănunchi* de lemn. S-au folosit și seceri nedințate, care trebuiau mereu ascuțite cu o cută de gresie și bătute, ca și coasele. Secerile cu gură dințată erau confecționate de fierarii sătești, îndeosebi de cei din satele specializate în fierărit. Aceste seceri s-au menținut în folosință pentru recoltarea cerealelor în zonele mai sărace, pentru a se preveni scuturarea boabelor și chiar risipirea spicelor.

În zonele agricole mai bogate, pentru recoltatul cerealelor s-a folosit *coasa*, cu care munca era mai spornică; și aceasta conta foarte mult, mai ales acolo unde cerealele se cultivau pe suprafețe întinse și erau puține brațe de muncă. În multe părți se pune la coasă un *cerc*, care culca paiele într-o brazdă, din care se luau mai ușor și se legau în snopi. Cercul era format dintr-o nuia, prinsă la mijlocul toporiștii coasei; nuiaua se arcuia și se lega cu o sfoară în partea de jos a acesteia.

Insuficiența brațelor de muncă în zonele agricole, mai ales în perioada recoltatului, a determinat completarea lor cu cele disponibile din zonele înalte, unde muncile similare se efectuau cu întârziere de 2—3 săptămîni. Migrațiile sezoniere pentru munci agricole, îndeosebi pentru seceriș, au avut o mare amploare în trecut. Populația mai nevoiașă pleca în masă la secere „în țară” sau „la cîmp”, lucrînd în parte, pentru bucate. O amploare mai mică aveau migrațiile pentru săpatul porumbului, cositul finului, culesul porumbului și pentru îmblătît. Spre Cîmpia Transilvaniei cobora populația satelor din zonele muntoase ce o înconjoară și din Maramureș; spre cîmpia din vest coborau oșenii, moșii din vestul Munților Apuseni, pădurenii; spre Cîmpia Dunării coborau locuitorii satelor de la poalele Carpaților Meridionali; spre Podișul Moldovei și stepa Jijiei cobora populația satelor din Carpații Orientali și din Bucovina. Cei săraci abia așteptau să vină vremea lucrului „în țară”, de unde își procurau o bună parte din cerealele necesare.

Cerealele secerate se puneau pe miriște în *mănunchiuri*, din care *legătorii* făceau snopii. Paiele tăiate cu *coasa* cu *cerc* sau cu *cîrlig* se luau din brazde, numite în unele zone *polog*, și se făceau snopi. În Oltenia *coasa* cu *cîrlig* se numește și *coasă împiedicată*. În alte părți în loc de nuia se pune o *grebliță* sau *grebluță*⁸⁰.

Dacă bucatele nu erau coapte bine sau erau printre ele buruieni încă verzi, se lăsau să se usuce, ca să nu se „încingă” și să muzezească. Se

⁸⁰ Ibidem, p. 128.

legau și apoi se puneau cu spicele în sus. Prin Muscel poloagele tăiate cu coasa se făceau *pale* cu ajutorul furcii, după care se legau în snopi. Atunci când holdele erau slabe, în urma secetei, sau erau bătute de grindină, se tăiau cu coasa și se adunau cu grebla, ca furajele, în *porcoale*, *porcușori*, *căpițe* sau *bodi* etc.

Snopii secerăți se strungeau spre seară ori a doua zi și se clădeau în *căpițe*, *cruci*, *jumătăți* etc. Numărul snopilor astfel clădiți varia între 7 și 20, căpițele fiind mai mici în zonele joase și mai mari în cele înalte, unde de multe ori se clădeau pe pari, ca să nu le strice vânturile⁸¹.

Două căpițe sau jumătăți făceau o *claie*. Cu aceasta se simplificau diferitele socoteli sau învoieli pentru muncile agricole în parte, care se angajau nu numai la seceriș, ci și la îmblătīt, acolo unde acesta se făcea cu îmblăcii. Secerătorii primeau din 10—12 clăi secerate una, iar pentru îmblătīt se primea mai puțin.

Clăile se țineau pe miriști, să se mai usuce snopii, apoi se cărau în gospodării ori la ariile de îmblătīt sau treierat. În zonele înalte, unde se secera târziu și numai spre toamnă, cerealele se duceau în gospodării și se depozitau în podul șurelor. Pe aria acestora apoi se îmblăteau.

În unele sate, pe terenurile mai îndepărtate și mai greu accesibile existau adăposturi agricole-pastorale în care se depozitau și se îmblăteau cerealele, iar în gospodării se duceau numai grăunțele; paieile amestecate cu fin, ca mestecături, se foloseau pentru hrănirea animalelor.

În zonele joase, unde erau bucate multe și se coceau devreme, cerealele se depozitau afară, deoarece se treierau în plină vară. Snopii se clădeau în *stoguri* sau *clăi rotunde*, cu vîrfuri conice, ori în *șire*, *girezi* sau *șuri* dreptunghiulare.

Cele patru fețe exterioare ale șirei sau șurii se făceau din snopi puși unii lângă alții și unii peste alții, cu cotoarele în afară și spicele înăuntru. Când trupul șirei se înălța pe la 1—1,5 stînji, i se făcea *streașina*, de la care pornea în sus *coama*. Streașina consta dintr-un rînd de snopi cu spicele în afară, mai ieșite decît capetele snopilor. Pe măsură ce clăditul se înălța, snopii puși cu spicele în afară se trăgeau tot mai înăuntru, pînă se ajungea la vîrf, pe care se așeza un rînd de snopi cu spicele în partea dincotro băteau vînturile mai cu temei. Cositurile nelegate se făceau clăi sau stoguri.

În părțile muntoase ale Moldovei, în ținutul Neamțului și Sucevei, ovăzul nu ajungea să se usuce îndeajuns pe cîmp; de aceea se ducea în gospodărie și se punea pe suporturi asemănători cu cei ai colibelor improvizate pe cosituri, ori se clădea pe un pod de scînduri, într-o așa-numită *șură cu ocnită*⁸².

După ce se transportau și se clădeau în gospodării sau la ariile din marginile satelor, se aștepta vremea favorabilă pentru a începe îmblătītul sau treieratul cerealelor.

⁸¹ *Ibidem*, p. 130—135.

⁸² *Ibidem*, p. 147.

Imblătitul sau treieratul. Pentru separarea grăunțelor din spice se foloseau mai multe procedee. Mai frecvente au fost: *imblătitul cu imblăcii*, *călcatul pe arie*, *sfărîmatul cu vâlătrucul de piatră* ori cu *sania de imblătit* sau *dicania*.

Imblătitul cu imblăcii s-a practicat, pînă nu demult, în zonele în care s-au cultivat cereale puține și s-au recoltat tîrziu, ori acolo unde gospodăriile aveau șure spațioase, în care muncile se efectuau pe îndelete (fig. 14).

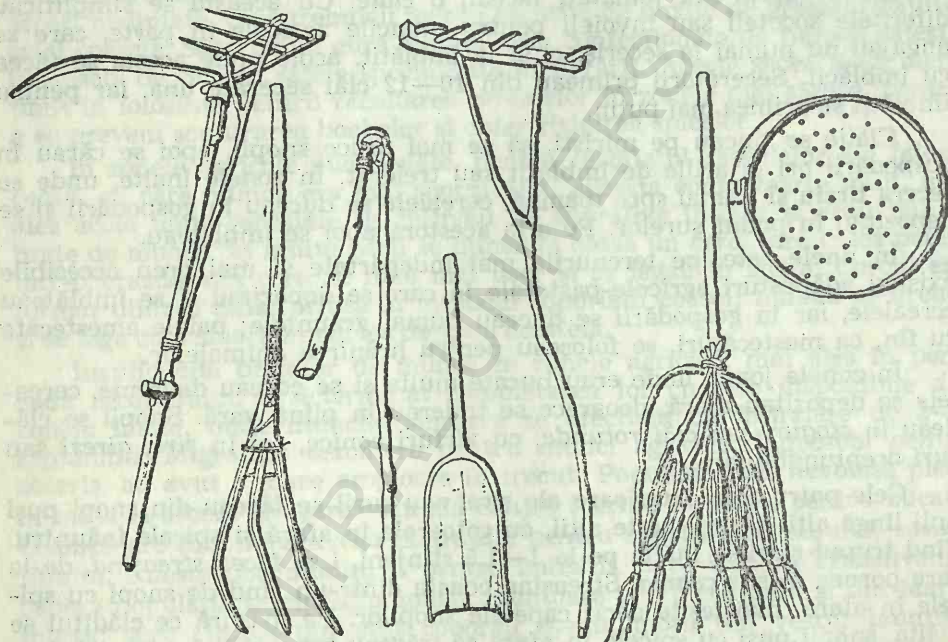

Fig. 14. Unelte de recoltat și imblătit (MER).

În vederea imblătitului se pregătea *aria șurii*, ori se făcea arie afară sub cerul liber. Pe aceasta se așezau snopii în două rinduri, cu spicele înspre interior și cotoarele spre exterior. Se loveau apoi cu imblăcii.

Imblăciul consta din două bucăți de lemn: una mai lungă, de care se ținea, numită *coadă*, *odîrja*, *odîrjea* sau *imblăciu*, și una mai scurtă, cu care se loveau spicele, numită *hădărag*. Cele două bucăți de lemn erau legate cu niște curele sau cu o funie tare, în formă de ureche, numite *oglade*, *oglejele*, *oglaghii*. Prin urechi se trecea o curea mai tare, *chiuzul*, *chiuzea*, care permitea bătaia hădăragului peste snopii de pe arie⁸³.

⁸³ T. Pamfilie, op cit., p. 198—199; L. Apolzan, *Observații asupra ocupațiilor...* p. 307—308.

O primă bătaie se făcea pe rîndurile snopilor nedezelegați. Se desfăceau apoi legăturile și se băteau întorcîndu-se, pînă se sfărîmau spicele și grăunțele cădeau pe arie. Atunci cînd îmblăteau doi sau mai mulți bărbați, aceștia își coordonau mișcările în așa fel încît bătăile să fie pline și cît mai dese.

Într-o a doua fază a îmblătitudinii se alegeau paiele de grăunțele scuturate pe arie, amestecate cu pleavă și paie sfărîmate. În acest scop se folosea o *greblă* cu colți mari, după care *vraful* sau *vravul* de grăunțe de pe arie se vîntura cu *vîntureașca*, o lingură specială cu coadă lungă, deschisă. Pentru strînsul vrafului și îndepărtarea plevei, a gozurilor, în timpul alesului boabelor sau grăunțelor se mai folosea o mătură specială din nuiele, *feleaza* sau *felezăul*.

Călcatul pe arie sau *treieratul* s-a practicat în zonele joase, unde erau bucate multe și nu existau suficiente brațe de muncă pentru îmblătitudinarea lor. În afară de aceasta, nu contau nici pierderile mai mari de grăunțe în desfășurarea muncilor.

Se pregătea o arie rotundă, în mijlocul căreia se puneă un par. Pe ariile mai mari parul lipsea, deoarece acestea erau îngrădite și se mînau caii liberi pe ele. Pe ariile cu par la mijloc se puneă un rînd de snopi cu cotoarele spre acesta, lăsîndu-se puțin loc ca să se poată învîrți în jurul lui cel ce mîna caii. Restul snopilor se puneau roată, cu spicele înspre par. Așezatul pe arie se numea *năsădit* sau *pusul pe arie*. Snopii se dezlegau; și după ce se încheia un rînd se făcea altul, cît ținea fața ariei. Griul așezat pentru a începe călcatul sau treieratul se numea *năsadă*. Griul cosit se împrăștia pe arii cu furca, cît mai uniform.

După năsădit începea treieratul: cu caii liberi, în *vraiste* mai demult; cu caii înjugați și legați de par cu o funie, care se înfășura și apoi se desfășura în timp ce erau mînați. *Jugul* era format dintr-o scîndură cu două găuri în care se introduceau și se înnodau dedesubt capetele unei *funii* sau *curmei*, care alcătuia jugul propriu-zis, un laț care se puneă în gîtul calului. La capete, jugul avea alte găuri, una pentru funia de legătură cu parul, cealaltă pentru jugul unui al doilea cal, dacă se treiera cu doi sau mai mulți cai. O învăluire și o dezvăluire se numea o *funie*. Numărul funiilor varia la îmblătitudinarea diferitelor cereale, deoarece grăunțele se scuturau mai ușor la unele și mai greu la altele. Cu atenție deosebită se urmărea înfășurarea funiei pe par, deoarece atunci cînd se încolăcea înel peste inel, fața ariei era călcată uniform, iar atunci cînd se făcea ghem, rămîneau rînduri necălcate.

Cînd începea treieratul caii se potcoveau, ca să fie cît mai eficace călcatul spicelor din năsadă. În afară de cai, în Moldova, se treiera și cu boii înjugați în jugul carului, uneori chiar cu o căruță goală sau cu cotiga plugului în urma lor, pe care stăteau cei ce îi mînau. Și boii se potcoveau în vederea treieratului.

Năsada se întorcea după un anumit număr de funii, pentru a fi călcate și spicele din josul ei. După un anumit număr de funii se făcea *al doilea întors*, iar cînd era vreme umedă se făcea și *al treilea întors*. Paele se

luau treptat de pe arie. Pe ea rămăneau boabele de grâu, amestecate cu pleavă și paie sfărâmate. Se alegeau sfărâmurile de paie, iar apoi, cu vintureașca și feleaza, se separau grăunțele de pleavă⁸⁴.

Treieratul cu vâlătucul sau *tăvălugul* de piatră, tras de cai, a fost practicat, pînă în timuri apropiate, în Dobrogea și estul Munteniei. Tăvălugul avea șase creste, care sfărâmau spicele, o gaură la mijloc cu o osie de fier, de capetele căreia se legau, ca la grapă, două brațe de lemn și o bucată de sîrmă sau o funie. De acestea îl trăgeau caii sau boii prinși în jugul lor cu tînjală⁸⁵. Animalele se învîrteau pe arie pînă sfărâmau bine spicele, ca la treieratul cu cai.

Un tăvălug pentru treierat se află și în expoziția Muzeului etnografic al Moldovei, achiziționat de la Vetrișoia, jud. Vaslui; semn că aria de răspîndire a uneltei a fost mai întinsă în trecut (fig. 15).

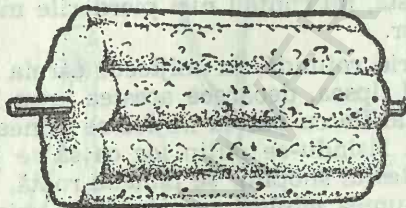

Fig. 15. Tăvălug pentru treierat, Vetrișoia-Huși (MEMI).

Treieratul cu sania sau *dicania* a fost practicat din antichitate, în lumea mediteraneană. La noi s-a păstrat această unealtă veche în Dobrogea, pînă în timpuri apropiate⁸⁶. Este formată din patru bucăți de scîndură mai groasă, ușor curbate în partea anterioară, ca și tălpile saniei, strîns legate prin două chingi și cuie pe partea superioară. Pe fața inferioară sînt introduse mai multe șiruri de așchii de cremene, cioplite anume, ca să sfărme spicele și chiar paiele. O sanie de acest tip, de la Cercu-Bîrnova, jud. Iași, se poate vedea în expoziția Muzeului etnografic al Moldovei, dovadă a răspîndirii uneltei pe o arie mai întinsă în trecut (fig. 16).

Mașinile de treierat, răspîndite în zonele agricole spre sfîrșitul secolului trecut, au înlocuit uneltele tradiționale. În primele decenii ale secolului nostru s-au răspîndit și în zonele înalte mașinile mici, acționate cu brațele, care au înlocuit îmblăcii, a căror arie de răspîndire s-a restrîns, supraviețuind doar pe ici-colo, prin colțuri de șure vechi sau odăi din cuprinsul hotarului.

Porumbul, păpușoiul sau *cucuruzul* (*Zea mays* L.) a fost adus în Europa spre sfîrșitul secolului al XVI-lea. La noi a ajuns mai tîrziu: în Muntenia în timpul lui Șerban Cantacuzino (1678—1689); în Moldova pe

⁸⁴ T. Pamfilie, *Agricultura* ... p. 202—205.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 207.

⁸⁶ I. Vlăduțiu, *Etnografia românească*, p. 219.

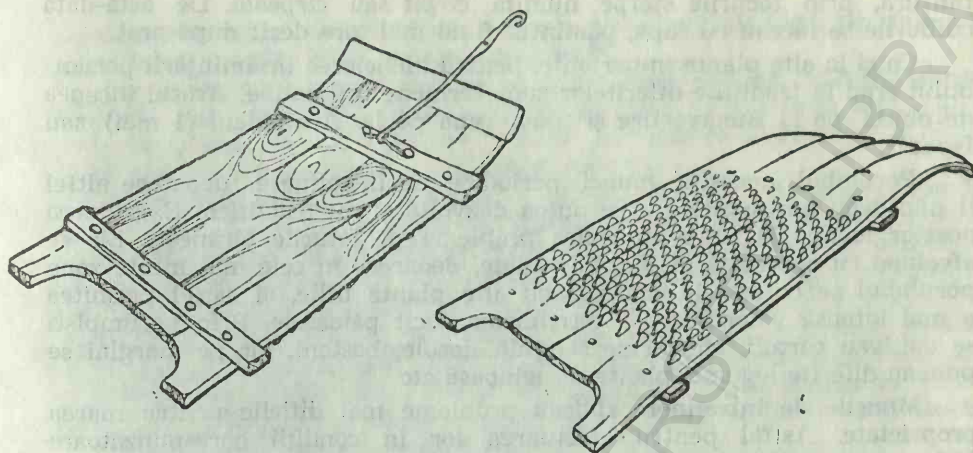

Fig. 16. Sante de tăiat pate, Birnova-Iași (MEMI).

la începutul secolului al XVIII-lea, în timpul lui Constantin Mavrocordat; în Transilvania în timpul principelui Gheorghe Răcozy I (1631—1648), dar ca plantă alimentară a fost utilizat abia de prin 1791⁸⁷.

Deși e mai pretențios la condiții climatice și de sol, iar cultivarea lui necesită mai multe munci, porumbul s-a extins în dauna altor cereale, ajungând în unele zone a doua sau chiar prima cultură, deoarece dă o producție mai bună la hectar decît păioasele.

Porumbul s-a adoptat și în zonele înalte, predominînd în culturi în satele de la poalele Carpaților Meridionali. Pe pantele mai înșorite și mai bine adăpostite din Țara Loviștei porumbul urca pînă la 1200 m și chiar mai sus, pe la Ciunget, Voineasa, Mălaia⁸⁸. Înainte de adoptarea lui în culturi predominau păioasele de primăvară, care urcau mai sus, pînă pe la 1400 m⁸⁹. Odată cu adoptarea în culturi a porumbului limita acestora a scăzut în altitudine. În alte părți s-a instalat pe terenurile joase din jurul satelor și a împins spre înălțimi limita culturilor de păioase, cum a fost cazul în Munții Apuseni, ținutul Năsăudului etc.

Pentru a se ușura muncile de cultivare, înainte de apariția mașinilor de semănat, prin Oltenia și Muntenia porumbul se punea uneori în *rînduri*, în *cuiburi*. După arat brazdele nu se grăpau, ci se lăsau așa cum rămîneau după plug, iar după ce se termina de arat locul, din trei în trei brazde, între a doua și a treia, se făcea cu călciul un cuib în care se puneau 6—7 boabe de porumb. Cuiburile le făceau *puitorii* din mers, la doi pași, cu călciul piciorului drept. Uneori cuibul se făcea cu *parul* sau *cotonoaga*. Dacă se întîmpla ca boabele puse să nu răsară peste tot, se făcea a doua

⁸⁷ Z. Panțu, *Plantele cunoscute de poporul român*, ed. 2-a, București, 1929, p. 212.

⁸⁸ S. Opreanu, *Cîteva date noi privitoare la limita superioară a culturii porumbului în România*, sep. ex. „LIGC”, VIII, Cluj, 1947, p. 8—9.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 7.

puitură, prin locurile sterpe, numită *cîrpit* sau *cîrpeală*. De astă-dată cuiburile se făceau cu sapa, pământul fiind mai tare decît după arat.

Ca și la alte plante importante, pentru încheierea însămințării porumbului erau în tradițiile diferitelor zone termene ultimative. Aratul începea de obicei pe la Bunavestire și ținea pînă pe la Armindenii (1 mai) sau Ispas⁹⁰.

Porumbul necesita munci periodice de întreținere, deoarece altfel îl năpădeau buruienile, nu se putea dezvolta și nu fructifica. Executarea acestor lucrări la timp nu ridica probleme pe loturile țărănești. Ele se efectuau cu deosebită grijă, pe îndelete, deoarece în cele mai multe zone porumbul se cultiva în amestec cu alte plante utile, și astfel permitea o mai intensă valorificare a terenurilor decît păioasele. Prin porumbiști se cultivau cartofi, cîneapă de sămință, fasole, bostani, iar pe margini se puneau diferite legume, plante oleaginoase etc.

Muncile de întreținere ridicau probleme mai dificile pentru marea proprietate. Astfel pentru efectuarea lor în condiții corespunzătoare I. Ionescu recomanda: „Introducerea uneltelor și mașinilor agricole are să aibă o înrîurire salutară asupra îmbunătățirii cultivei plantelor. O grapă bună, amănunțind bulgării, infoind ogoarele, va permite semînțelor a cădea în pământul cel mai bine pregătît pentru reușita lor. Sapa de cal va putea înlocui prășitul dintii al popușoilor și rărița prășitul de al doilea și cu aceste două mașini se va face economie considerabilă în cheltuielile de producere”⁹¹.

Insuficiența brațelor de muncă în zonele agricole, mai ales pe marile proprietăți, a determinat adoptarea diferitelor unelte și practici, apoi a mașinilor folosite în alte părți. Dintre unelte, pe un prim plan s-au situat sapa de cal și rărița, iar dintre practicile adoptate în perioada întreținerii culturilor, atît de către proprietari cît și de către arendașii moșiilor, au fost muncile în *dijmă* sau în *parte*, pentru prășit și cules. Acestea erau efectuate în mare parte de populația zonelor înalte, care cobora în masă, la *cîmp* sau în *țară*, la *prășitul* sau *săpatul* porumbului, ca și la culesul acestuia.

Muncile de întreținere începeau cu *prășitul* sau *sapa* dintii, cînd se făcea o primă *rărîre* și *mușinoire*, *mușuroire* sau *mușunoire*. Acolo unde porumbul se semăna în rînduri, firele se răreau prin tăiere, ca să nu se miște din loc cele lăsate în cuib: trei-patru mai viguroase. *Prășitul* al *doilei* sau *sapa de-a doua* se făcea la 3—4 săptămîni după prima, în funcție de dezvoltarea plantelor și a buruienilor. Se făcea o a doua *rărîre* și se completa *mușuroirea*. Acolo unde porumbul se semăna în rînduri, la 2 sau 3 săptămîni după prășitul dintii se făcea *rărițatul* cu *rărița*. Unealta cu care se scurma pământul printre rînduri, cu două cormane fixe care răsturnau pământul spre cuiburi, avea o construcție asemănătoare cu tipurile mai vechi de pluguri de lemn cu brăzdar simetric. Dealtfel și părțile ei compo-

⁹⁰ T. Pamfilie, *Agricultura* ... p. 69—71.

⁹¹ I. Ionescu, *Agricultura* ... Dorohoi, p. 464.

nente aveau nume asemănătoare cu cele ale plugului: *plaz*, pe care era fixat fierul, *grindei*, *bîrță*, *coarne*, *cormană*⁹².

La o săptămînă după rărițat se făcea sapa a doua, mușuroindu-se cuiburile. În unele zone, în anii ploioși, se făcea și o a treia sapă. Cu a doua sau a treia sapă se încheiau muncile de îngrijire a culturilor, a căror efectuare la timp constituia o cerință importantă.

Porumbul, bine copt toamna, se culegea în cele mai multe zone în două etape. Într-o primă etapă se rupeau știuleții și se duceau în gospodării, desfăcuți de pănuși ori nedesfăcuți, ca să nu se întîrzie prea mult culesul. Se tăiau apoi tulpinile, *cocenii*, *hluji* sau *tuleii*, care se legau în *jupi*, se adunau în *clăi*, *glugi* etc. și se lăsau prin ogrăzi sau se duceau în gospodării, unde se clădeau și se țineau pînă iarna, cînd se foloseau la hrănirea vitelor. În unele zone se tăiau tuleii și se puneau în jupi; după ce-i terminau de tăiat, gospodarii rupeau știuleții, desfăcuți de pănuși ori nedesfăcuți. În alte zone se culegea porumbul cu totul: se tăiau tulpinile cu știuleți și așa se transportau în gospodării.

În toamnele ploioase, cînd nu se cocea bine, porumbul se punea prin podul caselor, iar cînd prisosea se folosea pentru hrănirea animalelor. Porumbul se păstra cu grijă, deoarece constituia, în multe zone, hrana de toate zilele, fiindcă mămăliga se prepara mai ușor și mai repede decît piinea. Aceasta conta foarte mult în zonele în care femeile erau mereu alături de bărbați la diferitele munci agricole, ca și acolo unde nu erau lemne multe și bune de foc, cu care să se încălzească cuptoarele pentru copt piinea și mălaiul. În cantități mai mici piinea și mămăliga se coceau sub țest, cu foc mai puțin.

Azi piinea și-a recîștigat locul în alimentația țărănimii, fiind preparată în tot mai numeroase brutării comunale.

Cartoful (*Solanum tuberosum* L.). Originară din America, planta s-a răspîndit în agricultura europeană începînd din secolul al XVI-lea. La noi a ajuns în urma porumbului, împreună cu care s-a cultivat în multe părți.

Fiind mai nou în culturi, cartoful a primit denumiri foarte diferite, pe alocuri de la un sat la altul⁹³.

Pentru marea proprietate cartoful nu a prezentat prea mare interes, deoarece necesita numeroase munci de întreținere, ca și porumbul, iar posibilitățile de valorificare au fost restrînse, pînă la dezvoltarea industriilor mari de prelucrare. În schimb pentru țărani din multe zone, în special din cele muntoase și nordice, cartofii au fost o adevărată binefacere, ca dealtfel în toată Europa centrală muntoasă și în Europa nordică.

Cartoful a restrîns mult suprafețele cultivate cu cereale, fiind mult mai productiv, chiar și pe înălțimi, unde condițiile climatice sînt mai aspre. Limita în altitudine a culturii cartofului a depășit-o pe aceea a păioaselor de primăvară, apropiindu-se în Munții Apuseni, pe la Poșaga de Sus și Bistra, de 1400 m.

⁹² T. Pamfilie, *Agricultură*... p. 77—79.

⁹³ *Ibidem*, p. 183—189; Al. Borza, *Dicționar etnobotanic*, București, 1968, p. 161—162.

Cartofii dau recolte bune și în țelini, iar pe alocuri gunoiul pentru fertilizarea solului se pune numai în cuiburi, acolo unde era puțin ori se transporta cu greu pe ogoare.

Cartofii au ajuns o cultură de bază în multe zone mai puțin favorabile porumbului, cum sînt Munții Apuseni, Țara Birsei, Țara Oltului, Secuimea, ținutul Sucevei, Cîmpulungului etc. Ei dau o producție mai mare decît celelalte plante cultivate în aceste zone, fiind întrebuințați atît în alimentație, cit și la hrănirea animalelor, în primul rînd a porcinelor; de aceea au devenit o cultură obișnuită peste tot, în grădini sau țarini, prin porumbiști sau locuri aparte. Pe lingă valoarea nutritivă cartofii mai prezentau avantajul că se păstrau bine peste iarnă, pînă primăvara, cînd răsăreau alte plante alimentare.

Plantele oleaginoase au avut un rol foarte important în alimentație în trecut, mai ales în perioadele în care nu se consumau grăsimi și cărnuri.

Numărul speciilor furnizoare de semințe oleaginoase a fost restrîns, nu numai la noi, ci în cea mai mare parte a Europei. Avantajată a fost numai lumea mediteraneană, patria de origine a *măslinului* (*Olea europaea* L.), din ale cărui fructe se extrăgea untdelemnul, folosit în alimentație, ca și fructele cunscruate, cu care grecii au făcut un vechi și larg comerț. La noi uleiul s-a extras multă vreme numai din nuci, semințe de cînepă și în. Au apărut apoi în culturi bostanul și floarea-soarelui, a căror semințe sînt mai bogate în ulei.

Nucul (*Juglans regia* L.). Pom mediteranean, care crește spontan în locuri bine adăpostite, cu microclimat blînd, cultivat peste tot unde iernile nu sînt prea friguroase, nucul a fost prețuit pentru fructele lui bogate în ulei, întrebuințate în alimentație sub diferite forme, pentru lemnul său frumos, ca și pentru frunze și coji, care se foloseau în mod curent la vopsit și în medicina populară.

În depresiunile și micile bazine din sudul Carpaților Meridionali, în cele din vestul Munților Apuseni, în Banatul înalt, în jurul Băii Mari etc. sînt nuceturi numeroase, care dau o producție apreciabilă de fructe.

O bună parte a nucilor erau întrebuințate în trecut pentru prepararea uleiului. Miezul nucilor se pisa în pive de mină și apoi se ducea la presele obișnuite pentru storsul uleiului. Uleiul de nucă a cedat locul celui de bostan, generalizat în culturile de porumb, apoi celui de floarea-soarelui, cultivată în acest scop pe suprafețe tot mai întinse.

Cînepa (*Cannabis sativa* L.) a fost cultivată peste tot în trecut, nu numai pentru fibrele textile, ci și pentru semințele oleaginoase. Semințele obișnuite de la cînepa de toamnă sau de la cea semănată prin porumbiști se întrebuințau în alimentație sub formă de făină, cu care se prepara *juțfa*, *bîrța* sau *tîrba*, iar o parte se foloseau pentru extragerea uleiului. Semințele se pisau în pive, iar făina obținută se ducea la presele obișnuite pentru storsul uleiului.

Înul (*Linum usitatissimum* L.) a fost preferat, în unele zone, cinepii, nu numai pentru fibrele lui mai fine, ci și pentru faptul că este mai puțin pretentios la condiții de sol. Semințele de in se pisau în pive de mină sau în instalații pentru pisat, se cerneau și apoi se pregăteau pentru stors în presele obișnuite pentru extragerea uleiului.

Bostanul (Cucurbita pepo L.) s-a cultivat, de obicei prin porumbiști, pentru fructele sale întrebuințate în alimentația oamenilor și mai ales a animalelor. Din semințe se extrăgea un ulei cu gust aparte, plăcut, folosit în alimentație mai ales în lungul post al Paștilor, când se făceau cu el „zămuri“, se găteau cu el cartofii, ori se puneau pe ceapă sau pe varză acră; de asemenea se amesteca cu usturoi tăiat mărunt ori pisat și se „întingea“ în el cu piine etc.

Floarea-soarelui sau *răsărita* (Helianthus annuus L.). Plantă viguroasă originară din America, floarea-soarelui a devenit principala furnizoare de ulei comestibil, fiind prezentă și în creațiile folclorice, nu numai datorită utilității și frumuseții ei, ci și sub influența heliotropismului inflorescențelor galbene aurii, care se întorc după soare.

Condimente, legume și alte plante alimentare. În dosul curților caselor din satele adunate, într-o parte a grădinilor din satele răsfirate ori risipite, adeseori într-o grădiniță aparte, erau nelipsite o seamă de plante vechi, folosite în alimentație crude ori gătite, în diferite mâncăruri și amestecuri. O parte din ele, care nu aveau loc în grădini, se cultivau prin țărini, în capete de locuri pregătite în acest scop. Unele din aceste plante au constituit, din antichitate, nu numai alimente, ci și leacuri importante și chiar anexe în diferite practici magice, cum a fost leușteanul și usturoiul.

Vechimea în culturi a celor mai importante dintre ele este atestată și de originea numelui lor comun: *mazăre* (dacic)⁹⁴, *ceapă* (lat. *caepa*), *usturoi* (lat. *ustulare*), *ai* (lat. *alium*), *pur* (lat. *porrum*), *curechi* (lat. *colic(u)lus*), *varză* (lat. *vir(i)dia*), *pepene* (lat. *pepo*, *pepinis*), *leușteanul* (lat. *liguisticum*, gr. *liguistikon*), *cimbru* (gr. *thimbros*), *salată* (ngr. *salata*) etc.⁹⁵

Plantelor autohtone li s-au alăturat specii ameliorate în timp și specii de origine extraeuropeană, îndeosebi americane: *ardeiul* (*Capsicum annum* L.), *roșiile* (*Lycopersicum esculentum* Mill.) etc.

Vom semna pe cele mai importante și mai frecvente în trecut, când cei ce nu le cultivau trebuiau să bată la ușa altora și să le ceară, ori să le ducă dorul, pînă li se oferea ocazia să și le procure de prin țiguri.

Importanța acestor plante a fost intuită de timpuriu, pretutindeni; de aceea au apărut numeroase credințe referitoare la originea lor și obiceiuri în legătură cu semănatul și îngrijirea culturilor, cu furtul lor etc.

Ceapa (*Allium cepa* L.) e un vechi aliment, condiment și leac popular, care s-a cultivat peste tot, cel puțin pentru uz culinar. Primăvara și vara se întrebuințau frunzele și tulpinile, apoi bulbii, folosiți ca aliment obișnuit în zilele de post. De aceea cepei i se mai spunea și *slănină de post*, *brînză sîrbească*⁹⁶.

Vechimea cepei în culturi este atestată și de numeroasele varietăți locale, apărute în zelul depus în unele sate pentru obținerea de producții cit mai mari și de bună calitate, destinate nu numai consumului casnic, ci și valorificării lor pe piață. Dintre varietățile mai apreciate menționăm: ceapa de Dărăști, de Filiași, de Macău, de Țirgu Frumos, de Țibulcani, de

⁹⁴ I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, p. 204.

⁹⁵ Dicționarul limbii române moderne, București, 1958.

⁹⁶ T. Pamfilie T., *Agricultura* ... p. 191.

Făgăraș, de Turda, de Reghin, de Buzău, ca și ceapa albă românească, moldovenească, de baltă etc.⁹⁷

Sate specializate în grădinărit au fost în apropierea orașelor și la ieșirea râurilor mai mari din munți, mai puțin favorabili cultivării cepei și a altor legume. Un astfel de sat a fost Mocodul, situat la ieșirea Someșului Mare din ținutul muntos al Năsăudului. Pe terenuri bine pregătite, în straturi, se însămînța primăvara ceapă pentru răsădit. Cînd era bună de răsădit, pe la sfîrșitul lunii mai și începutul lui iunie, se smulgea, se făceau legături de cca 1 kg, numite *droburi*, pe care sătenii le duceau cu căruțele la tirgurile din Năsăud, Bistrița, Dej, Gherla etc. Din cei 190 capi de familie care au făcut negoț cu ceapă în anul 1938, cînd Mocodul avea 228 gospodării, 183 au cumpărat cu banii adunați lină din tirgurile de la Gherla, Dej, Bistrița, Năsăud etc., pe care au prelucrat-o, țesînd din ea pănură pentru sumane și cioareci, destinată în cea mai mare parte vînzării prin centrele învecinate sau mai îndepărtate, pînă spre Baia Mare.

O parte din ceapă sătenii o păstrau pentru răsădit pe parcelele cele mai bune din hotar. Toamna o scoteau din pămînt și o făceau *cununi*, pe care le valorificau la aceleași tirguri, unii în septembrie, alții le mai păstrau și le valorificau iarna. Cu banii cîștigați pe cununile de ceapă își procurau alte bunuri necesare traiului⁹⁸.

Femeile sărace din satele specializate în grădinărit din cursul inferior al Arieșului se porneau cu ceapă și alte legume prin satele din Mocănime, unde obțineau în schimbul lor caș, brînză, slănină etc. Ceapa se cultiva prin grădini și în Mocănime, dar era mică și iute, nu așa bună ca ceapa de Turda.

Pe lîngă ceapa obișnuită se cultiva prin grădinile țăranilor și multă ceapă măruntă, mai puțin pretențioasă la condiții de sol și care nu necesita prea multe munci de îngrijire, cum era *arpagicul* (*Allium schoenoprasum* L.), *ceapa măruntă* sau *hajmele* (*Allium ascalonicum* L.), *ceapa de iarnă* (*Allium fistulosum* L.). Acestea au înlocuit-o nu numai în alimentație, ci și în medicina populară.

Ceapa era între leacurile obișnuite pentru bube, bătăături, indigestii etc. Cojile se foloseau la vopsit. În Muntenia și Dobrogea ceapa se da în dar pentru sufletul mortului. Se folosea și în alte obiceiuri⁹⁹.

Usturoiul sau *aiul* (*Allium sativum* L.) se cultivă din vechime peste tot, ca și ceapa, pentru multele-i întrebuințări în alimentație, medicina populară, obiceiuri și practici magice. Ca să nu se amîne punerea lui, toamna sau primăvara, s-au stabilit termene ultimative, iar despre femeile care le neglijau se spunea că o să le doară capul etc. Consumul usturoiului în anumite zile era un obicei tradițional în multe zone.

Usturoiul se întrebuința în alimentație la gătit și la condimentarea diferitelor preparate de carne sau la prepararea mușdeiului. De aceea era nelipsit din casele țăranilor. În lipsa speciei cultivate s-au folosit pe alo-

⁹⁷ Al. Borza, *Dicționarul etnobotanic* ... p. 14.

⁹⁸ Gh. Reteganul, V. Zinelu, *Mocodul un sat de cultivatori de ceapă și producători de pănură din granița Năsăudului*, în *60 sate românești*, vol. V. București, 1942, p. 79—85.

⁹⁹ A. Gorovei, *Botanica populară*, în „Sezătoarea”, vol. XV, Fălticeni, 1915, p. 21.

curi speciile spontane de *Allium*, ca *aiul de pădure* sau *leurda* (*Allium ursinum* L.), *aiul sălbatic* sau *purul* (*Allium rotundum* L.), *purul* sau *usturoiul sălbatic* (*Allium vineale* L.).

Varza sau *curechiul* (*Brassica oleracea* L. var. *capitata* L.) s-a cultivat peste tot în grădinile țărănești, sau în mici loturi aparte din țărini, în *curechiști*, situate pe alocuri lângă cinepiști, deoarece se face mai bine în locuri umede. Pe suprafețe mai întinse varza se cultiva în satele specializate în grădinărit, care o valorificau toamna prin târguri, de unde și-o procurau, pentru iarnă, pentru murat, o mare parte din locuitori. Varza murată constituia un aliment de bază în timpul iernii, pînă primăvara, consumîndu-se cu un adaus de ulei, ori pregătită cu carne.

Salata sau *lăptuca* (*Lactuca sativa* L.) era frecventă prin grădinile țărănești, deoarece nu este pretențioasă în culturi și se dezvoltă primăvara de timpuriu, cînd sînt puține verdețuri. Adeseori ea crește prin grădini, din semințe scuturate.

Fasolea (*Phaseolus vulgaris* L.), originară din America de Sud, a luat locul legumelor autohtone, fiind mai productivă, mai nutritivă și mai gustoasă. Ea a fost preferată și pentru faptul că dădea recolte bune și în culturi mixte, îndeosebi cu porumb, odată cu care se prășea și se rărea, dacă era cazul. Deși relativ nouă în culturi, fasolea are numeroase varietăți locale ¹⁰⁰.

Unii o puneau în cuiburi, în rînduri sau numai pe margini, cu sapa. Alții amestecau semințele de fasole cu boabele de porumb, și le semănau deodată.

Două varietăți au fost mai frecvente: *fasolea oloagă*, cu tulpini scurte, preferată în zonele joase, deoarece nu necesita pari și avea o perioadă de vegetație mai scurtă; *fasolea de harag*, *de par* sau *urcătoare* etc., cu tulpina înaltă, volubilă, care necesita un suport (un par sau numai tulpina unui fir de porumb) pentru a se urca în jurul lui, avînd astfel o perioadă de fructificație mai lungă.

Păstăile erau un aliment de bază în timpul verii, iar boabele din toamnă pînă în primăvară, atît în zilele de dulce, cît și în cele de post.

Mazărea (*Pisum sativum* L.), al cărui nume, de origine dacică ¹⁰¹, arată vechimea acestei legume în culturi pe meleagurile patriei noastre, este una dintre cele mai vechi plante de cultură. Oamenii au început să o îngrijească din neolitic, pentru păstăi și boabe.

Tecile fructului se mîncau crude, avînd un gust dulceag. Boabele verzi sau uscate se găteau, avînd o mare valoare nutritivă. Cu toate acestea a fost înlocuită de fasole, mai rezistentă și mai productivă.

Lintea (*Lens culinaris* Medik.) este de asemenea veche în culturi, în jurul Mediteranei, ca și la noi, dar ea a cedat locul fasolei, avînd boabele mici și fără spor.

Bobul sau *fava* (*Vicia faba* L.), originar din Asia, este o plantă veche în grădinile țărănești. Frunzele crude se foloseau ca salată, iar boabele la gătit. Ca să nu se amîne însămintarea bobului s-au stabilit din bătrîni ter-

¹⁰⁰ T. Pamfilie, *Agricultura* ... p. 182—186.

¹⁰¹ I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, p. 199—204.

mene ultimative, ca și la alte specii utile¹⁰². În cursul timpului bobul a primit și alte întrebuințări, în medicina populară și în practicile magice.

Castraveții sau *pepenii*, cum se numesc în Moldova și Bucovina (*Cucumis sativus* L.), erau nelipsiți prin grădinile țărănești, pe marginea porumbiștilor din țărini, fiind întrebuințați în alimentație, peste tot, ca salată vara și murați iarna. Tulpinile și fructele s-au mai folosit în medicina populară¹⁰³.

În zonele mai secetoase, unde erau puțini pomi fructiferi, au fost frecvenți în culturi *pepenii galbeni* (*Cucumis melo* L.) și *pepenii verzi*, *lubențele* sau *harbuzii* (*Citrullus vulgaris* Schrad.).

Condimente vechi obișnuite, nelipsite prin grădinile țărănești, au fost *cimbrul* (*Satureja hortensis* L.), *leușteanul* (*Levisticum officinale* L.), *mărarul* (*Anethum graveolens* L.), cu variate întrebuințări și în medicina populară. În timpuri mai apropiate au fost adoptate și s-au răspândit prin grădinile țărănești *roșiile* (*Lycopersicon esculentum* Mill.), *ardeii* (*Capsicum annuum* L.), *vinetele* (*Solanum melongena* L.), iar dintre rădăcinoase *morcovul* (*Daucus carota* L.), *pătrunjelul* (*Petroselinum hortense* Hoffm.), *țelina* (*Apium graveolens* L.) etc.

Plantele textile au avut o importanță deosebită în viața țăranimii, în ocupațiile casnice, până când s-au ieftinit țesăturile de bumbac.

Vechi furnizoare de fibre pentru confecționarea țesăturilor în lumea europeană au fost *cinepa* și *inul*, pentru care poporul nostru a păstrat numele latin.

Cinepa (*Cannabis sativa* L.). Deși crește ca buruiiană în unele regiuni din Asia până în zilele noastre, *cinepa* a devenit pretențioasă în culturi. *Cinepiștile* necesitau o bună gunoie, soluri mai umede și afinate; de aceea ele erau de obicei pe lunci, mai aproape de apa pentru topitul tulpinilor, din care se extrăgeau fibrele.

Ca importanță, în economia țărănească tradițională, *cinepa* urma grîului și porumbului; de aceea nu întîmplător au apărut numeroase credințe și obiceiuri în legătură cu ea, în care erau exprimate dorințele referitoare la producția și calitatea ei.

În zonele mai sărace *cinepa de vară*, purtătoarea florilor bărbătești, se culegea fir cu fir, iar cea *de toamnă* se recolta mai tirziu, după ce se coceau semințele. În zonele joase se culegeau și se prelucrau împreună. Pentru sămînță și fibre groase și lungi, necesare confecționării funiilor, se cultiva prin porumbiști.

Prelucrarea fibrelor de *cinepă* a constituit una din cele mai importante ocupații casnice, până pe la începutul secolului nostru.

Inul (*Linum usitatissimum* L.) nu era așa de pretențios în culturi și furniza fibre mai fine, care au fost preferate pentru confecționarea țesăturilor în multe zone. A fost cultivat și pe solurile mai sărace din zonele înalte, puțin favorabile cultivării *cinepii*. Azi inul e o raritate prin grădinile țărănești; în schimb sporesc culturile de in pentru cerințe industriale, ca și în cazul *cinepii*.

¹⁰² T. Pamfilie, *Agricultura*... p. 187.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 180—182.

Plantele ornamentale au fost aproape nelipsite din grădinile și ferestrele caselor țărănești. Unele erau cultivate pentru mirosul lor plăcut, păstrate acum doar ici-colo, cum sînt: *calapărul* (*Tanacetum balsamita* L.), *lemnul domnului* (*Artemisia abrotanum* L.), *floarea-raiului* sau *bănatul* (*Geranium macrorrhizum* L.), *măghiranul* (*Majorana hortensis* Mnch.), *mătura-raiului* sau *pelinița* (*Artemisia annua* L.), *isma* sau *mintă crească* (*Mentha crispa* L.), *roinița* sau *mătăcina* (*Melissa officinalis* L.), *busuiocul* (*Ocimum basilicum* L.) etc. Unele erau și leacuri importante. Altele, în-deosebi busuiocul, erau întrebuințate la farmece și în practicile cultice, legate de diferite obiceiuri.

Altele plante erau cultivate pentru florile lor frumoase. Mai frecvente au fost *trandafirul* (*Rosa* sp.), *liliacul* sau *scumpia* (*Syringa vulgaris* L.), *bujorul* (*Paeonia officinalis* L.), *gherghinele* (*Dahlia variabilis* Desf.), *mîcșunelele* (*Cheiranthus cheiri* L.), *mușcata* (*Pelargonium zonale* Ait.) etc.

Pe lângă acestea, prin grădinile babelor doftoroaie creșteau și cîteva plante de leac mai frecvente în întrebuințări, la oameni și la animale, cum erau *spînzul* (*Helleborus purpurascens* W. et K.), *armurariul* (*Silybum marianum* (L.) Gärtn.), *macul* (*Papaver somniferum* L.), *urechelnița* (*Sempervivum tectorum* L.), *șoldina* (*Scopolia carniolica* Jacq.) etc.

*

Agricultura, după cum reiese din varietatea tehnicilor schițate, a speciilor cultivate, din bogăția tradițiilor, a fost ocupația de bază a poporului nostru. Ea s-a adaptat condițiilor specifice diferitelor zone etnografice, sub impulsul cerințelor complexe ale traiului, în primul rînd al alimentației zilnice, bazată în toate timpurile pe produse vegetale. Diversificarea culturilor a fost impusă și de interdicțiile cultice pentru consumul produselor animale, o mare parte din an.

Pe lângă pîine, cu variate forme rituale în obiceiurile tradiționale, mai trebuiau și alte alimente sau legume, pentru cele două sau trei mese zilnice. Oamenii de pretutindeni s-au străduit să le cultive pe lângă case, deoarece unele se consumau crude, iar o parte trebuiau să asigure rezervele necesare din toamnă pînă în primăvară, cînd predominau zilele cu regim vegetarian, prin cele mai lungi posturi de peste an. De aceea, pe lângă culturile agricole, oamenii au mai ocrotit și îngrijit pe lângă case și alte plante utile, în primul rînd pomii și vița de vie.

POMICULTURA

Cultivarea pomilor fructiferi are tradiții îndelungate pe teritoriul patriei noastre, datorită condițiilor naturale favorabile și a importanței pe care au avut-o în alimentație fructele și tot mai variatele produse obținute din ele. Vechimea pomiculturii este atestată de descoperirile arheologice, de documentele istorice și vestigiile etnografice.

Spre deosebire de alte plante utile cultivate, arborii fructiferi erau frecvenți prin rariștile pădurilor. Sădindu-se merii și perii pădureți, porumbarii, pe lângă case, prin grija continuă a oamenilor, fructele lor s-au îmbunătățit, și odată cu aceasta a început pomicultura, dezvoltată odată cu agricultura. Probabil din neolitic au început oamenii să ocrotească pomii pădureți, chiar dacă nu știau încă cum să-i îngrijească și să-i îmbunătățească.

În stadiul mai avansat de dezvoltare a ocupației au apărut și diferite obiecte casnice folosite pentru gătit și servirea fructelor. Două tipuri funcționale de produse ceramice au fost folosite din vechime în acest scop: stecurătorile și vasele cu picior de tipul fructierelor. Stecurătorile au avut întrebuințări multiple, între care și stecurarea poamelor fierte, îndeosebi a merelor și prunelor, în vederea întrebuințării lor în alimentație, ca și a legumelor mai vechi, cum a fost mazărea, cultivată încă din neolitic ¹⁰⁵.

Stecurătorile sînt atestate arheologic din epoca bronzului și au avut o largă răspindire în Dacia, atît în ținuturile extracarpătice, cît și în cele intracarpătice ¹⁰⁶. Stecurătorile de lut ars, confecționate în satele specializate, erau nelipsite din gospodăriile țărănești, pînă nu demult, cînd au fost înlocuite de cele de proveniență industrială.

Vasele cu picior lung, de tip fructieră, au apărut în perioada bronzului, dar au devenit obiecte nelipsite în cadrul oricărei așezări, în a doua fază de dezvoltare a ceramicii daco-getice (sec. III—II î.e.n.). Din prima fază (sec. V—IV î.e.n.) s-au descoperit puține fructiere sau fragmente ale acestora, ce aparțin ceramicii fine; dar în a doua fază, lucrată la roată, fructiera a încetat să mai fie, foarte probabil, o piesă de lux costisitoare, și de aceea o găsim din abundență în toate așezările dacice, oricît de modeste ar fi ele ¹⁰⁷. Alături de alte numeroase unelte și obiecte casnice, rezultate din descoperirile arheologice, fructierele documentează rapidă înflorire economică a societății daco-getice în secolele III—II î.e.n. ¹⁰⁸.

În dezvoltarea pomiculturii un rol important l-au avut legăturile cu lumea greacă, care a preluat experiența acumulată de-a lungul veacurilor de către popoarele Orientului antic, a îmbogățit-o și a transmis-o romanilor și altor popoare ¹⁰⁹. Încă în vremea lui Hipocrate (460—377 î.e.n.) era încurajată pomicultura și erau pedepsiți aspru cei care distrugeau sau furau vreun pom. Hipocrate însuși a scris despre „înmulțirea artificială” a pomilor prin altoirea în oculație ¹¹⁰.

O etapă importantă în dezvoltarea pomiculturii a început după cucerirea Daciei de către romani. Lucrările de agronomie, științe naturale și botanică, mai ample, din ultimele secole ale mileniului I î.e.n. și primul secol al erei noastre, au capitole importante referitoare la pomii fructiferi,

¹⁰⁵ I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, p. 201—202.

¹⁰⁶ I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică cu specială privire la Transilvania*, București, 1969, p. 135, 171.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 126—131.

¹⁰⁸ H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972, p. 34—54.

¹⁰⁹ *Pomologia Republicii Populare Române*, I, 1963, p. 20—25.

¹¹⁰ *Ibidem*, I, p. 26.

descriind principalele soiuri, dînd indicații asupra cultivării lor, începînd cu lucrarea solului, plantarea puieților, tehnica altoirii etc. Columella, unul din cei mai de seamă agronomi romani, în lucrarea sa *De re rustica* descrie 8 soiuri de măr cunoscute și cultivate de romani, 18 soiuri de păr, 3 de gutui, 12 de smochin și alte soiuri de piersic, cais, măslin ¹¹¹. Plinius cel Bătrîn (23—79 e.n.), în *Historia naturalis*, descrie 35 soiuri de păr, 17 soiuri de măr, 5 soiuri de piersic, 9 de cais, 10 de cireș, 12 soiuri de prun, 3 de nuc, 6 de gutui, 3 de dud etc. ¹¹². Probabil și în Dacia romană, ca și în alte provincii, în grădinile din jurul așezărilor mai importante, alături de soiurile autohtone de pomi au apărut și s-au răspîndit soiuri aduse din lumea mediteraneană.

În limba română termenii de bază în legătură cu pomicultura sînt de origine latină, ca și cei din agricultură și viticultură, ceea ce atestă continuitatea acestor ocupații în perioada de formare a poporului nostru.

Spre deosebire de timpurile apropiate, mai demult poamele crude, uscate sau preparatele din fructe au avut un rol important în alimentație. Față de alte plante utile, pomii prezentau avantajul că fructificau ani în șir, necesitînd îngrijiri minime. Fructele se consumau crude, iar cele mai valoroase, merele, perele și prunele, se uscau, se făcea din ele marmeladă, cidru etc., și astfel se foloseau în alimentație, mai ales în zilele de post.

În evul mediu, în primele acte de danii către cele mai vechi cîtorii din Țara Românească și Moldova sînt menționate și livezi, nuceturi. Astfel la 1374, Vladislav voievod dăruiește mănăstirii Vodița... „Dunărea de la Padina Oreahova pînă la Mostiștea de Sus, mergînd spre Rîsava și Vodația Mare, pe amîndouă părțile cu nucii și livezile” ¹¹³. Printre bunurile dăruite de Dan I mănăstirii Tismana, la 1385, erau și nucii de la Dăbăcești ¹¹⁴. La 1407, Mircea cel Bătrîn scutește satele Tismanei de mai multe dări, printre care și coșnițele de poame ¹¹⁵. În timp sporesc documentele prin care se dau scutiri de dijme *din livezi, din pomete*, semn că acestea ocupau suprafețe întinse în zonele cu condiții favorabile, începînd cu Subcarpații Getici, continuînd cu Subcarpații și Podișul Moldovei.

În secolele al XIV-lea și al XV-lea, în toată regiunea deluroasă a Țării Românești și Moldovei și în satele de cîmpie pomii roditori continuă să ocupe un loc însemnat. Într-un document de cărăușie din 1466 se vorbește de mere, care erau transportate de către țărani la Chilia și Cetatea Albă, probabil în vederea exportului. Faptul că merele puteau constitui un articol de export dovedește nivelul de dezvoltare a culturii merilor în acel timp ¹¹⁶. La 1597, Mihai Viteazul întărește negustorului Nicula o vatră de casă cu pivniță în Argeș, un ogor unde era grajdul, o moară cu două roți și nu mai puțin de 21 livezi, pe care oamenii le-au vîndut de bună voie ¹¹⁷.

¹¹¹ *Pomologia Republicii Populare Române*, vol. I, București, 1963, p. 27—28.

¹¹² *Ibidem*, p. 28—29.

¹¹³ *Documente*, B. Țara Românească, veac XIII, XIV și XV (1247—1500), București, 1953, p. 27.

¹¹⁴ *Ibidem*, p. 32—33.

¹¹⁵ *Ibidem*, p. 52.

¹¹⁶ *Pomologia* ... I, p. 74.

¹¹⁷ *Documente*, B. Țara Românească, veac. XVI (1591—1600), București, 1953, p. 261—262.

O dezvoltare timpurie a înregistrat pomicultura și în Transilvania. Documentele de la începutul secolului al XIV-lea confirmă existența livezilor în împrejurimile Oradiei, pe valea Mureșului, valea Someșului Mic, în Banat etc. În secolul al XIV-lea, în toate părțile Transilvaniei, dar mai ales în regiunile de dealuri și coline, s-a înregistrat o dezvoltare însemnată a pomiculturii, care constituia o anexă importantă a gospodăriei țărănești ¹¹⁸. La 1327, Papa Ioan al XXII-lea poruncește prepozitului din Sibiu să ia înapoi toate bunurile înstrăinate de fiii capitlului din Alba Iulia și înaintașii lor, care au dat unor fețe bisericești și mireni, pe viață sau răstimp mai scurt, în arendă sau cu plată, în fiecare an, dijele, pământurile, casele, livezile, satele, pășunile, veniturile morilor etc. ¹¹⁹. Întinsul domeniu feudal al capitlului cuprindea sate în care pomicultura și viticultura aveau condiții pedoclimatice din cele mai favorabile.

Documentele, apoi relatările călătorilor străini și ale cronicarilor arată dezvoltarea continuă a pomiculturii în cele trei țări românești ¹²⁰. Vom menționa doar cele scrise de Dimitrie Cantemir despre pomicultura din Moldova. „Nu se găsește grădini cu pomi roditori, ci păduri întregi de pomi cu roadă. În părțile muntoase pomii cresc de la sine; pe cîmpie însă trebuie sădiți și din această pricină dau roade cu atît mai gustoase. Prisosul de poame este atît de mare, încît leșii, cînd năvăleau pe vremuri în Moldova, socoteau că nu e nevoie să-și aducă merinde fiindcă poamele de care țara are din belșug, îndestulau toată oastea. Numai că în mai multe rînduri s-au îmbolnăvit mîncînd peste măsură și au fost bătûți greu, fără să mai fie nevoie de armele dușmanului; au învățat astfel să fie mai cu băgare de seamă” ¹²¹.

Livezile s-au extins în zonele cu condiții favorabile, și astfel s-au format numeroasele bazine și centre pomicole, iar experiențele locale au fost concretizate în zeci de soiuri autohtone de meri, peri, pruni, cireși etc., obținute prin selecție empirică, efectuată de pomicultori în decursul veacurilor.

Fiind rezultatul unui îndelungat proces de selecție, soiurile autohtone de pomi fructiferi erau mai bine adaptate condițiilor locale, fiind mai rezistente la boli și dăunători, mai productive, chiar dacă nu aveau însușiri calitative superioare soiurilor ameliorate străine, cărora au început să le cedeze locul, în secolul nostru. Cu pomii viguroși și rodnici din bătrîni s-a încheiat o îndelungată și importantă etapă în dezvoltarea pomiculturii românești.

Vom menționa bazinele și centrele pomicole mai importante, soiurile autohtone mai reprezentative, amănunțit tratate în ampla și temeinică monografie: *Pomologia Republicii Populare Române* ¹²².

În zonele etnografice din sudul Carpaților Meridionali, care cuprindeau și sectoare mai întinse sau mai restrînse din Subcarpații Getici, se

¹¹⁸ *Pomologia* ... I, p. 83—84.

¹¹⁹ *Documente*, C. Transilvania, veacul XIV, vol. II (1321—1330), București, 1953, p. 222.

¹²⁰ *Pomologia* ... I, p. 73—104.

¹²¹ D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, p. 52.

¹²² *Pomologia Republicii Populare Române*, vol. II: *Soiurile de măr*, vol. III: *Soiurile de păr, gutui, moșmon și scoruș*, vol. IV: *Soiurile de prun, cireș, vișin și corn*.

localizează importante bazine și centre de pomicultură tradițională. Începînd din est, se succed spre vest: *zona Buzăului*, cu centrele pomicole Pătîrlagele, Chiojdu, Cislău, Prîscov și altele; *zona Prahova*, cu centrele de pe valea Teleajenului și Slănicului, Vălenii de Munte, Drajna, Izvoarele, Măgurele, Slănic, Vărbilău, Cîmpina și Breaza; *zona Muscel*, cu centrele pomicole Voinești, Malu cu Flori, Cîndești, Găești, Brănești, Vișinești și altele; *zona Argeș*, cu centrele Curtea de Argeș, Tigveni, Merișani, Botești, Priboiești, Leordeni, Mărăcineni, Topoloveni și altele; *zona Vîlcea*, cu centrele Olănești, Govora, Horezu, Prundeni, Crețeni, Bujoreni, Bistrița și altele; *zona Gorj*, cu centrele Tismana, Cărbunești, Călugăreni, Runcu și altele; *zona Mehedinți*, cu centrele Baia de Aramă, Cloșani, Strehaia, Ponoarele și altele.

Stăruințele locale pentru dezvoltarea pomiculturii, în vederea sporirii producției de fructe și de îmbunătățire a calității lor, au dus la apariția numeroaselor soiuri autohtone. Dintre soiurile de măr, mai valoros și mai frecvent este cel *crețesc*, ale cărui fructe s-au diferențiat local prin culoare și gust, obținîndu-se *creșescul roșu de Breaza*, *creșescul dungat de Vîlcea*, *creșescul auriu de Vîlcea*, *creșescul prescuriu*, de *Homoriciu* și de *Dragoslăveni* etc. Aceștia li se alătură *merele dulci*, *botane* etc.

Dintre soiurile de păr, mai valoroase sînt: *busuiocacele*, *perele cu miezul roșu*, *cele vîratice*, *tămîioasele* etc. Frecvenți sînt și cireșii, cu soiurile: *pietruoase negre de Voinești*, *drăgănele de Pitești*, *negre de Buzău*, *scorțoase de Rîmnicul Sărat* etc.

Livezile cu soiuri autohtone au cedat și cedează tot mai mult astăzi locul plantațiilor sistematice cu soiuri ameliorate, care dețin suprafețe întinse, începînd din Mehedinți pînă în Vrancea, coborînd și în cîmpie, pe terenurile mai puțin favorabile culturilor și în jurul centrelor urbane. Soiurile ameliorate, cu creștere dirijată și fructificație abundentă, de calitate, constituie de acum o importantă bogăție pentru gospodăriile care le cultivă, pentru întreaga țară.

Importante bazine și centre pomicole se află în zonele etnografice din Moldova, cu numeroase soiuri locale de meri, peri, cireși etc. Unele se înșiră în lungul Subcarpaților Moldovei, altele se află în cuprinsul podișului de la est de Siret. La poalele Carpaților Orientali se succed: *zona Suceava*, cu centrele Suceava, Fălticeni, Rădășeni, Boroaia, Bosanci și altele; *zona Neamț*, cu centrele Piatra Neamț, Tîrgu Neamț, Bîrgăuani, Bălțătești-Ghindăoani, Ceahlău și altele; *zona Bacău*, cu centrele Izvorul Berheciului, Livezi, Tg. Trotuș, Vultureni și altele; *zona Vrancea*, cu centrele Dumitrești, Cotești, Virteșcoiu, Odobești, Panciu și altele. Zonelor subcarpatice li se alătură cele dintre Siret și Prut, care au oferit condiții mai favorabile de dezvoltare pomiculturii și viticulturii. Începînd de la nord se succed spre sud: *zona Iașilor*, cu dealurile din împrejurimile orașului, un important centru al pomiculturii tradiționale. Pe dealurile înalte din vestul depresiunii Jijiei pomicultura s-a dezvoltat alături de viticultură, centre mai importante fiind Hîrlău, Cotnari, Tg. Frumos, Bucium, continuîndu-se spre sud-est, unde sînt importante bazine pomicole de la Comarna, Răducăneni. Zona *Podișului Moldovei* are livezi mai întinse în jurul cen-

trelor Huși, Birlad, Vaslui, iar zona Covurlui are livezi și podgorii mai întinse în partea de nord, centre mai importante fiind Nicorești, Tecuci, Valea Mărului și altele.

Numeroase sînt și în Moldova soiurile autohtone de pomi, dintre care menționăm merele: *roșii moldovenesti, viești, roșioare de Găiești, țigănci de Moldova, vărătice, codeșele, roșii de Rădășeni, verzi de Comarna, verzi de Rădășeni, crăciunești de Rădășeni, posmăgel etc.*; perele: *harbuzesti, sintiliești, busuioace, dulci de vară, ghindăuane și altele*; cireșele: *crăești, moldovenesti, crăiești de mai, virtuose negre, boambe de Cotnari și altele.*

Numeroase bazine și centre pomicole s-au dezvoltat în cuprinsul Transilvaniei. Vom menționa numai zonele în care s-au format mai multe soiuri autohtone. În această privință distingem trei grupuri. Un prim grup îl formează zonele din sud-vestul Transilvaniei: *Țara Hațegului, Banatul, Munții Apuseni și Țara Crișurilor*. Un al doilea grup îl formează zonele din nordul Transilvaniei: *Sălajul, Maramureșul, Țara Oașului, Țara Lăpușului, ținutul Năsăudului și al Bistriței*. Un al treilea grup îl formează zonele din sudul și sud-estul Transilvaniei: *Podișul Tîrnavelor, Mărginimea Sibiului, Țara Oltului, Țara Birsei, Secuimea.*

Urmărind răspîndirea soiurilor autohtone de pomi fructiferi mai importanți, constatăm că acestea sînt mai numeroase în zonele din primul grup, în fruntea căruia se situează *Țara Hațegului*, cu cîmpurile ei dintre culoarele largi ale văilor, cu cadrul de dealuri și poale de munți. Aici centrele pomicole mai importante sînt Densuș, Sarmizegetusa, Răchitova, Reea-Toțești și altele, din ale căror soiuri autohtone menționăm merele: *hațegane, dungate de iulie, roșii de iulie, ariuș, mălăiețe de vară, sâlcii de vară, mere rusmaline, cucutbetos, roșii sâlcience, galbene mari-dulci, domnești de Ardeal, sâlcience de toamnă, strugurele, retezate, budii, popești, porumbesti, vițate etc.*; perele: *zaharoase de Reea, perișoare de Reea, seine, galbene, făinoase, lungi, durduce, pere de august, miez de piine, dumbrăvene, tămioase, protopopești de vară, protopopești de toamnă, ruginii, dulci de toamnă, gușate, galbene de Densuș, iernărețe etc.*; prunele: *roșioare de Densuș, roșii mici-dulci, popești, roșioare cu coadă lungă, negre de toamnă etc.*; cireșele: *moacre roșii etc.* Soiuri autohtone numeroase sînt în Munții Apuseni, îndeosebi în subzonele *Țara Zărandului*, subzona *Munților Metaliferi, Țara Moșilor și Țara Bihariei*. *Țara Zărandului* are livezi mai întinse în jurul centrelor Bulzești, Buceș, Tebea, Ribița, Hălmagiu, Șicula și altele. Numeroase sînt soiurile autohtone și în cuprinsul acestei vechi „țărișoare”, dintre care menționăm merele *șiculane, bulzeștene, crișănești, frumoase, acre de Vălișoara, prizloage, roșii de Ribița, albe de Buceș, roșii țigănești, roșii dulci de Luncoiul de Sus, rotilate de Tebea etc.*

Subzona *Munților Metaliferi*, începînd din valea Mureșului pînă la cumpăna de ape cu Crișul Alb, are livezi întinse în jurul centrelor Geoagiu, Renghet, Balșa-Mada, Ilia, Dobra, Bîrzava-Slatina de Mureș, Șoimuș-Fornădia și altele. Dintre soiurile autohtone de pomi menționăm merele: *roșioare de Geoagiu, cormoșe vărgate de Mada, unsuroase de Geoagiu, mălăiețe, iernățele, acre de Fornădia, sâlcii de Renghet, pietroase de Geoagiu, dungatice, sure de Fornădia etc.*; perele: *bătrînești, pere albe, pere de Vinț, roșii de Hunedoara, rotilate etc.*; cireșe: *roșii de Geoagiu etc.*

Țara Moșilor nu a oferit condiții favorabile dezvoltării pomiculturii, dar oamenii s-au străduit să cultive măcar cițiva pomi pe lângă case, obținând mai multe soiuri de măr ca: *vidrene, roșii de Albac, murgii de Secătura, ursești, mustoase de Albac, de toamnă din Albac, mălăușe, merinești, mere de la Toptila, moțate, statornice* etc.

Țara Bihariei are, pe lângă nuceturi renumite, și centre pomicole tradiționale ca Budureasa, Pietroasa, Cociuba, Dumbrăvița și altele. Dintre soiurile autohtone de măr menționăm: *vărgate de Budureasa, domnești de Dumbrăvița, sure mari de Budureasa, roșii de Cociuba, albuțe de Pietroasa, hălmăgene, muldane, albane, costane, vărgate, sure mici de Budureasa, acre de Cociuba* etc.

În zonele etnografice din nordul și sud-estul Transilvaniei au fost identificate până acum mai puține soiuri autohtone. În bazinele pomicole mai importante au cedat locul soiurilor ameliorate străine, cum a fost cazul în jurul Băii Mari, Bistriței, Zălaului, Mediașului, Sighișoarei, Cîsnădiei etc. Speciile principale sînt în toate zonele mărul, părul, prunul, nucul și cireșul.

Mărul este, din vechime, cel mai prețuit între pomii fructiferi, atît pentru durabilitatea fructelor, cît și pentru importanța lor.

Mărul *pădureț* (*Malus sylvestris* (L.) Mill.), din care au fost obținute numeroase soiuri autohtone, era mai frecvent în trecut prin finețe, prin rariști de păduri etc., deoarece oamenii ocroteau merii, bătînd 3—4 pari în jurul puieților, printre care puneau spini ca să nu-i roadă animalele, în special caprele. Acest măr era prețuit nu numai pentru fructe, ci și pentru coaja ramurilor și pentru frunze, care s-au întrebuințat peste tot la vopsit în galben, roșu și negru. Merele pădurețe s-au folosit pretutindeni pentru oțet, nelipsit în gospodăriile țărănești înainte de răspîndirea oțetului industrial în comerț. În multe părți se culegeau și se păstrau pentru iarnă, cînd se mai îmbunau.

Mărul *cultivat* (*Malus domestica* Borkh.) are numeroase soiuri autohtone vechi, unele vâratice, altele tomnatice, unele dulci, altele mustoase etc. Acolo unde o parte din fructe erau destinate valorificării în alte zone, pe piață, merii s-au cultivat cu mai multă grijă, și ca urmare s-au obținut soiuri mai gustoase, mai trainice. Din cele 289 soiuri de măr identificate în cele mai importante bazine pomicole din cuprinsul țării, 151 sînt autohtone de importanță locală, 65 sînt soiuri selecționate străine sau autohtone raionate, iar 75 de perspectivă ¹²³.

În zilele noastre, cînd pomicultura se dezvoltă planificat, pe baze științifice, cele mai multe soiuri de măr au devenit obiect de studiu în stațiunile pomicole experimentale. Au dispărut, în mare parte, și de prin grădinile țărănești merii bătrîni, fiind înlocuiți cu soiuri selecționate. Păstrarea și valorificarea merelor nu mai prezintă importanța din trecut în alimentație, cînd împreună cu alte fructe suplineau lipsurile de hrană.

Fructele se culegeau pe măsură ce se coceau. Obișnuit se culegeau cu mîna. De pe merii mai mari se luau cu o unealtă specială, numită *mușcătoare, prăiță, cleaștă* etc. Forma cea mai simplă era confecționată dintr-o nuia mai groasă de alun. Capătul gros al nuielei se despica în patru, iar

în despicătură se puneau bucățele de lemn încrucișate, ca să-i desfacă cele patru brațe la dimensiunile obișnuite ale fructelor.

Merele timpurii și cele căzute se tăiau felii și se puneau pe polițe sub streșini înșorite, să se usuce, ca și perele de altfel, fiind folosite în alimentație iarna și primăvara. În multe zone, în acest scop s-au folosit lese mici din nuiete, făcute anume pentru uscatul fructelor la soare. Lesele se expuneau în bătaia soarelui ziua, iar noaptea se adăposteau, de rouă, de brumă.

Gospodarii care aveau cantități mai mari de mere căzute le zdrobeau și le puneau în căzi, fermentându-le pentru țuică. În satele de pe valea Ampoiului merele se zdrobeau în pivele de ulei cu roată de piatră, iar mustul se storcea în presele cu șurub, care aveau un dispozitiv asemănător celui pentru struguri, alături de cel pentru storsul uleiului.

În unele zone mustul de mere era o băutură obișnuită toamna. Peste merele zdrobite se turna puțină apă, și astfel se obținea cidrul, băutură obișnuită în zonele pomicole, folosită și în alimentație în zilele de post, iar când se înăcrea se îndulcea cu miere, ori se folosea ca oțet de poame.

În Bucovina și nordul Moldovei mai ales, merele se puneau la murat în putini, și așa se consumau primăvara.

Păstrarea merelor a constituit o preocupare deosebită pentru pomicultori. În lipsa spațiului obișnuit din temelia caselor sau a cămarilor, merele s-au depozitat prin podurile construcțiilor anexe, acoperindu-se cu otavă sau fin, când începea înghețul.

În multe zone merele se puneau în „clădirile” de fin, începînd cu cel destinat hranei animalelor în plină iarnă și încheind cu „finul de plug”. Ca mod tradițional aparte, menționăm păstrarea merelor în *straturi*, în satele din bazinul superior al Crișului Alb. În grădină sau grădinița de legume și flori se așterneau paie pe care se puneau soiurile de mere în rînduri, ca niște straturi. În jurul lor se amenaja un cadru de scînduri sau din lemne despicate, iar când se termina culesul și se răcorea vremea, fructele se acopereau bine cu frunze uscate și paie. Astfel se păstrau mai bine decît în încăperi închise, menținîndu-li-se suculența și gustul ¹²⁴.

Părul pădureț (*Pyrus pyraeaster* (L.) Borkh.) era frecvent pe marginea pădurilor și grădinilor, deoarece fructele lui răscoapte și îmbunate suplineau lipsa celor cultivate.

Perii erau nelipsiți din grădinile țărănești și în trecut, dar cei mai mulți erau pădureții ameliorați local, prin grijă multiseculară. Pădureții falnici și trainici erau prețuiți și pentru lemnul lor frumos, întrebuințat la confecționarea mobilierului și a altor obiecte casnice.

Părul cultivat (*Pyrus sativa* Lam. et DC) are numeroase soiuri autohtone, ca și mărul.

Perele se uscau, ca și merele, de multe ori, fiind mai dulci decît acestea. Peste tot s-au folosit la prepararea cidrului, iar în unele zone s-au fermentat pentru țuică. Din cele 153 soiuri de păr identificate, 72 sînt raionate și de perspectivă.

¹²⁴ A. Tița, *Fructele în alimentația populară în zonele Lăpuș-Maramureș și Zărand-Hunedoara*, în „AMETC” pe anii 1965—1967, Cluj, 1969, p. 535—536.

Baza sortimentelor o constituie astăzi soiurile ameliorate străine, care le-au înlocuit pe cele autohtone, pe lângă case, în grădini, nu numai în plantațiile mai întinse ¹²⁵.

Fructele sînt destinate consumului obișnuit; se usucă, tăiate în felii, la soare sau în cuptoare speciale. Perele zdrobite cu un mai de lemn se puneau în căzi, prevăzute cu cep în partea inferioară; se turna peste ele apă și astfel se obținea cidrul.

O seamă de soiuri autohtone le depășeau pe cele selecționate, prin abundența fructificației, prin rezistență și chiar prin gustul fructelor ¹²⁶.

Prunul (*Prunus domestica* L.) era mai frecvent prin livezi, fiind mai puțin pretențios și foarte productiv. În 1962 el deținea 63,8 % din totalul pomilor, în timp ce mărul reprezenta 13%, părul numai 4,2%, cireșul 3%, nucul 3,7 %, iar celelalte specii și mai puțin ¹²⁷.

Au fost identificate 87 soiuri de prun, dintre care 10 au fost raionate, 7 sînt străine și 3 românești (vinete românești, grase românești și tuleu gras) ¹²⁸.

Numeroase sînt soiurile autohtone cu importanță locală; ele reprezintă peste 80 % din numărul total al pomilor, evaluat la peste 40 milioane în 1964 ¹²⁹.

Livezi întinse sînt în Subcarpații Getici, în zonele Argeș, Muscel, Vilcea, Prahova, Buzău, Gorj și Mehedinți. În Moldova subcarpatică, livezi întinse sînt în Vrancea și în continuare spre nord, în zonele Bacău, Neamț și Suceava. Li se alătură cele din Podișul Moldovei și dealurile din vestul stepei Jijiei. În Transilvania, livezile cu o însemnată extensie sînt pe valea Mureșului, începînd de la Aiud pînă în Cîmpia Aradului, Țara Zărandului, Țara Crișurilor, Sălaj, ținutul Bistriței, Dealurile Clujului, Banatul muntos etc.

În trecut prunele au avut un rol important în alimentație. Ele se mînceau cu piine, ori se fierbeau și se strecurau, iar *chisălița* astfel obținută, îngroșată la foc, se mîncea cu piine, mămăligă ori mălai. O parte din prune se uscau pentru consumul casnic, iar acolo unde erau în cantități mai mari se valorificau în zonele joase, pe piață. Cantități mai mici se uscau pe polițe sau pe lesele de nulele, ori în cuptorul de piine. Unii le opăreau înainte de a le pune la uscat.

În multe zone, pentru uscat s-au folosit cuptoare speciale, avînd denumiri ca: *lojniță*, *coșeriu*, *loază*, *bujdei* etc. Din punct de vedere funcțional distingem două tipuri mai importante: *cuptoare de uscat poame în căldură cu fum* și *cuptoare de uscat poame în căldură fără fum*.

Cuptoarele de uscat poame în căldură cu fum au avut o construcție mai simplă și au fost mai frecvente. Ele prezentau dezavantajul că fructele se îmbibau cu fum și astfel nu erau atît de gustoase. În cadrul acestui tip se disting două variante: *cuptoare cu o leasă* și *cuptoare cu mai multe lese*.

¹²⁵ *Pomologia* ... III, p. 5.

¹²⁶ *Pomologia* ... I, p. 273.

¹²⁷ *Ibidem*, p. 316.

¹²⁸ *Pomologia* ... IV, p. 5.

¹²⁹ *Ibidem*, p. 13.

Cuptoarele cu o leasă, plasate de obicei pe terenuri în pantă, aveau în pământ o groapă lungă de cca 2 m și lată de cca 1,50 m, deasupra căreia se punea o leasă din nuiele, mai mare decât groapa, pe care se așeza un cadru dreptunghiular din scinduri, ca să nu se împrăștie poamele puse pe ea. În față se amenaja gura cuptorului cu pietre sau cărămizi; acolo se făcea focul. Căldura degajată și fumul treceau în groapă și se ridicau în sus, printre nuiele și poame, peste care se punea un capac de scinduri, un fund de car sau o altă leasă, acoperită cu țoale vechi (fig. 17). În gura cuptorului se făcea foc domol, ca să nu se aprindă leasa, iar poamele se întorceau pentru a se usca cât mai bine și mai repede.

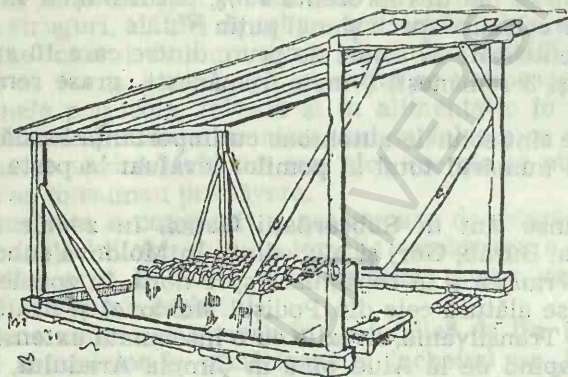

Fig. 17. Cuptor pentru uscat fructe.

Unii gospodari, în loc să facă loșnița în pământ, o făceau pe pământ, adică făceau un țarc, ca o „coteneată de găini”, pe care o lipeau cu baligă, iar deasupra puneau leasa cu poamele ¹³⁰.

Cuptoarele cu mai multe lese s-au folosit în zonele cu livezi mai întinse, unde se uscau cantități mai mari de prune sau pere. Groapa era mai adâncă și avea pe laturi cadrele cu suportii celor 4—6 lese din nuiele, pe care se puneau poamele. Lesele erau mai mici, dreptunghiulare, și aveau un cadru de scindurele, mai late în față, ca să închidă cuptorul. Fiind mobile, lesele se scoteau, se puneau poamele pe ele și se reintroduceau în cuptor. Deasupra se punea un capac, acoperit cu țoale vechi. Sub lese era groapa cuptorului, iar în față se afla gura, unde se făcea focul.

Cuptoarele de uscat poame în căldură fără fum erau tipul mai evoluat, frecvent în nord-vestul Țării Lăpușului. La Plopiș au existat între cele două războaie mondiale, cca 20 de astfel de cuptoare, numite *bujdeie* (fig. 18). Bujdeiul era construit în mijlocul grădinii, din cărămizi nearse, pe temelie de piatră, cu plan dreptunghiular, de aproximativ 4/2 m și acoperit cu draniță. El era compus din două părți: cuptorul, în partea

¹³⁰ T. Pamfilie, *Industria casnică la români*, București, 1910, p. 233.

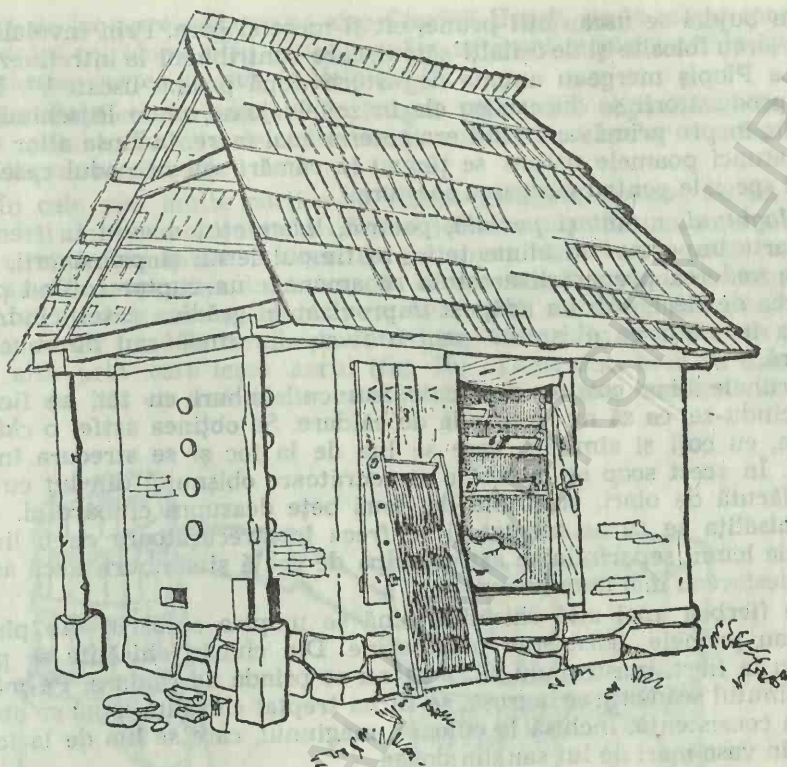

Fig. 18. Bujdei pentru uscat fructe, Plopiș, Țara Lăpușului.

inferioară, și uscătoria, în partea superioară. Cuptorul avea forma unui tunel curb, asemănător literei U, fiind prevăzut la un capăt cu o gură prin care se introduceau lemnele și se făcea focul, iar la cealaltă cu o altă gură, prin care ieșea fumul. Deasupra se afla vatra plană, pe care era așezată uscătoria, cu cinci niveluri. Fiecare nivel avea o pereche de rude longitudinale, pe care se puneau patru lese cu poame, în rinduri alăturate, în total 20 de lese.

Podul uscătoriei era confecționat din scinduri lipite cu lut, așa cum erau de altfel și pereții, atât pe dinăuntru cât și pe dinafară. În felul acesta se realiza o încăpere bine izolată care, încălzită de cuptorul de jos, menținea aerul cald necesar uscării poamelor.

Streășina micii construcții era prelungită în afară cu cca 1 m, pe latura unde erau gurile cuptorului, pentru protejarea acestora.

Uscătoria avea o ușă, care se lipea după ce se umpleau lesele cu poame.

Focul se făcea cu lemne mai groase și se întreținea ziua și noaptea, pînă se uscau fructele. În acest timp, 2—3 zile, lesele se întorceau, pentru ca poamele să se usuce mai uniform.

În bujdei se uscau atît prune, cît și mere și pere. Prin invoială, bujdeiele erau folosite și de ceilalți săteni, care contribuiau la întreținerea lor.

La Plopiș mergeau anume negustorii după poame uscate¹³¹. În alte sate, producătorii se duceau cu ele în zonele joase, unde le schimbau cu cereale, înspre primăvară, cînd era cererea mai mare, în lipsa altor fructe. Pînă atunci poamele uscate se țineau în cămări sau în podul caselor, în coșuri speciale pentru păstrarea acestora.

Magiunul, numit și *povidlă*, *povirlă*, *lictar* etc., a avut în trecut un rol foarte important în alimentație, în timpul iernii și primăverii.

În vederea preparării acestuia se amenaja un cuptor rotund pentru căldarea de fiert, sub un adăpost improvizat în grădina casei, cînd nu se fierbea în căldarea obișnuită pentru fiert, din tindă sau din bucătăria de vară.

Prunele bine coapte, desfăcute sau cu simburii cu tot, se fierbeau mestecîndu-se, ca să nu se prindă de căldare. Se obținea astfel o *chisăliță* subțire, cu coji și simburii, care se lua de la foc și se strecura într-un ciubăr. În acest scop se folosea o strecurătoare obișnuită din lut cu două torți, făcută de olari, susținută de două bețe deasupra ciubărului.

Chisălița se turna treptat și se freca în strecurătoare cu o lingură mare de lemn, separîndu-se astfel pulpa de coajă și simburii, dacă aceștia nu se desfaceau mai înainte.

Se fierbea apoi altă chisăliță, pînă se umplea ciubărul sau pînă se terminau prunele, dacă erau mai puține. Din ciubăr, chisălița se punea din nou la fiert, mestecîndu-se ca să nu se prindă de căldare. Pe măsură ce conținutul scădea și se îngroșa, se turna treptat chisăliță, pînă se obținea o pastă consistentă, închisă la culoare, magiunul, care se lua de la foc, se punea în vase mari de lut sau din doage.

Cei care aveau prune mai puține, îndeosebi din soiurile care se desfaceau de pe simburii, fierbeau chisălița și, pe măsură ce aceasta scădea, puneau în ea alte prune, pînă se terminau, iar cînd se îngroșa magiunul astfel obținut, se lua de la foc, se lăsa să se „astîmpere” și apoi se punea în vase. Dacă acestea erau mai mici, se introduceau în cuptor, după ce se scotea piinea, să prindă coajă și să se păstreze mai bine.

Magiunul se ungea iarna pe pîine sau se subția cu apă caldă și se mîncea cu mămăligă. Se mai punea în plăcinte și diferite alte aluaturi.

Tuica și *vinarsul* sau *rachiul*. O mare parte din prune s-au întrebuințat pentru prepararea acestor băuturi, mai slabe sau mai tari.

De cum începeau să cadă din pomi, prunele se strîngeau și se puneau în vase mari de doage, *căzi* sau *linuri*, ca să fermenteze. Cele vîratice mulți le puneau în căzile pentru varză, care se puneau în ele după ce se fierbeau prunele. În acestea varza se înăcrea mai repede și mai bine.

După ce fermentau, prunele se duceau la *velnițe*, *poverne*, *cazane* sau *căldări*, pentru fiert și distilat. În Moldova este menționată o velniță într-un document din 1507, prin care Bogdan al III-lea dăruiește slujbaşilor săi Dumitru și Albul, pentru slujba lor dreaptă și credincioasă, o

¹³¹ A. Tița, *Fructele în alimentația populară* ... p. 540—541.

bucată de loc „pre gura ce se zice Ciorății Uscăți, unde curge spre malul Birladului cel Mare, și în (Ru)ginosul și cu capul moșiei în Călmățui, care cade despre partea din sus, la Velniță“¹³².

Instalațiile erau înșirate în lungul văilor, iar capacitatea de prelucrare varia în funcție de mărimea și numărul cazanelor de distilare de care dispuneau sătenii.

În cele mai multe părți s-au folosit instalații simple, cu un cuptor rotund și un cazan obișnuit în care se fierbeau prunele sau poamele amestecate, bine fermentate. Alături de cazan era răcitorul, o cadă cu apă în care se afla serpentina de răcire, din care se scurgea țuica, fie într-un vas obișnuit, fie într-un vas special, cu două torți, numit *botă*, înfundat deasupra, cu un fund în care erau două găuri, una prin care curgea țuica în el și alta prin care ieșea aerul (fig. 19). Țuica din botă se măsura cu *țancul*, un băț cu mai multe creștături, care arătau numărul litrilor¹³³.

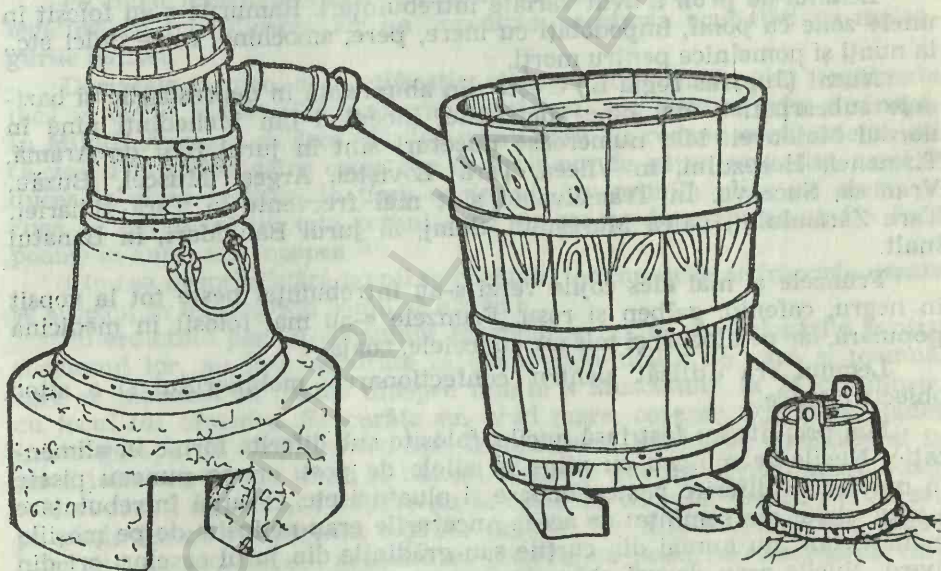

Fig. 19. Cazan de țuică, Blăjești, Gorj (MPVG).

Apa din răcitor era primenită continuu, din iazul morilor lângă care erau plasate instalațiile mai mici, sau dintr-un iaz special amenajat pentru instalațiile mai mari.

În zonele cu livezi mai întinse instalațiile aveau mai multe cazane, dispuse în rând sau în cadrul unui cuptor mare pătrat, care încălzea 3—4

¹³² Documente, A. Moldova, veacul XVI, vol. I (1501—1550), p. 54—55.

¹³³ T. Pamfilie, *Industria casnică* ... p. 236.

cazane, consumîndu-se astfel mai puține lemne¹³⁴. La prima distilare se obținea țuca, mai slabă la începutul și sfîrșitul fiertului.

În multe zone, îndeosebi în Transilvania, produsul se punea a doua oară în cazan, și astfel se obținea o țuică mai tare, numită *vinars*, *rachiu* etc.

În multe zone, din prune se prepara cidrul, folosit în alimentație în timpul iernii. În vederea preparării lui se utilizau niște căzi mici, cu cep în partea inferioară, ca cidrul să se scoată mai ușor și mai curat. Cînd se înăcrea se mai îndulcea cu miere, ori se folosea ca oțet.

Din prune se mai făcea și vin. „Se puneau 5 baniși de prune într-un hîrdău, se *strujeau* bine cu o lopată de lemn, se turnau 5 vedre de apă peste ele. Unii topeau în această apă cîte 10 oci de zahăr și 150 gr tanin. Se lăsa apoi să fiarbă (fermenteze) și cînd înceta se trăgea vinul și se pune la răcoare”¹³⁵.

Prunele s-au folosit și în medicina populară, iar scoarța s-a întrebuințat la vopsit.

Lemnul de prun a avut variate întrebuințări. Ramurile s-au folosit în unele zone ca *pomi*, împodobiți cu mere, pere, smochine, turte dulci etc., la nunți și pomelnice pentru morți.

Nucul (*Juglans regia* L.) crește din abundență în depresiunile și bazinele subcarpatice mai bine adăpostite, începînd din Mehedinți pînă în nordul Moldovei. Mai numeroase nuceturi sînt în jurul Băii de Aramă, Tismanei, Horezului, în Vilcea, Țara Loviștei, Argeș, Muscel, Buzău, Vrancea, Suceava. În Transilvania sînt mai frecvente în Țara Bihariei, Țara Zărandului, valea Mureșului, Sălaj, în jurul Băii Mari, în Banatul înalt.

Frunzele și mai ales cojile verzi s-au întrebuințat peste tot la vopsit în negru, cafeniu, galben și roșu. Frunzele s-au mai folosit în medicina populară, iar pe alocuri și miezul, smicelele, coaja.

Lemnul era utilizat pentru confecționarea mobilierului și a altor obiecte casnice.

Mai prețuite au fost însă nucile, folosite sub diferite forme în alimentație. Nucile se mînceau cu piine în zilele de post, ori se puneau pisate în mujdei, în diferite paste făinoase și aluaturi etc. O largă întrebuințare a avut uleiul din semințe: de aceea nuceturile erau nelipsite de pe moșiile mănăstirilor, nu numai din curțile sau grădinile din jurul caselor, ori din livezi. Nucile erau daruri obișnuite pentru copii și nu lipseau din pomii ce se făceau la nunți, la sărbători și pentru pomenirea morților.

Cireșul (*Cerasus avium* L.) era frecvent, alături de alți pomi pădureți, prin rariști de păduri, dumbrăvi, finețe etc. Fructele lui se consumau crude, iar acolo unde recolta era mai mare se strîngeau și se fermentau în căzi, pentru țuică.

Cireșul are numeroase soiuri cultivate autohtone, dintre care unele, ameliorate, în bazinele pomicole mai importante ca: Pitești, Cotnari, Co-

¹³⁴ *Ibidem*, p. 235.

¹³⁵ *Ibidem*, p. 234.

marna, Cisnădie etc., depășesc în calitate soiurile străine introduse la noi, fiind mai rezistente și mai roditoare ¹³⁶.

Vișinul (*Cerasus vulgaris* Mill.) e cultivat alături de cireș, fructele lui fiind folosite pentru marmeladă, dulceață, sirop, aromarea băuturilor etc.

Frecvenți au fost mai ales în unele zone și *gutuiul* (*Cydonia oblonga* Mill.), *piersicul* (*Persica vulgaris* Mill.), *caisul* (*Armeniaca vulgaris* Lam.), pomi cultivați nu numai pentru satisfacerea cerințelor casnice, ci și pentru valorificarea pe piață a fructelor.

Cerințele pentru fructele lor au sporit odată cu dezvoltarea industriei zahărului și a preparatelor din fructe. În anii de după Eliberare s-au efectuat plantații întinse, cu soiuri de calitate, ale căror fructe sînt desfăcute pe piața internă, exportate sau preparate în numeroasele întreprinderi alimentare.

Pe lângă felurile soiuri autohtone de pomi, grija și preocupările în legătură cu fructificarea lor ne dezvăluie vechimea ocupației pe meleagurile patriei.

Dorințele pentru o fructificație cît mai abundentă erau exprimate încă în ciclul sărbătorilor de iarnă, odată cu cele pentru grîu și cînepă. În Munții Apuseni și Țara Oltului pomii care nu rodeau erau amenințați că vor fi tăiați de către copii, iar în Moldova de către gospodar, care se ducea la ei cu securea, în timp ce femeia, cu mîinile pline de aluat, se ruga de bărbat să nu taie pomul care nu rodea, deoarece acesta va face poame în anul care începea ¹³⁷.

Cînd se desprîmăvăra pomii se curățau, iar ramurile și frunzele uscate se ardeau; în felul acesta pomii se afumau.

Interdicțiile pentru consumul fructelor verzi, ca și dezlegările pentru consumul lor, au fost încadrate în ciclul obiceiurilor de vară și toamnă, care se încheiau în partea dinspre munte a Muscelului la 26 octombrie, cu *focul lui Sîmedru*. Se curăța un brad mare, care se tăia și se clădea într-o groapă pe cîmp, pentru foc. Înspre seară bradul se aprindea, și în jurul lui se strîngeau tineri și bătrîni. Femeile duceau covrigi, mere, nuci, colăcei făcuți anume și-i împărțeau la copii. În Oltenia, focurile se făceau pe uliți; femeile împărțeau copiilor poame, iar cînd se întorceau acasă, luau cîte un tăciune și-l aruncau în grădina cu pomi, în credința că vara viitoare vor face poame multe ¹³⁸.

Pentru mulți gospodari din zonele deluroase și muntoase îngrijirea și altoirea pomilor fructiferi au constituit adevărate pasiuni, iar realizările o mîndrie a lor, a satelor în care pomicultura avea vechi tradiții, fiind nu numai izvor de hrană, ci și o sursă principală de cîștig, de completare a diferitelor lipsuri.

¹³⁶ *Pomologia* ... IV, p. 366.

¹³⁷ T. Frîncu și Gh. Candrea, *Românii din Munții Apuseni* ... 124; Ștefania Cristescu Golopenția, *Drăguș. un sat din Țara Oltului. Manifestări spirituale*. București, 1944, p. 83; A. Gorovei, *Credinți și superstiții ale poporului român*, 1915, p. 51.

¹³⁸ T. Pamfilie, *Sărbătorile la români. Sărbătorile de toamnă și postul Crăciunului*, București, 1914, p. 65.

În zonele joase, fructele crude și diferitele produse casnice din fructe se schimbau pe cereale, ori se vindeau prin tirguri și piețe. Pomicultorii, ca și meșterii țărani din satele specializate, își încărcau produsele în căruțe și se porneau cu ele pe drumuri, spre așezări cunoscute, frecventate an de an, generație după generație. Ariile de desfacere a produselor s-au stabilit în timp, pe grupuri de gospodării.

În anii cu fructificație abundentă era o circulație intensă între zonele pomicole și cele în care această ocupație era mai slab dezvoltată. Vom menționa doar drumurile pomicultorilor din Vulturești-Muscel pentru schimbul în natură, studiate de A. Motomancea, cu mențiunea că pe acestea și pe ramificațiile lor mergeau și alți producători, din alte sate și zone specializate, urzind astfel firele multiplelor și intenselor legături dintre zonele înalte și cele joase.

După rostul lor se împărțeau în *drumuri principale*, pe care se circula după anumite rinduieli, cu „dejugători“, la locuri precis stabilite de tradiție și pe *parcursul* cărora produsul nu se desfăcea, și *drumuri secundare*, care se țeseau, ca firele de păianjen, între drumurile principale. Pe drumurile principale căruțașii mergeau în coloane strinse, iar pe cele secundare se despărțeau în grupuri de cite două sau trei căruțe, care se răzlețeau pe ulițele satului, începînd desfacerea mărfii.

Drumul cel mai colindat pornea din Vulturești și trecea prin Cluce-reasa — Pitești — Costești — Drăgănești Vlașca — Giurgiu — Călugăreni — București — Chitila — Titu — Găiești — Topoloveni. Alt drum, tot așa de circulat, era Vulturești — Clucereasa — Pitești — Topoloveni — Găiești — Titu — Chitila — Oltenița. Din Pitești, unii porneau spre Negreni — Potcoava — Slatina — Caracal — Corabia; spre Negreni — Potcoava — Slatina — Drăgănești Olt — Costești; spre Drăgănești Olt — Turnu Măgurele; spre Costești — Roșiorii de Vede — Alexandria — Zimnicea; spre Costești — Roșiorii de Vede — Alexandria — Bragadiru — Bujorul.

Cel mai lung drum pe care-l parcurgeau pomicultorii din Vulturești era însă acela care avea punct final orașul Brăila. Acest drum, pornind din Vulturești, trecea prin Davidești (cu „dejugătoare“ la Clucereasa), mergea spre Pitești, fără oprire, și se staționa la „dejugătoarea“ de la Ștefănești. Drumul se continua pe linia Topoloveni — Găiești — Mătăsaru cu „dejugătoare“ la Titu. În continuare el trecea la Tărtășești, și ocolind Bucureștii ajungea la Afumați, unde se găsea o altă „dejugătoare“. De aici încolo se călătorea din „dejugătoare“ în „dejugătoare“ prin localitățile Sindrilița — Urziceni — Căzănești — Slobozia — Piuța Pietrii — Brăila. Deplasarea aceasta dura două săptămîni, pentru o căruță cu doi cai, și fructele se schimbau pe tot parcursul ¹³⁹.

Intensitatea acestor deplasări a scăzut treptat, peste tot, în secolul nostru, odată cu părăsirea regimului alimentar tradițional și a obiceiurilor.

¹³⁹ A. Motomancea, *Drumuri și sate colindate de pomicultorii din Vulturești Muscel pentru schimbul de produse în natură*, în *Museum. Studii și comunicări de istorie și etnografie*, Muzeul Golești, 1974, p. 385—386.

Astăzi fructele se predau la centrele de colectare, ori se valorifică pe piețele locale. Locul livezilor mixte, în care predominau soiurile autohtone, l-au luat întinsele bazine pomicole plantate după amenajarea sistematică a pantelor. Astfel, aspectul bazinelor pomicole tradiționale s-a schimbat radical, deoarece pe pante se succed rînduri după rînduri de pomi, cît vezi cu ochii. Bazinele pomicole noi se înscriu între cele mai importante realizări în noul peisaj pomicol al zonelor înalte, iar pe alocuri și în cele joase.

Prin plantarea cu pomi fructiferi s-a intensificat exploatarea unor întinse suprafețe de terenuri slab valorificate în trecut, prin dezvoltarea sporadică a pomiculturii tradiționale.

Alături de bazinele pomicole vechi au apărut întinse plantații noi, cu soiuri selecționate, a căror fructe satisfac cerințele de consum în stare proaspătă sau pentru prelucrare industrială (marmeladă, dulceață, jeleuri, sucuri etc.). Cerințele pentru produsele pomicole au sporit foarte mult nu numai pe piața internă, ci și pe cea externă, unde se impun prin calitatea lor.

VITICULTURA

Viticultura are tradiții îndelungate pe teritoriul patriei noastre, ca și pomicultura, deoarece condițiile climatice sînt favorabile cultivării viței de vie în cea mai mare parte a țării.

Vița sălbatică de pădure crește viguroasă în multe zone și fructifică din abundență¹⁴⁰. Ea este numită și *labruscă*, *lauruscă* etc., nume „moștenit de la coloniștii romani din Dacia, care-i spuneau *labrusca*“¹⁴¹. Din zăvoaie și crînguri această viță a putut ajunge de timpuriu lingă case, odată cu pomii fructiferi.

În perioada de formare și dezvoltare social-economică a statului dac, vița de vie era atît de răspîndită, încît în timpul vestitului rege Burebista, din primul secol î.e.n., marele preot Deceneu i-a convins pe daci să taie viile și să trăiască fără vin, după cum relatează geograful antic Strabo. „Probabil că excesul de băutură, scrie C. C. Giurescu, a determinat o asemenea drastică măsură. Informația nu trebuie luată *ad litteram*. E mult mai probabil să nu fi fost distrusă *toată podgoria*, ci numai o parte a ei, și să se fi interzis orice nouă plantație. În sensul unei asemenea interpretări cităm măsura luată de împăratul Domițian prin anul 92 e.n., măsură interzicînd orice nouă plantație în Italia și ordonînd distrugerea a jumătate din viile celorlalte provincii ale imperiului. Dealtfel, asemenea măsuri restrictive în ce privește cultivarea viței de vie au fost luate și mai tîrziu în cursul evului mediu, de diferiți stăpînitori, ca regii francezi Carol al IX-lea (1560—1574) și Henric al III-lea (1574—1589). În orice caz, viticultura a

¹⁴⁰ Monografia geografică, I. p. 586—587.

¹⁴¹ C. C. Giurescu, *Istoricul podgoriei Odobeștilor*, București, 1969, p. 11—12; Al. Borza, *Dicționar etnobotanic*, p. 181.

continuat în Dacia; dovadă concludentă, după părerea noastră, este faptul că s-au păstrat în limba română trei termeni esențiali viticoli, provenind din limba dacă: *strugure*, *butuc*, *curpen*¹⁴².

Viticultura a înregistrat progrese, ca și alte ramuri ale economiei, după ocuparea Daciei de către romani. Coloniștii au adus și introdus, desigur, unelte și procedee mai avansate din lumea mediteraneană, unde viile ocupau suprafețe întinse și se produceau vinuri renumite în lumea antică. „Dezvoltarea ne-o dovedește în mod peremptoriu o reprezentare simbolică a provinciei, înfățișată pe o medalie bătută în timpul împăratului Decius (249—251), sub chipul unei femei purtând un *vexillum* (drapel militar) și flancată de doi copii, dintre care unul, în stînga, ține cîteva spice de grîu, iar altul, în față, un *ciorchine de struguri*: cele două bogății agricole esențiale ale pămîntului dacic“¹⁴³. S-au descoperit numeroase altare votive, închinat zeităților protectoare ale viticulturii, amfore pentru păstrarea vinului, unele făcute în Dacia, altele importate. Așa, de pildă, „în cetatea de la Sucidava (Celeiul de astăzi) din Oltenia de sud, un necunoscut lasă prin testament un lot de vie pentru pomenirea lui după moarte“¹⁴⁴. S-au găsit unelte folosite în viticultură. „Curbatele cosoare de vie dacice, confecționate de făurarii locali, prin tradiție s-au păstrat ca formă, în unele podgorii românești, ca un element de continuitate, pînă nu demult, la fel ca și butoaiele prelungi armate cu cercuri de lemn, care apar pe Columna lui Traian și care puteau fi întîlnite încă și la începutul acestui secol în zona viticolă a Gorjului, a Drăgășanilor sau a Hușilor“¹⁴⁵. S-au mai descoperit mese de teacuri cioplite în piatră, cum s-au cioplit pînă nu demult în unele zone viticole importante, dintre care menționăm podgoria Alba Iulia de la poalele Munților Apuseni. Vița și strugurii erau motive ornamentale frecvente, atestînd tradițiile ocupației și prețuirea de care se bucura în acele vremuri.

După părăsirea Daciei de către romani, populația daco-romană, rămasă pe meleagurile străbune, și-a continuat ocupațiile tradiționale, între care era și viticultura. „Migrațiile popoarelor germanice și slavice n-au întrerupt aceste îndeletniciri. S-a descoperit la Șimleul Silvaniei un colier dublu de aur avînd înșirate o seamă de reproduceri în miniatură de diferite unelte, printre care și un cosor de vie și o foarfecă de vie; el este împodobit cu cinci foi de viță stilizate. Colierul datează de pe la mijlocul secolului al IV-lea (circa 350, în nici un caz înainte de 336)“¹⁴⁶.

Viticultura a satisfăcut cerințele manifestărilor sărbătorești din viața familială și socială, deoarece vinul este din vremuri străvechi băutura obișnuită a petrecerilor, iar după răspîndirea creștinismului a devenit și o băutură rituală, indispensabilă anumitor practici cultice. De aceea via are un loc important în creațiile folclorice.

¹⁴² C. C. Giurescu, *Istoricul podgoriei Odobeștilor*, p. 14.

¹⁴³ *Ibidem*, p. 15.

¹⁴⁴ N. Al. Mironescu, *Cu privire la istoricul viticulturii tradiționale românești. „Tara Vinului“ sau „Podgoria Alba Iulia“*, în „Apulum“, VII/2, Alba Iulia, 1969, p. 491.

¹⁴⁵ *Ibidem*, p. 490.

¹⁴⁶ C. C. Giurescu, *Istoricul podgoriei Odobeștilor*, p. 16.

În viticultură, ca și în alte ocupații, termenii de bază privitori la plantă, la tehnica și procesul vinificației, la păstrarea și consumul vinului sînt de origine latină. Așa sînt bunăoară: *viță* (vitea), *vie* (vinea), *lăuruscă* (labrusca), *coardă* (chorda), *par* (palus), *auă* (uva), cuvînt dialectal pentru strugure în Moldova, *găleată* (galleta), vas pentru cules din doage, asemănător celui ce se folosea la fintini, *călcător* (calcatorium), *curătoare* (curare), *storcătoare* (extorquere), *zăcătoare* (din iacere), *bute*, *butoi* (but-tis) și părțile componente: *doagă* (doga), *fund* (fundus), *cerc* (circus), *cep* (cippus), *căuș* (cavus), *must* (mustum), *vin* (vinum), *vinăț* (vinaceus), *poască* (posca = oțet), *tirigie*, *stirigie* (stiliginea), *căsoaie* (cassa), *beat* (bibitus), *bețiv* (bibitivus), a *îmbăta* (imbibitare) ș.a.¹⁴⁷. Acestora li se adaugă termenii mediteraneeni de origine greacă: *arac* (haraki), *aguridă* (agurida), *pătuiag* (patos) ș.a.

Cunoștințele și inventarul viticol s-au îmbogățit în timpul conviețuirii româno-slave și prin legăturile ulterioare cu slavii, mai ales cu cei din sud, unde condițiile erau mai favorabile viticulturii, decît în ținuturile locuite de slavii de nord și de răsărit, care erau în afara limitei de cultivare a viței de vie, în cea mai mare parte. Dintre termenii de origine slavă menționăm: *teasc* (v.sl. tescu), *cadă* (v.sl. kadi), *vadră* (v.sl. vedro), *poloboc* (ucr. polubocok), *pimniță* (v.sl. pivnicia), *drojdie* (drozdjen), *cosor* (kosori), *cramă* (sb. krama) etc.

Viile sînt menționate în actele medievale de danii ale celor mai vechi și importante biserici și mănăstiri. Într-un document din 1202—1203, prin care regele Emeric întărește bisericii din Arad mai multe sate, sînt menționați iobagii care se ocupau cu cultivarea viței de vie și viile ce le deținea biserica acolo: la Galșa 10 vii, în vecinătatea satului abatelui de Pincota 11 vii etc.¹⁴⁸. Din numărul acestora reiese că biserica avea numeroase parcele de vie, printre ale altor proprietari, în renumita podgorie a Aradului. În 1206, regele Andrei al II-lea, întărind privilegiile sașilor colonizați în podgoria Alba Iulia, la Cricău și Ighiu, îi scutește pe aceștia de dări, „pentru viile pe care le vor fi sădit ei”¹⁴⁹. În hotărnicile acestora sînt menționate și satele românești învecinate, care dădeau stăpînului feudal, ca și viticultorii din alte părți, a zecea parte din vinul obținut. Articolul 6 al decretului dat în 1351 de regele Ludovic cel Mare prevedea ca toți agri-cultorii și viticultorii, cu excepția locuitorilor din orașele înconjurare cu ziduri, să dea a noua parte din toate produsele agricole și din vin¹⁵⁰.

În Țara Românească și Moldova, podgorenii plăteau *vinăriciul* sau *disetina*, a zecea parte din vinul obținut. Cele mai vechi mănăstiri au primit buți de vin din cămările domnești, apoi li s-au dăruit vii, în podgoriile mai importante. În 1388 Mircea cel Bătrîn dăruiește ctitoriei sale de la Cozia, printre altele, vii pe Argeș, o vie în patru locuri, dintre care unul în hotarul Călineștilor, pe Lotru, și o vie la Rîmnic¹⁵¹. Lărgind hota-

¹⁴⁷ *Dicționarul limbii române moderne*, la termenii respectivi; C. C. Giurescu, *Istoricul podgoriei Odobeștilor*, p. 15—16.

¹⁴⁸ *Documente*, C. Transilvania, vol. I, p. 23—26.

¹⁴⁹ *Ibidem*, p. 31—32.

¹⁵⁰ C. C. Giurescu, *Istoricul podgoriei Odobeștilor*, p. 17—18.

¹⁵¹ *Documente*, B. Țara Românească, veac XIII, XIV și XV (1247—1500), p. 25—28.

rul mănăstirii Cozia, în 1389, cu o parte din Jiblea, Mircea cel Bătrîn i-a scutit pe cei cărora le-a fost ocină și pe succesorii lor, de vinărici¹⁵². Într-un document din 1421, prin care Radu Prasnaglava întărea mănăstirilor Cozia și Cotmeana daniile făcute de tatăl său Mircea, sînt menționate vii la Slatina, 3 vii la Bistrița, satul Ciocănești și metohul de la Spinet cu 2 vii, și 2 mori de la Pitești¹⁵³. Vlad Dracul întărește, în 1440, lui Dorotei ieromonahul un loc la Licura și șase vii, a căror producție era evaluată la 3 100 vedre de vin, și-i dă voie să ridice acolo o mănăstire în hotarul Rîmnicului, care să fie ctitorie domnească¹⁵⁴.

În Moldova, prima mențiune a îndelungatelor tradiții viticole este din 7 ianuarie 1407, constînd într-o înțelegere dintre Alexandru cel Bun și mitropolitul Iosif, privitoare la mănăstirea Neamț, între ale cărei bunuri erau două vii, una dăruită de Petru Mușat (1375—1391), iar a doua cumpărată de mitropolit¹⁵⁵. La 1429, Alexandru cel Bun dăruiește mănăstirii Neamț mai multe bunuri, între care și „un metric anual de 12 buți de vin din disetina Neamțului”¹⁵⁶. Mănăstirea Putna avea vii la Hîrlău¹⁵⁷. Mai renumite erau viile de la Cotnari. Podgoriile înșirate pe o lungă fișie între Cotnari și Dunăre au ajuns, după cum spune Dimitrie Cantemir, să întrecă toate celelalte bogății ale pămîntului. Vinul de Cotnari îl consideră „mai ales și mai bun decît alte vinuri europenești și chiar decît vinul de Tokay. Cînd este păstrat în pivnițe adînci și boltite, cum se obișnuiește la noi în țară, și e ținut trei ani, în cel de-al patrulea capătă o asemenea tărie, încît arde ca vinul fierbinte... Îndată după acesta vinul de la Huși, în părțile Fălciului, e socotit mai bun; în al treilea rînd vine vinul de Odobești, din ținutul Putnei, pe râul Milcov; în al patrulea rînd Nicoreștii, în ținutul Tecuciului, pe Siret; în al cincilea rînd Greceștii, în ținutul Tutovei, pe râul Berheci; în al șaselea rînd, cel pe care îl dau viile Coteștilor din același ținut”. Multe alte locuri mai sărace le trece sub tăcere domnitorul și cărturarul român, apreciind în încheiere că: „Acesta vinuri nu sînt de folos numai locuitorilor țării, pentru nevoile lor, căci prețul scăzut al vinurilor trage aici neguțători ruși, leși, cazaci, ardeleni și chiar unguri, care duc la ei în țară an de an, mult vin, chiar dacă acesta nu-l întrece pe al lor”¹⁵⁸.

În condiții pedoclimatice extrem de favorabile s-a dezvoltat viticultura și în Țara Românească, în special în Subcarpații Getici, la contactul acestora cu cîmpia și chiar în cuprinsul acesteia, pînă la Dunăre. Dintre centrele mai importante menționăm Corcova și Strehaia în Mehedinți; Arcani, Dobrița, Curtișoara, Bălănești, Glodeni în Gorj; Drăgășani, Orlești în Vâlcea; Segarcea, Plenița, Sadova, Ianca, Dubăleni în Dolj; Ștefănești,

¹⁵² *Ibidem*, p. 28—30.

¹⁵³ *Ibidem*, p. 76—77.

¹⁵⁴ *Ibidem*, p. 107—108.

¹⁵⁵ *Documente*, A. Moldova, veacul XIV—XV, vol. I, p. 15; C. C. Giurescu, *Istoricul podgoriei Odobeștilor*, p. 19—20.

¹⁵⁶ *Documente*, A. Moldova, veacul XIV—XV, vol. I, p. 86.

¹⁵⁷ *Documente*, A. Moldova, veacul XV, vol. II, p. 3.

¹⁵⁸ D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, p. 53—54.

Golești, Topoloveni, Leordeni în Argeș; Găiești, Nucet în Muscel; Valea Călugărească, Mizil în Prahova; Podgoria, Pietroasele în Buzău; Lehliu, Jegălia în Ialomița.

Podgoriile dețin suprafețe întinse și în Dobrogea, în partea centrală pe la Murfatlar, Medgidia, Cernavodă și spre nord pe la Niculițel, Babadag, Jurilovca, Sarichioi, Măcin în Tulcea.

O bună parte din vinurile produse în Țara Românească se valorificau în Transilvania. Del Chiaro relatează că cea mai mare parte a Transilvaniei „se îndestulează din Valahia cu cele mai bune vinuri albe și roșii, cu gust delicat și sănătos pentru stomac”¹⁵⁹. Vinurile din Țara Românească erau mai ușoare și mai ieftine, iar Brașovul și Sibiul le cumpărau nu numai pentru consumul interior, ci și pentru vânzare în alte centre din Europa. Era aici un fel de antrepozit al podgoriilor românești¹⁶⁰.

Podgorii renumite s-au dezvoltat și în Transilvania, dintre care menționăm: podgoria Alba Iulia-Aiud, cu centrele Ighiu, Cricău, Șard, Mirăslău; podgoria Tîrnavelor, cu centrele Crăciunel, Valea Largă, Jidvei, Blaj, Medias; podgoria Aradului cu Păuliș, Șiria, Pincota, Miniș, Măderat, Mocrea; podgoria Țării Crișurilor, cu Oradea, Diosig, Săcueni, Valea lui Mihai; podgoria Sătmărulei, cu Tășnad, Beltiug, Ardud, Viile Satu-Mare, Homoroadele; podgoria Sălajului, cu Zalău, Șimleu, Crasna; podgoria Bistriței, cu Vișoara, Dumitra, Lechința, Teaca; podgoria Lugoj, Caransebeș; podgoria Oravița, Dognecea.

Peste tot, în toate podgoriile, s-au efectuat, în anii de după Eliberare, ample lucrări de terasare a pantelor, de extindere a plantațiilor, de selecționare a soiurilor, iar centrele de vinificație au fost înzestrate cu utilaj corespunzător, care asigură calitatea superioară a vinurilor românești, apreciate în țară și pe piețele internaționale, ca și strugurii pentru masă, cultivați în multe podgorii.

Vița de vie, spre deosebire de pomii fructiferi, necesită munci de îngrijire din primăvară pînă în toamnă. Podgorenii le-au efectuat cu mult zel, obținînd numeroase și valoroase soiuri locale de struguri pentru vinuri albe sau roșii ori negre.

Avîntul luat de viticultură în a doua jumătate a secolului trecut a fost curmat însă de apariția filoxerei. În podgoriile românești se pare că filoxera a ajuns încă de prin 1877—1878, dar acțiunile de combatere a ei au început abia în 1883¹⁶¹.

Tocmai atunci cînd s-au luat unele măsuri pentru refacerea podgoriilor, s-a abătut o altă calamitate asupra lor, mana viilor, prin 1887—1890, adusă tot din America, cu vițele folosite ca portaltoi, rezistente la filoxeră. A început astfel o nouă etapă de munci și mai intense în cultivarea viței de vie: stropirea periodică cu soluție de sulfat de cupru și apă de var.

¹⁵⁹ Cris G. Cristian, *Revoluțiile Valahiei de Anton Maria del Chiaro Fiora tino* (după textul reeditat de N. Iorga), Iași, 1929, p. 4.

¹⁶⁰ Marin Popescu Spineni, *Podgoria română*, București, 1945, p. 16.

¹⁶¹ C. C. Giurescu, *Istoricul podgoriei Odobeștilor*, p. 164.

Înainte de apariția filoxerei unii podgoreni plantau butașii toamna în gropile din vie, adînci de două palme la coastă, de una la șes, și largi de circa 3 palme. Apoi îi îngropau, iar primăvara îi dezgropau și îi tăiau la doi ochi. Alții îngropau butașii și-i lăsau un an spre a face vițele „mustăți”. În toamna următoare îi scoteau, îi desfăceau și îi plantau din nou, iar primăvara cînd îi dezgropau, îi tăiau la doi ochi.

Se cultiva via *oloagă* și via *pe araci* sau *pari*. Via *oloagă* se punea la trei palme o viță de alta și se lăsa cu două capuri, din care creșteau lăstarele, care se legau cu fibre de tei peste mijloc, în mai, apoi se *cîrneau* vîrfurile, ca să nu crească mai sus de briu ¹⁶². În podgoriile mai importante via era cultivată pe *araci* sau *pari*. În Gorj, *parii* mai groși erau ascuțiți la ambele capete, iar primăvara se întorceau, asigurîndu-li-se astfel o mai mare durabilitate.

Ca să nu le strice animalele, viile erau îngrădite, iar în perioada de coacere a strugurilor erau păzite. O vie neîngrădită însemna, în unele podgorii, o vie părăsită. Într-un act de la începutul secolului al XVII-lea se spune despre două fălci de vie de la Cotnari că „au fost părăsite și fără gardure”. În privința obligațiilor podgorenilor de a-și îngrădi viile și a vechimii acestei obligații este concludent un document din 27 aprilie 1675, în care primarul Cotnariilor și orașenii spun că s-a dat scrisoarea „pentru treaba viilor întru-acest chip, care om nu-și va îngrădi viile să aibă a le da pentru garduri. Deci noi, văzînd cartea mării-sale, scriînd într-acest chip și fiind obicina noastră și din bătrîni și din descălicatul orașului, noi am dat o vie ce este în dealul Mîndru ce au fost a călugărilor de la Aron Vodă, fiind pustie de 4 ai și telenită, am dat dumisale lui Dămiiian ca să o îngrădească și să plătiască de taleri și de alte cheltuieli de toate, iar dumisale să-i fie driaptă ocină și moșie în veci neclintită” ¹⁶³.

Gardurile se făceau din corzile de viță tăiate toamna sau primăvara, din nuiiele sau mărăcini, ori se plantau în jurul lor arbuști, de obicei cătină, făcîndu-se garduri vii. În unele sate din Gorj erau garduri solide, avînd aspectul unor palisade de fortificație. Ele erau făcute din nuiiele groase, împletite pe *pari* puternici, înfipti în pămînt. În partea de sus erau streșinite și acoperite cu corzi de viță, paie și mărăcini, atîngînd pînă la trei metri înălțime. În această incintă fortificată se pătrundea prin două porți: una mare, pentru care, și alta mică, așezată în partea opusă.

Caracterul de fortificație este prezent și în sistemul constructiv al *pimițelor* sau *conacelor viticole*, destinate să adăpostească utilajul viticol și recolta de vin. Erau și garduri mai ușoare, despărțitoare ale loturilor de vii. Uneori hotărnicirea loturilor se făcea prin așezarea unor bolovani mari de piatră, care formau un zid scund ¹⁶⁴.

În multe zone, loturile compacte de vii, de pe coastele însoțite, aveau gard comun pe margini, întreținut de toți proprietarii. În podgoria Odobeștilor erau mai multe astfel de îngrădituri, formînd ceea ce se numea

¹⁶² I. Ionescu, *Agricultura... Mehedinți*, p. 370.

¹⁶³ C. C. Giurescu, *Istoricul podgoriei Odobeștilor*, p. 81—82.

¹⁶⁴ P. Petrescu, N. Al. Mironescu, *Construcțiile viticole din Gorj*, în „Cibinium”, 1967—1968, Sibiu, p. 289—290.

o ogradă. Aceste ogrăzi aveau fiecare numele lor, care figura atît în scriptele visteriei, cît și în actele privind transferul de proprietate ¹⁶⁵. La atare ogrăzi s-a ajuns prin completarea timpurie a plantațiilor pe toate terenurile destinate viilor și prin organizarea pazei colective.

Muncile în podgorii începeau primăvara, cu *dezgropatul viilor* și se încheiau toamna, cu *îngropatul viilor*. Lucrările de îngrijire a plantațiilor și a fiecărei vițe aparte, în vederea unei fructificații cît mai abundente, s-au efectuat pînă nu demult cu unelte tradiționale.

Între *dezgropatul* și *culesul viei* se eșalonau: *tăiatul*, *cotoritul* sau *copcitul*, *legatul*, *săpatul*, *stropitul*, *plevila* sau *tăiatul corzilor*.

Dezgropatul se făcea cu sapa, îndepărtîndu-se pămîntul strîns peste tulpini, care apoi se ridicau cu grijă, să nu se rupă lăstarele sau corzile. În unele zone se folosea pentru *dezgropat* o furcă de fier sau un cîrlig special.

Tăiatul consta în înlăturarea lăstarilor care au rodit în anul precedent, a celor rupți și uscați, lăsîndu-se numai cei tineri, care dau rodul anului. În acest scop se utiliza un cuțit special, cunoscut mai ales sub denumirea de *cosor*.

Unealta, întrebuințată la *tăiatul corzilor*, la curățatul butucilor și la *tăiatul ciorchinilor* la cules, s-a folosit pe teritoriul patriei noastre încă din vremea dacilor. În antichitatea greco-romană ea a cunoscut diferite forme.

Românii au folosit două tipuri distincte: *cuțit* sau *cosor de tăiat la vie fără secure* și *cuțit* sau *cosor de tăiat la vie cu secure*.

Primul tip, de dimensiuni mici sau mijlocii, a fost răspîndit în întreaga țară, coexistînd în unele zone alături de cel cu *secure*. Acest tip de *cuțit* era mai frecvent în podgoriile din Moldova și Muntenia subcarpatică, într-o largă măsură în Transilvania și parțial în Oltenia. Ca formă el se aseamănă cu cosoarele descoperite de arheologi pe teritoriul patriei noastre, considerate de proveniență dacică.

Cel de-al doilea tip era mai mare și avea două variante: *cuțitul* sau *cosorul lung și zvelt*, puternic curbat, armat cu o *secure* de dimensiuni mici, și *cuțitul* sau *cosorul cu lamă lată și secure mare*, care, ca formă, se aseamăna cu o armă de luptă.

Prima variantă a fost mai frecventă în Cîmpia Dunării și Dobrogea, în zonele cu *vie oloagă*. A doua variantă era răspîndită în Transilvania, mai ales în podgoriile săsești, și se aseamăna cu cele folosite în Europa centrală și apuseană ¹⁶⁶.

Cuțitul a fost înlocuit în cele mai multe părți, în timpuri apropiate, de *foarfecele de tăiat via*.

Tăierea o efectuau viticultorii pricepuți, deoarece de ea depindea în mare măsură recolta. Numărul corzilor care se lăsau varia. În unele pod-

¹⁶⁵ C. C. Giurescu, *Istoricul podgoriei Odobeștilor*, p. 82—83.

¹⁶⁶ N. Al. Mironescu, P. Petrescu, *Cu privire la instrumentarul viticol tradițional*, în „Cibinium”, 1966, Sibiu, p. 62—66.

gorii se lăsau mai puține, în altele mai multe, și în acest caz lângă butuc se puneau mai mulți araci. Lăstarele tăiate se foloseau la împletitul gardurilor ori le duceau podgorenii acasă, pentru foc.

Cotorîtul sau *copcitul* se efectua odată cu tăiatul. Se înlătura pămîntul din jurul *butucului*, numit și *bucium*, care se curăța de rădăcini adventive și cioturi scurte; apoi se strîngea iarăși pămîntul în jurul lui. În acest scop se utilizau sape mai mici, ori săpăligi speciale, numite *copcitori*.

Legatul vișelor de pari sau araci, cu nuiele, fibre de tei, apoi de rafie, asigura stabilitatea și o cît mai bună expunere a acestora. Pentru înfiptul parilor se folosea *chitonagul*, cu care se puneau și porumbul în unele zone ¹⁶⁷. În Transilvania se întrebuinta o unealtă specială, din fier, care se lega de picior, și astfel cu *măseaua*, *pisica* sau *cumpenul* se înfișeau mai ușor parii în pămînt ¹⁶⁸.

Săpatul dinții se efectua pe toată plantația, cu sape obișnuite, cît mai adînc, ca să se distrugă buruienile. Se mai săpa a doua oară în vară, și pe alocuri chiar a treia oară, cînd începeau să se coacă strugurii.

Stropitul cu soluție de sulfat de cupru și lapte de var s-a adăugat muncilor tradiționale după apariția manei. Viile se stropeau de mai multe ori, în funcție de umiditatea sau uscăciunea verilor.

Plevila se practica mai ales în Oltenia și Argeș, și consta în rădirea frunzelor vara, ca să se coacă mai repede și mai bine strugurii. În alte podgorii, ca aceea a Odobeștilor, nu se răreau frunzele, ci se *reteza vîrful corzilor*, ca să se oprească creșterea și să se dirijeze seva spre ciorchini.

Culesul a fost, din vechime, cea mai plăcută și mai așteptată muncă în podgorii, mai ales atunci cînd rodul era îmbelsugat. Ciorchinii se tăiau cu cuțitele obișnuite sau cu cele speciale, și se puneau în diferitele vase care serveau la cules. În unele zone s-au utilizat *gălețile* de lemn, apoi cele de tablă, în timpuri mai apropiate. În alte părți se întrebuintau *coșuri* din nuiele, din scoarță de cireș, diferite vase din doage, îndeosebi *cofe* sau *donițe*. În unele podgorii din Transilvania și Dobrogea s-au folosit vase speciale, de veche tradiție mediteraneană, din doage, în formă tronconică, prevăzute fie cu o ureche în care se introducea un băț, fie cu două curele, pentru a se putea lua în spate ¹⁶⁹.

Vasele pline se goleau în *ciubere* sau *hîrdaie* cu două torți. Lîngă acestea sta un copil sau o femeie, care *mustuiau*, *zdrobeau* sau *stîlceau* strugurii cu *mustitorul*, un băț cu mai multe crăcane retezate scurt, anume căutat, cu cît mai multe ramuri dintr-un nod. Era prima operație de prelucrare a strugurilor, prin care se urmărea și sporirea capacității de transport a vaselor.

Ciuberele sau hîrdaiele pline se duceau apoi la vasele mai mari, cu care se transportau la crame sau în gospodării, cu ajutorul rudelor obișnuite pentru căratul ciuberelor ori cu ajutorul *părîngii* sau *dorungii*, o rudă la mijlocul căreia era legat un lemn mai subțire și rezistent, ce se

¹⁶⁷ T. Pamfilie, *Industria casnică...* p. 216.

¹⁶⁸ N. Al. Mironescu, P. Petrescu, *Cu privire la instrumentarul viticol...*, p. 67.

¹⁶⁹ *Ibidem*, p. 68.

introducea prin torțile ciubărului, pentru a putea fi transportat de către doi bărbați, pe umeri. Pentru transport s-au folosit căzi mari sau căruța amenajată în acest scop.

În gospodării sau la crame strugurii mustuiți se turnau într-o cadă mai mare, numită și *zăcătoare*, cu un cep în partea inferioară. Din mustul care se lăsa la fund, numit *răvac*, se obținea vinul cel mai bun.

După ce se termina culesul se storceau strugurii mustuiți. Operația a cunoscut mai multe procedee. Cel mai vechi era *călcarea în călcător*. Varianta cea mai veche era ca o albie scobită într-un trunchi gros, cu o gură de scurgere a mustului într-o parte. Călcătorul mai evoluat, numit *lin* (fig. 20), avea un postament din scânduri groase, cu jgheab și gură de scurgere a mustului și cadre din doage sau împletituri de nuiiele. Cele

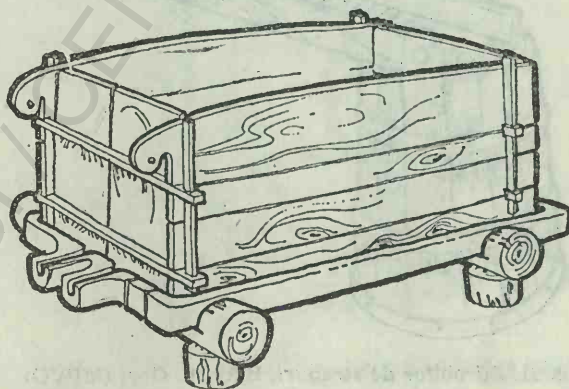
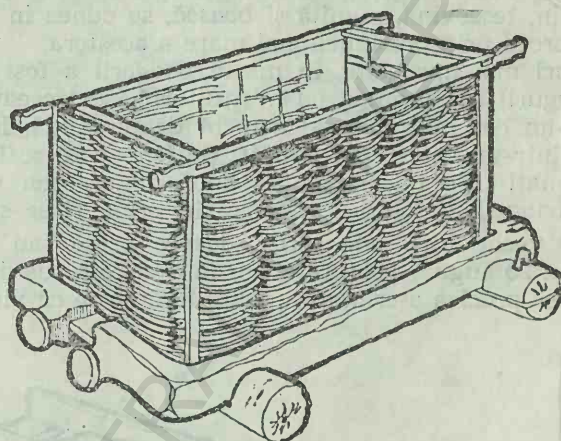

Fig. 20. Linuri pentru storsul strugurilor, Drăgășani (MPVG).

mai evolute erau din doage mai groase decât ale căzilor obișnuite; ele au fost mai frecvente în Transilvania. În unele podgorii, cu vinuri mai puține, destinate consumului local, strugurii erau storși numai prin călcare.

Călcătorul se așeza lângă cadă. Strugurii mustuiți se turnau într-un sac special, *sacul de vie*, cu urzeală și băteală din ață de cîneapă răsucită, cu ochiuri de 2 mm și o capacitate de două cofe. După ce se umplea, sacul se lega la gură cu o *ață de sac de vie* și se punea în călcător. Cel care-l călca se spăla mai întii pe picioare și apoi începea să frămînte sacul cînd cu un picior, cînd cu celălalt, strivind boabele. Mustul ieșea prin ochii sacului, și din călcător se scurgea într-un vas special numit *curătoare* sau *dejă*. Cînd nu mai curgea must din sac, se lua sacul de gură, se scutura ca să se adune resturile la fund, se răsucea partea goală și apoi iarăși se călca. În felul acesta se storcea bine tot sacul și rămînea *tescovina*, care se turna într-o cadă. În podgoriile mai importante, după ce se storceau strugurii în lin, *tescovina*, numită și *boască*, se punea în niște teascuri de lemn și se storcea prin presiunea mai mare a acestora.

În timpuri mai apropiate, în multe podgorii a fost părăsit și lînul. După ce strugurii se sfărîmau cu mustuiitorul, se treceau prin *zdrobitor*, format dintr-un coș în formă de trunchi de piramidă, la baza căruia se aflau, prinși într-un cadru, doi cilindri de lemn care se învîrteau în sens contrar, acționați prin intermediul a două mînere sau manivele, de doi oameni⁵⁷⁰. Strugurii zdrobiți se puneau în presă și se storceau.

Cea mai veche mențiune scrisă despre prese sau teascuri se află într-un act din 25 august 1443, referitor la o vie din sus de Cetatea Neamțului. Spre a se preciza așezarea sa, actul amintește că via se află în locul

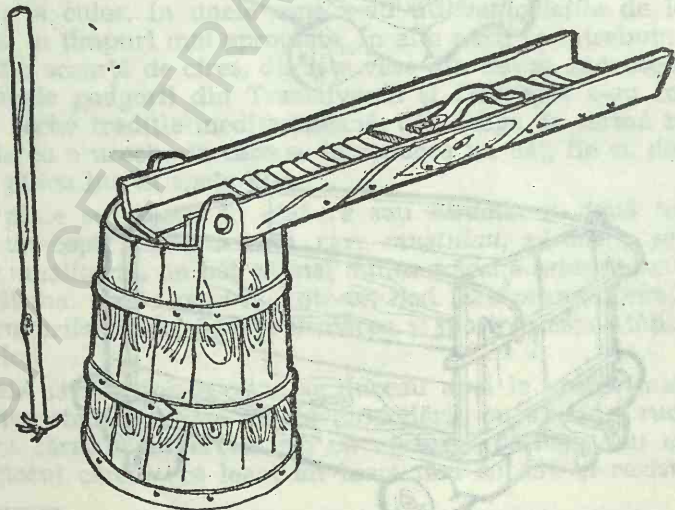

Fig. 21. Zdrobitor de struguri, Blăjești, Gorj (MPVG).

unde este teascul acestei vii ¹⁷¹. Este atestată nu numai instalația, ci și faptul că în unele zone teascurile au fost în vii, nu în gospodării cum sînt mai ales în Transilvania.

Pentru storsul mustului s-au folosit mai multe tipuri de teascuri, reprezentînd stadii diferite de dezvoltare a acestei instalații, cercetate mai îndeaproape de N. Al. Mironescu, căruia îi datorăm mai multe studii asupra viticulturii românești. Autorul amintit a stabilit următoarele tipuri mai importante de teascuri:

Teascul cu pene de lemn, considerat de Mironescu ca dispărut, a fost totuși găsit ulterior în podgoria Drăgășani și semnalat în Moldova, în podgoria Hușilor și a Vasluiului (fig. 22). Aria de răspîndire a acestui tip străvechi, folosit din antichitatea greco-romană, a fost mai întinsă, dar el a fost părăsit cu timpul și înlocuit cu tipuri mai evoluuate, mai eficace. Teascul este format dintr-o albie solidă, cu șanțuleț pentru scur-

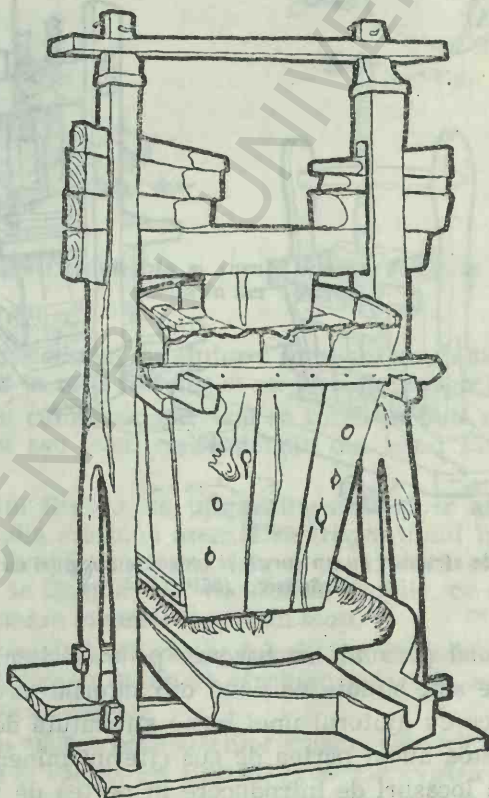

Fig. 22. Teasc de struguri cu pene, Drăgășani (MPVG).

¹⁷¹ C. C. Giurescu, *Istoricul podgoriei Odobeștilor*... p. 113—115.

gerea mustului, pe care se află storcătoarea. În storcătoare se introduceau strugurii și se acopereau cu un capac. Pe acesta se punea un *boc*, care se apăsa cu o grindă orizontală, ale cărei capete erau introduse în locașuri mai largi, în doi suporti verticali. Peste grinda orizontală se așezau pene, care se băteau cu maiuri de lemn.

Teascul cu pene și șurub constituia o formă mai evoluată, identificată în Argeș, dar dispărută.

Teascul de lemn cu șurub se apropie foarte mult ca formă de teascul cu pene, doar că, prin evoluție, a primit în partea de mijloc un ax vertical, și anume șurubul de lemn, care-i dă posibilitatea unei mînui mai ușoare și mai puternice. La unele teascuri șurubul de lemn a fost înlocuit cu unul metalic (fig. 23).

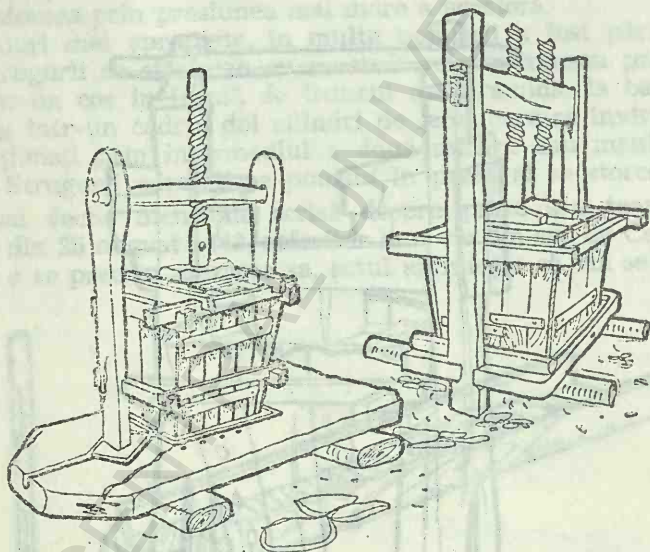

Fig. 23. Teasc de struguri cu un șurub și teasc de struguri cu două șuruburi.
Drăgășani (MPVG).

Teascul cu două șuruburi se bazează pe același principiu, apăsarea, doar că șuruburile sînt situate pe două din laturile țarcului de scînduri, iar presarea se face cu ajutorul unei birne străbătută de cele două șuruburi paralele; acestea au în partea de sus cîte un mîner, ori se învîrt cu niște bare care au locașuri de introducere în partea de jos a șuruburilor.

Teascul cu șurub într-o parte are o birnă orizontală prinsă la un capăt într-un stîlp solid, iar la celălalt capăt, bifurcat, este susținută de un șurub de lemn acționat cu o bară (fig. 24).

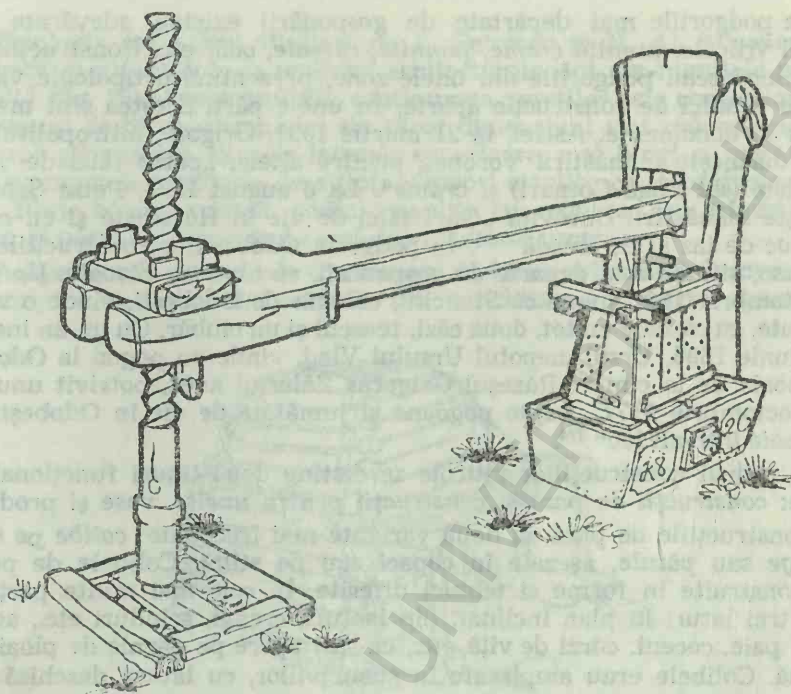

Fig. 24. Teasc de struguri cu pîrghie și șurub, Stremț, Podgoria Alba Iulia (METC, secția în aer liber).

Teascul cu lanț, acționat cu ajutorul unui sistem de pîrghii, se întâlnea în Transilvania; dar în mod restrîns și nu în toate podgoriile ¹⁷².

Mustul stors în curătoare sau deja se turna în buți sau poloboace, cu ajutorul unei pîlnii sau leici, confecționate din lemn sau tidvă uscată și retezată la capete.

După ce mustul fierbea, se umpleau vasele și se astupau cu cepuri de lemn. Cînd drojdia era bine așezată se trăgea vinul într-un vas curat, adică se răvăcea. Drojdia se turna într-o cadă; dacă era mai multă, se ducea la velnițe și se făcea din ea rachiul de drojdie, ca și rachiul de tes-covină, care se fermenta în vederea acestui scop.

În unele zone unelte și vasele folosite în viticultură erau ținute în gospodării, într-un șopron, unde se efectuau muncile, iar vinul se păstra în pivnițele din temelia caselor.

În alte zone, în curțile gospodăriilor existau construcții aparte, în care se păstrau unelte și vasele. Pe alocuri, pivnițele pentru păstrarea vinurilor erau săpate în maluri, în dosul curților sau la marginea satelor.

¹⁷² N. Al. Mironescu, Cu privire la istoricul și răspîndirea tipurilor de călcători și teascuri pe teritoriul României, în „Terra nostra”, I, 1969, p. 95—97.

Pe podgoriile mai depărtate de gospodării existau adevărate construcții viticole, numite *crame*, *pimnițe*, *căsoaie*, *odăi* etc. Construcțiile viticole împânzeau podgoriile din unele zone, prezentind o tipologie variată și chiar tehnici de construcție aparte. În unele părți acestea sînt menționate și în documente. Astfel, la 21 martie 1551, Grigore, mitropolitul Sucevei, dăruiește mănăstirii Voroneț, printre altele, „patru fălci de vie în Horodiște (sat lingă Cotnari) și *crame*“. La 6 august 1583, Petre Șchiopul întărește mănăstirii Sucevița „cinci fălci de vie în Horodiște și cu *crame* și cu loc de iaz și de livadă“¹⁷³. În podgoria Odobeștilor construcțiile mai spațioase, situate mai departe de gospodării, se numeau *căsoaie*. Un zapis din octombrie 1697 spune că Stanciul, călugăr de Odobești, vinde o vie în localitate, cu căsoaie cu tot, două căzi, teascul și un ciubăr. Cu un an înainte, la 16 iunie 1696, Ursul, nepotul Ursului Vlad, vinde un pogon la Odobești și „căsoaia de la cîmp“. Răzeșul Grigoraș Zălariul avea, potrivit unui act din 8 octombrie 1777, „șapte pogoane și jumătate de vie în Odobești, iar cu căsoaie într-alt loc“¹⁷⁴.

În cadrul construcțiilor viticole se disting două tipuri funcționale, și anume: *construcții de pază* și *construcții pentru unelte*, vase și produse.

Construcțiile de pază au două variante mai frecvente: *colibe* pe sol și *pătuiage* sau *pătule*, așezate în copaci sau pe stilpi. Colibele de pe sol erau construite în forme și tehnici diferite. În cele mai multe părți ele aveau trei laturi în plan înclinat, din leături, crengi, scînduri etc., acoperite cu paie, coceni, corzi de viță etc., ca să-l apere pe paznic de ploaie ori de rouă. Colibele erau amplasate în susul viilor, cu latura deschisă spre acestea. *Pătuiagele* sau *foișoarele de pază* aveau mici platforme de observație, amplasate în copaci sau pe stilpi speciali. Formele mai simple, care evocau străvechiul mod de folosire a copacilor ca puncte de observație, erau amenajate din crengi sau bucăți de scînduri, pe ramificațiile mai solide și mai înalte a copacilor din susul viilor. Peste mica platformă se așterneau paie sau coceni, iar deasupra se amenaja un acoperiș, recurgîndu-se tot la crengi, paie, coceni. Atunci cînd copacii nu aveau ramuri care să asigure urcarea și coborîrea, se foloseau scări sau numai fuștei bătute în trunchiul lor. În lipsa copacilor, ori în dorința de a se asigura o mai bună pază a podgoriilor, s-au construit pătule pe stilpi, în locurile de unde se vedeau mai bine plantațiile.

Construcțiile din podgorii pentru păstrarea utilajului viticol, ca și cele pentru fermentarea și păstrarea vinului, au apărut și au evoluat în timp, odată cu extinderea plantațiilor și îndepărtarea lor de gospodării. Ele au fost dublurile acestora în zonele viticole mai vechi și mai importante, cum a fost cazul în zona Hușilor, Iașilor, în podgoria Odobeștilor, în Gorj, Vilcea etc. În Gorj, unde au primit un pronunțat specific zonal, aceste construcții s-au numit *pimițe*, *pimnițe*, ca și cele din temelia caselor, foarte frecvente în zonă, ca și în zonele învecinate.

¹⁷³ C. C. Giurescu, *Istoricul podgoriei Odobeștilor*, p. 111.

¹⁷⁴ *Ibidem*, p. 111—112.

Tipologia lor a fost studiată de P. Petrescu și N. Al. Mironescu¹⁷⁵. Mai vechi și interesante ca realizări arhitecturale sînt așa-numitele *pimnițe cu boltă* (fig. 25). Acoperișul din continuarea pereților este confecționat tot din cununi de birne orizontale, ale căror dimensiuni sînt reduse spre vîrf, în formă piramidală. Birnele laterale superioare, mai lungi cu cca 1 m în față, au capetele susținute de stîlpi, adeseori ciopliți, ca la pridvoarele caselor. Peste birne se așază podini cioplite cu securea sau scînduri mai groase, și peste tot acoperișul corzi de viță de vie uscate.

Acoperișurile piramidale din cununi de birne orizontale, frecvente din Caucaz pînă în India, sînt atestate din antichitate. Vitruviu spune: „La

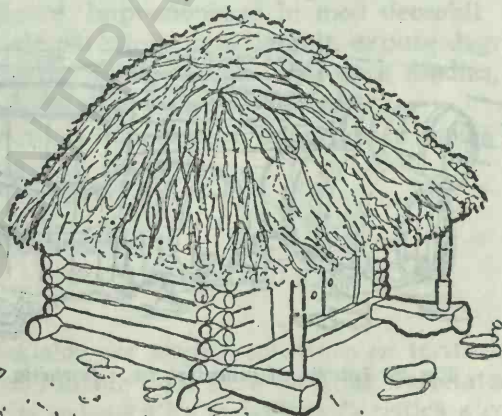
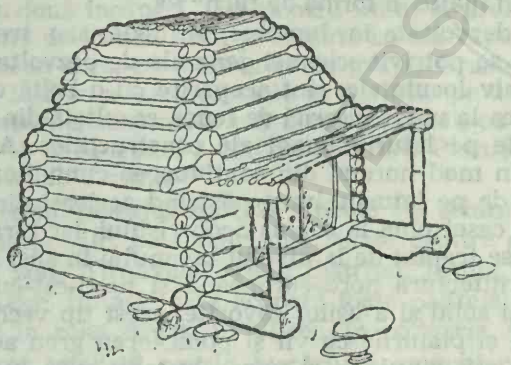

Fig. 25. Pimnițe pentru păstrarea produselor viticole și pomicole, Dobrița, Cluj.

¹⁷⁵ P. Petrescu, N. Al. Mironescu, *Construcțiile viticole din Gorj*, în „Cibinium”, 1967—68. p. 281—325.

neamul colhilor din Pont, din cauza mulțimii pădurilor, trunchiurile de copaci se așază în toată lungimea lor pe pământ în dreapta și în stînga și, lăsîndu-se între ele un interval cît îl îngăduie lungimea copacilor, pe capetele lor se pun transversal alte trunchiuri care înconjoară spațiul interior al locuinței. Peste ele, legînd în cele patru părți colțurile cu grinzi alternante, construiesc pereții verticali din copaci rezemați pe cei de jos, ridicînd astfel în înălțime adevărate turnuri. Intervalele care rămîn între trunchiuri din cauza grosimii lemnului le astupă cu șită și pământ. La fel construiesc și acoperișurile: retezînd grinzile la capete, le reazemă rețrăgîndu-le treptat și astfel, pornind de la cele patru fețe, ridică în mijloc o piramidă pe care o acoperă cu frunziș și lut, obținînd, după obiceiul barbarilor, acoperișuri înalte în formă de turn¹⁷⁶.

Pimnițele dezvoltate în lungime, cu două sau trei încăperi, avînd fiecare intrarea sa potrivit schemei generale de dezvoltare a construcțiilor din Gorj, inclusiv locuințele, sînt acoperite cu o boltă ce tinde să devină semicilindrică, ca la unele biserici de lemn, rezultată din retragerea treptată a birnelor de pe laturile lungi ale construcțiilor. Acoperișul în două ape, dezvoltat în mod normal din continuarea cununilor de birne ale pereților (birnele de pe laturile lungi păstrînd aceleași dimensiuni în lungime, de la talpa casei pînă la coama acoperișului, iar birnele de pe laturile mici scurtîndu-se treptat de la nivelul tavanului în sus) a cunoscut o largă răspîndire în arhitectura nord-europeană și nord-est-europeană¹⁷⁷. Datorită acoperișului solid și a ușilor zăvorîte, acest tip vechi de pimnițe, risipite pe coastele și plaiurile cu vii și pomi, erau greu accesibile; de aceea în ele se păstra atît vinul, cît și țuica, ducîndu-se în gospodării doar cantitățile necesare consumului (fig. 26).

Fig. 26. Interiorul pimniței de la Dorbrița.

Pimițele cu boltă au cedat locul celor cu acoperiș din corzi de viță uscate, sau de prăștilă. Alături de construcțiile cu pereți din birne au apărut cele cu pereți din piatră. Prin înălțarea temeliei s-a ajuns la pimițele cu etaj.

¹⁷⁶ Vitruviu, *Despre arhitectură*, București, 1964, p. 70.

¹⁷⁷ P. Petrescu, N. Al. Mironescu, *Construcțiile viticole din Gorj*, p. 302—303.

Construcții viticole au existat și în alte podgorii mai importante. Pe lângă cele de pe sol, frecvente în Oltenia și vestul Munteniei, se întâlneau și construcții mai răcoroase, sub nivelul solului, mai ales în Transilvania, în care vinul se depozita și se păstra mai bine. În Moldova și estul Munteniei construcțiile de pe sol și cele sub nivelul solului au coexistat. În unele zone ele erau amplasate în gospodării; în altele erau săpate în maluri la marginea așezărilor sau în văi ¹⁷⁸. În podgoria Huși, de exemplu, erau deopotrivă *crame*, *beciuri* și *pivnițe*. Cramele, construite din nuiele împletite și lipite, din vâlătuci, chirpici, mai rar din lemn masiv de stejar ori cărămizi, aveau acoperișul din stuf frumos bățut, *solzit* și o prispă de protecție în jur, ca și casele, lipită cu lut galben, pereții fiind în alb, cu un briu roșu sau albastru în partea de jos. Existau crame cu o singură încăpere și crame cu două încăperi, una pentru utilaj și prelucrarea strugurilor, a doua servind de locuit, fiind prevăzută cu un cuptor sau plită. Pe alocuri cea de-a doua încăpere servea și de grajd. Crama hușeană, spre deosebire de zona Iașilor, avea încăperile și intrările pe axul longitudinal al construcției. Beciurile, construite sub nivelul solului, cu boltă de piatră, aveau în jur de 7—8 m lungime, 2—2,5 m înălțime. Pivnița din zona Huși consta dintr-un beci sub o cramă ¹⁷⁹.

În ultimele decenii peisajul zonelor viticole s-a schimbat radical. Locul plantațiilor tradiționale, pe alocuri intercalate printre pometuri și culturi, cum erau în zona Tîrnavelor, zona Bistriței, Iașilor etc., l-au luat plantațiile sistematice, întinse, care acoperă toate pantele în expoziție favorabilă, cum sînt în zona Argeș, în Vîlcea, în podgoria Aradului etc.

S-au desfășurat totodată ample lucrări de amenajare a terenurilor, pentru dezvoltarea plantațiilor și efectuarea în condiții cît mai bune a muncilor de întreținere. Impresionează în mod deosebit podgoriile care acoperă acum coastele părăginite mai demult, expuse degradării, cum sînt cele din lungul Tîrnavei Mici, dinspre Blaj spre Mediaș, podgoriile care urcă spre culmi în Argeș și Muscel, în Prahova etc.

Viticultura a devenit abia acum o importantă ramură a economiei naționale, dezvoltată pe baze științifice.

CREȘTEREA ANIMALELOR

Creșterea animalelor are tradiții milenare pe teritoriul de formare și viețuire a poporului român, fiind favorizată de varietatea reliefului, climă, densitatea rețelei hidrografice și bogăția floristică a covorului vegetal. Diversitatea condițiilor naturale s-a răsfrînt în componența faunei, ale cărei specii principale au constituit strămoșii sălbatici ai principale-

¹⁷⁸ N. Al. Mironescu, P. Petrescu, *Construcțiile viticole din zona Hușilor*, în „RF”, an VIII, 1963, nr. 3—4, p. 140—155.

¹⁷⁹ *Ibidem*, p. 145—148.

lor animale domestice. Aşa, de pildă, *bourul* (*Bos taurus primigenius*), unul din strămoşii taurinelor, a fost un vînat mult preţuit în feudalismul timpuriu.

Intemeierea Moldovei, după tradiţiile consemnate de primii cronicari, este atribuită voievodului maramureşan Dragoş, care pornind la vîna-toare, a ajuns pe aceste meleaguri urmărind un bour, pe care l-a răpus şi apoi s-a aşezat, cu oamenii săi, acolo, întemeind ţara Moldovei, pe a cărei stemă se distinge un cap de bour. Legenda despre Dragoş este o variantă autohtonă a temei mitologice arhaice a „vînaătorii rituale”, larg răspîndită în lumea mediteraneană şi apuseană¹⁸⁰. Dealtfel *bourul*, frecvent în pădurile Daciei şi Traciei, se bucura, ca şi taurul, de o specială cinstire religioasă la geto-daci. El apare ca punct central pe învelişul de fier al unui scut aflat la Piatra Roşie. O ştire păstrată în *Anthologia Palatina* ne informează că un cap de bour, îmbrăcat în aur, luat din tezaurele dacice, a fost închinat de Traian lui Zeus-Casos de lângă Antiochia¹⁸¹.

În evul mediu, *bourul* era un vînat preţuit şi în Transilvania; de aceea vînaătorii de bouri sînt menţionaţi de timpuriu în documente. În 1208, vînaătorii de bouri din satul Ip-Sălaj s-au plîns că fiii lui Gunter le-au cuprins cu puterea un pămînt, dar la judecată ei au recunoscut că i-au învinuit pe aceştia din urmă pe nedrept¹⁸². Andrei, vînaător de bouri din satul Mărtineşti-Sătmar, a fost învinuit de furtul unei spade, în 1208, judecător fiind Paul, comitele vînaătorilor de bouri, dar reclamantul nu s-a prezentat la judecată¹⁸³.

Datorită vînatului abuziv, bourii au dispărut pe la sfîrşitul secolului al XVI-lea. Ultimul bour sălbatic a fost vînat în Polonia, în pădurile Yahtorovka, prin anul 1627. Se afirmă de către unii cercetători că un centru de domesticire a bourului ar fi fost sudul Rusiei, iar al doilea ţara noastră¹⁸⁴.

În stepele răsăritene au supravieţuit, pînă în timpuri nu prea îndepărtate, şi strămoşii sălbatici ai calului, iar în zonele înalte, oile sălbătice. *Calul tarpan* (*Equus gmelinii*), strămoşul raselor de cai supli şi iuţi, din sudul Asiei, sudul şi vestul Europei, a supravieţuit în jurul Mării Negre pînă aproape de timpurile noastre¹⁸⁵. „Pe lângă hotarele Moldovei — scria Dimitrie Cantemir — se găsesc mari herghelii de cai sălbatici, care nu se deosebesc cu nimic de cei domestici, doar că sînt ceva mai mici şi au copitele late de o palmă şi mai bine, altfel virtuose şi rotunde. Pe aceştia îi cumpără de obicei şciţii (tătarii) din Bugeac şi îi cresc pentru ospete sau pentru trebuinţele casei. Toamna, cînd toată partea aceasta este udată de ploii necontenite şi se prefăce în mocirlă, ei hotărăsc ziua şi locul unde să se adune; atunci umplu toate cîmpiile din jur cu chiote şi răcnete. Caii, la auzul răcnetelor ce răsună din toate părţile de pe cîmpii, aleargă zăbăuci încoace şi încolo şi, negăsind nicăieri vreun loc liniştit, sînt mînaţi

¹⁸⁰ M. Eliade, *De Zalmoxis à Gengis-Khan*, Paris, 1970, p. 131—161.

¹⁸¹ *Istoria României*, I, Bucureşti, 1960, p. 336.

¹⁸² *Documente*, C. Transilvania, vol. I, Bucureşti, 1951, p. 42.

¹⁸³ *Ibidem*, p. 52.

¹⁸⁴ *Zootehnia României*, II, *Bovine*, Bucureşti, 1973, p. 35.

¹⁸⁵ *Zootehnia României*, IV, *Cabaline*, Bucureşti, 1975, p. 25—27.

în acest fel în mijlocul vreunei pășuni mlăștinoase, cărora ei le zic ghio-luri. Cum din pricina copitelor late nu mai pot fugi de aici și rămîn înglodați, tătarii azvîrl în ei cu săgeți și sulite. O parte din cai sînt prinși vii, altă parte sînt uciși, după aceea și-i împart între ei după cum socot¹⁸⁶.

Pe lângă obișnuitele rase domestice de oi, Dimitrie Cantemir menționează și *oile sălbătice de pădure*, care cu greu se mai găsește în alte părți¹⁸⁷. Strămoșul oilor țurcane, rasa autohtonă mai veche și mai răspîndită, a fost *oaia de stepă* sau *arcanul* (*Ovis vignei* arkar), domesticită, după unii cercetători, în vremuri preistorice, în Munții Carpați¹⁸⁸. Dintre strămoșii sălbatici ai principalelor animale domestice supraviețuiesc pînă în zilele noastre numai cei ai porcului, *mistrețul* sau *porcul sălbatic* (*Sus scrofa ferus*). În unele zone păduroase, cei sălbatici se întâlneau adeseori și se împerecheau cu cei domestici, lăsați liberi prin făgete, cînd jirul era din abundență.

Astfel, datorită prezenței strămoșilor sălbatici ai principalelor animale domestice în fauna Carpaților și a cîmpiilor de la poalele lor, ca și a vechimii și continuității oamenilor pe meleagurile lor, s-a ajuns la rasele autohtone, moștenite în bună parte de poporul român de la strămoșii săi, odată cu termenii principali în legătură cu creșterea animalelor. De origine autohtonă sau latină sînt numele și caracteristicile speciilor, ca și produsele lor de bază: *bour* (lat. bubalus), *bou* (lat. bobus), *vacă* (lat. vacca), *taur* (lat. taurus), *vițel* (lat. vitellus), *junc* (lat. juven-cus), *cal* (lat. caballus), *iapă* (lat. equa), *armăsar* (admissarius), *oaie* (ovis), *berbec* (lat. berbecus), *miel* (dac), *cîrlan* (dac), *țap* (dac), *capră* (lat. capra), *ied* (lat. haedus), *vătui* (dac), *porc* (lat. porcus), *scroafă* (lat. scrofa), *vier* (lat. verres), *purcel* (lat. porcellos), *mascur* (lat. masculus), *mistreț* (dac), *lînă* (lat. lana), *păr* (lat. pilus), *piele* (lat. pellis), *soricu* (dac), *carne* (lat. carnis), *untură* (lat. unctura), *seu* (lat. sebum), *cîrnat* (lat. carnaceus), *lapte* (lat. lactis), *caș* (lat. caseus), *unt* (lat. unctum), *zăr* (dac), *zară* (dac), *urdă* (dac), *sarbăd* (dac), *străgheată* (dac). De origine autohtonă sau latină sînt și principalii termeni în legătură cu organizarea pazei și adăpostirea animalelor ca: *stîină* (dac), *țarc* (dac), *strungă* (dac), *cață* (dac), *baci* (dac), *staul* (lat. stabulum), *turmă* (lat. turma), *păstor* (lat. pastorius), *păcurar* (lat. pecorarius). În termenii împrumutați se reflectă progrese în prelucrarea produselor ca: *pastramă* (ngr. pastrama), *slănină* (sud sl. slanina), *cașcaval* (tc. kaskaval) etc.; în paza și adăpostirea animalelor: *cireadă* (v. sl. creda), *ciurdă* (mgh. csorda), *herghelie* (tc. hergele), *stavă* (bg. stava), *colibă* (v.sl. koliba), *coteț* (v.sl. kotici), *poiată* (v.sl. pojata), *șură* (germ. schur), *tîrlă* (sb. trlo), *cioban* (tc. coban) etc.¹⁸⁹.

Creșterea animalelor s-a dezvoltat în strînsă interdependență cu agricultura, în toate zonele, deoarece, pe lângă variatele și importante produse furnizate oamenilor, animalele le-au ușurat acestora muncile și

¹⁸⁶ D. Cantemir, *Descrierea Moldovei* ... p. 60—61.

¹⁸⁷ *Ibidem*, p. 58.

¹⁸⁸ *Zootehnia României*, III, *Ovine*, București, 1973, p. 119.

¹⁸⁹ I. I. Russu, *Din trecutul păstoritului românesc*, în „AMETC” pe anii 1957—1958, Cluj, 1958, p. 135—136; *Dicționarul limbii române moderne*, București, 1958, la termenii respectivi.

transporturile. Peste tot, alături de țarinile cultivate, au existat terenuri suficiente pentru pășunatul din timpul verii și pentru recoltarea furajelor. Terenurile deschise și necultivate, cu finețe și pășuni, ca și cele acoperite de păduri, au ocupat suprafețe întinse în trecut, în hotarele tuturor satelor, dar s-au restrâns treptat, datorită sporului neîncetat al populației și dezvoltării economiei rurale, care au impus extinderea și intensificarea exploatării spațiului prin culturi.

În Țara Românească și Moldova creșterea animalelor a fost avantajată multă vreme în ce privește desfacerea produselor, în comparație cu agricultura, care a stagnat datorită regimului aspru impus de stăpînirea otomană strimtorilor de acces spre lumea mediteraneană, unde s-au valorificat din vechime cerealele. Abia în urma tratatului de la Adrianopol (1829) navigația pe Dunăre și Marea Neagră, prin Bosfor și Dardanele, spre Marea Mediterană devine liberă, ca și comerțul cu cereale. „Ademenită de prețurile oferite de țările apusene, moșierimea își îndreaptă atenția către cultura cerealiară. Extinderea suprafețelor de cereale s-a făcut pe seama destelenirii finețelor și pășunilor. Ritmul de destelenire a fost așa de rapid încît într-o jumătate de secol suprafața cultivată cu cereale a sporit de circa 5 ori”¹⁹⁰.

Din cele mai vechi timpuri diversitatea cerințelor a impus caracterul mixt al creșterii animalelor, atît în zonele înalte, cît și în cele joase. Caracterul relativ închis al economiei a determinat atît profilul mixt al ocupațiilor, cît și caracterul mixt al creșterii animalelor. Au predominat animalele mari, bovinele și cabalinele, deoarece acestea asigurau desfășurarea activităților productive de bază, muncile agricole, precum și transporturile, care s-au intensificat odată cu dezvoltarea economiei și schimburilor. Taurinele s-au crescut în număr mai mare, deoarece boii au fost preferați nu numai pentru muncile agricole, ci și pentru transporturile locale de produse, fiind mai docili și mai puternici, iar vacile asigurau cerințele pentru lapte în toate anotimpurile, nu numai în cele călduroase, ca animalele mici, în primul rînd oile. Caii au fost apreciați pentru transporturi, fiind mai iuți și mai rezistenți la drum lung. Pe lîngă aceasta, ei ofereau posibilitatea utilizării unor mijloace de tracțiune mai variate, atît pentru oameni, cît și pentru produse, prin înșeuare sau înhămare la diferite tipuri de utilaje, mai mari sau mai mici, după necesități și anotimpuri. La cerințele gospodărești s-au adăugat și au sporit neîncetat cele ale statului, pentru desfășurarea activităților administrative, economice, de apărare și luptă. Au apărut astfel pe moșiile feudale hergheliile de cai, renumiți pentru frumusețea, rezistența și iuțimea lor.

Animalele mici, ovinele, caprinele și porcinele, s-au crescut și ele peste tot, în număr mai mic sau mai mare, după necesități și posibilități. În zonele joase, unde gospodăriile dispuneau de cereale, s-au crescut mai mulți porci decît în zonele înalte, unde oamenii s-au limitat la strictul necesar de carne și grăsimi pentru consumul casnic. În zonele deluroase și muntoase s-au crescut în schimb mai multe oi, nu numai pentru lapte,

¹⁹⁰ Zootehnia României, II, Bovine, p. 18.

lină, carne și piei, ci și pentru gunoirea terenurilor arabile de pe înălțimi, un obiectiv foarte important în zonele muntoase, nebăgat în seamă de cercetătorii păstoritului din trecut. O bună parte din terenurile de pe pantele terasate de răzoare înalte au fost menținute în culturi, secole în șir, numai datorită unei astfel de gunoiri. În zone ca Munții Apuseni, Pădureni, Maramureș, Loviște etc., oile asigurau în felul acesta gospodăriile nu numai cu produsele lor, ci și implicit, cu necesarul de cereale din producția locală, ceea ce conta foarte mult în condițiile izolării și slabei dezvoltări a economiei de schimb. Grija continuă pentru terenurile arabile a dus la apariția numeroaselor și variatelor tipuri de adăposturi agricole-pastorale pe înălțimi, unde păstorii stăteau cu animalele să le pășuneze și să le ierneze, pentru ca să gunoiască cât mai multe terenuri din jurul lor.

În perspectiva dezvoltării istorice, creșterea animalelor a cunoscut următoarele etape mai importante: (a) *etapa creșterii extensive a raselor autohtone*, din cele mai vechi timpuri până la tratatul de la Adrianopol (1829); (b) *etapa restrîngerii creșterii extensive și orientarea spre creșterea animalelor de muncă*, până la Unirea din 1918; (c) *etapa dintre cele două războaie mondiale*, cînd în centrul preocupărilor s-a situat ameliorarea raselor; (d) *etapa actuală*, cînd creșterea animalelor are loc în unitățile socialiste, gospodării agricole colective și ferme de stat, sub îndrumarea atentă și competentă a specialiștilor ¹⁹¹.

În prima etapă, posibilități largi de creștere a animalelor aveau nu numai marii proprietari feudali, ci și locuitorii satelor, libere sau aservite, deoarece finețele și pășunile dețineau suprafețe întinse. Se creșteau vite cornute, cai, oi și porci pentru nevoile gospodăriei și pentru vânzare în orașe și prin târguri, ca și pe piețele externe, odată cu dezvoltarea comerțului internațional. La început s-au intensificat schimburile dintre cele trei țări românești, stimulate de dezvoltarea orașelor care străjuiau principalele trecători transcarpatice, Bistrița, Suceava, Cîmpulung, Baia, Brașov, Buzău, Tîrgoviște, Sibiu, Curtea de Argeș etc. În cele mai vechi privilegii comerciale acordate de domnii Țării Românești și Moldovei negustorilor din Brașov, Bistrița și Sibiu, se preciza vama pentru animale și produse, ca boi, vaci, porci, oi, piei, lînă, burdufuri de brînză, seu, miere, ceară etc. cărora li se adăugau produse din vînat și pescuit ¹⁹². Cu timpul, legăturile comerciale s-au intensificat și s-au extins spre sud, cu lumea otomană, unde produsele pastorale au fost tot mai solicitate, ceea ce a stimulat dezvoltarea oieritului, iar spre nord și vest, cu Polonia și Europa centrală, unde erau mai solicitate bovinele și caii. Țărănimea a fost nevoită să crească atît animale mari cît și mici, nu numai pentru satisfacerea cerințelor gospodărești, ci și pentru a se achita de numeroasele obligații față de statul feudal și mai ales față de stăpînia feudali.

În cea de-a doua etapă, după pacea de la Adrianopol, finețele și pășunile s-au restrîns, datorită extensiei culturilor. „Cerealele au ajuns să ocupe primul loc în export. Marile posibilități de cîștig care apăreau în aceste condiții au determinat pe boieri să manifeste o tendință nestăvilită

¹⁹¹ Zootehnia României, II, Bovine, p. 17—29.

¹⁹² Istoria României, II, p. 294—302.

de mărire a producției agricole marfă. În acest scop, ei căutau să extindă tot mai mult suprafețele cultivate în regie proprie sau, eventual, date în arendă, pe calea restrîngerii cu orice mijloace a pămînturilor aflate în posesia clăcașilor, adesea chiar alungîndu-i, ca și pe calea acaparării a cît mai multor pămînturi moșierești și razeșești¹⁷³. În aceste condiții, în creșterea animalelor s-a pus un accent tot mai mare pe animalele de muncă¹⁷⁴, pe lângă cele care furnizau produsele de bază necesare traiului. Pînă la desființarea relațiilor feudale, o mare parte din muncile agricole de pe moșii le-au efectuat țăranii dependenți, dar și populația săracă din zonele înalte, care cobora în zonele joase și muncea pentru produse, mai rar pentru bani. O mare parte din moșii erau lucrate în arendă, de către țăranimea lipsită de pămînt. Dar, în timp ce în cîmpii s-au extins culturile cerealiere, în zonele muntoase s-a intensificat valorificarea pășunilor alpine. Se cresc animale, îndeosebi vite cornute, nu numai pentru muncă, ci și pentru vinzare prin tîrguri, în care roiau negustorii.

Creșterea animalelor bazată pe transhumanță — practică de locuitorii mai înstăriți din satele din împrejurimile Brașovului și Sibiului, ca și de cei din satele ungurenilor, în care s-au așezat sau le-au întemeiat emigranții veniți din zonele învecinate de peste Carpați — începe să decadă. Pe lângă restrîngerea pășunilor și a posibilităților de procurare a furajelor pentru iernat, au scăzut și cerințele pentru produse pastorale. Dezvoltarea căilor și mijloacelor moderne de transport a restrîns de asemenea numărul animalelor folosite în acest scop, ca și al satelor pentru care cărașia era o sursă complementară de venit.

În perioada dintre cele două războaie mondiale, în centrul preocupărilor crescătorilor de animale a stat sporirea numărului acestora și mai ales ameliorarea raselor. „Prin desăvîrșirea unității statale s-a mărit efectivul de bovine cu aproape 2 milioane capete. Efectivul total de bovine era de 3.852.000 capete în 1927, îmbunătățindu-se totodată și structura pe categorii prin sporirea numărului vacilor de lapte cu 4 %. Tot în această perioadă iau ființă, în special în Transilvania și Bucovina, asociațiile de creștere, avînd ca scop ameliorarea raselor; se înființează Institutul de cercetări zootehnice (1926). S-au înregistrat progrese importante în ameliorarea raselor, în special la taurine și porcine. Numărul cailor a scăzut în continuare, nu numai în zonele joase, ci și în cele înalte, unde s-au restrîns transporturile locale, odată cu părăsirea pendulațiilor pastorale pentru iernat, pentru îmblătît etc. Numărul oilor a sporit, atingînd 13.000.000 de capete în 1924, dar cea mai mare parte, cca 70 % din efectiv, erau cu lînă groasă, țurcane sau stogoșe¹⁷⁵.

În anii socialismului s-au creat condiții și s-au luat măsuri concrete în vederea sporirii numărului tuturor speciilor de animale, a ameliorării raselor, a dezvoltării bazei furajere, a sporirii și îmbunătățirii producției de carne, lapte, lînă etc. Rasele tradiționale au devenit rarități, iar metodele tradiționale obiect de studiu.

¹⁷³ *Istoria României*, IV, București, 1964, p. 17—18.

¹⁷⁴ *Zootehnia României*, II, Bovine, p. 19.

¹⁷⁵ *Zootehnia României*, III, Ovine, p. 27—28.

În cele ce urmează vom schița condițiile creșterii animalelor în trecut, în cadrul diferitelor zone, precum și importanța speciilor principale în economia țărănească tradițională.

În creșterea animalelor, pășunatul și iernatul au fost preocupările principale, în cadrul economiei țărănești tradiționale. Pe lângă condițiile istorico-sociale de dezvoltare, modurile în care au fost rezolvate atât pășunatul cât și iernatul au depins și de o seamă de factori locali, dintre care se impun: așezarea geografică și tipologia satelor, întinderea și împărțirea în sectoare economice a terenurilor din cuprinsul hotarelor, fertilitatea și sistemele de exploatare a acestora, modul de organizare a pășunatului diferitelor specii de animale.

Din diversitatea modurilor tradiționale practicate pînă în timpuri apropiate, se impun 4 tipuri mai importante: (1) *creșterea mixtă a animalelor pe pășunile din apropierea satelor*, (2) *creșterea mixtă de animale vărate pe pășunile din munții apropiați*, (3) *creșterea mixtă de animale vărate în pășuni diferite și iernate la sălașele din cuprinsul hotarelor*, (4) *creșterea animalelor prin transhumanță*.

1. *Creșterea mixtă a animalelor pe pășunile din apropierea satelor* s-a practicat în toate zonele joase și deluroase. Obișnuit, în hotarele satelor erau unul sau mai multe sectoare destinate pășunatului diferitelor specii de animale în timpul verii, cînd păscutul pe suprafețele cultivate și finețe era oprit. Sectoarele destinate pășunatului de vară erau fie terenuri mai sărace, din categoria pășunilor, fie suprafețe arabile lăsate necultivate, pentru refacere și gunoire.

Pășunatul se făcea după rînduiele tradiționale, stabilite de colectivitățile satești, direct interesate în cît mai buna valorificare și cît mai stricta respectare a ciclurilor acestuia, care se succedau din primăvară pînă toamna. În unele sate animalele se pășunau de-a valma, în altele bovinele se pășunau în sectoarele mai bine înierbate din categoria pășunilor, iar oile și porcii pe ogoarele lăsate pentru refacere și gunoire.

În unele zone, fiecare gospodărie își avea păstoriile ei; în altele s-a recurs la paza colectivă. Pășunatul se făcea: în *cîrezi*, bovinele, date în grija văcarilor și bouarilor; în *stave*, caii, păziți de stăvari; în *turme*, oile și porcii, sub supravegherea păcurarilor și porcarilor, pentru plată, în produse sau bani. Paza individuală era mai frecventă în satele risipite și în cele care aveau pășuni puține și dispersate. În multe zone, în paza individuală, pe gospodării, erau numai bovinele, în timp ce oile se dădeau în turme, fiind mai ușor de vărat în pășuni mai sărace.

Ciclul de pășunat începea primăvara de timpuriu prin grădini, finețe, margini de țărini, evitîndu-se pe cît era posibil pășunile de vară, pentru a nu stînjea dezvoltarea vegetației. Spre sfîrșitul lunii aprilie și începutul lunii mai animalele treceau în pășunile de vară, pe care le părăseau înspre toamnă, cînd se eliberau țărinile, de pe care se recoltau cerealele; apoi animalele treceau în finețele de pe care se recoltau și se cărau finul și otava. Toamna tîrziu se pășunau ogrăzile de pe care se recoltau porumbul, cartofii etc. În satele adunate, cu terenuri de pășunat apropiate, animalele se întorceau zilnic în gospodării. Păstoriile porneau dintr-un capăt al satului, și la semnalele lor gospodării scoteau animalele și le dădeau în grija

văcarilor, păcurarilor, porcarilor etc., să le ducă în pășune. În multe părți, pendulații zilnice, între gospodării și diferitele sectoare care se pășuiau, făceau numai bovinele și porcii, iar oile, pe alocuri și caii, rămăneau în afara satului, în staule, stăuini etc.

2. *Creșterea mixtă a animalelor vârate pe pășuni montane* a fost practică în satele situate în depresiunile intra- și pericarpătice, la contactul munților cu dealurile și chiar în cuprinsul acestora, într-un stadiu mai avansat de dezvoltare a acestor pendulații sezoniere pentru vârat. Terenurile mai joase, unde s-au îngrămădit satele, au fost destinate culturilor și fînețelor, iar pentru pășunat cele mai slab productive, cu vegetație mai săracă. De aceea pășunile alpine din munții apropiați au fost valorificate de timpuriu, ele avînd o vegetație mult mai bogată și mai hrănitoare decît terenurile degradate din apropierea satelor, destinate pășunatului. În pășunile alpine din Carpați și-au trimis animalele pentru vârat nu numai gospodarii satelor românești, ci și cei ai satelor în care locuiau sași ori secui, de la poalele munților, apoi și unele din cele mai îndepărtate, sărace și lipsite de pășuni.

Animalele se țineau primăvara în sectoarele din apropierea satelor, așteptînd să se mai dezvolte vegetația pe plaiuri, prin poieni și goluri de munte; apoi ele erau duse la munte, unde începea pășunatul alpin, de-a valma sau separat. Unele sate din Loviște, Țara Hațegului, Gorj etc., aveau între sectoarele în exploatare mai intensă și pășunile alpine, fînețe înalte, unde mai întîrziiau păstorii cu animalele într-o etapă intermediară de pășunat, atît primăvara, cînd urcau la munte, cît și înspre toamnă, cînd coborau.

Modul de organizare a cirezilor, stavelor și turmelor era diferit. În unele zone colectivitățile sătești angajau păstori care cunoșteau practicile creșterii animalelor de la părinți sau le învățau ca angajați. În acest caz se stabileau de comun acord obligațiile proprietarilor față de păstori, și invers. În alte zone se angaja un gospodar priceput să le păzească, cu membrii familiei și angajați, contra plată, în natură și bani. În multe părți preferințele s-au îndreptat spre acest mod de organizare, mai ales pentru turmele de oi și stînele mixte, deoarece „baccii” dispuneau de vasele necesare prelucrării laptelui, uneori chiar și de construcțiile pentru adăpostirea animalelor, păstorilor, produselor etc.¹⁹⁶ Pe lîngă aceasta, baccii cunoșteau bolile specifice acelor animale și leacurile pentru vindecarea lor. Sătenii nu-și dădeau animalele în grija oricui.

Atunci cînd sectoarele de pășuni alpine erau mai restrînse, se organizau de obicei stîne mixte, cu oi, vaci, porci și chiar alte animale. Cînd sectoarele de pășuni erau mai întinse sau satele aveau două sau trei sectoare, gospodarii împărțeau animalele și le trimiteau spre ele în funcție de așezare, suprafață, valoare nutritivă etc. Cirezilor de vite le erau destinate cele mai bune și mai apropiate pășuni. Turmele de oi se duceau mai departe și mai sus. Din unele sate, pentru o perioadă mai scurtă, se duceau spre pășunile alpine și animalele de muncă, îndeosebi boii, care se dădeau în

¹⁹⁶ T. Herseni, *Probleme de sociologie pastorală*, București, 1941, p. 30—153.

grija bouarilor sau a păstorilor cirezilor mixte. Acest mod de organizare prezenta avantajul că necesita un număr restrâns de păstori și totodată se eliberau gospodăriile de grija animalelor, în perioada în care oamenii erau ocupați cu muncile intense de întreținere a culturilor, apoi de recoltare a unor produse.

Pe lângă valoarea nutritivă a vegetației alpine, aceste pendulații au oferit posibilitatea restrîngerii sectoarelor apropiate de pășunat și a extinderii finetelor și terenurilor arabile, prin destelenirea pajiștilor, impusă de dezvoltarea economiei rurale și de sporul populației. De aceea, în unele părți pășunile montane au fost cuteierate de timpuriu de animalele satelor de la poalele munților, ajungîndu-se la neînțelegeri cu deținătorii acestora. În 1406, Mircea cel Bătrîn poruncește „ca nimeni să nu cuteze să se ispitească să pescuiască în râul Tismanii sau să-și pască orice fel de vită, începînd de la sat în sus pînă la munți, ci numai călugării să fie volnici să vîneze sau să pască vitele mănăstirii. Și alte vite ale nimănui să nu cuteze să umble să pască, fără voia mănăstirii”¹⁹⁷. La 1501, Ștefan cel Mare poruncește „ca nimeni să nu cuteze să-și pască oile și să prindă pește în munții mănăstirii Neamțului. Iar de la cei care se duc acolo să-și pască oile sau să prindă pește, călugării să-și ia venitul, cum a fost mai demult”¹⁹⁸.

Pentru satele de la poalele versanților transilvăneni ai Carpaților, pășunile alpine au prezentat un mai mare interes, deoarece aceste sate erau mai dese, aveau o populație mai numeroasă și hotare mai restrînse. Pe lângă aceasta, la vadurile de trecere s-au dezvoltat orașele, în care au înflorit meșteșugurile, între care un loc important l-au deținut cele de prelucrare a produselor animale, ca tăbăcăritul, postăvăritul, curelăritul, cojocăritul etc. De aceea, satele din împrejurimile lor s-au orientat spre o tot mai intensă creștere a animalelor, prin valorificarea pășunilor alpine din munții apropiați, și apoi tot mai îndepărtați, pe măsură ce au sporit cirezile de vite, stavele de cai și mai ales turmele de oi.

Pe versanții de sud și de est a munților, în Țara Românească și Moldova, erau pășuni mai întinse și mai puțin valorificate. De aceea, în baza așezămintelor date de domnitorii lor, la cererea orașelor și a exponenților colectivităților sătești, păstoria satelor ardeleni au început să treacă peste munți cu animalele, să le văreze pe plaiurile mai înșorite ale Carpaților Meridionali ori pe culmile mai larg desfășurate spre Moldova ale Carpaților Orientali. La aceste pendulații sezoniere pentru vîrat se referă documentele mai vechi, și nu la transhumanță, cum greșit au susținut unii cercetători. Păstoritul transhumant este atestat documentar mai tirziu și a fost practicat numai de către gospodăriile care au avut mai multe animale și de către marii crescători feudali. Aceste pendulații pentru vîrat au constituit o trăsătură caracteristică a păstoritului din numeroase sate de la

¹⁹⁷ *Documente*, B. Țara Românească, veac. XIII, XIV și XV, București, 1953, p. 51.

¹⁹⁸ *Documente*, A. Moldova, vol. I, p. 2.

¹⁹⁹ Șt. Meteș, *Păstoria ardeleni în Principatele Române*, Arad, 1925, p. 19—20.

poalele Carpaților, după cum reiese mai ales din cercetările lui R. Vuia, T. Herseni, I. Vlăduțiu, N. Dunăre ș.a.¹⁹⁹.

3. *Creșterea mixtă de animale vărate pe pășuni diferite și iernate în sălașele din cuprinsul hotarului* a fost practică de numeroase sate din zonele muntoase, mai intens preocupate de fertilizarea terenurilor arabile de pe pante, ca și de cele care aveau finețe înalte, de unde nu se puteau coborî furajele în gospodării; sătenii se duceau acolo cu animalele, pentru consumul lor pe loc. Pentru adăpostirea păstorilor și animalelor au apărut diferite tipuri de adăposturi temporare, folosite în ciclul pășunatului: primăvară și toamna, acolo unde se aflau pe finețe înalte și animalele se vărau pe pășuni alpine; vara și toamna, acolo unde se localizau în sectoare cultivate în sistem bienal.

Ciclul pășunatului de vară a fost întregit cu iernatul la sălașele din cuprinsul hotarului. Aceste cicluri au apărut și s-au diferențiat în timp, pe măsură ce s-au extins terenurile agricole-pastorale și în străduința pentru obținerea unei producții cât mai bune de cereale sau de furaje, prin gunoirea pământurilor odată cu deplasarea staulelor în ciclul pășunatului, sau cu bălgarul strins în timpul iernatului.

În cele mai multe zone ciclul pășunatului se desfășura în altitudine. El începea pe terenurile din jurul gospodăriilor și satelor; apoi păstorii urcau cu animalele spre înălțimi, în sectoarele cu terenuri arabile și finețe, ca în Țara Loviștei, Țara Moților, ținutul Năsăudului, Țara Birsei etc., sau numai la finețe înalte, ca în bazinul Petroșanilor, cadrul muntos al Țării Hațegului etc. (pl. 23). Păstorii stăteau cca 2 săptămâni la adăposturile din aceste sectoare; apoi urcau cu animalele spre pășunile alpine. Când coborau, se opreau iarăși în aceste sectoare, așteptând eliberarea celor din împrejurimile satelor. Ca să nu se deterioreze curînd pășunile, sătenii coborau mai devreme vitele cornute, și abia mai tirziu oile. În unele zone ciclul pășunatului se desfășura în sectoarele joase, succedîndu-se pe finețe, terenuri arabile lăsate pentru refacere, gunoit și pășunat, țărini, în cuprinsul cărora au apărut diferite tipuri de adăposturi temporare pentru vîrat și iernat. Astfel au apărut și evoluat în condiții zonale variate, prezentînd stadii de dezvoltare diferite, două tipuri funcționale de adăposturi temporare: *pastorale* și *agricole-pastorale*. Ambele tipuri erau utilizate atît în ciclul de pășunat, cît și în cel pentru iernat, spre deosebire de cele din pășunile alpine, folosite numai pentru vîrat.

Adăposturile din finețele înalte aveau funcții limitate la adăpostirea păstorilor și animalelor în ciclul de pășunat și pentru iernat. În finețele din nord-vestul Moldovei s-au păstrat pînă nu demult două tipuri de construcții arhaice, rareori întîlnite în alte părți ale țării: *surla* și *corla*. Surla era o construcție în formă conică, din despicături de lemn, în care se adăposteau păstorii. Era construită pe un schelet format din patru furci prinse la vîrf cu un *ginj*. Peste acest schelet se așeza de jur-împrejur un cerc de

¹⁹⁹ R. Vuia, *Tipuri de păstorie la români*, p. 64—96; T. Herseni, *Probleme de sociologie pastorală*, p. 20—153; N. Dunăre, *Problema cercetării etnografice a păstoriei*, în „Studii și cercetări de istorie”, Cluj, 1956; N. Dunăre și colab. *Țara Birsei*, I, București, 1972, p. 184—242; I. Vlăduțiu, *Etnografia românească*, 255—258.

cep de brad și apoi se acoperea cu răzlogi, lemne despicate sau lătunoaie rămase de la tăiatul buștenilor cu firezul. Corla era un adăpost mai spațios pentru animale, construit cu ajutorul a două furci care susțineau un lemn gros numit *beldie*, pe care se așeza oblic un rînd de *lătunași* sau scinduri, cu capetele de sus pe *beldie*, cu cele de jos pe pămînt. În fața corlei se închidea, cu un gard de răzlogi, un mic ocol pentru vite. Pentru oi se făceau *coșere*, îngrădite cu un gard de răzlogi și prevăzute cu *comarnic*, mic acoperiș înclinat, servind ca adăpost pentru păstori ²⁰⁰.

În cele mai multe zone, pentru iernat în fînețele înalte s-au folosit construcții solide din birne, care adăposteau păstori și animalele, alături de care se aflau *colne* și *staule* în care se închideau oile, ca să nu poată intra la ele răpitoarele carnivore. De la adăposturile simple (surle, bordeie, colibe) s-a ajuns la *odăi* sau *conace* cu două încăperi, cu o amenajare interioară apropiată de aceea a locuințelor din sate. În Munții Bistriței ele se numeau *bordeie*, ca și adăposturile mai vechi din care au evoluat în unele părți. Alături de ele erau acareturile mai noi, care au înlocuit corla, grajdul din birne pentru vite și cel pentru oi ²⁰¹. În Țara Birsei, în special în subzona Branului, numeroase gospodării au avut adăposturi pentru iernat în fînețe înalte, ca și în cele mai joase cu culturi insulare. Astfel de adăposturi au avut mai ales gospodăriile înstărite din satele de ungureni, din Argeș și Muscel. Alături de *odăi* se aflau grajduri pentru vite, *tîrle* și *oboare* pentru oi. În Prahova, unele gospodării aveau *odăi*, altele *bordeie*, alături de care erau *polate* și *strungi* pentru vaci și oi ²⁰². În bazinul Petroșanilor, pe versantul stîng al Paringului, în susul satelor Livezeni și Petrila existau două niveluri de adăposturi, unul inferior, în *izlazurile de primăvară*, *colibele de pe dealuri*, și altul superior, în *fînețele de sub păduri*, unde se aflau *conacuri*, *conace* sau colibe cu cotețe pentru porci ²⁰³. Pe fînețele înalte de la Ocolîș și satele învecinate, din Mocăniștea Munților Apuseni, o parte din gospodării aveau *curte de iernat*, închisă cu pereți de birne sau *lodbe*, ca și gospodăriile cu ocol închis din zona Petroșanilor, subzona Branului etc. Tipul mai vechi de curte era un ocol dreptunghiular, din birne, cu acoperiș marginal în lung, deschis la mijloc, unde se strîngea gunoiul ca să cadă ploaia și neaua pe el, grăbindu-se astfel putrezirea și folosirea lui pe pajiștile din jur. Pe una din laturile înguste se găsea adăpostul cu camniță și pat, masă etc., pentru păstor, alături de care se afla o *poiată* sau doar un coteț, pentru tineret. Tipul mai evoluat de curte avea mai multe încăperi sub același acoperiș ²⁰⁴. În apropierea diferitelor tipuri de adăposturi se strîngeau furajele recoltate de pe terenurile din jurul lor sau mai îndepărtate, care uneori se cărau în spate și se făceau *frunzări* ce suplineau lipsa finului. Frigul, condițiile mizere de viață, cu consecințe nefaste pentru sănătatea păstorilor, pe de o parte, îmbunătățirea căilor și mijloacelor de transport, ca și sporirea producției de furaje

²⁰⁰ R. Vuia, *Tipuri de păstori la români*, p. 100.

²⁰¹ I. Vlăduțiu, *Etnografia românească*, p. 257—258.

²⁰² N. Dunăre și colab., *Țara Birsei*, I, p. 197.

²⁰³ R. Vuia, *Tipuri de păstori la români*, p. 121—127.

²⁰⁴ V. Butură, *Adăposturile temporare din sud-estul Munților Apuseni*, p. 121—122.

în sectoarele joase, pe de altă parte, au dus la părăsirea acestui mod de iernat de către majoritatea gospodăriilor, în cele mai multe părți, în timpuri mai îndepărtate sau mai apropiate.

Adăposturile agricole-pastorale, frecvente în trecut în numeroase zone muntoase, au avut funcții complexe. Ele adăposteau nu numai păstorii și animalele în ciclul pășunatului și în timpul iernatului, ci și pe ceilalți membri ai gospodăriilor care cultivau terenurile din jurul lor, recoltau diferitele produse; adăposturile serveau chiar la depozitarea acestora. În unele zone asemenea adăposturi se găseau în sectoare mixte de finețe cu culturi insulare. Așa au fost colibele din Mărginimea Sibiului, *odăile* din Țara Loviștei, Țara Birsei etc., *mutăturile* din Țara Moților, *casele din câmp* din ținutul Năsăudului etc. În alte părți ele se întâlneau în sectoare de țărini, cum erau *șurile cu colibi* și *șurile cu iernări* din Mocăniștea Munților Apuseni, Pădureni etc.

În Mărginimea Sibiului, unde păstoritul transhumant practicat de oierii înstăriți a înregistrat o intensă dezvoltare, cea mai mare parte din gospodării au crescut atât vite cornute mari, cât și oi, pe care le-au vârat pe pășuni alpine, mai apropiate sau mai îndepărtate, și pe care le-au iernat în preajma *colibelor* din cuprinsul hotarelor²⁰⁵. În vremurile vechi, când numărul oilor era mai redus și cel al vacilor mai mare, iernatul se făcea „la colibe”, în toate comunele din jurul Săliștei. Cea mai mare parte din aceste colibe erau construite din birne cioplite, pe temelie de piatră, acoperite cu șite, scinduri, și foarte rar cu paie. Existau și colibe cu pereți din piatră, ne spune N. Dragomir. Ele aveau două încăperi: o *tindă*, care servea și ca grajd pentru tineret și animale bolnave, și *coliba* propriu-zisă, în care se găsea *vatra cu cupior* deasupra și o *cujbă* pentru ceain sau căldare, patul, masa, o poliță pentru vase, *polmoade* de pământ în lungul pereților, în loc de scaune. În jurul colibei se afla curtea, închisă cu gard streșinit, ce înțrecea înălțimea de doi metri. În curte se intra trăgând răzlogii porții. Aici era grajdul și poiata, un adăpost cu pereți de nuielă, acoperit cu ogrinji și șteghie. Alături de curte se amenaja *țarcul* cu clăile de fin și paie, închis cu gard de nuielă sau răzlogi²⁰⁶. După ce se recoltau produsele de pe terenurile cultivate și se strângea finul lângă colibe, se instalau acolo păstorii, de obicei tineretul, cu animalele. Aceștia coborau cu ele în gospodărie când terminau furajele. Cele mai multe gospodării nu mai practicau însă acest mod de iernat în primele decenii ale secolului nostru. Totuși, în unele sate, ca Tilișca și Jina, până în timpuri apropiate, o parte din gospodării și-au iernat animalele la colibele din cuprinsul hotarului²⁰⁷. Și în Țara Birsei, a doua zonă în care păstoritul transhumant era practicat de oierii înstăriți și alți mari crescători de animale, o parte din

²⁰⁵ N. Dragomir, *Din trecutul oierilor mărgineni din Săliște și comunele din jur*, în „LIGC”, II, 1926, p. 217.

²⁰⁶ N. Dragomir, *Din trecutul oierilor mărgineni*... p. 213.

²⁰⁷ N. Dunăre, *Păstoritul de pendulare dublă pe teritoriul României*, în „AMETC” pe anii 1965—1967, Cluj, 1969, p. 124; N. Dunăre și colab., *Țara Birsei*, I, București, 1972, p. 196—197.

gospodării, îndeosebi din subzona Branului, și-au iernat animalele la *odăile* sau *sălașele* de pe fînețele mai joase, cu culturi insulare ²⁰⁸.

În Țara Loviștei, gospodarii care aveau *odăi* sau *hodăi* în cuprinsul hotarului, pe pantele munților, își țineau animalele acolo, în cea mai mare parte a anului — relatea moș Gheorghe Achim din Călinești —, ca să strîngă cît mai mult gunoi, pe care-l împrăștiu, cum se ducea zăpada, pe terenurile cultivate cu porumb sau pe pajiști, ori îl puneau pe lingă pomii fructiferi (pl. 24). Primăvara urcau la odăi păstori cu animalele și plugarii, care arau terenurile din jurul lor. Animalele se îndreptau spre pășunile alpine, în timp ce plugarii se întorceau în sat, revenind aici pentru prășitul porumbului; iar pe la 15 iunie începea coasa, strînsul finului. Pe la 1 septembrie animalele coborau de la munte; le luau în primire păstori gospodăriilor și se instalau cu ele la odăi, unde rămîneau pînă primăvara, cei mai mulți. În apropierea lor se strîngeau furajele pentru iernat. Finul se clădea în *pătule* pe patru furci; cocenii de porumb se puneau în copaci, în *cucle*. Obîșnuit, odăile aveau două încăperi: *tinda*, unde se păstrau diferite unelte, și *odaia*, lipită și văruiată, în care era o *sobă cu plat* pentru încălzit și gătit, unul sau două paturi, o poliță etc. Odaia era podită, și în ea se afla gura podului, unde se depozita porumbul, care se sfărma și se ducea în gospodării în spate sau pe cai, după necesități. Alături de odaie, uneori sub același acoperiș, se afla un grajd în care se adăposteau oile și vitele cînd viscolea. Obîșnuit, vitele se ocroteau sub un șop alăturat grajdului. Un al doilea șop proteja căzile mari cu *boroghină* — prune puse la fermentat, cînd odaia avea și livadă cu pomi. Cei care nu dispuneau de odăi se adăposteau la cele învecinate, sau duceau porumbul și furajele în gospodării. Furajele și porumbul se coborau de pe versanți în văi, cu *sania* sau pe *tîrșuri*, iar de acolo se puneau în car. La Găujani, unde grajdurile se aflau pe terenurile cultivate cu porumb din sus de sat, cea mai mare parte din transporturi se făceau, vara-iarna, numai cu sania.

În Țara Moților, o parte din gospodării aveau pe fînețele cu culturi insulare dintre crînguri așa-numitele *mutături*, unde stăteau păstori cu animalele în ciclul de pășunat, primăvara cînd urcau la pășunile alpine, și apoi toamna, cînd coborau pentru iernat. Mutăturile adăposteau bărbai în timpul aratului și îmblătîtului cerealelor; acestora li se alăturau femeile, la strînsul finului și la seceriș. Obîșnuit, mutăturile erau construite din birne de brad strîns încheiate, înălțate pe temelii de piatră, acoperite cu șindrili, mai rar cu paie. Tipul mai vechi avea un plan hexagonal, cu două încăperi, ca și tipul tradițional de șure din gospodării: *șura cu șăuitură*, *cu gurgui* etc. Acest tip de mutături a fost înlocuit apoi cu construcții mai simple. Uneori dimensiunile șurei s-au redus; alteori s-au renunțat la ea, menținîndu-se numai poiata pentru vite, căreia i s-au alăturat *colne* pentru oi și furaje. Dealtfel și în culturi preferințele s-au îndreptat tot mai mult spre cartofi, care în terenurile gunoite cu bălîgar de grajd dau o producție mai bună decît păioasele ²⁰⁹.

²⁰⁸ N. Dunăre și colab., *Țara Birsei*, I, p. 192—205.

²⁰⁹ L. Apolzan, *Observații asupra ocupațiilor agricole în Munții Apuseni în „Apulum”, II, 1943—1945, p. 284—311; V. Butură, Adăposturile pastorale din Țara Moților, în „AMETC” pe anii 1962—1964, Cluj, 1966, p. 351—362.*

În ținutul Năsăudului, pe lângă stînele din pășunile alpine, unele sate au avut adăposturi pe finețele înalte, folosite de o parte din gospodării și pentru iernat; majoritatea satelor au avut însă pe terenurile în exploatare mai intensă, cu ogoare pentru culturi și finețe, o așa-numită *casă în cîmp*²¹⁰. Mai demult, cînd terenurile arabile erau împărțite în sectoare cultivate în sistem bienal, existau mai multe case în cîmp, dar după adoptarea sistemului anual ele s-au rărit, intensificîndu-se folosirea golurilor de munte pentru pășunatul de vară. Casa din cîmp, numită și *căsoaie*, avea o tindă și o cameră, asemenea celei din sat, cu al cărei mobilier învechit și alte obiecte tradiționale era organizat interiorul ei (pl. 25). Alături se afla șura, cu unul sau două grajduri, cotețe și un staul pentru oi. Uneori șura avea același acoperiș cu casa. În acest caz ea era amplasată la mijloc, ținînd și locul tindei, pe lângă funcțiile obișnuite. În podul de deasupra grajdului se depozitau cerealele, care se îmblăteau cînd se terminau muncile pe afară, în sat ducîndu-se numai grăunțele, pe spate sau pe cai, paiele amestecate cu fîn fiind folosite pentru hrănirea animalelor. Pe alocuri se întîlneau și ansambluri de construcții în formă poligonală, ca și gospodăriile cu curte închisă și întărită²¹¹. Ele s-au mai păstrat în satele din susul văii Someșului Mare și pe cele de pe văile afluate.

În Mocăniștea Munților Apuseni, în sectoarele cultivate în sistem bienal, adăposturile temporare agricole-pastorale erau numeroase. Pe terenurile mai ușor accesibile și mai apropiate de sate se construiau colibe, iar pe cele mai îndepărtate și greu accesibile, *șuri*, *șuri cu iernări* sau *colibe de iernat*. În adăposturile din sectoarele lăsate pentru gunoit și pășunat se instalau păstorii cu animalele cînd se „opreau” finețele și țarinile. Cele din țarini adăposteau plugarii, cosașii, apoi secerătorii. Cerealele recoltate se depozitau în podul șurelor, în apropierea cărora se strîngea și finul recoltat de pe pajiști, de pe margini etc. Ciclul de pășunat, care în Mocăniștea Munților Apuseni revenea femeilor, ajutate de copii, se încheia toamna, cînd animalele se reîntorceau în preajma gospodăriilor. Gospodăriile care aveau șure și iernări pe înălțimi, unde se depozitau cerealele și furajele, trimiteau animalele aici pentru iernat. De astă dată, grija animalelor la aceste sălășe revenea bărbaților. Șurele aveau una sau două poieți, după numărul animalelor. Iernările erau podite și lipite în interior, spre deosebire de colibele de vîrat. Focul se făcea pe o vatră cu camniță de lespezi deasupra, asemănătoare celei din casele vechi. La cîte o iernare stăteau și cei care aveau numai șure prin apropiere²¹².

Mașinile de treierat însă, tot mai numeroase în secolul nostru, i-au determinat pe gospodari să-și aducă cerealele la șurele din sat, apoi și

²¹⁰ T. Morariu, *Viața pastorală în Munții Rodnei*, București, 1937, p. 167.

²¹¹ N. Dunăre, *Iernatul în zona finețelor în cadrul păstoritului de pendulare dublă din județul Bistrița-Năsăud*, în *File de istorie. Culegere de studii, articole și comunicări*, Muzeul de istorie din Bistrița, Bistrița, 1972, p. 230—235.

²¹² L. Apolzan, *Portul și industria casnică textilă în Munții Apuseni*, București, 1944, p. 13—20; V. Butură, *Adăposturile temporare în sud-estul Munților Apuseni*, în „AMETC” pe anii 1957—1958, Cluj, p. 107—125.

finul, renunțându-se astfel și aici la iernatul animalelor în sălașele din cuprinsul hotarelor, ca și în alte zone unde s-a practicat acest mod de creștere a animalelor.

Adăposturile temporare din zonele menționate, ca și corespondentele lor din alte zone muntoase, au apărut și s-au dezvoltat în timp, pe măsură ce s-au extins terenurile în exploatare agricolă-pastorală, s-a intensificat valorificarea lor și s-au îmbunătățit tehnicile de construcție. Agricultura montană a impus prezența oamenilor cu animalele acolo unde nu se puteau duce îngrășămintele naturale din gospodării. Membrii acestora se împărțeau după necesități și puteri, în cadrul unei economii minuțios organizate și dirijate, în așa fel încât să se efectueze la timp muncile agricole, mai grele decât în câmpii, să se asigure furajele necesare, iar o parte din ei să îngrijească cât mai bine animalele. Muncau din greu cu toții, ca să-și agonisească cât mai multe produse necesare traiului, prin valorificarea diferitelor categorii de terenuri din cuprinsul hotarelor. Cu deosebită trudă se efectuau nu numai muncile agricole, ci și transporturile, multe cărături fiind posibile mai demult doar pe spate sau pe cai, în lipsa drumurilor.

4. *Transhumanța* a fost modul cel mai evoluat de creștere a animalelor, practicat însă numai de gospodăriile mai înstărite, dintr-un număr restrins de sate din sudul Transilvaniei, în primul rând de cele din împrejurimile Brașovului și Sibiului. Așadar, pe teritoriul patriei noastre păstoritul transhumant nu a constituit un mod general de creștere a animalelor, și nici nu este reminiscența unui mod nestatornic de viață. Semnalările transhumanței din alte părți, puține și sporadice, se referă la pendulații locale, practicate temporar, de grupuri restrinse de gospodării sau de către marii crescători feudali de animale.

În Carpații românești s-a practicat o transhumanță de tip alpin, nu de tip balcanic. Familiile proprietarilor nu au urmat animalele în pășunile de vârat și la locurile de iernat. Animalele erau îngrijite de cele mai multe ori de păstori specializați, angajați de proprietari, și numai atunci când aveau animale mai puține, de câte un bărbat, în tovărășiile ce se organizau pe neamuri și vecinătăți. Alți membri din gospodării erau prezenți la stîni doar atunci când le venea rîndul la prelucrarea cotelor de lapte, în cazul în care nu se primeau părți din produse. Familiile proprietarilor, ca și cele ale păstorilor, ciobani, văcari, stăvari, porcari, erau angajate în valorificarea terenurilor agricole-pastorale din cuprinsul hotarelor, avînd gospodării bine organizate, în sate din cele mai bine situate din punct de vedere economic, din cuprinsul Transilvaniei. Bunăstarea acestora se datora în primul rând creșterii mixte de animale, pe care le vărau în munții apropiați sau îndepărtați și le iernau la sălașele din cuprinsul hotarelor, ori prin transhumanță.

În Carpații românești, ca și în Alpi, gospodăriile specializate în creșterea animalelor prin transhumanță au fost stimulate de cerințele piețelor locale, apoi și ale altor piețe. Așa se explică faptul că unele gospodării au crescut pentru valorificare îndeosebi oi, altele cornute mari, cai, ori au crescut în acest scop două-trei specii: oi și cai, oi și cornute mari, oi și

porci, oi, vite și cai etc. Datorită ciștigurilor importante ce se realizau prin această creștere extensivă a animalelor, care aducea și alte venituri, atât proprietarilor, cât și păstorilor, transhumanța a fost practică și de o parte din gospodăriile înstărite din satele în care locuiau sași și secui, precum și de unii moșieri și mari proprietari de animale, din rîndul orașenilor înstăriți²¹³. Așa, de pildă, la 1542, castelanul de Făgăraș Gerdey D. le scrie sibienilor că el are contract cu domnul Țării Românești (Radu Paisie) ca oamenii lui să pască liber și fără nici o piedică oile sale în munți; însă păstorii sibienilor, împreună cu alți complici, i-au furat vreo 100 de oi din Țara Românească, și ce a fost în colibă au împărțit între ei²¹⁴. Turme de oi și neînțelegeri pentru ele a avut și Mikes Mihail, căruia moldovenii i le-au reținut în 1638. De asemenea și lui Vargyas Ștefan i s-au oprit niște berbeci în Țara Românească. În toamna anului 1707, Mihail Racoviță, domnul Moldovei, dă o carte de scutire pentru păstorii lui Bánffy Petru, „cari grijesc și le păstoresc bucatele Dumnisale”, ca să le dea pace în țara sa²¹⁵. În 1642 principele Gheorghe Rákoczy I trimite oi la pășune în Țara Românească²¹⁶.

Turme de oi au avut și unii juzi sau foști juzi ai Brașovului. La 1653, Radu, mare comis, îi scrie jupinului Mihai, fost „județ” al Brașovului, despre sănătatea domnului, primirea scrisorilor, iar „pentru rîndul oilor va înțelege din cartea Măriei Sale”²¹⁷. Duca vodă îi scrie lui Hărman Mihai Brașoveanul, în 1675, că îi îngăduie să-și țină oile în țară cu șapte ciobani, fără bir și fără nici o gilceavă, însă să fie birsani, iar oameni din țară să nu fie nici unul. Îi scutește pe ciobani de bir și alte dăjdii, dar „dacă s-ar afla între ciobanii lui vreunul să fie om de țeară, pentru unul ca acela să nu fie scutiți nici cialalți, ci să dea și seamă, și oile lui încă să nu le aducă în țeara Domnii Meal(e), ci să lipsească den țeară”²¹⁸.

În 1696, Stan Brașoveanul îi scrie lui Hanăș Mancăș marele județ al cetății Brașovului că a fost iertat de oierit²¹⁹. În 1705 Constantin Brîncoveanu îi comunică jupinului Gheorghe, fost județ al Brașovului, că îi scutește oile de oierit, dar nu și pentru acel an, deoarece se vinduse oieritul²²⁰.

Marii proprietari brașoveni au beneficiat de scutiri chiar și atunci cînd în țară toți plăteau „dajdia după dobitoace”, așa cum reiese dintr-o scrisoare din 1707 a lui Constantin Brîncoveanu către Sfatul cetății Brașovului, în care se scrie că: „de la noi înșine, vitele noastre ce avem domnești, le plătim, și toți boiarii cei mari, și mănăstirile toate și arhieriei, și toți, de la mare pînă la mic”, dar „pentru dobitoacele ce sunt ale dumnealor judeților și ale dumnealor fălnogilor, am poruncit să le dea pace,

²¹³ A. Veress, *Păstoritul ardelenilor în Moldova și Țara Românească* (pînă la 1821), în „Memoriile secțiunii istorice”, seria III, tom. VII, București, 1927, p. 132—133.

²¹⁴ Șt. Meteș, *Păstorii ardeleni în Principatele Române*, Arad, 1925, p. 20.

²¹⁵ A. Veress, *Păstoritul ardelenilor*... p. 153—154.

²¹⁶ Șt. Meteș, *Păstorii ardeleni*... p. 20.

²¹⁷ N. Iorga, *Studii și documente*, X, Brașovul și românii, București, 1905, p. 363.

²¹⁸ N. Iorga, *Studii și documente*, X, p. 263—264.

²¹⁹ *Ibidem*, p. 397—398.

²²⁰ *Ibidem*, p. 269—270.

de vreme ce așa s-au socotit, ce vor fi dobitoace boerești, cum ale gubernalului și ale altor boiari, neamiși mari, să nu să supere. Și așa împreună vor fi nesupărate și ale dumneavoastră judeților și ale fălnogilor, iar alți mai prostime, câți se vor afla în pământul nostru cu dobitoace vor să dea toți; nu să poate într-alt chip²²¹.

În țările române își trimiteau animalele și locuitorii unor sate din Secuime²²², unde oieritul a înregistrat o mai mare dezvoltare la Covasna și Brețcu. Cîteva sate și-au trimis și alte animale. În 1652, Vasile Lupu vestește orașenii din Țirgu-Mureș că le-a dat muntele numit Cheșcheș-Jiroș, unde să-și pună stinele, „și să aibă a da birăul și cu orașenii vinitul țării ce este, iar altu nime să nu se mai amestece de acum înainte“. Birăul lor este îndrumat să scoată stinele și dobitoacele lui Francisc Mihalciu, care a ținut pînă atunci muntele în arendă. Hrisovul lui Vasile Lupu a fost întărit apoi de Duca Vodă (16 iulie 1671) și Antonie Vodă (1 iulie 1676). Țirgoveții din Tg. Mureș își vărau și în 1725 „cirada“ sau „ciurda de bucate“, vaci, cai, în muntele Ocnei, Cheșcheș-Jiroș.

În 1710, Nicolae Mavrocordat dă poruncă slujitorilor săi, ca celor 12 păstori ai nobilului Ștefan Daniel să le „dea foarte bună pace lor și bucatelor dumisale“, deoarece l-a scutit „de toate dările și angajările cari le dau ceilalți locuitori ai Moldovei; caii lor de olac și boii la podvezi nime să nu le ia“²²³.

La 1711, Karoly Alexandru, din județul Satu-Mare, unul din capii răscobalei rakociene, scrie că toată herghelia lui e în Moldova, și nu poate să ia nici un folos frumoșilor săi armăsari²²⁴.

Numărul animalelor care se duceau în Țara Românească și Moldova pentru pășunat, apoi și pentru iernat, a sporit neîncetat. După registrele vameșilor din Sibiu, Brașov, Oituz și Ghimeș, precum și cele ale vătafului de plai din Făgăraș, în anul 1735 se aflau la iernat în Moldova și Țara Românească: 244.265 oi, 474 cai, 2.538 porci și 5.704 vite mari, iar în anul 1767, 255.247 oi, 5.636 cai, 7322 poci și 3.477 vite mari. Pe la sfîrșitul secolului numărul oilor mînate la pășune în Țara Românească se evalua la un milion și jumătate, iar cel al vitelor cornute și cailor la 80.000. În Moldova se duceau mult mai puține²²⁵.

Vămile și vătaful de plai din Făgăraș înregistrau atît animalele care se duceau pe munții din Țara Românească și Moldova numai pentru pășunat, cît și animalele care se duceau pentru pășunat în munți și iernat în Cîmpia și Balta Dunării, în Dobrogea etc. Pentru pășunat se duceau turmele și cirezile satești, care se întorceau toamna pentru iernarea animalelor în gospodărie. Acestea erau mai numeroase.

Riscurile iernatului în cîmpie și în baltă erau mari, din cauza gerurilor aspre și mai ales a viscolelor năprasnice, care chiar dacă nu se dezlănțuiau în fiecare iarnă, erau frecvente și decimau turmele, cirezile,

²²¹ Ibidem, p. 371—372.

²²² A. Veress, *Păstoritul ardelenilor* ... p. 155.

²²³ Șt. Metes, *Păstoriile ardeleni* ... p. 25—29.

²²⁴ Ibidem, p. 67.

²²⁵ A. Veress, *Păstoritul ardelenilor* ... p. 151.

ori stavele. Prin transhumanță își iernau animalele gospodăriile care le creșteau în număr mai mare și nu dispuneau de furaje suficiente; de aceea coborau cu ele pe moșiile din cîmpie, cu a căror proprietari se învoiau, de unde își asigurau sau strîngeau o cantitate minimă de furaje. Numărul animalelor iernate în acest mod era mai mic decît al celor ce pășunau doar, și el a variat în timp, în funcție de producția de furaje, mai slabă ori mai bună. Așa, de pildă, după o evaluare aproximativă, în 1837 se aflau la pășunat doar 653.260 oi și capre, 16.440 cai, 8.219 vite cornute, în timp ce în 1838 erau 1.496.152 oi și capre, 37.368 cai și 18.685 vite cornute²²⁶.

Caracterului fluctuant al producției de furaje i se adăugau relațiile nestatornice dintre cele trei țări românești, apoi războaiele, răscoalele, invaziile etc.

Numărul oilor a fost întotdeauna mai mare, deoarece s-au întreținut mai ușor, iar creșterea lor era mai rentabilă. Pe lângă ovine s-au crescut și alte animale. La multe stîne se țineau porci, care pășteau în jurul lor, primind zăr ca hrană suplimentară. După tradiția locală, o mare parte din gospodăriile satelor din Mărginimea Sibiului au practicat în vechime un păstorit pendulator, cu numeroase colibe în cuprinsul hotarului, avînd la fiecare colibă, pe lângă turma de oi, și cîte 30—40 pînă la 100 vaci²²⁷. Vite mari s-au crescut și în Săcele. În timpuri mai apropiate, oierii din Mărginime creșteau 20—40 pînă la 100 cai, pe lângă *căii de tîrlă*, cu care își transportau diferitele obiecte, haine, produse etc. Fiînd liberi în pășune, unii se sălbăticeau în așa fel încît de-abia îi prindeau toamna, cînd aveau lipsă de ei, cu *arcanul*²²⁸. Herghelii vestite aveau și mocanii din Săcele. Dintre aceștia se amintesc cei mai de frunte: Radu Moroianu, un oarecare Moldovan, Popa-Sorici și Ion Vlad Șeitan, numit și Muscalu, care avea 800 cai pe la 1830 și nu cruța nici o osteneală ca să-și vadă herghelia și mai mare. Dorința lui însă nu s-a împlinit, căci în iarna anului 1832, un vifor năprasnic, cu ploaie urmată de un îngheț puternic, așa-numitul *chic*, — spaima crescătorilor de vite — a nimicit aproape toată herghelia lui, împreună cu ale altor numeroși crescători de animale. „Așa a fost de cumplit acest potop de frig încît de-a lungul Bărăganului, pe lunca Galiceii (de lângă Siret), în Basarabia și în Dobrogea se vedeau sute de ciobani și herghelii înghietăți tun, mulți dintre ei răzimați pe măciucile lor“²²⁹. La începutul veacului al XIX-lea doi fruntași din Săcele: Radu Moroianu și cumnatul său Nicolae Pană, împreună cu un brănean bogat, Simedria, „trec cu cirezi de vaci și tauri cumpărați de la Cetatea de Baltă din Ardeal în județul Ialomița și Bărăgan. Din aceste vite de soi s-au răs-pîndit aproape pe la toți marii proprietari din aceste ținuturi mănăse în pășune“²³⁰. Din încrucișarea vitelor locale cu cele aduse de oieri, cu ocazia

²²⁶ L. Földes, *Quellen zur Transhumance in Siebenbürgen-Wlachei aus der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts*, în „Viehwirtschaft und Hirtenkultur. Ethnographische Studien“, Budapeșt, 1969, p. 348—349.

²²⁷ N. Dragomir, *Din trecutul oierilor mîrgineni* ... p. 195.

²²⁸ *Ibidem*, p. 219.

²²⁹ Șt. Metes, *Păstorii ardeleni* ... p. 86.

²³⁰ *Ibidem*, p. 156.

transhumanței către Cimpia Dunării, a rezultat varietatea ialomițeană a rasei autohtone sura de stepă ²³¹.

Din datele semnalate, ca și din alte numeroase mărturii istorice, reiese că transhumanța, ca mod de întreținere a animalelor mari și mici, a fost adoptată în timp.

În perspectiva dezvoltării istorice distingem două etape, cărora le corespund două tipuri de deplasări, unele numai pentru pășunat, așa-numită *transhumanța simplă*, și altele pentru pășunat și iernat, adică *transhumanța dublă*.

Transhumanța simplă a fost practică de gospodăriile care aveau mai puține animale, din satele situate în Mărginimea Sibiului, Țara Birsei, ca și din zonele învecinate, ca Țara Oltului, Secuime, Țara Hațegului, Depresiunea Petroșanilor etc. Orientarea spre creșterea animalelor a fost stimulată pe de o parte de dezvoltarea orașelor, meșteșugurilor, comerțului cu animale și diferitele lor produse, iar pe de altă parte de așezarea acestor sate în apropierea celor mai întinse și mai bogate pășuni alpine din Carpații românești.

Spre Transilvania, în cele mai multe părți, munții au pante mai rezezi decît spre Moldova, unde se succed valuri paralele de culmi carpatice și subcarpatice, ori mai ales spre Țara Românească, unde culmile se strîng și se înalță în puternice noduri orografice (Bucegi, Parîng), apoi se desfac și se arcuiesc spre sud, etajate de plaiuri întinse, resturile platformelor care au fost netezite în ciclurile eroziunii terțiare. Spre pășunile alpine de peste munți, mai întinse și mai slab valorificate, și-au îndreptat atenția crescătorii de animale din satele transilvănene învecinate, apoi și mai îndepărtate.

Astfel a început exodul păstorilor cu turmele și cirezile de vite peste munți, pentru pășunat — transhumanța simplă pentru vîrat. La 5 iunie 1418, Mihai, fiul lui Mircea cel Bătrîn, confirmă privilegiul tatălui său dat românilor din Cîsnădie (Heltau), ca să-și poată paște turmele lor în munții țării sale ²³². În anul 1474, Laiotă Basarab comunică brașovenilor că a lăsat să umble în bună voie cu oile și porcii lor prin țara sa, însă de acum înainte nu va lăsa acest lucru numai acelor care vor înscrie dobitoacele la vîtafii ce sînt puși pe marginea țării și vor plăti pentru pășunat goștină, iar de se va afla că niscaiva păstori vor intra în țară fără știrea vîtafilor, pe aceia îi va tăia și le va lua și dobitoacele cu totul ²³³. Măsurile au fost impuse pe de o parte de afluența tot mai mare de animale, proprietari și păstori, iar pe de altă parte de problemele tot mai dificile ce le ridica circulația lor continuă dintr-o țară în alta.

Pentru oile și vitele ce le aveau la pășunat în 1521, 1524, 1528, cnezii din Rășinari și Cacova, sate în care creșterea animalelor prin transhumanță a înregistrat o tot mai mare dezvoltare, au ajuns pînă la domn și la banul Olteniei ²³⁴.

²³¹ Zootehnia României, II, Bovine, p. 46—48.

²³² Hurmuzaki, vol. I/2, p. 502.

²³³ I. Bogdan, Documente și regeste, p. 59.

²³⁴ Hurmuzaki, XI, p. 844, 847.

În timpuri mai vechi se țineau animale mai puține, iar toamna păstorii se întorceau cu ele pentru iernat în sate, sau la sălașele din cuprinsul hotarelor. De la cei care doar își vărau animalele în munți, multă vreme nu s-a luat nici o vamă pentru visteria domnească. Ei plăteau numai proprietarilor boieri sau mănăstirilor *adetul muntelui*, în bani sau natură, stabilit prin bună învoială²³⁵. Dificultățile economice, ca și câștigurile tot mai mari ce le realizau oierii prin vânzarea produselor și animalelor, i-au determinat pe domnii Țării Românești și Moldovei să-i supună și pe ei la taxe. De scutiri au beneficiat cîțva timp, pe lângă orașeni și nobili, doar oierii din Șcheii Brașovului. În 1706 Constantin Brîncoveanu a confirmat scutirea de vamă și de ierbărit a celor care își duceau doar animalele în munți, iar de acolo le aduceau înapoi. Nu-i scutea pe cei care coborau toamna la cîmp pentru iernat²³⁶.

În Țara Românească și în Moldova se găseau furaje mai multe și mai ieftine. De aceea, unele gospodării, sporindu-și continuu numărul animalelor, au început să coboare cu ele pentru iernat în Cîmpia și Balta Dunării. Astfel a apărut al doilea tip de transhumanță.

Transhumanța dublă. Deplasările pe distanțe mai mari decît în pendulațiile locale pentru pășunatul de vară au fost întregite cu deplasări pentru iernat, mai îndelungate, mai îndepărtate și mai grele, atît pentru păstori cît și pentru animale. De aceea, transhumanța dublă a fost practică de un număr restrîns de gospodării înstărite din Mărginimea Sibiului, Țara Birsei, precum și din unele așezări mai izolate din zonele învecinate.

Pe la începutul lunii septembrie, cînd începea vremea să se răcorească, să cadă bruma pe înălțimi, păstorii începeau pregătirile pentru coboritul din munți în vederea iernatului. Cei care aveau mai multe animale și nu dispuneau de furaje pentru iernatul acestora în gospodării, se pregăteau pentru o a doua drumeție, spre locurile de iernat, din Cîmpia și Balta Dunării. Atunci cînd baciul era bătrîn, tocmit pentru vară, conducerea spre locurile de iernat o lua *scutarul*, care era unul dintre proprietarii de oi sau cel mai experimentat cioban angajat. Atribuțiile scutarului erau aceleași ca și ale baciului: era reprezentantul tirlei; avea „pe mîna sa” banii tirlei; se îngrijea de toate trebuințele ei; hotăra drumul spre iernare; potolea conflictele dintre ciobani și locuitorii satelor păgubite de ei; învoia oile pe moșii și cumpăra fin, porumb sau orz pentru oi²³⁷.

Cei care vărau în munții îndepărtați de sate, prin Carpații Orientali din Vrancea pînă în Munții Rodnei, ori prin Carpații Meridionali, în Gorj, Mehedinți etc., coborau direct la locurile de iernat, pe drumurile lor tradiționale. Oile „începeau la fin” la începutul postului de Crăciun. În Cîmpia și Balta Dunării ajungeau mai tîrziu, pe la 1 decembrie, deoarece în iernile blînde zăpada nu ținea mult și oile găseau destulă hrană. Fin și porumb, care se afla din belșug și nu era scump, li se da oilor numai în toiul iernii²³⁸.

²³⁵ St. Mețes, *Păstoriile ardeleni*... p. 19.

²³⁶ N. Iorga, *Brașovul și românii*, p. 370—371.

²³⁷ N. Dragomir, *Din trecutul oierilor mărgineni*... p. 220—221.

²³⁸ *Ibidem*, p. 198, 234.

Proprietarii mai grijulii se duceau spre locurile de iernat înainte de a sosi turmele și își angajau furajele pentru iernat sau chiar și le strîngeau ei de pe moșii. La 16 iunie 1765, Ștefan Racoviță, domnul Țării Românești, comunică tuturor birsanilor și altor locuitori din Transilvania „dăjdiile pentru oi și alte dobitoace ce vor duce în țară, ca boi, vaci, cai”; și îi cheamă la iernat acolo și „fiindcă iaste vreme de a vă face finețe pentru iernatul oilor, nu pierdeți vremea și, cum zicem, eșiți cu toții unde vă va fi voia și vă va plăcea locul, învoiți-vă cu stăpînii moșilor și vă faceți finețe din destul, ca să vă fie pentru trebuința voastră”²³⁹.

Mai demult, oierii erau datori să vîndă cașul dulce ce-l făceau pînă la sfîrșitul lunii august la cășăriile proprietarilor munților pe care vărau. Numai după aceasta aveau voie să-și facă brînză sîrată pe seama lor, pe care puteau s-o ducă acasă, fiind însă obligați să vîndă prisosul negustorilor din țară. Unii vindeau cașul la cășării străine, alții îl trimiteau în taină peste munți. De aceea, în documentele vremii se insistă în mod deosebit asupra acestei obligații, pentru satisfacerea cerințelor de cașcavaluri și brînzeturi²⁴⁰. În timpuri apropiate, cantități mari de brînzeturi vindeau oierii negustorilor sau brînzăreselor săliștene, vălene etc., care le vindeau apoi pe la țîrguri, la Sibiu, Mediaș, Cîsnădie, Ocna Sibiului, Sighișoara, Alba Iulia, Cluj etc., sau le duceau prin sate, unde adesea le schimbau pe cereale. Din Munții Moldovei oierii coborau brînză pe cai pînă la poalele munților; de aici aceasta se transporta cu carele și se depozita prin Odorhei, Toplița, Tg. Mureș, Reghin etc., de unde se vindea negustorilor. Cea mai mare cantitate de brînză din această zonă se vindea la Tg. Mureș, la țîrgul de la Sf. Dumitru²⁴¹. Tot toamna se valorificau oile bătrîne, *băbănile*, cum se numeau în Mărginime.

Înspre primăvară, cînd începea fătutul oilor, proprietarii, care stăteau iarna acasă, se duceau la „moșiile de iernatic” sau în alte locuri, stabilite dinainte, unde poposeau în acea vreme turmele, care necesitau acum mai multă grijă, îndeosebi mieii; trebuiau apoi tunse oile și adusă lina pentru vînzare. Oierii aveau obligația să-și tundă oile la ieșirea din țară, aproape de graniță, sub ochii vameșilor. Cu timpul au început să le tundă la locul de iernat, iar cînd urcau la munte și se apropiau de hotar strîngeau în taină lînă străină, pe care o treceau fără vamă, realizînd cîștiguri bune prin vînzarea ei²⁴². Nicolae Mavroghenii, într-un așezămînt dat oierilor, în 20 februarie 1787, le permitea acestora să-și treacă fără vamă, în Ardeal, lîna de la oile lor, cu condiția să le tundă nu în baltă, ci la hotar, după obicei, iar „ciobanii care rămîn vara la cîmp și iernează acolo; să le tundă la vale, și pentru lîna acestora așa să urmeze vameșii: să le ceară răvaș de oierit, și vîzînd suma oilor ce au plătit să cîntărească lîna și să ție seamă: din lîna țigaie una oca de fieștece oaie, de oaie birsană 2, iar după această socoteală, cită vor avea mai multă să plătească vamă după dreptate”²⁴³. Cum nu era tocmai ușor să se numere zeci de mii de oi,

²³⁹ N. Iorga, *Brașovul și românii*, p. 391—392.

²⁴⁰ A. Veress, *Păstoritul ardelenilor* ... p. 168.

²⁴¹ N. Dragomir, *Din trecutul oierilor mărgineni* ... p. 223.

²⁴² A. Veress, *Păstoritul ardelenilor* ... p. 168—169.

²⁴³ Șt. Meteș, *Păstorii ardeleni* ... p. 118—119.

vite, cai, la dus și la întors, să se cîntărească tone de lînă, iar aceasta să o repartizeze pe capete, ori să se numere pieile animalelor moarte etc., taxele se stabileau de multe ori prin bună înțelegere cu vameșii. Unii oieri recurgeau la tot felul de mijloace pentru a obține răvașe sau adevărinite pentru mai multe animale de cîte aveau, și astfel le aduceau fără griji, pentru vînzare pe piețe.

În timp au sporit atît obligațiile păstorilor față de stat și față de proprietarii locurilor unde vărau și iernau, cît și abuzurile reprezentanților administrației, vameși, stringători de dijme etc. Acestora li s-au adăugat abuzurile *sagiilor* și *gelepilor* turci, care veneau primăvara în Țara Românească și Moldova pentru a cumpăra oi, ca să asigure hrana Constantinopolului. Pămîntenii neputînd îndeplini cererile, s-a recurs și la turmele oierilor, fiind mai la îndemîna intermediarilor Porții, care puteau astfel să aleagă animale bune, pe un preț derizoriu. În 1696, Constantin Brîncoveanu scrie Sfatului cetății Brașovului, căruia păstorii i s-au plîns că li s-au luat din oi: „Că ne-au venit poruncă de la Împărăție ca să dăm 20.000 de oi de treaba împărăției. Care puteți și dumneavoastră, că 20.000 de oi nu iaste puțin lucru și, cunoscîndu că nu iaste cu puțință ca să poată plini aceste oi numai de la țară, pentru mare păs s-au socotit ca să facă ajutor și oamenii de țara dumneavoastră, pentru ca să se rădice acest greu”²⁴⁴. De la o oaie dintr-o sută, cît s-a luat în timpul lui Brîncoveanu, s-a ajuns la 13 oi de fiecare sută, pe la mijlocul secolului al XVIII-lea. În 1765, Ștefan Mihail Racoviță comunică tuturor birsanilor și altor locuitori din Transilvania taxele pentru oi și vite mari, precum și *beilicul*, obligație pentru *sagii*, pe care o reduce de la 13 oi dintr-o sută, la 7 oi dintr-o sută²⁴⁵.

Numeroasele intervenții pentru reglementarea acestei probleme, prin stabilirea unor prețuri convenabile, arată că oierilor le convenea să le vîndă negustorilor, care cumpărau la prețuri mai bune decît sagiile. De aceea, Grigore Ghica scrie brașovenilor că a dat poruncă „să nu se supere de către sagiile împărătești ca să le ia oile în silă, ci să se tocmească cu preț, să cumpere numai oile ce vor avea de vînzare”. Le cere în schimb să dea poruncă oamenilor lor „ca să nu tăinuiască oile ce vor fi avînd de vînzare, să le dea la alți negustori mai în urmă”, pentru că, din poruncă împărătească, „toți alți negustori sunt opriți, nimeni să nu cumpere oi, pînă nu se va împlini suma oilor cîtă iaste a să cumpăra pentru treaba împărătească”²⁴⁶.

În vederea apărării intereselor lor oierii s-au constituit în *companii* sau *tovărășii*. După înființarea consulatelor austriece din București și Iași, în 1782, delegații oierilor s-au adresat acestora; și cu concursul lor s-au rezolvat o parte din doleanțele oierilor²⁴⁷. Toate nu se puteau, deoarece atît proprietarii, cît și păstorii angajați nu renunțau la comerțul clandestin cu animale, produse casnice, meșteșugărești etc. și la sustragerile de la

²⁴⁴ N. Iorga, *Brașovul și românii*, p. 264—266.

²⁴⁵ *Ibidem*, p. 319—393.

²⁴⁶ *Ibidem*, p. 376—377.

²⁴⁷ Șt. Meteș, *Păstorii ardeleni...*, p. 60—61.

indeplinirea tot mai numeroaselor și mai marilor obligații impuse de stat și de conducerea locală, de moșierime, de sagii etc. De aceea s-au luat măsuri severe pentru ținerea în evidență a animalelor și însoțitorilor. Totuși contravențiile au continuat. Datorită acestui fapt, la începutul veacului al XIX-lea s-a luat măsura ca birsanii să-și scoată înainte de intrarea lor în Țara Românească pașapoarte de liberă trecere de la agenția din București a cancelariei cesaro-crăiești, înscriindu-se în ele numărul oilor și al vitelor cu care intrau, cum și „oieritul ce sînt datori a-l plăti“.

Din evidența trecerilor reiese că numărul participanților la transhumanță nu era mare. Așa, de pildă, în anul 1802 sînt semnalate 685 pașapoarte, iar în anul 1803 numărul pașapoartelor emise de agenția din București nu a trecut de 885²⁴⁸. Numărul nu este mare, avînd în vedere că în acea vreme ocupația era încă în plină dezvoltare. Pe la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, numărul oilor minate la pășune în Țara Românească se evalua oficial la un milion și jumătate, iar cel al vitelor cornute și al cailor la 80.000, pe cînd în Moldova (în anul 1783) nu se țineau mai mult de 50.000, condițiile de iernat fiind mai neprielnice²⁴⁹.

Pentru iernat era preferată Cîmpia Dunării, deoarece aici terenurile necultivate erau mai întinse, iar în lungul apelor existau zăvoaie mai adăpostite. Unii oieri coborau în Balta Duhării, unde vegetația era mai bogată și pășunau acolo animalele pînă tîrziu, cînd cădea zăpada; tot aici, primăvara vegetația se dezvolta mai devreme. În iernile grele, cînd nu le ajungeau furajele, oierii recurgeau la ramurile copacilor pentru hrănirea animalelor. Pentru iernatul în pădure se plătea din 10 oi una. În iernile grele, cum a fost cea a anului 1795, li s-a luat oierilor din 20 oi una pentru iernatul în pădure, cu condiția ca aceștia să se înțeleagă cu proprietarii și să taie doar ramurile, nu și copacii²⁵⁰.

Creșterea animalelor bazată pe transhumanță a început să decadă după tratatul de la Adrianopol, odată cu restrîngerea posibilităților de pășunat în cîmpii, respectiv a celor de procurare a furajelor pentru iernat. Pe de altă parte, au decăzut și meșteșugurile al căror obiect consta în prelucrarea produselor animaliere, în primul rînd postăvăritul. Odată cu decăderea Imperiului otoman au scăzut și cerințele de oi pe piața Constantinopolului. Totuși, în prima jumătate a secolului trecut, un număr apreciabil de animale mai trecea încă pentru pășunat și iernat în Muntenia, Oltenia și Moldova.

În baza evidențelor trecerilor peste Carpați s-a putut stabili nu numai numărul animalelor, ci și satele din care proveneau. Földes László, urmărind plecările din anul 1838, cînd numărul animalelor înregistrate a fost de peste două ori mai mare decît în anii anteriori și chiar cei care au urmat, a identificat 83 asemenea localități: 15 localități din *ținutul Hunedoarei* (Fărcădin, Măceu, Cîmpul lui Neag, Uricani, Lupeni, Bărbăteni, Uric, Rîu Bărbat, Paroșeni, Livezeni, Jieț, Valea Dîlii, Sibișel, Romos); 8 localități din *districtul Sebeș* (Sebeș, Deal, Pianul de Sus, Loman, Ră-

²⁴⁸ A. Veress. *Păstoritul ardelenilor* ... p. 191—192.

²⁴⁹ *Ibidem*, p. 151.

²⁵⁰ Șt. Metes, *Păstorii ardeleni* ... p. 126—129.

chita, Strungari, Sebeșel, Săsciori); 22 localități din *districtul Sibiu* (Poiana, Rod, Topîrcea, Tilișca, Galeș, Săliște, Vale, Sibiel, Săcel, Cacova, Gura Riului, Poplaca, Rășinari, Sadu, Tălmăcel, Băița, Porcești-Turnu Roșu, Avrig, Bradu, Sibiu, Șura Mică, Slimnic); 9 localități din *ținutul Făgăraș* (Porumbac, Cîrțișoara, Drăguș, Lisa, Simbăta, Breaza, Recea, Berivoi, Săsciori); 11 localități din *ținutul Bran* (Vlădeni, Zărnești, Tohanul Nou, Bran, Șirnea, Fundata, Șimon, Moeciu, Măgura, Predeal, Poarta); 17 localități din *districtul Brașov* (Feldioara, Crizbav, Brașov, Șcheii Brașovului, Rîșnov, Cristian, Vulcan, Sînpetru, Prejmer, Codlea, Baci, Turcheș, Cernatu, Satu Lung, Tîrlungeni, Purcăreni, Zizin); 2 localități din *Trei Scaune* (Covasna, Brețcu)²⁵¹.

Urmărind lista localităților identificate, constatăm că și-au trimis animalele peste Carpați atît săteni cît și orășeni, atît din sate românești, cît și din sate cu populație săsească, secuiască ori mixte. Cea mai mare parte din aceste localități au practicat o transhumanță simplă, redusă. Transhumanța dublă, de mai mare amploare, a fost practică de satele din *Mărginimea Sibiului* (Poiana, Săliște, Jina, Galeș, Tilișca, Vale, Rășinari, Rod, Gura Riului, Orlat etc.), satele din *Țara Birsei*, din subzona *Branului* (Bran, Moeciu, Fundata etc.), din *Săcele* (Baci, Turcheș, Cernatu, Satu Lung, Tîrlungeni, Purcăreni, Zizin), din *Covasna* (Covasna și Brețcu). Declinul acesteia s-a accentuat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, odată cu intensivizarea agriculturii în *Cîmpia Română*.

În timp ce în *Cîmpia Română* se estindeau culturile cerealiere, Dobrogea s-a menținut ca un ținut avantajos pentru pășunat și iernat. Prin 1850 iernau acolo oieri din *Săcele*, *Săliște*, *Vale*, *Tilișca*, *Galeș*, *Rășinari*, *Poiana*, *Rod* și alte sate. Primăvara, cea mai mare parte dintre aceștia urcau spre pășunile din Carpați, iar cei ce rămîneau pe loc, arendau pășuni de vară. Aceștia erau săcelenii, săliștenii și poienarii²⁵². Cu timpul, deplasările dintre locurile de iernat și pășunile de vară, pe care oierii le făceau pe îndelete, pe drumuri ocolite, pășunînd în mers animalele, au devenit tot mai dificile. Încă în 1785, delegații oierilor din împrejurimile Brașovului și Sibiului se plîng agentului austriac că: „trecerea peste cîmpuri de la Sf. Dumitru pînă la Sf. Gheorghe le era gratuită, dar acum însă boiernașii și mazilii lăsau cu dinadinsul fin pe cîmp, ca pe urmă să supere pe săracii oieri. Se mai plîng că dacă cădeau oile pe cîmp în gropile de bucate, după obiceiul vechi, oile le rămîneau lor, iar cînd se rătăceau, oierii plăteau *vornicie*, acum însă se iau cîte 40 parale de cal și 10 de oaie și de nu-și găsesc dobitoacele în 3 zile, alți 20 lei de cal. Iar cînd din 1000 de oi se rătăcesc 10 oi, făcînd pagubă pe cîmp, vornicii le iau amendă de cîte 10 parale de la toate oile, tot așa și dacă 2—3 cai fac stricăciuni plătesc după toți ceilalți cai și după 3—4 zile duc caii la ispravnic, care le ia alți 2 lei de cal. Vornicii îi mai supără și cu șiretlicul, că pun niște semne prin tufișuri ca și cînd livada ar fi destinată pentru

²⁵¹ Földes L., *op. cit.*, p. 352.

²⁵² I. Ionescu, *Excursiune agricolă în Dobrogea (1850)*, în „*Analele Dobrogei*”, III, nr. 1, Constanța, 1922, p. 176—180.

finețe și cînd apoi 10—15 oi calcă locurile acelea însemnate, zic că le-a stricat livada și astfel storc mulți bani”²⁵³. În 1786, cu ocazia precizării drepturilor și îndatoririlor păstorilor ardeleni față de domnie, s-a hotărît ca mărimea taxei numită vornicie, după vite e intrate în semănături, să se stabilească împreună cu agentul crăiesc austriac. Astfel, gropile de bucate trebuiau să fie peste iarnă acoperite, ca oile să nu cadă în ele și să se „păgu-bească conținutul”. Oierii aveau dreptul să-și „grămădească” porumbul ce le trebuia pe seama lor, la locurile lor de locuință ori pășunat²⁵⁴. Adesea proprietarii terenurilor nu se mulțumeau cu aceste evaluări. Era obișnuit abuzul moșierilor de-a lua întreit prețul pagubelor pricinuite căpițelor de fin aflate pe cîmpuri²⁵⁵. Dar, cu timpul, locul căpițelor de fin îl vor lua cele de cereale, care împînzeau țarinile, de-o parte și de alta a drumurilor, păzite cu mai mare grijă de proprietarii lor, mai ales primăvara cînd urcau ciobanii cu oile la munte. „Numai legate mai puteai duce oile la munte fără să fi fost globit la tot pasul” — se tînguiau bătrînii, foștii ciobani ai anilor de după 1864. Odată cu dezvoltarea culturilor și îngreunarea drumurilor, era natural să descrească și numărul oilor. Siliți de împrejurări, oierii încep să-și vîndă oile și să-și caute alte ocupații. Mai întîi s-au apucat de comerț²⁵⁶.

Îndeletnicirile comerciale ale oierilor sînt însă mai vechi. Produsele casnice textile, confecționate de femei, au fost întregite cu cele meșteșugărești, pe care oierii le treceau legal sau ilegal peste granițe. În unele perioade oierii au beneficiat de anumite înlesniri comerciale. Astfel, în privilegiul acordat de Grigore Ghica, în 1740, birsanilor din Moldova se stabilește ca: „Pentru miei și alte bucate, și brînză, lînă, cergi, burci, ce ar duce la Galați și la alte tîrguri de vînzare” să fie scutiți de vamă, mortapsie (taxă de vînzare în țară), pîrcălăbie²⁵⁷. Alexandru Mavrocordat, întărindu-le vechiul așezămînt, în 1785, stabilește ca vameșul de la Grozești, „pentru țolurile și cojoacele lor cele de iarnă nici o vamă să nu ia, decît din marfa ce o duc spre vînzare”²⁵⁸. Pentru transporturi oierii foloseau care mari, solide, cu care făceau adeseori cărăușii și pentru domnie²⁵⁹. Pentru fiecare car încărcat sau gol, ei plăteau 20 parale la pîrcălăbie²⁶⁰. *Birsanii de țară* din Moldova erau scutiți de unele corvezi; în schimb ei trebuiau să gătească vestitele *care mocănești* pentru „nevoia domnilor”: cînd veneau, cînd plecau, cînd se strămutau etc.²⁶¹.

La întoarcere, oierii aduceau din Țara Românească și Moldova animale și produse cerute prin tîrgurile și piețele locale din sudul Transilvaniei. În condiții mai avantajoase se aduceau animalele. Cele grase, sterpările și berbecii, le vindeau toamna, la prețuri mai bune, și cumpărau

²⁵³ A. Veress, *Păstoritul ardelenilor* ..., p. 158.

²⁵⁴ *Ibidem*, p. 162.

²⁵⁵ *Ibidem*, p. 163.

²⁵⁶ N. Dragomir, *Din trecutul oierilor mărgineni* ..., p. 249.

²⁵⁷ Șt. Metes, *Păstorii ardeleni* ..., p. 68.

²⁵⁸ *Ibidem*, p. 75.

²⁵⁹ *Ibidem*, p. 71.

²⁶⁰ *Ibidem*, p. 80.

²⁶¹ N. Iorga, *Brașovul și românii* ..., p. 360.

alte de la pămînteni, mai ieftine. Unii recurgeau la fel de fel de mijloace ilicite pentru a aduce animale în Ardeal, unde erau mult mai scumpe. Pentru a curma asemenea practici, nu rareori domnitorii luau măsuri care să împiedice acest comerț. Astfel, în toamna anului 1787, divanul Moldovei a interzis ieșirea din țară a unor oieri, cu toate că începuse mînatul vitelor spre pășunile de vîrat încă înainte de-a se opri ieșirea acestora. La intervențiile agentului austriac domnul țării a motivat această măsură susținînd că la ieșirea vitelor oierilor ardeleni s-a observat de multe ori abuzul — foarte dăunător țării — că oierii cumpără cu prețuri de nimic fel de fel de oi, așa că adeseori se întorc în Ardeal cu un număr îndoit de oi față de cele cu care intraseră în Moldova²⁶². Există desigur și un comerț legal cu animale, oi, cai, boi, pentru care se plăteau anumite taxe²⁶³. Căraușii din Șchei duceau pe la 1709 pînă la Graz sute de capete de boi, pe care îi cumpărau din Ploiești și alte țirguri ale Țării Românești²⁶⁴. Și locuitorii comunei Rășinari făceau comerț intens cu oi, boi grași, vaci, pe care le aduceau din Țara Românească la Sibiu²⁶⁵.

Pe lîngă animale, oierii comercializau și alte diferite produse, pentru care aveau nevoie la ieșirea din Moldova și Țara Românească de „carte domnească”²⁶⁶. În comerțul dintre cele trei țări românești un rol important au avut oierii din Șcheii Brașovului. Mulți și-au vîndut turmele, care le cauzau multe griji, dificultăți, pierderi, și au început să facă negoț, vînzînd prin orașele din Țara Românească și Moldova, variatele produse ale meșteșugarilor brașoveni. Ei au primit chiar privilegiul desfacerii lor prin orașe și țirguri, cu condiția să plătească anumite taxe. Astfel, într-un hrisov dat de Constantin Brîncoveanu Șcheilor „carii se hrănesc cu negoț brașovenescu aici în țirgu București și pentr-alte țirguri și sate, cu prăvălii și cu altă hrană”, li se stabilește o rumptoare de 1.000 taleri pe an, pe care o plăteau în patru soroace.

Ei erau organizați într-o breaslă, ai cărei conducători repartizau dajdia pe membrii comunității, după averea și greutatea casnice ale fiecărui²⁶⁷. Adesea, negustorii șcheieni se plîng contra taxelor mari ce le reveneau și a concurenței ce le-o făceau negustorii din țară, vînzînd mărfuri brașovene²⁶⁸.

Unii șcheieni și-au cumpărat sau au arendat vii în Țara Românească, în dealul Negovanilor, dealul Cernăteștilor etc.²⁶⁹. În 1701, Oprișan iuzbașa din Ploiești cu femeia și feciorii, vînd lui Stoian postăvarul din Brașov 8 pogoane de vie în dealul Ursoaei, cu o casă de buți, o tocitoare, teasc și livadă²⁷⁰. În așezămîntul dat șcheienilor de Nicolae Mavrocordat, în 1719, se prevedea ca „pentru buțile cu vin care ies de la viile lor

²⁶² A. Veress, *Păstoritul ardelenilor* ..., p. 165.

²⁶³ Șt. Meteș, *Păstorii ardeleni* ..., p. 77—78.

²⁶⁴ N. Iorga, *Brașovul și românii*, p. 320.

²⁶⁵ V. Păcală, *Monografia comunei Rășinari*, Sibiu, 1915, p. 371.

²⁶⁶ Șt. Meteș, *Păstorii ardeleni* ..., p. 133.

²⁶⁷ N. Iorga, *Brașovul și românii*, p. 394—395.

²⁶⁸ *Ibidem*, p. 410.

²⁶⁹ *Catalogul documentelor românești din Arhivele Statului de la Orașul Stalin*, vol. I, București, 1955, p. 27, 61, 62, 84.

²⁷⁰ *Ibidem*, p. 42.

de aici din țară la Cimpina, și din Cimpina pun vinul prin burie, de-l duc în Țara Ungurească, să aibă a darea vamă, de calul împovărat cu vin, câte bani 10, iar de bute să nu dea nimic. Iară, de nu vor fi din vile lor, și vor fi luate de la alții, să aibă ași dare vamă după obicei²⁷¹. Totodată se stabilea vama pentru comerțul cu pește, foarte căutat. Șcheienii care cărau pește cu carul de la baltă sau de prin țiguri „dau 70 de bani vamă pentru un car, iar pentru calul încărcat cu pește câte 7 bani²⁷¹. Într-o notiță din 1725 sint amintiți 37 proprietari de vii și 235 de buți, pe care le aveau brașovenii în Țara Românească²⁷².

În fața dificultăților tot mai mari în practicarea transhumanței, la acest mod de creștere a animalelor au renunțat nu numai locuitorii din Șchei, ci și din alte sate din Țara Bîrsei și Secuime. O parte din gospodării, care aveau mai puține animale, au redus numărul acestora după posibilitățile locale de iernat. În cele șapte sate săcelene, în care pe la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea existau oieri cu turme de 200—300 de oi, în 1895 se înregistrau doar 4204 de oi, alături de 5283 porci, 6129 bovine, 1581 de cai și 144 de capre²⁷³. Cei care au avut mai multe animale au urmat exemplul celor din Șchei, investind banii în comerț sau în ateliere meșteșugărești.

Creșterea animalelor bazată pe transhumanță a decăzut și în Mărginimea Sibiului, mai ales începînd din a doua jumătate a secolului trecut. Cei care aveau animale mai puține au revenit la tipul tradițional de păstorit. Cei mai înstăriți s-au apucat de comerț, practicat înainte doar ca ocupație anexă. Variate au fost produsele comercializate de mărgineni, foarte iscusiți în negustorie. Unii au început negoțul — arată N. Dragomir — cu oi bătrîne, *botoașe*, pe care inițial le adunau pe seama negustorilor străini, îndeosebi din Boița și Miercurea, care le vindeau prin orașele mai mari din monarhia habsburgică. Cu timpul, mărginenii au început să le vîndă ei înșiși, prin toate orașele din Transilvania. „Ba se știe că unii sălișteni (Bîrzăneștii și Bloțesții) cumpărînd cîte 5000—6000 de botoașe mergeau cu ele chiar și pînă la Viena însoțind pe boițeni“. Alții extrăgeau seu pentru săpunarii din Sibiu sau făceau luminări pe care le desfăceau prin satele din împrejurimi și prin diferitele țiguri transilvănene. Carnea stoarsă de seu au început să o folosească pentru îngrășarea porcilor, a căror slănină și untură o vindeau prin orașe, îndeosebi în Secuime. O parte din mărgineni se îndeletniceau cu comerțul ambulant; ei umblau cu căruțele lor cu *cobără* din țîrg în țîrg, vînzînd diferite articole: opinci, curele pentru opinci, bice, chimire (șerpăre), pălării, cingătoare etc. Ultima și cea mai puternică lovitură au căpătat-o oierii între anii 1886 și 1900, cît a ținut războiul economic cu Imperiul austro-ungar. S-au oprit *răghiile* de trecere peste granițe și s-au închis vămile. Nemaiputîndu-și aduce produsele oilor în Transilvania, pe ale cărei piețe se valorificau în condiții mai avantajoase, mărginenii au fost siliți să-și vîndă în masă oile. Cei care n-au apucat să le vîndă, le-au pierdut în iernile

²⁷¹ N. Iorga, *Brașovul și românii*, p. 374—375.

²⁷² *Catalogul documentelor românești...*, p. 68—69.

²⁷³ N. Dunăre și colab., *Țara Bîrsei*, I, p. 162.

grele ce au urmat, cînd, din lipsa nutrețului „mîncînd oile pămînt, au murit cu miile, punînd sărăcia multora după cap⁶”. O parte din ei au trecut în Dobrogea ca negustori, agricultori sau crescători de oi țigăi; alții s-au așezat prin diferite orașe ale Munteniei — mai ales prin porturi — ca negustori stabili, deschizînd diferite prăvălii, iar unii s-au reîntors în Transilvania, stabilindu-se în diferite orașe în calitate de negustori. Paralel cu comerțul, ei încep să îmbrățișeze și meseriile, pentru care aveau o adevărată oroare în trecut²⁷⁴. Concomitent numărul animalelor scade simțitor. Astfel, la Rășinari, veche și importantă așezare de oierit, cărușit și negustorit, în 1915 existau vreo 35.000 de oi, care aparțineau la cca 280 proprietari, din peste 1.700 de case, cîte avea comuna. Mai mult de o treime din proprietari aveau de la 1 pînă la 5 capete de oi, o altă treime de la 6—100, și doar 6—8 proprietari aveau peste 500 de oi²⁷⁵. În trecut numărul proprietarilor de turme putea fi de 4—5 ori mai mare, dar și așa era mic în comparație cu al celor cu stare mijlocie, care țineau 6—100 de oi, al celor săraci care țineau 1—5 oi, sau nu aveau deloc, procurîndu-și cele necesare traiului prin alte munci. Alți numeroși mîrgineni și-au părăsit ocupația tradițională în perioada dintre cele două războaie mondiale. Poposind cu turmele prin apropierea orașelor, primăvara, toamna, au iscodit cerințele piețelor acestora, iar atunci cînd li s-a oferit posibilitatea unui vad comercial bun, și-au vîndut turmele și și-au deschis prăvălii, în care nu lipseau produsele din lapte și carne, superioare celor oferite de alți negustori. Ei erau prezenți în aproape toate orașele din Transilvania.

Au renunțat la transhumanță, reducîndu-și numărul animalelor și orientîndu-se spre cultivarea pămîntului, și satele de *ungureni*, înșirate, alături de cele ale pămîntenilor, la poalele sudice ale Carpaților Meridionali. Dealtfel multe erau întemeiate de emigranți care nu practicau transhumanța. La fel au procedat și birsanii așezați în Moldova, în număr mai mic aici.

Rezultă, în lumina documentelor istorice și a datelor etnografice, că creșterea animalelor a avut pretutindeni și în toate timpurile un caracter mixt, dezvoltîndu-se în strînsă interdependență cu agricultura, ușurînd muncile și transporturile, fertilizarea terenurilor în zonele înalte. Numai un număr restrîns de sate, de la poalele Carpaților Meridionali și sudul Carpaților Orientali, s-au orientat spre creșterea extensivă a animalelor, adoptînd transhumanța ca mod de vîrat, apoi și de iernat, îndeosebi cei care aveau mai multe animale și nu dispuneau de furajele necesare.

Păstoritul tradițional, ca ramură a creșterii animalelor, s-a practicat în condiții diferite, atît în zonele joase cît și în cele înalte, ceea ce a dus la diferențierea lui în mai multe tipuri, după modul de întreținere, organizarea pazei și tipologia construcțiilor pastorale, prelucrarea laptelui etc. Creșterea oilor s-a împletit cu a celorlalte specii, în funcție de întinderea și valoarea pășunilor pe care le aveau la dispoziție colectivitățile sătești, de apropierea sau depărtarea acestora etc. Terenurile destinate pășunatului s-au res-

²⁷⁴ N. Dragomir, *Din trecutul oierilor mîrgineni* ..., p. 249—251.

²⁷⁵ V. Păcală, *Monografia comunei Rășinari*, p. 289.

trîns cu timpul, deoarece au sporit culturile, livezile, viile, finețele. În unele zone pășunile s-au restrîns și datorită părăsirii sistemului bienal ori trienal de cultură. În aceste condiții, s-a renunțat mai curînd la oi decît la animalele de muncă, ori la vacile de lapte.

Ca atare, într-o primă etapă, în cîmpii și dealuri, numărul oilor s-a restrîns, iar satele din depresiuni și de la contactul munților cu dealurile le-au trimis la pășunile alpine îndepărtate, deoarece lipsa lor nu se resimțea în gospodării, mai ales în timpul muncilor agricole și de recoltare a finului. În unele sate din Cîmpia Dunării, gospodării, ca să scape de grija oilor în timpul verii, le încredințau *tîrlaşului*, care se angaja să le păzească, primind bani pentru cele sterpe, iar de la mînzări laptele, proprietarii mulțumindu-se doar cu mieii și lîna ²⁷⁶.

Într-o a doua etapă, odată cu părăsirea portului tradițional, cu dezvoltarea industriei postavurilor și stofelor s-au redus cerințele casnice pentru lînă, pănură, dimie etc. Importanța oilor a scăzut și în economia zonelor muntoase, în special după deschiderea drumurilor moderne spre zonele agricole periferice. Zonele muntoase s-au orientat în economia de schimb după nevoile țigurilor, în care se cereau și se plăteau mai bine îndeosebi vitele mari. Ca urmare, declinul păstoritului tradițional s-a accentuat spre sfîrșitul secolului trecut și începutul secolului nostru, nu numai în zonele joase, ci și în cele înalte.

În cele mai multe zone, oile s-au ținut împreună cu celelalte animale, sau în sectoare aparte învecinate, deoarece ele degradează repede pășunile. De aceea, în ciclurile de pășunat, intrau mai întîi cornutele mari, avînd păstorii lor din cadrul gospodăriilor, sau angajați pentru paza turmei sătești. În unele zone muntoase, unde risipirea gospodăriilor și insuficiența pășunilor nu au permis organizarea turmelor, ca în Țara Moșilor, atît cornutele mari, cît și oile au rămas în grija gospodăriilor ²⁷⁷. Ele au rămas în grija gospodăriilor și acolo unde, prin creșterea lor, se urmărea gunoirea cît mai multor terenuri arabile prin deplasarea staulelor mutătoare, ca în Mocăniștea Munților Apuseni ²⁷⁸.

Modul de organizare a turmelor și mai ales tipologia construcțiilor pentru adăpostirea păstorilor, produselor și animalelor, prezentau diferențieri chiar în cadrul aceluiași tip de păstorit. Pe temeiul cercetărilor întreprinse asupra păstoritului se impun următoarele tipuri mai importante și mai frecvente: (1) *păstoritul local*, (2) *păstoritul de pendulare simplă*, (3) *păstoritul de pendulare dublă*, (4) *păstoritul transhumant* ²⁷⁹.

Nu vom insista asupra tipurilor de păstorit, deoarece ciclurile tradiționale de pășunat se succedau în cele mai multe zone, ca și în creșterea mixtă de animale. Turmele de oi urmau în sectoarele de pășunat cornutele, după ce acestea aproape epuizau pășunea. În unele zone, în pendulațiile pentru vîrat, pe pășuni alpine mai îndepărtate erau trimise numai tur-

²⁷⁶ R. Vuia, *Tipuri de păstorit...*, p. 43.

²⁷⁷ V. Butură, *Adăposturile pastorale în Țara Moșilor...*, p. 51—62.

²⁷⁸ V. Butură, *Adăposturile temporare în sud-estul Munților Apuseni*, p. 107—108.

²⁷⁹ R. Vuia, *Tipuri de păstorit...*, p. 20; T. Herseni, *Probleme de sociologie pastorală*, p. 161—162; N. Dunăre, *Păstoritul de pendulare dublă pe teritoriul României*, p. 116—117; I. Vlăduțiu, *Etnografia românească*, p. 252—268.

mele de oi, iar bovinele rămăneau în sectoare apropiate de sate. Pe alocuri, și la iernatul pe înălțimi, în păstoritul de pendulare dublă, erau trimise numai oile, iar restul animalelor se iernau în gospodării. Vom semnala unele aspecte mai semnificative ale construcțiilor pastorale, legate de principalele tipuri de păstorit.

Păstoritul local este cel mai vechi și mai frecvent nu numai la noi, ci în tot sud-estul european și chiar în vestul Europei²⁸⁰. Practicarea lui a fost facilitată, pînă în pragul epocii capitaliste, de numărul mic al gospodăriilor din așezările rurale, de slaba valorificare agricolă a terenurilor din cuprinsul hotarelor, mai ales în zonele joase și deluroase. Urbările moșilor feudale transilvănene bunăoară, oferă date concludente atît asupra gospodăriilor, cît și asupra animalelor pe care acestea le aveau.

Păstoritul local prezintă diferențieri zonale prin modul de organizare a turmelor și de prelucrare a laptelui, prin tipologia construcțiilor: mai simple, cele mai apropiate de sate, mai evoluuate, cele mai îndepărtate, în zonele deluroase și muntoase. Astfel s-a practicat un *păstorit local fără stîină* și un *păstorit local cu stîină*. Păstoritul local fără stîină este varianta mai simplă, în care alături de staulul oilor se afla numai adăpostul păstorului contra intemperiilor, numit *colibă*, *crambă*, *comarnic*, *bordei*, *surlă* etc. Laptele se preda proprietarilor pe rînd și se prelucra în gospodării.

Păstoritul local cu stîină constituia varianta mai frecventă, în care o construcție mai spațioasă sau aparte servea pentru prelucrarea laptelui, iar alături de ea se găseau diferite tipuri de îngrădituri pentru mulsul și închisul oilor, evoluuate din staulele simple, fixe sau mutătoare.

Staulele mutătoare s-au dezvoltat din cele stabile, amenajate din îngrădituri de nuiele pe pari înfiți în pămînt, cum sînt pînă în zilele noastre pe lingă unele stîine, colibe, iernări etc. Larga lor răspîndire s-a datorat observației că acolo unde stau mai mult oile vegetația este mai viguroasă. În vederea unei mai bune gunoiri a terenurilor arabile, staulele se amenajau din mai multe table dreptunghiulare, de împletituri mobile de nuiele, ca să fie cît mai ușor de purtat la mutatul staulului. În multe zone tablele de nuiele au fost înlocuite cu table și mai ușoare, din leături orizontale prinse pe pari verticali, ori table din șipci verticale, prinse pe leături orizontale (pl. 26). Lungimea lor varia între 3 și 4 m, iar înălțimea între 1,20 și 1,80 m. Numărul tablelor, numite *porți* (Vîlcele, Tureni etc. jud. Cluj), *lese* (Munții Apuseni etc.), *gratii* (Celaru-Dolj), *plase de răzlogi* (Beilic-Buzău, Găiceana-Bacău) etc. varia de asemenea în funcție de numărul oilor²⁸¹. Staulele mai simple, individuale și probabil mai vechi, erau alcătuite din 12—14 lese de nuiele obișnuite și una mai mică, cu care se închidea *strunga*, prin care intrau oile în staul. Lesele se prindeau, cu *gînjuri* și nuiele, de pari bine înfiți în pămînt. Staulul se muta la 1—3 zile, printr-o mișcare de translație, lăsîndu-se pe loc latura din direcția în care se efectua deplasarea, de la capetele căreia se construiau în continuare celelalte laturi ș.a.m.d. Cînd era tare pămîntul, găurile în care se fixau parii de lemn se săpau cu ajutorul unui *par de fier*.

²⁸¹ Ibidem, p. 21—67.

Staulele turmelor erau mai mari, mai evoluat, fiind construite din 20—40 elemente mobile, confecționate din leături ușoare, mai rar din nuiele. Obişnuit, participanții la turmă puneau la dispoziția păcurarilor lesele pentru staul, câte una, două, după numărul oilor pe care le avea fiecare din ei. În acest caz, staulul se deplasa pe proprietăți, staționând acolo în funcție de cota de participare a fiecăruia la organizarea turmei. În unele zone, unde turmele erau organizate de către un singur proprietar, cu oi mai multe, acesta pune la dispoziția păcurarului toate lesele sau porțile pentru staul; în acest caz staulele staționau numai pe terenurile lui. Numele, forma staulelor erau diferite. În unele zone staulul se numea *strungă*, în altele *obor*, în Moldova *coșer*, în zona Pădurenilor *mreja* etc. Mai frecvente erau staulele de formă dreptunghiulară, fiind mai ușor de mutat decât cele rotunde sau ovale. În multe zone staulele aveau două și chiar trei despărțituri, ca să treacă cât mai repede mînzările prin ele, pentru cele trei mulșori zilnice din timpul verii. La Leorinți, în lunca Mureșului, aproape de Aiud, staulul, numit aici *strungă*, avea formă rotundă și era făcut din porți de leături. În fața staulului se afla o ușă, lîngă care se instalau, pe scăunele, ciobanii care mulgeau oile. Deasupra ușii se găsea un șopron cu acoperiș de paie, care apăra de ploaie nu numai ciobanii, ci și ieșirea, ca să nu se facă noroi, în umblarea multă prin ușa strungii ²⁸².

Mai frecvente erau totuși staulele cu două despărțituri. În prima se mînau mînzările, care treceau în a doua despărțitură, printr-o deschidere sau mai multe, unde le așteptau păcurarii sau ciobanii pentru mulș, după care le treceau în a doua despărțitură. La Celaru, *oborul*, cum se numea staulul dreptunghiular, era făcut din părți de gard numite *gratii*. Oile erau mînate în *oborul mare*, de unde un băiat le ducea la *strung* — deschizătură prin care treceau în *oborul mic*. La *strung* ședea *omul de brînză*, care lua laptele; de la fiecare oaie un *lapte*, adică trei mulșori pe zi. Deasupra strungului era construit un *șofru*, care apăra omul de brînză de ploaie și de soare ²⁸³. În Pădureni, la Bătrîna, *mreja* dreptunghiulară a oilor, din leături orizontale, era împărțită în *mreja oilor sterpe*, *mreja oilor cu lapte*, care avea o a treia despărțitură, *strunga*, cu o deschidere numită *comarnic*, neacoperită, unde ședeau pentru mulș păcurarii ²⁸⁴. Și în Moldova staulele mutătoare, numite *coșere*, *strungi* etc. aveau forme diferite ²⁸⁵.

Staulele mutătoare s-au folosit și în zonele cu păstorit pendular, în etapa pășunatului din primăvară, cînd se aștepta dezvoltarea pășunii alpine, și mai ales toamna, cînd oile coborau de la munte. În satele de la poalele Munților Călimani, unde terenurile arabile se cultivau în sistem trienal, turma se organiza la Singeorz. După aceea *strunga* de lese și stîna portativă, din scînduri ușoare de brad și acoperiș de șindrîlă, erau scoase în hotar pentru gunoirea terenurilor participanților, pînă cînd turmele urcau la stînele din pășunile alpine. Toamna, după ce oile coborau de la munte, pe la 15 septembrie, se continua gunoirea terenurilor cu strungile,

²⁸² Ibidem, p. 27.

²⁸³ Ibidem, p. 24—26.

²⁸⁴ Ibidem, p. 30—31.

²⁸⁵ Ibidem, p. 37—40, 128.

care erau deplasate la 3—4 zile de pe un loc pe altul, ca să gunoiască cit mai mult teren arabil, pînă la 26 octombrie, cînd se făcea *răscolul oilor* și acestea erau restituite proprietarilor²⁸⁶. În Țara Oltului turmele coborau de la munte pe la sfîrșitul lunii august. A doua zi după coborîre se făcea *alesul oilor*; se împărțea brinza ce li se cuvenea participanților; se da simbria ciobanilor și se plătea arenda muntelui. Proprietarii se întovărășeau apoi și făceau *ciopoare* de cite 100—150 de oi, pe care le dădeau în pază ciobanilor, care le pășuneau pe hotarul comunei, pînă nîgea. Fiecare cioban amenaja un *țarc*, pe care-l muta din loc în loc, gunoind astfel terenurile destinate culturilor²⁸⁷.

Construcțiile pastorale din apropierea staulelor prezentau diferențieri locale sau zonale, în funcție de materialele utilizate de cei care organizau turmele sau stînele, de modul de organizare a acestora și de cel de prelucrare a laptelui, de împărțirea produselor și a staulelor de gunoit. În linii mari se disting: *adăposturi pentru păstori*; *adăposturi stabile pentru prelucrarea laptelui și mobile pentru păstori*; *adăposturi stabile pentru păstori, pentru prelucrarea laptelui și păstrarea produselor*. Primul grup cuprindea construcții diferite, începînd cu tipurile arhaice, conice, din stuf sau lemne despicate, și încheind cu colibele sau crambele pe tălpi de sanie, din Munții Apuseni și alte zone, cu acoperiș în două ape, pus uneori pe un cadru de scînduri, ca să fie mai confortabil. În multe zone se folosea un acoperiș simplu, în plan înclinat, din scînduri sau table din leături sindrilte, susținute de furci în față. În satele din împrejurimile Clujului aceste adăposturi se numeau *comarnice*, ca și în unele zone din Moldova²⁸⁸. Adăposturi simple erau peste tot acolo unde laptele muls de la oi se ducea și se prelucra în gospodărie. În zona Pădurenilor, cele mai multe adăposturi erau făcute din două *șindilere*, table de acoperiș din șindrili proptite în furci (pl. 27). Alături de *stîină* se construia un suport din patru stîlpi cu poliță deasupra, numit *comarnic*, pe care se punea cașul la uscat, atunci cînd laptele se prelucra la stîină. În acest caz avem de-a face cu forme de trecere de la adăposturile simple la cele evoluate.

Adăposturile mobile pentru păstori și stabile pentru prelucrarea laptelui au apărut odată cu îndepărtarea staulelor de așezări, pe terenurile de vîrat, care a impus prelucrarea laptelui pe loc, într-o construcție aparte, numită *stîină*, *colibă* etc. Ele s-au folosit nu numai în păstoritul local, ci și în cel pendulator, cu staule mobile. Pe lingă stîină și staul, în unele zone au apărut și adăposturi mobile, pentru păstori. Aceste adăposturi erau mai frecvente în Munții Apuseni. Staulul mutător se depărta de colibă sau șură și în timpul nopții necesita prezența omului în apropierea oilor. Aceste adăposturi erau prevăzute cu tălpi de sanie, cu ajutorul cărora mica construcție se trăgea pe măsură ce se deplasa staulul. Coliba stabilă avea o vatră pentru foc și vase pentru prelucrarea laptelui, gătitul mîncării și transportul produselor în gospodărie.

²⁸⁶ L. Someșan, *Viața pastorală în Munții Călimani*, în „BSG”, LII, 1933, București, 1934, p. 301—321.

²⁸⁷ R. Vuia, *Tipuri de păstorit...*, p. 86.

²⁸⁸ *Ibidem*, p. 127.

Colibele mai vechi, păstrate izolat pînă în timpuri apropiate, erau rotunde, din nuiile împletite pe pari fixați în pămînt, cu acoperiș conic de paie (pl. 28). Vatra de foc deschisă era înspre mijloc; pe margini se rînduiau vasele. Forme rotunde din nuiile s-au păstrat izolat și în alte zone, alături de stinele dreptunghiulare ²⁸⁹.

Formele dreptunghiulare din Munții Apuseni, simple sau asociate cu adăposturi pentru animale, se foloseau și pentru iernat (pl. 29). Vatra joasă pentru foc era în apropierea peretelui din lungul construcției, în josul pantei fiind încadrată cu lespezi groase verticale. Deasupra se afla cîrligul pentru căldare agățat de o grindă, pe care era o leasă ce oprea scînteile să nu ajungă la acoperișul de paie. Pe peretele opus vetrei se găsea un suport orizontal susținut de pari înfipti în pămînt, la cca 1 m înălțime, în formă de scară, numit *comarnic*, pe care se țineau *trocurile* cu lapte, sub care erau înșirate *diabele*, vasele de lemn de diferite mărimi prevăzute cu capace; cu ele se transportau în gospodării *jintița*, *smîntîna*, *untul*, *zara*, *năcreala*, mai rar *laptele dulce*. Astfel comarnicul apare în complexele pastorale din diferitele zone ca suport pentru vase, poliță pentru caș, adăpost individual pentru păstori, adăpost la strungile staulelor, iar în fața stinelor ca o streășină mai largă, unde se punea cașul la uscat.

O tipologie variată prezentau și adăposturile stabile cu funcții mixte, folosite în păstoritul pendular și transhumant din lungul Carpaților, începînd din Bucovina pînă la Dunăre. Tipurile mai puțin evoluat, alcătuite dintr-o singură încăpere, erau frecvente în zonele unde produsele se aduceau treptat în sate, și nu numai atunci cînd coborau ciobanii cu turmele de la munte. În zonele în care produsele se împărțeau numai atunci cînd coborau turmele, în păstoritul intensiv al oierilor din anumite zone, încăperea pentru prelucrarea produselor, numită *fierbătoare*, a fost întregită cu o a doua încăpere, pentru păstrarea acestora, numită *celar*, *cășărie*, *stîna brînzei* etc.

Alături de stîna se găseau anexe pentru mulsul oilor și închisul lor peste noapte. În Mărginimea Sibiului stîna avea (două încăperi: stîna propriu-zisă, în partea de jos a construcției, ca apa vărsată să se scurgă afară, și celariul, în partea de sus. Alături se afla strunga — închisă cu răsgroși, brazi lungi și subțiri legați de pari cu ginjuri —, care avea o poartă mare, prin care intrau oile, și mai multe uște mici în partea de sus, adăpostite de un comarnic. Sub comarnic se amenaja o poditură, ca să nu se facă noroi cînd ploua ²⁹⁰. Stinele *tutuienilor*, cum le spuneau unii mărginenilor, aveau uneori (rei încăperi: la mijloc fierbătoare, cu vatră de foc, de-o parte stîna brînzei, iar de cealaltă stîna staulelor și alimentelor ²⁹¹.

În Vrancea și alte zone, comarnicul era încadrat în construcția stînei. La stinele mai evoluat comarnicul era amplasat între *fierbătoarea* în care se prelucra laptele și *cășăria* unde se păstra cașul, avînd în spate *strunga*, de care era despărțit printr-un perete, iar în față era deschis spre o a

²⁸⁹ Ibidem, p. 38.

²⁹⁰ N. Dragomir, *Din trecutul oierilor mărgineni* ..., p. 205.

²⁹¹ S. Opreanu, *Contribuții la transhumanța din Carpații Orientali*, în „LIGC”, IV, 1931, p. 218—219.

doua îngrăditură, unde stăteau oile după muls, numită *bătătură*. În perețele dinspre strungă se aflau *gurile strungii* sau *strungile*, cu cite o ușiță, numită *opritoare*, *ștergare* sau *poarta spătarului*, ce servea la oprirea oilor care veneau la muls. Comarnicul, pe laturile căruia se aflau și ușile de acces în cele două încăperi ale stinei, era podit cu scinduri sau birne cio-plite, înclinate spre mulgătorii care stăteau pe butuci sau scăunele²⁹². Stinele vrâncene au evoluat sub influența celor birsane.

Stinele *bîrsănești* obișnuite aveau tot trei încăperi, *fierbătoare*, *comarnic* și *stîna brînzei*. Alături de fierbătoare se găsea adeseori o cocină sau două pentru porci²⁹³. Pe lângă unele stine se țineau și vaci; de aceea complexul pastoral era întregit cu *coșarul vacilor*²⁹⁴.

În Carpații Orientali și în Carpații Meridionali existau nu numai stine de oi sau mixte, ci și *stîni de vaci*²⁹⁵. Unele sate își trimiteau în pășunile alpine și boii, angajînd în acest scop *bouari*; astfel scăpau și de grija acestora în timpul lucrărilor agricole.

Muncile de bază de la stîna le efectua *baciul*, care pregătea produsele lactate și conducea celelalte activități. Baciul era specializat în aceste munci. La alegerea lui se ținea seamă nu numai de iscusință, ci și de comportare. La unele stine proprietarii care aveau mai multe oi se duceau și asistau la prelucrarea laptelui ce le revenea, după cantitatea stabilită la înființarea turmei sau după numărul minzărilor. Mai interesate în buna prelucrare a laptelui erau femeile, de aceea ele îi însoțeau uneori pe bărbați la stine²⁹⁶. Mai erau prezente femeile prin întovăărirea unui număr restrîns de proprietari cu mai multe oi, de obicei rude.

Uneori se rînduiau la stîna proprietarii; alteori baccii și ciobanii stăteau toată vara acolo. La unele stine fiecare participant avea o vatră unde își pregătea produsele; sau exista o vatră comună, mai mare decît cele obișnuite²⁹⁷.

În Munții Apuseni, în satele unde fiecare gospodărie avea păstoriile ei, femeile mai în vîrstă sau fetele plecau cu animalele la colibe și pregăteau produsele lactate, care se duceau săptămînal în sat (pl. 30). Acest tip de păstorit cu stine mixte, de oi și vaci, asigură un consum mai mare și îndelungat de produse, iar cu staulele se fertilizau mai multe terenuri decît cu turmele.

Produsele de la turmele mari se distribuiau periodic sau numai la desfacerea lor. Aceste produse erau calitativ superioare, deoarece *băcitul* era o ocupație specializată, care se învăța în stagiul ciobăniei; și puțini erau cei care reușeau să-și însușească tehnicile de prelucrare, de obicei tînuite de baci, mai ales atunci cînd aceștia aveau urmași. Ciobănia la stinele oierilor era o muncă grea și plină de răspunderi. Baciul răspundea atît de animale, cît și de calitatea produselor destinate vînzării. La multe

²⁹² I. Oțel, *Cercetări asupra păstoritului în Vrancea*, București, 1936, p. 36—37;

I. Diaconu, *Păstoritul în Vrancea*, în „*Grai și suflet*”, București, 1930, p. 20—32.

²⁹³ S. Opreanu, *Contribuții la transhumanța...*, p. 215—220.

²⁹⁴ N. Dunăre și colab., *Țara Bîrsei*, I, p. 198.

²⁹⁵ R. Vuia, *Tipuri de păstorit...*, p. 191—194.

²⁹⁶ *Ibidem*, p. 143—144.

²⁹⁷ *Ibidem*, p. 166—177.

stine produsul principal era *cașul*, care după ce se dospea era transformat în *brînză*, păstrată în burdufuri, putini, iar pe alocuri și în tiocuri din coajă de brad. În multe zone produsul principal era *telemeaua*, care se păstra mai bine vara și era mai solicitată pe piață. Erau și stine specializate, unde se produceau *cașcavaluri*, din lapte de oi, ori de vaci, unele renumite ²⁹⁸.

*

Prin grija permanentă a micilor crescători și a păstorilor s-au format în cursul secolelor rasele autohtone — de care ne vom ocupa în cele ce urmează — rezultate concrete ale stăruințelor regionale sau locale de a avea animale cît mai frumoase și mai productive, mîndria gospodariilor vrednici de pretutindeni.

Bovinele sau *cornutele mari* s-au situat în centrul preocupărilor agricultorilor de totdeauna, ele fiind auxiliare indispensabile în cultivarea pămîntului și efectuarea diferitelor transporturi. Totodată acestea au fost principalele furnizoare de lapte pentru consumul zilnic în gospodării, de piei pentru confecționarea încălțămintei și chiar de carne, îndeosebi tineretul, deoarece animalele mari se sacrificau mai rar în acest scop. Bovinelor, crescute din timpuri străvechi pe meleagurile patriei, li s-au alăturat bubalinele, în timpuri mai apropiate, în unele zone. Taurinelor le erau destinate în timpul verii pășunile mai bune, iar în timpul iernii furajele mai consistente. În multe zone, boii și cîte o vacă se țineau și vara mai mult pe lîngă casă, iar atunci cînd pășunea era insuficientă li se da hrană suplimentară, iar restul animalelor se trimiteau în pășuni mai îndepărtate.

Cele mai importante rase autohtone create prin selecție empirică au fost: *sura de stepă* și *rasa de munte* sau *mocănița* — a căror origine se pierde în negura timpului și care s-au dezvoltat și au evoluat într-o împletire strînsă cu însăși preocuparea poporului pentru dezvoltarea și creșterea acestei specii.

Rasa sură de stepă este considerată ca forma domestică cea mai reprezentativă a bourului sălbatic (*Bos taurus primigenius*). Din vechime, pînă spre sfîrșitul secolului trecut, ea a constituit șeptelul de bază în centrul, sudul și estul Europei, unde a fost de altfel domesticită. În condițiile variate ale întinsei arii de răspîndire, această rasă s-a diferențiat în timp în mai multe varietăți, care au primit numele regiunii de formare. Pe teritoriul patriei noastre s-au stabilit următoarele varietăți autohtone: *moldovenească*, *bucșană*, *ialomițeană*, *transilvăneană* și *dobrogeană* ²⁹⁹.

Varietatea moldovenească a fost cea mai răspîndită și reprezintă tipul caracteristic al rasei sură de stepă. Inițial arealul ei a fost limitat la plaiurile moldovenești, de unde s-a răspîndit apoi în toată țara, imprimînd însușirile ei și altor varietăți. Boii erau buni de muncă, fiind apreciați și pentru carne. Locuitorii munților „au boi mici — spune Dimitrie Cantemir —, dar cei de la șes au cirezi mari cu boi frumoși și zdraveni,

²⁹⁸ T. Panifilie, *Industria casnică* ..., p. 35—36.

²⁹⁹ *Zootehnica României*, II, *Bovine*, p. 35—36.

din care sînt trimiși în fiecare an peste patruzeci de mii prin țara leșească spre Dantzig, iar de acolo sînt vînduți iarăși în țările învecinate ca boi leșești. În Moldova poți cumpăra o pereche de boi cu 5 sau, iarna, chiar cu 3 taleri nemțești, iar la Dantzig se vînd cu 40 pînă la 50 de taleri nemțești. Boii cei mai grași se găsesc la Părăul Sărat din Fălciu și pe părăul Bașeului din ținutul Cernăuților, fiindcă acolo pășunile sînt foarte sărate și cu iarbă grasă³⁰⁰.

Varietatea bucușană s-a crescut prin Moldova alături de cea moldovenească, în zonele mai înalte și chiar jos, spre Dunăre, de unde a ajuns în nordul Dobrogei. Bucșana este tot atît de rustică ca și sura moldovenească, fiind însă, deși mai scundă, mai bine proporționată, cu coarne mai scurte și mai subțiri³¹¹.

Varietatea ialomițeană s-a format în Cimpia Română, prin încrucișarea vitelor moldovenești cu cele transilvănene, aduse de oierii din împrejurimile Brașovului și Sibiului, cu ocazia transhumanței. Varietatea astfel obținută s-a încrucișat apoi cu taurinele de munte, aduse de asemenea de oierii care își mînau pentru iernat vitele și oile în lunca Dunării³⁰².

Varietatea transilvăneană. Bovinele sure sau albe de Transilvania au populat, pînă către mijlocul secolului trecut, aproape toate zonele, în-deosebi cele joase. Răspîndirea acestora a fost treptat restrînsă, încă de prin 1860—1870, prin introducerea raselor ameliorate Simmenthal, brună și Pintzgau³⁰³. Pînă în preajma celui de-al doilea război mondial, varietatea transilvăneană se mai păstra sporadic prin Sătmăr, Sălaj, Secuime etc., dar a fost părăsită și aici, fiind înlocuită de rase ameliorate. Taurinele sure sau albe de Transilvania aveau talia și coarnele mai mari decît cele moldovene și ialomițene, fiind totodată mai pretențioase și nu prea rezistente; de aceea în zonele înalte se creșteau în număr restrîns.

Varietatea dobrogeană s-a format în cursul timpului sub influența condițiilor aspre ale mediului geografic caracteristic Dobrogei și în urma amestecului diferitelor varietăți ale rasei sura de stepă cu animalele de munte aduse de oierii munteni și transilvăneni, precum și cu varietăți sudice, bulgărești³⁰⁴. De aceea, această varietate se caracteriza prin lipsă de uniformitate. Ea a fost fie înlocuită de rase ameliorate, fie absorbită de rasa roșie, care predomină de-a lungul litoralului Mării Negre.

Bovinele din rasa sură de stepă, ca și cele din rasa de munte, erau renumite odinioară, pînă pe la începutul secolului trecut, cînd condițiile de întreținere s-au înrăutățit treptat, odată cu intensificarea agriculturii și restrîngerea pășunilor și finetelor. Importanța raselor de baștină a constat în aceea că ele au servit ca punte sau mediu de trecere ori de introducere a raselor străine prin încrucișări, întregind calitățile acestora din urmă cu rezistența lor la condițiile specifice diferitelor zone.

³⁰⁰ D. Cantemir, *Descrierea Moldovei* ..., p. 58—59.

³⁰¹ *Zootehnia României*, II, Bovine, p. 45.

³⁰² *Ibidem*, p. 46—47.

³⁰³ *Ibidem*, p. 49.

³⁰⁴ *Ibidem*, p. 50.

Rasa de munte sau mocănița s-a format în vechime, în condițiile fizico-geografice specifice Carpaților. Unii autori presupun că vitele scunde și îndesate, cu coarne scurte, au fost aduse de romani în timpul colonizării Daciei; alții susțin însă că au fost aduse cu mult mai înainte, fie prin intermediul tracilor, fie prin acela al sciților³⁰⁵. Rasa era răspândită din Bucovina până la Porțile de Fier. În Carpații Occidentali era mai frecventă în Munții Apuseni și zona muntoasă a Banatului. Dar zona cea mai compactă de răspândire era cuprinsă între valea Oltului și Munții Neamțului, unde mocănița s-a păstrat până în timpuri mai apropiate. Treptat ea a cedat locul raselor ameliorate, obținute adeseori prin încrucișare cu rasa Simmenthal în Banat, cu rasa Pintzgau în Munții Bucovinei și Munții Apuseni, cu rasa brună în Munții Maramureșului³⁰⁶.

Prin încrucișarea raselor autohtone cu diferite rase ameliorate importate din Elveția, Austria, Danemarca etc., s-au obținut rasele locale ameliorate ca: rasa bălțată românească, rasa brună, rasa Pintzgau de Transilvania, vacile negre de Dorna și roșiile dobrogene³⁰⁷. Pe lângă acestea a sporit, începând din a doua jumătate a secolului trecut și mai ales în secolul nostru, numărul animalelor din rasele ameliorate străine, mai productive decât cele autohtone, dar mai pretențioase, atât în ce privește hrana, cât și adăpostirea. În acest scop au fost folosite grajdurile sau poiețile, tot mai spațioase și mai călduroase, asociate de timpuriu cu șurile, în care se pregătea hrana zilnică, mai ales în timpul iernii, când grija lor le revenea bărbaților. În unele zone, șurile aveau monumentalitatea caselor, iar pe alocuri dominau ansamblurile gospodărești.

În anii puterii populare, în țara noastră s-a pus un accent deosebit pe creșterea raselor mai productive, atât în sectorul socialist, cât și în gospodăriile individuale. Numărul bovinelor a sporit în ultimii ani de la 3.652.000 capete, cite erau în 1938, la 5.527.000 capete în 1972, și la cca 6.600.000 capete în 1976³⁰⁸.

Bubalinele. Bivolii erau, în unele zone, cele mai prețuite animale de muncă, iar bivolițele principalele furnizoare de lapte pentru consumul zilnic. Creșterea lor masivă în anumite zone se datora insuficienței pășunilor, valorii nutritive scăzute a vegetației acestora și faptului că bivoliile se mulțumesc cu terenuri de pășunat mai sărace, iar în timpul iernii se hrănesc cu furaje de calitate inferioară, fin de pe rovine, coceni, paie, pleavă și chiar ogrinji rămași de la alte animale. Bivolițele dau mai puțin lapte decât vacile, dar mai bogat în substanțe grase și albumine. Ele prezentau avantajul că, fiind mai puternice, multe gospodării le foloseau la muncile agricole și în transporturi. Fiind sensibile la frig, bubalinele necesitau o adăpostire mai bună în timpul iernii.

Bivolii au fost introduși în țara noastră pe două căi, cărora le corespund două tipuri sau varietăți: bivoliile de talie mică, blinzi și mai produc-

³⁰⁵ Ibidem, p. 54.

³⁰⁶ Ibidem, p. 55.

³⁰⁷ Ibidem, p. 140—243.

³⁰⁸ Ibidem, p. 22; Legea pentru adoptarea Planului național unic de dezvoltare economico-socială a Republicii Socialiste România pe anul 1976, în „Scinteia”, an. XLV nr. 10369, 21 dec. 1975, p. 3.

tivi, aduși prin Peninsula Balcanică, de unde au trecut în Dobrogea și Cîmpia Dunării; bivolii din Transilvania, cu talie ridicată, cu temperament mai vioi, mai puternici și mai apți de muncă, aduși de către popoarele migratoare (huni, avari)³⁰⁹. Creșterea lor mai intensă s-a localizat în trei arii mai importante: valea Dunării și Dobrogea, sudul și centrul Transilvaniei. Aria sudică cuprinde Balta Dunării și cîmpia învecinată din Oltenia și Muntenia, precum și văile mlăștinoase din Dobrogea, unde se creștea varietatea mică, adăpostită în grajduri de pămînt bătut, din piatră sau cărămidă, acoperite cu țiglă sau olane. În sudul Transilvaniei, bivolii cu talie ridicată se creșteau în număr mai mare în Țara Oltului și zonele învecinate, Țara Birsei, sudul Podișului Tinavelor și în satele de pe Cibin, spre Sibiu. Ei se creșteau, de asemenea, în centrul Transilvaniei, în zona Calatei, dinspre Huedin spre Cluj, în satele din sudul Sălajului și Cîmpia Transilvaniei.

Cabalinele. Calul, ai cărui strămoși sălbatici au supraviețuit pînă în timpuri apropiate, a fost dintre cele mai prețuite animale domestice. El a ușurat secole în șir atît transporturile locale și interzonale, cît și cele internaționale, cărînd poveri pe poteci înguste, înainte de dezvoltarea rețelei de drumuri pentru căruțe și care. Calul a fost utilizat, cu deosebit succes, în luptele sîngeroase contra dușmanilor cotropitori de țări și ținuturi cu oameni pașnici, a căror supremă dorință era aceea de-a trăi în pace. Ștefan cel Mare a înarmat o oaste de 20.000 de călăreți, ca să-și apere țara de dușmani, iar Mihai Viteazul, cu 100 de ani mai tîrziu, avea peste 10.000 de călăreți. Tot atunci împăratul german Carol al V-lea era informat că cele două țări românești, împreună cu oastea tătarască, i-ar putea oferi 100.000 de călăreți împotriva Ungariei³¹⁰.

Fiind mai supli și mai iuți, caii au ușurat cultivarea pămînturilor și muncile de întreținere a culturilor prășitoare, cu ajutorul rarei, în primul rînd a porumbului, după răsbindirea acestuia în culturi și semănarea lui în rînduri. În zonele joase, caii au fost folosiți la treieratul păioaselor, iar în lipsa apei au acționat morile și pe alocuri pivele de ulei. Morile cu cai sînt atestate de timpuriu la gurile Dunării. Într-un registru notarial genovez, redactat la Chilia pe la mijlocul secolului al XIV-lea, este atestată utilizarea forței cailor la punerea în funcțiune a morilor³¹¹. Pe valea Mureșului, de la Alba Iulia în jos, multe pive de ulei erau acționate de cai. Instalațiile aveau un jgheab circular, în care se puneau semînțele, peste care se rostogolea una sau două roți de piatră, trase de cai. Mult prețuit a fost calul în ținuturile miniere, deoarece la unele exploatare minereuri s-au scos din mine și s-au transportat la instalațiile de prelucrare numai pe cai, în coșuri. Pe cai se transporta adeseori mangalul, necesar topitoriilor și atelierelor de prelucrare. Declinul creșterii cailor s-a accentuat odată cu dezvoltarea căilor și mijloacelor moderne de transport. Calul și-a menținut însă importanța în gospodăriile

³⁰⁹ Zootehnia României, II, Bovine, p. 245.

³¹⁰ Zootehnia României, IV, Cabaline, p. 39—40.

³¹¹ Șt. Olteanu, C. Șerban, Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova, p. 28.

țărănești din multe zone, pină în ultimele decenii, cînd a fost înlocuit de mașini. S-au crescut două rase mai importante, *calul românesc* și *calul românesc de munte*.

Calul românesc, autohton, la originea căruia se află calul tarpan, încrucișat ulterior cu calul mongol, a fost printre cei mai valoroși, multă vreme fiind apreciat nu numai în lumea otomană, unde se trimitea în dar și ca tribut, ci și în Austria, Prusia, Polonia etc.³¹². Dimitrie Cantemir relatează că acești cai, arătoși ca înfățișare, cu picioare bine legate, iuți și puternici, erau foarte căutați nu numai de leși și de unguri, ci și de turci, care aveau o zicală răspîdită: „Un tînăr persan și un cal moldovenesc sînt mai de laudă decît oricare alții”³¹³.

În zonele înalte s-a crescut *calul românesc de munte*, de talie mică, ușor, vioi și rezistent, foarte bine adaptat condițiilor aspre de viață și de muncă din cuprinsul acestora³¹⁴. În lipsa drumurilor transcarpatice, dintre zonele înalte și cele joase, caravanele de cai duceau, dintr-o parte în alta, tot felul de produse, agricole, pastorale, meșteșugărești etc. Pentru numeroasele sate specializate în diferite meșteșuguri, calul a fost animalul de bază, deoarece le ușura desfacerea produselor pe care le confecționau și le înlesnea aprovizionarea cu cele deficitare. În transporturile locale calul de munte a avut un rol foarte important, îndeosebi în așezările risipite, precum și în cele cu culturi pe înălțimi, cu sălașe unde se îmblăteau cerealele și iernau animalele.

Porcinele. Porcul domestic, al cărui strămoș sălbatic, porcul mistreț (*Sus scrofa fereus*), trăiește în număr mare prin pădurile de foioase și conifere, s-a pripășit de timpuriu pe lângă casele oamenilor, prin grija cărora a devenit principalul furnizor de carne și mai ales de grăsimi, ușor de conservat, atît de necesare în alimentație.

Rasele rustice mici, cu urechile îndreptate în sus, frecvente în centrul și sud-estul Europei, erau mai rezistente și mai puțin pretențioase. Porcii, îndeosebi cei de *sămînță*, se țineau vara în pășune, în cele mai multe părți, iar toamna se trimiteau în pădure, pentru a se hrăni cu jir sau ghindă. Cînd era jir mult și toamna lungă, se întorceau grași în gospodării, iar unii săteni nici nu-i mai țineau, ci îi tăiau, deoarece aveau carnea fragedă și slănina uleioasă. Iarna porcii se hrăneau cu lături din bostani fierți ori din sfeclă, în amestec cu făină de mălai, otavă tăiată mărunt, pe alocuri baligă de cal etc. Cei care nu-i trimiteau în pășune, îi țineau primăvara cu urzici opărite sau numai tăiate și presărate cu făină ori tărite, vara cu alte buruieni, care invadau porumbiștile, iar toamna cu bostani, sfeclă etc. Celor puși la îngrășat, *porcii de slănină* cum li se spune în unele zone, li se îmbunătățea treptat hrana zilnică, punîndu-se tot mai multă făină în lături, completată apoi și cu boabe de porumb. Cotețele pentru adăpostirea porcilor aveau o construcție aparte. Trocile pentru hrană erau încadrate în peretele mai ușor accesibil în acest scop. Obișnuit, cotețele erau

³¹² Zootehnia României, IV, p. 40—41.

³¹³ D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, p. 60.

³¹⁴ Zootehnia României, IV, p. 40—41.

mici construcții din birne, acoperite cu paie, șindrili sau țigle, cu două încăperi, în care se separau porcii de slănină de cei de sămînță, apoi scroăfele cu purcei de ceilalți. În multe zone erau asociate cu șoproane pentru lemne etc.

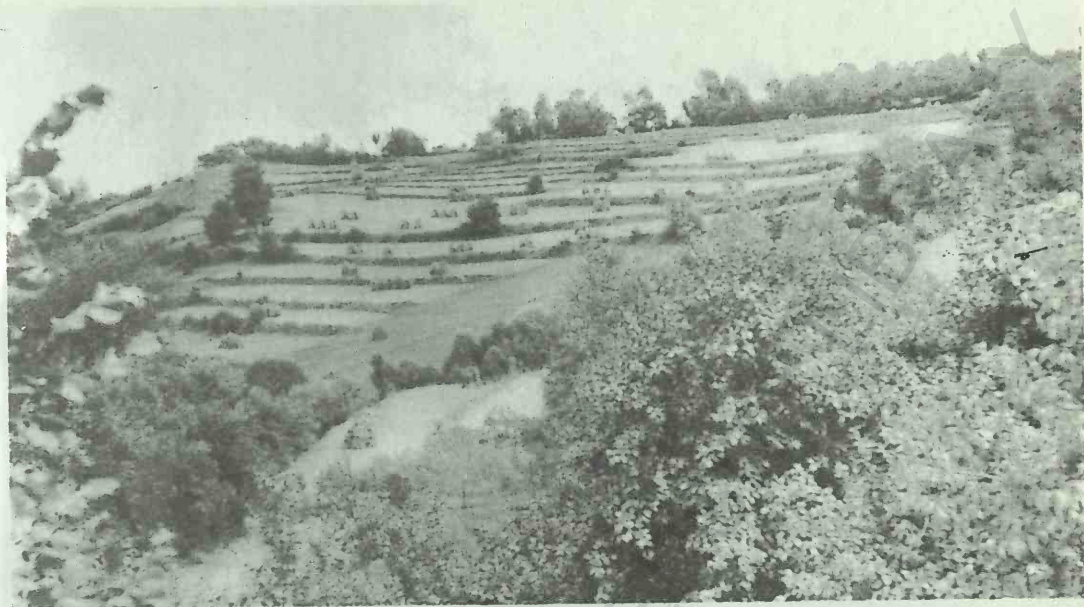
În fiecare sat existau cîte 3—4 gospodari mai iscusiți în tăierea porcilor și în sortarea și pregătirea variatelor produse de carne și grăsimi, după gustul celor din casă. În unele zone aceste produse se isprăveau repede, în altele se afumau și se consumau pe îndelete. Gospodăriile mai numeroase tăiau doi și chiar trei porci. Carnea și preparatele din carne se consumau iarna și primăvara; vara se consuma slăcina afumată, iar untura se folosea la gătit.

În zilele noastre o mare parte din cerințele de consum sînt satisfăcute de marile ferme de stat sau intercooperatiste, care dispun de construcții și utilaje corespunzătoare creșterii celor mai valoroase rase de porci, pentru o tot mai bună aprovizionare a populației cu carne și produse din carne.

Ovinele. Creșterea oilor, ca și a altor animale domestice, are tradiții milenare pe meleagurile patriei noastre, deoarece ovinele au asigurat lina, atît de necesară, în condițiile climei temperate, pentru confecționarea îmbrăcămîntei de iarnă și a variatelor textile din interiorul locuințelor, protectoare contra frigului, ca păretare, scoarțe, lăicere, țoale, cergi etc. Din pieile animalelor sacrificate pentru carne sau răpuse de boli se confecționa îmbrăcămîntea ce acoperea părțile mai sensibile la frig: căciulile și pieptarele, cojoacele și șubele. Pentru carne se sacrificau, primăvara, miei, iar toamna oi sterpe și berbeci. Laptele puțin pe care-l dau oile, în scurtă lor perioadă de lactație, a avut o importanță secundară în alimentație; în schimb cașul, brînzeturile și alte preparate s-au numărat printre mîncărurile obișnuite vara și toamna, pe alocuri și iarna, mai ales brînză iute. De la oi s-au obținut nu numai diverse produse, ci și cele mai eficiente îngrășăminte naturale pentru terenurile arabile din zonele înalte. Numărul oilor varia în funcție de cerințele gospodărești și de posibilitățile de iernat, fiind mai mic la cîmpie și mai mare la munte. În multe zone s-a crescut rasa cea mai puțin pretentioasă, *țurcană* sau *bîrsană*, apoi cea *țigăie*.

Rasa țurcană este rasa locală cea mai veche și mai răspîndită în cuprinsul țării. Ea derivă, după unii autori, din specia sălbatică arkar (*Ovis vignei arkar*), domesticită în vremuri preistorice. Rase de oi asemănătoare se mai cresc în Bulgaria, Iugoslavia, Grecia, Turcia, U.R.S.S. și în număr redus în Cehoslovacia și Ungaria. De aceea, dacă nu este o creație carpatică, cum susțin unii specialiști, această rasă aparține sud-estului european, ca și rasele altor specii³¹⁵. Țurcana a fost preferată altor rase, fiind mai ușor de întreținut, mai rezistentă și adaptabilă la diferitele condiții de mediu. Lina ei aspră era compusă atît din fibre groase și lungi — care se separau cu ajutorul pieptenilor, formînd așa-numitul *păr*, folosit pentru urzeala țesăturilor, — cît și din fibre subțiri și scurte, care constituiau

³¹⁵ Zootehnia României, III, 1975, 119—120.

Planșa 15 Culturi în terase (Fototeca METC).

Interzis să se fotografieze

Planșa 16 Răzoare vechi, pe o coastă degradată, Poșaga de Jos, Munții Apuseni (Fototeca METC)

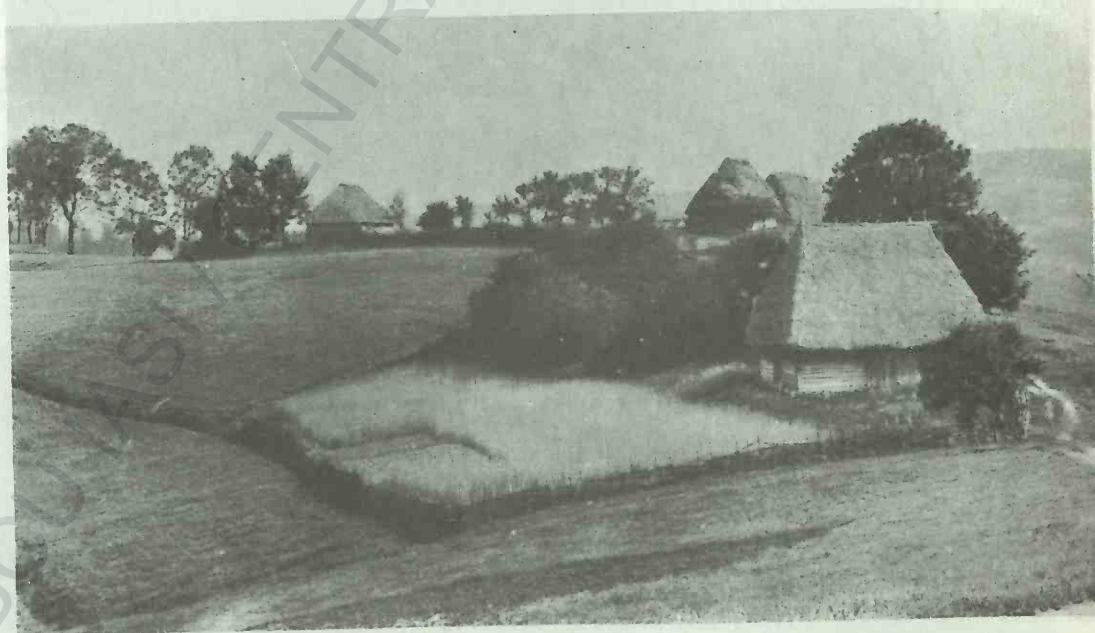
Planșa 17 **Grajduri în sector cultivat cu porumb, Găujani, Țara Loviștei (Fototeca METC).**

Planșa 18 **Căratul gunoiului pe cai și în spate, Sohodol, Gorj.**

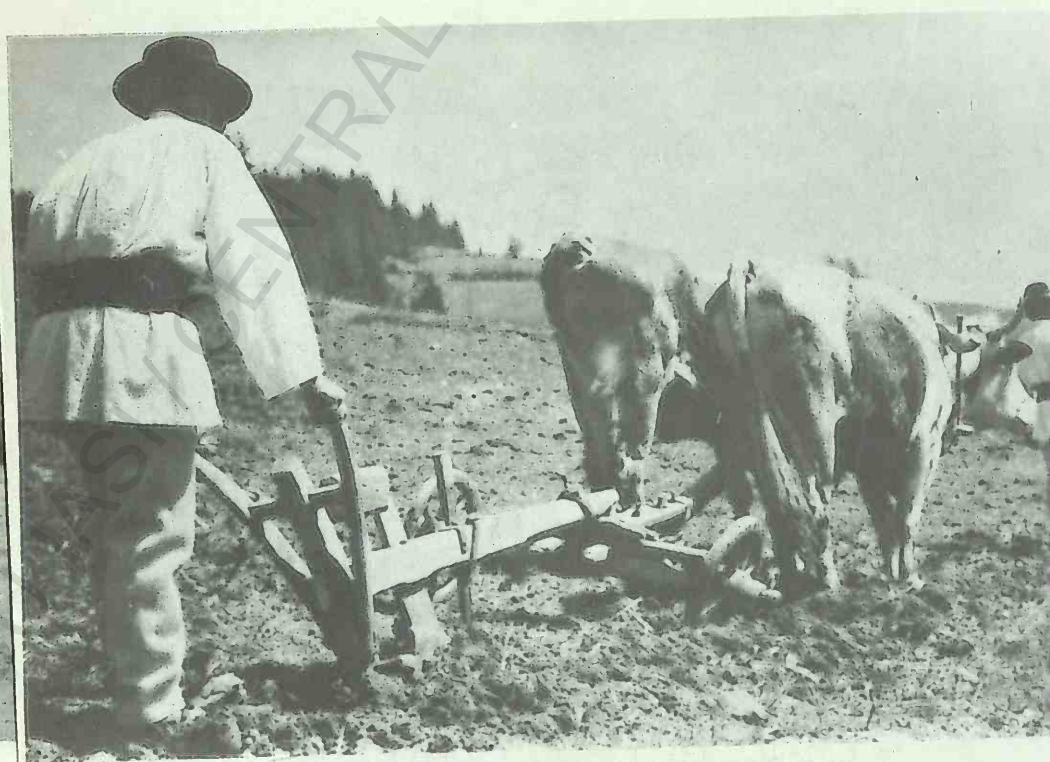
Planșa 19 Seceriș pe înălțimi (Fototeca METC).

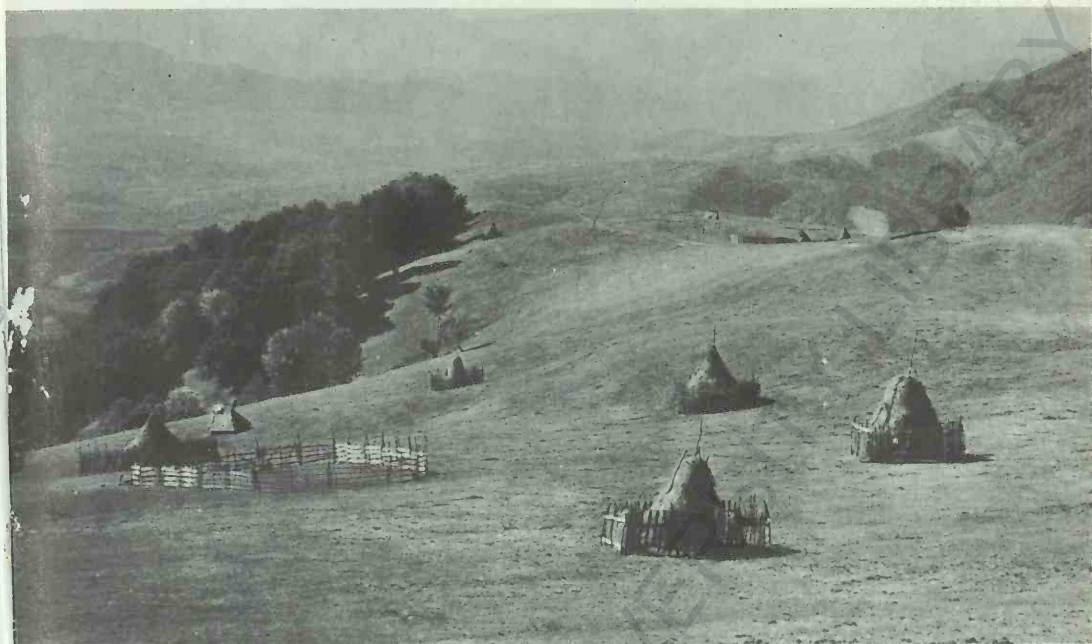
Planșa 20 Șuri pe înălțimi, Runcul Mare, Pădureni.

Planșa 21 „Plugarul”, pictură din 1750, Biserica Domnească, Curtea de Argeș.

Planșa 22 Aratul cu plug vechi de lemn, Carpații Orientali (Foto A. Badea).

Planșa 23 Staul și colibă pe finețe înalte, Găujani, Țara Loviștei (Fototeca METC).

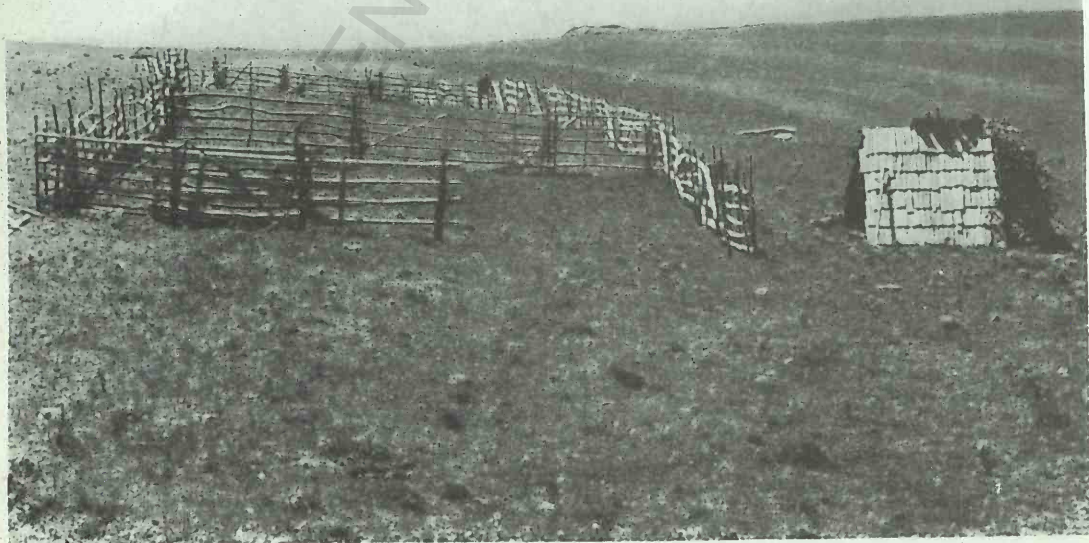
Biblioteca de Științe Științifice

Planșa 24 Odaie de la Călinești, Țara Loviștei (Fototeca METC).

Planșa 25 Casă în cîmp, Maieru, ținutul Năsăudului (Fototeca METC).

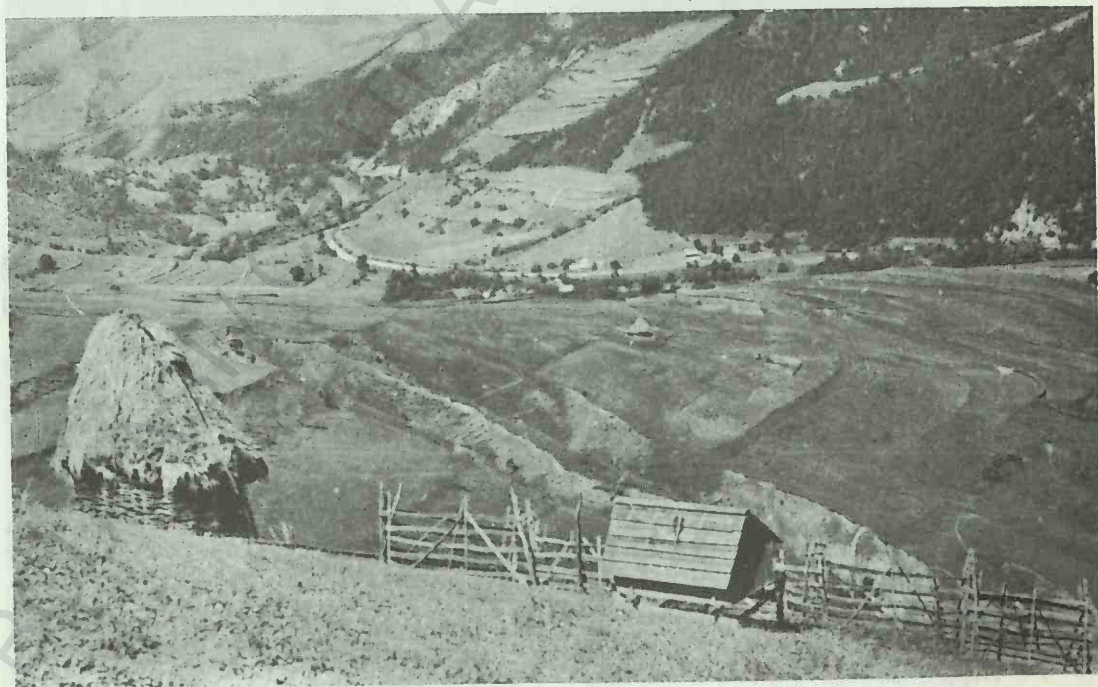

Planșa 26 Staul mutător și colibă, Călata, Depresiunea Călățele (Fototeca METC).

Planșa 27 Stină din două table șindilite, Bătrina, Pădureni.

Arhivul de Etnografie - București

Planșa 28 Colibă rotundă din nuiele, staul mutător și crambă, Vidolm, Munții Apuseni.

Planșa 29 Sălașe și staule mutătoare pe înălțimi, Sălciua, Munții Apuseni.

Planșa 30 Păstoriță din Munții Apuseni.

așa-numita *canură*, din care se torcea băteala, mai groasă sau mai subțire. Turcanele, bine îngrijite, erau principalele furnizoare de brânzeturi din țara noastră, și chiar de carne. În cadrul rasei s-au diferențiat patru varietăți, și anume: *albă*, *neagră*, *brumărie* și *rațcă*. Varietatea albă, cea mai răspândită, a fost crescută mai ales pentru lapte și lână. Varietatea neagră se creștea printre albe, fiind apreciată pentru pielicelele frumoase ale tineretului, folosite pentru căciuli și garnituri la diferite piese de îmbrăcăminte de piele sau pănură. Lina neagră se întrebuinta la învîrstatul textilelor de casă și la țesutul pănurii sure, seine sau negre pentru îmbrăcăminte. Varietatea brumărie este răspândită în nordul Moldovei, în special în zonele Bacău, Neamț, Suceava etc. Se creștea pentru pielicelele frumoase ale mieilor, cu fibre negre, mai scurte, ori albe, mai lungi, asociate în proporții diferite, folosite pentru confecționarea căciulilor și ca garnituri la alte piese de port, frecvente în aria de răspîndire a oilor brumării. Varietatea rațca se creștea în număr mai mic în partea muntoasă a Banatului. Ea are coarnele răsucite în spirală³¹⁶. Numărul oilor țurcane, care în trecut reprezentau, împreună cu *stogoșele*, rezultate din încrucișarea lor cu rasa țigaie, 70 % din totalul ovinelor, s-a redus treptat, în ultimele decenii, fiind înlocuite de rase cu lână fină, care în 1975 reprezentau cca 32 % din efectivul total³¹⁷. Mai viguroase și mai productive erau oile crescute de margineni, birșani, de ungurenii și birșanii emigrați peste Carpați. Acestea erau invidiate prin satele pe unde treceau ciobanii cu turmele, încît mulți gospodari cumpărau cite un berbec ori 2—3 oi, pentru prăsilă.

Rasa țigaie există de foarte mult timp pe meleagurile patriei, fapt pentru care poate fi considerată ca autohtonă. Ea derivă din specia sălbatică de arkar, ca și țurcana, domesticită în sud-estul Mării Caspice. La noi se presupune că a fost adusă în antichitate, de către negustorii din Milet, care făceau comerț între orașele din Asia Mică și cele de la Marea Neagră și Dunăre. Prin anii 600—700 î.e.n. a fost probabil introdusă și în Peninsula Balcanică. Basoreliefurile de pe Columna lui Traian și de pe monumentul de la Adamclisi din Dobrogea, în care, după unii autori, ar fi reprezentat tipul vechi de țigaie, sînt o dovadă că această rasă a existat la gurile Dunării în vremea cuceririi Daciei de către romani³¹⁸. Din Dobrogea s-a răspîndit în Cîmpia Română, apoi în Transilvania, fiind cea mai bună rasă pentru lână, articol important nu numai în comerțul dintre cele trei țări românești, ci și cu alte țări. În cursul timpului s-au diferențiat patru varietăți, și anume: *bucălaie*, *ruginie*, *albă* și *neagră*³¹⁹. Prin încrucișare cu rasa merinos s-a obținut oaia *spancă*, răspîndită în Cîmpia Română și Dobrogea, cu lână mai deasă și mai fină³²⁰.

Ameliorarea raselor, ca și sporirea efectivului oilor cu lână fină, se situează azi în centrul preocupărilor crescătorilor de animale, spre a se

³¹⁶ Ibidem, p. 125—126.

³¹⁷ Ibidem, p. 119.

³¹⁸ Ibidem, p. 104.

³¹⁹ Ibidem, p. 114—117.

³²⁰ Ibidem, p. 98—99; *Legea pentru adoptarea Planului ... pe 1976*, p. 3.

asigura industriei cît mai multă materie primă, pentru fabricarea stofelor, tricotajelor, covoarelor etc. Numărul oilor, care scăzuse mult în timpul celui de-al doilea război mondial, a sporit de la 5.604.000 de capete, cît rămăseseră în 1945, la 13.836.000 capete în 1970, iar în 1976 la peste 15.000.000 capete, împreună cu caprinele.

ALBINĂRITUL

Albinăritul are vechi tradiții pe teritoriul patriei noastre, fiind favorizat de abundența plantelor melifere în floră, mai ales în zonele în care predomină formele mijlocii de relief: dealuri, podișuri și depresiuni, cu păduri de foioase, livezi de pomi și finețe cu cele mai valoroase asociații furajare și melifere. Clima a stimulat hărnicia instinctivă a albinelor pentru stringerea rezervelor de hrană.

Scorburile copacilor, în care albinele trăiau în sălbăticie, au fost secționate în butuci, adăpostiți pe lângă locuințe, și astfel a început albinăritul, ca una din cele mai vechi și importante ocupații. Mierea a constituit nu numai un aliment, ci și un medicament important, iar ceara a fost furnizorul de lumină preferat, pînă la descoperirea mijloacelor moderne de iluminat. De aceea, mierea și ceara au fost între cele mai importante articole de comerț, încă din antichitate. În secolul V î.e.n., istoricul grec Herodot relatează că: „Tracii spun că ținutul de dincolo de Istru e ocupat de albine, și din cauza lor nu se poate pătrunde mai departe”³²¹. În comerțul dintre lumea greacă și ținuturile pontice mierea și ceara erau articole importante în secolul II î.e.n., după cum relatează istoricul Polibiul³²².

În graiul poporului român, ca și în alte ocupații, termenii de bază referitori la albinărit sînt de origine latină, păstrați în continuitatea sa pe aceste meleaguri³²³. Pe un prim plan se situează cei comuni, din practicile tradiționale ale ocupației, ca: *albină* (lat. *alvina*), *stup*, *stupină* (lat. *Stypus*), *miere* (lat. *mele*), *ceară* (lat. *cera*), *fagure* (lat. *favulus*), *păstură* (lat. *pastura*) etc. În perfecționarea procedeelor de întreținere și prelucrare apar termeni împrumutați de la vechii slavi și popoarele învecinate, cum sînt *coșniță* (v. sl. *kosinica*), *mied* (v. sl. *medu*), *boștină* (v. sl. *voština*), *prisacă* (ucr. *pasika*), *matcă* (bg. *matka*), *roi* (sb. *roiti*), *budăi* (magh. *bó-dóny*) ș.a.³²⁴.

Mierea și ceara erau între bunurile pe care le-au dăruit ctitorii, ca strict necesare, celor dinții mănăstiri din Țara Românească și Moldova. Din cele mai vechi documente păstrate reiese că ceara și mierea se dădeau mănăstirilor din dijmele strînse în cămările domnești. Apoi le-au strîns

³²¹ Izvoare privind istoria României, București, 1964, p. 67.

³²² Ibidem, p. 161.

³²³ G. Bartoș. Vechimea albinăritului la români, în „Terra nostra”, I, 1969, București, 1969, p. 123.

³²⁴ Dicționarul limbii române moderne... la termenii respectivi; G. Bartoș, Vechimea albinăritului..., p. 126—131.

călugării înșiși, sau oamenii mănăstirilor din ținuturile unde ocupația era mai dezvoltată. Destul de curînd ele s-au recoltat de la prisăcile primite și înmulțite pe întinsele moșii mănăstirești. La 1374, Vladislav voievod dăruiește Vodiței o majă de ceară, iar Dan I dăruiește Tismanei în 1385 „miere și ceară pe măsură, cît va aduce anul“. Mircea cel Bătrîn, la rîndul său, dă Coziei, în 1388, de la curtea sa „10 burdufe de miere și 10 bucăți de ceară“³²⁵. Într-un document din 1405, prin care Mircea cel Bătrîn întărește mănăstirii toate bălțile de la Săpatul pînă la Gura Ialomiței, se spune că: „Încă de la stupi, oricîți s-ar afla pe la acele bălți, pînă unde le este hotarul, omul mănăstirii să le ia vama de la stupi și toate celelalte munci cîte se vor întimpla“³²⁶.

Vegetația se usca în canicula verii pe cîmpie, în timp ce în bălțile umede și umbrite de zăvoaie era viguroasă pînă toamna. De aceea era firesc ca stuparii din satele apropiate să-și ducă stupii acolo pentru vîrat, așa cum cei din zonele păduroase îi duceau la prisăci. În 1407, cînd Mircea cel Bătrîn întărește Coziei mai multe sate, bălți etc., stabilește totodată și ca: „În Vilcea, pe fiecare an să-și adune înșiși călugării albinăritul, să le fie mierea pentru nevoia mănăstirii, iar ceara să fie pentru biserică“³²⁷. Alexandru cel Bun dăruiește mănăstirii Neamț un iezer și o prisacă la Zagorna, în 1429, și poruncește ca să nu se ia vamă nici într-un loc, nici la vad, de la carele trimise după pește, ori după miere sau alte bunuri³²⁸. De asemenea, el dăruiește în 1430 mănăstirii Bistrița 4 prisăci³²⁹, iar în 1431 2 prisăci, poruncind să nu se ia disetina din stupii mănăstirii³³⁰.

Albinăritul a înregistrat o dezvoltare timpurie și pe moșiile boierești, fiind stimulat de cerințele comerțului tot mai intens cu miere, ceară și chiar cu mied. Privilegiile comerciale acordate brașovenilor între anii 1413 și 1437 prevedeau o taxă vamală de 12 ducați pentru maja de ceară, iar pentru butoaiele de miere și mied tot 12 ducați. În Moldova, pe la mijlocul secolului al XV-lea, negustorii din Baia și alte țîrguri stringeau și prelucrau ceara: o topeau, o curățau și o turnau sub formă de „pietre de ceară“, pentru care plăteau dări domniei, care uneori le dăruia mănăstirilor³³¹. Mănăstirea Probota, de pildă, primea toată ceara din zeciuala de la Țîrgu Frumos³³². În Țara Românească, Cîmpulungul era un important centru de strîngere a cerii. Pe la 1508—1509, Mihnea cel Rău scria brașovenilor că: „de lucru cerii, ori de cîtă ceară ați avea nevoie... să știți că este destulă gata la Cîmpulung“³³³.

³²⁵ *Documente...*, B. Țara Românească, XIII, XIV, XV, București, 1953, p. 27, 32—33, 41—42.

³²⁶ *Ibidem*, p. 50—51.

³²⁷ *Ibidem*, p. 53—54.

³²⁸ *Documente*, A. Moldova, veac. XIV, XV, I, București, 1964, p. 85.

³²⁹ *Ibidem*, p. 91—92.

³³⁰ *Ibidem*, p. 94—95.

³³¹ R. Manolescu, *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul* (sec. XIV—XVI), București, 1965, p. 125—126.

³³² S. Ionescu, *Dicționarul geografic al județului Suceava*, București, 1894, p. 264.

³³³ R. Manolescu, *op. cit.* p. 126.

Albinăritul necesita investiții mici și aducea venituri importante; de aceea numărul prisăcilor pe moșiile domnești, boierești și mănăstirești a sporit, ocupația înregistrând o mai mare dezvoltare în secolul al XVIII-lea. Existau boieri care aveau 3—4 pînă la 6 prisăci cu cite 500—1.500 familii de albine. Unii proprietari aveau pe moșiile lor 5.000—6.000 de stupi, ba chiar mai mulți³³⁴. Stupii erau îngrijiți de prisăcari specializați în albinărit.

Pentru instalarea prisăcilor se alegeau locuri adăpostite de vînturi și însozite, pe marginea crîngurilor, prin poieni, sau se făceau curături în acest scop. În acest caz, terenul din jurul lor se stabilea după rînduielele tradiționale, prin aruncarea cu toporul, cu piatră, cu măciuca, cu arcu, „cît era nevoie să se așeze o prisacă“³³⁵. Aceste terenuri se îngădeau și uneori se plantau cu pomi fructiferi. În 1766, fiii unui prisăcar revendicau pomii puși de tatăl lor, „făcînd și holtoani“; dar cel din urmă fiind plătit pentru această muncă, ei nu aveau nici un drept asupra pomilor³³⁶.

Pe lingă prisăcile mari li se îngăduia uneori țaranilor care se ocupau mai intens cu albinăritul să-și pună și ei cite o prisacă mică, în schimbul unei dijme din stupi³³⁷. Într-o hotărnicie din 1801 se fac referințe la acte mai vechi, din 1662, în care se spune că „în vechile vremi, pădurile nu erau socotite, nici împărțite cu stînjenu sau cu altfel de împărțire, iar cine tăia copacii și deschidea curătură și poieni de cosit și de arat și locuri de prisăci, avea voie să sădească vii și pomeți de roade, sau și sălbăticiune pe unde ultuia copaci, tot locul acela al său era“³³⁸. În numeroase documente sînt menționate locuri de prisăci care, pe lingă că ofereau albinelor condiții bune de cules nectarul, produceau furaje, deseori și poame. În 1773, un mazel dăruia lui Ioan Cuza vel spătar partea sa din Golăești, dar numai cea din cîmp: „iar cu pădurea să nu aibă treabă, fiindcă are locuri de prisăci“³³⁹.

Stupii se țineau în prisăci pînă toamna, cînd înceta culesul. Apoi se duceau în adăposturile pentru iernat, stupini construite pe sol sau bordeie, numite *zemnic* în Moldova. În 1753, Andrei Burhele, mazel din ținutul Vasluiului, care avea o prisacă cu stupi la Golăești, s-a plîns domnitorului țării că: „Astă toamnă, după ce s-au băgat stupii în zemnic, apoi la 2 săptămîni i-au surpat zemnicul, și i-au furat 5 stupi din zemnic, și în anul trecut zisă că i-au mai furat 6 stupi din prisacă, de la casa lui; și este păgubaș de 11 stupi; și are prepuși pe împrejurași“³⁴⁰.

Cei care aveau stupi mai puțini îi țineau în prisăci pe lingă casă (pl. 31). Iarna, mai ales cei care erau în butuci căpăciți necesitau o mai bună adăpostire decît cei puși în coșnițe de nuiete lipite cu băligar, care se înveleau cu fin ori paie și textile uzate.

³³⁴ G. Bartoș, *Vechimea albinăritului în Țările Române în epoca feudală*, în „Terra nostra“, II, București, 1971, p. 225.

³³⁵ *Ibidem*, p. 226.

³³⁶ N. Iorga, *Studii și documente*, VI, București, 1904, p. 104.

³³⁷ G. Bartoș, *Vechimea albinăritului*... II, p. 226.

³³⁸ N. Iorga, *Studii și documente*... VI, p. III.

³³⁹ *Ibidem*, p. 164.

³⁴⁰ *Ibidem*, p. 159—160.

Cele mai multe gospodării aveau stupi puțini, pe care îi țineau pe polițe amenajate pe pereții mai înșoriți, expuși mai ales spre est, adăpostiți de streșini mai largi sau lărgite în acest scop prin prelungirea acoperișului. Iarna stupii se adăposteau sau numai se înveleau bine cu paie și zdrențe. În primăverile timpurii acestea se scoteau din locurile de iarnă la Mucenici (9 martie) sau la Alexii (17 martie), iar când se desprimăvăra târziu, la Bunavestire (25 martie) coșnițele se desfăceau și se așezau pe polițele de sub streșini sau din prisăci, ori se puneau în care și se duceau la prisăcile din poieni, livezi, vii etc., unde rămîneau pînă toamna, când înceta culesul. După rinduielile tradiționale, înspre toamnă se lua mierea în anumite zile, când se sătura de ea tot satul, apoi se pune în vase curate și se folosea cu grijă în alimentație și la tratamentul diferitelor boli, iar cea care prisosea se vindea. În unele zone mierea se recolta mai devreme, pe la Sf. Ilie (20 iulie), ca albinele să aibă vreme să-și mai completeze fagurii. În cele mai multe zone recoltarea avea loc în august sau la începutul lunii septembrie.

Stupii roiau vara, cînd membrii gospodăriilor erau angajați în muncile agricole și cu paza animalelor. De aceea, mulți roi se duceau și își căutau adăpost prin scorburile copacilor din păduri, sporind neîncetat numărul stupilor sălbatici, numeroși mai demult. Acești stupi erau descoperiți întimplător de căutătorii de lemne, culegătorii de fructe de pădure, bureți etc., iar toamna la ei se duceau bărbații, care tăiau scorburile, afumau albinele și le luau mierea. Unii se porneau toamna în căutarea stupilor sălbatici. Atunci cînd această vînătoare de albine se făcea cu unelte speciale se numea *bărcuit*. Bărcuitul s-a practicat în trecut în aproape toate zonele păduroase de la noi. În feudalism s-a practicat în tot cuprinsul Europei păduroase. Căutătorii de stupi sălbatici, care cutreierau pădurile Franței, sînt menționați în actele vechi cu numele de *les bigres*³⁴¹.

Bărcarii sau *bărcașii*, pe lângă uneltele obișnuite pentru scosul fagurilor din scorbură, securi, fireze, fumigene, cuțite, vase pentru transport, foloseau o unealtă specială pentru descoperirea stupilor din scorburile copacilor, *cornul de bărcuit* (fig. 27). În ținutul Năsăudului, unde „vînă-

Fig. 27. Corn de bărcuit, (MER).

³⁴¹ P. Deffontaines, *L'Homme et la forêt*, Paris, 1933, p. 59—61.

toarea de albine“ a fost cercetată de T. Onișor, cornul de bărcuit era confecționat dintr-un vîrf de corn de bou, lung de 20—30 cm, găurit și curățat în interior, tăiat potrivit la ambele capete, cel îngust închis cu un dop de lemn, iar la cel mai larg avînd tăiat un locaș de închidere cu un căpăcel mobil, rotunjit după corn, cu un mic mîner, ca să se închidă și să se deschidă cit mai ușor. Bărcașii mai aveau la ei și o *cutie de lemn, o lăcruță*, în care puneau fagurii cu miere; în Țara Oltului și pe Tîrnave se folosea o ceașcă cu miere. Cu aceste unelte plecau bărcașii în căutarea stupilor.

În apropierea pădurii căutau pilcure de flori tîrzii care atrăgeau albinele. Ei stăteau în jurul lor, prindeau albinele ușor cu mîna și le introduceau în corn, prin capătul prevăzut cu dop de lemn. Cînd erau mai multe, prindeau 10—20, iar cînd zburau mai puține se mulțumeau și cu 3—4. Bărcașii se duceau apoi cu ele spre pădure, puneau cutia pe un suport stabil și deschideau capacul cornului deasupra fagurelui, în așa fel încît albinele să se încarce cu cit mai multă miere și astfel, după cîteva roiri deasupra bărcașului, să se îndrepte spre scorbura unde era stupul (pl 32).

Acest prim drum nu era urmărit cu prea multă atenție de bărcar, deoarece albinele reveneau, însoțite de alte ajutoare, ca să care mierea în stupul lor. Bărcașii urmăreau apoi două-trei drumuri, și astfel stabileau *linia* de zbor a albinelor spre stup. Dacă nu găseau stupul, bărcașii se deplasau într-o altă poiană, unde își întindeau *masa*, adică cutia cu fagurele de miere, și repetau investigația, pentru stabilirea liniei de zbor.

Se întîmpla ca bărcașii să umble zile întregi, fără să afle un stup, deoarece prindeau albine de la mai multe scorburi și din sate apropiate. Cei pricepuți în bărcuit nu umblau degeaba. În ținutul Năsăudului unii bărcași, mai demult, descopereau într-o toamnă cîte 20—30 de stupi³⁴².

După ce aflau stupul, însemnau locul; seara, cînd se așezau albinele, făceau o *bortă* în copac, afumau albinele și continuau deschiderea scorburi pentru recoltarea fagurilor. De la stupii bătrîni obțineau miere multă, de la cei tineri mai puțină. Dar numărul stupilor a scăzut nu numai de prin scorburi, ci și de prin prisăci, pe lîngă case, iar bărcuitul s-a păstrat numai în amintirea bătrînilor.

Declinul ocupației a început odată cu restrîngerea finețelor și pășunilor, cu descoperirea și răspîndirea mijloacelor moderne de iluminat și după înmulțirea fabricilor de zahăr și ieftinirea acestuia în comerț. Ceara, preferată din timpuri străvechi altor surse de lumină, deoarece făcea fum mai puțin și mai agreabil decît seul sau uleiurile vegetale folosite în acest scop, a fost tot mai puțin solicitată pe piață. În secolul nostru, zahărul a înlocuit treptat mierea nu numai în alimentația orășenilor ci și a sătenilor, odată cu părăsirea regimurilor alimentare tradiționale, care alternau în cursul anului, în care mierea era un foarte important fortifiant. Deși nu necesitau munci deosebite, în secolul nostru stupii primitivi au dispărut

³⁴² T. Onișor, *Vînătoarea de albine sau bărcuitul* în regiunea Năsăudului, în „Carpați“, an XIII, nr. 7, Cluj, 1945, p. 98—102.

de sub streșinile caselor și n-au mai fost înlocuiți decât ici-colo cu stupi sistematici, folosiți de cei care n-au părăsit ocupația și au adoptat mijloace și procedee științifice în apicultură.

În albinăritul tradițional se foloseau mijloace rudimentare. Stupii se adăposteau în butuci ori coșnițe din împletituri de nuiele, paie, papură și din scinduri în formă de cutii simple, dreptunghiulare (fig. 28, 29). Mai

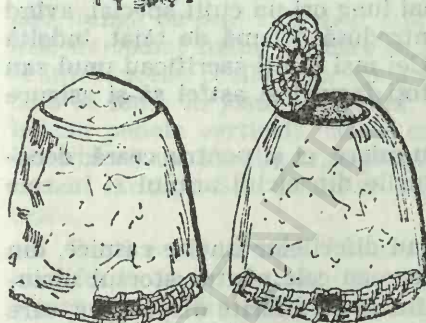
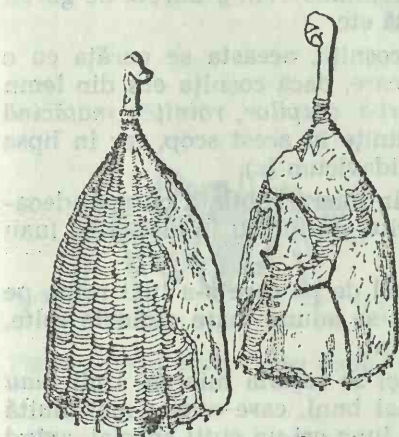

Fig. 28. Coșnițe din nuiele și papură, (METC).

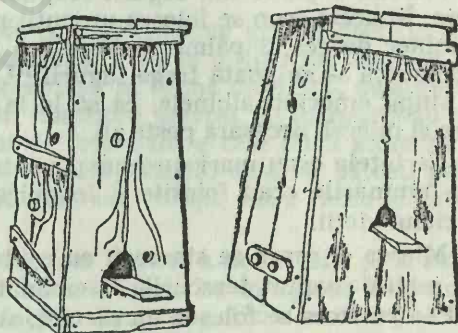
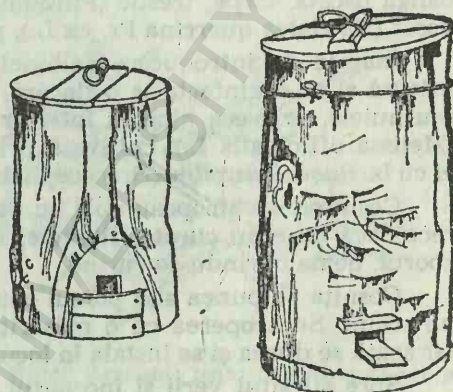

Fig. 29. Stiube și coșnițe din scinduri. (METC).

frecvente erau coșnițele de nuiele, din împletituri de curpen cojit, lipite în exterior cu băligar sau argilă cu pleavă, fiind mai ușoare și mai spațioase decât butucii și mai durabile decât cele din paie sau papură, folosite în zonele joase. În interior se încrucișau la diferite nivele bețișoare orizontale, care ușurau făcutul fagurilor. În partea de jos se afla urdinișul de acces, prevăzut adeseori cu un podișor, la cca 10—15 cm de la nivelul poliței, ca să nu intre în stup diferite insecte, șoareci etc. Stupii se controlau periodic, iar cei mai puțin pricepuți apelau la vecini sau neamuri.

În perioada de roire stupii erau supravegheați mai îndeaproape, ca să nu fugă roiul. Ca să-i oprească pe aceștia, gospodarii aruncau înaintea lor o haină, stropi de apă, țărână ori nisip. Unii fluierau într-un anumit fel, urmărindu-i. Albinele se așezau ciorchină pe ramuri, de unde se luau într-o roiniță mai mică, de nuiiele sau scinduri, legată la vârful unei prăjini; dacă roiul nu era prea sus, se lua în coșnița pregătită în acest scop. Coșnița sau roinița se puneă cu grijă deasupra albinelor îngrămădite în jurul mătcii, iar ca acestea să intre mai repede, se făcea un fum slab de baligă uscată, cirpe, trestie (*Phragmites communis* Trin.), burete de gorun uscat (*Daedalea quercina* Fr. ex L.), pucioasă etc.

Înainte de introducerea albinelor în coșniță, aceasta se curăța cu o mătură și se dezinfecă la o flacăra, după care, dacă coșnița era din lemn sau nuiiele, se freca bine în interior cu *iarba stupilor*, *roiniță*, *mătăcină* (*Melissa officinalis* L.), cultivată prin grădinițe în acest scop, iar în lipsa ei cu *busuiocul stupilor* (*Dracocephalum moldavicum* L.).

Coșnițele se stropeau apoi cu *mursă* din miere subțiată cu apă, deoarece dacă nu erau curate, albinele, zgîndărite, nu intrau în ele, ci își luau zborul, nemaioprimdu-se curînd.

Coșnița se puneă sub pomul sau copacul de pe care s-a luat roiul, pe un scaun. Se acoperea cu o măsărită ca să se adune toate albinele roite, iar seara se ducea și se instala în locul de vîrat.

Spre sfîrșitul verii și începutul toamnei se recolta mierea. Unii *luau* sau *retezau* o parte din fagurii stupilor mai buni, care aveau mai multă miere. În acest scop se folosea un cuțit mai lung ori un cuțit special, avînd un mîner de cca 3 palme, în care era introdusă o lamă de tăiat, îndoită la capăt, ca să se poată trage fagurii³⁴³. Cei mai mulți sacrificau unul sau doi stupi, omorînd albinele, ca să le ia toți fagurii și astfel să-și asigure ceara și mierea necesară peste an.

Cerînțele erau mari nu numai pentru miere, ci și pentru ceară, deoarece lumînările erau folosite și în obiceiurile din ciclul anului și în cele din ciclul vieții.

Mierea și ceara se storceau cu ajutorul diferitelor unelte casnice, din care s-au dezvoltat teascurile, asemănătoare cu cele pentru storsul uleiului. Pentru stors se folosea un săculeț, strîns între diferite dispozitive, care au înlocuit mina cu care acesta se presa la început. Astfel de unelte s-au întrebuintat pînă în timpuri apropiate în unele zone, mai ales pentru storsul cerii. În Vrancea și pe Valea Bistriței s-a folosit *zăgîlna*, un sac în formă triunghiulară.

Fagurii se fierbeau într-un cazan cu apă pînă se topeau. Fiertura se turna treptat în zăgîlnă și se apăsa pe o scîndură, cu un sucitor sau o lăpățică, deasupra unui vas cu apă în care curgea lichidul din sac. Apa răcea și întărea ceara, iar după ce se termina de stors, ceara se lua din cazan și se puneă din nou la fiert, cu puțină apă, ca să se separe impuritățile din

³⁴³ I. Ionescu, *Agricultura... Mehedinți*, p. 380; T. Pamfilie, *Industria casnică...* p. 95.

ea și să se toarne în diferite forme. În Muscel și zona Iașilor se întrebuința un clește pentru storsul cerii din săculeț³⁴⁴.

Ceara multă și bună, dăruită mănăstirilor sau oferită ca articol important în comerțul țărilor românești, era stoarsă, desigur, în teascuri, ca și strugurii. S-au folosit două tipuri: *teascuri cu pene* și *teascuri cu șurub*. Tipul mai simplu și mai vechi de teasc este cel cu pene verticale, numit în Munții Apuseni *scaun pentru stors ceara* (fig. 30). Tabla dreptunghi-

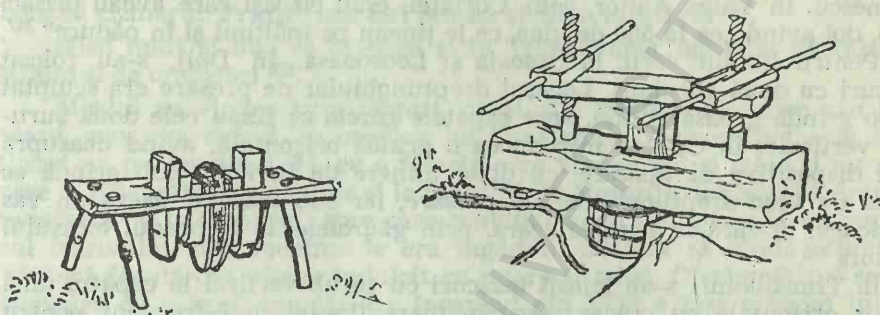

Fig. 30. *Scaun pentru stors ceara*, Sălciua, Munții Apuseni; *teasc pentru stors ceara*, Leordeasa, Dolj.

lară, lungă de cca 1,20 m și lată de cca 35 cm, mai groasă decât la scaunele de spălat haine, cu care se aseamăna, avea la mijloc un locaș în care se introduceau cozile celor două storcători, în formă de limbă, susținute de cuie de lemn în josul scaunului, iar deasupra, lateral, se introduceau și se băteau penele verticale, cu un mai de lemn. Între cele două storcători se introducea un săculeț triunghiular cu ceară fiartă; apoi se băteau penele ca să-l stringă. Sub scaun se punea un vas cu apă, care răcea și întărea ceara.

După ce se termina de stors, ceara se fierbea a doua oară și se storcea în diferite vase ude, de obicei în blide de lut. La marginea blidului se punea un laț din ață groasă de cînepă, ca să se prindă în ceară și să se poată agăța apoi în cuie, pe pereți. La fundul blidului, unde se aduna apa puțină cu care acesta se uda ca să nu se prindă ceara, apăreau diferite figuri, forme, ca lanurile, ca pomii etc., despre care se credea că prevestesc rodul mai îmbelșugat al anului următor. În săculețul stors în scaun, ca și în cele apăsate cu sucitorul sau lopățița, rămânea *boștina* sau *voștina*, care mai conținea atît ceară cît și miere.

Marii crescători și negustorii de ceară au folosit teascuri mai evolute, mai eficiente, acționate cu șurub. Ele satisfăceau adeseori cerințele mai multor crescători de albine, și astfel au devenit mijloace de cîștig,

³⁴⁴ I. Chelcea, *Albinăritul în Moldova*, în „Studii și cercetări”, Muzeul satului, București, 1971, p. 155—156; T. Pamfilie, *Sărbătorile de vară la români*, București, 1910, p. 211.

concesionate pe alocuri mănăstirilor. În 1750, Mihai Racoviță, spre a spori veniturile episcopiei din Roman, îi dă acesteia dreptul exclusiv de a avea numai ea în târg un *teasc de ceară*, obligându-i astfel pe toți prisăcarii și negustorii de ceară din târg să se ducă la teascul episcopiei spre a-și storce ceara³⁴⁵. În Moldova era ceară multă. Constantin Racoviță, vrînd să contracteze la un moment dat un împrumut, oferea ca plată 15.000 ocale de ceară, la Galați, cu 37 parale ocaua³⁴⁶. Ceară și miere multă se producea și în Țara Românească, mai ales în Muscel, Argeș, Vilcea, Gorj și Mehedinți, unde pe la 1859 și 1860 existau un număr considerabil de stupi, spune I. Ionescu. În Valea Anilor, com. Corlățel, erau clăcași care aveau prisăci mari, doi avînd „ca la 500 de ulee, ce le țineau pe înălțimi și în pădure”³⁴⁷.

Pentru storsul cerii, la Ursoaia și Leordoasa, în Dolj, s-au folosit teascuri cu două șuruburi. Locașul dreptunghiular de presare era sculptat într-o grindă groasă și lată, spre capetele căreia se fixau cele două șuruburi verticale, în care se introducea o grindă orizontală, avînd deasupra două dispozitive de apăsare, cu două minere de învîrtit. Sub grindă se pune un bloc dreptunghiular de presare, iar sub teasc se așeza un vas din doage, în care se scurgea ceara, prin găurelele de la fundul locașului de stors³⁴⁸.

În Transilvania s-au folosit teascuri cu șurub vertical la capătul unei pirghii orizontale cu crăcan, asemănătoare tipului mai frecvent pentru storsul strugurilor și uleiului. Teascul de ceară din Sebeșul de Jos (com. Turnu-Roșu), aflat în Muzeul tehnicii populare din Dumbrava Sibiului, are oala de tescuire sculptată într-un trunchi gros. La capătul acestui trunchi se află suportul grinzii masive de presare, care are la capătul celălalt o crăcană, pe care este fixat dispozitivul de înșurubare, de ridicare și coborîre a acesteia, cu ajutorul unui șurub mare din lemn de păr. Oala de tescuit are deasupra un capac, peste care se pune un boc. Fundul oalei e găurit, ca să se scurgă ceara într-un ciubăr de sub teasc³⁴⁹. Teascuri cu șurub s-au folosit și la Căianul Mic, în ținutul Năsăudului. Satele menționate au utilizat teascuri cu o mai mare capacitate de stors, deoarece o parte din locuitorii acestora au avut ca ocupație anexă *boștinăritul* sau *voștinăritul*.

Fagurii din care se storcea mierea se puneau în apă caldută și se obținea astfel o băutură dulceagă, numită *mursă* (lat. *mulsa*)³⁵⁰. În unele zone se făcea *mursă* și din miere cu apă caldută, pentru copii și bolnavi, în timpul anului. Mursa cu faguri se lăsa să fermenteze, apoi se trăgea de pe voștină în vase curate, obținîndu-se o băutură fermentată, folosită din vechime, *miedul*. În Bucovina mursa se fierbea, se fermenta, iar apoi se păstra într-un vas de lemn, *balercă* sau *polobocel*, după cît era de multă³⁵¹.

³⁴⁵ *Cronica Romanului*, II, p. 37; T. Pamfilie, *Industria casnică*, p. 95.

³⁴⁶ N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, II, Epoca nouă, p. 71.

³⁴⁷ I. Ionescu, *Agricultura...*, Mehedinți, p. 379, 515.

³⁴⁸ Date primite de la P. Gherghie, pentru care-i mulțumesc.

³⁴⁹ Ghidul Muzeului tehnicii populare, Muzeul Brukenthal Sibiu, 1974, p. 33—35.

³⁵⁰ T. Pamfilie, *Industria casnică...*, p. 96.

³⁵¹ T. Pamfilie, *Sărbătorile de vară...*, p. 211.

În literatura etnografică miedul (Met) trece drept băutura specifică semințiilor indoeuropene. El e premergător băuturilor preparate din cereale și a înlocuit vinul în ținuturile situate la nord de limita cultivării viței de vie. Miedul era cunoscut de geto-daci, de slavi, iar la români a constituit băătură tradițională, mai ales în zonele muntoase ³⁵².

Miedari erau și în orașe; ei preparau băutura prin procedee mai avansate, fiind destinată nu numai consumului local, ci și comerțului cu alte țări. Așa, de pildă, la 1589 Trifan miedarul și femeia sa Voica vindeau o casă cu pivniță și cu 2 prăvălii cu garduri, cămări și loc, în București, lui Ianachi cizmarul. Printre martori semna și Sima miedarul ³⁵³.

Mied mult și bun se prepara și în Transilvania, apreciat de călătorii străini și de cronicari ³⁵⁴.

Miedul se vindea prin târguri, ca și alte băuturi alcoolice sau acrișoare, cum era *cidrul*. În condica lui Constantin Mavrocordat este menționat un proces din 1774, cu o femeie care vindea vin și mied și nu mersese la măsurătoarea vaselor și la plată ³⁵⁵. În târgurile din Munții Apuseni, îndeosebi de la Cîmpeni, spre care gravitau moșii din aproape tot cuprinsul masivului, din vechime le era îngăduit acestora să vîndă *acoviță*, o băătură făcută din *vinars* îndulcit cu miere și mied. Cîrciumăritul se răscumpăra cu o taxă anuală; dar începînd din 1778 a fost arendat lui Ion Aron de Bistra, asociat cu niște sibieni, pentru 12.000 florini, sumă mare, pe care n-au putut-o plăti. Cîrciumăritul va fi apoi arendat unor armeni, care nu mai îngăduiau moșilor de pe Domeniul de Sus al Zlatnei să-și aducă băutura pentru nunți, sărbători etc., de unde era mai ieftină și mai bună. La târgul de țară de la Cîmpeni, din 14—26 august 1780, moșii s-au înțeles să nu cumpere băuturi de la armeni. Aceștia împînziseră tot locul târgului cu buți cu vin și vinars. Au venit și moșii cu *acovița* și miedul lor în berbințe și s-au așezat cu ele peste tot locul, în cîmpul târgului. După ce se strînse lumea și începură vînzările și cumpărările, se îngrămădiră la berbințele cu *acoviță* și mied o mulțime de oameni, pe cînd de buțile armenilor nimeni nu se apropia, sau rar de tot cîte un străin. Văzînd că băutura lor n-o caută nimeni, armenii au năvălit cu servitorii și cu haiducii șpaniei și au spart cu securile berbințele cîtorva vînzători de mied și *acoviță*. Mulțimea s-a năpustit atunci asupra buților cu băătură ale armenilor și le-a spart, „de s-au făcut bălți din ea” ³⁵⁶. Au urmat anii grei, în care teroarea, condamnările, despăgubirile mari impuse locuitorilor au contribuit la dezlănțuirea răscoalei din 1784, condusă de Horea, Cloșca și Crișan.

Albinăritul extensiv a fost părăsit odată cu decăderea comerțului cu miere și ceară. Consumul s-a restrîns, dar n-a încetat, deoarece marea valoare nutritivă a mierii era mult apreciată, iar ceara s-a folosit în continuare la fabricarea lumînărilor — preferate celor din alte produse, soli-

³⁵² I. Chelcea, *Albinăritul în Moldova* ... p. 157—160.

³⁵³ *Documente, B. Țara Românească*, XVI, v. V, București, 1952, p. 411.

³⁵⁴ I. Chelcea, *Albinăritul în Moldova* ... p. 161.

³⁵⁵ N. Iorga, *Studii și documente* ... VI, p. 211.

³⁵⁶ R. Patiția, *Țara Țopilor*, Orăștie, 1912, p. 54—63.

citare mai ales în practicile cultice — și la confecționarea fagurilor artificiali, meniți să ușureze munca albinelor în stupii sistematici.

În căutarea de surse complementare de venit, unele sate au adoptat *voștinăritul* sau *boștinăritul* ca ocupație anexă. Probabil au strâns *voștină* sau ceară pentru luminări sau pentru marii negustori, iar după decăderea comerțului și meșteșugului au valorificat-o ei, ori au vândut-o negustorilor, apicultorilor etc. Oltenia era cutureierată de *boștinarii* din satele Cîmpul Crucii, Teascul din Vale, Teascul din Deal, Leordoasa, Grădinărești, aparținătoare comunei Argetoaia, și Ursoaia, aparținătoare comunei Gura Motrului.

Pentru storsul *boștinei*, în Oltenia s-au folosit mai demult teascuri cu pene, asemănătoare cu teascurile vechi de ulei, înlocuite de teascuri cu un șurub, apoi cu două șuruburi. În instalație, adăpostită de un șopron, se mai aflau două cazane mari în care se fierbea *boștina* sfărmată. *Boștinarii* valorificau ceara la Craiova³⁵⁷. În Moldova, Tansa și mai ales Suhuleț, din jud. Vaslui, erau cunoscute pînă nu demult ca sate de *hoștinari*. Sub acest nume apar stringătorii de *voștină* și într-un document din 1610, care confirmă episcopiei Romanului privilegii mai vechi, scutind de dijme două crîșme mari, doi pielari, doi măcelari, doi *boștinari*, precum și de datul *camenei* sau pietrelor de ceară³⁵⁸. În Transilvania s-au ocupat mai intens cu *voștinăritul* două sate: Sebeșul de Jos (jud. Sibiu) și Căianul Mic (jud. Bistrița-Năsăud). *Boștinarii* din Sebeș, cutureiau sudul Transilvaniei și zonele învecinate. Pe lîngă instalațiile de stors, formate din teascuri cu șurub și cuptor cu două cazane pentru fiertul *boștinei*, se aflau și ateliere în care se confecționau luminări de ceară³⁵⁹. *Voștinarii* din Căianul Mic cutureiau satele din nordul Transilvaniei, iar unii se duceau spre vest spre Sălaj, Țara Crișurilor, alții treceau peste Carpați în Bucovina. În anul 1937, de la cele 263 de gospodării țărănești, cîte avea Căianul, au plecat după *voștină* 111 capi de familie, care au făcut 277 de drumuri, unii plecînd de 2—4 ori. Cei mai mulți făceau două drumuri, unul toamna și unul primăvara. În același an, din *voștina* vîndută negustorilor locali s-au extras 7.363 kg ceară; *voștinarii* primeau 150 lei pe kilogramul de ceară, iar negustorii o vindeau cu 200—300 lei en-gros, realizînd astfel un cîștig de peste 589.000 lei³⁶⁰.

Ocupația a decăzut, deoarece prin sate se practică acum apicultura în stupii sistematici.

În anii de după Eliberare, apicultura a înregistrat progrese importante. S-au îmbunătățit condițiile practicării ei prin extinderea continuă a suprafețelor plantate cu pomi fructiferi și a terenurilor degradate cu salcîmi, preferați și în perdelele de protecție din cîmpii, unde se cultivă

³⁵⁷ I. Diaconescu, *Cîteva sate de boștinari în Oltenia*, în „RM”, II, nr. 2, București, 1965, p. 165—166.

³⁵⁸ I. Chelcea, *Albinăritul în Moldova* ... p. 156, Episcopul Melchisedek, *Cronica Romanului și a episcopiei de Roman*, București, 1874, p. 239.

³⁵⁹ Ghidul Muzeului tehnicii populare ... p. 34—35.

³⁶⁰ Gh. Reteganul, Căianul Mic, un sat de *voștinari* și stringătoare de lînă din Munții Someșului, în 60 sate românești. V, București, 1942, p. 54—59.

acum multe furaje melifere.. Pe de altă parte, statul vine în ajutorul apicultorilor, ușurându-le aprovizionarea, în condiții avantajoase, cu zahăr și alte produse necesare. Numeroase cooperative și ferme de stat au stupării mari, sistematice, care asigură nu numai cerințele interne, ci și cele externe, cu produse de calitate.

PESCUITUL

Ca ocupație, pescuitul are o mare vechime pe teritoriul patriei. Țara noastră este străbătută de ape multe și mari, care se situează între cele mai bogate în pești din tot cuprinsul Europei. De aceea, peștele a fost nu numai un aliment prețios, ci și un articol important în comerțul Țării Românești și al Moldovei cu Transilvania și alte țări învecinate.

Apelor curgătoare, zăgăzuite în unele zone pentru piscicultură, li se alătură Marea Neagră, un alt rezervor important de pește. Speciile marine mai importante, fiind migratoare, urcă primăvara în susul Dunării pentru reproducere, și astfel în acest anotimp pescuitul este mai bogat. Iată pentru ce locuitorii așezărilor din lungul Dunării și al litoralului Mării Negre au fost, de-a lungul veacurilor, furnizori de pește nu numai pentru populațiile de la Dunărea de jos, ci și în alte ținuturi mai sărace în resurse alimentare, îndeosebi în epoca feudală, când comerțul cu pește a înregistrat o mare dezvoltare. Carnea de pește, sărată, se conserva mai ușor, prin uscare și afumare, în felul acesta peștele poate fi transportat la distanțe mari.

Peștele era un aliment ieftin, el fiind prețuit nu numai de săteni, ci și de orașeni. Până nu demult, consumul de pește era mai mare în anumite perioade ale anului, datorită unor restricții religioase impuse în regimul alimentar. De aceea bălțile și iazurile pentru pește erau nelipsite în daniile făcute mănăstirilor și episcopilor, iar pescuitul pe riurile și piraiele de munte de pe domeniile acestora era oprit pentru locuitorii satelor din împrejurimi.

Nu vom insista asupra trecutului ocupației, deoarece C. C. Giurescu a publicat un prim și temeinic volum asupra istoricului pescuitului și pisciculturii, din cele mai vechi timpuri până la instituirea primei legi a pescuitului, din 1896 ³⁶¹. O valoroasă sinteză asupra pescuitului în țara noastră de la începutul secolului al XX-lea o datorăm savantului Gr. Antipa ³⁶².

În cele mai multe zone, pescuitul a fost o ocupație secundară, prin care populația și-a completat resursele alimentare. Adeseori practicarea acestei ocupații a fost facilitată de obligațiile țăranilor dependenți față de stăpînii feudali de a da o anumită cantitate de pește și de pescuitul în dijmă.

³⁶¹ C. C. Giurescu, *Istoria pescuitului și a pisciculturii în România*, I, București, 1964.

³⁶² Gr. Antipa, *Pescăria și pescuitul în România*, București, 1916.

Uneltele de pescuit erau nelipsite în trecut din inventarul gospodăriilor din apropierea apelor. Cu unele se porneau pescarii în urmă ploilor, cu altele atunci când umblau mai tare peștii după hrană, când treceau din ape mari în ape mici etc. Ele erau construite din materiale diferite și dimensionate după apele în care se foloseau. De la formele simple, care au supraviețuit în unele zone pînă în timpuri apropiate, s-a ajuns la forme tot mai evoluate, cu o mai mare capacitate de prindere a peștelui, mai ales acolo unde pescuitul a constituit ocupația principală a locuitorilor.

După materialele din care erau confecționate, Gr. Antipa a clasificat uneltele de pescuit astfel:

1. *Unelte de metal ascuțite (undițe, cîrlige, ostii, carmace etc.);*
2. *Unelte împletite din lozii (coșurile, lesele, virșele etc.);*
3. *Unelte împletite din nuiele sau stuf (garduri, cotețe, zătoane etc.);*
4. *Unelte din plasă (plase, năvoade, laptase, orii, saci etc.);*
5. *Unelte de rețea (mreje, ave, plave etc.)*³⁶³.

Tipurile mai simple și mai vechi, cum sînt undițele, cîrligele, coșurile, virșele, ostiile, sacii etc., s-au folosit în toate zonele, iar cele mai evoluate în zonele cu pescuit mai intens.

Vom prezenta pescuitul tradițional în cadrul marilor zone reliefale, deoarece fauna ihtiologică este etajată pe verticală, după particularitățile regimului hidrologic al diferitelor porțiuni de văi. Putem distinge astfel o faună piscicolă a *păstrăvului* (*Salmo trutta labrax m. fario*), a *lipanului* (*Thymallus thymallus*), a *scobarului* (*Chondrostoma nasus*), a *mrenei* (*Barbus barbus*) și a *crapului* (*Cyprinus carpio*).

În riurile mici nu existau nici scobari, nici mreane, și adesea nici crapi; în locul lor se pot observa alte două faune piscicole: a *cleanului* (*Leuciscus cephalus*), în amonte, și a *bibanului* (*Perca fluviatilis*) în aval³⁶⁴.

Avînd în vedere răspîndirea principalelor specii și tipologia uneltelor folosite, distingem: (1) *pescuitul în apele mici de munte*, (2) *pescuitul în apele mari de munte și din zonele deluroase*, (3) *pescuitul în apele mari din câmpii și Dunăre*, (4) *pescuitul în lacuri, iazuri sau heleșteie*, (5) *pescuitul maritim*.

1. *Pescuitul în apele mici de munte.* Piraiele și văile repezi, din cursul superior al râurilor ce izvorăsc din munți, sînt dominate de *păstrăv*, pește abil, frumos, cu cea mai bună carne dintre speciile apelor curgătoare. În susul apelor i se alătură *zglăvoacele* (*Cottus gobio* și *Cottus poecilopus*), *boișteanul* (*Phoxinus phoxinus*), *molanul* sau *grindeiul* (*Nemachilus barbatulus*) etc., iar în josul lor *lipanul* ia locul *păstrăvului*, alăturîndu-i-se *mreana vînată* sau *moioaga* (*Barbus meridionalis petenyi*), *lostrița* (*Hucho hucho*), răspîndită în trecut, care supraviețuiește în puține riuri, *porcușorul de munte* (*Gobio uranoscopus frici*)³⁶⁵.

Speciile predominante au fost în atenția pescarilor de toate vîrstele, începînd cu copiii care păzeau vitele, cu ciobanii de la stîne, și încheind cu

³⁶³ Ibidem, p. 43.

³⁶⁴ Monografia geografică... I, p. 619—620.

³⁶⁵ Gr. Antipa, op. cit. p. 94—97; Monografia geografică... p. 620.

bătrînii, care se porneau în susul văilor și pîraielor cu undița, minăți de dorul cărnii gustoase, cu oase puține, de păstrăv sau lipan.

Procedeele și mijloacele folosite pentru prinderea peștilor în apele de munte evocă trecutul milenar al ocupației. Unele, fiind rudimentare și dăunătoare, au fost interzise, iar practicarea lor aspru sancționată, deoarece distrugeau fauna piscicolă din sectoare lungi de ape. Dintre procedeele și mijloacele tradiționale mai frecvente menționăm: (a) *prinsul peștelui cu mîna*, (b) *prinsul peștelui cu unelte de metal*, (c) *prinsul peștelui cu unelte din nuiele*, (d) *prinsul peștelui cu unelte din plasă*.

(a) *Prinsul peștelui cu mîna*. Acest procedeu primitiv de prindere a peștelui s-a păstrat pînă în timpuri apropiate, mai ales în zonele muntoase, unde apele sînt mici, iar vara scad și se încălzesc, așa că mulți „broscăreau” prin ele după pești. Aceștia se prindeau cu *mîna*, de sub pietre, prin *răstocirea* văilor și prin *otrăvirea* apelor.

Cel care se pornea să-i prindă cu mîna, observa mai întîi atent pietrele mai mari din vad, lespezi, bolovani etc. Cînd bănuia că una din pietre ar putea oferi sub ea un ascunziș pentru pești, o cerceta împrejur cu mîinile; cînd găsea un mic cotlon își introducea mîna în el, și dacă simțea vreun pește îl strimtora și-l prindea de operculi, ca să nu-i scape. El scotocea apoi în *coptele* adînci din malurile stîncoase, de unde scotea uneori cîte o broască sau șarpe de apă, în loc de pește.

În timpul viiturilor, așezarea își schimbau cursul în secțiunile mai largi, sau își săpau albie secundare, în care se *răstoceau* văile, după ce se închiideau în partea din jos cu pietre, ca să nu fugă peștii, iar în partea de sus cu un stăvilar improvizat din pietre, crengi, glij din maluri etc., pentru a devia cursul apei. Din vadul secat peștii se prindeau cu mîna.

Pentru otrăvirea văilor și pîraielor se folosea *lumînărica* peștilor (*Verbascum nigrum* L.). Se adunau mai multe tulpini, se pisau cu pietre, apoi se puneau în apă și se „zoleau” cu mîinile, ca seva să infecteze apa și să scoată peștii buimăciți, care se prindeau cu mîna.

(b) *Prinsul peștelui cu unelte de metal*. În acest scop s-au folosit unelte comune: *undițe*, *cîrlige* și *ostii*.

Undițele le făceau fierarii ori și le confecționau cu migală pescarii, din sîrmă; alteori le improvizau din ace, călindu-le și îndoindu-le. Unele aveau o *ureche* prin care se introducea ața sau părul din coadă de cal alb, ca să nu le observe ușor peștii; altele aveau capetele lățite, ca să țină ața sau părul strîns înfășurate în jurul lor.

Deasupra undiței se lega o pietricică ori una sau două mărgele de plumb, ca să se poată purta mai bine prin apă.

În bulboanele înspumate și pe repezișurile pîraielor undița se purta cu mîna, ținîndu-se de ață.

În apele mai line, ața se lega de o coadă sau un *băț de pescuit*, dintr-o nuia lungă și subțire, ca să se poată arunca undița în apă mai departe de mal, deoarece păstrăvul fuge ca o nălucă, cînd vede omul sau numai umbra lui.

În undița bine ascuțită la vîrf, cu un cîrlig în sens invers, spre curbura, numit *cioc*, *ureche* etc., se punea *nada*, care atrăgea peștii. Pes-

carii ştia nu numai la ce trag peştii mai tare, din primăvară pînă în toamnă, ci şi cînd se pornesc după mîncare şi cînd se retrag prin bălţi, prin copte etc. Unii îşi confecţionau insecte artificiale din pene, în culoarea şi forma speciilor preferate, mai frecvente pe malurile apelor de munte. Păstravul şi lipanul nu-l prindea oricine, ca peştele mărunt, care se prindea cu „furcuţa” sau cu mîna etc.

Cîrligele erau o serie de undiţe legate cu cîte o sforcică, de cca 40 cm lungime, înşirate pe o sfoară mai groasă, avînd la un capăt o piatră, ca să se poată arunca în vadul apei cît mai departe, iar la celălalt capăt cu un ţăruş, numit *pripon*, cu care se fixa de mal. În cîrlige se punea nada preferată, şi apoi ele se aruncau pe *şirai*e, unde *le juca apa*, şi astfel atrăgeau mai repede peştii porniţi în căutarea hranei. Cu cîrligele se pescuia în ape mai mărişoare.

Ostia, oστia, oiştea de peşte era o unealtă frecventă în zonele muntoase. La originea ei stă *furculiţa* obişnuită, uneori cu o coadă mai lungă, folosită din vechime pentru prinsul peştilor mici de pe fundul apelor, de pe lîngă pietre. Ostia era însă mai mare, cu 3—5 dinţi şi o coadă mai lungă, de lemn (pl. 33). Constituia o unealtă primitivă, folosită clandestin. Forma dinţilor era diferită. La cele mai vechi ostii dinţii erau doar ascuţiţi, la cele mai evoluate fiind crestaţi, încirligaţi sau ascuţiţi ca săgeţile³⁶⁶.

Cu ostia se pescuia în anotimpurile mai călduroase, cînd apa era limpede, noaptea la lumina făcliilor confecţionate în acest scop ori a *jupilor* aprinşi, din nuiiele subţiri şi uscate. Cu legăturile din nuiiele, şindrile etc. se porneau doi pescari. Unul mergea înainte, cu ele aprinse iar celălalt în urma lui, înarmat cu ostia, observa atent pietrele din vad, lîngă care se adăposteau noaptea o parte din peşti. Acesta din urmă le înfigea ostia în partea anterioară a corpului, apoi îi lua şi-i vîra într-o traistă. Se mai pescuia cu ostia şi iarna, cînd îngheţau apele. Se făcea o *copcă* sau *produf* în jurul căruia se strîngeau peştii, apa fiind mai oxigenată, iar pescarul cu ostia îi pindea şi le-o înfigea în corp.

(c) *Prinsul peştelui cu unelte din nuiiele*. Aceste unelte au evoluat din coşurile obişnuite, cu care se prindeau peştii sufocaţi şi ameţiţi de apele tulburi, mîloase, în urma ploilor torenţiale. După ce încetau ploile, muntenii se porneau cu mic cu mare, să vadă dacă apele tulburi n-au scos peşti la suprafaţă, ca să-i prindă cu coşurile sau cu mîna.

Au apărut apoi uneltele speciale pentru pescuit, dintre care mai frecvente au fost: *coşurile*, *vîrşele* şi *lesele* (fig. 31, 32). Coşurile erau împleteite din nuiiele subţiri şi lungi, de obicei de *młajă*, *răchită* sau *lozie* (*Salix viminalis* L.).

S-au folosit două forme: *coşul simplu* şi *coşul orb* sau *cu gîrliciul*. Coşul simplu, numit în Oltenia *tîrnog*, avea o gură largă ce se strîmta ca o pîlnie; apoi coşul se lărgea în formă ovală şi se strîmta iarăşi, la celălalt capăt, unde era deschis, iar cînd se pescuia cu el se înfunda cu un *şomoiog* de paie. În coş se puneau crengi rupte cu frunze, ca să se încurce peştii şi să nu poată ieşi afară. Coşul se punea în vale, jumătate afară,

³⁶⁶ Gr. Antipa, *op. cit.* p. 94—97.

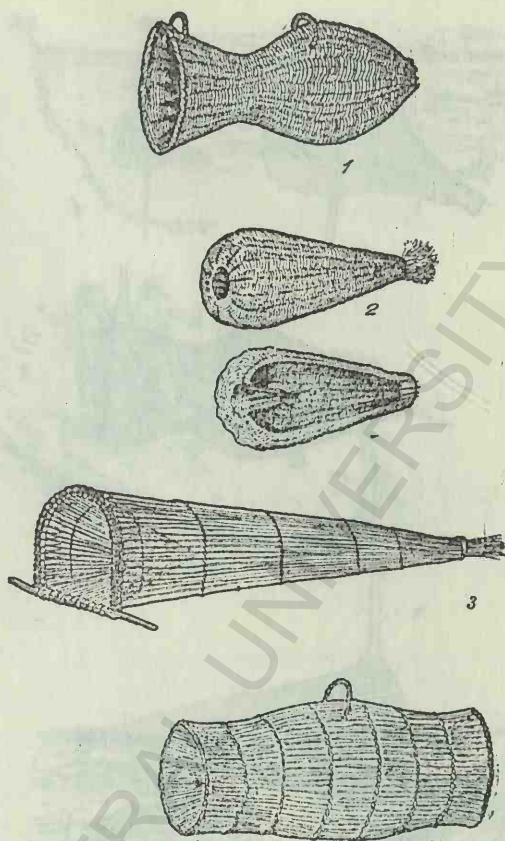

Fig. 31. Unelte de pescuit din nuiele: 1. Coș oltenesc simplu, 2. Coș orb sau cu gîrliciu, de pe Tarcău, 3. Vîrșă de riuri, 4. Vîrșă cu două prinzători (După Gr. Antipa).

cu gura în susul apei, și apoi se încadra cu garduri oblice din șiruri de pietre, care dirijau peștii spre gura lui.

Coșul orb era mai larg în partea anterioară, iar gura strîmtă se prelungea înspre interior ca o pîlnie, asemănător vîrșei. În partea posterioară coșul era deschis, ca să se poată introduce mîna și să se scoată peștii, iar cînd se pescuia cu el se infunda cu un șomolog de paie. Înainte de a se pune în apă se ungea „gîrliciul” coșului cu mămăligă, sau se puneau în el rîme și bolovani, ca să-l țină la fundul apei. De obicei coșul se punea în vale seara și se scotea dimineața.

Vîrșa a fost cea mai răspîdită unealtă de pescuit confecționată din nuiele. Acestea nu erau împletite, ci puse în lung și legate sau înnodate în partea anterioară de o nuia mai groasă, îndoită în formă de arc, cu capetele introduse într-o scîndurică dreaptă și îngustă, sau numai legate de un băț ale cărui capete ascuțite serveau ca miner și pentru fixare. În

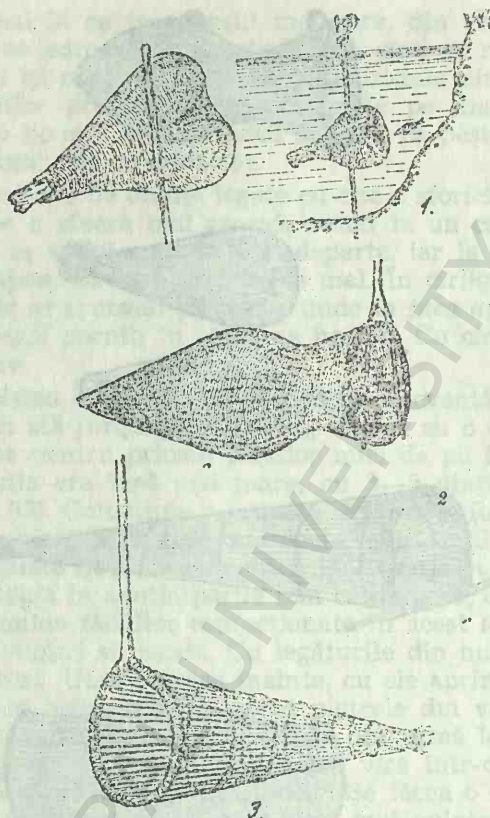

Fig. 32. *Unelte de pescuit din nuiele* : 1. Coșul cu mlață de la eleșteie, 2. Coșul cu coadă de pe Gilort, 3. Tăpoaică din nordul Olteniei (După Gr. Antipa).

lung, din loc în loc, virșa era legată împrejur cu fibre de tei sau împletită cu două nuiele, ca să nu se desfacă. La capăt nuielele erau legate cu un ginj sau cu o frînghie de cinepă. De la gura în formă de semicerc, capetele nuielelor sau nuielele mai scurte formau o pîlnie înspre interior, prin care intrau peștii în virșă.

Intrați în largul ei, peștii nu mai găseau ieșirea și rămîneau astfel prinși în ea.

Unii pescari o puneau în apă cu nadă și bolovani, ca să o țină la fund. Alții o puneau între garduri oblice, făcute din șiruri de bolovani și mîneau peștii spre ea. S-au folosit pe alocuri și virșe rotunde, piramidale etc. (fig. 33).

Leasa era împletită din nuiele, în forma unei opinci, și se puneau cu virful în josul apei, iar cu partea mai largă în susul ei. Se făceau în continuarea ei gărdulețe de bolovani; apoi se mîneau peștii spre ea. În

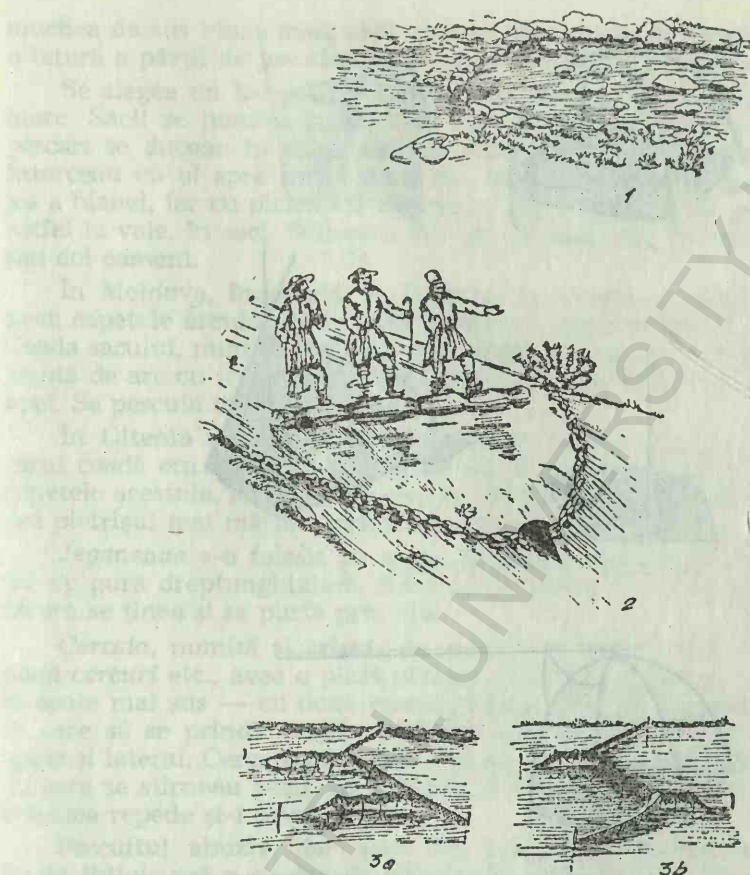

Fig. 33. *Unelte de pescuit din nuiiele și plasă*: 1. Gărdus de piatră cu virșa așezată cu gura la vale, spre a prinde păstrăvii care urcă la deal, 2. Pescuțul cu coșul simplu și valul de crengi, pe Gilort, 3. Etera pescuind în ape curgătoare (3 a) și în ape stătătoare (3 b) (După Gr. Antipa).

Banat leasa se confecționa și din trestie, iar în Oltenia se folosea o unealtă asemănătoare, făcută din scoarță de tei, numită *legănaș* sau *povîrușc*³⁶⁷.

Pentru mînatul peștilor în coșuri, virșe, lese, pescarul se ducea în susul apei și venea în josul ei bătînd apa cu o nuiă, lovind pietrele cu o prăjină cu cîrlig ori cu manșon de fier în capăt etc. Unii foloseau pentru mînatul peștilor *valul* sau *jupul*, o legătură de crengi, lată cît vadul apei, care se rostogolea în josul ei cu picioarele. Cei ce o rostogoleau se opreau din cînd în cînd și băteau apa ca să sperie peștii.

(d) *Prinsul peștilor cu unelte din plasă*. Pla-ele se confecționau din ață de cîneapă răsucită, și astfel se purtau mai ușor, dar se așezau mai greu

³⁶⁷ Ibidem p. 110—111.

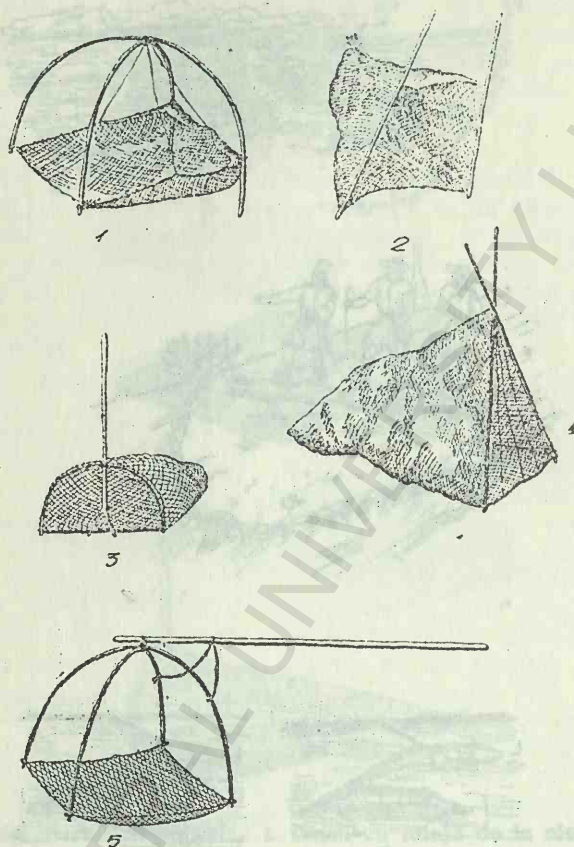

Fig. 34. Unelte de pescuit din plasă de apă : 1. Crisnicul de mină sau cercala, 2. Jeganeaua, folosită în Munții Olteniei, 3. Sacul de păraie mici, 4. Tiritoarea sau oria, folosită pe Prut, 5. Cristașul sau crisanic, pentru pescuit pe râuri (După Gr. Antipa).

în apă, datorită bolovanilor și repezișurilor. Mai bine se pescuia cu ele în ape line.

Tipurile mai frecvente de plase au fost: sacul, jeganeaua și cercala (fig. 34).

Sacul era unealta din plasă cea mai răspândită. Avea formă de sac, mai larg la gură și strîmtat spre fund. Gura era întinsă și prinsă pe o năua îndoită în formă de arc prevăzută cu o coardă, o frînghie de cîneapă cu care erau legate capetele *cercului*. Sacul se purta prin apă prins de o coadă în formă de furcă, legată cu crăcanul de arc, iar cu vârful coarnelor de coardă. Sacul se așeza între garduri, în jgheaburile stîlcoase, pe repezișuri. Spre el se mîna peștele.

În Muscel, pe cursul superior al Dîmboviței, se mai întrebuințau pentru stîrnitul peștelui *valul de lemn* și *scîlceaza*. Valul de lemn era făcut dintr-o scîndură mai groasă, o blană lungă cît vadul apei (pl. 34). Pe

muchea de sus blana avea niște minere din nuiele, în formă de arc, iar pe o latură a părții de jos niște *tâlpi* sau *călcătoare* din scindură.

Se alegea un loc potrivit pentru sac, sau mai multe, dacă era apa mai mare. Sacii se puneau cu gura în susul apei și se țineau de coadă. Unii pescari se duceau în susul văii cu valul, pe care îl puneau în apă și se întorceau cu el spre saci bătînd din loc în loc fundul apei cu latura de jos a blanei, iar cu picioarele băteau în tâlpi, ca să sperie peștii, minîndu-i astfel de arc cu trei sfori și fixată oblic, ca să poată fi tras sacul pe fundul apei. Se pescuia cu el în ape tulburi.

În Moldova, îndeosebi pe Bistrița, se folosea și *sacul de fund*, care avea capetele arcului de la gură introduse într-o scindură, numită *fălcică*. Coadă sacului, numită *cociorbă*, era lungă, cu coarnele introduse în fălcică, legată de arc cu trei sfori și fixată oblic, ca să poată fi tras sacul pe fundul apei. Se pescuia cu el în ape tulburi.

În Oltenia și sudul Transilvaniei se folosea un sac, numit *rociu*, a cărui coadă era fixată în partea de sus a arcului, legată cu două sfori de capetele acestuia, strînse cu o coardă. Sacul se trăgea pe fundul apei, unde era pietrișul mai mărunț, prinzîndu-se cu el pești mici.

Jeganeaua s-a folosit pe apele de munte din nordul Olteniei. Era un sac cu gură dreptunghiulară, fiind prins lateral de două bețe, de capetele cărora se ținea și se purta prin apă.

Cercala, numită și *crisnic de mînă*, *cristaș de mînă*, *sac de mînă cu două cercuri* etc., avea o plasă pătrată, legată la colțuri — în față mai jos, în spate mai sus — cu două cercuri încrucișate, ca să formeze un mic sac în care să se prindă peștii. Alte trei sfori îi țineau în sus marginile, în spate și lateral. Cercala se purta în mînă prin apă, înclinată spre un picior, cu care se stîrneau peștii de sub pietre; dacă aceștia intrau în ea pescarul o scotea repede și-i prindea³⁶⁸.

Pescuitul abuziv, dar mai ales braconajul cu explozive, a sărăcit fauna ihtiologică a apelor de munte. De aceea în anii de după Eliberare s-au luat ample măsuri pentru repopularea acestora cu pești. Speciilor autohtone li s-au alăturat două specii nord-americane: *păstrăvul curcubeu* (*Salmo irideus shasta*) și *fîntînelul* (*Salvelinus fontinalis*). A sporit de asemenea numărul crescătorilor, pentru repopularea apelor și pentru carne.

2. *Pescuitul în riurile de munte și zonele deluroase*. Pe măsură ce apele se măresc și se domolesc, păstrăvul cedează locul lipanului, iar mai jos acesta este înlocuit de scobar, specia dominantă în cursul mijlociu al riurilor din zonele muntoase și din cele deluroase. Numai în unele riuri, pe Siret și o parte din afluenții săi, scobarul este depășit de clean. În cursul inferior al riurilor mici din Moldova și Muntenia, faunei cleanului îi urmează fauna *bibanului* (*Perca fluviatilis*), iar în altele fie *babușca* (*Rutilus rutilus*), fie *obleșul* (*Alburnus alburnus*), fie *batca* (*Blicca byorkna*). Scobarului și cleanului li se alătură *mreana* (*Barbus barbus*),

³⁶⁸ Ibidem, p. 112—116.

apoi *somnul* (*Silurus glanis*) etc.³⁶⁹. În sectorul nisipos al râurilor de la șes se află fauna mrenei, care face trecerea spre fauna crapului din porțiunea inferioară a râurilor de la șes și a Dunării.

Spre deosebire de apele de munte și de cele mari din cîmpii, unde trăiesc speciile mai valoroase, în cele mijlocii se pescuia mai puțin, deoarece speciile predominante au aici oase multe și mărunte, precum și carnea moale în anotimpurile călduroase.

În susul râurilor se pescuia cu unelte de tipul celor folosite în apele de munte, adaptate la debitul lor mai mare, cărora li se alăturau unele tipuri sau variante locale.

Înspre cîmpii se foloseau variantele mai simple ale uneltelor cu care se pescuia în apele mari.

Pescuitul cu mîna nu s-a practicat atît de intens în zonele deluroase. Apele fiind mai adînci, nu se ajungea atît de ușor la cotloanele peștilor. Unii își mai încercau norocul căutînd pe sub pietre, printre rădăcinile arborilor și arbuștilor de pe maluri. Aici răsdocitul era mai dificil, iar apele mari nu se mai puteau otrăvi cu luminărica peștilor. Se foloseau, în schimb, mult boabele toxice de *maslad* sau *maslic* (Anamirta cocculus Wigt. et Arn.) procurate din comerț, pe care braconierii le pisau, le amestecau cu miez de pîne, carne, brînză de vacă proaspătă etc. și le dădeau peștilor, intoxicîndu-i, ca să-i poată prinde cu mîna. Se mai prindea cu mîna scobarul, cînd ieșea primăvara pe văile afluate ale râurilor, pentru reproducere.

Unelte de metal erau asemănătoare celor folosite în apele de munte, adaptate pescuitului în apele mai mari ale râurilor.

Unelte din nuiele erau mai variate. În unele zone din Transilvania, Oltenia etc. s-au folosit pentru prinsul peștilor din maluri și de printre rădăcini coșurile mari, deschise la gură, utilizate pentru diferite transporturi. Pescarul punea aceste coșuri cu gura înclinată spre mal sau rădăcini, și apoi stîrnea peștii cu un băț. Iarna în Oltenia, pe la Cărbunești, se săpa cu toporul o copcă cît mai mare; se lăsa gheața sfărîmată în ea, iar după cîtva timp pescarul revenea cu un coș mare cu gura largă, numit *tîrnog*, lua gheața cu el și o arunca pe mal, împreună cu peștii care se strîngeau în copcă și nu reușeau să fugă din ea³⁷⁰. Pe lîngă coșurile obișnuite s-au mai folosit coșuri cu coadă și în formă de leagăn.

Coșurile cu coadă erau fie de tipul celor obișnuite, gîtuite, cărora li se aplica o coadă, bifurcată la capătul dinaintea gurii, ca să se poată ține mai bine în apă, fie tipuri locale, cum a fost *țăpoaica* în Oltenia. *Țăpoaica* era un coș mare din nuiele de răchită, puse în lung și legate la gură cu un cerc, obținut prin îndoirea ramurilor unui lemn bifurcat, a cărui tulpină servea de coadă. În lung avea din loc în loc împletituri circulare, care țineau nuielele să nu se desfacă.

Cu *țăpoaica* se pescuia noaptea, la garduri din nuiele, care le înlocuiau pe cele din pietre, folosite în apele de munte. *Țăpoaica* se așeza la mijlocul lor, iar deasupra ei se făcea un *pat*, un podișor de scîndură cu 4 picioare,

³⁶⁹ *Monografia geografică* ... p. 620—621.

³⁷⁰ Gr. Antipa, op. cit. p. 131.

pe care stă pescarul ținând coșul de coadă. Alt om pleca la deal cu focul sau *văpaița*, făcută din tablă, în formă de lopată mai mare, pe care puneau lemne uscate și rășină sau petrol; apoi le dădea foc și se întorcea spre cel cu coșul, minînd peștii spre gard. Uneori acesta puneă *văpaița* pe apă și bătea pietrele cu un băț.

Coșurile în formă de leagăn erau tipuri locale, avînd o formă ovală, mai strîmte la fund și mai largi la gură. *Legănușul* sau *speia*, cum se numea acest coș de pescuit în Oltenia, avea un fund oval, lunguiet, din scîndură, cu găuri pe margine, în care se introduceau nuiiele pe care era împletit coșul.

Cu *legănușul* se pescuia la mal, ținîndu-se înclinat cu genunchiul, iar cu o măciucă se scotocea peștele. Pe Argeș se folosea un coș asemănător, făcut din coajă de plop, rămasă de la rudari. Și această unealtă se puneă înclinată spre mal, iar cu un băț se scormonea peștele pe sub *răgălii* ori de printre rădăcini.

Virșele se foloseau îndeosebi în apele mai mici. În cele mai mari se întrebuițau *virșe de riuri*, care se puneau la fundul apelor cu nadă și bolovani. În Moldova, în părțile Vasluiului, în lipsa răchitei, *virșele* se făceau din *dîrmoz* (*Viburnum lantana* L.), arbust frecvent prin *huciuri*, pe marginea pădurilor. Nuiiele se treceau prin flacăra și astfel deveneau mai elastice. Pe lângă *virșele* simple, s-au folosit și *virșe cu două guri* sau *două prinzători*. Acestea aveau la ambele capete cîte o gură, numită *gîrlici* în Moldova, *virșog* în Argeș³⁷¹.

Lesele erau mai mari, avînd un *sîn* în care se prindeau peștii. În el se puneau crengi rupte cu frunze, ca peștii să se încurce în ele și să nu sară afară. În partea din susul apei, *lesele* erau lătite în formă de aripi, ca să se poată fixa mai bine *pragul* de la *gura gardurilor*, confecționate din crengi sau nuiiele. Mai mari au fost *legănușurile* sau *povîșcurile*, făcute din coajă de tei, folosite pe riurile din Oltenia.

Unelte din plasă erau mult mai variate, deoarece tipurilor folosite în apele de munte li se alăturau formele locale și variantele mai simple ale celor întrebuițate în apele mari. Mai frecvente erau: *sacul de rîu*, *crîșnicul cu coadă* și *plasele*.

Sacul de rîu, cu coadă mai lungă sau mai scurtă, era folosit în moduri diferite. Se pescuia cu el la garduri, de pe un pătul improvizat deasupra apei, de pe maluri cu nadă, iar de sub maluri scotocindu-se peștii cu un băț (pl. 35). Local s-au utilizat și alte unelte, asemănătoare cu sacul ca: *sîrnicul*, *tîrîtoarea* și *oria*.

Sîrnicul s-a folosit în Moldova, mai ales pe Trotuș. Acesta era un sac mare și lung, cu gura prinsă de o nuiă îndoită în formă de arc, cu capetele fixate într-o scîndură orizontală. De aceasta erau prinse coarnele unei furci, legată de un cerc, cu care se mînuia.

Tîrîtoarea sau *oria cu hadaragi* s-a folosit pe unii afluenți ai Prutului. Era un sac mare, cu gura prinsă de două bețe încrucișate, care se țineau de capete, închizîndu-se și deschizîndu-se ca foarfecele. În partea de jos erau legate cu o coardă, iar de la ea în sus se prindeau 3-4 sfori, *străjile*

³⁷¹ Ibidem, p. 136.

tiritoarei, legate într-un inel în partea de sus a gurii, la încrucișarea bețelor. Cu tiritoarele se porneau doi oameni, într-o barcă: unul trăgea la lopeți, iar celălalt ținea tiritoarea de capetele brațelor, cu străjile sub degete.

Oria era o plasă mare, în formă de sac, cu gură dreptunghiulară, care avea la cele 4 colțuri legată câte o frînghie lungă, cu care se ținea deschisă. În colțurile din josul apei oria avea câte o greutate, și astfel se ținea în apă la nivelul dorit. Se pescuia cu ea din lotcă, trăgându-se după aceasta.

Crîsnicul cu coadă, cristașul sau lejnical era între uneltele mai frecvente. La încrucișarea celor două cercuri, de capetele cărora era legată plasa pătrată, cu o sfoară trecută prin ochiurile marginale de la un colț la altul, se aplica o coadă dintr-o rudă de brad, cu care unealta se puneă și se scotea mai ușor din apă (pl. 36).

Plasele au fost și au rămas uneltele obișnuite pentru pescuitul în apele mari, line. Tipurile mai frecvente au fost: *plasele scurte, plasele lungi cu capcane de prins, plasele din rețele suprapuse sau mrejele și plasele rotunde de aruncat sau prostovolul*.

Plasele scurte, făcute pe alocuri dintr-o bucată de pînză rară, aveau capetele prinse de două prăjini, cu care se purtau prin apă. Pe Bistrița, Suceava, Moldova etc. se folosea o plasă mai mare, numită *plocău* sau *poclău*, lungă de 5 m și lată de 3 m, cu colțurile inferioare prinse de două prăjini, legate între ele cu o *coadă* mai groasă, iar cele două colțuri superioare doar cu o sfoară, pe care o țineau pescarii cu degetele. Plasa mare forma un sîn adînc, cînd o tîrau pescarii prin apă, ori o purtau între două bărci mici, monoxile, numite *ciobăci* sau *seici*.

În Oltenia se folosea o plasă mai îngustă în partea inferioară și mai largă în partea superioară, legată lateral de două prăjini subțiri și ușoare. În ochiurile din partea de sus și de jos se afla câte o coardă, numită *struna de sus*, respectiv *struna de jos*. Plasa era strîns legată de prăjini, și astfel făcea un sîn mai mare, cînd o purtau prin apă pescarii, ținînd-o de capetele prăjinilor.

Plasele lungi cu capcane de prins erau folosite pentru închiderea vadurilor line sau numai a anumitor porțiuni de rîu; iar acolo unde se îngrămădea peștele se puneă una sau mai multe anexe de prins, *virșa de plasă* sau *etera*. Aceasta are forma unui sac lunguiet, întins pe 3-5 cercuri paralele de răchită. Gura e răsfrîntă spre interior, ca gîrliciul de la virșa de nuiete, legată de cel de-al doilea cerc al eterei. În apele mici virșele aveau 3 cercuri; în cele mari 5 cercuri, care pe lîngă gura de acces mai aveau o gură interioară, pentru a prinde cît mai mult pește și a-l reține în ele.

Plasele suprapuse sau mrejele sînt formate din 3 plase, una la mijloc, din ață mai subțire, cu ochiuri mai mici, și două exterioare, din ață mai groasă, cu ochiuri mai mari. În partea de jos mreja are o coardă pe care sînt înșirate greutăți, iar în partea de sus, o altă coardă, cu plute sau bucățele de lemn ușor, ca să o țină la suprafață. Mreaja se întinde în calea peștilor și se lasă acolo ca aceștia să se încurce în ea, virîndu-și capul sau aripile în ochiuri, mai ales noaptea.

Prostovolul, plașca, năpasta etc. era o plasă rotundă, mai mare sau mai mică, după apa în care se pescuia. Pe margini avea o sfoară cu mărgele de plumb, iar la mijloc o frînghie mai groasă, cu care se trăgea. Pescarul o arunca cu dibăcie de pe mal, ca să cadă întinsă în apă și să prindă cît mai mulți pești sub ea; apoi o trăgea încet, ca să se strîngă peștii în ea ³⁷².

3. *Pescuitul în apele mari din cîmpii și Dunăre* a înregistrat o dezvoltare timpurie, datorită marelui număr de specii pe care le ofereau aceste ape, condițiilor favorabile de pescuit din anumite perioade și importanței economice a produselor de pescărie.

Atît în porțiunea inferioară a râurilor de șes, cît și în Dunăre se află fauna piscicolă a crapului, care este specia dominantă de la Drobeta-Turnu Severin pînă la Galați. În Deltă crapul predomină numai toamna și iarna, primăvara și la începutul verii fiind depășit de *scrumbia de Dunăre* (*Caspialosa pontica*). În cursul inferior al râurilor mari și în Dunăre, crapului i se alătură *somnul* (*Silurus glanis*), *știuca* (*Esox lucius*), *cega* (*Acipenser ruthenus*) etc.

Apele mari, în special Dunărea, oferă condiții din cele mai bune pentru fauna piscicolă, prin lărgimea vadurilor, mulțimea gîrlelor care se scurg alene prin lunci, abundența hranei oferite de numeroasele bălți și malurile potrivite, căutate de peștii pentru depunerea icrelor.

De-a lungul timpului, pescuitul a fost facilitat și de dinamismul multor specii, de migrațiile lor periodice în cîrduri mari. Unele specii pătrund periodic din Dunăre în bălți și se retrag la scăderea apelor. Așa sînt *somnul* (*Silurus glanis*), *șalăul* (*Lucioperca lucioperca*), *plătica* (*Abramis brama*), *oblețul* (*Alburnus alburnus*) etc. Unii pești trăiesc în apele stătătoare, și numai atunci cînd acestea seacă se retrag în Dunăre: *svîrluga* (*Cobitis taenia*), *carasul* (*Carassius auratus gibelio*), *roșioara* (*Scardinius erythrophthalmus*) etc. Peștilor de apă dulce li se alătură speciile marine migratoare, unele deosebit de valoroase, care urcă din mare în Dunăre pentru reproducere, ajungînd în bălți doar incidental. Așa sînt: *morunul* (*Huso huso*), *nisetrul* (*Acipenser guldenstaedtii*), *scrumbia de Dunăre* (*Caspialosa pontica*), *păstrăvul de mare* (*Salmo trutta labrax*), *rizeafca* (*Caspialosa caspia nordmanni*) etc. ³⁷³

În aceste condiții pescuitul a devenit pentru numeroase sate din lungul Dunării și de pe cursul inferior al afluenților mai mari ocupația principală, practică cu unelte tot mai perfecționate, folosite și în alte ape mari din cuprinsul Europei. O bună parte dintre acestea sînt variantele perfecționate ale tipurilor comune, mai vechi și mai simple. Acestea s-au întrebuițat alături de unelte simple cu care populația săracă și-a prins peștele necesar pentru hrana zilnică.

Pe lângă undițele și cîrligele simple s-au folosit tipuri pentru anumite specii, ape, anotimpuri ca: *visila* sau *hapca* pentru prinderea somnului

³⁷² Ibidem, p. 137—164.

³⁷³ Monografia geografică ... p. 620—621.

primăvara cînd sînt apele mari, *cloncul* sau *clocul* pentru pescuitul somnului toamna, *brîșca* pentru prinsul peștilor răpitori în timpul iernii, sub gheață.

Diferite sînt formele de cîrlige, legăturile, modul și locul de ancorare etc. Ele se împart în : *cîrlige cu mîncare* sau *pripoane* și *cîrlige fără mîncare* sau *carmace*. Cele cu mîncare se priponesc la mal sau se ancorează în mijlocul apei, fiecare avînd nada pentru a ademeni și prinde pește. Pe lîngă pripoanele simple, folosite de riverani în pescuitul pentru hrană, se utilizează pripoane cu forme, dimensiuni, legături și nadă pentru anumite specii ca: *pripoane de cegă*, *pripoane de somn*, *pripoane de crap*, *pripoane de calcan* etc.

Diferite sînt și *carmacele*, șiruri de cîrlige fără nadă, legate de o frînghie în așa fel încît să plutească la diferite adîncimi și să agate peștii migratori, în special pe cei fără solzi. Dimensiunile, ca și legăturile, sînt făcute după speciile în calea cărora se pun ³⁷⁴.

Cu uneltele din plasă s-au prins cantități mari de pește. Tipurile și formele acestora s-au diferențiat, adaptîndu-se pentru prinsul peștilor mari sau mici, în ape curgătoare ori bălți, mai adînci ori mai mici, avînd în vedere modul de viață din diferitele anotimpuri, hrana preferată etc. În pescuitul riveranilor pentru hrana zilnică mai frecvent se întrebuița *crîșnicul* sau *cristașul*, care se pune cu firimituri de mămăligă în apă limpede, sau fără nadă, în apele tulburi. Frecvent era și *cîrlionțul*, *tîrbocul* sau *chipcelul*, asemănător cu un crîșnic întors, avînd capetele cercurilor în sus, și astfel lua forma unei linguri mari, cu care se prindea peștele mic de la mal, în locuri unde acesta se abătea mai tare.

În pescuitul intensiv s-au folosit *prostovolurile*, *plase mari în formă de sac*, *năvoade*, *mreje* etc. Pe lîngă uneltele din plasă, s-au întrebuițat diferite garduri, îngrădituri din nuiiele, trestie, șipci, dulapi etc. ³⁷⁵.

4. *Pescuitul în lacuri, iazuri sau eleșteie*. În unele zone, mai ales în Cîmpia Transilvaniei și în Moldova dintre Siret și Prut, văile au fost zăgăzuite în unele sectoare datorită alunecărilor, iar în dosul valurilor mai mari de pămînt s-au format lacuri. Aceste lacuri au avut o importanță deosebită pentru adăparea cirezilor de vite, turmelor de oi etc., pentru acționarea morilor cu care se măcinau cerealele, pe lîngă faptul că erau un prețios rezervor de pește.

În feudalism, peștele fiind tot mai solicitat, iar morile devenind surse importante de venit pentru proprietarii lor, lacurile naturale au fost amenajate pentru piscicultură și acționarea roților de moară. Alături de cele naturale a sporit numărul lacurilor amenajate de săteni sau de proprietarii moșilor, mai ales în Podișul Moldovei, unde se numesc iazuri, ca și micile canale care duc apa la roțile morilor și ale altor instalații țărănești. Din aceste lacuri apa era condusă la mori și reglată cu stăvilare. Morile care nu erau în vadul apelor stăvilite de diguri de pămînt aveau și un iaz de alimentare. În 1960, numărul iazurilor a fost evaluat la 975 în Moldova, cu o suprafață totală de 133 km², iar în cîmpia Transilvaniei la 22

³⁷⁴ Gr. Antipa, op. cit. p. 297—373.

³⁷⁵ Ibidem, p. 374—638.

de lacuri, cu o suprafață de 10,9 km². În trecut numărul lor a fost mai mare, dar a scăzut în timp, în urma proceselor erozionale normale, de reîntinerire a văilor și adincire a albiilor, ori prin intervenția oamenilor, care au eliberat luncile de ape pentru extinderea terenurilor arabile, fînelor sau pășunilor. Lacuri bogate în pești au fost și în cîmpii, mai ales în Cîmpia Română ³⁷⁶.

În lacuri și iazuri s-a pescuit cu unelte folosite în apele din zonele deluroase, precum și cu unelte mai mici, întrebuintate în apele mari și în bălți. În *coșurile de răchită*, cu gura răsfrîntă ca la virșe, unsă cu mămăligă, unii înfigeau o prăjină a cuțită în partea de jos, ca să le poată pune în larg seara și să le scoată dimineța. Pe lîngă virșele de nuiiele s-au folosit virșe din plasă, diferite forme de saci, orii etc. Dintre unelte din plasă, mai frecvente au fost în pescuitul pentru hrană *crîsnicele*, iar în cel intensiv *năvoadele*, *mrejele* etc.

5. *Pescuitul maritim*, întregit în ultimele decenii cu *pescuitul oceanic*, a devenit o ocupație specializată, pescarii avînd la dispoziție nu numai unelte, ci și vase speciale, care le-au înlocuit pe cele tradiționale. Piscicultorii și pescarii aprovizionează piețele cu importante cantități de pește proaspăt și conservat. O bună parte a peștelui este destinat industriilor de prelucrare a acestuia în sortimente variate.

Temeinicele cercetări ale lui Gr. Antipa asupra uneltelor folosite în pescuitul ocazional sau în cel intensiv au fost aprofundate cu migală și competență de M. Băcescu, în monografia etnozologică *Peștii, așa cum îi vede țaranul pescar român*, care a mai adăugat celor 520 de nume populare românești consemnate anterior, alte 500 de denumiri, pentru cele 175 specii care formează fauna piscicolă actuală a României, urmărind totodată răsîndirea și unelte folosite la pescuit ³⁷⁷.

VINĂTOAREA

Vinătoreea are tradiții îndelungate pe teritoriul patriei noastre, bogat în vînat în trecut, atît în zonele înalte, acoperite pînă nu demult de codri seculari, cit și în cele joase, unde abundau ierbivorele și răpitoare, păsările specifice stepelor, începînd cu dropiile și încheind cu potîrnichile, ca și cele de baltă, numeroase în stufărișurile din lunci, îndeosebi din lungul Dunării.

Vinatul a avut din vechime un dublu scop: de a obține prin practicareea lui carne și blănuri, iar pe de altă parte de apărare a semănăturilor și animalelor domestice contra sălbăticiunilor ierbivore sau omnivore ca *viezurile* (*Meles meles*), *mistrețul* (*Sus scrofa attila*) etc. și a celor carnivore sau omnivore ca *lupul* (*Canis lupus*), *vulpea* (*Vulpes vulpes*), *ursul* (*Ursus arctos*), *dîhorul* (*Putorius putorius*) etc.

³⁷⁶ Monografia geografică ..., p. 391—396.

³⁷⁷ M. Băcescu, *Peștii, așa cum îi vede țaranul român*, București, 1947, p. 200.

Pentru populațiile agricole-pastorale, practicarea vânătorii și perfecționarea mijloacelor de vînat au fost impulsionate mai mult de necesitatea apărării bunurilor, decît de cerințele pentru produsele acesteia. În zonele înalte, lupta contra sălbăticiunilor a fost mai susținută, atît împotriva celor ce prădau bruma de bucate semănate pe coaste, prin poieni, cît și contra celor care pîndeau ziua și noaptea animalele mari ori mici și păsările. Nevoia de apărare împotriva acestora a dus în primul rînd la apariția numeroaselor tipuri de capcane și curse.

Alături de speciile dăunătoare însă se numără speciile valoroase pentru carne, ca *cerbul* (*Cervus elaphus*), *căprioara* (*Capreolus capreolus*), *iepurele* (*Lepus europeus*), ori cele apreciate pentru blana lor, ca *jderul* (*Martes martes*), *vidra* (*Lutra lutra*), *rîsul* (*Lynx lynx*). De aceea vînatul s-a menținut ca ocupație secundară practică de bărbați în timpul iernii, cînd se restringeau alte munci. În acest anotimp urmărirea animalelor era facilitată de căderile de zăpadă, iar prinderea în curse și capcane de lipsa hranei. Vînatul abuziv din feudalism — nu numai la noi ci și în restul Europei — a dus la dispariția multor specii, ca *bourul* (*Bos primigenius*), *zimbrul* (*Bison bonasus*), *castorul* (*Castor fiber*); altele au devenit rarități, ca *rîsul* (*Lynx lynx*), *pisica sălbatică* (*Felis sylvestris*), *capra neagră* (*Rupicapra rupicapra*), *ursul* (*Ursus arctos*), sau sînt în curs de dispariție, ca *dropia* (*Otis tarda*), *cocoșul de mesteacăn* (*Lyrurus tetrix*), *spurcaciul* (*Otis tetrax*) etc.

În timp ce pentru unii vînătoria constituia o luptă contra sălbăticiunilor și un mijloc de completare a sărăcăcioaselor resurse de trai, pentru clasele conducătoare și exploatatoare vînatul era prilej de distracție; de petreceri, nu lipsit de riscuri. Așa, de pildă la o vînătoare în Maramureș, în anul 1199, calul regelui Emeric al Ungariei, alergînd cu iuțeală, a căzut împreună cu călărețul, căruia i-a rămas piciorul în scară, dar comitele Laurențiu i l-a scos, scăpîndu-l „de o moarte atît de rușinoasă și amară; și a fost rănit atît de rău de acel cal, încît în cele din urmă a suferit pierderea unei miini“; de aceea regele i-a dăruit niște pămînturi arătore și păduri³⁷⁸.

Produsele din vînat au fost incluse de timpuriu între obligațiile iobagilor față de stăpînii feudali. Într-un act de danie al regelui Bela la II-lea din 1138 către mănăstirea Dumis din Ungaria se spune că „în părțile Transilvaniei sînt oameni care trebuie să dea în fiecare an douăzeci de jderi, o sută de cingători și o piele de urs, precum și un corn de bour“³⁷⁹.

Importanța vînatului a sporit odată cu cerințele pentru haine sau garnituri din blănuri, purtate de nobilime și de negustorime.

În comerțul țărilor românești blănurile au constituit articole importante. Privilegiul comercial acordat de Alexandru cel Bun negustorilor din Lwow, în 1408, prevedea taxa de 1 groș pentru 100 piei de veveriță și 10 groși pentru 100 piei de vulpe. Pieile de jder, ca și caii moldovenеști mai

³⁷⁸ Documente, C. Transilvania, veac. XI, XII și XIII. I, București, 1951, p. 16—17.

³⁷⁹ Ibidem, p. 2—3.

buni, argintul și chiar ceara, se numărau printre monopolurile domniei³⁸⁰. Restricția comercializării lor a fost însă temporară, deoarece prin 1466 locuitorii unui sat dăruit mitropoliei din Roman duceau la Chilia și Cetatea Albă piei de jder și de veveriță etc.³⁸¹. La Cetatea Albă veneau în 1478 negustorii florentini de la Constantinopol ori din Pera, cu piper și cumpărau pentru sume mari, ca 2000 de galbeni, piei (3.000 bucăți)³⁸².

Privilegiul comercial acordat de Mircea cel Bătrîn negustorilor din Brașov în 1413 prevedea taxa de 1 ducat pentru o piele de cerb, 2 ducați pentru un cal cu povară de piei și cojoace, precum și alte taxe pentru *piei de fiară*, prin care se înțelegeau cele de veveriță, jder, vulpe, pisică sălbatică și iepure, după cum se precizează într-un document de mai târziu³⁸³.

Exportul blănurilor animalelor rare, cum erau risul, pisica sălbatică etc. s-a restrîns; în schimb a sporit exportul speciilor comune, cum au fost cele de vulpe, veveriță și chiar de iepure. Pe la 1782 în Muntenia se vinau anual cca 300.000 iepuri, iar în Moldova cca 200.000³⁸⁴.

Cea mai mare parte îi vinau țăranii, care se tocneau din vreme cu negustorii de piei de iepure, luînd prețul înainte pentru o parte din pieile ce se obligau să le procure. Uneori colecatorii nu le arvuneau, alteori țăranii nu-și respectau angajamentele; de aceea negustorii apelau la domni ca să le dea „cărți” pentru constrîngerea acestora de către ispravnicii județelor. Obiceiul țăranilor de a arvuni din vreme pieile este confirmat și de consulul englez Wilkinson, care, pe la 1820, constata că printre puținele articole libere la export erau pieile de iepure, din care se vindeau cca 500.000 bucăți pe an, cu 35 parale una, și că această marfă negustorii o cumpărau cu bani dați înainte țăranilor³⁸⁵.

În Transilvania, unde regimul feudal a fost mai sever și mai vitreg față de țărani, libertatea vînatului s-a restrîns de timpuriu, la insistențele nobilimii. Stăpînii moșiilor au obținut de la regele Vladislav al II-lea, în 1504, legea intitulată *Venatio et aucupium rusticis prohibitum*, care a constituit, timp de peste 300 de ani, codul juridic al regimului vînatului din Ardeal. Această lege prevede ca „nimeni să nu îndrăznească dintre iobagii și țăranii țării, a vîna în nici un chip și cu nici un mijloc la cerbi, căprioare, iepuri și porci mistreți, precum și la fazani și ierunci”. Se pretextează că „foarte mulți dintre țărani și iobagii prelaților, baronilor și ai celorlalți demnitari ai țării întrerup și părăsesc cultivarea viilor și a pămînturilor și se îndeletnicesc exclusiv cu vînatul și prinderea păsărilor, în așa măsură încît nu numai în zilele de lucru, duminicile și în celelalte sărbători ale sfinților, ci chiar și în ziua sfîntului Crăciun vinează, fără a se teme că păcătuiesc”³⁸⁶. Deși era oprit doar vînatul speciilor pentru carne, practic s-a interzis circulația vînatului țăranilor pe moșii, deoarece nu se putea dovedi că urmăreau numai speciile răpitoare. Majo-

³⁸⁰ N. Iorga, *Istoria comerțului românesc. Epoca veche*, București, 1925, p. 85.

³⁸¹ *Ibidem*, p. 161.

³⁸² *Ibidem*, p. 126.

³⁸³ *Ibidem*, p. 64—65.

³⁸⁴ G. Nedici, *Istoria vînatului*, București, 1940, p. 507.

³⁸⁵ *Ibidem*, p. 507.

³⁸⁶ *Ibidem*, p. 670.

ritatea acestora însă, mai ales în zonele muntoase, nu au renunțat la ocupație, deoarece cunoșteau toate cotloanele munților, ascunzișurile sălbăticiunilor, trecătorile și adăpătorile, modul de viață, ca și hrana lor preferată etc.

Pentru vînat țărani au folosit nu numai armele obișnuite de luptă, ci și numeroase unelte, cu construcție simplă, dar ingenioasă — cu care prindeau diferitele specii —, cum erau cursele, plasele, lațurile etc., în-trebuințate din timpuri străvechi. Folosirea acestor mijloace tradiționale este atestată de timpuriu la Rodna din ținutul Năsăudului, unul dintre cele mai bogate în vînat. Într-un document din 1292, în care se confirmă o înțelegere pentru diferite bunuri moștenite, se menționează între venituri și cele din munți, „din cursele fiarelor sau din orice alte folosințe ale pădurii”³⁸⁷.

Cu uneltele de vînătoare se prindeau mai ușor sălbăticiunile, deoarece se puneau mai multe, în diferite locuri, unde se știa că stau ori trec în căutarea hranei etc., iar vînătorul nu trebuia să aștepte în ger la pîndă, ci doar să le controleze din cînd în cînd, pentru a vedea dacă nu au prins ceva. Unele curse, cum au fost cele pentru vulpi, dihori și chiar pentru lupi, erau nelipsite în gospodăriile din zonele muntoase, pînă în timpuri apropiate. Uneltele tradiționale de vînat mai prezentau avantajul că erau confecționate de țărani sau de către meșterii locali și nu-i expuneau pe vînători atacului sălbăticiunilor, cum îi expuneau armele de luptă mai vechi, mai ales atunci cînd aceștia nu reușeau să le aplice lovituri mortale.

Armele de vînătoare au apărut și s-au perfecționat în timp, fiind folosite și în războaie. În evoluția lor o primă și îndelungată etapă s-a încheiat odată cu descoperirea și răspîndirea *armelor de foc cu praf de pușcă*. Arcurile, săgețile, sulile, lăncile, săbiile etc. le confecționau și fierarii obișnuiți, cînd ele aveau o construcție simplă, sau fierarii din satele specializate. La Chișcău, în Țara Bihariei, se făceau lănci și sulite „ungurești”, după cum se menționează într-un urbariu din 1600³⁸⁸.

Armele de foc au fost multă vreme scumpe, inaccesibile vînătorilor țărani, care mînuiau în schimb cu multă dibăcie armele tradiționale. Schițînd moravurile moldovenilor, Dimitrie Cantemir scria: „Arcul îl întind foarte bine; asemenea se pricep să poarte sulița; dar totdeauna au izbîndit mai mult cu spada. Numai vînătorii poartă puști, și moldovenii socotesc că e un lucru de ocară să folosească această unealtă împotriva dușmanului la care nu ajung nici prin meșteșugul războiului și nici prin vitejie”³⁸⁹.

Pentru prepararea prafului de pușcă Vlad Dracul cerea de la Brașov, în 1445, „silitră ca să facem praf și să-l așezăm în cetate”³⁹⁰. La 1475 este menționat Mihail, *silitrarul* domnului Moldovei³⁹¹. Mai tîrziu, prin secolul al XVIII-lea, silitra, cum se numește azotatul natural de sodiu, se ex-

³⁸⁷ *Documente*, C. Transilvania, XIII, v. II, București, 1952, p. 383.

³⁸⁸ D. Prodan, *Domeniul Beiușului la 1600*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj”, V, Cluj, 1962, p. 45.

³⁸⁹ D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*..., p. 299.

³⁹⁰ Șt. Olteanu, C. Șerban, *Meșteșugurile*..., p. 65.

³⁹¹ *Ibidem*, p. 67.

trăgea în cantități mari și se exporta la Constantinopol sau servea ca material de contrabandă în Polonia³⁹².

Pământul care conținea silitră, despre care Dimitrie Cantemir spune că „este peste tot, fiindcă toate câmpiile Moldovei au pământ negru și plin de nitriu”³⁹³, se punea în coșuri și în butoaie, care se așezau deasupra unui jgheab de lemn. Peste pământ se turna apă fierbinte, care dizolva silitra și astfel curgea prin jgheab într-o cadă, unde continua să fiarbă. În cadă se fixau bețe de lemn, pe care se depunea silitra. În cursul unei nopți silitra se depunea de grosimea unui deget³⁹⁴. Praful, preparat din azotat de sodiu (75 %), mangal (15 %) și sulf (10 %), s-a folosit multă vreme pentru aruncarea proiectilelor de tunuri și numai de pe la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea la armele de vânătoare, deoarece puștile vechi se încăreau greu, și uneori răneau doar unele sălbaticiuni, care se năpusteau asupra vânătorului și-l sfîșiau, dacă nu avea un loc de refugiu.

Pe lângă arme, la vânătoare s-au folosit și șoimii. Bogdan cel Chior, scrie Dimitrie Cantemir, s-a învoit să le dea turcilor „în fiecare an 4.000 de galbeni, 40 de cai și 24 de șoimi, dar nu ca tribut, ci numai ca semn de închinare”³⁹⁵.

Șoimii îi prindeau tot abili vânători țărani din zonele muntoase. Moșnenii din Ponoarele-Mehedinți, scrie I. Ionescu, își duceau mai demult puii de șoim la domnie, care pentru acest serviciu îi apăra de toate dările. Lângă sat se află o stîncă „renumită din vechime pentru culcușul șoimilor ce se afla în fundul ei, la o adîncime considerabilă”.

Vinătoreea puilor era foarte periculoasă: „Omul trebuia să se bage în fundul stîncii legat de o funie ce o țineau alți oameni, care coborau și ridicau pe îndrăznețul vînător. Dar pentru ca să se ducă omul la culcușul șoimilor trebuia să pîndească timpul cînd șoimii cei mari erau afară, duși după mîncare; căci de cumva găseau omul în fundul stîncii, nu mai scăpa de dinșii cu viață, îl băteau cu aripile și-l omorau cu ghearele și cu pliscurile. Vînătorii cunoscînd istoria vieții și a deprinderilor șoimilor, se duceau la timp, se băgau în stîncă și scoteau puii de șoim pe care îi duceau la Domnie neînvățați și cite odată și învățați cu ascultarea, adică a se duce cînd li se da drumul după paseri, a le prinde și a le aduce la stăpînul lor, dîndu-i odată cu vînatul și gheara spre a o pune iarăși în lanț”³⁹⁶. Un sat de vînători cu peste 100 de gospodării menționează și Dimitrie Cantemir în munții Moldovei, lângă Piatra: „La vreme de război, trebuie să stea în preajma domnului, în tabără; iar la vreme de pace, ei se îndeletnicesc cu vînătoreea, și aduc la curte tot felul de fiare: cerbi, zimbri, oi sălbatice și orice fel de fiare care cutreieră pădurile, parte vii pentru plăcerea domnului, parte ucise pentru masa domnească, pentru care muncă sînt slobozi de dări. Pentru pulbere și plumbi dobîndesc leafă deosebită”³⁹⁷.

³⁹² Ibidem, p. 160.

³⁹³ D. Cantemir, *Descrierea Moldovei* ... p. 50.

³⁹⁴ St. Olteanu, C. Șerban, *Meșteșugurile* ... p. 160—161.

³⁹⁵ D. Cantemir, *Descrierea Moldovei* ... p. 199.

³⁹⁶ I. Ionescu, *Agricultura* ... Mehedinți, p. 96—97.

³⁹⁷ D. Cantemir, *Descrierea Moldovei* ... p. 164.

Speciile mai valoroase s-au împuținat, pe de o parte, în urma despăduririlor și a extinderii terenurilor arabile, iar pe de altă parte datorită înmulțirii vânătorilor și perfecționării armelor; de aceea s-a impus reglementarea vînatului. În Transilvania vînatul s-a reglementat pe la mijlocul secolului trecut, stabilindu-se, prin decrete: epoci de ocrotire (1853), introducerea permisului de port-armă (1851) și a permisului de vînațoare (1854)³⁹⁸. În Țara Românească și Moldova vînatul s-a reglementat mai tîrziu. În anul 1886 s-a întocmit în România proiectul pentru *Legea poliției vînatului*, votată și promulgată abia în 1891. Înainte de punerea în aplicare a acestei legi, vînațoarea se practica fără nici o restricție³⁹⁹.

În felul acesta vînatul valoros s-a împuținat, iar unele specii au dispărut. Pe unele le-au ocrotit legile ulterioare prin care s-a reglementat vînatul, iar în zilele noastre amplele măsuri pentru ocrotirea naturii.

Uneltele tradiționale pentru vînațoare sînt rarități etnografice, păstrate izolat și în amintirea vânătorilor bătrîni. Ele au fost puțin cercetate. De aceea, în lipsa datelor asupra tipologiei și răspîndirii lor, ne vom limita la prezentarea clasificării lui R. Vuia, întregind-o cu tipurile și variantele mai importante semnalate ulterior. Uneltele tradiționale folosite pentru vînat se împart în: *lațuri*, *curse* și *unelte improvizate*.

Lațurile aveau legătura obișnuită, comună, făcută în așa fel încît să strîngă cît mai repede în ele vînatul, sau numai anumite părți ale corpului acestuia. Dimensiunile și chiar fibrele din care se confecționau erau diferite, pe alocuri fiind folosite lațuri din sîrmă, ca să nu le poată roade sau rupe animalele prinse în ele. Mai frecvente au fost lațurile mici, întrebuițate pentru prinsul păsărilor. S-au întrebuițat și lațuri mai mari și mai rezistente, pentru animale. După modul de acționare se distingeau *lațuri simple*, ancorate în locuri de trecere, și *lațuri cu arc*, din nuiiele elastice sau din tulpinile copacilor tineri, îndoite în acest scop, care se strîngeau mai repede și uneori ridicau vînatul de la sol, ca să nu scape din ele⁴⁰⁰.

S-au utilizat *lațuri fără momeală* și *lațuri cu momeală*. Lațurile fără momeală aveau o legătură simplă și se puneau în gura vizuinilor, la trecători și pe potecile strîmte, frecventate de vînat, trădate de urmele acestuia. Ele se strîngeau în jurul gîtului animalelor, mai rar a picioarelor. Se foloseau și la vînațoriile domnești, după cum relatează Dimitrie Cantemir, cînd erau adunați mii de săteni, care intrau în păduri și goneau fiarele: „Dinspre cîmpie, de toate laturile pădurilor, stau la pîndă vînațorii, parte dintre ei cu ciini de vînațoare, parte cu lațuri, și în chipul acesta, fiarele gonite de strigătele țaranilor sînt prinse fără osteneală”⁴⁰¹. Lațurile cu momeală erau mai frecvente și mai eficace, deoarece în ele se pu-

³⁹⁸ G. Nedici, *op. cit.* p. 685.

³⁹⁹ E. C. Gheorghiu, *Conferința asupra stîrpirii fiarelor stricătoare și braconajului în România*, București, 1900, p. 6—7.

⁴⁰⁰ R. Vuia, *Vînațoarea și curse țărănești din Țara Hațegului și Regiunea Pădurenilor*, în „Carpați”, XI, nr. 12, Cluj, 1943; Gunda Béla, *Vadfogó hurkok a Keleti-Kárpátokban*, în „Etnographica Carpathica” Budapest, 1966, p. 136—204; I. Dihor, *Capcane din lemn folosite la vînațoare în Clisura Dunării*, în „RM”, V, nr. 4, București, 1968, p. 311—315.

⁴⁰¹ D. Cantemir, *Descrierea Moldovei...*, p. 177.

Planșa 31 Stupină cu coșnițe vechi (Foto A. Badea).

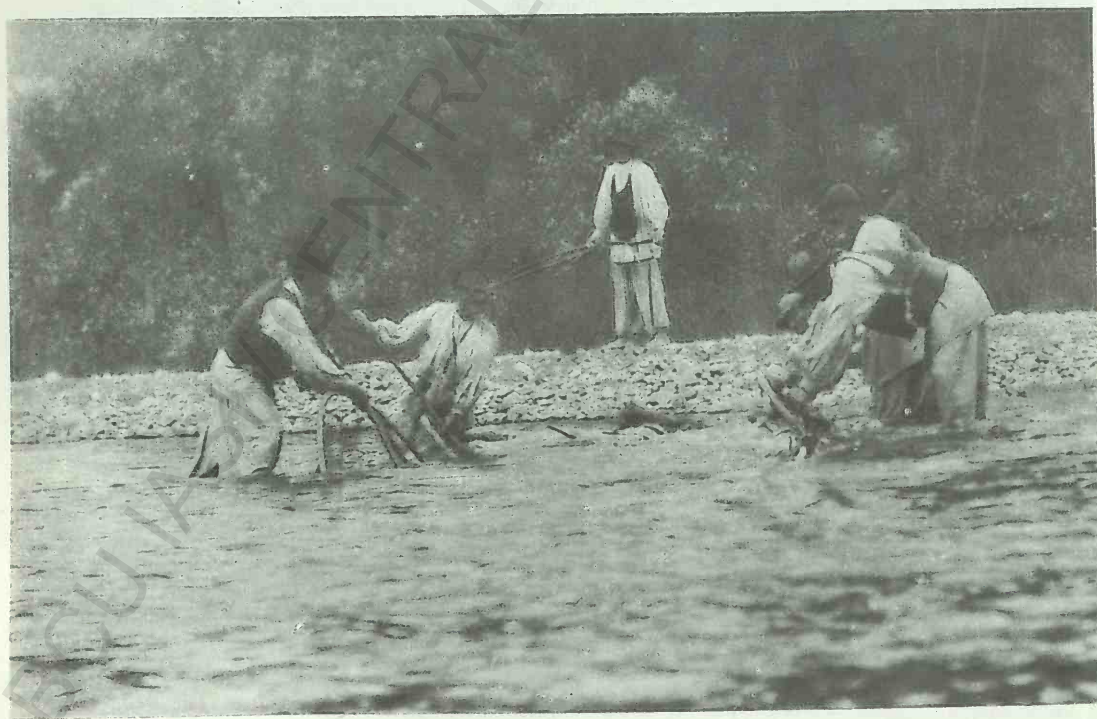
Stupina de coșnițe (Bogdan)

Planșa 32 La vinătoare de albine (Foto A. Badea).

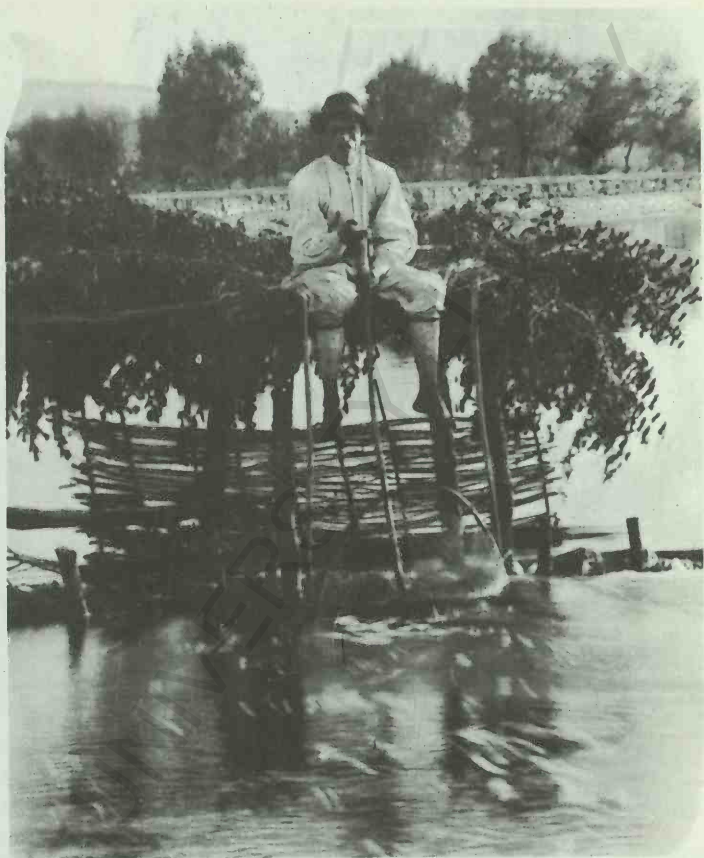
Planșa 33 Pescuit pe catalige, cu ostia (Foto A. Badea).

Planșa 34 Pescuitul cu sacul și valul de lemn (Fototeca METC).

Planșa 35

Pescuitul cu sacul, de pe un pă-
tul (Fototeca METC).

Planșa 36 Pescuitul cu crisnicul (Fototeca METC).

Planşa 37

La cules de zmeură.

Planşa 38 La cules de plante medicinale.

nea hrana preferată a speciilor care se vînau, pe care acestea o adulmecau de departe. Aceste lațuri erau întregite cu dispozitive care le strîngeau atunci cînd animalele mușcau din momeală.

Cursele, a căror vechime este atestată și de numele lor autohton, dacic, au fost uneltele tradiționale cele mai frecvente și mai eficace folosite pentru vînat. Ele s-au numit local și *capcane*, nume adoptat în unele zone pentru anumite tipuri funcționale, îndeosebi cele în care cădeau animalele și nu mai puteau ieși ⁴⁰².

R. Vuia distinge: (1) *curse care prind vînatul prin căderea unui capac*, (2) *curse care strivesc vînatul prin greutatea lor*, (3) *curse care prind vînatul ieșind din vizuină*, (4) *curse care prind vînatul de picior sau de cap*, (5) *curse cu momeală vie*, (6) *gropi sau capcane în care cade vînatul*, pe lângă care se impun, ca al 7-lea tip, *cursele cu laț*.

(1). *Cursele care prindeau vînatul prin căderea unui capac* se confecționau pe loc din copaci scorburoși, tăiați cu secura sau fierăstrăul la cca 1,50 m înălțime. Ele se mai făceau din butuci scorburoși, secționati; și astfel se puteau pune în calea vînatului. Într-o parte, marginea cursei era mai înaltă, ca să sprijine capacul format dintr-o lespede de piatră sau dintr-un dog de lemn cu o piatră deasupra (fig. 35). Capacul era susținut de un *popic* cu crăcan, pe care se așeza momeala, ori un *popic* sau *furcă cu momeală* și un suport, cum aveau știubeiele de prins jderi, mîțe sălbatice etc., folosite în Țara Hațegului ⁴⁰³.

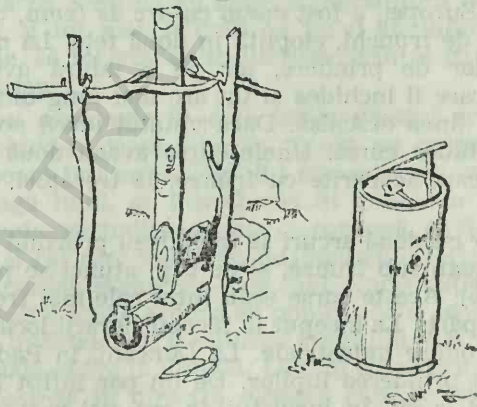

Fig. 35. „Diob“ pentru prins jderi și cursă din butuc cu capac.

(2) *Cursele care striveau vînatul prin greutatea lor*, sau *cursele în formă de jug*, erau alcătuite din două lemne orizontale, unul fix, în partea inferioară, și unul mobil, în partea superioară, cu prinsori potrivite în doi copaci alăturați. Între ele se introducea un *popic* cu crăcan, în care se

⁴⁰² R. Vuia, *Vînătoarea* ... p. 5; I. Dihor, *Capcane din lemn* ... p. 311—315.

⁴⁰³ R. Vuia, *Vînătoarea* ... p. 5.

aseza momeala. Când animalul mușca din momeală, popicul sărea, iar lemnul de sus cădea peste el, fiind apăsător uneori și de greutate, la vînatul mai mare. În zonele muntoase, unii amenajau astfel de curse în spărturile gardurilor, pe unde intrau mistreții să strice porumbul ori cartofii, de mai prindeau cîte un șoldan. Pentru ierbivore se puneau de-o parte a cursei, care se îngrădea, un bulgăr de sare pe un suport la înălțimea jugului. Înținzîndu-se la ea, animalul atinge popicul iar lemnul cădea de sus, prinzîndu-i gîtul sub el ⁴⁰⁴.

(3) *Cursele care prindeau vînatul ieșind din vizuină* se foloseau mai ales la vînatul vulpilor și a *jderului de piatră* (Martes foina). Se căuta un butuc scorbuos potrivit vizuinei și animalului, lung de 75—100 cm., în capătul căruia se făcea dispozitivul de prindere, iar celălalt capăt se introducea în vizuină și se fixa cu pietre. Dispozitivul de prindere era format dintr-un *mai* vertical, o bucată de lemn tare, greu, ascuțită și cresată în partea de jos, care avea înspre capătul exterior al butucului un locaș de cădere, de strivire. În gura butucului se introducea un lemn cu crăcan, crestat în partea de sus, ca să țină o limbă orizontală, avînd celălalt capăt introdus într-o creștătură a maiului, ușor sprijinit vertical de un cadru improvizat. Animalul care încerca să iasă prin *butură*, *butoară*, *diob* etc., atinge cu botul crăcana, care scăpa limba orizontală ce ținea maiul în sus, iar acesta cădea, strivindu-l. Variantele mai evoluat erau confecționate din scînduri ⁴⁰⁵.

(4) *Cursele care prindeau vînatul de picior sau de cap* erau acționate de arcuri care le strîngeau. Tipul mai vechi și mai răspîndit nu numai la noi, ci și în restul Europei, a fost *cursa cu arc de lemn*, confecționată dintr-o bucată groasă de trunchi, cioplită în două fețe. La mijlocul ei era un locaș dreptunghiular de prindere, iar pe o latură avea un locaș mai larg, cu un capac care îl închidea și un arc mai lung dintr-o nuia elastică și un popic care o ținea deschisă. Dacă vînatul lovea popicul cu piciorul, acesta sărea și închidea cursa. Unele curse aveau două căpăcele și două arcuri. Ele se puneau, acoperite cu frunze, la trecători, pe potecile vînatului etc.

Cursele de fier cu două arcuri se închideau prinzînd vînatul de picior, atunci cînd se puneau sub frunze, și de cap, atunci se puneau momeala la mijlocul lor (fig. 36). Aceste curse erau între cele mai frecvente nu numai la noi, ci și în alte părți. La început le făceau fierarii locali; apoi au apărut și în comerț, ca produse industriale. La Luncani, în Pădureni, se puneau cîte 4 curse pentru prinderea lupilor. De un par înfipt în pămînt se lega un miel cu clopoțel la gît. În jurul lui, la cca doi pași, se așezau 4 curse de fier. Lupii, atrași de clinchetul clopoțelului și de mirosul mielului, se prindeau uneori cîte 2—3 în cursă ⁴⁰⁶.

(5) *Cursele cu momeală vie* atrăgeau vînatul prin diferite animale care se închideau în ele, în așa fel încît să nu poată fi atinse de acesta. Construcția lor era diferită. Unele erau ca niște lădițe dreptunghiulare din

⁴⁰⁴ R. Vuia, *Vinătoria* ... p. 5—6; I. Dihor, *Capcane de lemn* ... p. 312—313.

⁴⁰⁵ R. Vuia, *Vinătoria* ... p. 5—6; I. Dihor, *Capcane de lemn* ... p. 313—315.

⁴⁰⁶ R. Vuia, *Vinătoria* ... p. 7—10.

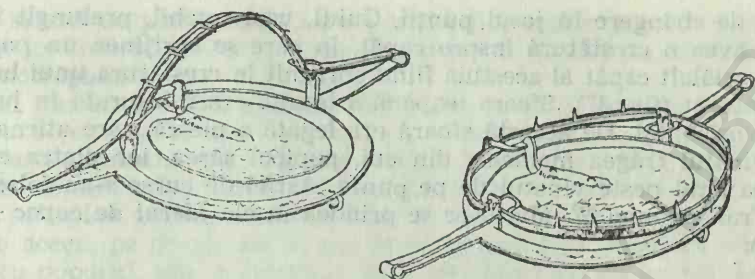

Fig. 36. Cursă de fier cu arcuri (MECL).

scinduri, împărțite în două sau trei încăperi. Într-o despărțitură se punea animalul, iar cealaltă era deschisă și se oferea ca ușiță spre el. Ușița se închidea când vînatul atinge o pîrghie interioară, de care era legată ața ce ținea capacul deschis.

În Pădureni, pentru prinsul vulpilor se folosea o tolă rotundă cu pereți dubli din scinduri și două ușițe cu deschiderea spre interior. Deasupra tablei se așeza o lădiță cu un cocoș. Vulpea, atrasă de cîntecul cocoșului, intra în tolă și, învîrtindu-se să dea de cocoș, închidea ușițele, mai late decît intrarea ⁴⁰⁷.

Pentru lupi se făceau în multe părți *staule din nuiele*. Într-un mic staul rotund din nuiele, îngrădite pe pari, se introducea o oaie sau un noatin. În continuarea acestuia se făcea o îngrăditură în spirală, mai largă înspre exterior și tot mai strîmtă în jurul staulului, în așa fel încît lupul, atras de oaie, să încerce să se furișeze printre garduri și să nu mai poată ieși din strîmtoare.

(6) *Gropile sau capcanele în care cădea vînatul* erau între cele mai vechi și mai răspîndite: gropi simple, făcute pe poteci, trecători, gropi adînci, ca să nu poată ieși animalele din ele, mascate cu crengi și frunze. Uneori, ca să atragă lupii, se introducea în groapă o oaie, căreia lupul nu-i putea face nimic, vîzîndu-se prins în capcană. (Alături de lup și oaie se trezeau uneori și cei care mergeau noaptea cu diferite treburi pe potecile pe care se amenajau asemenea capcane). Unele capcane aveau o construcție mai complicată. Peste groapă se puneau două lese din nuiele, fixate pe un sul, care se învîrtea sub greutatea vînatului, dar revenea în poziția inițială după ce prada cădea în groapă. Lateral ele aveau garduri mai scurte sau mai lungi, deschise în direcția dinspre care se *hăitua* vînatul spre ele ⁴⁰⁸.

(7). *Cursele cu laț*, frecvente și în alte țări, s-au utilizat mai ales în Maramureș, Oaș, Lăpuș etc. Pe o punte orizontală, oferită de o creangă sau făcută dintr-o bucată de lemn, prinsă cu cuie de lemn de un trunchi, se punea momeala de carne în vîrfurile unui cui mai lung, la care vînatul ajungea numai introducîndu-și capul într-un laț simplu, care avea un dis-

⁴⁰⁷ Ibidem, p. 6—7.⁴⁰⁸ Ibidem, p. 8—10.

pozitiv de strângere în josul punții. Cuiul, ușor, mobil, prelungit în josul punții, avea o creștătură înspre capăt, în care se sprijinea un popic orizontal, celălalt capăt al acestuia fiind sprijinit în creștătura unui braț vertical alăturat (fig. 37). Sfoara țeapănă a latului era înfășurată în jurul popicului orizontal. De această sfoară era legată o piatră, care atârna în jos. Când vînatul trăgea momeala din cui, popicul sărea, iar piatra cădea și strîngea latul peste vînatul de pe punte. Astfel de curse s-au folosit și în estul Transilvaniei ⁴⁰⁹. Mai ușor se prindea în ele *jderul de copac* (Martes martes).

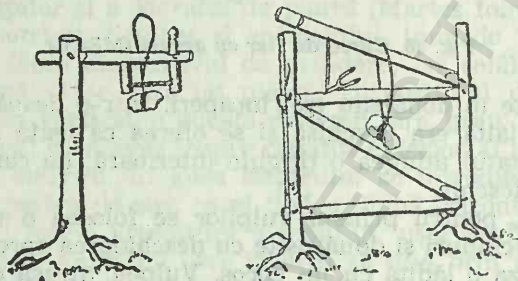

Fig. 37. Curse cu laț (METC).

Uneltele de vînat improvizate s-au folosit local; ele constituiau diferite variante de trecere între tipurile mai frecvente sau erau unelte de prins, folosite la pescuit, adaptate și pentru vînat, cum a fost *civigul*, folosit în satele din Clisura Dunării ⁴¹⁰. Tipologia lor locală se stabilește numai din amintire bătrînilor, deoarece ele nu se mai folosesc de multă vreme.

CULESUL DIN NATURĂ

Specii utile pentru modul tradițional de trai al oamenilor a oferit nu numai fauna, ci și flora, numeroase plante spontane fiind întrebuințate în alimentație, la vopsit, în medicina populară etc. ⁴¹¹. Din fondul original al limbii române provin nu numai denumirile majorității plantelor cultivate, ci și ale multor specii spontane.

Din limba geto-dacilor s-au moștenit termeni etnobotanici importanți ca: *brad*, *brîndușă*, *brusture*, *curpen*, *mazăre*, *spînz*, *copac*, *ghimpe*, *mușure*, *păstaie*, *sîmbure* și *strugure*.

⁴⁰⁹ Gunda Béla, op. cit. p. 184.

⁴¹⁰ I. Dihor, *Capcane de lemn*... p. 311—312.

⁴¹¹ S. Fl. Marian, *Chromatică poporului român*, București, 1884; N. Barzeanu, *Boiangeria populară*, în „Bulet. Soc. de științe”, XIII, nr. 3—4, București, 1904, p. 257—268; I. Morariu, *Boiangeria populară*, în „Bulet. Soc. de științe”, XIII, p. 178—208; G. P. Slavina, *Memoriu despre chromatica română sau boiangeria casnică la sîtencele române*, în „Bulet. Soc. de științe”, XIII, p. 268—286; D. E. Rîzescu, *Văpsitul popular*, în „Bulet. Soc. de științe”, XIII, p. 209—225.

O seamă de plante utile au denumiri de origine greacă, dintre care menționăm: *murul*, *smeura*, *cicoarea*, *cîntaura ciunăfaia*, *păpădia*, *busuiocul*, *mătrăguna* etc.

Mai numeroase sînt plantele avînd denumiri de origine latină, începînd cu copacii și arbuștii pădurilor: *alunul*, *arțarul*, *cornul*, *carpenul*, *cerul*, *fagul*, *frasinul*, *pinul*, *plopul*, *salcia*, *socul*, *teiul*, *zada* etc. Din acest fond de termeni fac parte principalele plante medicinale ca: *gînfura*, *menta*, *patlagina*, *salvia*, *sunătoare*, *urzica* etc.

De aceea, pe drept cuvînt se spune că botanica populară s-a născut odată cu poporul, care a moștenit de la strămoșii săi nu numai denumirile speciilor mai importante, ci, desigur, și o parte din bogatele cunoștințe și credințe asupra întrebuițării lor.

La principalele specii oamenii au intuit proprietățile lor curative din timpuri preistorice și le-au transmis din generație în generație, așa cum s-au păstrat și cele în legătură cu cultivarea cerealelor, plantelor textile și oleaginoase, pomilor fructiferi, viței de vie etc.

Culesul din natură a speciilor spontane utile a constituit, pînă nu demult, o ocupație secundară, deoarece aceste plante întregiau sărăcăcioasele resurse alimentare, ofereau, prin marea diversitate a principiilor active ce le conțineau, leacurile de bază în medicina populară și coloranții naturali cu care s-au înfrumusețat, la un înalt nivel artistic, textilele de casă și principalele piese de îmbrăcăminte. De asemenea ele au furnizat oamenilor alte variate materii prime, produse etc. Vom menționa întrebuițările lor mai importante.

Plantele alimentare spontane. O seamă de plante comune au constituit un important supliment de hrană pentru populația sătească. Mai căutate au fost cele care suplineau, prin dezvoltarea timpurie și prin conținutul lor în vitamine, insuficiența și valoarea nutritivă scăzută a resurselor alimentare din primăvară, pînă la dezvoltarea celor cultivate. Dintre acestea, importante au fost *urzica* (*Urtica dioica* L.), *loboda* (*Atriplex hortensis* L.), *sălățica* (*Ranunculus ficaria* L.), *măcrișul* (*Rumex acetosa* L.), *stevia* (*Rumex patientia* L.), *purul* (*Allium vionale* L.), etc.

Foarte căutate erau nu numai aceste plante, din care se preparau diferite mîncăruri, ci și cele care se consumau crude, începînd cu bulbii sau rizomii bogați în amidon de *baraboi* (*Chaerophyllum bulbosum* L.), *feriguță* (*Polypodium vulgare* L.) *napi porcești* (*Helianthus tuberosus* L.) și continuînd cu frunzele acrișoare de *măcrișul-iepurelui* (*Oxalis acetosella* L.), *dracilă* (*Berberis vulgaris* L.) apoi cu lăstarii cruzi de *măcriș*, *brăbin* sau *racameși* (*Bunias orientalis* L.), *urechea porcului* (*Salvia austriaca* Jacq.).

Odată cu dezvoltarea culturilor se restringea și numărul plantelor spontane folosite în alimentație, fără a înceta însă culesul lor ca hrană suplimentară. Foarte căutați au fost *bureții*, începînd din primăvară pînă toamna: *bureții de spin* (*Tricholoma georgii* Quél.), *bureții de prun* (*Cliptopilus prunulus* Quél.), apoi *bureții de rouă* (*Coprinus micaceus* Fr.), *ciuperca de cîmp* (*Psaliota campestris* Quél.), *minătărcile* (*Boletus edulis* Fr. ex Bull.), *bureții iuți* (*Lactarius piperatus* Fr.), *rișcovii* (*Lactarius deliciosus* Fr.), *sbirciogul* (*Morchella esculenta* Pers.), *gălbiorii* (*Cantharellus ci-*

barius Fr.), *bureții de mesteacăn* (*Cortinarius cinnamomeus* Fr.) etc.

Copiii îi învățau de mici, însoțindu-și părinții la culesul lor; apoi erau trimiși singuri după ei, mai ales în zilele de post. Unii bureți se foloseau cruzi, alții se puneau pe jeratic și se găteau, iar atunci când se culegeau în cantități mai mari, o parte se uscau, iar altă parte se murau pentru iarnă. *Cimbrisorul de câmp* (*Thymus serpyllum* L.), a fost un condiment apreciat în multe zone, ca și *chimenul* (*Carum carvi* L.), folosit în mod curent în alimentație în multe zone.

Mult așteptată era coacerea succesivă a fructelor comestibile atât în zonele joase, cât și în cele muntoase, unde natura era mai darnică în această privință. Seria lor începea cu *fragii de câmp* (*Fragaria viridis* Duch.), *fragii de pădure* (*Fragaria vesca* L.), se continua cu *zmeura* (*Rubus idaeus* L.) și *murele* (*Rubus caesius* L.), cu *afinele* și *merișoarele* (*Vaccinium myrtillus* L. și *V. vitis-idaea* L.) și *coacăzele* sau *agrișele* (*Ribes grossularia* L.) (fig. 38, pl. 37). *Alunele* au fost peste tot bucuria copiilor.

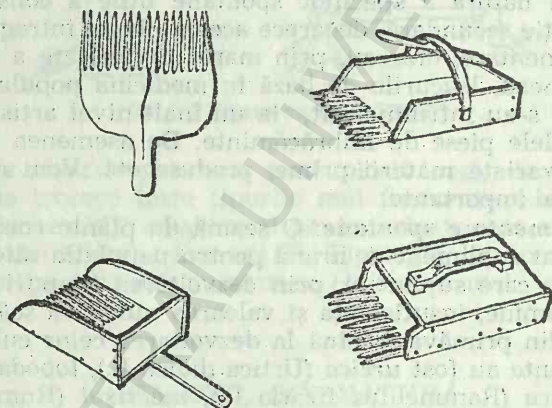

Fig. 38. Piepteni pentru cules afine.

S-au mai consumat fructele cu gust dulceag ale *păducelului* (*Crataegus monogyna* Jacq.) și cele acrișoare ale *porumbarului* (*Prunus spinosa* L.) numai după ce cădea bruma, când se mai îmbunau. Aceștia li se adăugau fructele pomilor pădureți (cireși, meri, peri), mai numeroși în trecut, deoarece erau ocrotiți prin grădini, finețe, margini de pădure, suplinind adeseori lipsa celor cultivați. Merele și perele pădureților au fost întrebuințate pentru prepararea cidrului și a oțetului, nelipsit în trecut din gospodărie, iar cireșele, acolo unde erau în cantități mai mari, se foloseau pentru prepararea țuicii. Renumită era țuica preparată în satele din bazinul superior al Crișului Alb, foarte solicitată și prețuită la „tîrgul de fete” de pe Muntele Găina.

Coloranții vegetali. Portul popular, ca și textilele de casă, prezintă aproape în toate zonele o mare bogăție artistică. Din veacuri, în ornamentica produselor textile frumosul este exprimat nu numai în motive

decorative, ci și în culori. De la vîrstele simple, în care negrul alternează cu roșul, pe fondul alb al măsuritelor, tindeielor, fetelor de pernă, s-a ajuns la o gamă bogată de motive și culori, în scoarțele din Oltenia, Maramureș, Moldova, Banat, Bucovina etc.

Culorile estompate ale pieselor mai vechi s-au preparat din plante, întrebuințate în mod curent pentru vopsit. În zilele noastre se mai mențin în folosință doar cîteva, pentru negru.

În trecut, femeile își procurau din timp plantele necesare pentru vopsit. Vopsitul nu era o treabă ușoară. De aceea prin sate se aflau femei iscusite în vopsitul cu buruieni, la care apelau cele care nu cunoșteau meșteșugul, ca să nu strice firele sau materialele.

Plantele, culese în timpul cînd părțile întrebuințate erau mai bine dezvoltate, se uscau și se păstrau în locuri ferite de umezeală, fum și praf, de obicei în săculețe de pînză. Scoarțele și rădăcinile se culegeau primăvara și toamna. Culegerea părților aeriene — tulpini florifere, ramuri, frunze, flori, fructe — se făcea la maturitatea lor. Ca să nu se amîne culegerea, unele erau legate de termene tradiționale, spunîndu-se că după aceea „nu-s mai bune“. Unele specii se foloseau crude și se recoltau doar atunci cînd se vopsea.

Anumite culori se obțineau prin procedee simple, dintr-o specie sau mai multe, cum era negrul și roșul obișnuit, predominante în cromatica populară. Prin amestec și proporționare diferită se obțineau mai multe nuanțe de roșu (deschis, închis, întunecat, cîreșiu, vișiniu, aprins etc.), de galben (curat, limoniu, ceriu, aprins etc.). Pentru negru, culoare puțin pretențioasă, au fost consemnate cca 50 de rețete, preparate din numeroase plante. Din variate specii s-au preparat și coloranți pentru roșu ca: *măr, măr și borș, măr și sovîrf* (*Origanum vulgare* L.), *măr, sovîrf și cenușă, măr, sovîrf și corn, sovîrf, corn și cimbrîșor de cîmp, prun și sovîrf, prun, sovîrf și cimbrîșor, arin și sovîrf, măr și arin, prun și arin, arin, prun și sovîrf, arin și mesteacăn, roibă* (*Rubia tinctorum*) etc.

Obișnuit plantele sau numai anumite părți ale acestora se fierbeau pînă cedau colorantul; apoi se adăuga piatră acră, iar după ce aceasta se topea se introduceau firele sau materialele.

Ca să se întărească sau să se fixeze mai bine culorile, mai demult se folosea borșul, urina sau usucul obținut prin spălarea linii etc.

Unele plante, frunze sau flori se puneau să se macereze, să *dospească*, trei sau mai multe zile, la vopsit folosindu-se zeama colorată obținută. Din sovîrf amestecat cu pădureț acru, se făceau așa-numitele *flori dulci*, după trei zile. Unele femei le puneau într-o puțină și le țineau pînă începeau să putrezească, numindu-le *flori vechi, flori acre* sau *flori putrede*.

Meșteșugul vopsitului, vechi și important, a fost părăsit odată cu dezvoltarea industriei și a comerțului coloranților chimici. Cromatica textilelor de casă, ca și a pieselor de port, s-a îmbogățit, dar culorile vii, contrastante, au luat locul celor estompate, discret nuanțate, calde, obținute cu mîgală din plante ⁴¹².

⁴¹² S. Fl. Marian, *Chromatica poporului român*

Plantele medicinale. Natura a fost pînă nu demult cel mai important furnizor de leacuri, iar *doftorii* satelor au fost îndeosebi femeile mai în vîrstă. „Medicina — scria N. Iorga — venea pe vremuri la noi să lecuiască pe Domni întîi — fiindcă medicina a plecat de a Domni, a trecut pe la boieri fără să fi ajuns la țărani și, cînd va ajunge acolo, atunci va fi perioada cea mai importantă din istoria medicinei la noi, atunci se va porni o eră nouă”⁴¹³.

În zilele noastre, satele beneficiază din plin de serviciile medicilor și ale personalului sanitar de la dispensare și case de nașteri. Leacurile „bă-bești” sînt, în cea mai mare parte, de domeniul trecutului. Se mai folosesc plante medicinale comune în afecțiunile mai ușoare, mai frecvente; dar cînd boala persistă și se agravează, se apelează la medici, nu la doftoroaie, ca în trecut nu prea îndepărtat. Dealtfel numai ici-colo mai supraviețuiește cîte o babă care mai știe leacurile tradiționale, preparate din plante.

Medicina populară a acumulat, de-a lungul veacurilor, cunoștințe numeroase cu privire la boli și la vindecarea lor cu leacuri vegetale. Dealtfel, atît în medicina rațională (iatrosafia), din care s-a dezvoltat medicina științifică, cît și în medicina populară, pe care s-a fundamentat, plantele au fost și au rămas leacurile mai importante și mai accesibile maselor. Medicina științifică s-a dezvoltat odată cu botanica, ambele fiind apanajul medicilor botaniști ai antichității. O bună parte din cunoștințele acestora aparțineau fondului străvechi al tradițiilor populare.

Numărul leacurilor vegetale folosite în medicina populară românească a sporit de-a lungul veacurilor. Îmbogățirea cunoștințelor era impusă de cerințele imperioase de a alina suferințele bolnavilor. Se încercau rețetele casnice comune, apoi se apela la persoane mai pricepute.

În fiecare sat erau 2—3 femei la care se recurgea cînd leacurile obișnuite nu ameliorau boala. Acestea știau leacuri pentru... toate bolile. Cunoștințele le moșteneau și le transmiteau altor femei, care manifestau interes mai mare pentru ele. Păstrătoarele acestor cunoștințe erau, de obicei, femei mai sărace. Cele mai multe strîngeau la timp leacurile vegetale, ca să le poată da celor bolnavi. Mai demult, plantele comune, folosite atît la oameni, cît și la animale, se găseau aproape în toate casele (pl. 38).

În cercurile medicale din multe țări s-a menținut interesul pentru etnoiatrie, nu numai din punct de vedere etnobotanic, ci și din considerente reale, practice. „Ne dăm seama — scria V. L. Bologa — că spre folosul medicinei noastre savante, putem găsi în etnoiatrie elemente utile nu numai pentru gîndirea noastră medicală, ci chiar și pentru practica noastră”⁴¹⁴.

Plantele folosite în medicina populară se împart în: *droguri oficinale*, *droguri neoficinale* și *droguri empirice*.

Drogurile vegetale oficinale sînt cele mai importante și mai eficace plante medicinale, general întrebuințate în aria europeană.

⁴¹³ N. Iorga, *Medici și medicina în trecutul românesc*, în *Istoria românilor în chipuri și icoane*, Craiova, 1921, p. 314.

⁴¹⁴ L. V. Bologa, *Etnoiatrie-iatrosafia*, în *Despre medicina populară românească*, București, 1970, p. 9—15.

Mai numeroase sînt drogurile vegetale neoficinale, cu proprietăți curative cunoscute, la multe specii, încă din antichitate, de cînd sînt folosite. Unele au fost popularizate prin manuscrise, cărți de leacuri populare, cum este cazul plantelor exotice, aromatice, condimentare etc., iar în timpuri mai apropiate prin lucrările privitoare la plantele medicinale. Cele empirice au avut întrebuintări locale, în majoritatea cazurilor. Unele sînt supraviețuiri străvechi, prin restrîngerea folosirii lor, altele descoperiri locale.

Cercetările privitoare la bogatele tradiții ale medicinei populare în utilizarea drogurilor vegetale s-au împlinit în ultimul secol cu studiile asupra valorii lor terapeutice și a ameliorării celor cultivate.

În zilele noastre, aceste tradiții sînt continuate de numeroasele colective, „care studiază răspîndirea plantelor medicinale în flora spontană, măsurile agrotehnice în vederea introducerii lor în cultură, crearea de soiuri, compoziția chimică, acțiunea farmaco-dinamică și valoarea terapeutică a plantelor medicinale și aromatice din țara noastră”⁴¹⁵.

Cunoștințele și practicile tradiționale păstrate prin sate prezintă interes larg și în cercurile științifice din străinătate, cea mai mare parte a acestora fiind moșteniri străvechi, nu leacuri învățate din manuscrise sau cărți, deoarece marea majoritate a păstrătorilor n-au știut carte, trăind în sate izolate, departe de lumea învățată. Unele femei știau sute de plante.

Cunoștințele etnobotanice ale poporului român însumează, după cum a arătat eruditul botanist Al. Borza, 2095 specii, cu peste 11.000 nume de plante, din care peste 850 specii întrebuintate efectiv, în alimentație, în medicina populară, la vopsit, ca și în ocupațiile meșteșugărești tradiționale etc.⁴¹⁶.

Nu sînt lipsite de interes nici numeroasele credințe și practici magice în legătură cu lumea vegetală. „Trebuie să recunoaștem că noi, românii — scria M. Eliade — intrînd foarte tîrziu în cercul de lumină al medicinei științifice, documentele cele mai interesante din trecutul nostru medical aparțin folclorului și etnografiei. Medicina poporului și folclorul medical sînt mult mai semnificative decît opera cutărui medic de la începutul secolului trecut. O viziune organică și pe alocuri personală a omului se descoperă numai în medicina populară. Aici avem de-a face cu credințe și superstiții care trăiesc de mii de ani pe pămîntul românesc. Cunoșcîndu-le, descifrîndu-le, luînd contact cu viața sufletească a strămoșilor noștri, poate izbutim să desprindem anumite valori spirituale înapoia vrăjitorilor și leacurilor băbești”⁴¹⁷.

⁴¹⁵ G. Rác, A. Laza, E. Goiciu, *Plante medicinale și aromatice*, București, 1970, p. 12.

⁴¹⁶ Al. Borza, *Dicționar etnobotanic*, București, 1963, p. 5.

⁴¹⁷ M. Eliade, *Folklorul ca instrument de cunoaștere. Istoria medicinei în România*, în *Insula lui Euthanasius*, București, 1943, p. 163.

OCUPAȚIILE CASNICE

Cea mai mare parte din produsele agonisite prin ocupațiile principale și secundare erau destinate satisfacerii cerințelor vitale, în primul rând celor alimentare și vestimentare. Pregătirea hranei și confecționarea îmbrăcăminteii necesitau produse de natură diferită, vegetale și animale, care au impus caracterul mixt al ocupațiilor poporului român, atestat atât de descoperirile arheologice, cât și de cele mai vechi documente istorice.

Cerințelor fiziologice li s-au alăturat, din timpuri străvechi, cele în legătură cu viața spirituală, modeste multă vreme, dar prezente peste tot, ca prilejuri de exprimare a bucuriei pentru împlinirea muncii, vieții etc. De aceea, pe lângă mesele zilnice obișnuite aveau loc mese festive, cu mincăruri specifice; pe lângă îmbrăcămintea de muncă membrii gospodăriilor aveau haine sărbătorești, a căror ornamentică și cromatică s-a îmbogățit și diferențiat în timp, primind un anumit specific zonal.

Asigurarea produselor alimentare necesare consumului era preocuparea principală a oamenilor, deoarece în vremuri grele se putea umbla cu haine mai rele, dar foametea slăbea și ucidea. Ea a determinat, în primul rând, pe iobagi să pună mâna pe arme, pe furci și coase, în numeroasele răscoale împotriva exploatatorilor feudali. Subnutriția a fost, în unele zone și în unele perioade un fenomen de masă. Ea se datora nu numai sărăciei resurselor alimentare, ci și restricțiilor impuse de ortodoxismul habotnic, prin mulțimea zilelor de post și lungimea posturilor sărbătorilor mai mari. Nu întâmplător primăvara bîntuiau molimele, boleau și mureau pe capete oamenii, iar babele neputincioase spuneau că umblă iarăși ciurma ori „colera” zdrențăroasă prin sate. De aceea se adunau în taină șapte sau nouă babe să-i facă o cămașă, să i-o pună la marginea satului, ca să și-o ia și să se depărteze de el. Tot primăvara credeau sâtenii că se scornesc vînturile rele, în care jucau iecele și luau puterile oamenilor din mîini, picioare, din tot trupul. De aceea, asigurarea resurselor alimentare necesare în posturi a constituit o preocupare deosebită, iar dezvoltarea timpurie a apiculturii și pomiculturii se leagă de aceste cerințe, în primul rând.

În zonele viticole un rol important l-au avut în alimentație strugurii. Aceștia se consumau nu numai după mese și între mese, ci în multe cazuri se mâncau cu piine, servind drept unică masă. În anumite zile piinea și strugurii constituiau nu numai mîncarea pe masă, ci și merindea în traistă. Cînd se culegeau, cei mai frumoși se alegeau și se păstrau prin poduri, pentru iarnă, pînă înspre primăvară. Înainte de coacere, agurida se folosea pentru înăcritul ciorbelor și salatelor⁴¹⁸. În multe zone vinul cu piine era o mîncare obișnuită.

Neîntrerupte erau pentru femei muncile de prelucrare a fibrelor textile, urmate de țesutul și cusutul diferitelor piese de îmbrăcăminte. Unde

⁴¹⁸ C. Catrina, *Aspecte ale alimentației tradiționale cu struguri (satul Țiu-Dolj)*, în „RM”, V, nr. 5, București, 1968, p. 457—458.

erau mai mulți de îmbrăcat, iar femeile trebuiau să fie alături de bărbați la anumite munci agricole, acestea făceau din noapte zi, iar când nu mai răzbeau, recurgeau la claca de tors.

În economia țărănească tradițională, la gospodarii vrednici, cu femei harnice, toate erau socotite, nu numai bunurile agonisite, ci și perioadele în care se prelucrau, se consumau etc.

Vitalitatea poporului nostru în condițiile vitrege ale trecutului se datorește deci regimului echilibrat și cumpătat al traiului. Lipsurile produselor deficitare au fost împlinite prin schimburi, prin permanența legăturilor dintre locuitorii zonelor joase și cele înalte, dintr-o parte și cealaltă a Carpaților.

ALIMENTAȚIA

Medicii au fost primii care și-au îndreptat atenția asupra acestui important aspect al vieții satelor în trecut. Lor le datorăm nu numai primele lucrări de sinteză, dintre care se impune *Alimentația poporului român* de I. Claudian, ci și cele mai temeinice studii asupra alimentației locale⁴¹⁹. Cercetarea întâmpina însă unele dificultăți, deoarece femeile nu acceptau cu ușurință un control științific asupra a ceea ce găteau zilnic, mai ales în timpul verii, când erau zorite de multe alte treburi iar pregătirea mâncării rămânea pe un plan secundar.

Cunoștințele gastronomice — nu numai la noi, ci și în alte părți — nu erau prea numeroase în trecut, deși zilele și perioadele cu regim vegetarian alternau cu cele cu regim carnat. Cu toate că ocupațiile asigurau produse variate, pregătirea acestora în vederea consumului rămăsese în urmă, mai ales în unele zone.

Abia în secolul nostru s-a pus un tot mai mare accent pe îmbogățirea și îmbunătățirea meselor zilnice și a celor sărbătorești.

Regimul alimentar s-a îmbogățit mult în anii de după Eliberare, odată cu dezvoltarea agriculturii socialiste, a industriilor alimentare, care pun la dispoziția sătenilor o gamă tot mai variată de produse, începând cu cele de panificație și încheind cu conservele de carne, produse de cofetărie etc. În trecut majoritatea sătenilor se limitau la produsele agonisite în gospodărie. Prin cumpărături de pe piețe se completau cerealele deficitare, puține legume, iar consumul de produse alimentare industriale era redus. Se câștigau mai greu banii, și cu cei obținuți prin valorificarea surplusului de produse sătenii abia făceau față obligațiilor față de stat, comună și își împlineau lipsurile gospodărești de altă natură, mai urgente și mai importante.

În alimentația tradițională se foloseau *alimente de bază, alimente principale, alimente sezoniere și alimente ocazionale*.

⁴¹⁹ I. Claudian, *Alimentația poporului român*, București, 1939; Benetato Gr., *Anchetă asupra alimentației țaranului din Munții Apuseni*, în „Clujul medical”, XVII, nr. 11—12, 1936; M. Enescu, A. Radenschi, *Contribuții la studiul alimentației țaranului moldovean, cu observații asupra regimului pelagroșilor*, în „Rev. de igienă socială”, VII, nr. 9, București, 1937.

Ca alimente de bază și-au disputat întâietatea piineea și mămăliga, aceasta din urmă făcută multă vreme din mei și orz, apoi din porumb. Porumbul a înlocuit nu numai meiul, ci în multe zone și grâul, menținut pentru piineea meselor sărbătorești mai importante din ciclul anului și la cele din ciclul vieții. Mămăliga se prepara la repezeală, în timp ce piineea trebuia frământată, dospită, coaptă în cuptor bine încins.

Pentru coptul piinii s-a folosit *cuptorul* (lat. coctorium) sau *țestul* (lat. testum). Cuptorul era mai răspândit. În unele zone acesta era construit în casă și a evoluat odată cu dezvoltarea planului ei, mutându-se dintr-o încăpere în alta. În alte zone era construit afară, sub un șopron, prin închiderea căruia s-a ajuns la *cuptoriște*. Peste tot vatra sa, deschisă sau întregită cu o camniță pentru încălzit, a fost întrebuintată și pentru gătit. Țestul a fost mai frecvent în sudul țării, în Muntenia și mai ales în Oltenia, ca și în Banat, îndeosebi în zona muntoasă, și în sud-vestul Transilvaniei, unde pe alocuri a coexistat cu cuptorul, fiind folosit în unele sate numai pentru coptul mălaiului.

Zonele în care țestul era mai frecvent făceau parte din întinsa arie de răspândire a acestei unelte casnice străvechi, care se întindea spre Europa Centrală, în Germania, Elveția și chiar în Belgia, iar spre sud cuprindea țările balcanice, Orientul Apropiat și nordul Africii ⁴²⁰.

Față de cuptor, țestul prezenta avantajul că se încălzea mai ușor, mai repede, cu coceni de porumb, paie și chiar tizic, și că, pe lângă piine, mălai, azimă, turtă, se coceau sub el și alte diferite mâncăruri, cartofi, carne etc. S-au folosit *țesturi de lut*, *țesturi de piatră* și *țesturi de fier*.

Țesturile de lut, mai vechi, erau mai frecvente în zonele din sudul țării, mai ales în Oltenia. Ca să nu se negligeze sau să se întârzie confecționarea lor se stabilea o zi anumită în care se făceau, mai multe, pentru tot anul, deoarece erau fragile și se spărgeau repede. *Ziua țăstelor* sau *ropotinul țăstelor* era într-o marți după Paști, prima, a treia etc.

Țesturile le făceau femeile, din humă sau argilă scoasă din anumite locuri, pe care o duceau în gospodării, o amestecau cu cîlți, pleavă de grâu și baligă de cal, o frământau cu picioarele de nouă ori și apoi o modelau pe un mușuroi de pământ, presărat cu cenușă. Se făcea apoi orificiul prin care se introducea fierul, care se lega de lanțul hornului; apoi țestul se finisa în interior, uneori se spoia, se punea la uscat, care dura 2—3 săptămîni, cînd era cald ⁴²¹.

Țesturile de piatră s-au folosit în sud-vestul Transilvaniei și în Banat, mai rar în sudul Carpaților. Le făceau locuitorii unor sate sau gospodării specializate în pietrărit, cum au fost Bourii de Sus și Bourii de Jos din Țara Zărandului și Almașul Mare din Bazinul Zlatnei ⁴²². La Almașul

⁴²⁰ I. Chelcea, *Țestul de copt piine*, în „RM” V, nr. 2, București, 1968, p. 170—172.

⁴²¹ I. Chelcea, *Țestul* ... p. 172; S. Larionescu, I. Armășescu, *Țestul — un „cuptor mobil”*, în „RM”, nr. 3, 1973, p. 245—247.

⁴²² G. Focșa, *Aspecte etnografice din Țara Zărandului*, în „Studii și cercetări”, Muzeul satului, 1971, p. 16—19; V. Butură, *Muzeul etnografic al Transilvaniei. Secția în aer liber*, Cluj, 1968, p. 68.

Mare existau un grup de gospodării în partea de jos a comunei, la Țestari, specializate în cioplitul Țesturilor și al lespezilor de copt plăcinte, mîncare sărbătorească comună, veche (lat. placenta).

Țesturile și lespezile se puneau în căruțe ori pe cai, și astfel pietrarii se duceau cu ele la tirgurile din Țara Hațegului, Bazinul Petroșanilor, ori treceau cu ele spre Banat, prin Poarta de Fier a Transilvaniei. Acolo se cereau mai puține, deoarece se foloseau mai mult cele de fier, făcute pe la Oțelul Roșu și Reșița; acestea s-au mai folosit și în nordul Olteniei, pe lângă tipul tradițional, mai vechi, din argilă.

Spre deosebire de mămăligă, consumată mai mult în aria de răspîndire a Țestului, piinea se pregătea după rînduiele tradiționale. Nu se făcea vinerea și în sărbători; nici nu aveau voie să o facă femeile care găteau mortul. Pe lângă piinea obișnuită din alimentația zilnică, se făceau numeroase forme ceremoniale de piine, pentru consum sau daruri, la Crăciun, la Paști, la nunți, la înmormîntări, la mesele pentru pomenirea morților. Toate acestea, ca și folosirea grîului în numeroase obiceiuri, cele în legătură cu cultivarea lui, atestă vechimea și importanța piinii în alimentația poporului român.

Alimentele principale pentru zilele și perioadele de dulce erau carnea și grăsimile, laptele și produsele lactate, întregite cu legume, condimente și fructe. Consumul de carne a fost rînduit în bună parte, peste tot, în majoritatea gospodăriilor, prin tăierile tradiționale de animale, pentru ciclurile sărbătorilor mai importante: a porcilor pentru ciclul de iarnă, a mieilor pentru ciclul de primăvară.

În zonele cu veri mai călduroase carnea de porc și diferitele preparate din ea se consumau în timpul iernii și primăverii, iar în cele mai răcoroase se afumau și se păstrau pînă înspre toamnă, iar slănina pînă la tăierea următoare, dacă familia nu era prea numeroasă. Unde erau mai mulți, se tăiau doi porci, o dată sau pe rînd. Primăvara se tăiau mieii, iar înspre toamnă berbeci, sterpări ori cîte o capră pentru pastramă, mîncare tradițională în zonele viticole în timpul culesului și preparării vinului. Pastramă se mai făcea și din carne de porc, ori din carne de vită, atunci cînd aceasta trebuia tăiată. În unele zone carnea de oaie ori de berbec se fierbea, sărată și condimentată, într-un ceaun, pînă se desfăcea de pe oase; apoi se puneă într-o putină și se făcea ca o piftie, numită în Munții Apuseni *sloi*, care se consuma treptat.

Consumul produselor avicole (păsările nelipsind de pe lângă case) începea mai demult în ciclul sărbătorilor de primăvară, cu ouăle fierte, vopsite sau încondeiate artistic, la Paști, în Duminica Tomii și Rusalii, și se continua cu puii în timpul verii, apoi cu păsările mari înspre iarnă.

În zonele din lungul Dunării și cele învecinate, în satele din apropierea lacurilor și iazurilor, un aliment principal a fost și carnea de pește.

Laptele pentru hrana zilnică l-au furnizat vacile. În unele zone înalte, pentru un număr restrîns de gospodării l-au furnizat caprele; mulți însă nu puteau suferi laptele de capră, din cauza mirosului specific. Laptele dulce de la oi s-a întrebuițat rar în alimentație; mai mult s-a folosit laptele acru, preparat pe alocuri și pentru păstrare în *berbințe*, pentru iarnă. Peste tot însă a fost folosit pentru prepararea cașului și brînzei,

păstrată în putini sau burdufuri și consumată pe îndelete, toamna și iarna. Untul se folosea în multe părți și la gătit, nu numai — proaspăt — în alimentația zilnică. Se strîngea în perioadele cînd nu se consuma laptele, se topea și se gătea cu el, suplinind astfel alte grăsimi.

Dintre legume și condimente, o întrebuintare generală au avut-o ceapa și usturoiul, nelipsite din grădinile țărănești. Consumul lor în anumite perioade, îndeosebi al usturoiului, era încadrat în obiceiuri, acesta din urmă fiind considerat protector contra molimelor care bîntuiau mai ales primăvara. La contactul dintre zonele înalte și cele joase, numeroase sate erau specializate în cultivarea legumelor și a altor plante alimentare, valorificate la târgurile de toamnă, cînd se aprovizionau muntenii pentru iarnă. La *tîrgul cepii*, din 14—16 august, de la Malul cu Flori din Muscel se aduceau mormane de funii de ceapă și usturoi. Tîrguri asemănătoare erau și în alte părți.

Alimentele principale pentru zilele de post erau legumele, în primul rînd fasolea, apoi cartofii, uleiurile, întregite cu fructe și diferite preparate din fructe, cu miere, ceapă, usturoi etc. Înspre primăvară, cînd rezervele se îpușinau, aceste alimente se completeau cu plante spontane timpurii, ca lobode, urzici, sălățiță, bureți comestibili etc., din categoria alimentelor sezoniere. Insuficiențele erau compensate în zilele de dulce — îndeosebi primăvară — cu produse lactate.

Alimentele ocazionale erau de natură diferită și întregeau mesele obișnuite, mesele sărbătorești sau cele ceremoniale, cu mai largă participare, ocazionate de nunți, înmormîntări etc. La acestea se serveau bucatele mai bune, pregătite de cele mai iscusite femei din neam sau din sat. La aceste mese băuturile erau nelipsite, în primul rînd vinul, folosit și în practicile cultice, împreună cu forme rituale de piine, apoi miedul și țuica sau vinarsul, băuturi ale zonelor înalte.

PRELUCRAREA FIBRELOR TEXTILE

O a doua activitate casnică importantă a fost prelucrarea fibrelor textile și confecționarea celor două sortimente de produse: *textile de casă* și *țesături pentru îmbrăcăminte*. Torsul și țesutul au tradiții milenare pe teritoriul patriei noastre, atestate de descoperirile arheologice, prin tot mai numeroasele *fusaiole* sau *prisnele* din lut ars care îngreuiau capetele fuselor de tors, ușurînd învîrtirea lor, ca și diferitele greutăți din lut ars, folosite pentru întinsul firelor în războiul de țesut vertical.

Țesutul era cunoscut încă din neoliticul timpuriu — respectiv cultura Criș —, iar cea mai veche urmă de țesătură este atestată pe un fund de vas descoperit la Aldeni-Buzău, aparținînd tot neoliticului timpuriu, și anume fazei Bolintineanu. În neoliticul dezvoltat și spre sfîrșitul acestei epoci, aproape nu există așezare în care să nu fie întîlnite fusaiole și greutăți pentru războiul de țesut ⁴²³.

⁴²³ Gh. Bichir, *Contribuție la cunoașterea țesutului în așezarea de la Garvăn*, în „SCIV“, IX, nr. 2, 1958, p. 429.

În epoca bronzului, torsul și țesutul au luat o și mai mare dezvoltare, după cum reiese din numărul mare al fusaiolelor de lut, variate ca formă și ornamentare, precum și al greutateților pentru războiul vertical de țesut. Unele dintre aceste greutateți mai serveau și ca anexe ale mosoarelor pe care se înfășurau firele, după cum arată descoperirile arheologice și materialele etnografice.

În epoca fierului și în special în cea de-a doua fază a acesteia ne stau ca mărturie, în afară de materialele rezultate din săpături, reprezentările de pe Columna lui Traian și monumentul de la Adamclisi ⁴²⁴.

În dezvoltarea tehnicilor de prelucrare a fibrelor textile, în primul rând a țesutului, o etapă importantă a fost marcată de descoperirea și răspîndirea războiului de țesut orizontal. La acesta s-a ajuns în urma îndelungatelor preocupări de a găsi un procedeu mai eficient pentru introducerea și strîngerea firelor de băteală între cele ale urzelii. Rostuirea urzelii a fost ușurată prin descoperirea tehnicilor simple de deplasare simultană a firelor 1, 3, 5, 7, etc. într-un sens, și a firelor 2, 4, 6, 8, etc. în sens contrar, pentru a strînge între ele, prin încrucișare, firul de băteală și a deschide gura rostului următor pentru introducerea unui alt fir. Acest procedeu tehnic a fost ușurat de descoperirea *îțelor*, cărora le-au premers desigur angrenaje mai simple, asemănătoare celor de la războaiele pentru țesutul briurilor, părului de capră sau rogojinilor. Îțele au ușurat foarte mult țesutul, prin ridicarea și coborîrea simultană a celor două sisteme de fire.

Războiul de țesut orizontal, care a înlocuit războiul străvechi, vertical, este atestat pe teritoriul patriei noastre începînd din secolele X—XII. Deosebit de importante sînt în această privință descoperirile arheologice de la Garvăn, care au scos la lumină o serie de materiale ce dovedesc că torsul și țesutul erau destul de avansate în acea vreme. Torsul este atestat de numeroase fusaiole, din ardezie roșiatică, mai rar din fragmente de ceramică, lut ars, plumb, os sau cioburi mai vechi romane. Pe lângă acestea s-au găsit și numeroase greutateți de cărămidă și piatră, care au făcut pe unii cercetători să încline spre ipoteza folosirii lor la războaie de țesut verticale. Lipsa de uniformitate a acestora pledează pentru utilizarea lor la plasele de pescuit, care a constituit, desigur, o ocupație importantă pentru locuitorii așezării ⁴²⁵.

Folosirea războiului de țesut orizontal este confirmată de anexele uneltelor și de calitatea țesăturilor descoperite, mai ales într-o groapă — ce pare a fi servit ca încăpere pentru țesut — în care erau ținute toate lucrurile în legătură cu torsul și țesutul, precum și alte obiecte de preț. Între acestea s-au găsit și capete metalice de *tindeici*, piese importante pînă în zilele noastre la războiul de țesut orizontal, cu care se asigură uniformitatea țesăturii, lățimea ei. S-au mai descoperit vîrfuri de *rășchitoare* din coarne de cerb, întrebuințate la depănatul și pregătitul diferitelor categorii de fire pentru țesut. Firele de cîneapă se luau de pe fus pe rășchitor, ca să se opărească mai bine, să se socotească mai ușor în pregă-

⁴²⁴ Ibidem, p. 431.

⁴²⁵ Ibidem, p. 432.

tirile pentru urzit, iar cele de lână să se vopească mai bine, să se aprecieze mai ușor lungimea și lățimea țesăturilor. S-a mai descoperit cînepă și în diferite faze de prelucrare, tulpini netopite, mănuși melitate, fuioare de in cu un capăt legat în *păpușă* și trei feluri de țesături în două ițe: țesături de calitate superioară, folosite pentru îmbrăcămintea de corp și eventual ca giulgiuri pentru morți, țesături mai groase, pentru îmbrăcămintea exterioară, cu legătură în diagonală (rips) și cu flotări iscusite, cu efecte distinse, precum și pînză de sac, ce putea servi și la confecționarea îmbrăcămintei.

În secolele X—XII, atelierele de țesut și stofele fine din Bizanț erau renumite și în Occident, precum și în lumea „barbară“, unde de cele mai multe ori ajungeau sub formă de daruri. Calitatea acestora presupune cunoașterea războiului de tip orizontal atît în Bizanț, cît și în așezarea feudală timpurie de la Garvăn. Unii cercetători susțin folosirea lui și în lumea slavă din acea epocă ⁴²⁶.

Săpăturile efectuate ulterior au scos la lumină și alte materiale importante în legătură cu prelucrarea fibrelor textile în așezarea de la Garvăn. Pe podeaua de lut bătătorit a gropii unui bordei s-au găsit împrăștiate semințe de cînepă, iar sub o scîndură căzută resturile unui fuior de cînepă pieptănat, fire de mătase și lână, resturi de țesături de lână și mătase. Dintre acestea au reținut atenția cercetătorilor firele și țesătura de mătase. Firele se prezentau sub forma unui mic ghem de ață, alcătuit din două fire de mătase împreunate (dublate), răsucite și ceruite și două „boline“, din fir simplu, înfășurat pe cîte un băț subțire. Ambele categorii de fire arată că în așezarea feudală timpurie de la Garvăn, pe lângă cînepă, în și lână, în prima jumătate a secolului al XI-lea se prelucra și mătasea.

În lumea greco-romană țesăturile de mătase, aduse din Orient, unde se păstra cu mare strictețe secretul lor, cunoscut în China cu 2—3.000 de ani înaintea erei noastre, se foloseau de prin secolul I î.e.n. Veșmintele de mătase, interzise de unii împărați romani — Tiberiu (14—37) — să fie purtate de bărbați și condamnate după aceea de unii scriitori creștini, ajunseseră mult răspîndite în Imperiul roman de răsărit. Cu toată larga răspîndire a veșmintelor de mătase, cultura viermelui de mătase n-a putut fi adusă în Europa decît pe la mijlocul secolului al VI-lea, în timpul și din porunca împăratului Iustinian (527—565).

Producția mătăsurilor a constituit pînă în secolul al X-lea un monopol al atelierelor din Constantinopol. După aceea, în secolele XI—XII, această producție s-a extins și în unele orașe din Peninsula Balcanică. Este foarte probabil că în așezarea de la Garvăn să se fi cunoscut nu numai prelucrarea firelor, ci și creșterea viermelui de mătase ⁴²⁷.

În acea vreme se prelucrau nu numai țesături din cînepă și în diferite calități, ci și țesături din lână mai fină, de la oi stogoșe cu fire mai subțiri, precum și țesături din fire mai groase de lână țurcană ⁴²⁸.

⁴²⁶ Ibidem, p. 436—438.

⁴²⁷ I. Barnea, *Noi contribuții la cunoașterea țesutului în așezarea de la Garvăn* (secolele X—XII), în „SCIV“, XII, nr. 2, 1961, p. 310.

⁴²⁸ Ibidem, p. 311.

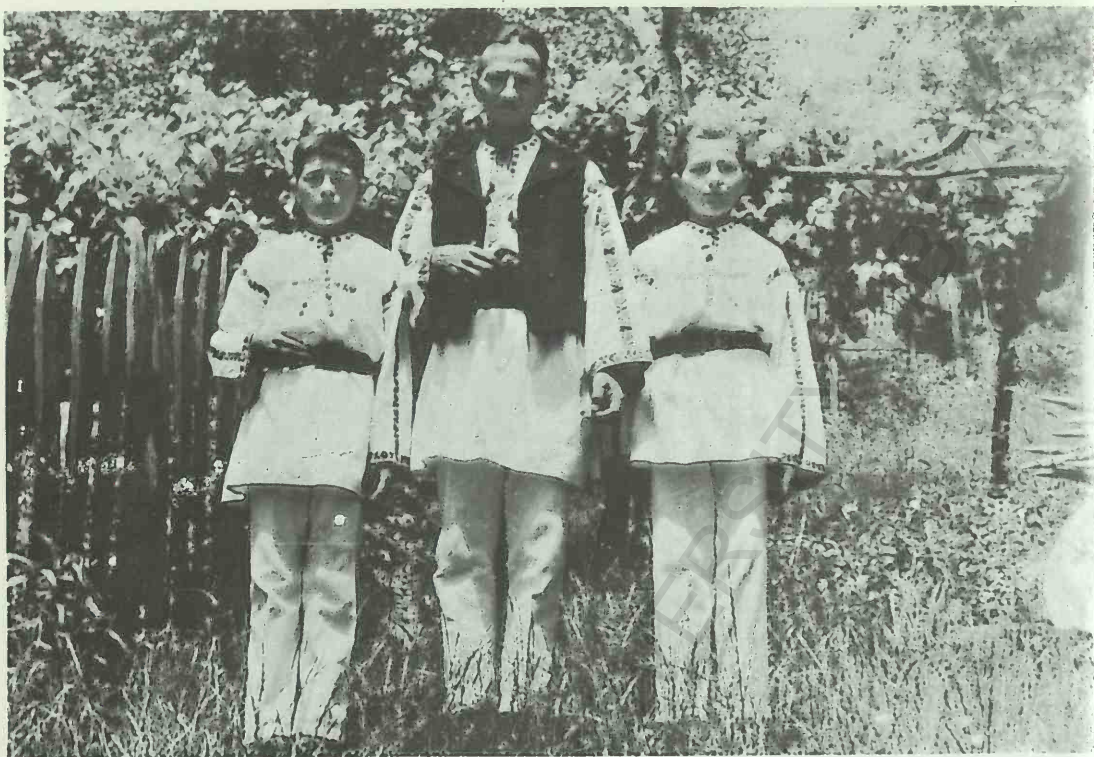

Planșa 39 Răsucitul părului de capră cu tocălia sau virtejul.

Planșa 40

Răsucitul aței pentru cusut.

Planșa 41 Costume sărbătorești bărbătești, Luncani, subzona Orăștie.

Planșa 42 Costume sărbătorești tinerești, Coșbuc, ținutul Năsăudului.

Planșa 43 Port mocănesc, Brăzești, Munții Apuseni.

Planșa 44 Port vechi, Bărbăteni, Depresiunea Petroșani (Fototeca METC).

Planşa 45

Port vechi, Banat (Fototeca
METC).

Planşa 46

Port vechi, Bouřari, Banat.

Importanța diferitelor materiale textile în viața de toate zilele a determinat interesul permanent pentru tehnicile de țesut, ca și pentru cele de înfrumusețare a produselor, domeniu în care vechimea tradițiilor este confirmată și de bogăția creațiilor artistice care le-au întregit, în care se surprind motive străvechi.

Ca și în alte ocupații, termenii privind prelucrarea fibrelor textile fac parte din fondul original al limbii: *undrea*, *pînză*, *argea* fiind dacici, iar *furcă* (furca), *fus* (fusus), *caier* (caulus), *canură* (cannula), *ghem* (glemus), *iță* (licium), *spată* (spatha), *vergea* (virgella), *rășchia* (rasciare), *țese* (texere), *tindeică* (tendicula), *urzi* (ordire), *teară* (tela), *pănură* (pinnula), *sarică* (sarica) etc. latini ⁴²⁹.

Țesăturile subțiri s-au confecționat din cînepă și in, cărora li s-a alăturat bumbacul tors, iar cele mai groase și mai călduroase din lînă, și pe alocuri din păr de capră, unele piese. Pentru brodat și confecționarea unor țesături fine s-a mai folosit mătasea. În vederea asigurării durabilității fibrelor, acestea se selecționau cu grijă și apoi se torceau, după cerințele variatelor materiale care se țeseau din ele.

Cînepa și *inul* s-au cultivat pe suprafețe mai întinse în trecut, fiind principalele furnizoare nu numai de fibre vegetale, ci și de semințe oleaginoase.

Inul avea fibre mai fine, din care se făceau țesături mai frumoase; dar cînepa era mai productivă și se prelucra mai ușor. De aceea, puține au fost gospodăriile care nu aveau o cînepiște: mai mică unde erau mai puțini, mai mare unde erau mai mulți. În legătură cu însămințarea ei, ca și a altor specii utile mai importante, existau numeroase obiceiuri, în care se exprimau dorințele privind dezvoltarea plantelor. Cînepa se mai semăna și prin porumbiști, unde creștea viguroasă, furnizînd fibre mai lungi și mai groase, întrebuințate pentru confecționarea funiilor, cu numeroase destinații gospodărești, precum și mai multe semințe, folosite nu numai pentru extragerea uleiului, ci și la prepararea unor mîncăruri obișnuite în trecut, ca zeamă sau ca pastă pentru umplutură la aluaturi, fierțura miezului, numită *julfă* în Moldova și Bucovina.

Tulpinile cu flori bărbătești, *cînepa de vară*, se culegeau mai curînd, după polenizare, iar cele cu flori femeiești, *cînepa de toamnă*, abia după ce făceau semințe. Primele se smulgeau fir după fir, se legau în *mănuși* și, după ce se termina culesul, se duceau la *topit*, în ape line, margini de bălți sau lacuri curate, ori în *topile* făcute anume pe lunci, ca să nu le ducă apele viiturilor mari, în urma ploilor torențiale, frecvente în timpul verii.

Cînepa de toamnă se usca după ce se culegea, apoi se băteau vîrfurile florifere cu maiul ori un băț și chiar cu imblăcii, dacă era mai groasă și mai multă, ca să se scuture semințele, după care se ducea la *topit*. În apele mai calde din timpul verii cînepa se topea mai repede și mai bine, iar în cele reci din toamnă, mai încet; de aceea în multe părți tulpinile

⁴²⁹ I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*... p. 204, 216; *Dicționarul limbii române moderne* la termenii respectivi.

se culegeau deodată, înainte de coacerea seminței, ca să nu se usuce prea tare cele de vară. Pentru sămință se cultiva cînepă prin porumbiști.

După ce se topea, cînepa se spăla, se usca, pregătindu-se astfel pentru melițat.

Inul se culegea numai după ce se coceau semințele. El se punea la soare să se usuce bine, ca să se sfarme capsulele.

În zile însozite începea melițatul, răsunînd în toate satele limbile melițelor (fig. 39). Se lua din mănui cît cuprindea mina, se frîngeau tulpinile bine uscate pe meliță, pe alocuri cu melițoiul, mai solid decît unealta comună, folosită pentru separarea fibrelor de *puzderii*. Cum se termina mănuișă, se răsuceau ușor și se îndoiuau fibrele, ca să nu se amestece și să se încălcească cu mănuișile următoare.

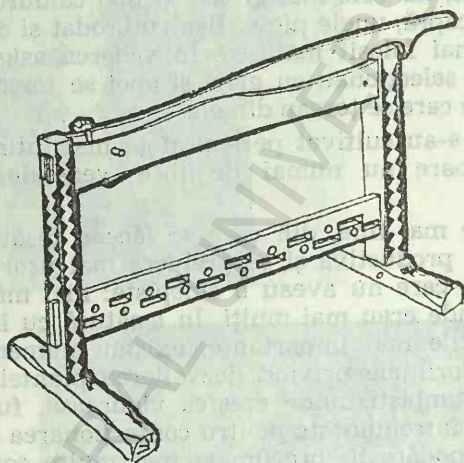

Fig. 39. Meliță din Maramureș (METC).

După ce se termina melițatul, se trecea la a doua fază de prelucrare, și anume selecționarea fibrelor în vederea torsului. În cele mai multe părți se alegeau trei categorii: fibrele lungi, care formau *fuiorul*, din care se torceau firele mai subțiri și mai tari pentru urzeală și pînză mai fină, fibrele mijlocii, numite *pacișe* în unele zone, din care se torceau firele pentru băteala obișnuită a pînzei și textilelor de casă, și fibrele mai scurte și încălce, numite *cîlți*, din care se torceau fire mai groase, pentru băteală la saci, cenușere, saltele, cearșafuri etc.

Pieptenii, în formă de lopătică cu dinți lungi de fier, erau unelte mai vechi și mai răspândite folosite nu numai pentru selecționarea celor trei categorii de fibre de in și cînepă, ci și pentru cele de lînă (fig. 40). Aceștia se puneau alături, cu dinții în sus, și se fixau în diferite moduri, pe sol, pe scaune, lavițe etc.; se lua apoi cîte o mănuișă de cînepă, jumătatea dinspre vîrf se înfășura în jurul unei miini și cealaltă jumătate se trăgea ușor printre dinți, alegîndu-se *fuiorul* de fibrele mai scurte, care rămîneau în piepteni. Se înfășura apoi *fuiorul* pe mînă și se pieptăna

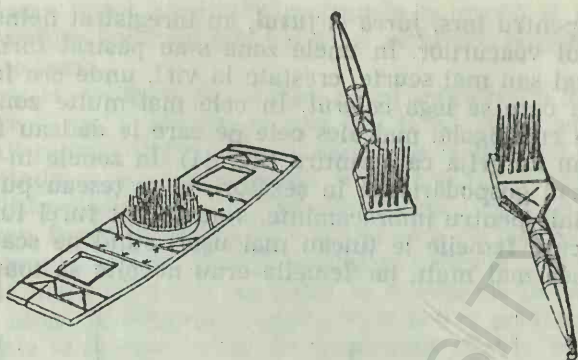

Fig. 40. Hecelă și piepteni cu dinți de fier (METC).

restul mănășii. În multe zone s-au folosit unelte mai evoluate, din pieptenii alăturați, înlocuiți de un șir continuu de dinți pe un suport special din scînduri, numit *darac*, *rachilă*, *hecelă* etc. În unele sate se utiliza o hecelă cu dinți mai mari și mai rari, și o a doua cu dinți mai deși și mai subțiri, dispuși în cerc pe o scîndură cu două minere de fixare, înlocuită în unele zone de o *perie* pentru luciat fuioarele. Un capăt al fuiorului se înfășura în *păpușă*, ca să nu se încâlcească, iar celălalt se împletea cu a altor fuioare, ca să se poată pune pe rude pînă se torceau.

Fibrele rămase printre dinții pieptenilor și perieturile se selecționau în continuare, cu cei doi piepteni în formă de lopățiță. Se lua o mînă din ele și se trăgeau printre dinții unui pieptene, dinspre mîner spre exterior, în așa fel încît să se scoată cît mai multe capete în afară. Se pieptăneau apoi cu al doilea, scoțindu-se alte și alte fibre, după care se luau pieptenii pe rînd și se trăgeau cu mîna firele mijlocii, pînă rămîneau printre dinți numai cîlții. Din caierele făcute din prima categorie de fibre se torcea băteala pentru pînză și textile de casă, iar din cîlți cea pentru saci, saltele etc.

Mai demult femeile erau aproape nedespărțite de furca de tors, în-deosebi în zonele în care s-au menținut în uz diferitele textile de casă și materiale pentru confecționarea îmbrăcăminte. Femeile torceau nu numai acasă, ci și mergînd pe drum ori păzînd animalele etc. Ca să nu le fure somnul, în nopțile lungi de iarnă, se strîngeau în șezători, unde cu povești, cîntece și jocuri torsul era mai cu spor. Prelucrarea cînepii și inului alterna cu aceea a lîinii, fapt pentru care a fost încadrată în două date ultimative, cea a Joii Mari, pînă cînd trebuia toarsă toată cînepa, de teama Joimariței, și cea a Sf. Andrei (30 noiembrie), cînd trebuia terminat melișatul și „pusă bine” melița sau numai limba, unsă cu usturoi, ca să n-o fure strigoi, despre care se credea că se strîng în noaptea din ajun și se bat cu limbile melișelor pe la rîspîntiile drumurilor. După această dată, doar excepțional mai erau zile însoțite ca să se poată melița. De fapt se zorea torsul și țesutul cînepii pînă primăvara, cînd se tundeau oile și începea prelucrarea lîinii.

Uneltele pentru tors, *furca* și *fusul*, au înregistrat neînsemnate modificări în cursul veacurilor. În unele zone s-au păstrat forme rotunde de furci, mai lungi sau mai scurte, crestate la vîrf, unde era înnodat *baierul* sau *baiera*, cu care se lega *caierul*. În cele mai multe zone furcile erau înfrumusețate cu migală, mai ales cele pe care le dădeau feciorii fetelor, care le păstrau cu grijă ca amintire (fig. 41). În zonele în care se torcea numai în cadrul gospodăriei și în șezători, și se țeseau puține textile de casă și materiale pentru îmbrăcăminte, s-au folosit furci lungi, pe alocuri cu talpă, pe care femeile le țineau mai ușor, stînd pe scaune. În zonele în care se țesea mai mult, iar femeile erau nevoite să toarcă și mergînd

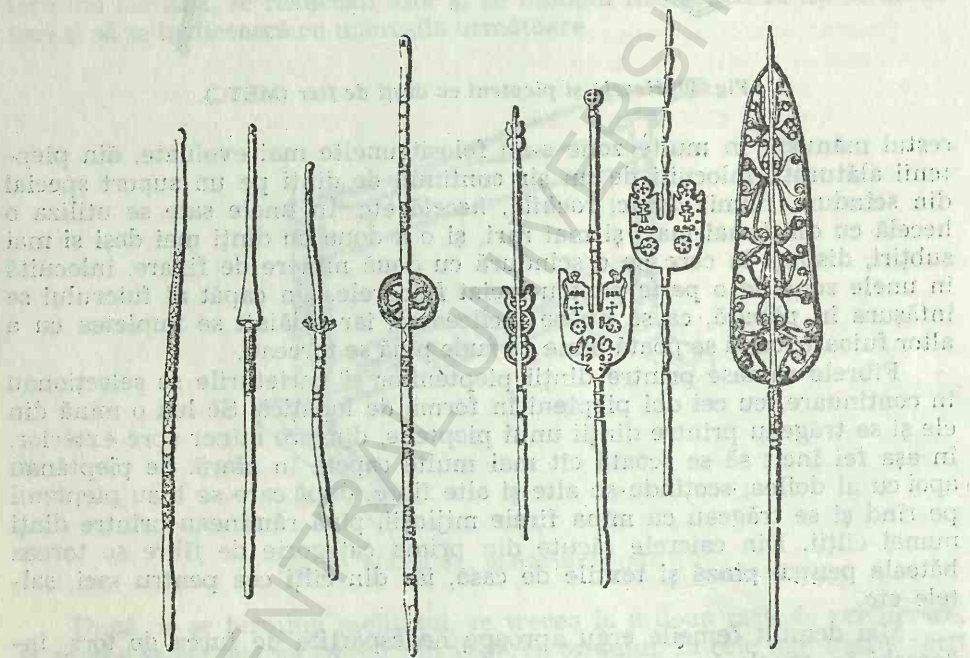

Fig. 41. Furci de tors (METC).

prin sat cu diferite treburi, la munci agricole, la paza animalelor etc., s-au folosit furci scurte, care se introduceau sub brîu, ori furci late, mai lungi, care se echilibrau mai ușor în mers și se țineau mai bine cînd torcătoarea ședea pe scaun ori pe vatră. În ținutul Năsăudului, în prichiciul din jurul vetrei cuptorului cu camniță se aflau găuri anume pentru introdusul capetelor furcilor de tors. Furcile năsăudene erau confecționate din brăduleți, ale căror rămurele din partea superioară erau ușor arcuite în afară, împletite și legate spre vîrf, ca să țină mai bine *caierul* pe ele și să se tragă mai ușor fibrele din ele în timpul torsului. Furcile din Mărginimea Sibiului și din zonele învecinate aveau în acest scop aplicate sau cioplite niște aripioare, ornamentate cu multă măiestrie artistică. Ca să se prevină o

eventuală epuizare fizică, îndeosebi la femeile în vîrstă și la fete, s-au statornicit în tradiție anumite seri oprite și sărbători băbești, în care nu se torcea și nu se țesea.

Firele toarse se depăneau de pe fuse pe *rășchitoare* cu 3 sau 4 *coarne sau brațe*, iar ca să nu se încurce se rostuiau la un capăt sau pe o latură. După un anumit număr de fuse, firele răschirate se legau și se luau de pe răschitor, obținîndu-se așa-numitul *scul* în Muntenia, *căleapă* sau *bucată* în Moldova și Bucovina, *jirebie* în Transilvania etc. Ca să se înmoaie și să se țesă mai ușor, firele se fierbeau sau se opăreau, de mai multe ori într-o zi, cu leșie de cenușă. Ele se puneau apoi să se usuce și se pregăteau pentru țesut. Firele mai rezistente, din fuior, se *urzeau* fie pe *urzoaie* improvizate din cuie lungi de lemn, în lungul prispei sau al pridvorului, în dosul casei, pe peretele altei construcții, fie pe urzoaie făcute anume de meșterii țărani. Lungimea țesăturii se stabilea prin distanța dintre cuie, iar lățimea prin numărul firelor, rostuite la un capăt între două cuie apropiate.

După ce se urzeau firele necesare, se lua cu grijă *teara*, împletindu-se ca să nu se încilcească, pînă se trăgea pe sulul războiului de țesut. În acest scop existau locuri anume unde se *trăgea teara*, pe sulul dinapoi al războiului, pus pe doi pociumbi alăturați, bifurcați. Un capăt al terei se introducerea în sul, apoi teara se despletea și se întindea. Celălalt capăt se introducea în cuiul unei sâinii improvizate dintr-un butuc cu crăcan, pe care se așezau pietre, dacă era prea ușor. În cele din urmă se introducea un băț în gaura *slobozitorului* din sul, cu care se învîrtea încet, în timp ce o femeie puneau vergelele, iar alta potrivea firele bine întinse de sanie.

În gospodăriile țărănești din trecut, războiul de țesut era la fel de important ca și vatra de gătit (fig. 42). Tipurile mai vechi de război erau fixe; de aceea nu întîmplător, pe lângă casa strîmtă și destul de întunecoasă multă vreme, s-a construit un adăpost aparte pentru țesut, numit *argea*, care s-a menținut în unele zone ale țării noastre pînă acum o jumătate de veac — după cercetările zelosului etnograf I. Chelcea —, cum au fost cele din Muntenia, Oltenia și Banat. În Moldova argeaua este atestată prin unele toponimice, precum și prin anumite elemente sau tipuri de construcții. La fel și în Transilvania, sub cuvîntul *argea* se înțelegea o construcție sau parte a unei construcții. Numele acestor construcții păstrează rosturile lor inițiale, părăsite odată cu înlocuirea războiului fix cu cel mobil, care se putea muta din casă afară, în șură sau șoproane, primăvara și toamna.

Argeaua era o groapă adîncă pînă pe la genunchi, cu acoperiș de trestie, paie sau șită, susținut de stîlpi, care adăpostea războiul de țesut orizontal fix, ale cărui suporturi pentru suluri și ițe erau fixate în pămînt. Acest tip de război, denumit și război de tip *argea*, avea o întinsă arie de răspîndire în trecutul îndepărtat, fapt confirmat și de descoperirile arheologice, și se situează ca tip de trecere de la războiul vertical la cel orizontal mobil ⁴³⁰.

⁴³⁰ I. Chelcea. Despre „argea” ca instalație de prelucrat cînepa (Contribuție la istoria indeletnicirilor casnice textile în țara noastră), în „RM” an II, nr. special. 1965, p. 484.

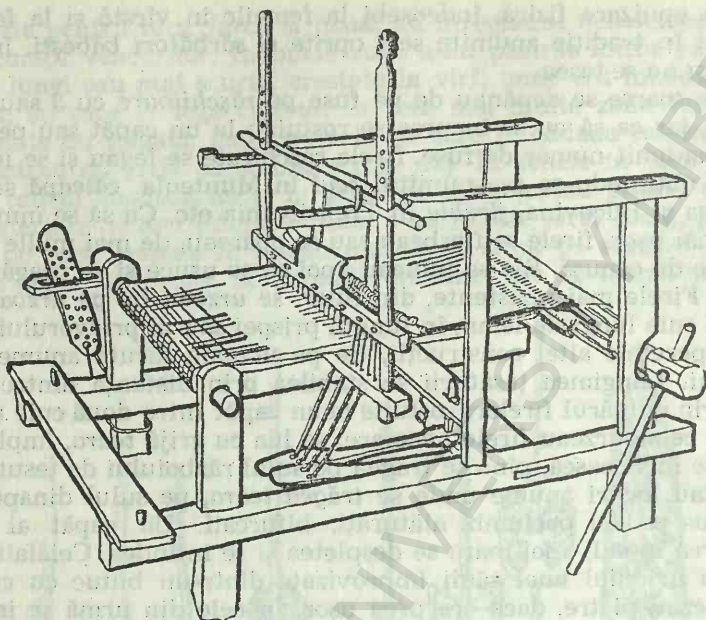

Fig. 42. Război de țesut (METC).

Războiul orizontal mobil era o unealtă comună, aproape nelipsită din gospodării — făcută de meșterii țărani din sate, mai ales din cele specializate — pe care o foloseau două-trei generații. În sate specializate se confecționau și unele anexe, cum erau spetele, mai renumite fiind cele executate la Rîșculița, în Țara Zărandului⁴³¹.

Tehnicile de țesut și calitatea materialelor s-au îmbunătățit după răspîndirea războiului de țesut orizontal mobil, prin sporirea numărului itelor de la 2 la 4 și chiar mai multe, precum și prin tot mai marea mobilitate a pieselor active, a itelor, brîgilelor și spetei, a suveicii și a sulurilor. În ultimele secole, la îmbunătățirea țesăturilor a contribuit și adoptarea fibrelor de bumbac, mult mai fine, alături de cele tradiționale.

Bumbacul se cunoștea din vechime în Asia musonică, îndeosebi în India și China, în a căror climat se dezvoltă în condiții optime și fructifică din abundență. De aici, bumbacul a ajuns de timpuriu în Orientul Apropiat, de unde s-a răspîndit în lumea mediteraneană, dar cînepa și inul nu i-au cedat locul decît parțial, deoarece, cu toate că țesăturile de bumbac sînt mai moi și mai frumoase, fibrele acestuia se prelucrează mai greu. La răspîndirea lui în sud-estul european, un rol important l-au avut legăturile comerciale cu lumea otomană.

⁴³¹ V. Butură, *Rîșculița un sat de spătari din Țara Zărandului*, sep. ex. „LIGC”, VIII, 1947, Cluj, 1948, p. 7.

Bumbacul a început să fie folosit de către pînzarii din orașe, mai ales după îmbunătățirea tehnicilor de tors. În timp, importurile au sporit și astfel a pătruns nu numai prin orașe, ci și prin bîlciuri și iarmaroace.

De pe la mijlocul secolului trecut, producția casnică tradițională de textile a început să decadă, deoarece femeile au fost angajate tot mai mult în muncile agricole, iar pe de altă parte s-au înmulțit și ieftinit firele și pînzeturile industriale.

Firele de bumbac s-au întrebuințat multă vreme, în zonele mai sărace, în amestec cu cele de cîneapă, iar din pînzeturi s-au confecționat piese de port sărbătorești.

Țesăturile din fire vegetale prezentau o mare diversitate, îndeosebi cele de uz casnic. În fiecare casă, pe lângă garniturile de folosință zilnică: *șterguri, măsărițe, merindări, acoperitori de pat sau așternuturi, fețe de pernă* etc. existau piese sărbătorești, cu care se găteau interioarele în preajma ciclurilor sărbătorilor de iarnă și de primăvară, cînd se porneau colindătorii sau urătorii, cînd se întruneau și se ospătau neamurile și prietenii, precum și cu ocazia ceremoniilor familiale, a meselor cu care se încheiau botezurile, nunțile etc. Acestea erau executate cu o rară măiestrie artistică, mai ales în unele zone. Tipurile funcționale obișnuite de textile de casă au fost întregite cu piese decorative, cum erau *culmile* și *tindeiele de culme, căpățîierele și dungarele de pat* etc.

De la *învîrstarea* sau *învîrstarea* simplă, tehnică străveche, păstrată pentru înfrumusețarea textilelor de folosință zilnică, s-a ajuns la nenumărate compoziții ornamentale, realizate prin alesături sau cusături, în care motivele simbolice de tradiție milenară au fost întregite cu motive inspirate de lumea vegetală și animală, de oameni și uneltele lor etc., în desăvîrșite armonii cromatice.

În fiecare an se țeseau alte și alte pînzeturi: mai subțiri pentru îmbrăcămintea care se uza și se rupea repede în truda oamenilor pentru agonisirea celor necesare traiului, în joaca copiilor; mai groase pentru așternuturi și diferite mijloace de transport, în primul rînd saci, apoi traiste și desagi, în zonele unde gospodăriile dispuneau de mai puțină lînă.

În unele sate, în care femeile au fost mai puțin solicitate la muncile agricole și se cultiva mai multă cîneapă și in, confecționarea diferitelor pînzeturi a devenit o sursă complementară de ciștig. Țesătorii de pînză din Brașov erau concuși de femeile satelor învecinate. De aceea, în 1498 brașovenii vor reglementa vînzarea produselor casnice, interzicînd cumpărarea firelor toarse de sătence în oraș și Țara Birsei. De la această interdicție făceau excepție doar țesătorii⁴³². În 1514 li s-a interzis țesătorilor să meargă din tîrg în tîrg, din sat în sat după tort și să angajeze femei de la țară sub pretext că le-ar învăța să țeasă⁴³³.

Pe lângă pînzeturile obișnuite, în sate s-au țesut și pînzeturi fine, cum erau maramele purtate mai demult de femeile măritate în toate zonele, precum și pînzeturi mai groase, folosite pentru îmbrăcămintea exterioară, în unele zone.

⁴³² E. Moisiuc, *Industria textilă din Brașov și Țara Birsei*. Culegera de documente (1413—1820), I, București, 1960, p. 45.

⁴³³ *Ibidem*, p. 46.

Lîna era la fel de importantă în economia țărănească ca și cînepa, deoarece din ea se confecționau textilele de casă protectoare contra frigului și materialele pentru îmbrăcăminte groasă de iarnă. Puține erau gospodăriile care nu țineau măcar 3-4 oi, ca să-și asigure o cantitate minimală de lînă, pentru cerințele mai urgente.

Primăvara, cînd se mai încălzea vremea, se tundeau oile. În unele zone, cum se desprimăvara, oile se *suvintreau*, se tundeau pe picioare și pîntece, obținîndu-se *suvintrile*, cu fire mai scurte, folosite pentru băteli, iar cînd se încălzea, se tundeau restul, deci firele mai lungi.

Lîna se spăla cu apă caldă, ca să se îndepărteze grăsimea de pe ea, adică *usucul*. Se ducea apoi și se limpezea la fîntînă sau la o apă curgătoare, se pune în coșuri și se *zolea* bine, după care se pune pe garduri, la soare, să se usuce.

Prelucrarea lînii începea cu *scărmănatul*, desfăcîndu-se mițele cu mîna și îndepărtîndu-se corpurile străine. Se selecționau apoi firele, alegîndu-se cele mai lungi și mai tari, așa-numitul *păr*, de cele mai scurte și mai moi, *canura*. În acest scop s-au folosit în unele zone piepteni simpli, dintr-o tăblie de lemn în formă de lopată, lată de cca 25—35 cm și lungă de cca 25—35 cm, cu dinți de cca 5 cm la un capăt, la celălalt cu o coadă de fixare verticală într-o gaură anume, scobită într-un scăunel sau laviță

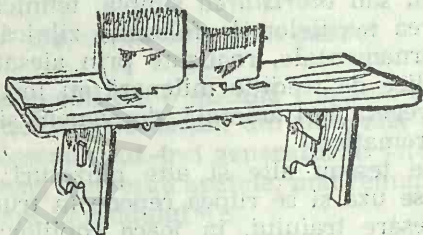

Fig. 43. Piepteni de lemn pentru lînă (MEMI).

scurtă (fig. 43). Lîna scărmănată se trăgea treptat printre dinții *piaptănu-lui*, în așa fel încît să se scoată capetele firelor mai lungi. Acestea se trăgeau apoi treptat cu mîna, într-o șuviță cît mai lungă, care se rupea după lungimea caierului. Canura rămasă între dinți se scărmăna iarăși cu mîna, ori cu piepteni speciali.

În cele mai multe zone, pentru selecționarea celor două calități de fire se foloseau pieptenii întrebuintați și la prelucrarea cînepii. Se trăgea lîna printre dinții unuia, apoi cu celălalt se pieptăna, scotîndu-se în exterior capetele firelor. Se luau apoi pe rînd și se trăgeau firele în șuvițe, care se rupeau și se puneau în lung, în caier. În unele zone s-a folosit un pieptene mare, lat de cca 40 cm, cu dinți mai lungi, care se fixa pe un scăunel atunci cînd se lucra cu el, sau pe o laviță. Între dinții acestuia se trăgea mai multă lînă, din care se scotea părul cu un pieptene obișnuit.

Pregătirea canurilor pentru tors s-a rezumat multă vreme la scărmănatul cu mîna. Pieptenii pentru prelucrarea lor, ca unelte casnice, sînt desigur mai noi. Pe fețele unor lopățele dreptunghiulare, din scîndură

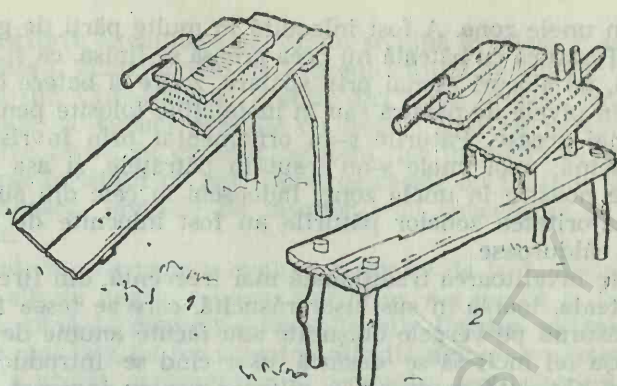

Fig. 44. Piepteni cu dinți de fier pentru canuri: 1. Moldova, 2. Munții Apuseni.

subțire, late de 22—24 cm și lungi de 22—24 cm, se află 20—22 rînduri transversale de dinți scurți și tari, din bucățele de sîrmă, îndoite în formă de U. Aceștia erau introduși într-o bucată de piele, tot dreptunghiulară, mai mică decît lopățelele (fig. 44). Dinții obținuți prin îndoirea bucățelelor de sîrmă erau introduși oblic, împerechindu-se cîte doi, pe rîndurile transversale. Pielea le asigura o ușoară mobilitate, și astfel treceau unii printre alții, scărmanînd firele canurilor. Pe dosul lopățelelor erau fixate mînere ușor curbate în afară. Mînuirea lor fiind mai dificilă, unul din piepteni se fixa pe un suport în plan înclinat sau pe un scaun special. Pe acesta se punea treptat canura și se scărmana cu celălalt, trăgîndu-se înainte și înapoi, pînă se descilceau și se desfăceau smocurile de fire, mițele etc., primind o textură laxă, care ușura torsul lor pentru bățeli.

Uneltele folosite la torsul lîinii erau aceleași ca și la cînepă. Părul pentru urzeală se torcea mai subțire, cu firul mai răsucit, iar canurile se torceau gros și nu așa de tare răsucite, ca să cedeze capetele firelor la finisarea țesăturilor păroase. Unele fire se torceau ținîndu-se fusul în sus, ca să nu se răsucească prea tare; numai urzelile se torceau în jos. Tehnicile de țesut, ca și ornamentica produselor s-au perfecționat și diferențiat în timp, ajungîndu-se la materiale și creații cu un pronunțat specific zonal, pe lîngă cele care dezvăluie vechimea lor, sau în care se reflectă legăturile dintre cele trei țări românești.

Țesăturile de lînă se împart, ca și cele de cînepă, în două categorii: textile de casă și textile pentru îmbrăcăminte. Textilele de casă cuprind învelitori pentru dormit ca pături, țoale, cergi etc. acoperitori ca scoarțe, lăicere, păretare etc. și mijloace sau anexe pentru transporturi ca traiste, desagi, plocăzi de pus sub șa etc. Textilele pentru îmbrăcăminte cuprindeau produse variate, mai groase sau mai subțiri ca pănură, dimie, aba, sarică sau bubou, gubă, cătrînje, fote, vîlnice, obiele etc.

Pătura, al cărei nume derivă de la latinescul *pittula*, este un tip vechi de învelitoare, folosită nu numai în timpul nopții, ci și ca protectoare contra intemperiilor, în zilele răcoroase și ploioase, cînd se lua în spate

sau în cap, în unele zone. A fost înlocuită în multe părți de gluga simplă, veche și ea. Țesătura cu băteală nu prea groasă se finisa, ca și alte produse vechi de lină, pe alocuri numai prin spălare, zolire și batere cu maiul, iar în alte zone în pivele de pănură sau în instalațiile folosite pentru finisarea țesăturilor mai groase. Păturile s-au ornamentat prin învrîstare cu lină neagră sau seină; apoi unele s-au țesut în pătrățele, și așa s-au păstrat pînă în zilele noastre în unele zone, îndeosebi în cele din sudul Transilvaniei. În majoritatea zonelor păturile au fost înlocuite de țesături mai groase și mai călduroase.

Țolul este învelitoarea tradițională mai frecventă, din fire mai groase, îndeosebi băteala, toarsă în sus, ușor răsucită, care se țesea fără suveică. Firele se înfășurau pe vergele obișnuite sau făcute anume de la un capăt la altul, în așa fel încît să se desfacă ușor cînd se introduceau în rost. Țesătura rară obținută se ducea la *vîltoare* pentru îngroșat și scămoșat. În acest scop s-au folosit, după cum pare a arăta numele instalației, vîltorile naturale ale apelor de munte, în josul cărora se punea un șir de bolovani ca să nu ducă apa țesăturile. De la vîltorile naturale s-a ajuns la cea mai simplă și mai veche instalație pentru îngroșarea și scămoșarea țesăturilor de lină: *vîltoarea* (lat. *voltoria*), în care un șuvoi de apă învîrtea mai tare, mai involburat țesăturile. Țolurile albe, moi, din 2-3 lați, se ornamentau prin învrîstare cu lină neagră sau sură.

Straiful și *cerga* erau învelitori mai păroase decît țolurile, datorită tehnicii aparte de țesut sau numai a finisării, ca și la țesăturile mai groase și păroase pentru îmbrăcăminte, de tipul *saricii* și *gubei*. Straiele, frecvente în zonele din sudul Transilvaniei și cele învecinate, din sudul Carpaților, se prelucrau în *dîrste*, instalații care scoteau părul țesăturii și o îngroșau; apoi se puneau în vîltoare pentru finisare. Ele se confecționau în multe gospodării — mai ales în Țara Birsei — și pentru vînzare. Un cartier al Brașovului se numește *Dîrste*, pentru că acolo locuiau mai demult dîrstarii care finisau *straiele* și *buboul*, postavul țărănesc întrebuintat în trecut nu numai de săteni, ci și de sărăcimea din orașe. Cergile folosite în zonele din nordul Transilvaniei erau uneori mițoase, și în acest caz se alegeau mițe anume din lină, care se puneau în țesătură. Alteori erau numai păroase, și în acest caz părul se trăgea cu un pieptene sau cu țesala. Cergile se duceau apoi la vîltoare pentru finisare. Cele mai vechi erau ornamentate prin învrîstare cu lină neagră sau sură. Cromatica vrîstelor s-a îmbogățit în timp cu fire colorate în roșu, vinăt, verde etc. În timpuri mai apropiate au apărut straie și cergi într-o singură culoare, nuanțe de roșu, portocaliu etc. sau cu o ornamentică inspirată din scoarțe. În ținutul Năsăudului și zona Bistriței, de exemplu, vrîstele vechi au fost înlocuite cu motive florale, de influență moldovenească, bucovineană, care predomină acum în ornamentica tuturor textilelor de casă.

Scoarța este o variantă evoluată a păturii, diferențiată în timp de aceasta, dobîndind funcția de acoperitoare tot mai frumoasă pentru pat, unde se strîngeau așternuturile de pe lavițe, învelitorile și căpătîierele sau pernele pe care se dormea noaptea. Pe lîngă aceasta, scoarțele se puneau pe pereți, mai ales în zonele în care casele nu erau lipite și vîruite în interior mai demult, cum au fost în unele sate din Maramureș prin secolul

al XVIII-lea, câteva exemplare păstrându-se pînă în zilele noastre. Așa sînt cele din Berbești, achiziționate de Muzeul satului și Muzeul etnografic al Transilvaniei din Cluj-Napoca. Pereții din birne groase, frumos cioplite, strîns încheiate, se spălau periodic cu leșie. Ca să nu pătrundă frigul se puneau printre birne, în exterior, mușchi, iar în interiorul casei scoarțe, în primul rînd în colțul cu pat. După ce casele au început să se lipească și să se văruiască, textilele de interior s-au concentrat pe *culmile* din colțul cu pat.

Ornamentica scoarțelor a evoluat în timp: de la învîrstarea simplă a fondului, în alb cu negru, cenușiu sau brun, s-a trecut la învîrstarea tot mai colorată, pînă la dispariția fondului alb. Printre vîrstele înguste au apărut unele mai late, ca fond pentru diferite motive ornamentale. Numărul acestora a sporit, ornamentica și cromatica s-au diferențiat, iar vîrstele simple s-au restrîns, pierzîndu-se odată cu apariția scoarțelor, în care motivele s-au dispus în compoziții evolute pe o linie tradițională sau sub influența celor care au înfrumusețat stranele, tetrapoadele, mesele etc. din biserici și mănăstiri, ori casele boierești etc. Scoarțele din casele boierești, țesute de femeile mai iscusite de prin satele aservite, erau inspirate uneori de produsele importate. În albumul de scoarțe românești, ca și în ampla lucrare asupra scoarțelor din colecțiile Muzeului de artă populară al R. S. României, se disting unele elemente unitare între Transilvania și Muntenia, între Oltenia și Banat, între Moldova, Bucovina și Maramureș etc.⁴³⁴ (pl. V—VIII).

În zonele din lungul Carpaților, începînd din Maramureș pînă la Dunăre, în ornamentica scoarțelor predomină motivele geometrice, de tradiție străveche. Le surprindem în creații mai evolute în zonele centrale, în două variante mai importante, *scoarța brăneană* și *scoarța munte-nească*. Cele brăneene sînt variantele mai evolute ale *scoarței vîrgate*. Pe fondul dominant al vîrstelor late se reliefează motive geometrice, dintre care predomină cele romboidale, pe un fond aparte, din fire mai groase, răsucite cîte două sau mai multe. Ca asociații cromatice mai frecvente se disting: vișiniu-negru, roșu închis-negru, brun-galben-negru, întregite discret cu alb, brîndușiu, verde ca frunza etc. Motive geometrice reliefate cu fire mai groase, răsucite, pe vîrste mai late, aveau și scoarțele mai vechi din Munții Apuseni. În cele mai multe zone motivele geometrice sînt realizate din aceleași fire ca și vîrstele. Scoarța munte-nească se impune ca cea mai desăvîrșită creație în motive romboidale. Deși motivul apare în puține variante, compozițiile sînt de o neașteptată diversitate, atît ca reprezentare, cît și sub aspectul asociațiilor cromatice: albastru închis-vișiniu, negru-roșu închis, sau brun-galben, ultima combinație fiind frecventă cu deosebire în Moldova și Maramureș⁴³⁵.

⁴³⁴ P. Petrescu, P. H. Stahl, *Scoarțe românești*, București, 1966; M. Focșa, *Scoarțe românești din colecția Muzeului de artă populară a R.S. României*, București, 1970; Gh. Nistoroia, *Ștergare populare*, București, 1975; Marina Marinescu, *Artă populară românească. Țesături decorative*, Cluj-Napoca, 1975.

⁴³⁵ M. Marinescu, *Artă populară* ... p. 77.

În Maramureș, pe lângă acest tip, în culori vegetale estompate, s-au păstrat scoarțe în compoziții mai evolute, cu chenare în care apar motive fitomorfe, în primul rînd *bradul*, dar și antropomorfe, dintre care reține în mod special atenția *hora*, gravată cu mîgală și pe cornurile pentru păstrarea prafului de pușcă din zona Pădurenilor, apoi *călărețul* și *femeia călare*, motive sugerate de dinamismul omului din zonele muntoase și de auxiliarul cel mai important al acestuia, calul. Uneori motivele figurative sînt în pătrățele, ca la unele scoarțe oltenești. La originea acestora se află pătrățelele simple, foarte frumos nuanțate pe lăicere, păretare, traiste, desagi etc.

Motivele tradiționale au fost întregite în zonele din sud-vestul țării cu motive sud-orientale, în nord-est cu motive ucrainene, iar în nord-vest au unele trăsături comune cu cele central-europene și nordice. În secolul al XVIII-lea, scoarța, ca tip de țesătură artistică, era pe deplin individualizată în toată țara, ca rezultat al unui proces care s-a desfășurat probabil încă din secolul al XVII-lea, epocă în care artele decorative și în general cultura cunosc la noi o înaltă înflorire⁴³⁶.

Lăicerele și *păretarele* se așterneau pe lavitele pe care dormeau o parte din membrii familiei. Ele îi apărau și de răceala pereților. În timp, pentru uzul zilnic s-au folosit țesături mai practice, lavabile, iar pentru gătitul sărbătoresc al interiorului au apărut variantele ornamentale, scoarțele. Deoarece se foloseau mai puțin, scoarțele se adunau de la o generație la alta și se păstrau împăturite unele peste altele, pe pat sau pe lada de zestre. La nunți, în multe zone, cu lăicere, păretare și scoarțe se împodobeau carul sau căruța cu care se duceau miresele, din zestrele cărora nu lipseau aceste podoabe.

Pănura era țesătura principală pentru confecționarea îmbrăcăminteii călduroase de iarnă. Obișnuit se țesea în 4 ite, iar ca să fie cît mai deasă și mai rezistentă, se luau cîte două fire și se făcea rost în fiecare căsuță dintre dinții spetei. Pe lângă această tehnică de țesut, numită *cu bune* în Munții Apuseni, Cîmpia Transilvaniei etc., se mai țesea și *cu o ra și o bună*, cînd căsuțele cu două fire alternau cu căsuțe în care se lua numai un fir. Țesături mai rare s-au confecționat în gospodăriile care aveau mai puțină lînă.

Finisarea țesăturilor se făcea la pive. Totuși, în zonele unde apele nu au permis construirea unor instalații mai evolute, au supraviețuit tehnici de finisare mai vechi, cum erau *bătutul de leasă*, practicat în Podișul Moldovei, și *bătutul pe gratie*, din unele sate de pe valea Dunării și cursul inferior al Oltului⁴³⁷.

Sarica sau *buboul* este un vechi tip de țesătură păroasă sau mițoasă în exterior, folosită în zonele din sudul Transilvaniei pentru confecționarea îmbrăcăminteii de iarnă, pînă nu demult. Față de pănură, care se întrebuița pentru cioareci, sarica prezenta avantajul că apa de ploaie și cea rezultată din topirea ninsorii se scurgea mai ușor pe firele ei lungi.

⁴³⁶ M. Focșa, *Scoarțe românești*... p. 15.

⁴³⁷ I. Chelcea, *O tehnică arhaică pentru prelucrarea țesăturilor de casă — bătutul la gratie*, în „Cibinium”, 1967—1968, p. 173—175; Melania Ostap, *Despre prelucrarea manuală a țesăturilor*, în „RM”, an VII, nr. 4, 1970, p. 360—361.

Țesătura, groasă și rară, se finisa la dîrste, care aveau un dispozitiv pentru trasul părului și pentru îngroșat, precum și o viltoare pentru finisat. Probabil, inițial, părul s-a tras cu un pieptene sau cu țesala, ca în Maramureș, dar tehnica s-a perfecționat, deoarece boboul sau buboul constituia unul din articolele scutite de vamă pe care le vindeau negustorii brașoveni în țările române. Celelalte produse țărănești de lînă nu erau scutite de vamă. Pentru o *cergă* se plătea 2 bani, iar pentru pănură, numită *zeghe*, 1 ban, după cum reiese dintr-un privilegiu dat brașovenilor de Dan al II-lea, în anul 1424⁴³⁸. Brașovenii, pe lângă postavurile fine, importate, apoi cele confecționate de tot mai numeroșii postăvari locali, au comercializat și produse de factură țărănească, mai ieftine și mai intens solicitate de populația săracă din tirguri și orașe. Buboul s-a întrebuițat pînă în timpuri apropiate în satele din Țara Oltului, Țara Birsei, Mărginimea Sibiului pentru confecționarea hainelor lungi de iarnă, incomode în activitățile productive.

Guba este o țesătură și o haină mițoasă sau păroasă, frecventă în trecut în nordul Transilvaniei. Haine mițoase sau păroase s-au purtat pe o arie mult mai întinsă: în vest spre Ungaria, în nord spre Ucraina și Slovacia. Țesutul ei se încadra în producția casnică obișnuită, părăsită acum în cele mai multe părți. Și în nordul Transilvaniei tehnica veche țărănească a fost preluată și îmbunătățită de meșteșugarii din orașe. Gubași erau în Satu-Mare, Carei, Jibou, Cehul Silvaniei etc.⁴³⁹

În satele din Maramureș guba se țesea în două feluri: în *bdițe* și în *teară*. La guba în *bdițe* se alegeau mițele din lînă și se introduceau pe după firele din urzeală iar apoi se strîngeau între cele de băteală. Guba în *teară* era o țesătură obișnuită, din fire mai groase și puțin răsucite pentru băteală, din care se trăgea părul pe față cu țesala, care a înlocuit, desigur, pieptenii mai vechi de lemn, cum sînt cei cu care se alegeau firele. Se da apoi la viltoare pentru finisare.

În unele sate, unde nu erau ape potrivite, ca și în cazul pănurii, s-au păstrat procedee mai vechi de finisare, pînă în timpuri nu prea îndepărtate. În Sătmăr și nordul Sălajului se băteau țesăturile de gubă într-o baltă adîncă de cca. 1 m, amenajată acolo unde era vadul cu prund, ca să nu se tulbure apa. Doi bărbați sau un bărbat și o femeie intrau în apă ținînd țesătura de cîte un capăt, cu mițele în jos, și începeau să o *viltoarească* 10-12 ceasuri, introducînd-o și apoi scoțînd-o afară, pînă se îndesa și se spăla bine. Uneori îndesatul țesăturii, în special la capete, era completat prin bătutul cu maiul⁴⁴⁰.

Spre deosebire de zonele înalte, mai friguroase, unde oamenii erau nevoiți să stea mai mult pe afară iarna și, ca atare, aveau nevoie de haine mai groase, în cele joase s-au folosit țesături mai subțiri, din lînă țurcană sau lînă mai fină, cum era *abaua* sau *dimia*, care se utilizau și pentru îmbrăcămîntea orășenilor. Potrivit datelor documentare, pe unele domenii,

⁴³⁸ E. Moisiuc, *Industria textilă* ... p. 42.

⁴³⁹ T. Bănățeanu, *Portul popular din Țara Oașului*, București, 1955, p. 12.

⁴⁴⁰ I. Iurasciuc, *O tehnică străveche de viltoare*, în „Cibinium”, 1967-1968, p.

mănăstirești în special, se făceau țesături de o calitate superioară și în cantități însemnate, ele constituind unul din articolele pe care domeniul respectiv le valorifica pe piața târgurilor și orașelor.

Printre produsele de pe domeniul mănăstirii Cozia, pe care aceasta le valorifica pe la 1451 pe piața târgurilor din Țara Românească, se număra și postavul⁴⁴¹. Renumit era și *șaiacul*, postav care se țesea în cantități apreciabile prin mănăstirile din Moldova⁴⁴². Alte numeroase țesături subțiri, avînd diferite numiri împrumutate de la meșterii din orașe, s-au întrebuițat prin sate pentru confecționarea hainelor mai ușoare, purtate primăvara și toamna, de influență orășenească.

Fotele și *cătrîțele* sau *zadiile* erau între țesăturile de lînă obișnuite în trecut, cînd se păstra peste tot portul tradițional. Ele sînt două tipuri străvechi de piese în îmbrăcămintea femeiască din zona temperată, unde corpul necesită o mai bună protecție contra frigului. Fota dreptunghiulară se strîngea pe corp; ea era mai călduroasă, dar cam incomodă în activitățile productive, de aceea colțul din față se ridică și se prindea sub briu. Prin încrețirea ei s-a ajuns la *vîlnic*, apoi la *rochie*. Cătrîțele sau zadiile, mai late în trecut peste tot și petrecute peste șolduri, erau mai comode în activitățile productive și drumeții. Ele s-au diferențiat în numeroase tipuri zonale, constituind piese definitorii ale portului tradițional femeiesc.

Vălitorele sau *obiielele de lînă* erau nelipsite din îmbrăcămintea de iarnă din multe zone. Aveau țesătura subțire, albă sau învîrstată în lung cu negru. Cu ele se înfășura piciorul înainte de a se încălța în opincă. Pe talpa opincii se așeza un petic de pănură, iar peste vălitorele de lînă, înfășurate uneori pînă sub genunchi, se puneau adeseori obiele de cînepă, care se spălau ușor, dacă se murdăreau. Se legau apoi strîns pe picior cu curele sau numai cu ațe răsucite din păr de capră.

Părul de capră s-a folosit în cele mai multe părți numai pentru legături la opinci și balțuri la desagi. Ațele de grosimi diferite erau mult mai trainice decît cele de lînă și mai bune pentru legători decît cînepa. În multe sate se răsuceau cu o unealtă specială, veche, răspîdită în trecut nu numai la noi ci și în alte părți, numită *tocălie*, *virtej*, *răsucitor* etc. (pl. 39). Ea era confecționată dintr-o bucată de lemn mai greu, căreia i se aplica un cîrlig de care se lega un capăt de ață de păr. Tocălia era învîrtită de către o femeie, care își trăgea și potrivea părul după firul de care avea nevoie⁴⁴³. În unele zone bărbații răsuceau părul de capră.

Părul de capră s-a mai utilizat local pentru țesutul traistelor și al păturilor de pus sub șă. În Transilvania, cantități mai mari de păr de capră au prelucrat *trăistarii* din Șcheii Brașovului și din Rîșnov. La 1695 conducerea orașului le dă dreptul acestora să cumpere părul de capră sau să-l conștie de la țesătorii de pături și cergi, care-l amestecau cu lînă și înșelau astfel cumpărătorii. Pentru protecția acordată, trăistarii dădeau anual 100 bucăți de traiste magistratului. Ei au cerut să li se dea dreptul

⁴⁴¹ St. Olteanu, C. Șerban, *Meșteșugurile...* p. 56.

⁴⁴² T. Pamfilie, *Industria casnică...* p. 288.

⁴⁴³ R. Vuia, *Tocălia și începuturile torsului*, în „AMETC” pe anii 1957—1958. Cluj, 1958, p. 79—93.

să confiște părul de capră nu numai din oraș, ci din tot cuprinsul Țării Bîrsei, pentru ca nimeni să nu aibă dreptul să învețe meseria de trăistar fără știrea lor și a chestorului⁴⁴⁴. Șcheienii și rișnovenii erau concurați de țărani din Săcele, Dîrste și Baci, care de asemenea colectau și preluerau părul de capră⁴⁴⁵.

Părul de capră s-a prelucrat în trecut și în alte zone, în Banat, de la Orșova în sus pînă pe valea Bistrei, în nordul Olteniei, în satele din jurul Băii de Aramă, la Leordoasa, în partea centrală și în sud la Vădastra, Vădăstrița și Obîrșia, pe valea Slănicului în Prahova, la Lopătari, Minzalești, Nehoiu în Buzău. La țesăturile de uz casnic părul se amesteca adeseori cu lînă, pentru a le spori acestora durabilitatea. Din el se făceau procovițe pentru pat, glugi, țoluri, traiste, desagi etc. Existau și sate specializate în trăistărit, cercetate de Georgeta Stoica. Mai importante au fost Petrești și Leordoasa (Oltenia), Șuici-Rudeni (jud. Argeș), Băleni-Români (jud. Dîmbovița). Locuitorii acestora confecționau traiste, desagi, pături, preșuri pentru cai etc. Pentru prelucrare foloseau unelte preluate de la trăistarii din orașe. Pe la 1835 se întâlnea cel puțin un meșteșugar în fiecare județ din Țara Românească⁴⁴⁶.

Mătasea, a cărei utilizare încă din secolele XI—XII e atestată prin descoperirile arheologice, apare destul de tîrziu în foile de zestre, cînd țesăturile ei fine erau folosite pentru confecționarea iilor și maramelor. Mătasea s-a întrebuintat și pentru brodatul și învîrstatul lor, pînă în timpuri apropiate. Dimitrie Cantemir menționează țesăturile de mătase în obiceiurile de nuntă. Colăcarul care avea calul mai iute, primea în dar „de la oamenii de rînd, o năframă cusută frumos, iar de la cei mai avuți, o bucată de pînză sau de mătase de bun preț“. Mireasa avea fața „acoperită cu o pînză subțire de mătase roșie, prinsă cu două bolduri, pe care la urmă, cînd mireasa e dusă la culcare, frații sau rudele miresei le înfig în perete deasupra capului mirilor“⁴⁴⁷.

Pinza fină de mătase a înlocuit-o desigur pe cea mai subțire de in sau cîneapă, nelipsită în trecut din găteliile miresei din multe zone. Maramele de borangic au devenit piese obișnuite în găteliile sărbătorești din multe zone.

Țesăturile, ca și produsele, au numiri turcești, fiind împrumutate pentru a înlocui materiale și piese tradiționale mai vechi. Într-o foaie de zestre din 1760, dată de Ion Voiculescu fiicei sale Ancuța, se enumeră, printre altele: „2 haine, 6 peșchire, 5 cîrpe, 4 perechi zavelci înguste, 2 zavelci dăle încrețite, una fotie, 6 cămăși, 6 foi...“ Într-o altă foaie de zestre, dată în Frăteștii de Sus, în 1837, de o familie de țărani fiicei lor Bălașa,

⁴⁴⁴ E. Moisiuc, *Industria textilă* ... p. 54—55.

⁴⁴⁵ *Ibidem*, p. 191—192.

⁴⁴⁶ G. Stoica, *Prelucrarea părului de capră. Unelte și produse*, în „Cibinium“, 1967—1968, Sibiu, 1968, p. 157—171.

⁴⁴⁷ D. Cantemir, *Descrierea Moldovei* ... p. 241—243.

se enumeră, între altele: „4 cămeși de mătase, 2 cămeși de ață, 2 haine noi, 2 briie, 2 opregi încrețite, 2 perechi de opregi albastre și roșii, 1 peșchir de țară nemțească, 6 peșhire lînă, 1 pătură nouă, 1 cîrpă borangic, 2 basmale roșii, 4 maramе, 2 perechi minci, un briu de lînă, un șorț...“⁴⁴³

PORTUL POPULAR

Cea mai mare parte din produsele casnice-textile erau destinate confecționării îmbrăcăminte. Cusutul acesteia constituia o activitate aproape neîntreruptă, pînă în timpuri nu prea îndepărtate, deoarece pe lîngă îmbrăcămîntea ușoară, de vară, toți membrii gospodăriei aveau haine mai groase, de iarnă, iar pe lîngă cele purtate zi de zi, fiecare mai avea haine pentru găteliile sărbătorești (pl. 40). Acestea le înlocuiau pe cele rupte, cînd se învecheau, iar pentru găteliile sărbătorești se coseau altele, care necesitau mai multă muncă, deoarece generație după generație și le-a dorit mai frumoase decît cele bătrînești, învechite.

În îndelungata evoluție a portului popular, progrese mai importante s-au înregistrat mai mult în înfrumusețarea pieselor de bază, decît în perfecționarea croiului. S-au păstrat pînă în timpuri apropiate linii simple, de tradiție străveche, deoarece complicarea croiului ar fi îngreuiat doar confecționarea pieselor, fără să aducă ameliorări funcționale apreciable.

În portul popular tradițional, piesa de bază din pînză a fost *cămașa* (lat. *camisia*), purtată atît de bărbați, cît și de femei, ca și de cei mici. În costumul bărbătesc, cămașa a fost întregită de *îțari*, nume derivat din *îță* (lat. *licium*), a cărei descoperire a marcat o etapă importantă în evoluția tehnicilor de țesut. În costumul femeiesc, cămașa a fost întregită de la briu în jos cu două *pînzături*, cum se numesc cătrînte în ținutul Năsăudului, ori cu o piesă dreptunghiulară mai lată, din lînă, strîns înfășurată pe corp, numită *fotă*, tipul inițial al *fustei* (ngr. *fusta*), purtată și de orășence. Varianta mai lejeră a fotei este *vîlnicul*, tipul inițial al *rochiilor*. În unele zone vîlnicul se poartă la spate, iar în față a fost întregit cu o cătrîntă, evocînd astfel tipul inițial al costumului femeiesc cu rochie și șorț, care se întîlnește din vestul pînă în estul Europei, în numeroase variante regionale.

Dintre hainele de lînă, protectoare contra frigului și intemperieiilor, piesa de bază, de tradiție autohtonă, este *sarica* (lat. *sarica*), a cărei tehnică de țesut a fost sugerată, desigur, la începuturile acestei ocupații, de piesele mițoase de blană, pe care le-a înlocuit, fiind mai ușoară și mai comodă.

Dintre piesele confecționate din piei de animale mici, de veche tradiție este *pieptarul*, protectorul părții principale a corpului, *pieptul* (lat. *pectus*), apoi *căciula*, al cărei nume românii l-au moștenit de la daci.

⁴⁴³ Otilia Gherghe-Diaconu, *Contribuții la cunoașterea portului popular din zona Gorjului*, mss., lucrare de diplomă, Cluj, 1974, după doc. orig. din Arhivele Statului, Tg. Jiu, dos. Foi de zestre, f. 105, 192.

În portul femeiesc această funcție îi revenea unei piese de pinză albă, folosită peste tot în trecut, *vălițoarea*, al cărei nume derivă de la *văl* (lat. velum), pe care în părțile Zlatnei *nuna* o dădea miresei, ca să se gătească cu ea la *schimbatul* portului; apoi nevasta o mai lua în sărbătorile mai mari și o păstra pînă la moarte, ca să fie înmormintată cu ea.

O piesă comună, cu funcții importante atît în portul bărbaților, cit și în al femeilor, a fost *briul*, protector al șalelor și pieptului, al cărui nume s-a moștenit tot de la daci⁴⁴⁹. Briul a coexistat în multe zone cu *cureaua*, preferată de bărbați, deoarece ținea mai bine mijlocul în eforturile activităților productive.

Acestea au fost, după cum arată și termenii, piesele de bază de tradiție autohtonă din care s-a dezvoltat, de-a lungul veacurilor, portul popular românesc. Tipurile inițiale, evolute mai mult sub influența condițiilor naturale, aveau arii largi de răspîndire. În Europa carpatică, ca și în Europa alpină, interferau, desigur, piesele specifice nordului friguros cu cele proprii sudului mediteranean, cu o climă mai caldă. Faldurile bogate ale costumelor purtate în lumea antică mediteraneană, confecționate în mare parte din pinzeturi, contrastau desigur cu cele purtate „în lumea barbară”, croite din țesături mai groase, în mare parte de lînă, și din piei.

În feudalismul timpuriu s-a îmbunătățit substanțial calitatea țesăturilor, odată cu răspîndirea războiului de țesut orizontal. Acesta oferea posibilități mai variate și mai lesnicioase de ornamentare a produselor, cu *vergi* (lat. virga) sau prin *alegerea* (lat. allegere) diferitelor motive moștenite din lumea antică. Țesăturile au fost întregite cu *cusături* (lat. cosere), fie prin folosirea unor fire colorate și tehnici decorative de îmbinare a pieselor de tipul cheițelor, fie prin realizarea diferitelor motive în părțile mai expuse.

În textile și îmbrăcăminte, ca și în ceramică, frumosul a întregit de timpuriu utilul, iar inovațiile au fost neîntrerupte, ca și întrebuintările și aspirațiile care le-au generat, ca cerințe ale vieții sociale și spirituale, stimulente străvechi, generale, în creațiile artistice populare. Acestea s-au individualizat odată cu plămădirea etniilor europene actuale și cu dezvoltarea orînduirii feudale. Masele muncitoare, țărănimea și meșteșugarii care s-au desprins din rîndul ei, au fost principalii producători nu numai de bunuri materiale, ci și ai creațiilor artistice cu un tot mai pronunțat specific etnic. Elementele tradiționale au fost îmbogățite în cursul veacurilor prin genialitatea artiștilor populari anonimi, ca și prin împrumuturi din arta cultivată de meșteșugarii și artiștii din orașe, pentru care creațiile populare, realizate cu tot mai mare măiestrie, au constituit, la rîndul lor, un izvor nesecat de inspirație. Lor le sînt tributare creațiile mai desăvîrșite și mai reprezentative, ca aport etnic la patrimoniul artei universale.

În evoluția portului popular românesc distingem trei etape. O primă și îndelungată etapă, care coincide cu orînduirea feudală, este aceea în care s-a individualizat portul românesc în raport cu cel al popoarelor învecinate și s-au diferențiat tipurile lui zonale. În dezvoltarea sa, un accent

⁴⁴⁹ I. I. Russu, *Limba traco-dacilor* ... p. 204, 215—216.

tot mai mare s-a pus pe îmbunătățirea calității materialelor și croiului, precum și pe înfrumusețarea pieselor de bază, întregirea lor cu piese decorative, mai ales în gâteliile sărbătorești, ajungându-se pe această cale la stilul specific, unitar al portului popular românesc. În el este exprimată, mai mult decât în alte domenii ale artei populare, înalta măiestrie în realizarea frumosului, prin diversitatea motivelor și compozițiilor ornamentale, prin armonia cromatică a acestora, de o mare finețe și de o rară distincție și frumusețe.

Cromatica s-a diferențiat local pe categorii de vîrste și zonal prin preferințele pentru anumite tehnici, motive, culori etc. Astfel, în ariile de răspîndire a tipurilor principale de costume, ca ansambluri unitare, evolute pe linie tradițională, s-au diferențiat prin detalii structurale și mai ales ornamentale, tipurile zonale de costume. Acestea s-au înscris în *zonele de port*. În cea mai mare parte limitele lor se suprapun celor ale *zonelor etnografice*. Citeodată însă le depășesc, datorită legăturilor interzonale mai vechi și mai intense. Unitatea tipurilor zonale din Moldova contrastează cu diversitatea tipurilor zonale din Transilvania, unde fiecare „țară” veche avea trăsături aparte. Cu individualizarea tipurilor zonale s-a încheiat prima etapă a evoluției portului popular românesc.

În cea de-a doua etapă s-au accentuat influențele orășenești, și odată cu aceasta a început declinul portului tradițional. Materialele industriale, care s-au înmulțit pe piață, au înlocuit curînd textilele casnice în zonele joase, unde femeile erau tot mai mult solicitate la muncile agricole, iar legăturile cu orașele au fost mai vechi și mai intense. În aceste zone, părăsirea portului tradițional a început mai curînd. În unele sate acesta a fost părăsit încă în secolul trecut, în altele în prima jumătate a secolului nostru.

Piese de influență orășenească au apărut, de obicei, ca protectoare ale celor tradiționale în activitățile productive, cum a fost șorțul peste zadia din față, bluza peste cămașă, năframa în locul maramei albe etc. Treptat, acestea au înlocuit piesele tradiționale în portul zilnic, apoi și în cel sărbătorec. Aria de răspîndire a tipurilor zonale s-a restrîns spre satele mai izolate, unde a continuat evoluția lor. Un exemplu extrem de grăitor în această privință ne oferă evoluția costumului femeiesc cu *zadii cu trup vînat și cămașă cu ciupag*, începînd din a doua jumătate a secolului trecut, pînă în zilele noastre. Acest costum, între cele mai bogate în elemente de veche tradiție autohtonă, a fost răspîndit în sectorul nordic al Bazinului Transilvaniei, cunoscut sub numele de Cîmpie, în zonele și subzonele deluroase și muntoase care o înconjoară și au gravitat spre aceasta, ca și spre orașele ce se înșiră la contactul dintre ele. În a doua jumătate a secolului trecut, costumul a fost părăsit treptat în Cîmpia Transilvaniei. Mai întîi, zadiile au fost înlocuite cu rochii și șorturi din textile industriale. Pe la începutul secolului nostru, acestea se mai păstrau prin lădoaie, în satele dinspre marginile zonei. Odată cu zadiile au fost părăsite și cămășile cu ciupag și fodori mari, specifice acestui costum. Pe la sfîrșitul secolului trecut și începutul secolului nostru se mai păstrau tipurile care le-au înlocuit, cămășile fără ciupag, cu forme îmbogățite peste cot și în josul

fodorilor mari. Ele au fost înlocuite apoi cu cămăși simple, purtate pe sub bluzele și rochiile din textile industriale.

Procesul dispariției acestui costum s-a extins spre zonele și subzonele periferice, din bordura Cîmpiei. Pe la începutul secolului nostru, zadiile cu trup vînat și cămășile cu ciupag se mai purtau, în forme evaluate, diferențiate zonal, doar în Mocăniștea Munților Apuseni și în unele din satele apropiate din subzona Dealurilor Clujului, care o despart de Cîmpie, ca și în Depresiunea Călățele și sud-vestul Sălajului, pe la Buciumi și alte sate învecinate. O a doua arie marginală în care s-a păstrat acest tip de costum, într-o variantă zonală mai puțin evoluată, a fost Țara Lăpușului și satele de la poalele sudice ale dealurilor înalte care o despart de Cîmpie, pe la Chinești, Măgoaja etc. (pl. IX). O a treia arie marginală se întindea dinspre Năsăud, de pe la Prislop spre Șieuț, Monor, Reghin, de unde se continua pe valea Gurghiului pînă la Hodac ⁴⁵⁰.

Costumul cu zadii cu trup vînat și cămașă cu ciupag a evoluat în ritmuri și sensuri diferite. În satele din estul Cîmpiei Transilvaniei a fost înlocuit în activitățile productive cu haine de influență orășenească, iar în găteliile sărbătorești de costumele mai bogate în elemente decorative, ca cele din susul văii Bistriței ardelene, de pe Birgaie, din susul văii Mureșului, pe la Toplița, cu accentuate influențe moldovenești. Mai evident a fost procesul de schimbare a portului în satele dintre Reghin și Bistrița, unde interfera influențele mureșene cu cele birgăuane, în costume tinerești înflorate și viu colorate, care contrastau cu cele tradiționale, purtate de femeile bătrîne ⁴⁵¹. În zona mai izolată și mai săracă a Țării Lăpușului, influențele interzonale și orășenești s-au accentuat abia în ultimele decenii. În satele din susul văii s-au intensificat influențele zonei învecinate a Năsăudului, unde cămășile cu fodori mari și forme peste cot, purtate pînă nu demult, au fost înlocuite de cămăși fără fodori, cu mîneci mai strîmte în portul zilnic, ori cu mîneci largi, cu broderie bogată pe umăr și riuri în lung, ca la cele birgăuane și moldovenești, în portul sărbătorec. În vest, dinspre subzona Chioarului s-au extins influențele orășenești, costumul tradițional fiind înlocuit cu rochii, șorturi și bluze etc.

În Mocăniștea Munților Apuseni, după cum am menționat, schimbarea portului tradițional s-a accentuat în perioada dintre cele două războaie mondiale. Încă mai înainte, zadia din față a fost înlocuită treptat de un șorț negru din glot, cumpărat din tîrguri. Femeile mai bătrîne purtau zadie și în față, dar aceasta a dispărut odată cu ele. Cămașa cu ciupag roșu la femeile tinere, negru la cele bătrîne, a cedat locul celei fără ciupag. Zadia din spate a fost înlocuită apoi de rochie, și astfel aria de răspindire a acestui costum s-a restrîns, supraviețuind numai pe la Ocoliș și Poșaga. Pe la Sălciua, Lunca Arieșului etc. nici femeile bătrîne nu mai poartă zadii, iar cămășile cu ciupag sînt rarități chiar prin lădoaie.

⁴⁵⁰ V. Butură, *Evoluția portului popular* ... p. 230—232.

⁴⁵¹ R. Oșianu, *Aspecte privind evoluția portului popular de la Șieu-Șieuț, județul Bistrița-Năsăud*, în „AMETC” pe anii 1965—1967, Cluj, p. 549—570.

În perspectiva celor semnalate și a proceselor ce au loc în zonele în care se mai păstrează portul tradițional, cum este Maramureșul, Țara Lăpușului, ținutul Năsăudului etc., zonele de port se conturează ca arii stadiale în complexul proces de dezvoltare și părăsire a portului tradițional în condițiile orînduirilor trecute, de înnoire în condițiile actuale.

Declinul portului tradițional s-a accentuat în multe zone odată cu dezvoltarea economiei de schimb și a legăturilor cu orașele. În capitalism, portul tradițional începe să fie părăsit în satele din imediata apropiere a orașelor, apoi în cele tot mai îndepărtate. Totodată, în unele părți, portul zonal s-a restrîns sub influențe interzonale, cum s-a întîmplat în Țara Oltului, în vestul căreia s-a extins portul specific Mărginimii Sibiului, iar în nord-est cel din zona Tîrnavelor ⁴⁵². Se mai surprind în Țara Oltului influențe din subzona Branului, unde portul popular a evoluat sub înrîurirea celui din zonele transcarpatice, datorită vechilor și intenselor legături cu Muscelul, Argeșul etc.

La părăsirea portului tradițional a contribuit în mare măsură țărănimea înstărită, care în goana după avere și dorința de exteriorizare a posibilităților materiale a adoptat hainele orășenești, mai practice în activitățile productive, apoi tot mai agreeate și în găteliile sărbătorești, deoarece erau confecționate din materiale scumpe. În haine orășenești se îmbrăca și țărănimea săracă emigrată la orașe, în căutare de lucru, din care o parte s-a întors cu ele în sate, în timpul crizei capitaliste din 1929—1933 sau în vremurile tulburi din preajma celui de-al doilea război mondial.

În cea de a treia etapă, cea actuală, costumele tradiționale se poartă tot mai puțin în activitățile productive, în muncile agricole. Nici nu le-ar mai putea purta, în condiții corespunzătoare, nici bărbații, care conduc și minuesc diferitele tipuri de mașini pe ogoarele și țarinile de pe întinsul patriei, prin livezi, vii etc., nici femeile, care lucrează alături de ei.

Interesul pentru portul tradițional local și zonal a sporit odată cu dezvoltarea complexelor manifestări cultural-artistice din cadrul căminelor culturale satești. Valorificarea tradițiilor artistice locale se situează în centrul preocupărilor acestora. Costumul a devenit o necesitate pentru tineretul dornic să participe la formațiile corale, echipele de dansuri etc. Au fost scoase de prin lădoaie zadiile părăsite pînă și de babe, în multe părți fiind întregite cu cămăși noi, pieptare, marame etc. Formațiilor artistice de amatori din cadrul căminelor culturale le revine un rol important în păstrarea și valorificarea portului tradițional. Trebuie însă combătute tendințele de împopoțonare, care se manifestă la unele ansambluri profesionale, ca și ținuta uneori denaturată a costumelor, departe de eleganța sobră, impusă de colectivitatea satească, arbitru suprem al portului.

În procesul de înnoire și înfrumusețare a portului popular românesc diferențieri mai pronunțate și, desigur, mai vechi prezintă costumele femeiești. Cele bărbătești sînt mai unitare, dar au urmat stilul ornamental

⁴⁵² C. Irimie, *Portul popular din Țara Oltului, zona Avrig, zona Făgăraș și zona Perșanilor*.

al primelor, și astfel formează ansambluri specifice zonelor de port. Costumele femeiești se încadrează în 5 tipuri principale, și anume: (1) *costumul femeiesc cu cătrînte sau zadii*, (2) *costumul femeiesc cu fotă*, (3) *costumul femeiesc cu vilnic*, (4) *costumul femeiesc cu oprege*, (5) *costumul femeiesc cu rochii albe*.

În perspectivă istorică, primele două tipuri sînt originare, vilnicul, rochiile albe și opregul constituind mai mult variante regionale ale primelor. Unele variante locale sau zonale au fost preconizate anterior de unii autori drept tipuri de costume. Așa sînt bunăoară *costumul femeiesc cu sognă sau crățan* — care este un vilnic cu fond negru, albastru închis sau grenă, bogat ornamentat spre poale, ca la tipul mai evoluat de fotă din zonele Argeș și Muscel etc., la care motivele decorative s-au îmbogățit pe marginea unui cîmp negru, albastru sau roșu — și *costumul cu pesteman*, care este o variantă locală de trecere între două tipuri principale, în care vilnicul a fost asociat cu o cătrîntă⁴⁵³.

Tipurile principale s-au diferențiat prin liniile mai simple sau mai evaluate în croiul pieselor, prin ornamentica și cromatica mai săracă ori mai bogată, precum și alte detalii, înrădăcinate în tradiție sau apărute în dorința permanentă de desăvîrșire a costumelor (fig. 45—46). În ele era exprimată și o anumită mîndrie locală a oamenilor, care au ținut să arate semenilor ce tradiții au moștenit și cum le-au îmbogățit.

Avînd în vedere faptul că portul popular a fost studiat mai îndeaproape în anii de după Eliberare, vom semna în cele ce urmează doar cîteva zone reprezentative de port din ariile de răspîndire a principalelor tipuri de costume, îndeosebi cele femeiești, care sînt mai bine individualizate, dar întotdeauna întregite de cele bărbătești, cu care formează ansambluri unitare, specifice.

Costumul femeiesc cu cătrînte sau zadii este specific zonelor centrale, începînd din Maramureș pînă la Dunăre. În aria lui de răspîndire s-au individualizat următoarele zone de port: Maramureșul, Țara Lăpușului, ținutul Năsăudului, zona Bistriței, Cîmpia Transilvaniei, zona Mureșului superior, Mocăniștea Munților Apusenii, Țara Moșilor, Țara Abrudului și Bazinul Zlatnei, podgoria Alba Iulia, zona Tîrnavelor, Țara Bîrsei, Țara Oltului, Mărginimea Sibiului, zona Pădurenilor, zona Petroșanilor, Gorjului, Vlcea, Romanați și Teleorman. În două zone cătrînte sînt negre, în celelalte sînt diferit vărgate.

Cătrînte negre sînt specifice zonei Pădurenilor și Mărginimii Sibiului. Cele purtate în zona Pădurenilor, numite *oprege*, erau mai late, ca să acopere șoldurile, cea din față fiind puțin mai scurtă, ca să se vadă poalele albe, cusute cu negru pe margini și cu *șiruri* verticale înguste (pl. X). Cătrînte au fost întregite în costum cu o cămașă specifică, de vechi tradiție, largă spre brîu, în față, reminiscență din vremurile cînd femeile purtau diferite lucruri în sînul lărgit al cămășii. Ornamentica bogată a cămășii, realizată în tehnici specifice, dominată de roșu sau negru, discret punctată cu albastru, galben, verde etc., se evidențiază din plin pe

⁴⁵³ F. B. Florescu, *Geneza costumului popular românesc*, în „SCIA”, VI, nr. 1, 1959, p. 19—42.

piept, în jurul gurii cămășii și mai ales în lungul mîneții, ca o tablă dreptunghiulară, strînsă în partea de jos cu o *brățară* și terminată cu un mic fodor cu *pene* și *șipcă* pe margini. Pieptarul deschis în față prezenta aceeași bogăție ornamentală. Pe cap, femeile măritate purtau o *ceapsă* neagră, pe margini albă, ca și marama lungă ce se prindea de virful ei, numită *cîrpă*.

Pe lîngă ținuta și ornamentica specifică, atrăgeau în mod deosebit atenția și podoabele metalice, executate de meșterii locali. Acestea întregeau costumul. Podoabelor obișnuite de la gît li se adăugau cele purtate peste *brăcirea* care încingea mijlocul sau, în locul ei, *balții* din trei rînduri de ținte mărunte de cositor, prinse pe o curea încheiată cu cătărămi, confecționate cu ajutorul unor tipare de piatră în care se turna metalul topit⁴⁵⁴. De balți erau prinse și lăsate în jos pe șolduri sau în față, *zale* cu *chei* și *zale* cu *inele* din cupru. Acestea amintesc metalurgia intensă din timpul orînduirii feudale, la care au participat activ pădurenii.

O a doua zonă de port în care cătrîțele negre constituie piese definitorii ale costumului femeiesc se întinde în estul zonei Pădurenilor, cuprinzînd satele de la poalele masivului Surianului, dinspre Țara Hațegului spre Orăștie și de aici spre Mărginimea Sibiului, pînă înspre Avrig, în Țara Oltului. Pieseile sînt mai evolute, din lîină fină, mai înguste, cu 2—3 vîrste discrete în partea inferioară, întregite în costum cu o cămașă cusută cu negru — pe piept și în lungul mînețelor — cu motive liniare ce poartă numele de *ciocănele*, evolute dintr-o tehnică ornamentală de încheiere a pieselor componente, numită *cheiță*, utilizată și în alte zone de port.

Pieptarul, deschis în față, are cusături foarte fine, din lînică sau mătase neagră, punctate cu roșu, verde, galben, albastru, întregind astfel stilul ornamental al costumului, ca și *broboda* albă din bumbac sau *pahiolul* de mătase cu care se acoperea capul.

O ținută de o rară distincție avea și costumul bărbătesc tradițional, atît prin cusăturile sale discrete, în negru, la gulerul cămășii, pe marginea mîneții largi, în jurul gurii și în josul ei — care încadrau așa-numitul *barbur*, partea de sus a unui clin triunghiular ce lărgeste poalele — cît și prin ornamentica migăloasă a pieptarelor și cojoacelor, purtate în timpul iernii și de femei (pl. 41). Mai colorată era cureaua cu care bărbații își încingeau mijlocul, executată de meșterii locali renumiți, în special cei din Săliște.

Cătrîțele vărgate, purtate în restul zonelor amintite, sînt întregite în costumele femeiești cu variate tipuri de cămăși și alte piese specifice. Sînt variante mai simple sau mai evolute ale celor două tipuri principale de cămăși: *cămăși de tip carpatic*, cu mînețele prinse la gît și *cămăși cu mînețele prinse la umăr*, ca cele bărbătești, numite de tip *poncho*⁴⁵⁵.

⁴⁵⁴ R. Vuia, *Portul popular al Pădurenilor*, București, 1957, p. 25—27.

⁴⁵⁵ V. Pascu, *Croiuri de cămăși din colecțiile Muzeului etnografic al Transilvaniei*, în „AMETC” pe anii 1962—1964, p. 421—434; T. Bănățeanu, H. Formagiu, *Probleme privind studiul croiurilor cămășilor populare românești*, în „RM”, V, nr. 5, 1968, p. 395—400; Maria Hedvig Formagiu, *Portul popular din România*, București, 1974, p. 27—58.

Variantele mai simple de *zadii* sînt cele purtate în Maramureș, țesute din lînă aspră mai demult, din lînă fină, procurată din comerț, în timpuri mai apropiate. Ele sînt petrecute peste șolduri, avînd vîrste late orizontale, în alternanțe de roșu-negru, negru-verde, albastru-galben etc. Le întregeste în costum o cămașă mai puțin ornamentată, cu fodori mai mici decît în zonele învecinate spre sud, cu gura tăiată într-o placă dreptunghiulară care acoperă umerii, de care sînt prinse mînecele, ca și foile încrețite ale pieptului și spatelui. Peste cămașă se poartă pieptare deschise în față, bogat ornamentate cu aplicații de *irhe* colorate și cusături compacte, multicolore, dominate de roșu.

Costumul bărbătesc are linii simple, sobre, viu colorat fiind numai pieptarul, în stilul celui femeiesc. Asemănătoare sînt hainele groase de lînă, sumanele din pănură obișnuită sau gubele mițoase ⁴⁵⁶.

Cătrînțe similare, numite *pînzături*, s-au purtat și în ținutul Năsăudului, completate în costum cu o cămașă cu fodori mari la mîneci (pl. 42). Peste această cămașă se pune un pipetar înfundat, bogat ornamentat pe piept, la fel ca cel bărbătesc. În perioada dintre cele două războaie mondiale, pînzăturile vechi, cu vîrste mai late, au cedat locul unor pînzături mai înguste, diferențiate, cea din spate mai des învîrstată, iar cea din față monocromă, cu 2—3 vîrste în partea inferioară, părăsite în mare parte acum, cînd se poartă pînzături perechi, evolute sub influența celor de pe Birgaie ⁴⁵⁷.

Cătrînțele de tip maramureșean și variantele lor mai evolute, de tip năsăudean sau birgăuan, cedează locul spre sud *zadiilor* cu trup vînat sau negru în partea superioară, roșii sau portocalii în partea inferioară, completate în costum cu o cămașă cu *ciupag* pe piept, cusut pe muchea cutelor, specifică Cîmpiei Transilvaniei și zonelor învecinate.

La sud de Mureș, în zona Tîrnavelor, se regăsesc cătrînțele învîrstate mai des, dominate de roșu în unele sate, de negru în altele, sub influența celor din Mărginimea Sibiului, zonă învecinată. La nord de Mureș aceste cătrînțe s-au purtat în Munții Apuseni, în Țara Moșilor fiind întregite în costum cu o cămașă cu *cheițe roșii*, înriurate pe mînecă în jos, iar în Țara Abrudului și Bazinul Zlatnei cu o cămașă cu *pene negre* specifice, ca și pieptarul deschis în față și cojocul purtat iarna ⁴⁵⁸. Cătrînța din față a fost înlocuită în multe părți de un șorț negru, iar cea din spate de o cătrînță mai îngustă, aproape neagră, ca cele purtate în satele din Podgoria Alba Iulia și sudul Mocănimii, pe la Ponor, Mogoș etc. (pl. 43). În susul Tîrnavei Mari, spre Rupea, se accentuează roșul în învîrstarea cătrînței și în ornamentarea cămășii cu fodori mari și forme peste cot. Cătrînța din față a fost înlocuită de un șorț negru, ca în Munții Apuseni, păstrîndu-se în schimb o găteală de veche tradiție, *vălitoarea albă* și împletitura din două *cosițe*, la femeile măritate.

⁴⁵⁶ P. Petrescu, *Costumul popular românesc din Transilvania și Banat*, București, 1959, p. 117—124.

⁴⁵⁷ V. Pascu, *Portul popular din zona Năsăudului*, în „AMETC” pe anii 1965—1967, p. 213—214.

⁴⁵⁸ N. Dunăre, M. Focșa, *Portul buciumanilor din Munții Apuseni*, București, 1957; V. Butură, *Evoluția portului popular* ... p. 219—224.

La nunțile de odinioară, momentul cel mai important era *schimbatul portului*. Mireasa se retrăgea într-o cameră sau cămară, împreună cu nuna, care-i despletea coada, pe care o împletea cu cosițe, și se îmbrăca cu haine specifice femeilor măritate, iar pe cap își punea vălitoarea albă, prinsă cu ace cu gămălie mari, ornamentale și flori, cum era așa-numitul *conci*, cu care se gătea la nuntă nevasta nouă în Mocănimea Munților Apuseni. În sudul zonei Tîrnavelor, în Țara Oltului, cosițele au fost înlocuite de *căițele negre*, care încadrau fața femeilor măritate. Împ etitul cosițelor în trei era destul de dificil, mai ales atunci cînd femeile aveau păr puțin și erau nevoite să-l completeze cu *scelebe* de lînă neagră, pe care le acopereau apoi cu păr natural. Cosițele, ca găteală specifică femeilor măritate, și *tindeul* alb ca învelitoare a capului, s-au mai păstrat pînă nu demult într-o altă zonă de port bogată în elemente tradiționale, și anume în zona Petroșanilor (pl. 44). Aici, la învîrstarea zadiilor, purtate la spate, s-a accentuat negrul, cum era și șorțul din față. În țara învecinată a Hațegului, părul se împletea în două sau mai multe cosițe subțiri, numite *sucituri*, care încadrau fața, ca și cosițele împletite în trei, purtate în zona învecinată spre sud. Pe cap se purta o *ceapsă*, ca în zona învecinată a Pădurenilor, iar de la briu în jos o *cătrîntă* încrețită la spate, învîrstată vertical, asemănător vilnicului din zonele transcarpatice, Gorjul și Vilcea, și întregită în față cu un șorț mai îngust. Această îmbrăcăminte prezenta asemănări și cu *costumul cu pesteman* din Vlașca.

În Gorj și Vilcea cătrînteau au o ornamentică și cromatică mai bogată, mai variată, care le situează între cele mai desăvîrșite piese de acest tip. În unele sate predomină roșul, în vergile mai simple sau mai late, orizontale sau diferențiate, în față verticale, în spate orizontale. Pe vergile mai late se succed motive geometrice sau florale. În alte sate predomină negrul nu numai în vergile cătrîntelor, ci și în cusăturile cămășilor, sub influența portului din satele ungurenilor, care este asemănător celui din Mărginimea Sibiului⁴⁵⁹. Apoi ornamentica s-a diferențiat, la fel ca în celelalte zone din Oltenia și Muntenia⁴⁶⁰.

În secolul nostru, în portul tinerească cătrînteau au cedat locul *vilnicului* cu vergi verticale. În Romanai, cătrînteau, numite *boscele*, erau din lînă roșie, cu vergi orizontale cu alesături, avînd motive diferite ca: *păpuși*, *raci*, *păsărele*, *roate*, *ghirlande de flori*, *rășuri*, *trandafiri*, *garofițe*, *cocoșei* etc. Pe lîngă boscele se mai purta și vilnic, uneori cu o *presteleancă în față*, care avea *rînduri* în lung, în diferite culori și modele. În unele sate femeile purtau fuste crețe din pînză de bumbac alb cu vergi verticale, late de la un fir pînă la un deget și executate cu arnici roșu și albastru⁴⁶¹. Și în Teleorman se purtau peste poale două boscele, una în față și alta la spate, avînd aceeași lățime, cu fond roșu *năramzat* (portocaliu), ca în Romanai, și cu alesături orizontale de flori albe, albastre și galbene, înca-

⁴⁵⁹ Gh. Focșa, *Evoluția portului popular din zona Jiului de Sus*, București, 1957, p. 46—68.

⁴⁶⁰ Gh. Focșa, *Evoluția portului...* p. 34—36; Otilia Gheorghe Diaconu, *Contribuții la cunoașterea portului...* p. 19—21.

⁴⁶¹ G. T. Niculescu-Varone, *Costumele naționale din România întregită*, I, București, 1937, p. 139—143.

drate între dungi subțiri, verzi și albastre sau violete. Unele fete purtau boscea numai la spate, iar în față aveau șorț negru din satin lucitor, tivit cu dantelă neagră pe margini. Femeile se înfășurau de la mijloc în jos fie cu *zuvelci* sau *zăvelci* (două boscele negre prinse una de alta), fie cu vilnice dintr-o bucată, cu felurite alesături pe marginea de jos⁴⁶².

Costumul femeiesc cu fotă este al doilea tip important. Aria sa de răspîndire se alătură celei cu cătrînțe, începînd din Bucovina pînă în valea Oltului. Piesa dreptunghiulară — de tradiție străveche —, care se înfășoară strîns în jurul corpului, de la briu în jos, se numește *pregitoare* în Moldova, *prijitoare* în Bucovina, *prigitoare* în satele din susul văii Mureșului, unde a pătruns și se purta alături de costumul cu două zadii cu vîrste orizontale⁴⁶³. Fota s-a diferențiat zonal, ca și cătrînțele, prin cromatică și ornamentică; la fel și piesele ce o întregesc în costum, începînd cu cămășile și încheind cu cele de iarnă. În linii mari se pot distinge: o *fotă moldovenească*, cu ținută și ornamentică de tradiție mai veche, și o *fotă munteană*, cu ornamentică mai evoluată, mai bogată, ca a pieselor ce o întregesc în costum.

În urma proceselor evolutive locale și a influențelor interzonale, în Moldova s-au individualizat următoarele zone mai importante de port: *Bucovina*, *zona Suceava*, *ținutul Neamțului*, *zona Bacău* și *Vrancea*, cărora li se alătură spre est *zona Iași* și *Podișul Moldovei*.

În Muntenia fota și piesele ce o întregesc în costum s-au diferențiat dinspre est spre vest, individualizîndu-se următoarele zone mai importante de port: *Buzău*, *Prahova*, *Muscel*, *Argeș*, cărora li se alătură spre sud zonele *Ilfov*, *Vlașca* și *Bărăganul*.

Și în zonele costumului cu fotă s-au accentuat influențele orășenești, de aceea în unele părți, îndeosebi în satele din cîmpie, acest costum a fost părăsit sau înlocuit în activitățile productive cu haine corespunzătoare noilor condiții de muncă.

În costumul tradițional din Bucovina, din jurul Rădăuților, preferințele s-au îndreptat spre motivele florale, mai bogate și mai viu colorate în ornamentica costumelor, ca la textilele de casă, îndeosebi la scoarțe. Ele erau întregite cu motive geometrice, skeumorfe și zoomorfe pe altită și în lungul minecilor, mai frecvente fiind: *bobocii*, *brădulețul*, *butucașii*, *coarnele berbecului*, *cocoșeii*, *crenguțele*, *ferestruicile*, *fierul plugului*, *frăguțele*, *frunza stejarului*, *frunza trifoiului*, *furce*, *găinuțele*, *ochisorii*, *pășăruicile*, *brotăceii* etc.

Pregitoarea (fota) se poartă cu colțul poalei prins sub bete, ca să se vadă cusăturile frumoase de pe poalele cămășii⁴⁶⁴. Peste cămașă se poartă o *bundiță* înflorată, iar femeile măritate puneau pe cap *ștergare albe*. În Suceava s-a păstrat mai bine, pînă în timpuri apropiate, o cămașă de veche tradiție autohtonă, numită *cămașă cu bezărău*, a cărei gură era formată prin simpla încrețire cu o ață de in sau de cînepă a celor patru părți componente: pieptul, spatele și cele două mînci. Această cămașă

⁴⁶² Ibidem, p. 173—178.

⁴⁶³ Ibidem, p. 19—33.

⁴⁶⁴ Ibidem, II, p. 11—16.

are o structură identică cu cea purtată de femeile dace reprezentate pe monumentul de la Adamclisi⁴⁶⁵. Gama ornamentală, bogată și plină de originalitate a acestui tip de cămașă, contrasta cu liniile simple ale croiului. Cămașa cu bezărau a fost însă înlocuită de tipuri mai noi, cu guler și ciupag, iar în subzona Dornelor cu o cămașă de influență ardele-nească⁴⁶⁶ (pl. XI).

În zona Neamțului, pe lângă fota moldovenească obișnuită, s-au purtat și variante mai evoluate, mai comode ale acesteia: *țoandra* și *pestemanul*. Țoandra era mai lungă decât fota, fiind formată din doi lați cu neveditură în „bobițe”, cusuți laolaltă. Când se îmbrăca, țoandra se îndoaia la briu pe o lungime de 25 cm, iar capetele laterale se terminau în față cu două falduri, ce se suprapuneau, partea dreaptă fiind deasupra. Țoandra se purta cu o cămașă de lână țigaie, cu minecile prinse la umeri, nu la gît, ca la cămașa cu bezărau. Fetele îmbrăcate cu țoandre purtau năfrâmi cusute cu flori, prinse sub bete în față⁴⁶⁷.

Pestemanul este o variantă mai evoluată a țoandrei, format din doi lați, din păr și canură, vopsite în albastru, mai rar în roșu. În zona Neamț, pestemanul e bogat ornamentat la poale și mai ales pe margini, ca și cel purtat în Vlașca. Părțile laterale și poalele se ornamentau cu flori, asemănătoare celor de pe ștergare sau cămăși, motive specifice satului. Acestea se alegeau cu canava colorată în roșu, alb, galben, albastru, maro, verde etc. Când se îmbrăca, capetele laterale ale pestemanului veneau în față, iar de unde începeau ornamentele se făcea cite o cută, pentru a le evidenția și pentru a ușura mersul⁴⁶⁸.

Pestemanele, ca și țoandrele, le îmbrăcau fetele și nevestele tinere, probabil fiind mai noi, mai tinerești, iar femeile mai în vîrstă purtau fote tradiționale. În zona Neamț, spre deosebire de Vlașca, pestemanele nu erau întregite în față cu o cătrîntă îngustă. Peste cămăși se puneau pieptare înflorate de Ghindăoani, ornamentate pe toată fața exterioară, frecvente în întreaga zonă⁴⁶⁹. Căciulile tinerilor, ca și garniturile pieptarelor înflorate, erau făcute din pielicele de miei brumării. Pentru garniturile pieptarelor purtate în zonele din nordul Moldovei, în special ale femeilor, se utilizau piei de jder sau de dihor.

În zona Bacăului, ornamentica fotelor, ca și a cămășilor, era mai sobră și prezenta asemănări cu aceea din valea Mureșului superior. Costumul vrincean a depășit în frumusețe celelalte zone din cuprinsul Moldovei, situîndu-se alături de cele mai desăvîrșite creații din patrimoniul portului popular românesc. Pe la sfîrșitul secolului trecut au început să se țeară cătrînte cu fir, tot mai bogat și frumos alese în față, avînd ca motive: ghiocei, creanga bradului, coada rînduncii, cîliga ciobanului etc. Și în înfrumusețarea tipurilor mai evoluate de cămăși vrincene — *cămașa cu*

⁴⁶⁵ Fl. B. Florescu, *Portul popular din Moldova de Nord*, București, 1956, p. 10—11.

⁴⁶⁶ *Ibidem*, p. 13—14.

⁴⁶⁷ Emilia Pavel, *Contribuții la studiul portului popular din Moldova, țoandra și pestemanul*, în „RM”, nr. 1973, București, 1973, p. 351—354.

⁴⁶⁸ *Ibidem*, p. 355.

⁴⁶⁹ E. Pavel, *Portul popular din zona Neamțului — satul Ghindăoani*, în „RM”, nr. special. 1965, București, p. 473.

mîneca învîrtită și cămașa cu mîneca lungă sau cămeșoiul — s-a pus accentul pe *culoarea de argint*, realizîndu-se un efect coloristic remarcabil, deosebit de ceea ce se cunoaște în restul zonelor etnografice din țară ⁴⁷⁰.

În zona Iașilor, fotele s-au purtat cu cămăși dintr-o stofă albă, subțire, de lînă țigaie, cu un croi asemănător celor bărbătești, cusute uneori cu arnici colorat în galben, maro, albastru, roșu, negru etc., la gură, umăr și mîneci. Cămașa simplă a fost înlocuită apoi de o cămașă cu platcă și de cămașa cu altiță, răspîdită în lungul lanțului carpatic. Pe lîngă fote s-au mai purtat, împreună cu cămășile de lînă țigaie, și fuste albe, încrețite, din mai mulți lați ⁴⁷¹.

Atît fustele albe de lînă, cît și cele negre, în culoarea naturală a materiei prime, se situează între piesele de veche tradiție ale portului femeiesc din zona temperată. Cele albe au fost depășite de cele negre sau vîrgate, mai practice în activitățile productive. Pentru găteliile sărbătorești, stofa albă a fost înlocuită cu stofe vîrgate, colorate etc. Aria costumului cu fotă mai cuprindea zonele din sudul și estul Moldovei, unde pe lîngă piesele strîmte, învîrstate vertical, s-au purtat și piese mai largi, din mai mulți lați, încrețite la brîu și învîrstate orizontal, avînd ținuta rochiilor lungi, cu aplicații în benzi spre poale.

În Muntenia, fotele și piesele care le întregesc s-au diferențiat — îmbogățindu-și ornamentica și cromatica — dinspre est, din zona Buzăului, spre vest, pînă în zonele Muscel și Argeș, unde se întîlnesc cele mai evaluate costume de acest tip.

Fota „autentică de Buzău” avea numai *vărgi* verticale de fir și lînă roșie. În zilele de lucru se îmbrăca, ca și în alte zone, o fotă *oarbă*, fără vergi, cum a fost de altfel și tipul inițial. Ia era încheiată cu o cheiță, iar la piept avea cusături late, în două table. Pe mîneci se succedau *altița* lată de 10—15 cm, *creața* (încrețul), lucrată cu alt model, și *rindurile* înrîurate pe mînecă în jos, drepte sau oblice ⁴⁷².

În Prahova, sub influența unei oarecare bunăstări economice și a cerințelor orașelor pentru costume naționale sărbătorești, ornamentica s-a îmbogățit mult. În portul obișnuit însă s-au purtat fote simple, drepte. Pe lîngă acestea s-au mai purtat și așa-numitele *fote de Prahova*, la care capetele din față, care se suprapuneau, erau drepte, în rest fota fiind încrețită ⁴⁷³. La cele mai noi fote, destinate găteliilor sărbătorești, vergile din față au fost înlocuite cu alesături bogate, continuate și în partea de jos, în benzi din ce în ce mai late, care au restrîns cîmpul monocrom. În realizarea motivelor, preferințele s-au îndreptat tot mai mult spre firul argintiu și auriu, care echilibra ornamentica și cromatica bogată a iilor. Alesăturile cu fir au acoperit aproape tot cîmpul monocrom al variantelor mai noi de fote din zonele Argeș și Muscel.

Iile purtate în aceste zone prezintă unele trăsături aparte, ca și alte piese care le întregesc în costum.

⁴⁷⁰ Fl. B. Florescu, *Portul popular din Țara Vrancei*, București, 1958, p. 16—24.

⁴⁷¹ E. Pavel, *Portul popular din zona Iașului*, Iași, 1969, p. 18—19.

⁴⁷² G. T. Niculescu-Varone, *Costumele naționale*... I, p. 152.

⁴⁷³ Maria Formagiu Hedvig, *Portul popular din România*, București, 1974, p. 74—75.

Ia de Muscel se caracterizează printr-o încărcare vădită a cîmpurilor ornamentate geometric, care nu lasă aproape nici un spațiu liber ⁴⁷⁴ (pl. XII). Unele variante prezintă detalii asemănătoare cu cele ale cămășilor femeiești din sudul Transilvaniei, preluate fie în legăturile vechi și intense prin pasul Bran, fie de la ungurenii așezați alături de pămînteni, în unele sate. Fetele și femeile tinere din satele dinspre munte au purtat pînă în primele decenii ale secolului nostru pălării, ca în Țara Oltului ⁴⁷⁵. Nu lipsesc nici influențele inverse, muscelene, prahovene și chiar vrîncene, în portul din sudul Transilvaniei, îndeosebi în cel din Țara Birsei, mai ales în subzona Bran, unde se poartă o fotă largă, *fotă de Moeciu*, cum o numesc muscelencele, asemănătoare cu cea prahoveană ⁴⁷⁶. Pe lângă iile evoluat sub influența Muscelului și Argeșului, în Țara Birsei s-au mai purtat pînă pe la sfîrșitul secolului trecut și cu *mîneca răsucită*, asemănătoare cu cele din Vrancea, variante ale cămășilor cu bezărau, numite și *cămăși de tip carpatic*.

Cămăși asemănătoare s-au purtat și în Muscel, dar au fost părăsite în secolul trecut. Prezența lor se leagă de moda epocii, în special de moda curților domnești din secolele XVI—XVII din vestul Europei, cît și a celei de la curțile domnitorilor Moldovei și Țării Românești, ipoteză confirmată documentar ⁴⁷⁷. Cămăși asemănătoare cu cele brăne și muscelene s-au purtat și în Țara Oltului. Dealtfel și păsturile vârgate vertical — purtate de femeile mai tinere și de fete — ale căror capete se petrec unul peste altul pe șoldul stîng, sînt variante locale ale fotei ⁴⁷⁸.

În costumele muscelene mai vechi, firul argintiu și auriu dădea o anumită strălucire și cusăturilor compacte de pe mincile și pieptul Țărilor, dominate de negru și alte culori închise, dînd întregului costum o eleganță sobră, care contrasta cu cele mai noi, tot mai viu colorate.

Ia de Argeș, de tip vechi, este bogată în cusături, poate chiar mai încărcată decît cea de Muscel. Ornamentul principal al acesteia era grupat pe un cadru geometric de forma unor pătrate, mai des romburi, care se atingeau cu virfurile, dînd impresia unui adevărat grilaj; de unde și motivul de *zăbrea*. Spre deosebire de *ia de Muscel*, în general la *ia de Argeș* regularitatea geometrică lipsește. În Argeș, alături de fotă apare vilnicul mai larg, cu vergi verticale, și cătrîțele; pe alocuri se poartă amîndouă, ca și la costumul cu pesteman. De la Topolog spre Olt domină cătrîțele, iar fota devine tot mai sporadică și se îmbracă de obicei iarna, fiind mai călduroasă. În nord-vestul zonei se poartă în față o cătrîță îngustă și dreaptă, *zăvelca de Argeș*, iar la spate o piesă mai largă, numită fotă, care îmbracă coapsele și o acoperă în parte pe cea din față ⁴⁷⁹.

⁴⁷⁴ Fl. B. Florescu, P. Petrescu, P. H. Stahl, *Arta populară din zonele Argeș și Muscel*, București, 1969, p. 161—165.

⁴⁷⁵ *Ibidem*, p. 141; C. Irimie, *Portul popular din Țara Oltului, zona Făgăraș*, București, 1956, p. 12.

⁴⁷⁶ C. Irimie, *Portul popular din zona Branului*, București, 1960, p. 22—24; Maria Hedvig Formagi, *Portul popular* ... p. 74—75.

⁴⁷⁷ Maria Hedvig-Formagi, *Portul popular* ... p. 30—31.

⁴⁷⁸ C. Irimie, *Portul popular din Țara Oltului, zona Făgăraș*, p. 17—28.

⁴⁷⁹ Fl. B. Florescu, P. Petrescu, P. H. Stahl, *Arta populară din zonele Argeș și Muscel* ... p. 165—172.

Cele două piese sînt definitorii pentru costumele femeiesc din Vlașca. Ele s-au individualizat în timp, la contactul ariei de răspîndire a fotei cu cea a cătrînelor, care interferează cu aria de răspîndire a vilnicului. În față se puneau peste poale o cătrîntă cu vergi orizontale și alesături variate, numită *zuvelcă* sau *pristelcă*. La spate se puneau *pestemanul*, mai larg și încrețit, petrecut peste șolduri și puțin peste *zuvelcă*, asemănător cu vilnicele răspîndite în Mehedinți. Pe vremuri, fiecare cută de la *pesteman* se făcea cu mîna: se prindeau cu ață de cîneapă, de in sau de bumbac, una de alta, la distanțe de o palmă, și țesătura se înmuia în apă rece, apoi i se atîrnau greutatea ca să stea întinsă și să se usuce: vara la umbră, iar iarna într-o cameră caldă. Cusăturile se făceau la urmă⁴⁸⁰. Acestea erau mai bogate și mai colorate pe marginile din față și în partea de jos a fondului negru.

Pe mîneci iile aveau — după *altiță* și *încref*, lucrat cu arnici alb, galben sau violet închis — *rîuri* cu flori sau figuri geometrice, încadrate de *ghenare* înguste. Pe piept aveau trei, patru sau cinci galoane, iar la spate două, la fel ca rîurile, sau flori presărate⁴⁸¹. Costumele cu *pesteman* s-au purtat și în zona Ilfov, unde interfereau cu cele cu fotă dreaptă, specific zonelor învecinate din nord.

Costumul femeiesc cu vilnic. Piesa definitorie a acestui tip de costum este o variantă evoluată a fotei, lărgită și încrețită, pentru a fi mai comodă în mers și în activitățile productive. Această variantă a fotei a fost întregită cu piese care, în Mehedinți și Dolj, imprimă costumului un pronunțat specific zonal. El se întîlnește și în satele din zonele învecinate, unde coexistă cu cătrîntele pe care le-a înlocuit în portul mai tineresc (pl. XIII).

Se disting două variante: *vilnicul vîrgat* și *vilnicul cu fond monocrom sau crătanul*. Vilnicul vîrgat, numit în Gorj *zavelcă*, este mai frecvent în satele dinspre dealuri și munți, unde a fost cercetat de Gh. Focșa. Seria ornamentelor începe cu verguile și vergi simple, verticale, printre care au apărut în cursul timpului vergi mai late cu alesături variate, viu colorate. Tipul mai vechi de vilnic era confecționat din pînză roșie fără ornamente. Cele dintîi ornamente au fost vîrguile din două fire de negru sau albastru închis, care se succedau la distanță de un centimetru. Ele s-au îmbogățit odată cu răspîndirea bumbacului, care a fost folosit încă prin secolul al XVII-lea prin casele țăranilor înstăriți la vîrgatul *zavelcilor* și cătrînelor. Vergi albe, late de un centimetru, se succed mai apoi printre *verguile* cu negru sau albastru închis, în fișii paralele, la 15 cm distanță una de alta. Materialul însuși a căpătat numele de *vîrgătură*. Au apărut apoi *zavelcile* cu motive colorate pe vergi mai late, alese pe război în călătură sau pe rost, cu mîna. Paleta culorilor vegetale folosite mai demult s-a îmbogățit cu roșu-vîșiniu, galben, verde etc. Culorile de anilină au lărgit mult gama cromatică, iar motivelor geometrice mai vechi li s-au alăturat cele vegetale și animale. Astfel s-a ajuns la *zavelci* pe al căror cîmp roșu, printre ornamentele liniare, erau dispuse douăzeci și patru de rînduri de flori, cu douăsprezece modele diferite, care se succedau, alter-

⁴⁸⁰ G. T. Niculescu-Varone, *Costumele naționale* ... p. 180—181.

⁴⁸¹ *Ibidem*, p. 182.

nînd armonios, într-o bogată policromie⁴⁸². Zăvelcile au fost întregite în costum de tipuri tot mai noi de cămăși și de alte piese, formînd ansambluri specifice, viu colorate.

Vîlnicul cu fond monocrom sau crățanul este o variantă mai evoluată, cu fond albastru închis, negru sau grenă, bogat ornamentat spre poale cu ținte de beteală albă. La unele piese, pe margini erau cusute *păpuși* cu fire de lînă colorată, apoi veneau motivele din ținte, care îngreuiau piesele sărbătorești cu cîteva kilograme. După ce se cosea, vîlnicul se încrețea în cute mici, egale, prin care se treceau mai multe rînduri de sfori, la distanță de 5, 10 și 15 cm. Se fixa apoi pe o scîndură, se uda, se presa și se usca. Operația se relua de mai multe ori, ca să țină cutele; apoi se scoteau ațele⁴⁸³. Țintele dădeau strălucire piesei, realizînd o ornamentică greoaie, retrasă pe margini, ca la fotele mai evolute, dar lipsită de finețea alesăturilor cu fir de pe marginile acestora. În unele sate, în timpul verii, în locul vîlnicelor crețe de lînă se purta *sumnă* sau *sognă* din bumbac⁴⁸⁴. Costumele bărbătești aveau o ornamentică mai sobră, în cusături fiind preferat albul. Vara bărbații purtau cămăși largi, peste pantaloni, încinși cu un brîu roșu de lînă, lat de-o palmă. În anotimpurile răcoase, bărbații purtau cămașă scurtă, introdusă în pantaloni⁴⁸⁵. Hainele de dimie erau ornamentate cu *galoane* de *găitane* negre, mai simple în comparație cu Gorjul și Vilcea.

Costumul femeiesc cu oprege. Aria de răspîndire a acestui tip de costum cuprinde Banatul. A evoluat, după cum par a indica stampele și chiar piesele purtate în satele în care s-au păstrat mai bine elementele tradiționale, din costumul cu cătrînte (pl. 45). Dealtfel și cercetările mai recente arată că opregul avea *peticul* mult mai lung și franjuri mai scurți în regiunile muntoase, mai izolate și mai arhaice, fiind în schimb mai scurt, cu franjuri lungi, în localitățile din cîmpie⁴⁸⁶. Variantele mai evolute ofereau o slabă protecție a corpului, iar înainte de răspîndirea bumbacului, arniciurilor, mătăsii, ca și a firelor argintii și aurii în comerț, nu puteau fi frumoase nici piesele și nici costumele.

Odată cu utilizarea pînzeturilor fine și a ațeturilor colorate din bumbac și mătase, țesătura s-a restrîns spre brîu, lungindu-se ciucurii: la piesa din spate în unele părți, la amîndouă în altele, mai ales la costumele sărbătorești mai noi⁴⁸⁷. Variantele mai evolute se află în satele din cîmpie, de unde s-au răspîndit în cele din zona muntoasă și sporadic în zonele învecinate din Transilvania. La Jebel și satele din jur se purta la spate un opreg cu petic îngust și ciucuri lungi, iar în față un opreg cu

⁴⁸² Gh. Focșa, *Evoluția portului popular în zona Jiului de Sus*, București, 1957, p. 46—49.

⁴⁸³ G. T. Niculescu-Varone, *Costumele naționale...* p. 136.

⁴⁸⁴ M. Cioară, *Contribuții la cunoașterea unor piese de port femeiesc din județul Mehedinți*, în „RM”, nr. 5, 1969, p. 460—465; „RM”, nr. 6, 1969, p. 541—544.

⁴⁸⁵ G. T. Niculescu-Varone, *Costumele naționale...* p. 124—126; Gh. Focșa, *Evoluția portului popular...* p. 69—77.

⁴⁸⁶ M. Bocșe, *Contribuții la studiul opregului bănățean*, în „AMETC” pe anii 1968—1970, p. 246.

⁴⁸⁷ P. Petrescu, *Costumul popular românesc...* p. 62—80.

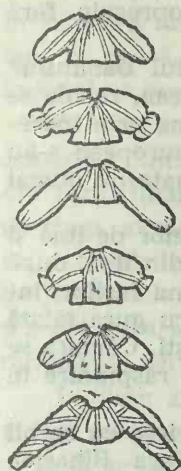

Fig. 45. Croiul cămășilor femeiești de tip carpatic și tipul „poncho”, după Hedvig M. Formagiu.

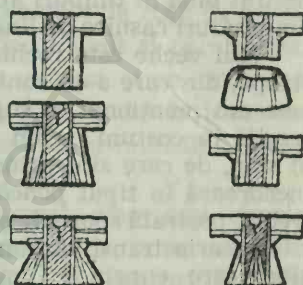
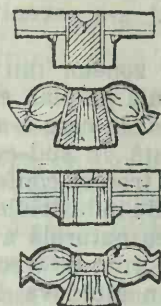

Fig. 46. Croiul cămășilor bărbătești de tip unic. „poncho”, după Hedvig M. Formagiu.

vergi verticale, ca în Gorj. Pe Valea Bistrei în sus, la Rusca Montană, s-au purtat în secolul trecut oprege negre, lungi, mai înguste decît în zona învecinată a Pădurenilor (pl. 46). Cel din față s-a scurtat puțin, iar pe fondul negru s-au îmbogățit vergile orizontale. La cel din spate s-a restrîns peticul, lungindu-se ciucuri, dominați de negru sau chiar negri⁴⁸⁸. Petice lungi și ciucuri scurți au avut opregele purtate în secolul trecut și în Țara Almajului, dar acestea s-au scurtat și îngustat treptat, primind tot mai accentuate funcțiuni decorative, peste poalele confecționate din pînzeturi tot mai fine, cu cusături în partea de jos, tot mai frumoase, la fel ca cele de pe cămăși, îndeosebi din satele Cîmpiei Banatului⁴⁸⁹.

În activitățile casnice și chiar la muncile din cîmp, pe alocuri se purta numai opregul fără franjuri în față, și astfel costumul se prezenta ca o variantă de trecere spre tipul specific zonelor din nordul Banatului.

La costumele sărbătorești, în secolul nostru au apărut variante deosebit de decorative, oscilînd între o realizare extraordinară de fină a țesăturii (aleasă la un fir de mătase alternat cu fire aurii, argintii) și o suprasaturație ornamentală datorită abundenței aplicațiilor grele și strălucitoare de galoane, podoabe metalice și chiar monede⁴⁹⁰. Cămășile, bogate în motive decorative, au evoluat sub influența celor din zonele învecinate, din Oltenia, ca și hainele de dimie, cu aplicații de găitane sau brînași negri, frecvente și în portul bărbătesc.

⁴⁸⁸ G. T. Niculescu-Varone, *Costumele naționale...* I, p. 19; P. Petrescu, *Costumul popular românesc...* p. 63—64.

⁴⁸⁹ P. Petrescu, *Costumul popular românesc...* p. 68—69.

⁴⁹⁰ M. Bocșe, *Contribuții la studiul opregului...* p. 248—258; Maria Formagiu, *Portul popular...* p. 73.

În unele sate, în gătelile sărbătorești, s-a revenit la opregele fără franjuri, încărcate de broderii în culori tari.

Costumul cu rochii albe este specific zonelor din nordul Banatului, pînă în Țara Oașului. În dezvoltarea acestuia pe plan european, rochia se situează ca o variantă mai evoluată a fotei, la care s-a ajuns prin încrețirea la briu și încheierea capetelor din față. În sud-estul european s-au păstrat pînă în timpuri apropiate forme de trecere confecționate nu numai din țesături casnice de lînă, ci și din materiale industriale ⁴⁹¹.

Mai veche este rochia albă, în culoarea naturală a fibrelor de lînă și cîneșă, din care s-au confecționat inițial. Forma de trecere, din lînă, după cum am menționat, a supraviețuit izolat în Moldova, în zona Iașilor, întregită în costum cu un tip vechi de cămașă, tot de lînă, cu gura tăiată în stan, de care sînt prinse mînecele, ca la cămășile bărbătești. Cămașa se încadrează în *tipul poncho*, de tradiție preistorică, cu largă răspîndire în trecut, păstrată sporadic și la noi, în unele zone ⁴⁹².

În aria transilvăneană de răspîndire a costumului femeiesc cu rochii albe, care cuprinde Cîmpia Aradului, Țara Zărandului, Țara Bihariei, Țara Crișurilor, Sălajul, Sătmărul și Țara Oașului, cămașa de tip poncho este frecventă în variante evolute, pe alocuri bogat ornamentate. Spre est interferează cu cămașa de tip carpatic, predominantă în aria de răspîndire a costumului cu zadii, pe care a restrîns-o pe alocuri, cum este cazul în Sălaj, Depresiunea Călățele, Țara Bihariei, unde rochia albă s-a purtat cu o *zadie* de lînă neagră sau albastră-fumurie, cu alesături sau cusături în galben, verde, albastru, alb etc., pe fond roșu în jumătatea inferioară.

În portul mai tineresc a fost înlocuită inițial cu *zadia de Banat*, acoperită de alesături multicolore din lînă, sau cu zadii din bumbac cu alesături în partea inferioară, și apoi cu șorțuri din glot sau alte materiale industriale ⁴⁹³.

Rochiile albe, purtate peste poale, simple sau fără acestea, în care caz s-au numit *poale*, sînt făcute din mai mulți lați de pînză mai groasă, fiind încrețite la briu și avînd alesături sau cusături în partea inferioară. O ornamentică mai bogată au nu numai piesele definitorii, ci și cele care le întregesc în costum, în zonele din extremitățile ariei de răspîndire, în Cîmpia Aradului și Țara Oașului, unde și costumul bărbătesc prezintă nu numai trăsături aparte, ci și elemente decorative în stilul celor femeiești.

În sud, tipul mai evoluat s-a păstrat în satele din împrejurimile Ineului. Poalele bogate au cusături compacte, reliefate, dominate de roșu pe marginea de jos. Foile sînt încheiate cu o cheiță lată, întregită cu alte motive: cerculețe negre, alternînd cu romburi roșii în așa-numitele *chei cu ruji*. Cătrînța, purtată mai demult în față, a fost înlocuită cu un șorț din bumbac, numit *cîrpă*, cu alesături bogate în jumătatea inferioară și cu motive geometrice, colorate mai mult în roșu, negru, albastru.

⁴⁹¹ P. Mureșan, *Cîteva probleme ale portului și textilelor populare din zona Calatei în literatura de specialitate*, în „Apulum”, XI, Alba Iulia, 1973, p. 656—672.

⁴⁹² Maria Hedvig Formagiu, *Portul popular*... p. 31.

⁴⁹³ N. Dunăre, *Portul popular din Bihor*, București, 1957, p. 16—17.

Cămașa, numită *spătoi*, avea spatele și fața dintr-o bucată de pînză, în care era tăiată gura. Pe umeri erau aplicate două bucăți dreptunghiulare de pînză, *umerițele*, pline de cusături, care se continuau pe mîneacă în jos și pe *pomnarii* lați, care o strîng în partea de jos.

O ornamentică bogată avea și pieptarul, numit *cojoc cu pene*, ca și sumanele numite *șube*, pe care le coseau renumiții sumănari de la Sîrbești, din Țara Bihariei. Cusături compacte, reliefate, dominate de roșu ca macul de cîmp, aveau și cămășile bărbătești, atît pe gulerul înalt și pe *umerițe*, ca la cămășile femeiești, cît și pe *pomnarii* de la mîneci și pe marginea de jos, la cele mai noi ⁴⁹⁴. Cămășile erau scurte și largi, la fel ca izmenele purtate vara, asigurînd astfel o bună aerisire a corpului în muncile intense din timpul verilor călduroase.

În Țara Zărandului și Țara Bihariei s-au purtat piese mai simple și mai sobru ornamentate ⁴⁹⁵. În Țara Crișurilor și Sătmar, la muncile din cîmp și pe acasă s-au purtat rochiile albe fără cusături și alesături; la fel și celelalte piese din costum. În portul bărbătesc, pentru protejarea izmenelor largi, a apărut în față șorțul alb de pînză, discret vîrgat în Sălaj, ca și poala rochiilor. Culoarea și lărgimea hainelor femeiești și bărbătești au fost impuse de condițiile climatice și de muncile intense din cîmp, în timpul verii.

Costumul cu rochiile albe s-a extins în zonele mărginașe mai sărace, care au gravitat spre cîmpie, regiunea lor complementară, cu care s-au dezvoltat într-o strînsă interdependență. În Țara Oașului, ca și în Cîmpia Aradului, acest tip de costum s-a îmbogățit, situîndu-se între cele cu un mai pronunțat specific zonal, cu elemente de veche tradiție, întregite cu elemente structurale și ornamentale tot mai noi ⁴⁹⁶.

În perspectivă spațială, aria vestică a acestui costum, căreia i se alătură aria costumului cu zadii, iar acesteia aria costumului cu fotă, este dublată spre est de o arie în care au supraviețuit aceleași tipuri străvechi de piese de port, ale căror vestigii sînt fustele albe și cămășile de tip poncho din zona Iașilor. Acestea din urmă s-au purtat și în zona Neamțului, dar în zonele care se sprijină pe Carpați, în cele care le înconjoară, s-au păstrat piese specifice de mai veche tradiție autohtonă. În zonele joase au pătruns mai ușor și mai curînd influențele regionale și inter-regionale, încă din antichitate, în ale cărei costume populare își au originea piesele de bază ale costumului popular românesc.

⁴⁹⁴ P. Petrescu, *Costumul popular românesc*... p. 87—94.

⁴⁹⁵ N. Dunăre, *Portul popular din Bihor*... p. 8—33.

⁴⁹⁶ T. Bănățeanu, *Portul popular din Țara Oașului*, București, 1955, p. 8—20.

INSTALAȚIILE TEHNICE ȘI MEȘTEȘUGURILE ȚĂRĂNEȘTI

Ocupațiile specializate în prelucrarea diferitelor materii prime și produse, începînd cu cele agro-alimentare și încheind cu extragerea și prelucrarea metalelor, au înregistrat o mare dezvoltare în feudalism, nu numai în orașe, ci și în sate.

În cadrul colectivităților sătești s-au impus de timpuriu membrii mai iscusiți în înălțarea construcțiilor, confecționarea uneltelor și mijloacelor de transport, a vaselor de lemn și de lut etc. Aceștia au fost tot mai intens solicitați de către cei mai puțin inițiați, și astfel lucrul la alții sau pentru alții a devenit o ocupație secundară, practică pe lângă cele agricole-pastorale, iar pentru cei mai solicitați, ocupația principală. Termenii de bază privind ocupațiile specializate de tradiție mai veche sînt de origine latină, ca: *morar, piuar, lemnar, pietrar, olar, pielar, fierar* etc. *Meserie*, cuvînt format în limba română străveche, vine de la *meser*, care nu-i altceva decît derivatul latinescului *miser*, omul sărman sau sărac care practica meseriile în societatea sclavagistă romană. În ce privește termenul de *măiestru*, el se trage din *maister* (în latina vulgară), care la rîndul său provine din *magister*¹.

Din rîndurile populației mai sărace s-au ridicat și în feudalism majoritatea meșterilor țărani care au satisfăcut cerințele locale, iar dintre sate s-au specializat în prelucrarea diferitelor materii prime sau produse cele mai sărace în produse agro-alimentare, din zonele înalte, dar mai bogate în materii prime pentru diferite meșteșuguri. De aceea, la poalele Carpaților au apărut și se succedau sute de sate specializate în confecționarea diferitelor produse din lemn, piatră, argilă etc.

Dezvoltarea meșteșugurilor a fost temeinic studiată de către istorici. De aceea vom semnală numai datele mai importante din dezvoltarea principalelor branșe, insistînd mai mult asupra vestigiilor etnografice mai puțin cunoscute, deosebit de importante pentru reconstituirea dezvoltării meșteșugurilor țărănești nu numai pe pămîntul patriei noastre, ci pe teritorii mult mai vaste. Multe instalații tehnice țărănești au fost răspîndite pe arii întinse în orînduirea feudală, dar ele au dispărut, supraviețuind în arii insulare, între care una din cele mai semnificative o constituie tocmai teritoriul patriei noastre.

¹ C. C. Giurescu, *Contribuții la istoria științei și tehnicii românești în secolele XV—începutul secolului XIX*, București, 1973, p. 135.

Instalațiile tehnice țărănești folosite pentru prelucrarea diferitelor produse, cereale, semințe oleaginoase, textile, lemn etc., au evoluat din uneltele casnice de mână. Sporirea capacității de prelucrare a acestora a devenit o necesitate odată cu dezvoltarea societății. Apariția mecanismelor simple de acționare a tipurilor inițiale de instalații se datorește, în primul rând, străduințelor producătorilor de bunuri materiale de a-și ușura munca. Aceasta a constituit o preocupare generală; de aceea instalațiile pentru prelucrarea diferitelor bunuri de larg consum s-au răspândit uimitor de repede în spațiu, ținând seama de căile și mijloacele de transport ce le-au stat la îndemână oamenilor, până în timpuri apropiate.

Originea și răspândirea unor instalații se încadrează într-un vast proces de difuziune a bunurilor culturale în lumea europeană, dinspre vechile civilizații mediteraneene. Între acestea, pe un prim plan se situează mecanismul de acționare a primelor mori folosite pentru măcinatul cerealelor. Altele se încadrează între descoperirile ulterioare ale oamenilor din diferite regiuni în care prelucrarea variatelor produse a constituit o preocupare mai intensă, iar condițiile naturale au impus diversificarea acestora, pentru utilizarea forțelor motrice avute la îndemână, apă, vânt, animale etc. În timp, acestea au înregistrat o difuziune mai largă sau mai restrinsă.

În evoluția unora dintre uneltele casnice spre tipurile inițiale de instalații, o etapă importantă a fost marcată de descoperirea roții verticale. Aceasta, spre deosebire de cea orizontală, a oferit largi posibilități de utilizare a forței hidraulice pentru prelucrarea diferitelor produse. Ea a început să acționeze — evident prin angrenaje mai simple decât ale morilor — și maiele sau ciocanele pivelor pentru finisarea pânurii, pislugii pivelor de ulei, săgețile ștampurilor pentru zdrobitul minereurilor, ciocanele grele ale fierărilor etc.

În feudalism, când în construcția diferitelor instalații s-au înregistrat progrese importante, care au avut o largă răspândire, unele instalații au fost preluate de clasele exploatatoare, acolo unde rentabilitatea lor a fost mai mare; altele au fost lăsate în folosința celor care le construiau, prinzându-se pentru ele dijme, acolo unde rentabilitatea acestora era mai mică. De aceea, alături de tipurile tot mai evoluat din orașe și tirguri, din sate specializate, s-au menținut și tipurile tradiționale mai simple, care au satisfăcut cerințele locale ale maselor țărănești. Acestea s-au păstrat și în capitalism, în zonele mai înapoiate din punct de vedere economic, oferind date de larg interes asupra mijloacelor tehnice de prelucrare a diferitelor produse.

Variatatea tipurilor funcționale se datorește profilului mixt al ocupațiilor, diversității resurselor naturale, iscusinței și cunoștințelor moștenite de-a lungul veacurilor, atît în zonele joase, vechi și renumite grînare, cît și în cele deluroase și muntoase, vestite prin bogăția lor în sare, aur și alte metale.

Variatatea tipurilor cronologice se datorește menținerii în folosință casnică a uneltelor tradiționale, a unor forme de trecere de la acestea spre instalațiile cu o construcție tot mai complicată și o mai mare capacitate de prelucrare a diferitelor produse.

Unelte casnice s-au păstrat izolat, pînă în timpuri apropiate, acolo unde s-au menținut în folosință periodică, pentru prelucrarea unor cantități restrinse de produse, cum a fost cazul rîșnițelor pentru păsări și al pivelor pentru pisarea semințelor oleaginoase.

În aceleași condiții s-au menținut în unele sate și tipuri de instalații cu o construcție mai simplă, deși acționarea lor impunea eforturi fizice mai mari. Cu toate că instalațiile tehnice țărănești au constituit o necesitate de prim ordin, pentru satisfacerea cerințelor alimentare, vestimentare etc., intensitatea preocupărilor pentru sporirea capacității de prelucrare a diferitelor tipuri nu a fost aceeași peste tot. Ca urmare, alături de morile cu aburi s-au menținut morile de apă cu roată orizontală, alături de șteampurile californiene, cele țărănești de lemn, cu silex în capătul săgeților etc.

În evoluția instalațiilor, un rol important le-a revenit meșterilor constructori, care pe lângă experiența locală și-au însușit-o și pe a altora, față de care majoritatea lor au fost foarte receptivi.

La cerințele de prelucrare, mai mari sau mai restrinse, se adăugau o seamă de factori locali, care au influențat răspîndirea diferitelor tipuri de instalații, precum și evoluția lor, în condițiile prezenței sau lipsei apei, ale variabilității debitului și purității acesteia etc.

Avînd în vedere materiile prime pe care se bazează meșteșugurile principale, le grupăm pe acestea astfel: (1) *meșteșuguri specializate în prelucrarea produselor alimentare*, (2) *meșteșuguri specializate în prelucrarea lemnului*, (3) *meșteșuguri specializate în piatrărit*, (4) *olăritul*, (5) *meșteșuguri specializate în finisarea țesăturilor de lînă și confecționarea îmbrăcăminte*, (6) *meșteșuguri specializate în prelucrarea pieilor*, (7) *fierăritul*, (8) *aurăritul*, (9) *alte meșteșuguri*.

1. MEȘTEȘUGURILE SPECIALIZATE ÎN PRELUCRAREA PRODUSELOR AGRO-ALIMENTARE

Prelucrarea cerealelor în vederea preparării alimentelor de bază a constituit una din cele mai vechi și importante ocupații casnice. În acest scop, încă pe primele trepte ale evoluției sociale, au fost folosite două unelte simple, comune, *rîșnițele și pivele*, acționate cu brațele. Sporirea capacității de prelucrare a acestora a constituit o preocupare tot mai intensă, odată cu dezvoltarea societății, cu apariția așezărilor mai mari, a cetăților, pentru a asigura hrana armatelor tot mai numeroase etc. La aprovizionarea cu făină și piine, ca și cu apă, au fost solicitați, desigur, să-și dea concursul străluciți învățați și constructori ai antichității, așa cum au fost angajați să construiască templele, amfiteatrele, termele etc. Dealtfel în cartea a X-a *Despre mașini*, Vitruviu spune că „belșugul de hrană n-ar mai fi fost același, dacă n-ar fi fost inventate jugurile și plugurile pentru boi și pentru toate animalele de povară. Și dacă n-ar fi fost mai întii inventate axa cu vîrtej, barele de presiune și pîrghiile de teascuri, n-am fi putut avea, pentru plăcerea noastră, nici limpezimea

untdelemnului, nici produsul viilor; și nici transportul acestora n-ar exista, dacă n-ar fi fost inventate mecanismele carelor și căruțelor pe pământ și ale bărcilor pe apă².

Axa cu vîrtej este dispozitivul teascurilor obișnuite cu șurub, folosite de-a lungul veacurilor pentru storsul uleiului din diferitele semințe oleaginoase, precum și al celor asemănătoare întrebuințate pentru storsul mustului din struguri. În capitolul referitor la construcția caselor și amplasarea principalelor anexe economice, între care era și teascul, Vitruviu scria: „Teascul să fie de asemenea apropiat de bucătărie, pentru ca serviciul celor ce se ocupă cu zdrobirea măslinelor să fie ușurat. El să fie legat cu pîvnița de vin, care trebuie să aibă ferestre pe latura dinspre miază-noapte“. Aproximarea de bucătărie o impunea faptul că măslinile se opăreau înainte de presare, iar vasele ce se foloseau se încălzeau³. Se pare că încă din antichitate se utilizau în lumea mediteraneană două tipuri de teascuri, și că unele aveau două dispozitive de presare, unul pentru storsul uleiului, iar al doilea pentru storsul mustului.

Teascuri cu două dispozitive s-au păstrat și la noi, pe valea Ampoiului, pînă în zilele noastre⁴. Sub pîrghia de presare se afla un dispozitiv pentru storsul uleiului și un dispozitiv pentru storsul mustului din poame. Oloinițele de la noi aveau un mic cuptor rotund, cu o lespede sau tablă de fier deasupra, pe care se prăjea pasta uleioasă obținută din făina măcinată în diferitele tipuri de pive⁵.

Construcțiile pentru teascuri erau mai mici sau mai mari, după dimensiunile acestora. Același Vitruviu scria că: „Dacă stoarcerea nu se face cu un teasc cu axă în șurub, ci cu pîrghii și vîrtejuri, încăperea teascului nu va avea mai puțin de 40 picioare lungime, căci numai așa va fi loc destul pentru pîrghii. Lățimea sa, la rîndu-i, să nu fie mai mică de 16 picioare, căci numai așa se vor putea întoarce liberi și neîmpiedicați cei care lucrează la teasc. Dar dacă va fi nevoie de loc pentru două pîrghii de teasc, atunci lățimea se va face de douăzeci și patru de picioare“⁶.

Construcțiile pentru teascurile „cu axă în șurub“, cum aveau cele mai vechi și mai răspîndite teascuri de struguri cu șurub simplu, folosite și în principalele podgorii românești, erau mai mici. Pentru cele „cu pîrghii și vîrtejuri“ au fost mai mari, cum aveau și teascurile cu bîrnă orizontală, lungă de 5-8 m, bifurcată la un capăt, care se ridica și se cobora peste dispozitivele de presare a strugurilor sau pastei uleioase prin intermediul unui șurub mare de lemn, pe care-l învîrteau doi oameni.

Un vîrtej aparte era cel al morilor cu roată orizontală, tipul mai vechi al morilor de apă, numite *mori cu ciutură*. Numele dispozitivului de acționare a *fusului* vertical, format dintr-un *butuc*, în care sînt fixate mai multe *căușe*, ca niște linguri mari, derivă din latinescul *cytola*, împrumutat din limba greacă, în care *kótylos* înseamnă ceașcă și, desigur, căuș,

² Vitruviu, *Despre arhitectură*, București, 1964, p. 402.

³ Vitruviu, *Despre arhitectură* ... p. 276—277.

⁴ V. Butură, *Pivele de ulei din Transilvania*, în „RM“, nr. 2, 1965, p. 132.

⁵ V. Butură, *Pivele de ulei* ... p. 129.

⁶ Vitruviu, *Despre arhitectură* ... p. 277.

a cărei formă evoluată este⁷. În istoria tehnologiei, acest tip este numit *moară grecească*, deoarece din Grecia antică s-a răspindit în cuprinsul Europei până în Peninsula Iberică spre vest și Peninsula Scandinavică spre nord, unde a supraviețuit până în timpuri apropiate, fapt pentru care mai poartă și numele de *moară norvegiană*. Spre răsărit a fost răspindit până în China, unde roata orizontală pare a avea o origine la fel de veche ca în Europa⁸.

Avînd o capacitate de prelucrare redusă, moara cu ciutură a fost înlocuită, în zonele agricole mai bogate și în centrele mai populate, de morile cu roată verticală, care erau încă în antichitate între cele mai frecvente *mașini*, despre care Vitruviu spunea: „Și tot așa sînt nenumăratele alte feluri de mașini, despre care nu e nevoie să vorbim, căci ne sînt cunoscute, fiindu-ne zilnic sub mînă, precum morile, foalele fierarilor, carele, trăsurile cu două roți, strungurile și altele care au o întrebuințare comună potrivit cu deprinderile noastre”⁹.

Roțile verticale, pe care erau aplicate căușe unse cu smoală și ceară, au avut o largă întrebuințare la scosul apei pentru irigarea terenurilor arabile din lungul fluviilor. Pe lângă acestea, mai existau — așa cum relatează Vitruviu — roți care se instalau pe cursul fluviilor: „De cercul lor sînt prinse palete care, cînd sînt lovite de puterea curentului, înaintînd, obligă roata să se învîrtească și astfel îndeplinesc singure lucrul de care e nevoie, fără mișcare de picioare. În acest fel sînt învîrtite și morile, la care toate sînt ca mai sus, doar că un capăt al axei e vîrît într-o roată dințată. Aceasta, așezată perpendicular pe muchie, se învîrtește odată cu roata. În conexiune cu această roată, alta, mai mare și la fel dințată, este așezată orizontal și legată solidar cu o piatră de moară. În felul acesta dinții roții orizontale produc învîrtirea pietrelor de moară”¹⁰.

Descoperirea angrenajului celor două roți cu *măsele*, una verticală, pe fusul roții de apă, și alta orizontală, pe fusul vertical al pietrei alergătoare, a constituit etapa cea mai importantă în dezvoltarea morilor. Aceste angrenaje le-au sporit mult capacitatea de măcinat. Totodată ele au oferit oamenilor posibilitatea utilizării și a altor forțe motrice pentru acționare. Astfel, alături de morile de apă au apărut morile de vînt și cele acționate de animale.

✓ Dacă morile și teascurile erau instalații obișnuite în lumea mediteraneană în secolul I î.e.n., atunci ele au fost aduse pe meleagurile patriei noastre în timpul ocupației romane în Dacia. Dealtfel și C. C. Giurescu susține că existența morii de apă în ținutul carpato-dunărean în secolele II și III ale erei noastre este un fapt indubitabil. Ca urmare, termenii de bază ai instalației sînt de origine latină¹¹. Instalația nu era atît de complicată ca să nu poată fi construită și de localnici, care aveau meșteri iscusiți

⁷ Dicționarul limbii române moderne, la termenii respectivi.

⁸ Louis C. Hunter, *The living past in the Appalachias of Europe: Water-Mills in Southern Europe*, în „Technology and Culture”, Chikago, 8, nr. 4, 1967, p. 456—457.

⁹ Vitruviu, *Despre arhitectură* ... p. 402.

¹⁰ *Ibidem*, p. 410.

¹¹ C. C. Giurescu, *Contribuții la istoria științei* ... p. 138—142.

în cioplitul lemnului și al pietrei. Păstrarea ei în folosință colectivă, așa cum sînt morile cu ciutură pînă în zilele noastre, o impuneau cerințele traiului zilnic.

Morile se numărau printre principalele surse de venituri menționate în diploma Cavalerilor Ioaniți din 1247. Regele le-a dăruit acestora morile clădite și cele care se vor clădi în Țara Severinului, precum și în cnezatele lui Ioan și Fărcaș pînă la Olt, în afară de cele din țara lui Litovoi, pe care a lăsat-o românilor să o stăpînească ca pînă atunci ¹².

În evul mediu, cele mai rentabile mori au fost dăruite bisericilor, mănăstirilor, episcopiilor, ca să le asigure hrana slujbașilor și să le sporească veniturile. Alături de morile tot mai mari ale acestora, erau și cele ale exploatatorilor feudali și numeroase mori țărănești în folosință colectivă, apoi tot mai numeroase în folosință individuală. Așa, de pildă, în satele din Depresiunea Beiușului, au fost înregistrate 46 de mori într-un urbariu din 1600. „În cele mai multe cazuri moara e a cnezului, fie că se spune clar că cnezul are moară (*molam habet, kenez habet molam, kenez molam* etc.), fie că se spune că plătește censul morii (*cenez solvit molae censum, cenez solvit pro molendino censum*), sau alte formule asemănătoare. Din cele 46 mori înscrise, nu mai puțin de 33 sînt legate într-un fel sau altul de numele cnezilor sau juzilor“ ¹³.

Alături de mori au existat și alte instalații acționate de roți hidraulice, îndeosebi pive de ulei, care funcționau periodic, satisfăcînd cerințe locale restrînse; de aceea ele nu constituiau surse constante de venit, ca morile. Mai solicitate au fost cele din apropierea morilor mari, din orașe, consemnate și în documente. Astfel, în urbariul Țării Făgărașului din 1632 sînt înscrise vreo 60 de mori în proprietate individuală, dar mai ales colectivă ¹⁴. Morile domeniului însumau doar opt roți, în raport cu cele vreo 65 ale țăranilor privilegiați și ale iobagilor. Pe lângă unele funcționau pive boierești, dar mai ales țărănești. Astfel, alături de moara cu 3 roți din Făgăraș, erau și patru pive în care se pisa mei și sămînță de in, iar vama lor, în ulei și păsat (casa) se da cetății. O piuă de păsat cu două săgeți se afla în inventarul Comanei de Jos. Într-un inventar din 1648 este descrisă moara cu două roți din Porumbacul de Sus. Lîngă ea se găsea un teasc de ulei și pive cu 6 săgeți pentru păsat ¹⁵.

Cele două tipuri funcționale de instalații folosite pentru prelucrarea principalelor produse agro-alimentare, cereale și semințe oleaginoase, prezentau o tipologie variată datorită nu numai condițiilor naturale, ci și vechimii lor pe meleagurile patriei noastre, cel mai important grînar al sud-estului european.

¹² Documente, B. Țara Românească, veacul XIII, XIV, XV, București, p. 2—3.

¹³ D. Prodan, *Domeniul Beiușului la 1600*, în „AIIC“, V, 1962, p. 46.

¹⁴ D. Prodan, *Urbăriile Țării Făgărașului*, I, București, 1970, p. 56—57.

¹⁵ *Ibidem*, p. 57—59. 901—902.

MORILE

Morile au fost instalațiile cele mai frecvente, prezente în toate satele, adeseori mai multe, mai ales în așezările răsfirate și risipite, ca oamenii să nu fie obligați să parcurgă drumuri lungi cu bucatele în spate, pentru măcinat. Ele au evoluat din rîșnițe, păstrate izolat pînă în timpurile noastre, fiind folosite pentru măcinatul păsatului sau numai al sării.

La originea uneltelor casnice se situează *lespezile cu bălătruc*, folosite mai demult pentru pisatul sării, iar în timpuri preistorice pentru pisatul semințelor (fig. 47). În Munții Apuseni, odinioară în mai toate cămările se afla cîte o lespede căutată anume, cu o concavitate la mijloc, unde se puneau grunții de sare și se sfărîmau cu o bucată de cuarț rulată de apă, numită *bălătruc*. Adîncirea și lărgirea concavității pietrei stalibe, ca și înlocuirea bălătrucului cu o piatră rotundă mai mare, învîrtită cu un mîner, au dus la descoperirea rîșniței (fig. 48).

Fig. 47. *Lespede cu bălătruc și rîșniță* (MECL).

Pe teritoriul patriei noastre, *rîșnița de tip dacic* a fost înlocuită de *rîșnița de tip roman*, păstrată izolat pînă în zilele noastre.

Măcinatul cu rîșnița era o muncă grea, istovitoare, iar în gospodăriile mai numeroase aproape continuă. De aceea, preocupările pentru ușurarea măcinatului au apărut de timpuriu. Aplicarea unor dispozitive tot mai perfecționate de acționare a rîșnițelor prin forța apei, animalelor și vîntului, a dus la descoperirea celor trei tipuri de instalații: *morile de apă*, *morile acționate de animale* și *morile de vînt*.

Morile de apă au fost mai răspîndite și sînt mai vechi. În cadrul lor se disting două tipuri cronologice: *morile cu roată orizontală* și *morile cu roată verticală*.

Morile cu roată orizontală, numite *mori cu ciutură*, *mori cu făcău* sau *titirez*, constituie tipul inițial al morilor acționate de apă. Instalațiile mai vechi sînt de fapt niște rîșnițe mai mărișoare, a căror piatră *alergătoare* (superioară) este învîrtită de apă prin intermediul unui dispozitiv simplu de lemn. De aceea, în numeroase sate din Banat nici nu erau numite mori, ci *rîșnițe*, ca și uneltele casnice din care au evoluat (pl. 47).

Micile construcții din birne care adăpostesc instalațiile sînt înălțate deasupra iazurilor pe o zidărie de piatră. Sub ele se află roțile orizontale, care se învîrtesc ca niște sfîrleze, împrăștiind șuvoaiele de apă ce le acționează, care izbesc succesiv paletele lor în formă de linguri.

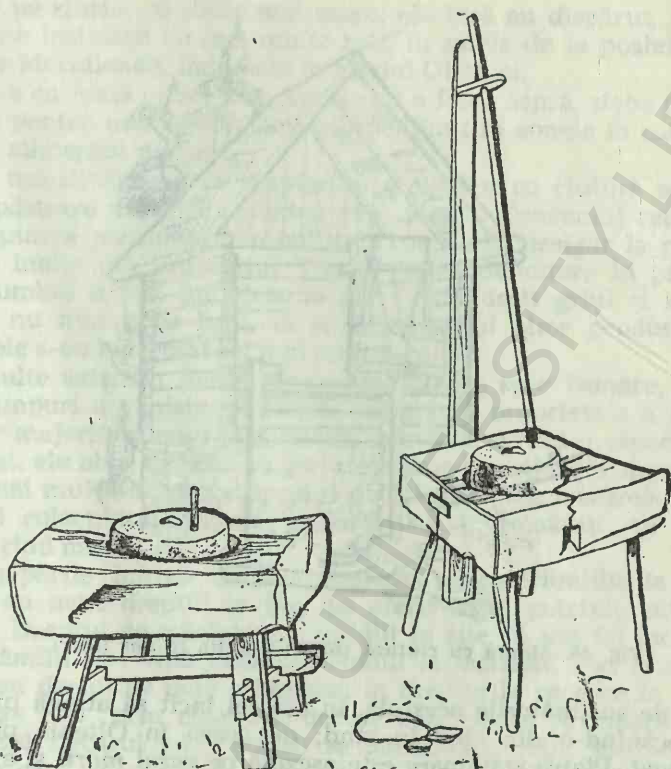

Fig. 48. Rîșniță cu scaun și rîșniță cu miner lung.

Părțile componente ale unor astfel de instalații sînt: *pietrele* cu coșul de alimentare și *fusul* cu roata, care le acționează (fig. 49). Fusul este vertical, de lemn, cu două cepuri de fier la capete. Cel din partea inferioară este rotund, mai scurt și are un suport metalic în care se învîrtește, fixat într-o talpă sau grindă de susținere, din lemn mai rezistent. Un capăt bifurcat al acesteia se sprijină pe o grindă în partea de sus a morii. Cel din josul morii este ținut la 5-10 cm de la sol de un *ridicător*, al cărui capăt superior se află în moară, unde are o bară transversală de sprijin și manevrare verticală, mai sus sau mai jos. Cepul mai lung, de fier, al fusului trece printr-o gaură din mijlocul pietrei inferioare sau *șazătoare*, *stătătoare*, iar capătul lui pătrat este introdus într-o lamă de fier aflată în partea de jos a gurii de alimentare a morii, scobită în piatra superioară sau *alergătoare*. Pe fața inferioară a acesteia este săpat locașul de fixare a lamei, în care este introdus cepul fusului. Acesta, prin intermediul lamei, numită *părpăriță*, *prepelită*, *gînjeiu* etc., angrenează în turații piatra *alergătoare*. Deasupra se află coșul în care se toarnă cerealele, cu o gaură la fund, prin care se scurg într-un căuș vibrator de sub el, din care cad apoi treptat în gura de alimentare a morii. Vibrațiile căușului le produce un

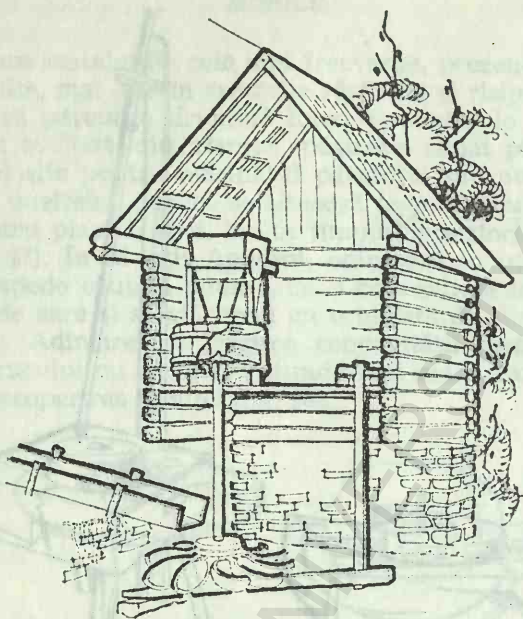

Fig. 49. Moară cu ciotură (METC, secția în aer liber).

lemn prins de susținătorii acestuia, în așa fel încît să atingă piatra alergătoare, ciocnind-o din cînd în cînd; de aceea în Oltenia piesa se și numește *ciocut*. Piatra stătătoare este așezată pe *patul morii* și e încadrată de patru sau mai mulți *ocoli*, care formează un cerc în jurul ei.

Roata este amplasată sub moară, în partea de jos a fusului. Ea e formată, după cum am menționat, dintr-un butuc gros introdus în fus, în care se află cășuri, *cauce* sau *aripi*, ușor înclinate față de coada de fixare, pentru a fi izbite din plin de șuvoiul de apă, condus la roată printr-un jgheab, scobit uneori într-un trunchi de copac. Șuvoiul de apă izbește și împinge succesiv cășurile, învîrtind roata, fusul și, odată cu ele, piatra alergătoare care macină semințele.

În unele sate, roțile aveau o construcție mai simplă și un număr mai mic de cășuri (9-12). În altele li s-au adus mici îmbunătățiri în vederea accelerării turațiilor, prin înlocuirea fusului de lemn cu unul de fier, prin sporirea numărului cășurilor, cioplirea acestora în forme mai suple, încadrarea lor cu un cerc de fier în exterior, înlocuirea ridicătorului de lemn, acționat cu pene, cu un ridicător de fier, acționat cu o manivelă etc.

Capacitatea de măcinat a acestor mori este redusă, deoarece piatra alergătoare se învîrtește destul de încet, odată cu roata, spre deosebire de morile cu roată verticală, la care turațiile sînt accelerate printr-un angrenaj de roți intermediare.

O capacitate mai mare de măcinat au avut doar instalațiile cu mai multe roți, 3, 4, 6 etc., montate una alături de cealaltă. Acestea au fost

frecvente pe râurile cu debit mai mare; ele însă au dispărut, păstrindu-se doar puține instalații cu mai multe roți, în satele de la poalele sudice ale Carpaților Meridionali, îndeosebi în nordul Olteniei.

Mori e cu roată orizontală produceau o făină aspră, slabă pentru piine, mai bună pentru mămăligă. Ele s-au menținut în zonele în care mămăliga a devenit alimentul de bază.

Aria transilvăneană de răspîndire a morilor cu ciutură se suprapune ariei de păstrare a țestului pentru copt piinea. Consumul redus de piine după adoptarea porumbului în culturi a contribuit desigur la păstrarea lor în zonele înalte din sud-vestul Transilvaniei, deficitare în produse agricole. Porumbul a fost întotdeauna mai ieftin decît griul și mai ușor de procurat, nu numai pe bani, ci și în schimbul altor produse; de aceea preferințele s-au îndreptat tot mai mult spre el.

În multe sate din Banat, de la Caransebeș spre Dunăre, s-a păstrat, pînă în timpuri apropiate, și forma inițială de proprietate a instalațiilor. Marea lor majoritate erau proprietăți colective. Avînd o capacitate redusă de măcinat, ele abia satisfăceau cerințele proprietarilor lor numeroși, 20-30 și chiar mai mulți, deoarece dreptul de folosință s-a transmis prin moștenire. Mici colectivități sătești, pe neamuri și vecinătăți, au construit și folosit pe rînd morile.

Participările inițiale au fost egale, ca și contribuțiile la construirea lor; unii au avut dreptul la iaz, au oferit locul potrivit, alții au făcut instalația. Dreptul de măcinat s-a stabilit în zile, în așa fel încît în decurs de 2 săptămîni să-i vină fiecăruia rîndul la măcinat. Dat fiind faptul că interveneau destul de dese schimbări în drepturile pe care le avea o gospodărie sau alta, prin căsătorii, decese etc., rîndul la moară se stabilea la începutul fiecărui an. Părtașii se adunau cu toții, stabileau zilele și ordinea în care se succedau. Unii avea o zi, alții o jumătate, alții doar un sfert ori mai puțin, în funcție de vechimea vetrei de moară, de numărul generațiilor care au folosit-o și al membrilor între care s-au împărțit drepturile fiecărei gospodării. Nu toți descendenții primeau drepturi de folosință. Unii treceau în gospodării care aveau drepturi la o altă moară, alții construiau mori noi.

Numărul morilor a crescut, depășind în unele comune mai mari din sudul Banatului 30-40 de instalații. Pe unele văi apa trecea de la o moară la alta, cum erau pe la Teregova, Cornereva etc.

Gospodăriile țineau mult la drepturile de folosință, deoarece nu dădeau uium la măcinat, și acesta conta mult, pentru că marea lor majoritate își aduceau o bună parte din cerealele necesare consumului din cîmpie. Dealtfel, aceste mori în folosință colectivă nici nu aveau morari. Proprietarii își duceau cerealele la moară cînd le venea rîndul, le turnau în coș, potriveau făina și-și vedeau de treburi pînă cînd socoteau că s-au terminat grăunțele. În cele mai multe cazuri moara era pe lîngă casă, gospodăriile majorității satelor fiind înșirate pe văi.

Măcinișul se potrivea cu ridicătorul. Atunci cînd gospodarii voiau făină mai aspră, băteau pene sub brațele transversale ale acestuia, ridicînd talpa, fusul și, odată cu ele, piatra alergătoare, mărind suprafața de frecare dintre ea și cea inferioară. Atunci cînd voiau o făină mai moale,

scoteau penele, și astfel micșorau suprafața de frecare dintre pietrele morii. Aceste operații le făceau adeseori femeile.

Mori cu ciutură s-au păstrat și în satele de la poalele Carpaților, dar nu peste tot. Pe versanții dinspre Transilvania se întâlnesc tot mai rar acum, începînd din Depresiunea Petroșanilor, Țara Hațegului și zona Pădurenilor spre Banat pînă la Dunăre. Pe versanții externi ai Carpaților, aria lor de răspîndire începe mai spre est, din Vrancea, și se continuă pînă la Dunăre. Aria lor de răspîndire a fost mai întinsă în trecut, dar s-a restrîns, aceste instalații fiind înlocuite de mori cu roată verticală. Prezența lor în Munții Apuseni este confirmată de o conscripție din 1774, referitoare la domeniul de sus al Zlatnei, care cuprindea comunele Cîmpeni, Bistra, Arieșul Mic sau Rîul Mic și Arieșul Mare sau Rîul Mare. În cele patru comune, formate din mai multe sate și crînguri cu gospodării risipite, erau 93 de mori. Dintre cele 93 de mori, una, din comuna Rîul Mare, de pe valea Albăcel, e numită „vulgo resnitza“, iar o alta, de pe Valea Pojoritei, rîșnița¹⁶. Acestea erau desigur ultimele reminiscențe ale morilor cu ciutură în Țara Moșilor, menținute alături de tipul mai nou, cu roată verticală, care le-a înlocuit.

Sud-estul Europei este una din cele mai întinse arii de păstrare a morilor cu ciutură. În trecut au fost răspîndite din vestul Europei pînă în răsăritul Asiei, dar au fost înlocuite aproape peste tot de morile mai evoluate, cu roată verticală. Ele mai supraviețuiesc în arii insulare, îndepărtate unele de altele, cum sînt aria carpato-balcanică, iberică, scandinavică, caucaziană, central-asiatică etc. În unele părți au fost părăsite în vremuri mai apropiate, în altele mai îndepărtate. În Bașkiria, de exemplu, unde morile cu roată orizontală s-au folosit din vechime, au fost părăsite în secolul trecut. Spre sfîrșitul secolului au dispărut ultimele exemplare, fiind înlocuite de mori cu roată verticală, numite „rusești“¹⁷. Pe la începutul secolului nostru, morile cu ciutură au fost părăsite și în Peninsula Scandinavică. Moara cu „turbină“ din Skansen, renumitul muzeu în aer liber de la Stockholm, a fost achiziționată în 1905, din Hallandul de Mijloc, unde fiecare curte avea o moară, sau mai mulți săteni posedau o moară în comun. Spre deosebire de morile cu roată verticală, care necesitau un debit mai mare de apă, acestea erau acționate de mici pîrîiașe, sau de ape colectate în bazine de alimentare a iazurilor. Cînd li se dădea drumul se porneau toate morile, deoarece putea să dureze săptămîni întregi pînă la strîngerea unei cantități suficiente de apă¹⁸. Morile cu roată orizontală au fost duse și au înregistrat o largă răspîndire în America, dar au fost părăsite și aici, fiind înlocuite cu tipuri tot mai evoluate¹⁹.

¹⁶ Ileana Bozac, *Morile de pe Domeniul de Sus al Zlatnei*, în „AIIC“, VIII, 1965, p. 330—331.

¹⁷ V. Butură, *Die Siebenbürgischen Turbinenmühlen*, în „Ethnographica“, I, 1959, Brno, p. 19—26; S. P. Rudenko, *Baskirii istorico-etnograficëskie očerki*, Mîskva, 1955, p. 121—124.

¹⁸ Sigurd Erixon, *Führer durch Skansens kulturgeschichtliche Abteilung Nordiska Museet*, Stockholm, 1928, p. 126.

¹⁹ Louis C. Hunter, op. cit., p. 454—457.

Morile cu roată verticală. Descoperirea lor a marcat o etapă deosebit de importantă în dezvoltarea tuturor tipurilor de mori folosite în orînduirile trecute, pînă la inventarea și răspîndirea morilor cu aburi.

Moara cu roată verticală măcina mult mai repede cerealele decît cea cu roată orizontală. Pe lîngă aceasta, mecanismul ei a oferit posibilitatea utilizării și a altor forțe motrice pentru măcinat, acolo unde lipsea apa. În regiunile subtropicale, unde au înflorit culturile lumii antice, aceste tipuri de mori erau răspîndite pe suprafețe întinse, începînd din jurul Mării Mediterane spre Orientul Apropiat, Asia Centrală etc.

Mecanisme asemănătoare de acționare a pietrei alergătoare au avut morile cu cai și cele de vînt. Pe fusul orizontal al roții verticale a apărut o *roată cu măsele*, bine fixate pe latura dinspre interiorul morii. Acestea angajau în turații mai rapide o altă roată, de pe un fus vertical de fier, în al cărui capăt superior se afla piatra alergătoare. Roata de pe fusul vertical era mai mică și se învîrtea mai repede; de aceea era numită, în multe părți, *prîsnel*, în altele *crîng*, *vălug* etc. Roata orizontală era alcătuită din două roțițe sau tîrcoale de scindură solidă, între care se aflau 7 *șistori*, bare rotunde din lemn tare, fixate la distanțe egale în așa fel încît să intre printre ele măselele roții verticale, pe care împingîndu-le, să învîrtească fusul și, odată cu el, piatra alergătoare²⁰.

În afară de mori, roata verticală a acționat în orînduirea feudală și alte tipuri de instalații, prin angrenaje simple de *pene*, numite în Munții Apuseni *brînci*, care au înlocuit brațele; ridicînd pîslugii pivelor de ulei, maiurile pivelor de pănură, ciocanele grele ale fierăriilor, săgețile șteampurilor pentru măcinatul minereurilor etc.

În tehnica medievală roata de apă a fost tot atît de importantă cum a fost cărbunele de pămînt în secolul trecut, cum este „cărbunele alb” în zilele noastre. Construcția ei a fost perfecționată în timp, fiind adaptată la debitul mai mic sau mai mare al apelor, la pantele de scurgere a acestora.

Mai veche este *roata cu aripi* sau palete aplicate în exterior, pe care le împingea succesiv șuvoiul de apă de sub ea. Spre a-i spori durabilitatea și eficacitatea, aripile s-au montat între două cercuri, mai apropiate pe apele cu debit mai mare și pante mai repezi, mai depărtate unul de altul pe apele mai mari, cu pante mici de scurgere, cum sînt la roțile morilor plutitoare.

Pe apele mai mici s-a folosit *roata cu cupe* (ngr. *kupa*). Pe latura interioară, între cele două cercuri sînt prinse scindurele, și astfel paletel oblice împart roata în cupe; în bătaia jetului de apă, cuplată cu greutatea celei din cupă, roata este împinsă și învîrtită odată cu fusul, de care e fixată. Roțile cu cupe sau cu aducțiune superioară, numite în documente „mori la care bate apa de deasupra”, erau frecvente în zonele înalte, unde acționau și alte instalații. Roțile cu aripi sau cu aducțiune inferioară, numite în documente „mori la care bate apa dedesubt”, erau mai răspîndite în zonele deluroase și în cîmpii.

²⁰ T. Pamfilie, *Industria casnică* ... p. 177—187.

Amplasamentele morilor au fost impuse în mare parte de pantele de scurgere și de locul instalațiilor în raport cu vadurile apelor care le acționează. Ținând seama de aceasta, distingem: *mori pe iaz*, *mori pe mal* și *mori plutitoare*.

Morile pe iaz au fost mai frecvente, fiind mai ferite de viituri și mai ușor de întreținut. Vadul se zăgăzuia și apa necesară acționării roții sau roților, care puneau în mișcare uneori mai multe pietre sau mai multe instalații, se conducea prin *iaz* sau *vad*. Iazuri se numeau și lacurile de acumulare făcute de oameni în unele zone, îndeosebi în Moldova; acestea, pe lângă apa necesară acționării morilor, adăpării turmelor și cirezilor de vite, erau și importante rezervoare de pește.

Morile de pe mal constituiau un tip local, frecvent pe cursul mijlociu al Someșului, începînd de la Dej spre Jibou. Instalația era pe mal și avea o roată cu fus și palete mai lungi, asemănătoare cu cele ale morilor plutitoare. Roata era construită în așa fel încît să se poată ridica cu ajutorul unui sistem de scripeți, mai ales în timpul viiturilor mari. O asemenea instalație este numită *moară cu alban* ²¹.

Morile plutitoare erau un tip frecvent pe apele mari, cu pantă mică de scurgere. Ele s-au păstrat pînă în zilele noastre pe Valea Oltului, de la Rîmnicu Vilcea în jos. Existau și pe Valea Mureșului, dar au dispărut. Pe la începutul secolului nostru mai funcționau cîteva instalații în sectorul dintre Ocna-Mureș și Alba Iulia. Au fost frecvente de asemenea pe cursul inferior al Someșului (pl. 48). Într-un urbariu al domeniului Arduș, din 1566, se menționează că la Oar au fost două „mori pe luntri” (molendina navalia), dar au fost arse. Două mori pe luntri erau și la Satu Mare, în 1569 ²². Mori plutitoare funcționau în trecut pe Dunăre, Siret, Timiș etc. Apariția lor se leagă, în zonele joase, de dificultățile întîmpinate în amenajarea iazurilor și de frecvența revărsărilor. Primele mori plutitoare sînt semnalate tot din lumea mediteraneană, pe Tibru, în secolul VI al erei noastre ²³. La noi e greu de precizat cînd au apărut, deoarece în actele de danii mai vechi nu se menționează ce fel de mori au fost cele dăruite bisericilor, mănăstirilor etc., pe Olt, Siret etc. Sînt menționate mai tîrziu cînd în aceeași zonă sau chiar localitate funcționau două sau mai multe tipuri de mori.

Din a doua jumătate a secolului trecut morile plutitoare au început să dispară, deoarece — ca și altor tipuri tradiționale — le-au luat locul *morile de foc*. În 1957 se mai păstrau 35 de instalații de acest tip ²⁴.

Morile plutitoare erau montate pe două luntri, una mai mică, numită *strașnic*, pe care era montat suportul fusului roții mari de apă, și una mai mare, numită *ovolniță* la Munteni (jud. Vîlcea), *bontău* la Lucăcești (jud. Maramureș), pe care era mecanismul morii, asemănător cu al celorlalte

²¹ H. Hoffman, *O soluție superioară în evoluția instalațiilor de prelucrat semințe cerealiere: moara plutitoare*, în „Terra nostra”. II, 1971. p. 255.

²² D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania* ... II, p. 307, 364.

²³ Procopius din Caesarea, *Războiul cu goții*, București, 1963, p. 63.

²⁴ C. Irimie, *Anchetă statistică în legătură cu rețeaua de instalații tehnice populare acționate de apă pe teritoriul României*, în „Cibinium”. 1967—1968, p. 423.

mori cu roată verticală²⁵. Viteza mică de scurgere, turațiile lente ale roții de apă și, odată cu aceasta, ale întregului mecanism au impus completarea celor două roți cu măsele, cu un al doilea angrenaj asemănător, și astfel s-a ajuns la o multiplicare apreciabilă a turației, care permitea utilizarea unor pietre mai mari, realizându-se totodată o eficiență și un randament mărit²⁶.

Sporirea capacității de prelucrare a morilor a constituit o preocupare generală în feudalism, cînd acestea se numărau printre principalele surse de venit, nu numai pentru proprietarii lor, ci și pentru morarii care dijmuiău bucatele țăranilor, obligați în multe părți să le ducă să le macine la morile domnești, boieresti, mănăstirești etc. Ca să nu le mai dijmuiască bucatele agonisite cu multă trudă, mulți țărani se foloseau de *mori de mînă*, făcute de meșteri țărani, cu excepția pietrelor, pe care le ciopleau pietrarii, care făceau și rîșnițele, numeroși în trecut (fig. 50). Mecanismul lor era asemănător cu al morilor cu roată verticală, dar pe fusul orizontal aveau o manivelă cu care se învîrtea. Moara de mînă de la Preuteasa-Sălaj se afla alături de o puiă de ulei cu ciocane acționate cu picioarele²⁷. Moara de mînă de la Bumbuiești-Vilcea, actualmente în Muzeul tehnicii populare, are o construcție mai evoluată, mecanismul de acționare fiind compus dintr-o roată masivă, prevăzută cu o manivelă, a cărei mișcare rotativă se transmite prin intermediul unei curele la mecanismul de măcinat, amplasat alături, pe un postament de birne²⁸.

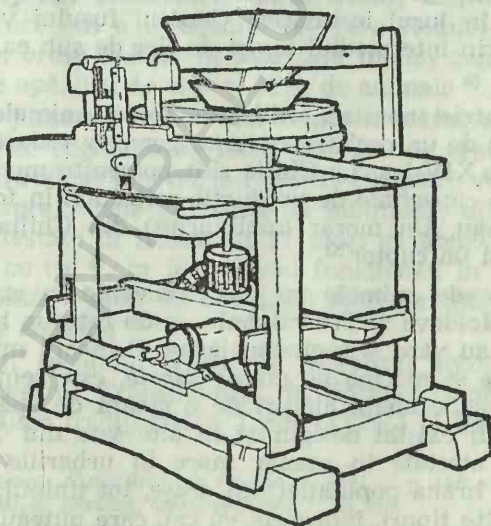

Fig. 50. Moară de mînă, Preuteasa, Sălaj (METC, secția în aer liber).

²⁵ Ghidul Muzeului tehnicii populare, Sibiu, 1974, p. 92—96.

²⁶ Ibidem, p. 93.

²⁷ V. Butură, Muzeul etnografic al Transilvaniei. Ghidul secției în aer liber, Cluj, 1968, p. 72—73.

²⁸ Ghidul Muzeului tehnicii... p. 76.

✧ Morile acționate de animale sînt tipul cel mai vechi de mori utilizate în antichitate. „Unele documente literare posterioare anului 300 î.e.n. dovedesc — așa cum arată V. Gordon Childe — existența unor mori care depindeau, cel mai ades, de cuptoarele de piine. Grînele nu mai sînt măcinate cu mîna, cu ajutorul unei pietre care este frecată pe o altă piatră, ci în mori cu roți care sînt acționate de măgari, apoi din anul 100 î.e.n. de forța hidraulică”²⁹. La Pompei, care avea de hrănit 30.000 locuitori, au fost găsite patruzeci de brutării, care posedau fiecare cîte o moară de griu³⁰. În casa unui brutar, care avea două etaje, la parter, care măsura aproximativ treizeci metri lungime și 19,50 lățime, s-au descoperit și patru mori, din cele acționate de măgari³¹.

Tipul inițial a avut, desigur, mecanismul asemănător cu al morilor cu ciutură. Pe fusul vertical al morii era aplicat un braț orizontal, de care se legau șleaurile hamurilor măgarilor sau ale cailor care îl învîrteau, punînd în mișcare piatra alergătoare.

După descoperirea morilor cu roată verticală importanța și numărul morilor acționate de animale a scăzut. Morile de apă erau un lucru obișnuit la Roma, începînd din anul 300 e.n.³². Totuși s-au menținut alături de ele și morile acționate de măgari, cai și boi, în ținuturile unde rețeaua hidrografică era săracă și debitul apelor mic, ori prea mare, morile plutitoare fiind costisitoare și mai greu de întreținut. Roțile orizontale au fost aplicate și la acest tip de mori, și astfel animalele care le acționau se învîrteau mai ușor în jurul instalației. Capătul fusului vertical învîrtea piatra alergătoare prin intermediul lamei de fier de sub ea, ca la celelalte tipuri de mori.

Pe teritoriul patriei noastre, utilizarea forței animale la acționarea morilor este atestată de un registru notarial genovez redactat la Chilia, la mijlocul secolului al XIV-lea. La Chilia sînt pomenite mori de făină care se închiriau, avînd o capacitate de producție reflectată în forța celor 3 sau 4 cai care le acționau. Un morar (molinaris) din Chilia închiria către 1360-1361 o moară și un cuptor³³.

Morile acționate de animale au fost frecvente în zonele joase din Țara Românească, Moldova și Transilvania, unde rețeaua hidrografică era săracă, iar apele secau vara și înghețau iarna. O moară minată de măgar (mola asinaria), unde se măcina pe vreme uscată, este semnalată în 1569, în Țara Crișurilor, la Secuieni, alături de o moară de apă cu trei roți³⁴. Astfel de mori vor fi existat desigur și în alte sate din Țara Crișurilor, Sălaj, Sătmăr etc., atestate în număr mare în urbariile de mai tîrziu. Pentru a se asigura hrana populației din orașe, tot timpul, morile de apă au fost dublate cu alte tipuri, îndeosebi cu cai, care puteau măcina necon-

²⁹ Gordon Childe, *De la preistorie la istorie*, București, 1967, p. 215.

³⁰ *Ibidem*, p. 247.

³¹ *Ibidem*, p. 240.

³² *Ibidem*, p. 252.

³³ Șt. Olteanu, C. Șerban, *Meșteșugurile...* p. 28.

³⁴ D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania...* II, p. 230.

tenit, dacă aveau animale de schimb, deoarece ele oboseau foarte repede învîrtindu-se în jurul instalației.

La 27 noiembrie 1793, Alexandru Moruzi, domnul Țării Românești, scrie mitropolitului și vel-logofetilor: „Fiindcă toți timpii poate să se întîmple ori a îngheța morile, din iuțimea iernei, precum astă una dată se află, ori ferească Dumnezeu, din secetă, și pătîmește norodul politiei pentru lipsă de hrana trebuincioasă“. De aceea hotărăște ca un număr de 14 mănăstiri din București să se apuce să facă cîte o moară cu cai, înăuntrul mănăstirii sau în alt loc, dacă curtea e prea strîmtă. În aceeași zi, Alexandru Moruzi se interesează de cele trei mori cu cai și două mori de vînt „care au fost lingă cișmeaua lui Mavrogheni, care din nepurtarea de grijă a egumenului ce este acolo s-au prăpădit“, întrebîndu-se totodată ce s-a făcut cu cele cinci perechi de pietre ale morilor ³⁵.

La Iași existau mori cu cai în mahalalele Bărboiul și Muntenimea de Sus. Pe la începutul secolului al XIX-lea un negustor poseda trei mori cu cai, iar mănăstirea Neamț avea două, la care lucrau 10 cai ³⁶.

O statistică din 1833 a înregistrat în Țara Românească 2299 mori de apă, 6 mori de vînt și 9 mori cu cai, iar în Moldova 1904 mori de apă, 209 mori de vînt și 53 mori cu cai ³⁷. În condițiile în care au funcționat, desigur, o mare parte din instalații n-au fost declarate, atît din sate cît și din orașe. Prin 1850 funcționau în Craiova 11 mori cu cai ³⁸. În 1861 erau în județul Dolj 315 exemplare, adică 42,5% din totalul instalațiilor ³⁹. Statistica din acel an a înregistrat în Țara Românească 6918 instalații, din care 566 în orașe și 6352 în sate. Din totalul general al morilor, 85% erau mîinate de apă, 3% de vînt și 12% de animale ⁴⁰.

În a doua jumătate a secolului trecut numărul instalațiilor a început să scadă, dinspre regiunile agricole joase, unde erau mai numeroase, și unde au fost introduse mai curînd morile cu aburi. Aria lor de răspîndire s-a restrîns înspre zonele deluroase și muntoase, unde erau mai puține. În 1889 sînt atestate în Romanați 27 mori cu aburi, 125 mori de apă și numai 2 mori cu cai ⁴¹. În jud. Bacău funcționau în 1895: o moară sistematică cu turbină, 5 mori cu aburi, 276 mori de apă, 5 mori de vînt și 3 mori mîinate de animale ⁴².

La sfîrșitul secolului trecut și începutul secolului nostru se mai păstrau și în vestul Transilvaniei, în Sătmar (reprezentînd 11,6% din totalul instalațiilor tradiționale), Timiș (13,3%) și Torontal (65%, iar cele

³⁵ C. C. Giurescu, *Contribuții la istoria științei*... p. 144—145.

³⁶ Șt. Olteanu, C. Șerban, *Meșteșugurile*... p. 358.

³⁷ Al. Vianu, *Un manuscris rus inedit despre principatele române în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Studii și cercetări de bibliologie“, V, 1963, p. 295.

³⁸ Șt. Olteanu, C. Șerban, *Meșteșugurile*... p. 359.

³⁹ Anca Ciobanu Stahl, *Date statistice privind morăritul din Țara Românească la 1861*, în „Cibinium“, 1967—1968, p. 215.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 212.

⁴¹ C. Locusteanu, *Dicționarul geografic al jud. Romanați*, București, 1889, p. 133.

⁴² O. Racoviță, *Dicționarul geografic al jud. Bacău*, București, 1895, p. 3.

de apă în proporție de 7,9 %). Numărul morilor era de 268 și reprezenta 2,6% din totalul instalațiilor tradiționale ⁴³.

Deși au supraviețuit pînă pe la începutul secolului nostru, morile acționate de animale nu au fost cercetate și deocamdată nu dispunem de date mai amănunțite asupra construcției lor, care trebuie să fi fost mai simplă prin satele mai izolate și mai evoluată, cu o mai mare capacitate de măcinat prin orașe, unde erau mai intens solicitate.

Morile obișnuite aveau o roată orizontală pe un fus vertical, al cărui capăt de fier era introdus în lama din josul pietrei alergătoare. Aceasta se învîrtea odată cu roata trasă de un cal, măgar sau bou. Roțile cu măsele au fost aplicate și la acest tip de instalații, și astfel li s-a mărit mult capacitatea de măcinat, prin angrenaje simple sau duble, cum este și cel reprezentat printr-o miniatură a unei astfel de mori din Italia, care alături de moara românească cu ciutură din Oltenia, se află în Muzeul de istorie a tehnicii din München.

Instalația, frecventă prin 1600, avea două roți pe un fus oblic susținut de un cadru de grinzi. Roata inferioară, mai mică, avea măsele pe latura din jos, care se îmbucau cu niște măsele din capătul fusului orizontal al morii, asemănătoare cu cele ale prisnelului morii cu roată verticală. Roata superioară era mai mare, cu spițe lungi și intermediare, dinspre margini spre mijloc, unde avea un al doilea cerc de obezi, care o consolidau și îi dădeau un echilibru labil. Pe margini roata avea o poditură din scinduri cu șipci între ele, încadrată de gardini, tot din scinduri, atît spre interior, cît și spre exterior, unde exista o porțiță prin care se introducea animalul care o acționa. Pe fusul orizontal al morii era montată o a doua roată cu măsele, verticală, care învîrtea prisnelul din partea de jos al fusului vertical al pietrei alergătoare. Animalul se introducea pe culoarul strîmt din scinduri de pe marginea roții mari, priponindu-se pe o latură a acestuia, și astfel roata începea să se învîrtească, deoarece fiind în plan înclinat, culoarul îi fugea de sub picioare. Roata orizontală cu măsele, aflată sub cea mare, învîrtea fusul roții verticale cu măsele, care învîrtea la rîndul său prisnelul de pe fusul vertical al pietrei alergătoare.

Astfel de mori aveau o capacitate mult mai mare de măcinat, dar necesitau animale greoaie, care se schimbau din 2 în 2 ore, deoarece oboseau.

Au existat desigur și construcții mai mici, acționate de cai sau măgari. Investigațiile întreprinse în zonele din vestul Transilvaniei pentru găsirea resturilor unei instalații de acest tip s-au soldat deocamdată cu rezultate negative.

Morile de vînt. Lipsa apelor și dificultățile întîmpinate de locuitorii ținuturilor aride în creșterea animalelor, i-au determinat pe constructorii instalațiilor care asigurau hrana zilnică a așezărilor mai importante, mai mari, să recurgă și la forța vîntului. Frecvența și periodicitatea vînturilor

⁴³ P. H. Stahl, *La force motrice des moulins traditionnels en Roumanie à la fin du XIX-e siècle et au début du XX-e siècle*, în *Etudes d'ethnographie et de folklore*, București, 1964, p. 43.

au fost cunoscute de timpuriu, mai ales în ținuturile intertropicale, ca și schimburile intense de aer dintre masele continentale și cele marine sau oceanice.

Moara de vînt, cunoscută în Persia încă din secolul al VII-lea, a ajuns în Spania în secolul al X-lea, și de acolo în restul Europei⁴⁴. A fost descrisă prima dată în secolul al X-lea de învățatul arab Al Masudi din Cairo. În anul 1180 este semnalată în Normandia⁴⁵.

La noi este atestată într-un document din 1531—1532, referitor la o hotărnicie a ocinei Plăcicoiul, din satul Brădeanca, jud. Brăila. În Dobrogea morile de vînt sînt amintite de către călătorul francez François de Pavia, care susține că le-a văzut și că unele aveau patru „pinze“, altele mai multe⁴⁶. Pe la 1674 este menționată o moară de vînt în hotarul moșiei Pleșcoi, jud. Buzău⁴⁷.

În general numărul morilor a sporit odată cu dezvoltarea tirgurilor și orașelor, cu preocupările pentru asigurarea hranei populației lor, tot mai numeroasă. De aceea morile de vînt le-au dublat, ca și cele cu cai, pe cele de apă. Deși construcția lor era mai complicată și mai costisitoare, totuși ele au înregistrat o dezvoltare apreciabilă în unele zone, îndeosebi în Dobrogea, Podișul Moldovei și Cîmpia Română. În Transilvania au fost mai frecvente în Sătmăr, Sălaj și Țara Crișurilor⁴⁸.

La sfîrșitul secolului trecut și începutul secolului nostru, morile de vînt reprezentau 85,7% din totalul instalațiilor tradiționale în Tulcea, 88,8% în Constanța, 50% în Covurlui, 71% în Tecuci, 26,4% în Cîmpia Banatului.

Numărul morilor de vînt din România a fost evaluat în aceeași perioadă la 467 instalații, care reprezentau 4,6% din totalul morilor tradiționale⁴⁹. În așezările mai importante din Dobrogea au funcționat mai multe instalații de acest tip. La Sarichici funcționau mai demult 22 mori de vînt, din care se mai păstrau în 1964 numai 2, parțial distruse, iar la Beștepe și Murighiol, unde pe la începutul secolului nostru au mai existat 14, respectiv 7 mori de vînt, nu mai exista nici una⁵⁰. La Smulți-Covurlui erau 9 mori de vînt în 1891⁵¹.

În Moldova, la Deleni, jud. Vaslui, erau 10 mori de vînt și una de aburi în 1889; la Telejna 4 mori de vînt, la Tătărani 3 etc.⁵². De atunci ele au dispărut din cele mai multe părți, supraviețuind în Dobrogea.

Moara de vînt, ca și moara de apă cu roată verticală, are un fus orizontal pe care e montată roata cu aripi din exterior, care îl învîrtește, iar

⁴⁴ René Taton, *Știința antică și medievală*, I, București, 1970, p. 629.

⁴⁵ C. C. Giurescu, *Contribuții la istoria științei*... p. 142.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 143.

⁴⁷ Șt. Olteanu, C. Șerban, *Meșteșugurile*... p. 136.

⁴⁸ Kós K., *Pietrăritul și pietrele de moară din Ciceu*, în „AMETC“ pe anii 1959—1961, p. 81.

⁴⁹ P. H. Stahl, *La force motrices des moulins*... p. 43.

⁵⁰ Hedwiga Rușdea, *Morile de vînt din nordul Dobrogei*, în „Cibinium“, 1966, p. 80.

⁵¹ N. M. Pascu, *Cartea județului Covurlui*, București, 1891, p. 58.

⁵² C. Chiriță, *Dicționarul geografic al jud. Vaslui*, București, 1889, p. 65, 187, 185

în interiorul construcției o roată cu măsele pune în mișcare prîsnelul din partea inferioară a fusului de fier vertical, în al cărui capăt superior se află montată piatra alergătoare.

Adăpostirea instalațiilor a necesitat construcții aparte, cu profil specific, mai mari sau mai mici, după numărul pietrelor și modul de organizare a morilor. Ele erau amplasate în locurile mai expuse vînturilor, fiind înălțate de la sol, pentru ca acțiunea lor să fie cît mai eficientă. În acest scop și mecanismul de acționare se afla în partea superioară a construcției, iar cel de măcinat în partea inferioară, dacă nu era amenajat sub el și un spațiu de depozitare a măcinîșului.

Morile s-au diferențiat regional, pe plan european și chiar la noi, prin construcția roților de vînt și prin modul în care sînt orientate în direcția din care bate vîntul.

După construcția roților se disting: *mori de vînt cu vele de pînză și mori de vînt cu aripi din scînduri*.

Morile de vînt cu vele de pînză sau de tip *mediteranean* sînt specifice regiunilor subtropicale mai uscate, iar cele cu aripi din scînduri, regiunilor temperate, mai umede și mai răcoroase. La noi ultimele au fost frecvente în partea de nord a Dobrogei, iar cele cu vele de pînză în partea centrală și sudică a acesteia. Numărul lor varia nu numai la cele cu vele de pînză, după cum menționează Fr. de Pavia, ci și la cele cu aripi din scînduri.

Moara de vînt cu pînze, achiziționată din satul Curcani, com. Negrești, jud. Constanța, de către Muzeul tehnicii populare, are 12 aripi de pînză, din care 4 sînt prinse cu *nade* (spîțe) care trec prin capătul fusului orizontal, iar celelalte 8 au nadele atașate de acesta printr-o brățară de fier⁵³.

Al doilea tip de moară are 4 sau 6 aripi din scînduri, fixate sub un anumit unghi, de niște spîțe solide, numite *coluri* sau *nade*, care străbat capătul exterior al fusului orizontal, numit *grindei* sau *val*⁵⁴.

Morile de vînt se mai deosebeau prin construcția mecanismelor cu care se orientau în direcția din care bătea vîntul, precum și prin capacitatea de măcinat. Pe baza acestor caracteristici se disting: *mori de vînt cu pivot* și *mori de vînt cu căciulă*.

Morile de vînt cu pivot sînt tipul mai vechi. Ele au un pivot central, bine înfipt în pămînt, în jurul căruia poate fi rotită întreaga construcție, orientînd aripile în bătaia vîntului. Pe lîngă funcția de ax de rotire, pivotul servește și la ancorarea morii. Spre deosebire de tipul ce se întîlnește în Europa de vest (cunoscut sub numele de „Bockwindmühle” — moara pe capră — în Germania, „post-mill” în Anglia sau „moulin à pivot” în Franța), acest pivot nu preia greutatea construcției, care în cazul nostru este așezată pe un soclu de piatră și un cadru de lemn format din birne groase de stejar. Pe acest cadru de lemn se rotește prin alunecare întreaga construcție a morii, prevăzută la bază cu două tălpi masive de stejar, dispuse paralel — așa-numita *sanie*. De sanie este fixat *proșapul*, o

⁵³ H. Rușdea, *Morile de vînt* ... p. 81—95.

⁵⁴ Ghidul Muzeului tehnicii ... p. 108.

⁵⁵ H. Rușdea, *Morile de vînt* ... p. 83.

bîrnă lungă de 5-8 m, care servește drept braț de pîrghie pentru rotirea morii⁵⁶. Construcția care adăpostește instalația are un cadru dreptunghiular din grinzi solide, care susțin pereții și acoperișul în două ape, precum și mecanismele morii. După dimensiuni și capacitatea de măcinat se disting: *mori mici cu o pereche de pietre și mori mari cu două perechi de pietre*. Morile mici cu o pereche de pietre au o construcție mai simplă și o capacitate mai mică de măcinat. Unele erau înălțate pe socluri scunde de lemn sau piatră, cum este și moara din Sarichioi, achiziționată de Muzeul tehnicii populare⁵⁷. Roata verticală cu măsele, de pe fusul orizontal al roții de vînt, învîrtea prîsnelul din capătul superior al fusului de fier, care acționa piatra alergătoare prin intermediul *părpăriței*. Fusul străbătea piatra stătătoare printr-o gaură etanșeizată cu un dop de lemn și se rotea într-un locaș de oțel numit *tigae*, fixată pe o bîrnă scurtă numită *masa fusului*⁵⁸. Morile mari, cu două perechi de pietre, erau mai înalte, lărgite lateral ca niște balcoane cu obloane, pe unde se introducea măcinușul în moară, ridicat pînă la ele cu ajutorul unor scripeți. Aceste construcții se numesc și mori cu etaj și au interiorul împărțit în două nivele. Cel inferior era folosit ca spațiu de depozitare, iar în cel superior se aflau instalațiile de măcinat. Morile cu etaj aveau de obicei două instalații de măcinat, una în față și alta în dos. Pe fusul roții de vînt, cu 6 aripi, erau două roți cu măsele, ce acționau prîsnelele de pe fusurile de fier care învîrteau pietrele alergătoare. La Caraibil-Tulcea exista o instalație cu mecanism de acționare mai evoluat. Fusul vertical acționat de prîsnel, solid, central, avea în partea de jos o roată mare cu măsele care învîrtea două prîsnele laterale⁵⁹. Era o variantă de trecere spre tipul morilor de vînt căciulate sau rotunde.

Morile de vînt căciulate sau rotunde, numite și de tip olandez, datorită faptului că erau frecvente în Olanda, unde au apărut în secolul al XVI-lea, înregistrînd o largă răspîndire, au fost folosite și în Dobrogea.

Construcțiile care adăposteau instalațiile aveau formă rotundă sau poligonală. Casa morii era stabilă, mobil fiind numai acoperișul ca o căciulă, unde se afla mecanismul care acționa instalația de măcinat. În partea de sus a casei morii era montat un cadru masiv, circular, pe care se rotea — prin alunecare — *căciula* (acoperișul), prevăzută la bază cu o sanie⁶⁰.

Moara avea mecanismul de acționare cu două trepte, la fel ca cea de la Caraibil. Fusul vertical central avea în partea de jos o roată cu măsele care acționa prîsnelele de pe fusurile de fier ce învîrteau pietrele alergătoare. Instalațiile erau mai spațioase și aveau o mai mare capacitate de măcinat. Cu toate acestea, ele au fost părăsite, ca și alte tipuri, fiind înlocuite de morile cu aburi.

⁵⁶ Ibidem, p. 81.

⁵⁷ Ghidul Muzeului tehnicii ... p. 103.

⁵⁸ H. Rușdea, *Morile de vînt* ... p. 84.

⁵⁹ Ibidem, p. 90—91.

⁶⁰ Ghidul Muzeului tehnicii ... p. 111.

Tipologia variată a morilor tradiționale se leagă desigur de vechimea lor pe meleagurile patriei noastre, de abundența bucatelor în majoritatea zonelor, de permanența cerințelor pentru măcinatul lor, în vederea pregătirii piinii, a hranei de toate zilele. Lângă mori și-au găsit locul potrivit și alte instalații, deoarece morarii erau de obicei inițiați în tehnicile tradiționale, iar odată cu moara le supravegheau și îngrijeau și pe acestea. Unele, cum au fost bunăoară pivele și presele de ulei, viltorile etc., funcționau temporar, iar veniturile ce le aduceau erau neînsemnate.

Astfel au apărut, mai ales în zonele înalte, pe văile mai mari, cu ape curate, complexe de instalații tehnice care satisfăceau nu numai cerințele locale, ci și ale altor sate.

Pretențiile de prelucrare erau diferite, iar buna calitate o cerință permanentă. De aceea și morarii, ca și alți meșteri țărani, se străduiau să le satisfacă, ca să nu-i ocolească lumea. Complexele de instalații au dispărut însă unele după altele, fiind înlocuite de altele, moderne.

PIVELE DE ULEI

În alimentația popoarelor din zonele temperate și reci, consumul grăsimilor a constituit o necesitate fiziologică. Cele animale, care s-au obținut mai ușor, au fost curind întregite, de către populațiile agricole sedentare, cu uleiuri vegetale.

În Europa mediteraneană, uleiurile vegetale au fost folosite de timpuriu în alimentație, ele obținându-se din fructele măslinului. De aceea teascurile de ulei sînt atestate odată cu morile și cu cele pentru struguri. Astfel Cato, cunoscutul om de stat roman, a cumpărat din Pompei un teasc de măslină cu 280 de sesterți, iar ca să-l transporte la ferma lui aflată la o distanță de 110 kilometri a plătit alți 280 de sesterți⁶¹.

Procurarea uleiului a constituit o preocupare mai intensă în zonele temperate, deoarece conținutul mai sărac în ulei al fructelor și semințelor folosite în acest scop reclama o extragere mai anevoioasă. Uleiul vegetal a devenit un produs de largă întrebuințare odată cu răspîndirea creștinismului, care a impus restricții severe în regimul alimentar din cursul săptămîinii și al anului. Intensitatea preocupărilor pentru procurarea acestui aliment reiese din numărul relativ mare al speciilor de plante din ale căror semințe s-au extras uleiuri. Înainte de adoptarea și răspîndirea, relativ recentă, a florii-soarelui în agricultura noastră, uleiurile s-au obținut din semințele unor plante mai vechi în culturi, cum au fost cînepa, inul, nukul, ori semințele de fag, culese de prin păduri.

În feudalism și chiar în capitalism, cînd s-au introdus în culturi specii mai productive, o mare parte din gospodăriile țărănești nu au dispus de semințe oleaginoase care să satisfacă cerințele regimului alimentar; de aceea uleiul s-a întrebuințat cu zgîrcenie. Dealtfel, din cauza cantităților

⁶¹ Gordon Childe, *De la preistorie la istorie*, București, 1967, p. 216.

reduse de semințe oleaginoase s-a păstrat în unele zone, pînă nu demult, un mod străvechi de folosire a acestora în alimentație, sub formă de făină.

Semințele, pisate în pive de lemn, se cerneau cu o sită, pentru a se separa firimiturile mai mari ale cojilor. Miezul, transformat în făină, se utiliza pentru pregătirea unor mîncăruri de post. În Țara Bihariei, această făină se numea *tîrbă*. Înmuiată cu apă, cu puțină sare, se turna peste tăitei; fiartă, ea se întindea pe piinea uscată. Tirba se mai folosea, în amestec cu varză fiartă, ca umplutură în plăcinte. Cu tirbă și păsat se umpleau și sarmalele. Făina obținută din semințele oleaginoase s-a întrebuințat pentru pregătirea mîncărilor de post și în nordul Transilvaniei, în Maramureș, în Țara Lăpușului și Țara Oașului. Aici se numea *julfă*, ca în estul Transilvaniei și în Moldova.

În satele de munte din Carpații Orientali, pe la Bilbor, Corbu etc., julfă se prepara din semințe de cînepă. Peste făina obținută din semințe se turna o cantitate dublă de apă și puțină sare, după care se fierbea pînă se obținea o pastă care se ungea pe piine. În satele din nordul Moldovei semințele de cînepă se zdrobeau în piuă pînă se obținea o pastă uleioasă. Aceasta se încălzea puțin la foc, într-o strachină mare, se puneă peste ea puțină apă fierbinte și se amesteca. Cînd era bine amestecată, se umplea cratița cu apă caldută, și astfel se obținea o supă albă, numită *julfă*, care se strecura prin sită, ca să se separe firimiturile de coji. Uneori julfă se pregătea din turtele rămase după extragerea uleiului ⁶².

Julfă s-a întrebuințat și în restul Moldovei, amestecată cu varză, pentru umplutul plăcintelor. În ajunul sărbătorilor se făceau turte cu julfă. Foile de aluat, din făină, apă și sare, se coceau pe vatră sau plită, se așezau pe un blid, iar între ele se puneă julfă îndulcită. Și în sudul Transilvaniei, Țara Oltului, făina obținută din semințele de bostan se puneă pe tăitei, pe varză, ca umplutură la plăcintele din aluat etc.

Aceeași întrebuințare a avut-o făina din semințe de bostan și în satele din nordul Munteniei și Olteniei, unde numele mai frecvent era acela de *bîrță*. Începuturile întrebuințării făinei obținute din semințele plantelor oleaginoase mai vechi în culturi nu se pot preciza. Este, desigur, modul inițial de folosire în alimentație a semințelor cu conținut mai sărac în ulei, păstrat alături de acesta, în zonele mai izolate.

Din pivele simple, acționate cu mîna, s-au dezvoltat instalațiile pentru zdrobirea semințelor (fig. 51). Dealtfel acestea, în majoritatea zonelor, au păstrat numele uneltelor ca nice din care au evoluat, acela de *pive de ulei*, numite pe alocuri *oloiri*, *oloințe*. Instalațiile erau compuse de obicei din două mecanisme simple, de lemn — unul pentru zdrobirea semințelor, piuă propriu-zisă, și altul pentru extragerea uleiului, storcătoarea sau teascul. Alături de acestea se clădea un mic cuptor, pentru prăjitul făinei. Ca instalație în folosință obștească, mai veche, pare a fi storcătoarea sau teascul. În unele sate din Maramureș, Munții Apuseni etc. cantitățile restrinse de semințe oleaginoase se zdrobeau cu pive de mină, în gospodării, iar făina obținută se ducea la teascuri pentru extragerea uleiului.

⁶² V. Butură, *Pivele de ulei din Transilvania*, în „RM”, II, nr. 2, 1965, pag. 126.

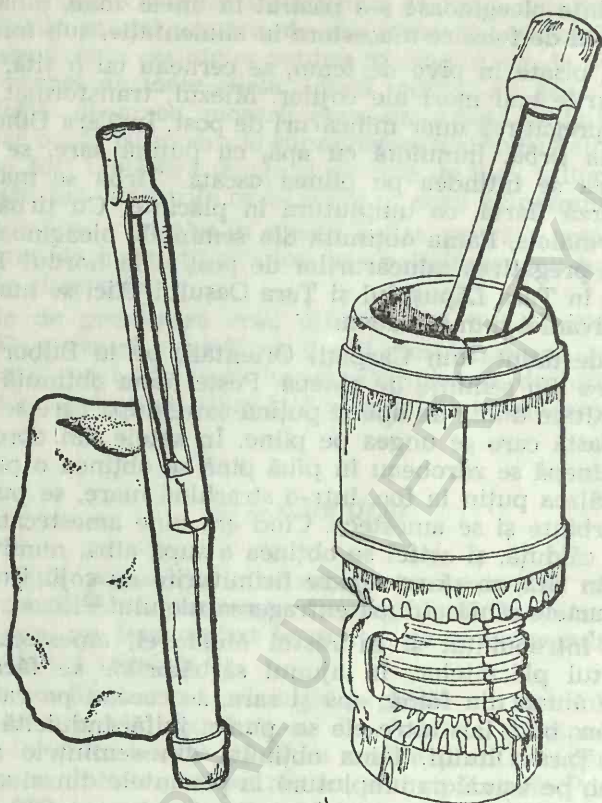

Fig. 51. *Piuă de piatră din timpul stăpînirii romane în Dacia, găsită și folosită la Lupșa; piuă de lemn din Berbești, Maramureș.*

Instalațiile se deosebeau prin construcția lor, mai simplă sau mai evoluată, cit și prin modul diferit de asociere a tipurilor de pive și prese. De aceea ne vom ocupa de fiecare aparte.

La români au fost mai frecvente următoarele tipuri de pive: *pive cu ciocan*, *pive cu pislugi și cumpănă*, *pive cu săgeți*, *pive cu roată de piatră* și *pive cu pisălogi și scripeți*. Unele s-au păstrat în forme mai simple, de veche tradiție, altele au variante mai evolute, apărute în preocupările pentru sporirea capacității de prelucrare, pentru ușurarea muncii și înlocuirea forței brațelor cu alte forțe motrice.

Pivele cu ciocane au fost între tipurile mai răspândite, evolute din uneltele casnice, cu ciocane de mână, utilizate pînă nu demult la zdrobitul merelor pădurețe, pentru oțet, ori a perelor, pentru cidru sau ciudir etc. Forma mai veche, mai simplă, a avut un singur ciocan și a fost folosită ca unealtă casnică pentru zdrobirea diferitelor semințe și fructe. La ea s-a ajuns prin mărirea piuei propriu-zise și a ciocanului, lungirea cozii

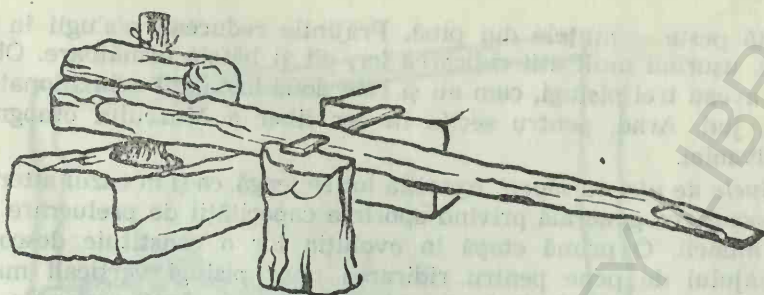

Fig. 52. Piuă de ulei cu ciocan acționată cu piciorul (METC).

și introducerea în aceasta a unui ax transversal, susținut de lemne cu crăcan sau alte dispozitive. Inițial ciocanul era acționat numai prin apăsarea cozii cu piciorul. Astfel de pive s-au întrebuințat în Moldova, dar și în Transilvania (fig. 52).

La variantele mai evoluate, coada ciocanului era acționată cu ambele picioare, prin balansare înainte și înapoi⁶³. Pivele simple, cu un singur ciocan, au fost înlocuite în cele mai multe părți de instalații cu mai multe ciocane. După modul de acționare se disting două variante mai importante: *pivele cu ciocane acționate cu picioarele* și *pivele cu ciocane acționate de roți hidraulice*.

Pivele cu ciocane acționate cu picioarele au fost mai răspândite. Ele aveau 2-4 ciocane, pe un suport special, cu axe de susținere la mijlocul cozii. Cei care le acționau se urcau pe ele, cu un picior înaintea axului, cu celălalt în urma lui, și începeau să se balanseze, ridicându-le și apoi izbindu-le în pive, peste semințe (fig. 53).

Pivele cu ciocane acționate de roți de apă au fost mai frecvente în sudul Transilvaniei, în Mărginimea Sibiului, Țara Oltului, Podișul Tîrnavelor etc. Ele aveau 4—8 ciocane pe care le acționau, prin apăsare pe capătul cozii, penele corespundente de pe fusul roții de apă, ca și la alte instalații similare⁶⁴.

Pivele cu pistol cu cumpănă au fost frecvente în zonele din vestul Transilvaniei, în Țara Zărandului, Cîmpia Aradului, Țara Crișurilor etc. Ele au evoluat ca tip din puia cilindrică cu un pistol acționat cu brațele. La instalație s-a ajuns prin mărirea pistolului, la peste 2 m, iar pentru acționarea lor s-a recurs la niște prăjini elastice lungi de cca 5 m, numite *cumpene*, deoarece se aplecau și se ridicau asemănător cumpenei fîntinii. Capetele prăjinilor erau introduse într-o grindă transversală, din susul pereților construcției care adăpostea instalația. O a doua grindă transversală, puțin mai în față, ridica prăjinile, după ce acestea se îndoiu peste ea. Fiecare pistol avea două minere de care se apuca, și astfel se izbea

⁶³ V. Butură, *Pivele de ulei*... p. 127.

⁶⁴ Ghidul Muzeului tehnicii... p. 69—71.

cu forță peste semințele din piuă. Prăjinile reduceau pis'ugii în poziție inițială, ușurind mult atât ridicarea lor, cât și bătaia următoare. Obișnuit, pivele aveau trei pislugi, cum au și cele două instalații achiziționate de la Almaș, jud. Arad, pentru secția în aer liber a Muzeului etnografic al Transilvaniei.

Pivele de ulei cu săgeți. Apariția lor se leagă, ca și în cazul altor tipuri, de preocuparea generală privind sporirea capacității de prelucrare și ușurarea muncii. O primă etapă în evoluția lor o constituie descoperirea angrenajului de pene pentru ridicarea unor pislugi verticali mai grei, numiți *săgeți*. S-au folosit două variante: pive cu săgeți acționate de roți de mână și pive cu săgeți acționate de roți hidraulice. La prima variantă, săgețile se ridicau succesiv și apoi cădeau în *oalele* pivei (scobite într-o bucată de trunchi), prin angrenarea unor pene fixate în partea de jos, pe latura interioară, cu penele corespondente de pe un fus orizontal. La un capăt al fusului se afla o roată de mână cu care acesta se învîrtea. Pivele mai mari, cu săgeți mai grele, aveau două roți de mână, și astfel le acționau doi bărbați. Asemenea pive s-au păstrat izolat, pînă nu demult, în sudul Munților Apuseni și în nord-estul Transilvaniei. O astfel de instalație a fost achiziționată de la Prundul Birgăului pentru Muzeul etnografic al Transilvaniei. Piuă are patru săgeți, susținute de un jug, format din două bucăți de grinzi, înalte de 1,05 m, fixate vertical în capetele *trocii*, cu două legături orizontale din scinduri groase, una în partea superioară și a doua la mijloc, în care au fost scobite găurile prin care sînt introduse săgețile pivei. În stilpii laterali sînt introduse două brațe, sprijinite de niște picioare în exterior, care susțin fusul cu penele de ridicare, la ale cărui capete se află roțile ca un diametru de 2,80 m, învîrtite cu ajutorul unui mîner.

Pivele cu săgeți acționate de roți hidraulice au fost între cele mai răspîndite tipuri, mai ales în unele zone. Instalațiile erau mai masive și aveau o mai mare capacitate de prelucrare. Săgețile mai grele erau susținute de un jug solid. Fusul cu penele de ridicare a săgeților era acționat de o roată hidraulică, cu cupe pe văile mai mici, cu pene pe văile mai mari. Se puneau semințele în oalele pivei, apoi se dădea drumul la apă pe roată și se supraveghea pisatul lor. Deși pivele cu săgeți au fost printre cele mai răspîndite tipuri în Transilvania, semnalate în Țara Oltului într-un urbariu din 1632, ele au fost părăsite peste tot.

Pivele cu roată de piatră, au fost răspîndite în cursul mijlociu al Mureșului și zonele mărginașe. Ele sînt un tip vechi, cu largă răspîndire în trecut, avînd numeroase variante, începînd cu cele fără ax central, acționate cu brațele din Orientul Apropiat, și încheind cu cele acționate de un bou în Italia, de un cal pe Mureș, ori de vînt în Olanda⁶⁵. La noi

⁶⁵ A. J. Bernet Kempers, *Olielmolens*, Arnhem, 1962, p.1—14, 35—46, 61—74.

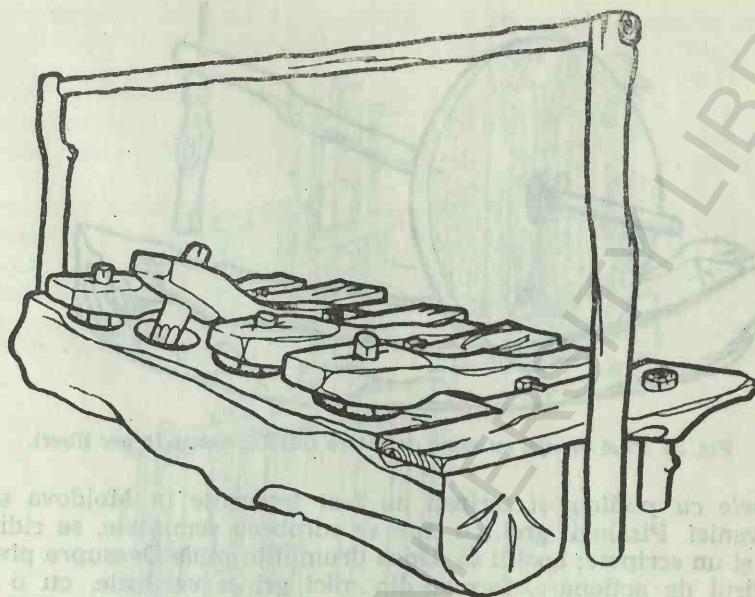

Fig. 53. Piuă de ulei cu ciocane acționate cu picioarele (METC, secția în aer liber).

s-au folosit două variante: pive cu roată de piatră acționată cu brațele și pive cu roată de piatră trasă de cai⁶⁶.

Instalația avea un vălău, un jgheab semicircular sau circular, în care se rostogolea o roată mare de piatră, făcută anume, sau o roată veche, de la o moară. La cele mai simple vălăul era semicircular (fig. 54). O astfel de piuă se mai păstra prin 1964 la Feneș, jud. Alba și avea vălăul scobit într-o bucată groasă și curbă de trunchi, lungă de 2,5 m. Spre interiorul curburii vălăului se afla un ax vertical cu un cui în capăt, în care era introdus un fus orizontal cu care se împingea roata, care în acest scop avea o gaură la mijloc. Roata se împingea cu brațele, înainte și înapoi, în vălău, fiind folosită pentru zdrobitul semințelor oleaginoase și al merelor pentru must, la fel ca variantele mai evolute ale acestui tip din vestul Europei. Pivele cu vălău rotund a căror roată de piatră se rostogolea prin intermediul unui fus orizontal, de către un om sau doi, se purtau mai ușor și aveau o mai mare capacitate de prelucrare.

Pivele cu roată de piatră minată de cai erau asemănătoare celor cu vălău rotund. Capătul exterior al fusului orizontal era tras de un cal, care se învârtea în jurul pivei, rostogolind roata peste semințele din vălău. O astfel de piuă, care a supraviețuit la Mintia, jud. Hunedoara, avea două roți atașate una de alta; și astfel era mai cu spor zdrobitul.

⁶⁶ V. Butură, *Pivele de ulei cu roată de piatră în Transilvania*, în „Apulum”, VI, 1967, Alba Iulia, p. 461—471.

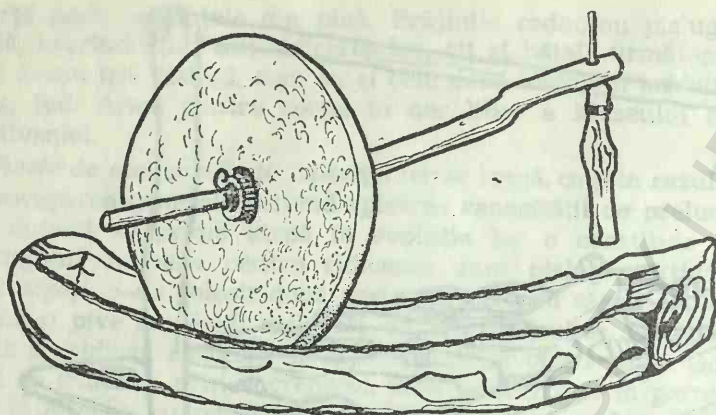

Fig. 54. Piuă de ulei cu roată de piatră (METC, secția în aer liber).

Pivele cu pisălogi și scripeți au fost frecvente în Moldova și estul Transilvaniei. Pisălogii grei, cu care se zdrobeau semințele, se ridicau cu o funie și un scripete; apoi li se dădea drumul în piuă. Deasupra pivelor se afla cadrul de acționare, format din mici grinzii verticale, cu o grindă orizontală mai mare în partea superioară, în care erau fixate brațele sau susținătoarele scripeților (fig. 55). Grinzile verticale dintre oalele *piuei* au fost întregite cu anexe care ușurau acționarea pisălogilor sau *chislugilor*, oprind balansarea lor. Aceștia erau niște butuci rotunzi, dimensionați după oalele pivelor, care se ridicau cu ajutorul unei funii și a unei roțițe de lemn, montată pe grinda superioară a cadrului de acționare. Butucul a fost întregit cu două aripi și un șanțuleț de glisare în grinzile verticale, cum are și piuă de la Trifești-Iași.

La pivele mai evoluate, pisălogii grei, ciopliți, cu virfurile dimensionate după oale, aveau aripioarele laterale de alunecare pe șanțulețele scobite în stâlpii verticali (ca la piuă de la Volovăț-Suceava), sau câte două inele pe ambele laturi, introduse în două bare de fier verticale. Aceste dispozitive anexe ușurau mult funcționarea pivelor, respectiv ridicarea și căderea pisălogilor, cu ajutorul unui mîner din capătul funiei, petrecută peste scripete și legată de capătul superior al acestora.

Semințele zdrobite în diferitele tipuri de pive se cerneau cu o sită, într-o covată sau troc de lemn, pentru a se separa firimiturile cojilor de miez. Făina obținută se puneă pe un cuptor să se prăjească.

Cuptoarele mai vechi pentru prăjit, rotunde sau ovale, construite din pietre și argilă, aveau în față gura pentru introducerea lemnului; unele erau prevăzute și cu o gură de fum în dos. Deasupra se afla o lespede, dimensionată după forma cuptorului, pe care se puneă făina, obținându-se apoi din ea, prin frământare cu mîna, o pastă moale, care ceda mai ușor uleiul.

Instalațiile pentru storsul uleiului au evoluat din unelte simple, casnice, întregite în timp cu dispozitive de sporire a forței de presare. În

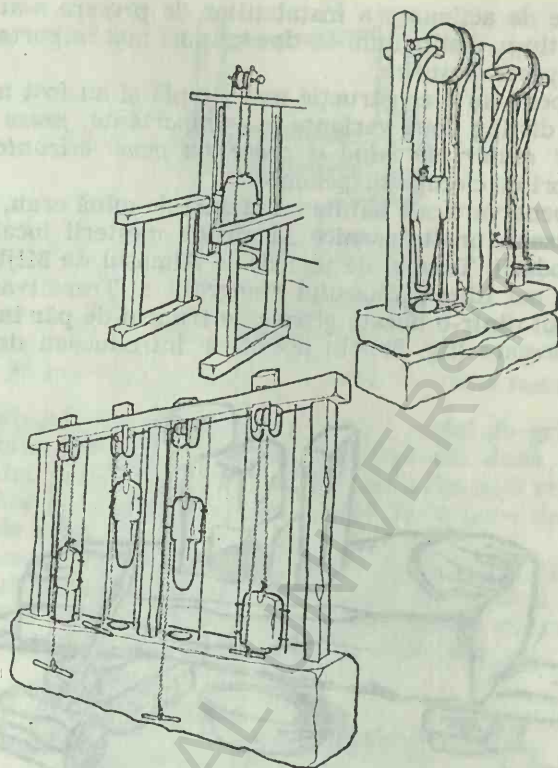

Fig. 55. Pive de ulei cu scripeți — Moldova (MEMI).

regiunea mediteraneană ele au fost descoperite de timpuriu și probabil s-au răspândit destul de repede în restul Europei, ca și alte instalații care au servit la prelucrarea produselor agro-alimentare.

Inițial aceste instalații nu au fost luate în seamă și nu au fost consemnate în documente, deoarece primele tipuri, prin construcția simplă și capacitatea redusă de prelucrare, erau mai mult niște unelte în folosință colectivă, în cele două posturi mai lungi, când se extrăgea uleiul. Ele au devenit surse de venit, consemnate în documente, când li s-a sporit capacitatea de prelucrare.

La noi, în multe zone, s-au păstrat pînă în timpuri apropiate asemenea instalații, executate de meșterii locali, pentru folosirea cărora se da o parte din uleiul ce se extrăgea din semințele puține de care dispuneau gospodăriile, pisate în pive cilindrice de mină. Dealtfel și acestea se utilizau adeseori de către mai multe gospodării. Minerul pe care-l aveau pivele de mină din toate zonele servea pentru purtatul lor în gospodărie și prin vecini. Se introducea prin el un băț și astfel piua se lua în spate; dacă erau mai mari și mai grele le purtau doi bărbați.

Mecanismele de acționare a instalațiilor de presare s-au perfecționat și diferențiat în timp, distingându-se două tipuri mai importante de prese: *prese cu pene și prese cu șurub*.

Presele cu pene au o construcție mai simplă și au fost mai frecvente. În cadrul lor se disting două variante mai importante: *prese cu pene verticale bătute cu maiuri de mână și prese cu pene orizontale bătute cu maiuri de mână ori cu ciocane suspendate*.

Presele cu pene verticale bătute cu maiuri de mână erau, în multe sate din Munții Apuseni, unelte casnice făcute de meșterii locali, folosite de mai multe gospodării. Teascul de ulei de la Almașul de Mijloc, jud. Alba, aflat în secția în aer liber a Muzeului etnografic al Transilvaniei din Cluj-Napoca, este făcut dintr-o bucată groasă de trunchi de păr în care e sculptat locașul de presare (fig. 56). În acesta se introduceau două *storcători*,

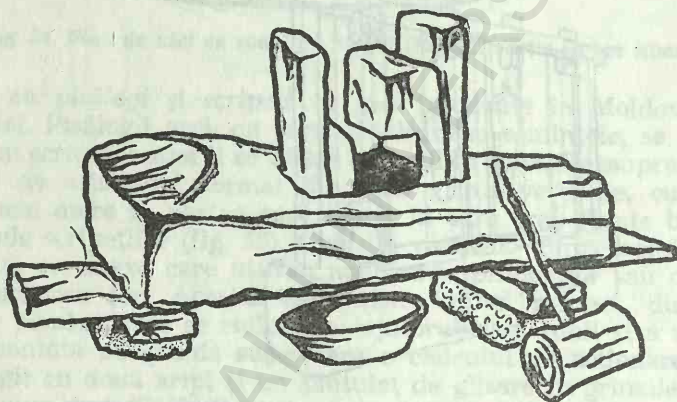

Fig. 56. Teasc de ulei cu pene verticale (în METC).

între care se punea pasta uleioasă într-un săculeț de pânură sau pînză, și apoi se strîngeau, bătîndu-se lateral, una sau două pene de lemn. O altă presă, de la Prundul Bîrgăului, jud. Bistrița-Năsăud, e prevăzută cu un locaș scobit în butucul gros din care e făcută, cu un capac ca un mai de spălat, și are numai o storcătoare laterală, care presează săculețul de pânură cu pasta uleioasă.

O construcție mai evoluată au presele cu pene orizontale, în cadrul cărora distingem: *prese cu pene orizontale bătute cu maiuri de mână și prese cu pene orizontale bătute cu ciocane suspendate sau cu berbeci*.

Presele cu pene orizontale bătute cu maiuri de mână au supraviețuit izolat prin nordul Olteniei, unde se foloseau pentru storsul uleiului din simburi de nucă, și prin Moldova⁶⁷ (fig. 57). Piua, cu oala în care era intro-

⁶⁷ T. Pamfilie, *Industria casnică...* p. 239, V. Butură, *Pivele de ulei...* p. 130—131; H. Hoffmann, *O tipologie a instalațiilor de tescuit uleiul în România*, în „Cibinium“, 1966, Sibiu, p. 49—59; Gh. Bodor, *Presele de ulei în Muzeul etnografic al Moldovei*, în „RM“, nr. spec. 1965, p. 481.

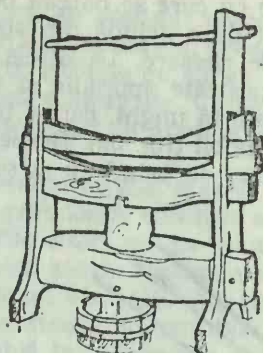

Fig. 57. Presă de ulei cu pene orizontale, din Tansa-Iași (MEMI).

dusă pasta uleioasă, este montată între două bucăți de grinzi verticale, în care sînt scobite locașurile largi pentru una sau două grinzișoare orizontale și pentru penele de presare. Peste pasta din oală se pune un butuc și apoi se apăsă cu grinda orizontală, bătîndu-se pene de lemn deasupra ei, cu maiuri de mînă.

Mai frecvente erau presele cu ciocane sau berbeci, fiind mai eficace. Ele aveau două variante: prese cu berbeci cu jug vertical și prese cu berbeci cu bătaie orizontală. Instalațiile, asemănătoare cu cele acționate cu maiuri de mînă, au fost întregite cu ciocane mai grele, mai eficace (fig. 58).

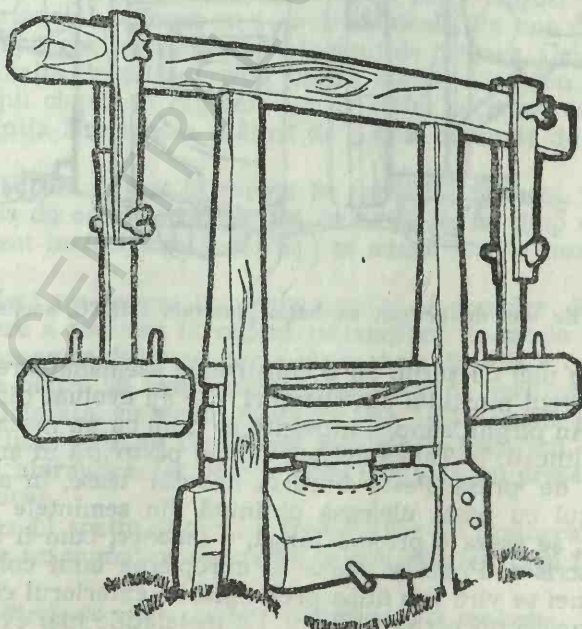

Fig. 58. Presă de ulei cu berbeci (METC, secția în aer liber).

La unele, cele două ciocane cu care se băteau penele laterale aveau cozile prinse într-un jug susținut de o grindă din susul stîlpilor, între care se afla oala și dispozitivul de presare. La altele, frecvente în Moldova și vestul Transilvaniei, dar păstrate sporadic și în alte părți, berbecii din butuci grei aveau două brațe în unghi, care-i țineau în poziție orizontală, fixate într-un fus vertical mobil (fig. 59). Berbecii preselor erau prevăzuți cu cite două mînere, de care se prindeau și se izbeau apoi cu forță în penele laterale.

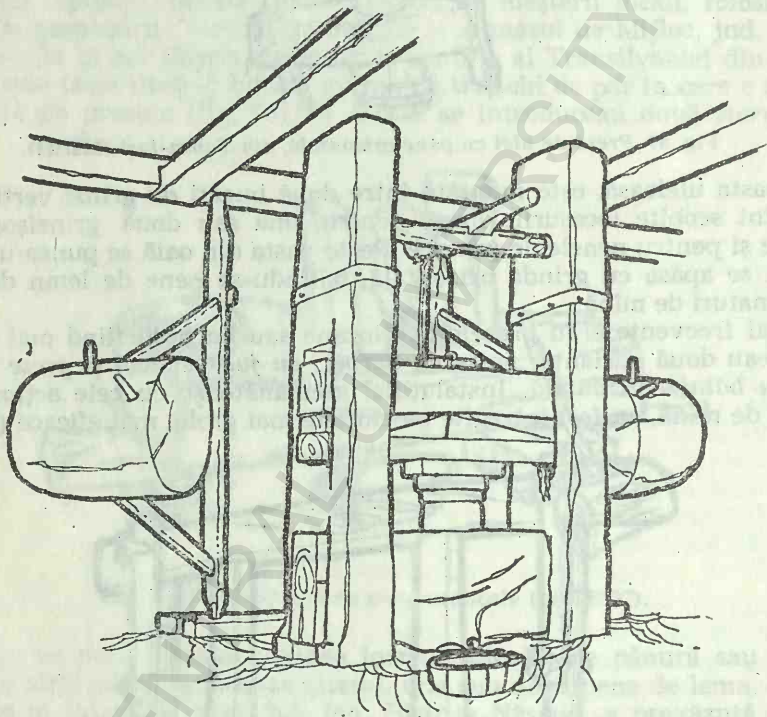

Fig. 59. Presă de ulei cu berbeci cu bătaie laterală (METC, secția în aer liber).

Presele de ulei cu șurub au o construcție asemănătoare cu cele folosite pentru storsul mustului din struguri. Ele au evoluat din unelte acționate inițial prin pîrghii simple, întregite în timp cu un mecanism de înșurubare. La Călinești, în Țara Loviștei, se mai păstrează în amintirea bătrînilor o astfel de presă. Peste butucul micului teasc, în a cărei oală se punea săculețul cu pasta uleioasă obținută din semințele zdrobite cu o piuă de mină, se așeza o prăjină lungă, o *balance*, cum îi spunea un om care ne-a descris-o. Presa se așeza în apropierea unui colț al casei. Un capăt al prăjinei se vira sub talpa prelungită în exteriorul construcției, iar pe celălalt îl apăsa un bărbat sau doi. La instalațiile mai evoluate, pîrghia simplă a fost întregită cu un mecanism de înșurubare.

În cadrul acestor instalații se disting: prese cu șurub simplu, prese cu șurub în capătul unei pîrghii orizontale, prese cu șurub cu roată laterală, prese cu șurub la mijloc. Presele cu șurub simplu, central, sînt asemănătoare celor pentru storsul strugurilor. Capătul șurubului apasă butucul de deasupra oalei, ori este lărgit în acest scop, ca la presele cu șurub metalic.

Mai frecvente și mai eficiente au fost presele cu șurub în capătul unei pîrghii orizontale. În partea anterioară, sub care se afla și butucul cu oala, pîrghia era prinsă într-un stîlp solid, iar în partea posterioară, bifurcată, era montat șurubul. Cu ajutorul acestuia pîrghia se ridica sau cobora peste butucul care presa pasta uleioasă din oală. Sub pîrghia orizontală se montau uneori, după cum am menționat, dispozitive pentru storsul mustului, și astfel instalația avea o dublă întrebuințare. S-au folosit pive cu șurub simplu și pive cu șurub cu *grapă*, care aveau o țară de piatră în partea de jos și astfel se acționau mai ușor ⁶⁸.

Pivele cu șurub lateral sînt mai evolute, cum e și cea de la Boșorod-Hunedoara, aflată în secția în aer liber a Muzeului etnografic al Transilvaniei din Cluj-Napoca. În butucul gros, în care este scobit locașul de presare, este cioplit și vîrtejul de înșurubare a șurubului orizontal, acționat cu o roată cu măsele. Acesta era lățit în capăt și presa direct pasta din oala de fier în care era introdusă. O presă asemănătoare a fost achiziționată de Muzeul tehnicii populare din satul Băiești, jud. Hunedoara ⁶⁹.

Presă cu șurub la mijloc avea două grinzi orizontale, cu un capăt într-un suport special, iar celălalt susținut de niște lanțuri. Între ele se afla un șurub orizontal acționat cu o roată verticală. Pe una din laturi era dispozitivul de apăsare, iar pe cealaltă locașul de presare. Cele două brațe se strîngeau laolaltă, învîrtind roata dintre ele și, odată cu ea, șurubul, care avea vîrtejul cioplit în capetele lor. O astfel de presă se mai păstra prin 1967 la Mintia-Hunedoara, alături de o piuă cu roată de piatră trasă de un cal.

Presele cu șurub au fost frecvente în regiunile agricole, unde gospodăriile au dispus de cantități mai mari de semințe, în timp ce în zonele înalte s-au utilizat instalații mai simple, ori numai unelte casnice în folosință colectivă.

Variată a fost nu numai tipologia pivelor și preselor de ulei, ci și modul de asociere a acestora în cadrul instalațiilor. În unele sate, alături de pivele cu ciocane se foloseau prese cu berbeci, în altele cu șurub. Pivele cu roată de piatră au avut uneori prese cu pene verticale, altele cu șurub cu roată laterală, cu șurub la mijloc etc. În satele de pe Arieș, de exemplu la Sălciuma, unde au funcționat mai multe instalații, pivele erau acționate de roți hidraulice, iar pentru stors unele aveau prese cu berbeci, altele prese cu șurub.

Diferențierea în spațiu și timp a instalațiilor de prelucrare a semințelor oleaginoase, nu numai pe teritoriul patriei noastre, ci și în alte părți,

⁶⁸ V. Butură, *Pivele de ulei...* p. 13; H. Hoffmann, *O tipologie...* p. 56.

⁶⁹ V. Butură, *Pivele de ulei cu roată de piatră...* p. 466—467; Ghidul Muzeului tehnicii... p. 67—68.

se datorește preocupărilor pentru sporirea capacității acestora. Interesul pentru perfecționarea lor nu a fost același peste tot. Rentabilitatea instalațiilor a fost mai mare în zonele agricole mai bogate și mai mică în zonele muntoase. Spre acestea din urmă s-au restrâns ariile de răspândire a tipurilor mai vechi de instalații, dar și aici au fost părăsite în ultimele decenii, deoarece se pierdea mult timp la pive, iar uleiul a devenit un bun de larg consum procurat din comerț.

Instalațiile pentru zdrobirea semințelor și extragerea uleiului oferă jaloane importante pentru reconstituirea îndelungatei evoluții a tehnicilor de prelucrare a semințelor oleaginoase, la noi și în alte țări, unde au dispărut mai demult, ori s-au păstrat numai tipuri mai evolute.

Vechimea și frecvența instalațiilor tradiționale, îndeosebi a morilor, se datorește faptului că măcinarea semințelor cu unelte casnice era o muncă anevoioasă, iar cerințele zilnice pentru făina de piine sau alte alimente de bază erau destul de mari, în majoritatea gospodăriilor. Moara, odată descoperită, n-a mai fost înlocuită de rîșniță, deoarece mecanismul ei nu era atât de complicat încît să nu-l poată construi și întreține meșterii locali și colectivitățile satești, în stăpînirea cărora au fost inițial morile.

13 2. MEȘTEȘUGURILE SPECIALIZATE ÎN PRELUCRAREA LEMNULUI

Din timpuri străvechi, pădurile au constituit o importantă sursă de hrană suplimentară și de materii prime pentru cerințele casnice și meșteșugărești. Ele au fost valorificate pe îndelete pînă în capitalism, cînd a început exploatarea lor masivă, intensificată odată cu dezvoltarea industriilor; a căilor moderne de transport și a comerțului cu material lemnos. Pămîntenii au ocrotit pădurea, căci le era dragă, și erau înfrățiți cu ea, deoarece îi apăra în vremurile de bejenii, în timp ce dușmanii o ocoleau. În Țara Moșilor, unde secole în șir piinea s-a cîștigat în schimbul vaselor de lemn, se spunea că-i păcat să prazi lemnele și, înainte de-a le tăia, trebuie să te uiți la ele bine. În credințele moșilor, pădurile, ca și aurul din vinele munților, erau păzite de vilve, despre care se spunea că pedepseau pe cei ce prădau lemnele, ori le tăiau în zile oprite etc. O femeie din Scărișoara spunea că „vilva” e acolo unde se taie pădurea, unde se fac stinjeni: „zice că se cîntă că-i taie pădurea. Ii ra, Doamne apără-ne. Ii sugrumă care să tilnește cu ea, care-i iese-n cale. Vilfa aceea, zice că-i Mama Pădurii”⁷⁰.

Lemnul a fost o materie primă de bază oferită de pădure oamenilor, care l-au folosit din vremuri străvechi pentru construirea locuințelor, a adăposturilor pentru animale și a altor construcții, pentru confecționarea uneltelor, obiectelor casnice, mijloacelor de transport etc. În zonele temperate și reci procurarea lui a constituit o preocupare permanentă, deoarece cerințelor periodice pentru construcții, unelte, obiecte casnice etc. li se adăugau cele generale pentru lemne de foc, necesare pregătirii hranei și încălzirii locuințelor o bună parte din an. Cerințele tot mai mari pentru

⁷⁰ E. Petrovici. *Folklor de la moșii din Scărișoara*, în „AAF”, III, 1939, p. 163.

lemn de foc și lemn pentru cioplit au ușurat mai mult extinderea terenurilor agricole-pastorale în dauna pădurilor, multă vreme îngăduită de stăpînii feudali.

Lucrul la pădure a fost o ocupație obișnuită. În orînduirea feudală a devenit în multe părți o muncă impusă, pentru aprovizionarea cetăților, orașelor, topitoriilor de metale etc. cu lemne de foc, pentru construcții, mangal etc. Iobagii din zonele muntoase, iscusiți în prelucrarea lemnului, erau obligați să cioplească tot mai multe grinzi, șindrili, să confecționeze alte diferite produse pentru satisfacerea cerințelor complexe ale domeniilor feudale și piețelor.

În valorificarea lemnului de construcții, o etapă importantă a fost marcată de descoperirea și răspîndirea ferăstraielei acționate de roți hidraulice numite *mori de scînduri* sau *joagăre*, ori *fireze de apă*. Înainte, lemnele se tăiau cu topoarele sau ferăstrăul cu pînză lungă, dinți mari și două minere, acționat cu brațele de doi lucrători. Se ciopleau apoi cu securile, bardele, teslele etc.

Mai anevoios era tăiatul scîndurilor, tot mai intens solicitat pe piețe. Multă vreme scîndurile s-au tăiat, nu numai la noi, ci și în alte țări, cu *trapa*, un postament mai înalt de un stat de om, format din 4 stîlpi, legați cu grinzi și blăni în partea superioară, pe care se urca bușteanul. Pe trapă se tăiau mult mai ușor scîndurile, deoarece cei doi lucrători care acționau ferăstrăul îl trăgeau de sus în jos, și invers.

Joagărul este o instalație mai evoluată, la care pînza ferăstrăului era fixată într-un *jug*, acționat pe verticală de o roată hidraulică, prin intermediul unui *virtej*, *cocîrlă*, *crival* de fier, fixat în capătul cepului fusului roții și al unei pîrghii verticale prinse în capătul lui, care trăgea și împingea jugul în jos și în sus. Pe cadrul de grinzi și scînduri, pe 3 perechi de stîlpi solizi, erau un *car*, *căruș* etc., care trăgea bușteanul spre lama ferăstrăului ⁷¹.

Joagărele au fost construite de stăpînii domeniilor, de colectivitățile satești și chiar de iobagii mai înstăriți. Cetatea Șiriei avea, după cum se menționează într-un urbariu din 1525, o moară de scînduri în Munții Apuseni, pe valea superioară a Crișului Alb, la Mihăileni, la care prestau munci și iobagii din Blăjeni ⁷². Într-o însemnare din socotelile Brașovului, din 19 mai 1559, se arată că s-au trimis la cererea lui Alexandru Lăpușneanul doi meșteri din Săcele să-i instaleze un ferăstrău. O altă însemnare, din aceleași socoteli, din anul 1560, arată că în urma repetatelor cereri ale domului Moldovei, judele Brașovului a dispus să se facă toate „instrumentele” necesare celor opt fierăstraie angajate ⁷³.

Numărul instalațiilor a sporit odată cu cerințele pentru lemn fasonat. Prin 1560—1570, pe domeniul Țării Făgărașului este menționată doar o moară de scînduri, la Făgăraș, care aducea un oarecare venit ⁷⁴. La 1632 au fost înregistrate două mori de scînduri ale cetății, la Sebeș și la Porum-

⁷¹ F. Damé, *Încercare de terminologie poporană română*, București, 1901, p. 173—176; T. Pamfilie, *Industria casnică* ... p. 110—113.

⁷² D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania* ... II. p. 81.

⁷³ C. C. Giurescu, *Contribuții la istoria științei* ... p. 148.

⁷⁴ D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania* ... II, p. 8.

bacul de Sus. În 1635 se mai înscrie o moară de scînduri la Breaza, iar în 1639 una la Șinca ⁷⁵.

Sporirea numărului joagărelor a îngreuiat peste tot, în zonele muntoase, situația iobagilor, obligați să taie pădurea, să care buștenii la ferăstraie, apoi scîndurile etc., pe lângă obligațiile mai vechi de a duce un anumit număr de care de lemne de foc, cei care aveau animale de tracțiune. Totuși, aceste instalații le-au ușurat muncile de fasonare a lemnului, atît de necesar construcțiilor gospodărești, cît și pentru completarea lipsurilor de cereale și alte bunuri deficitare.

O situație grea au avut iobagii de pe domeniile miniere, cum au fost cei de pe domeniile Hunedoarei, Zlatnei, Beiușului etc. În cererea înaintată împăratului de Horea și Cloșca în 1779, în numele comunelor Rîul Mare, Vidra, Bistra și al celorlalte comune de pe domeniul Zlatnei, se formulau următoarele plîngerii: „1) Li s-au luat pășunile din păduri; 2) Pămîntul lor e neproductiv și nu-i mai poate hrăni; 3) La topitoriile din Zlatna trebuie să transporte 3.000 de stînji de lemne în loc de 800, ca mai înainte; 4) Treizeci de crețari pentru tăierea unui stîngen de lemne constituie o retribuție prea mică, deoarece munca trebuie săvîrșită la distanță mare, uneori se lucrează nouă zile la un stîngen, iar cu mai puțin de șase crețari pe zi nu se poate trăi; 5) Pentru tăiatul lemnului sînt scoși 200—250 oameni odată, fără a ține seama de treburile lor personale, care rămîn în seama bătrînilor și a copiilor; 6) Sînt scoși să sape șanțuri la distanțe de două zile, fără plată și mîncare; 7) Sînt obligați să transporte din Ungaria 130 cîble de orz pentru berăria din Galați, ceea ce le ia douăsprezece zile, în timpul cărora își lasă gospodăriile în voia soartei; 8) Sînt jecmăniți de către propriii lor juzi; 9) Înainte aveau dreptul să taie lemne din pădurile vecine pentru grinzi, scînduri și lețuri, cu care făceau negoț, pentru ca să poată trăi; acum trebuie să le cumpere cu bani. Dacă îndrăznesc să se plîngă slujbașilor lor, îi așteaptă pușcăria, bătaia și amenda”⁷⁶. În aceste condiții, extrem de grele, a izbucnit răscoala moților din 1784.

Exploatarea pădurilor s-a intensificat în capitalism, cînd lemnul a devenit o importantă materie primă industrială. Cerințele pentru material lemnos au sporit și pe piețele internaționale, lemnul devenind un important articol de comerț. Dificultățile întîmpinate cu transportul lui la distanțe mai mari au fost înlăturate odată cu dezvoltarea rețelei de căi ferate. În prelungirea celor normale, s-au construit cele forestiere, care s-au furișat în lungul văilor, pînă în inima munților. Marile firme capitaliste s-au năpustit asupra pădurilor, sărăcind munții și oamenii lor, jefuind una din principalele lor bogății. Brațele de muncă se recrutau adeseori din satele zonelor mai sărace, ca Maramureșul, Țara Oașului, Pădureni, Bucovina, Banatul muntos etc.

Exodul muncitorilor forestieri devenise un fenomen de masă. Posibilitățile de procurare a lemnului pentru valorificarea acestuia în zonele joase, sub formă de cioplături și cherestea, s-au restrîns. Au decăzut trep-

⁷⁵ D. Prodan, *Urbaniile Țării Făgărașului* ... I, p. 60.

⁷⁶ Toth Zoltán, *Mișcările țărănești din Munții Apuseni pînă la 1848*, București, 1955, p. 130—131.

tat și meșteșugurile în lemn, deoarece s-au micșorat cererile pentru astfel de produse. S-au menținut numai cele care satisfăceau cerințele curente ale populației locale, practicate de un număr restrâns de meșteri. Așa au fost dulgheritul, rotăritul etc. Numeroasele sate specializate în prelucrarea lemnului au fost silit să-și caute alte surse de trai.

Meșteșugurile în lemn au tradiții îndelungate pe teritoriul patriei noastre, deoarece pădurile au deținut și dețin suprafețe întinse, oferind esențe variate, de bună calitate, care au întregit fierul în construcția uneltelor cu care oamenii și-au agonisit cele necesare traiului, pînă nu demult. În țara noastră pădurile ocupă astăzi o suprafață de cca. 6,4 milioane ha, din care 89,19 % sînt păduri în producție. După componența în esențe lemnoase, structura fondului forestier este următoarea: rășinoase 24,5 %, făgete 34,3 %, stejărișuri 19,8 %, alte esențe tari și teiul 16,1 %, esențe moi 5,3 %⁷⁷. Pădurile dețin suprafețe mai întinse în zonele muntoase, se restring în zonele deluroase, se răresc și cedează locul vegetației ierboase în cîmpii. În trecut, pădurea cobora mult spre cîmpurile joase. Cerințele pentru material de construcții și diferitele produse de lemn au început să le satisfacă locuitorii zonelor deluroase și muntoase, în care meșteșugurile în lemn au înregistrat o mare înflorire în feudalism.

În timpuri mai vechi, în fiecare sat existau oameni care au îndrăgit meșteșugul prelucrării lemnului, pe care îl moșteneau din moși-strămoși sau îl învățau muncind alături de cei care îl cunoșteau mai bine, prețuiți în toate timpurile de colectivitățile satești, deoarece nu toți bărbații știau cum se construiește o casă, cum se cioplește o roată, cum se face un car, o căruță etc. De la satisfacerea cerințelor locale unii meșteri, mai iscusiți, au fost solicitați să satisfacă și cerințele altor gospodării, din satele învecinate. Concomitent ei erau obligați să lucreze și pentru domeniile feudale în care au fost cuprinse satele, meșterii țărani beneficiind în schimb de anumite scutiri. Într-un urbariu al domeniului Baia Mare, din 1566, se spune despre locuitorii satului Groși că: „Cei care dintre ei sînt meșteri, ca lemnari (artifices, ut fabrii lignarii) sînt întrebuițați la clădiri, de alte sarcini și plăți fiind scutiți. În cetate, cît fac lucrarea, li se dă mîncare și băutură”⁷⁸.

Satele de pe domeniul Beiușului, o veche vatră voievodală, din vestul Munților Apuseni, prezentau o variată specializare, după cum reiese dintr-un urbariu din 1600, în care sînt înscrise 64 sate și tirgul Beiuș⁷⁹. O obligație specială a ținutului era aceea de a aproviziona cu trunchiuri de brad moara de scînduri a domeniului. În același text se spune că ținutul Beiușului era obligat să dea „de poartă” cîte 12 dinari, cu care să se cumpere trunchiuri pentru scîndurile trebuitoare cetății Oradea. În urbariu se mai spune că șase sate, Burda, Cresuia, Cărbunari, Budureasa, Gurani și Pietroasa fac șindrila, scînduri și alte lucruri sau unelte de lemn (ligna instrumenta) necesare cetății. Locuitorii acestora sînt obligați de asemenea să care șindrila și scînduri la Beiuș, iar de acolo să care lemne la Oradea,

⁷⁷ Monografia geografică ... p. 586.

⁷⁸ D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania* ... II, p. 245.

⁷⁹ D. Prodan, *Domeniul Beiușului la 1600*, în „AIIC”, V, 1962, p. 35—36.

ca și alte sate. Pentru că dau șindrilă și scînduri, ei nu sînt obligați să dea nici secerători, nici coșai⁸⁰. La moara de scînduri din Oradea erau șase firezari din Gurani⁸¹. Pe lângă aceștia, 11 sate din susul văii Crișului Negru erau repartizate la fierăria care funcționa la Vașcău, tăind și cărînd lemne, arzînd mangal, cărînd minereu, prestînd alte diferite munci la fierărie. Alte șase sate erau repartizate la topitoria de aramă din Poiana. Locuitorii acestui sat, în schimbul scutirii de cens, dădeau pe fiecare zi cîte doi oameni pentru lucru și unul pentru paza de noapte la topitoria de aramă. De asemenea ei făceau scînduri și alte munci de lemnărit necesare minei, adică arămăriei. Ei tăiau lemne pentru topitorie, pentru care li se plăteau 18 dinari de stîngen. Ei erau datori de asemenea să cosească și să strîngă finul, împreună cu satele vecine, de pe lunca împăratului. Cu finul de aici se întrețineau boii sau caii împăratului, folosiți la lucrul topitoriei. Pe lângă aceasta, sătenii mai dădeau în fiecare zi a săptămîinii cîte patru boi pentru cărat lemne. Locuitorii celorlalte sate prestau munci asemănătoare⁸².

Orientarea acestor sate spre meșteșugărit avea tradiții mai vechi, deoarece ele satisfăceau și cerințele satelor din cîmpia întinsă din vestul Munților Apuseni, unde lipseau pădurile. În schimbul produselor meșteșugărești se procurau mai ușor cerealele. În depresiune pămîntul era sărac, bun numai pentru oale, de aceea multe sate s-au specializat și în olărit, pe lângă lemnărit, vărărit, fierărit etc.

Cerințele tot mai mari și mai variate pentru produse au determinat specializarea în diferite ramuri a meșteșugurilor în lemn. Prin specializare se prevenea concurența și se ușura desfacerea produselor, iar meșterii țărani nu mai erau obligați să-și procure unelte și materiale ca să facă de toate. Făceau mai cu spor anumite produse, ca șindrili, roți, spete etc. S-au menținut totuși, pînă în timpuri apropiate, sate specializate în care meșterii țărani realizau mai multe tipuri funcționale de produse, cum a fost Preuteasa în Sălaj, Budureasa în Țara Bihariei etc., unde se confecționau lăzi de zestre, hambare, roți, războaie de țesut etc. Aceste sate, aflate în zone cu păduri de foioase, satisfăceau cerințele zonelor joase învecinate. Satele din apropierea pădurilor de conifere s-au orientat spre confecționarea vaselor ușoare de uz casnic obișnuit. După deschiderea drumurilor de acces spre regiunile periferice, cantități tot mai mari de lemne s-au valorificat ca materiale pentru construcții: birne, grinzi, corni, leături și mai ales scînduri, care inițial se ciopleau numai cu secura și barda. Joagărele au ușurat însă mult tăierea lor. Numărul instalațiilor a sporit neîncetat în lungul văilor din zonele muntoase, îndeosebi al celor mai bogate în păduri de conifere. Pe unele văi erau zeci de joagăre, care s-au alăturat firmelor capitaliste la pustiirea pădurilor, în goana după cîștig a proprietarilor lor.

În cadrul meșteșugurilor specializate în prelucrarea lemnului distingem ramuri comune și ramuri locale. Dintre ramurile comune mai impor-

⁸⁰ *Ibidem*, p. 45.

⁸¹ *Ibidem*, p. 47.

⁸² *Ibidem*, p. 50.

tante erau: *dulgheritul*, *tîmplăritul*, *lemnăritul* (în cadrul căruia cuprindem meșterii țărani care făceau diferitele unelte), *rotăritul*, *văsăritul*, *butnăritul*, *cărbunăritul*.

Pe lângă ramurile comune s-au dezvoltat meșteșuguri locale, care satisfăceau cerințe pentru un anumit tip funcțional de produse, cum au fost: *bozăritul*, *spătăritul*, *construirea diferitelor instrumente muzicale* etc. Pe alocuri, confecționarea anumitor obiecte de lemn de mai mică valoare, de uz casnic obișnuit, din esențe moi, a fost lăsată în seama țăganilor de sat, numiți și *rudari* sau *băieși*.

Dulgheritul este un meșteșug mai vechi și mai important; el necesita nu numai unelte pentru cioplirea lemnului, în vederea construirii locuințelor, adăposturilor pentru animale și produse etc., ci și cunoștințe tehnice de îmbinare, înălțare, orientare etc., pentru ca acestea să ofere o cit mai bună și sigură adăpostire, să reziste intemperiilor. Adeseori gospodarii ciopleau lemnele necesare pe îndelete, și doar atunci cînd le clădeau apelau la dulgherii locali. În fiecare sat erau 2—3 echipe de meșteri, care chiar dacă nu executau toate muncile, le îndrumau, le controlau, asigurînd trăinicia construcțiilor. Alături de meșterii construcțiilor obișnuite erau și cei care înălțau construcțiile obștești, în primul rînd bisericile, cu plan, elevație și elemente decorative tot mai evolute și mai complicate.

Meșteșugul a luat o dezvoltare timpurie în unele sate, solicitate să execute construcțiile de pe domeniile feudale, din cetăți, pentru alte centre sau zone. La 1466, Ștefan cel Mare îi scutește pe 5 ani de dări și slujbe către domnie, pe oamenii care sînt și se vor așeza în satul Negoesti, stăpînit de mitropolitul din Roman: „nici la cetate să nu lucreze, nici la mori, nici buți să nu care”, indiciu că pe lângă dulgherit era dezvoltat și butnăritul. De asemenea, îi scutește de vămi de la orice marfă a lor: „de la fier sau de la plute, de la oale sau de la case de lemn... cînd le vor vinde, oriunde și în orice loc... în tîrguri sau la iezele, sau la Nistru, sau la Cetatea Albă, sau la Chilia, sau la Dunăre, sau oriunde în țara noastră, să fie trecerea slobodă”⁸³. Acest document constituie o atestare timpurie nu numai a meșteșugurilor în lemn, ci și a circulației largi a produselor făcute, nu numai a lemnului brut, transportat în masă cu plutele în acea vreme.

În ce privește calitatea lemnului din pădurile carpatică, se știe că era renumită; de aceea mari cantități se duceau la Constantinopol, pentru construcții, corăbii, catarge etc., atît din Moldova, cît și din Țara Românească⁸⁴. În 1625, Alexandru Coconul îi scutește de dări și slujbe pe locuitorii satului Luciani, meșteri domnești de case, care „au fost ertați și de alți domni și de părintele domniei mele Io Radul voevod, căce sînt meșteri domnești de lucrează tot lucrul ce trebuiește la scaunul domniei mele”⁸⁵. Echipe de meșteri țărani renumite, solicitate pe arii întinse să construiască case și mai ales biserici de lemn, erau și în Transilvania. La loc de frunte se situau, în secolul al XVIII-lea, în baza unor tradiții mult mai vechi, cele din Maramureș, Țara Lăpușului, Sălaj, Munții Apu-

⁸³ Documente, A. Moldova, veac. XIV—XV, vol. I, p. 342—343.

⁸⁴ H. H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe*... I, p. 251.

⁸⁵ Documente, B. Țara Românească, veac. XVII, vol. IV, p. 537.

seni etc., de la care ne-au rămas monumente de arhitectură populară în lemn unice, de o valoare excepțională, cum sînt bisericile din Ieud și Dragomirești, Surdești și Rogoz, Fildul de sus și Poarta Sălajului, Cizer și Albac etc.

Meșterii din Sălaj au lucrat pînă prin Maramureș, unde casa din Berbești — azi în Muzeul satului din București — a construit-o în 1775, după cum scrie pe grinda principală: „meșterul Pascu de pe Sălaje“. Sălăjeni au fost meșterii care au construit în 1738 bisericile de lemn din Valea Mare de Criș și cea din Valea Mare de Jos, ambele din județul Bihor, pe lângă numeroasele și frumoasele biserici de lemn păstrate în Sălaj. Constructorii monumentalei biserici de lemn din Fildul de Sus, una dintre cele mai frumoase și mai îndrăznețe construcții de acest fel din țară, erau tot sălăjeni, după cum reiese din inscripția de pe ancadramentul ușii de intrare: „Meșterii acestei sfinte biserici Frenț Nicoară din Agriș și unul din Chendrea, a Petri Brudului fecior Nicolae, 1726“. La construirea fostei biserici din Ban, în același an, a participat alt fecior al Petrii Brudului, Gligorie, meșteșugul moștenindu-se din tată în fiu ⁸⁶.

Între cele mai desăvîrșite monumente ale arhitecturii populare în lemn se situează și bisericile din Albac și Cizer, înălțate de meșterii moți din Albac. Biserica de lemn din Albac — construită în 1746, demontată și reconstruită apoi la Florica, jud. Argeș, în 1905, de unde a fost transferată la Olănești — este o construcție masivă, din birne de brad, cu profil îndrăzneț, înfrumusețată cu multă măiestrie. Un briu sculptat ca o funie groasă încinge mijlocul pereților.

Un briu asemănător are și biserica din Cizer, înălțată de o echipă de meșteri moți condusă de Horea. La aceasta, împletitura impunătoare a funiei este întregită cu motive decorative auxiliare, care prin jocul de umbră și lumini evidențiază nu numai acest element principal, ci întreaga compoziție, de un deosebit efect artistic ⁸⁷. Compoziții evolute au ușile celor două biserici, confirmînd nu numai continuitatea tradițiilor meșteșugărești, ci și neîncetata lor îmbogățire, prin iscusința meșterilor, între cei mai renumiți fiind și Horea.

Numeroase erau satele specializate în prelucrarea lemnului în Subcarpații Olteniei și Munteniei, din Mehedinți pînă în Vrancea. Această specializare se datora nu numai abundenței pădurii în aceste zone, ci și lipsei lemnului în cîmpia larg desfășurată din sud. Între meșteșugari, numeroși erau dulgherii, timplarii și cei care confecționau materiale de construcții, în primul rînd șită sau șindrilă, apoi rotarii, butnarii etc. Satele specializate au fost consemnate în cea mai mare parte în dicționarele geografice ale județelor, întocmite la sfîrșitul secolului trecut, cînd unele erau deja în declin. Astfel, în dicționarul geografic al județului Vilcea, apărut în 1893, sînt menționate peste 40 de sate în care o parte din locuitori se ocupau și cu prelucrarea lemnului, prin următoarele meșteșuguri: dulgherit (Amărăști, Benești, Costești, Săscioara, Sușanii de Sus,

⁸⁶ L. Ghergariu, *Meșterii construcțiilor monumentale de lemn din Sălaj*, în „AMETC“ pe anii 1971—1973, p. 256—264.

⁸⁷ V. Butură, *Un monument al arhitecturii...* p. 330—331.

Zătreni), dulgherit și rotărit (Alunu, Băbeni, Cacova, Dăești, Lăpușata, Muereasca de Sus, Petrarii de Jos, Popești, Roești, Slătioara, Sușanii de Jos, Zlătărei), dulgherit, rotărit, butnărit (Bunești, Călimănești, Cermegesti, Dozești, Pietroasa, Recea), tâmplăria (Făurești), dulgheria, tâmplăria (Păușești-Măglași), butnăria (Mădulari, Ușurei, Zgubea), butnăria, rotăria (Bătășani, Nemoiu, Rusănești), rotăria (Frincești, Mărgineni), spătărit (Stoenesti), confecționarea de materiale de construcții, îndeosebi șită (Ciineni, Racovița, Vaideeni)⁸⁸. Pe lângă satele specializate în prelucrarea lemnului, în Vilcea mai erau sate specializate în olărit, vărărit, fierărit, pietrărit etc., confirmând astfel profilul mixt al ocupațiilor din zonele înalte, bazate pe agricultură și creșterea mixtă de animale, ca și în cele joase. Deficitul în produse agricole a fost întregit prin schimbul variatelor produse meșteșugărești. De aceea satele specializate în diverse meșteșuguri au fost numeroase nu numai în Vilcea, ci și în celelalte zone din nordul Olteniei și Munteniei. Numărul acestora era de cca 200, în dicționarele geografice fiind menționate aproximativ 30 în Gorj, 35 în Muscel, 33 în Prahova, 20 în Buzău, cărora li se adăugau cele din Argeș și Mehedinți⁸⁹. Ele ne dezvăluie ancorarea puternică, străveche, a elementului uman în cadrul geografic, datorită căreia s-a ajuns la o atît de complexă valorificare a resurselor pe care acesta le oferea, prin agricultură, pomicultură și viticultură, prin creșterea mixtă de animale, prin variate meșteșuguri tradiționale, transmise din generație în generație.

Meșteșugurile întregeau astfel ocupațiile agricole-pastorale, fiind practicate pe îndelete, iarna și în perioadele dintre muncile agricole, pomicole, viticole etc.

În Subcarpații Moldovei au existat mai puține sate specializate în prelucrarea lemnului, deoarece păduri cu esențe valoroase se găseau și în Podișul Moldovei, unde lemnul era prelucrat de meșterii locali. Lucrul la pădure și plutăritul a fost ocupația anexă pentru multe sate, îndeosebi din lungul Bistriței și Țara Dornelor, ca și din Bucovina. Din Carpații Orientali lemnul și materialele de construcție ajungeau mai ușor și mai repede la Brăila și Galați, pentru a fi trimise în lumea otomană și mediteraneană. Buștenii tăiați erau mișcați dintr-o parte în alta, pentru a fi coboriți în văi, cu ajutorul *țapinei*, de la care și numele de *țapinari* dat muncitorilor forestieri specializați în tăiatul și transportul în masă al buștenilor. O a doua categorie o formau muncitorii forestieri specializați în tăiatul și transportul lemnului de foc, clădite și măsurate cu stînjenu, de unde și numele de *stînjinari*. O a treia categorie de muncitori forestieri erau *plutașii*, care legau buștenii în *plute*, pe care le conduceau cu multă pricepere, pe apele repezi, involburate din munți, ce se domoleau spre vadul larg al Siretului, care le ducea spre Dunăre. Pe lângă aceste sate, au mai existat unele specializate în dulgherit, șindrilărit, văsărit etc. O parte din

⁸⁸ C. Alessandrescu, *Dicționar geografic al județului Vilcea*, București, 1893, la localitățile menționate.

⁸⁹ I. Vasiliu Năsturel, *Dicționar geografic al județului Gorj*, București, 1892; C. Alessandrescu, *Dicționar geografic al județului Muscel*, București, 1893; P. Brătescu, I. Moruzi, *Dicționar geografic al județului Prahova*, București, 1897; B. Iorgulescu, *Dicționar geografic al județului Buzău*, București, 1892.

aceste materiale se duceau cu plutele în porturile dunărene. În Transilvania, un plutărit mai intens s-a practicat pe Mureș și afluenții lui mai mari, apoi pe Someș și Olt.

Pe lângă dulgherii obișnuiți din sate, ori din satele specializate, mai erau dulgheri care făceau case și construcții anexe pentru vânzare, cum rezultă de altfel și din privilegiul dat de Ștefan cel Mare satului Negoști.

Acest mod tradițional de dulgherit a supraviețuit până în timpuri apropiate, în unele sate. Locuitorii comunei Beletei-Negrești din Argeș, pe la sfârșitul secolului trecut, pe lângă agricultură se mai ocupau cu rotăria, dulgheria și „facerea de case“, pe care le vindeau în județul Vlasca⁹⁰. Locuitorii comunei Costești-Argeș făceau pătule, pe care le vindeau în județele Vlasca și Teleorman⁹¹.

Astfel de sate au fost și în Transilvania. În Maramureș, la Budești, se ciopleau mai demult nu numai grinzi, dranițe etc., ci și case gata, pe care le cumpărau locuitorii altor sate, în condiții mai avantajoase decât dacă le-ar fi construit pe loc din materiale cumpărate, mai scumpe. Case pentru vânzare se mai făceau la Meziad, în Țara Bihariei și la Bedeciu în Depresiunea Călățele. La Meziad, un meșter care avea doi feciori făcea 3—4 case într-un an, la comandă sau pentru o eventuală vânzare. Cumpărătorul alegea casa care îi convenea din curtea dulgherului. Construcțiile cumpărate de la Meziad se transportau de obicei iarna, pe sănii, în clacă, în satul cumpărătorului. Renumit a fost în această privință Bedeciul, din Depresiunea Călățele (fig. 60).

Întinderea pădurilor de conifere în nord-estul Munților Apuseni, ca și posibilitățile avantajoase de procurare a materialului lemnos au permis dulgherilor de aici să confecționeze case, șure, gâbănașuri, cotețe, colnițe etc., pentru satele din zona Calatei, Dealurile Clujului și Cîmpia Transilvaniei. „Casele bedecene“ aveau planurile obișnuite ale celor din zonele de defacere; de aceea le cumpărau locuitorii cu posibilități materiale limitate, îndeosebi cei care nu aveau animale de tracțiune. Cei care aveau nevoie de o casă se duceau la Bedeciu, căutau un meșter mai iscusit și o târguia, stabilind planul, elevația, tehnicile, forma acoperișului, prețul, termenele etc. În apropierea satului se afla un teren pe care se lucrau casele și construcțiile anexe. Au fost cazuri când se lucra deodată la 40 de construcții. Când erau gata pereții, cornii acoperișului, leăturile etc. se încărcau în care sau căruțe și se duceau la destinație, în clacă sau pe bani⁹².

Dulgherii au confecționat mai demult și o parte din piesele de mobilier. Așa-numitul mobilier dulgheresc era executat din scînduri sau scîndurele cioplite cu securea și cuțitoaia, încheiate în ulucuri, ca șindrilele de pe case, prinse cu cuie de lemn. În unele sate specializate, mobilierul dulgheresc s-a confecționat până în timpuri apropiate.

Mobilierul românesc nu începe cu formele naturale și fixe, cum erau cele din adăposturile temporare, ci cu aceste forme de tradiție antică,

⁹⁰ C. Alessandrescu, *Dicționar geografic al jud. Muscel*... p. 34.

⁹¹ I. G. Lahovary, *Dicționar geografic al județului Argeș*, București, 1888, p. 67.

⁹² Kós K., *Centrul de dulgheri Bedeciu*, în „AMC“, 1965, p. 159—179.

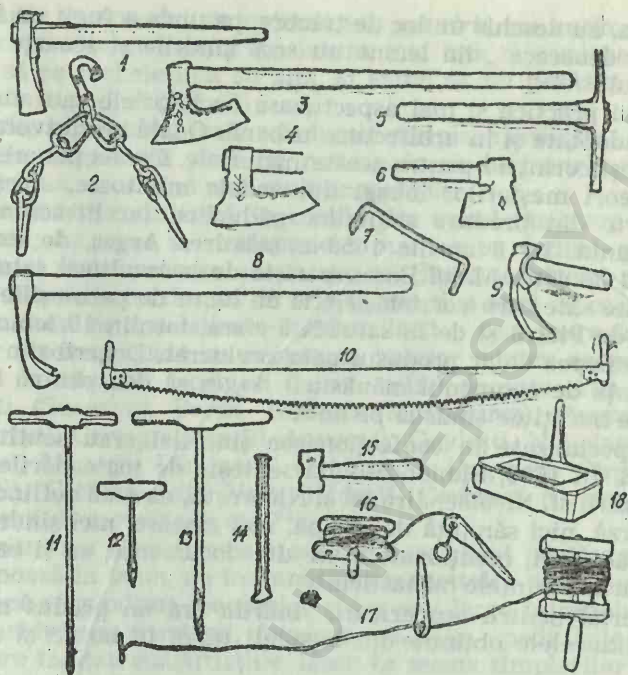

Fig. 60. Unelte de dulgherit din Bedeciu: 1. Topor, 2. Icure, zale și cirlig pentru tras buștenii, 3. Secure cu toporiște, 4. Secure, 5. Cheresfaiță, 6. Bardă pentru lețuit, 7. Copcie, 8. Scoabă, 9. Scoabă mică, 10. Firez mare, 11. Sfredel lung (pentru cuie de lemn între birne), 12. Sfredel mic, 13. Sfredel mare (pentru cuie la cununi), 14. Vișeu sau dărdută, 15. Ciocan la vișeu, 16. Ață pentru liniat (cu morișcă și minier), 17. Ață, 18. Troacă pentru vopsirea aței (După Kós K.).

executate de meșterii locali. Termenii arată vechimea pieselor de bază. Mobilitatea acestora o impuneau rânduilele tradiționale: văruierea caselor și spălatul cu leșie nu numai a mobilierului, ci și a pereților, acolo unde aceștia nu erau lipiți și văruiți, ci doar ciopliți frumos și încheiați strins.

Numeroase au fost satele din zonele înalte specializate în confecționarea materialelor pentru acoperișuri, cerute adeseori de stăpînii domeniilor feudale, de proprietarii pădurilor din care meșterii țărani își procurau lemnul necesar.

Sindrilaritul. Acoperișurile din material lemnos au tradiții vechi pe teritoriul patriei noastre, mai ales în zonele înalte, unde lipseau păioasele pentru confecționarea lor. Scoarța, care s-ar fi obținut mai ușor, nu era durabilă, deoarece la căldură se scorojea și crăpa. Lemnul, fie chiar numai despicat, asigura o mai bună protecție tuturor tipurilor de construcții.

De la lemnele despicate, apoi cioplite, s-a ajuns la *draniță* și *sindrila*. Muntenii au fost nevoiți să recurgă la ele pentru acoperirea construcțiilor. Prin 1564—1568, Petru cel Tânăr poruncește egumenului și călugărilor mănăstirii Tismana să-i lase în pace pe locuitorii satului Sohodol (care

tăind pădurea, au deschis un loc de trecere, pe unde a fugit un hoț cu 2 cai peste munți) deoarece „din lemne au scos șindrile și scoarțe și de toate ce le-au trebuit”⁹³.

Fiind mai practice și mai aspectuoase decât paiele sau stuful, șindriile au fost adoptate și în arhitectura urbană. Odată cu dezvoltarea orașelor au sporit și cerințele pentru aceste materiale. Confecționarea lor a fost impusă adeseori meșterilor iobagi din zonele muntoase. Aceștia dădeau uneori o parte din produse stăpînilor pădurilor, iar în schimbul lor își procurau lemnul. La 8 aprilie 1653 mănăstirea Argeș, de exemplu, era împuternicită de către Matei Basarab să ia de la locuitorii satului Albești, ca și de la alte sate care vor tăia lemne de lucru de pe moșiile mănăstirii, de la Corbii de Piatră și de la satul Nucșoara, tot din 10 lemne un lemn. Alteori se percepea chiar produsul gata prelucrat. Dogarii din Cimpulung se angajau față de egumenul mănăstirii Argeș să dea pentru brazii tăiați cîte 18.000 de bucăți de șindrila pe an⁹⁴.

Satele specializate în confecționarea șindrilei erau scutite de dijme și alte munci. În 1606, Simion Movilă scutește de toate dările și muncile satele mănăstirii sf. Nicolae, Jirovul și Nicoreștii, acestea nefiind obligate să dea „nici varză, nici sămînță de cînepă, nici mazăre, nici șindrila”⁹⁵. Produsele de grădinărit, menționate și în alte documente, ca și cele meșteșugărești, asigurau cerințele mănăstirii.

Ca material pentru acoperișuri, șindrila era un produs mai evoluat, deoarece scîndurelele obținute din buștenii tăiați în butuci și despicați cu

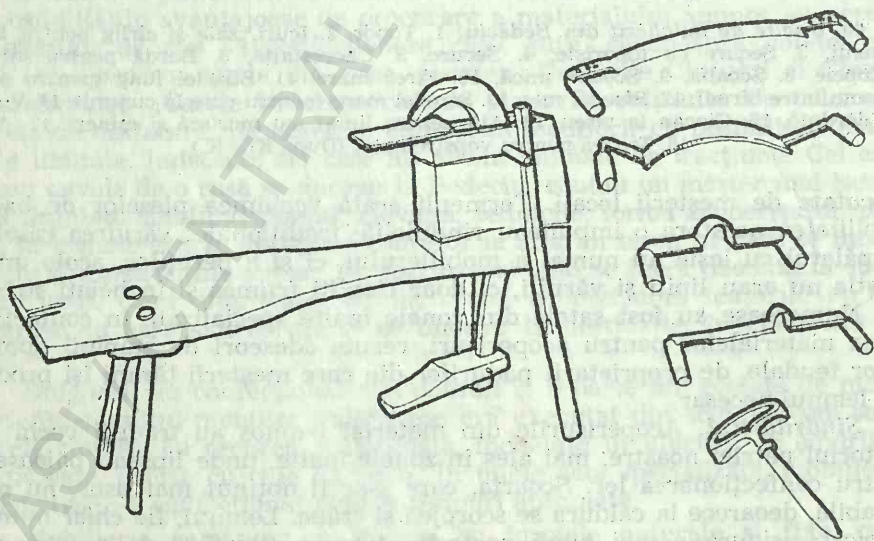

Fig. 61. Scaun de mezdrit și mezdrele sau cuțitoaie.

⁹³ Documente, B. Țara Românească, veac. XVI, vol. III, p. 188—189.

⁹⁴ Șt. Olteanu, C. Șerban, Meșteșugurile... p. 146.

⁹⁵ Documente, A. Moldova, veac. XVII, vol. II, p. 74.

secura, fățuite în scaunul de cuțitoit sau mezdrit, cu cuțitoaia sau mezdrea, erau scobite cu horjul pe latura mai lată și ascuțite pe cea mai îngustă, ca să se încheie una cu alta, și astfel să nu permită pătrunderea apei de ploaie în poduri (fig. 61).

Dranițele, în schimb, erau scîndurele simple, nehorjite, folosite mai ales în zonele din nordul țării. Se puneau în rînduri unele peste altele, cîte una sau două, ca să țină mai mult acoperișul.

Șița sau *prăștila*, utilizată în zonele din sudul țării, era mai subțire și mai îngustă; de aceea se suprapuneau mai multe rînduri, și astfel erau mai durabile și mai frumoase acoperișurile. Șițele se băteau pe leături cu cuie de tisă, înlocuite cu timpul de cele țigănești și apoi de cele industriale.

Numărul satelor specializate în șindrilărit a fost mare în orînduirea feudală, dar a scăzut odată cu adoptarea țiglelor pentru acoperișuri, mai durabile. Pe la sfîrșitul secolului trecut, astfel de sate erau Dumbăvița și Spătărești (Suceava), Borșa, Budești (Maramureș), Romuli (Năsăud), Măguri, Mărișel, Certege (Munții Apuseni), Goidești, Nehoiașu, Păltineni, Tega (Buzău), Măneciu Pămînteni și Măneciu Ungureni (Prahova), Poienari (Muscel), Cetățenii din Vale, Bădești, Corbșori (Argeș), Bumbăștii de Jii, Frîncești, Runcu (Gorj) etc.⁹⁶

Timplăritul s-a dezvoltat ca meșteșug specializat odată cu arhitectura tot mai frumoasă în lemn, cu îmbunătățirea uneltelor de prelucrare și mai cu seamă după răspîndirea joagărelor și tot mai largă întrebuintare a scîndurilor, la pridvoare, fruntarii, foișoare, pe lîngă poditurile interioare. Dulgherii care înălțau construcțiile, lăsau în seama timplărilor muncile tot mai pretențioase de finisare a acestora și de confecționare a mobilierului pentru organizarea interioarelor. Cu timpul, o parte din meșterii țărani din satele specializate în dulgherit s-au orientat spre timplărit (fig. 62). Unii erau specializați în confecționarea lăzilor, lădoaielor și hambarelor, cum erau cei din Băița în Sălaj, ori Provița de Jos în zona Prahovei, unde 120 locuitori se ocupau cu confecționarea hambarelor, pe care le desfăceau în satele și bilciurile din județele Ialomița, Vrancea, Buzău, Brăila, Ilfov, Vlașca etc.⁹⁷. În unele zone meșterii țărani, care făceau piese solide și frumoase de mobilier din esențe tari, erau concurați de rudarii pripășiți pe lîngă sate, care alături de fuse, linguri, coveți, troace, s-au apucat să lucreze și mobilier din esențe moi, pe care îl vindeau în condiții mai avantajoase; de aceea primi se vor orienta pe alocuri spre valorificarea lemnului după cerințele piețelor, părăsind meșteșugul tradițional, preluat și practicat pînă în timpuri apropiate de rudari.

Căruțaria și rotăria. Carul și căruța au fost secole în șir principalele mijloace de transport pe uscat. Aceste vehicule tradiționale asigurau nu numai transporturile locale, ci și pe cele interzonale și chiar internaționale, existînd sate specializate în căraușit, mai ales în jurul Brașovului, Sibului și Bistriței.

Meșterii specializați în confecționarea și repararea carelor și căruțelor erau între cei mai importanți și mai numeroși. În fiecare sat se găsea cel puțin un rotar, care satisfăcea cerințele locale, gospodărești. Sătenii își

⁹⁶ *Dicționarele ... Prahova, Muscel, Argeș, Gorj*, la satele menționate.

⁹⁷ P. Brătescu, I. Moruzi, *Dict. geografic ... Prahova*, p. 467.

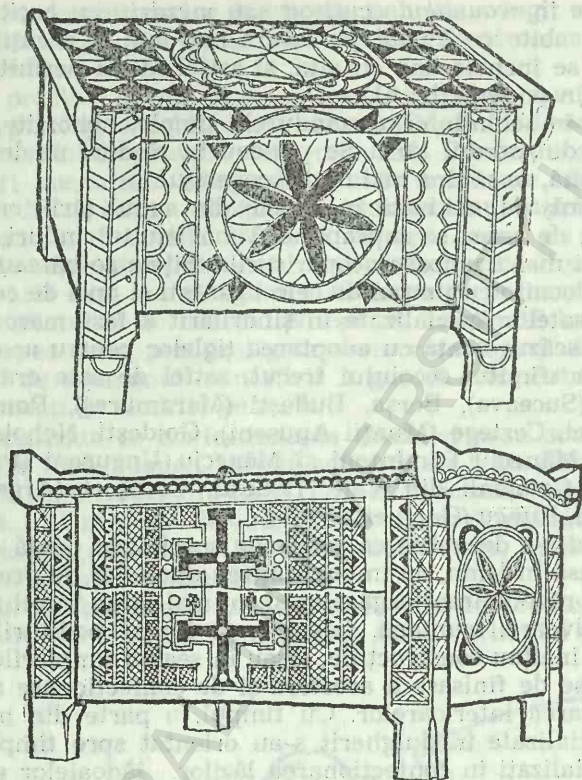

Fig. 62. Ladă de zestre din Suceava. Ladă de zestre din Sălaj.

procurau pe îndelete lemnele pentru care și căruțe, iar pentru confecționarea acestora apelau la căruțari și la rotari, deoarece construirea lor era mai dificilă.

Nu peste tot se găseau esențele și formele necesare confecționării roților și a celorlalte părți componente ale mijloacelor de transport, supuse la solicitări diferite. De aceea, numeroase sate erau specializate în căruțarit sau numai în rotărit, deoarece pe alocuri celelalte părți componente le confecționau și le ferecau meșterii locali.

Meșesugul necesita, pe lângă uneltele obișnuite folosite la cioplitul lemnului, și o serie de unelte speciale, între care *strungul*, descoperit și folosit din antichitate; diferite *scaune* de cioplit, pentru sfredelitul obezilor, încheiatul roților etc.; *lingura* sau sfrederul mare pentru butuci etc. (fig. 63). Rotarii de la Budureasa aveau un scaun simplu pentru cioplit, care se transforma cu ușurință în strung ⁹⁸.

Carele și căruțele pentru transporturi grele erau solicitate nu numai prin satele din zonele joase, ci și de către căraușii din orașe, deoarece

⁹⁸ A. Tița, *Contribuții la studiul meșesugurilor în lemn de la Budureasa*, în „AMETC” pe anii 1962—1964, p. 376—381.

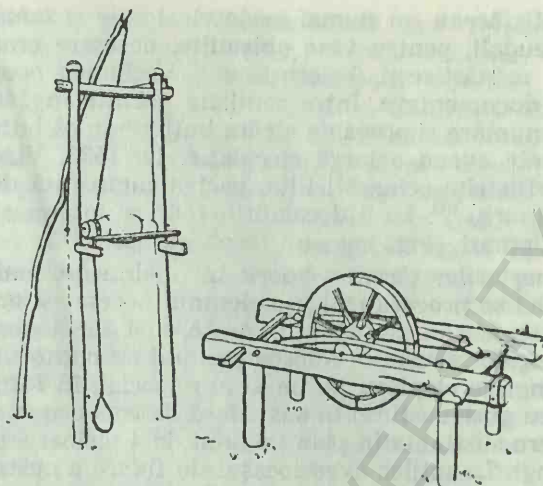

Fig. 63. Strung din Moldova și strung-seaun din Budureasa.

meșterii țărani alegeau cu grijă lemnele pentru confectionarea lor, străduindu-se să le facă cât mai trainice, să nu rămână pe drumuri cei care le cumpărau. Dintre satele specializate în căruțarit și rotărit, semnalate la sfârșitul secolului trecut, menționăm: Bogdan și Costești în Vaslui, Jugani și Hălăucești-Iași (unde se făceau căruțe, roți, sănii etc.), Dulcești și Bahna-Neamț, Moinești-Bacău, Tisău, Viperești, Mărunțișu-Buzău (unde pe lângă roți se mai făceau sănii), Podenii Noi, Cocorăștii Mislii-Prahova (unde pe lângă rotărit unii se ocupau cu dulgheria, butnăria, zidăria, vărăritul), Racovița și Birzești-Muscel (care își desfășeau produsele la târgurile din județele Romanai, Argeș, Olt, Vlașca și Teleorman), Jupînești, Viersani, Țopești-Gorj (care făceau și șei pentru cai)⁹⁹. În Transilvania rotari mai mulți erau la Leauț-Zărand; ei își desfășeau produsele în Cîmpia Aradului.

Butnăritul, dogăritul, văsăritul. Numeroase erau satele specializate în confectionarea diferitelor vase de lemn. În cadrul acestora distingem, pe de o parte, *sate de butnari* sau *dogari*, în care produsele principale erau buțile, butoaiele, căzile și alte vase de mai mare capacitate, din doage de stejar, iar pe de altă parte *sate de văsari*, care făceau vase mai mici, de uz casnic obișnuit, din lemn de conifere.

În butnărit a fost mai prețuit stejarul, deoarece lemnul lui este mai durabil și mai potrivit pentru confectionarea diferitelor tipuri de vase ce serveau la prelucrarea fructelor, păstrarea țuicii, vinului etc., solicitate mai ales în zonele pomicele și viticole, de a căror vechime țin tradițiile îndelungate ale meșteșugului, dezvoltat odată cu ele.

⁹⁹ Dicționarele geografice ale județelor Iași, Neamț, Bacău, Buzău, Prahova, Muscel, Argeș, Gorj la localitățile indicate.

Butnarii satisfăceau nu numai cerințele locale și zonale, ci și pe cele ale stăpînitorilor feudali, pentru vase obișnuite, necesare cramelor și pivnițelor domnești, mănăstirești, boierești etc. Vechimea ocupației reiese și din mențiunile documentare. Între scutirile primite în 1466 de dulgherii din Negoști se număra și aceea de a căra buți, semn că butnăritul se practica, iar produsele aveau o largă circulație. La 1533, Vlad Vintilă a înțărît mănăstirii Bistrița ocina Mirilița, partea cumpărată de egumen de la Dan și Stan butnariu ¹⁰⁰. La 5 decembrie 1567 se întăreau un loc de casă și o pivniță în Cotnari, lângă casa lui Iacob butnariu ¹⁰¹.

Numărul meșterilor țărani a sporit în unele sate, mai ales în zonele subcarpatice. Aici se procura mai ușor lemnul necesar și era mai mare cererea pentru vase, atît în sate cit și în orașe, mai ales înspre toamnă. Pentru cioplitul doagelor scurte se folosea *scaunul de cuțitoit* sau *de mezdrit*. Doagele mai lungi se ciopleau pe un scaun special, în forma unei rindele mari, întoarsă cu gura custurei în sus. *Masa de tras doage*, numită *ciine* în zona Suceava, era susținută în plan înclinat de 4 picioare, două mai scurte și două mai lungi. La mijloc avea locașul de fixare a custurei, cu o pană, ca la rindele ¹⁰². Pe lângă acestea butnarii mai aveau *compasuri* sau *pasuri* pentru însemnatul fundurilor, *fireze* pentru tăiat, *rindele* mici pentru finisatul vaselor etc.

Dintre satele cu mai mulți butnari menționăm: Dobroț-Zărand, Brătuia și Piscurile-Gorj, Coșești și Rădești-Argeș, Provița de Sus (Ocina)-Prahova (unde erau cca 200 de dogari la sfîrșitul secolului trecut, care își desfășeau produsele la Ploiești și București), Bozioru, Breaza, Lipia-Buzău etc. În Moldova butnăritul era mai frecvent nu numai în Subcarpați, ci și în Podișul Moldovei, cu vechi și renumite podgorii, cu întinse păduri de stejar. Prin 1878 s-a înființat la Bucium-Iași, o școală județeană de meserii, la început cu o singură secție — butnăria —, mai tîrziu adăugîndu-se și alte secții: rotărie, fierărie, împletituri ¹⁰³.

Uneori gospodarii își procurau lemnul necesar pentru vasele pe care le făceau *dogarii ambulanti*, ce cutreierau satele cu unelte în spate în căutare de lucru. Cei mai mulți erau din Munții Apuseni, din Avram Iancu, Vidra, Ponorel etc. *Holoangării*, cum se mai numeau aici, știau zonele și satele unde se găsea mai mult de lucru, de reparat ori făcut vase. Scaunul de cioplit doagele și-l improvizau cu ajutorul rindelei mari sau *jilăului mare*, fixîndu-l pe un plan înclinat cu custura în sus, ori aplicîndu-i două picioare, în găurile anume pe care le avea.

Văsăritul s-a dezvoltat în satele de la poalele munților, din apropierea pădurilor de conifere. Fiind mai izolate, aceste sate s-au orientat spre confecționarea vaselor mai mărunte și mai ușoare, pe care, în lipsa drumurilor, meșterii le transportau pe cai sau în spate spre zonele de desfacere. După deschiderea drumurilor, aici s-au confecționat și vase mai mari, pentru

¹⁰⁰ Documente, B. Țara Românească, veac. XVI, p. 153.

¹⁰¹ Documente, A. Moldova, veac. XVI, vol. III, p. 78.

¹⁰² F. Damé, *Încercare de terminologie* ... p. 87.

¹⁰³ V. Semendeaev, M. Ostap, *Despre meșteșugul butnăritului în zona Iașului*, în „Cibinium” 1967—1968, p. 355—364.

zonele pomicole și viticole. Dintre satele mai renumite în trecut în practicarea văsăritului menționăm: Nereju-Vrancea, Nehoiășu-Buzău, Carașu-Prahova (de unde cofele, hîrdaiele, puținile, se desfăceau la târgul Moșilor din București, la Ploiești și Călărași). Mai vestiți au fost moții văsari din Munții Apuseni (pl. 49). Pînă nu demult, în toate satele din Țara Moșilor, de la Cîmpeni în sus, se făceau diferite vase de lemn de molid, pe care aceștia le desfăceau în tot cuprinsul țării ¹⁰⁴. Cei care aveau cai buni se duceau cu ele pînă la Dunăre, prin sudul Olteniei și Munteniei. În secolul trecut se duceau cu ele prin Cîmpia Tisei, ajungînd pînă pe la Viena, Belgrad etc. ¹⁰⁵. Cei săraci le transportau pe cai sau în spate, în zonele apropiate. Unele, îndeosebi donițele și ciuberele pentru apă, erau frumos pirogravate (pl. 50). În acest scop se foloseau *pistritori* de fier, cu cozi lungi și minere de lemn, prevăzuți cu șiruri de liniuțe sau cercuri în capăt, care se încingeau în foc și apoi se realizau cu ei motivele ornamentale tradiționale, ca frunza bradului, laba și creasta cocoșului, ruja etc., grupate în briuri, care încingeau partea superioară a vaselor sau mijlocul lor. Pirogravura o executau de obicei femeile, cu multă îndemînare și măiestrie artistică. Vase frumos pirogravate se făceau și în Bucovina, nordul Moldovei, Vrancea etc., unde tot femeile executau decorația pirogravată ¹⁰⁶ (fig. 64).

Numeroase au fost satele specializate în confecționarea diferitelor unelte agricole. Războaiele de țesut le făceau centrele cu producție mixtă, în timp ce spetele, pentru diferite țesături de lînă, cînepă, bumbac etc., care se stricau mai repede, le făceau *spătarii*. Cel mai renumit sat specializat în spătărit era Rîșculița din Zărand, unde toată lumea lucra la spete, care se desfăceau în tot cuprinsul țării. Spătarii de aici știau ce fel de spete se foloseau în diferitele zone etnografice și cînd erau mai solicitate. Le pregăteau din timp și le duceau cu trenul, pînă în zona de desfacere; apoi porneau cu ele prin sate.

În unele sate se executau instrumente muzicale. La Junc, în Munții Apuseni, și la Hodac-Mureș se făceau fluiere; la Băimac (com. Izvoru-Berheciului) și Nadișa-Bacău se făceau cobze, foarte căutate și răspindite mai ales în Moldova.

Un grup aparte de produse erau cele rudărești, din esențe moi, în primul rînd linguri, fuse, căușe, troace, coveți etc. Inițial le-au făcut meșterii locali, dar în multe zone cioplitul lor ușor a fost preluat de țiganii de sat, rudarii. Cu ele se trimiteau prin sate de cele mai multe ori femeile, care le schimbau pe diferite produse alimentare.

Cărbunăritul a fost o ocupație importantă și frecventă în trecut. *Cărbunii de lemn* sau *mangalul* s-au folosit în cantități mai mari în centrele miniere și metalurgice, îndeosebi în cele de extragere și prelucrare a fierului. De aceea cărbunăritul a fost inclus între sarcinile feudale ale unor

¹⁰⁴ R. O. Maier, *Contribuții etnografice asupra prelucrării lemnului în Munții Apuseni*, în „Apulum”, VII, II, p. 551—574.

¹⁰⁵ Fl. Florescu, *Vidra, un sat de moți negustori și meșteșugari ambulanți*, în 60 sate românești, V, p. 113—159.

¹⁰⁶ N. Pascu, *Pirogravura din Vrancea în Muzeul satului*, în „AMS”, 1966, p. 158—159.

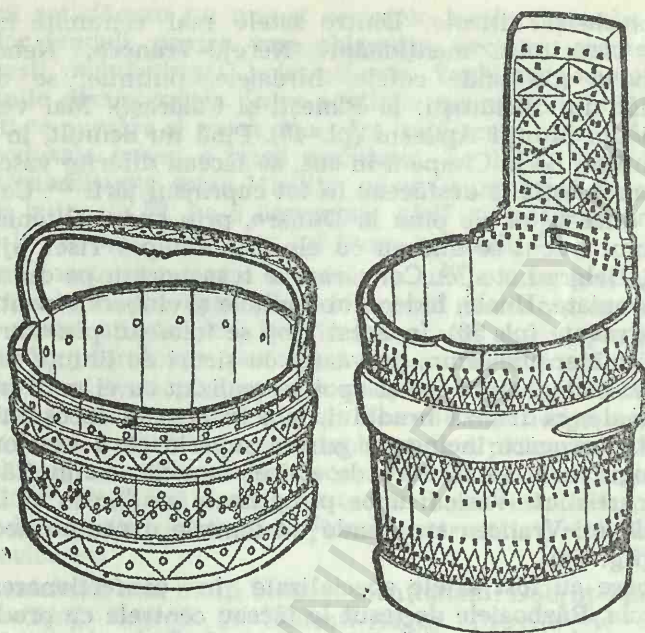

Fig. 64. Vase pirogravate din Bucovina (în Hanul Domnesc Suceava).

domenii, cum au fost domeniul Hunedoarei, al Reșiței, Beiușului etc. Cantități mari de lemn și mangal au necesitat și centrele de extragere și prelucrare a metalelor neferoase, cum au fost cele din Munții Apuseni, Baia Mare, Baia de Aramă etc. Pe lângă acestea, în apropierea fiecărui oraș era câte un sat sau mai multe unde se ardeau cărbuni pentru consumul casnic și meșteșugăresc, îndeosebi pentru fierari, lăcătuși, cuțitari etc.

Cărbunarii din zonele deluroase aprovizionau fierarii satelor din cele joase și din orașe. Căruțele pline cu saci cu cărbuni de lemn erau nelipsite din târguri.

Ocupația a decăzut odată cu înlocuirea cărbunilor de lemn cu cei de pământ în metalurgie, cu dezvoltarea industriilor și decăderea meșteșugurilor. Cerințele s-au restrins treptat, apoi au încetat aproape peste tot. Adeseori doar numele așezărilor — Cărbunari, Cărbunești, Bocșa etc. — ne dezvăluie existența vechilor centre de producție.

Arderea înăbușită a lemnului pentru obținerea cărbunilor producători de mai multe calorii s-a îmbunătățit în timp. În unele sate se făceau *vravuri* sau grămezi mari de lemn și li se dădea foc, iar cînd se credea că au ars pe jumătate, se stîngea focul cu apă. Cărbunele rezultat se usca și apoi se desfăcea. Acest procedeu avea neajunsul că unele lemne ardeau aproape în întregime, pe cînd altele se afumau doar ¹⁰⁷.

¹⁰⁷ T. Pamfilie, *Industria casnică* ... p. 174.

În cele mai multe zone lemnele se clădeau în *bocșe*, de la care numele de *bocșeri* dat cărbunarilor; apoi se acopereau pentru a arde înăbușit, și astfel se obțineau cărbuni de mai bună calitate. În Bihor, ca și în alte părți, se făceau uneori *bocșe cu horn*, construcții asemănătoare cu cuptorul de ars oale de pământ, cu grătar. Din nuiiele și gлии (brazde de pământ) se înălța un horn de cca 2—3 m înălțime, care comunica cu o groapă de foc subterană, alimentată prin *gura de foc*, exterioară grămezii de lemne. În jurul hornului se clădeau lemnele lungi (cite 2—5 m steri), învelite apoi cu o *cămașă de gлии*, strat de pământ care înăbușea arderea.

Procedeul mai frecvent, întrebuintat și acum pentru satisfacerea cerințelor industriale, meșteșugărești etc., constă în arderea lemnului într-un *cuptor cu vatră și pârcan*. Lemnele se clădesc *colibește*. Se face cu cofraj conic din lemne lungi de cca 2—3 m, cu un unghi mare de înclinație spre interior. În jurul acestora se clădesc lemnele mai scurte, de cca 1 m, apoi al treilea strat succesiv din lemne de cca 40 cm. Se face apoi un înveliș exterior din rumeguș de lemn și pământ bine bătătorit cu lopata. Cuptorul, construit conic, are o bază cu diametrul de 3—8 m. În exteriorul cuptorului se face *vatra*, un *pârcan* la 50—80 cm (o îngrăditură), din lemne, de cca 1 m, jur-împrejurul cuptorului. Se lasă 2—3 guri de foc care comunică între ele în *inima cuptorului*. După aprindere, acestea se acoperă cu pământ ca să oprească pătrunderea aerului și să ardă înăbușit. Din cînd în cînd se deschideau *răsuflătorile* din partea superioară a cuptorului, pentru întreținerea focului. Durata carbonizării este de cca 2—3 săptămîni, după cantitatea de lemne clădită ¹⁰⁸.

Uneori, de pe lemnele care se ardeau sau se ciopleau pentru alte diferite întrebuintări — îndeosebi de stejar, din care se obțineau cărbuni mai buni — se valorifica aparte *scoarța*, fiind folosită de tăbăcarii pieilor. De aceea, prin orașe și centrele forestiere mai importante au funcționat *mori de scoarță*, care o pisau și astfel ușurau prelucrarea ei în vederea întrebuintării ca principal tanant, la tăbăcirea pieilor de bovine. Pe lîngă *scoarța* de stejar se mai folosea *scoarța* de arin, brad etc.

Bozăritul a fost un alt meșteșug important în trecut, dispărut odată cu perfecționarea tehnicilor de rafinare a păcurii, ale cărei produse l-au înlocuit pe cel tradițional, numit în Oltenia *catrană*, în Banat *boagă*, în Moldova *dohot*, folosit din antichitate pentru impregnarea lemnului ca să nu se îmbibe cu apă, și astfel să i se asigure o mai mare durabilitate.

Ocupația s-a păstrat pînă în timpuri mai apropiate în nordul Olteniei, îndeosebi în Mehedinți, la Izverna, Prejna, Costești, Podeni, Gornești etc. Urmele ei au fost indentificate și în satele de la poalele apusene ale Munților Mehedinților, de pe valea Cernei ¹⁰⁹.

Catrana se extrăgea din lemn de *pin* (*Pinus silvestris* L.), *pin negru* (*Pinus nigra* Arn.) și *zadă* (*Larix decidua* Mill.), conifere frecvente în trecut în sud-vestul Carpaților. Pe un teren în pantă se săpa o groapă, un *crov*

¹⁰⁸ M. Bocșe, *Cărbunăritul în Bihor (Pe calea superioară a Crișului Negru)*, în „Centenar muzeal orădean“, 1972, p. 471—472.

¹⁰⁹ I. Vintilescu, *O veche industrie uitată în Carpați: bozăria*, în „Revista geografică“, I, 1—3 1944, București, 1945, p. 82.

mai mare în formă de pîlnie, iar în josul ei un crov mai mic, la vreo jumătate de metru distanță. Pereții lor se băteau bine, ca să se preseze pămîntul, și apoi se lipeau, ca să nu absoarbă catrana. Între cele două crovuri se făcea un canal de scurgere. Se adunau lemnele necesare și se tăiau în butuci de cca 40 cm; apoi se despicau în bucăți de 2—3 degete grosime. Se astupa canalul dintre cele două crovuri cu un cep și se clădeau lemnele în formă conică, în crovul mare. Partea conică de deasupra solului se lipea cu un strat de pămînt, gros de 10 cm. La vîrf se lăsa o deschidere prin care se dădea foc lemnelor. Învelișul de pămînt purta numele de *cuptor*, iar toată construcția pentru ardere pe acela de *bozărie*. Odată aprinse lemnele, se supraveghea arderea lor pentru ca aceasta să se facă uniform și treptat spre fund, unde se aduna gudronul. Cînd ajungea focul la fund, se scotea cepul, iar catrana se scurgea din crovul mare în crovul mic. După ce se termina arderea și se răcorea gudronul, bozarul puneă catrana în burdufuri de piele de oaie sau de capră, pe care le ducea în spate pînă la locul de unde putea merge cu carul. În crovuri se ardeau numai două sau trei rînduri de lemne; apoi se făceau altele. Catrana din satele amintite o cumpărau cei care aveau mijloace de transport; ei o puneau în butoaie și o duceau la Turnu Severin, unde se întrebuinta la impregnarea sau *călăfătuirea* corăbiilor ¹¹⁰. Cu ea se mai impregnau micile ambarcațiuni folosite în numeroasele sate de pescari din lungul Dunării, începînd cu bărcile monoxile de tradiție preistorică.

Meșterii țărani care făceau care și căruțe, după ce le terminau, sau cei care le cumpărau, încălzeau catrana într-un vas la foc, ca să se înmoaie, și apoi ungeau bine cu ea toate părțile componente ale acestora, pe care apoi le presărau cu nisip mărunt. Operația se repeta pînă se forma o crustă protectoare.

Catrana se folosea pentru unsul periodic al osiilor de la care și căruțe, ca leac în medicina populară și în unele practici magice, deoarece i se atribuiau puteri protectoare ¹¹¹.

În Bucovina și nordul Moldovei, *dohotul* se pregătea din scoarță de arin și mestecăn ¹¹². Scoarța, cojită de pe mesteceni, se ardea înăbușit timp de 40 de ore, într-un cuptor improvizat deasupra unei gropi, legată, printr-un șanț numit *calea păcurii*, de o a doua groapă, unde se scurgea păcura sau dohotul, care apoi se puneă în butoaie și se vindea ¹¹³. Produsele industriale au înlocuit cu timpul gudronul de pin și mestecăn, stăvilind astfel pustiirea acestor esențe lemnoase din zonele unde bozăritul era mai dezvoltat.

Rășina coniferelor se obținea prin despicarea scoarței copacilor cu securea și recoltarea ei după un anumit timp. Ea avea variate întrebuintări casnice, începînd cu lipitul vaselor de lemn care curgeau și încheind cu folosirea ei în medicina populară, pentru prepararea diferitelor alifii. Moții văsari duceau cu ei prin țară și *teocuri de rășină*, în schimbul cărora

¹¹⁰ Ibidem, p. 91.

¹¹¹ Ibidem, p. 89.

¹¹² T. Pamfilie, *Industria casnică* ... p. 294—295.

¹¹³ H. H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe*, I, p. 253.

primeau alimente pentru consumul zilnic și cite o sarcină de fin. Rășina este veche atît în întrebuințările casnice, cît și în cele meșteșugărești. De aceea, după rînduiala Țării Făgărașului din 1560—1570, satele au fost obligate să dea în fiecare an cite un teoc de rășină¹¹⁴. Locuitorii comunei Rășinari aprovizionau cu mari cantități de rășină Sibiul. Ei spintecau coaja coniferelor iarna cu scoabe, iar primăvara și vara recoltau rășina, pe care o fierbeau în vase mari de lut, o puneau în teocuri de scoarță și o duceau la Sibiu, unde o vindeau celor care preparau săpunul, firnisul, terebentina etc.

În nordul Moldovei, la începutul secolului trecut, din rășina adunată se fabricau 35.000 ocale de terebentină, aproape 2,5 milioane ocale de păcură și 400.000 ocale de clei pentru ciubotari¹¹⁵.

Întrebuințarea rășinei s-a restrîns odată cu dezvoltarea industriei chimice, însoțită de decăderea meșteșugurilor care utilizau derivatele extrase prin distilarea ei. Au fost părăsite și alte produse obținute prin arderea înăbușită a lemnului sau scoarței.

În zilele noastre, iscusința locală în prelucrarea și înfrumusețarea cu multă măiestrie a lemnului este orientată spre producția artizanală, în care se valorifică din plin moștenirea bogată a artei populare românești în lemn, izvor nesecat de inspirație pentru arhitecți, artiști, muncitorii fabricilor de mobilă etc.

3. MEȘTEȘUGURI SPECIALIZATE ÎN PIETRĂRIT

Pietrăritul are tradiții vechi, deoarece s-a dezvoltat în legătură cu principalele cerințe ale vieții, construirea locuințelor și măcinatul cerealelor pentru hrana zilnică. Descoperirile arheologice atestă aceste meșteșuguri încă din vremea dacilor, cînd piatra a început să fie tot mai mult folosită, datorită trîinției ei, nu numai în construcțiile obișnuite, ci și în cele obștești, la înălțarea monumentelor, cetăților etc.

Pe meleagurile patriei noastre s-au succedat trei sisteme de cetăți — dacice, romane și feudale — la zidirea cărora au participat un număr mare de pietrari, zidari, lemnari, cărăuși etc. Așa, de pildă, la întărirea cetății Chilia, în vremea lui Ștefan cel Mare, au lucrat 800 de meșteri zidari și 17.000 de ajutoare. Existența unor grupuri numeroase și compacte de meșteri locali în acea vreme reiese și din timpul relativ scurt în care se construiau bisericile: în mai puțin de doi ani (1487—1488) s-au construit, în diferite puncte ale Moldovei, patru biserici de același tip, Pătrăuți, Bădăuți, Suceava și Voroneț, după care au urmat și altele, similare.

La ornamentarea construcțiilor preferințele s-au îndreptat spre valorificarea creatoare a motivelor populare¹¹⁶. Dealtfel, la cele mai vechi

¹¹⁴ D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania* ... II, p. 6.

¹¹⁵ H. H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe* ... p. 253—254.

¹¹⁶ H. Stănescu, *Meșterii constructori, pietrari și zugravi din timpul lui Ștefan cel Mare*, în „SCIA”, II, nr. 1—2, 1955, p. 362.

construcții voievodale, specialiștii semnalează elemente de tradiție autohtonă, cum au fost bunăoară cele de la reședința domnească de la Curtea de Argeș. Planul acestei clădiri prezenta caracterele specifice ale casei țărănești, mai ales ale celei din regiunile muntoase; doar dimensiunile și materialele de construcție erau diferite. Construcția, înălțată pe o temelie de piatră, în care se aflau pivnițele, avea planul în formă dreptunghiulară, iar în față o scară liberă care ducea la un cerdac amplasat aproximativ în mijlocul fațadei principale. De aceea, așa cum apreciază V. Vătășianu, avem tot dreptul de a vedea în această dispoziție simplă și logică opera meșterilor locali. Tipul casei românești, adaptat reședințelor domnești, va rămâne și de aici înainte un model pentru asemenea construcții, și-l vom întâlni aproape întocmai și în perioadele mai târzii¹¹⁷. Dealtfel meșterii constructori domnești de case din Luciani, jud. Dimbovița, au fost ocrotiți nu numai de Alexandru Coconul, ci și de domnii dinaintea acestuia, fiindcă făceau „tot lucrul ce trebuia pe seama domniei“.

În casele țărănești pietrarii au construit vetrele pentru foc, cuptoarele pentru copt piinea, camnițele pentru încălzit. Cu timpul ei au început să înalțe construcțiile de pe sol pe temelii de piatră, nu numai pentru protejarea tălpilor de apele de scurgere, ci și pentru amenajarea unui spațiu de depozitare mai răcoros, necesar păstrării unor rezerve de hrană, produselor pomicole, viticole etc.

Pietrăritul a înregistrat o mai mare dezvoltare în Subcarpații Getici, unde mai multe sate au fost specializate nu numai în dulgherit și butnărit, ci și în pietrărit. Ocupația a întregit în unele sate dulgheritul, în altele vărăritul sau alte meșteșuguri. La Muereasca de Sus-Vilcea, pe lângă 30 dulgheri, 30 băniceri, erau semnalați la sfârșitul secolului și 28 zidari. La Cornu-Prahova, pe lângă agricultură, locuitorii se mai ocupau cu zidăria, dogăria, dulgheria și cioplirea crucilor de piatră. Ei își desfășureau produsele la Găiești, Cornățelu, București, Ploiești etc. La Măgura-Buzău, erau 20 guri prin care se scoteau calcare de bună calitate, întrebuințate în construcții, mai cu seamă pentru ornamentații. Din blocurile neîntrebuințate se făcea var, iar cei care aveau animale de tracțiune cărau piatra pentru diferite construcții și pentru var¹¹⁸.

Tradiții mai vechi și mai bogate are pietrăritul la Albeștii de Muscel, unde din vechime se extrage un calcar numulitic foarte bun pentru construcții și sculptură. Acest calcar a fost folosit la cele mai importante monumente arhitecturale din Țara Românească, începând cu curtea domnească de la Argeș și continuând cu cea de la Tîrgoviște, mănăstirea Curtea de Argeș și cea domnească din Cîmpulung, palatul Mogoșoaia și cel de la Potlogi¹¹⁹. În cronică de venituri și cheltuieli a vistieriei lui Constantin Brîncoveanu sînt însemnate, în cîteva rînduri, sume de bani date meșterilor pietrari de la Albești pentru piatra necesară construirii curții dom-

¹¹⁷ V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările române*, I, București, 1959, p. 208.

¹¹⁸ C. Alessandrescu, *Dicționarul geografic... Vilcea*, p. 259—260; V. Brătescu, I. Moruzi, *Dicționar... Prahova*, p. 141; B. Iorgulescu, *Dicționar... Buzău*, p. 174. 306.

¹¹⁹ I. Chelcea, *Prelucrarea pietrei la Albești-Muscel în scopuri practice și artistice*, în „AMS“, 1966, p. 139.

nești. În anul 1694 se menționau 23 taleri și jumătate dați „pietrarilor de la Albești pentru niște pietre ce au tăiat de treaba caselor domnești”; în 1696 se dădeau 122 de taleri pentru „plata pietrarilor ce au lucrat pietrele la curtea domnească de la Tîrgoviște”, iar doi ani mai târziu se dădeau 30 de taleri tot pietrarilor de la Albești, pentru pietrele făcute la foisorul de la Tîrgoviște ¹²⁰.

Periodic au fost aduși și au lucrat aici cioplitori mai iscusiți, în special din Italia. Prin 1892 lucrau în carierele de la Albești, ciopliind piatră pentru construcții monumentale, peste 100 lucrători, italieni în cea mai mare parte ¹²¹. Continuitatea ocupației au asigurat-o localnicii, care și-au îmbunătățit tehnicile muncind alături de pietrarii străini, cultivînd tradițiile artei românești în piatră. Prin 1966 mai erau la Albești și împrejurimi 70—75 meșteri lucrători în piatră.

Calcarele de Albești sînt nuanțate uneori în galben, gri sau roz. O parte din pietrari, cca 20, despicau blocurile, fasonîndu-le „din gros”. Ca unelte foloseau răngi, pene de oțel și maiuri. Cea mai mare parte dintre ei ciopleau piatra „din subțire”, dîndu-i formele necesare construcțiilor pentru care se pregătea. Alte unelte folosite erau: *spîțe* din oțel, bătute cu ciocanul, *dălți* de trei mărimi, ciocane *martel*, *bucerzi* cu dinți, *dălți* de sculptură etc. Se ciopleau elemente diferite pentru construcții, ca blocuri pentru temelii, trepte, stîlpi pentru pridvoare și foisoare, cadre pentru ferestre, sculptate cu migală, ce amintesc motivele din arta decorativă populară aplicată la țesăturile și cusăturile caracteristice Muscelului ¹²².

Pe lângă satele specializate în extragerea și cioplirea artistică a pietrei, unele au fost specializate în zidărie simplă dar trainică, pe care meșterii o executau în zonă sau prin orașe.

O importanță deosebită au avut în trecut satele și târgurile unde se ciopleau *pietre de moară și rîșnițe*. Numărul lor n-a fost prea mare, deoarece în acest scop se foloseau numai gresii bine cimentate sau roci eruptive, rezistente la frecare; altfel făina ar fi fost nisipoasă. De aceea morarii se străduiau să-și procure pietre cît mai bune, ca să nu-i ocolească sătenii, care evitau morile cu pietre slabe. Mai prețuite au fost cele cioplite de pietrarii de la Hîrlău și Comănești în Moldova, cele cioplite din piatra de la Deniștepe de lângă Babadag, cele cioplite la Pietrari-Muscel, Pocruia și Sohodol-Gorj, la Stănița în Munții Apuseni, la Ciceu etc.

În Transilvania, mai bune și mai căutate au fost pietrele de moară de la Ciceu, unde ocupația avea vechi tradiții, datorită calității rocii vulcanice din care se ciopleau. Prima mențiune documentară asupra confecționării pietrelor de moară la Ciceu datează din 1552, cînd între darurile iobagilor din Ciceu-Corabia, sat situat în imediata apropiere a cetății erau și pietre de moară de cîte 2 fl valoare ¹²³. În 1553, cînd s-au făcut investigații asupra nemulțumirilor iobagilor de pe domeniul cetății Ciceu, stă-

¹²⁰ Șt. Olteanu, C. Șerban, *Meșteșugurile...* p. 128. i

¹²¹ C. Alessandrescu, *Dicționar...* Muscel, p. 8.

¹²² I. Chelcea, *Prelucrarea pietrei la Albești-Muscel...* p. 141.

¹²³ Kós K., *Pietrăritul și pietrele de moară din Ciceu*, în „AMETC” pe anii 1959—1961, p. 35.

pînit multă vreme și de domnii Moldovei, au fost consemnate bunurile, obligațiile și abuzurile stăpînului și oamenilor lui, menționîndu-se și plîngerile ale pietrarilor. Sub cetatea Ciceului se afla o carieră de piatră, pentru care locuitorii satelor Ciceului plăteau, de fiecare piatră de moară scoasă, drept vamă patru dinari, iar cei din afară opt dinari. Pietrarii din Ciceu-Giurgești s-au plîns că diriguitorii domeniului le-au luat fără bani 7 pietre de moară, iar pentru că n-au putut duce la ziua hotărîtă pietrele de moară, le-au luat gloabă 3 găleți de ovăz. Pietrarii din Ciceu-Corabia s-au plîns că li s-au luat 5 pietre de moară, celor din Lelești 6 pietre de moară, iar celor din Reteag li s-au luat, fără nici un ban, 9 pietre de moară, valorînd 18 fl.¹²⁴

Meșteșugul a înregistrat o mai mare dezvoltare în secolele următoare. În veacul al XVIII-lea sînt amintite 6 sate de pe domeniul Ciceului în care locuitorii se ocupau cu extragerea și cioplirea pietrelor de moară: Corabia, Ganciu, Gîrbău, Lelești, Hășmaș, Chiuești. Din 1778—1781 avem date referitoare și la producție. Conform înțelegerii iobagilor și jelerilor cu stăpînul domeniului, în loc de robotă săptămînală, fiecare iobag se obliga să taie o piatră de moară de 6 palme, iar cîte 2 jeleri o piatră asemănătoare. Se precizează că „aici se taie cea mai bună piatră de moară din tot Ardealul“ și vin cumpărători din diferite părți după pietre de moară. Pietrarii din satele învecinate plăteau, după mărimea pietrelor de moară, cîte 12, 24, 36, 48 sau 60 dinari, iar localnicii 12, 24, 36 sau 48 dinari. La mijlocul secolului al XIX-lea, 50—60 locuitori din satele din jurul cetății Ciceului se ocupau cu scoaterea pietrelor de moară, ciopliind în medie cca 150—200 bucăți, pe care le transportau la Bistrița, Reghin, Tîrgu Mureș, Șimleul Silvaniei, Zalău, Cluj și Sibiu. În perioada dintre cele două războaie mondiale se produceau pînă la 500 pietre de moară anual, la cioplitul cărora erau angajați peste 100 pietrari. Între 1950 și 1955 producția a scăzut la 140 bucăți anual, în urma dezvoltării instalațiilor noi care au înlocuit morile vechi țărănești. Cerințele pentru pietre de moară s-au restrîns, în schimb au sporit cerințele pentru alte produse de pietrărit, ca trepte de casă, stilpi de poartă etc.¹²⁵

La Ciceu gurile de extragere se săpau în adîncime, pînă se da de *bolovanul bun* sau *steantul*, din care se extrăgea piatra. *Băgătura* sau *baia* era socotită proprietatea aceluia care o începea, după ce plătea o anumită taxă, și nimeni nu avea voie să sape în ea pînă cînd nu era părăsită de proprietar. Confecționarea pietrelor se făcea în trei faze: (1) obținerea pietrei brute în urma extragerii din rocă, în formă rotundă; (2) *jugulitul*, cînd i se oblea suprafața, se *rotunjea* și i se făcea *huda* (gaura) la mijloc; (3) *gătirea* pietrei pentru moara căreia îi era destinată.

După ce se ajungea la rocă, aceasta se curăța și se netezea ușor; apoi se însemnau cu *capra* și *măsura* dimensiunile pietrei (fig. 65). Capra era un compas improvizat dintr-o ramură bifurcată, cu care se însemna forma rotundă, iar măsura un băț de alun de cca 150 cm, cu răvașe la fiecare cot și *țol*, cu care se stabilea diametrul și grosimea pietrei. Cu ciocanul

¹²⁴ D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania* ... II, p. 149—154.

¹²⁵ Kós K., *Pietrăritul* ... p. 86—95.

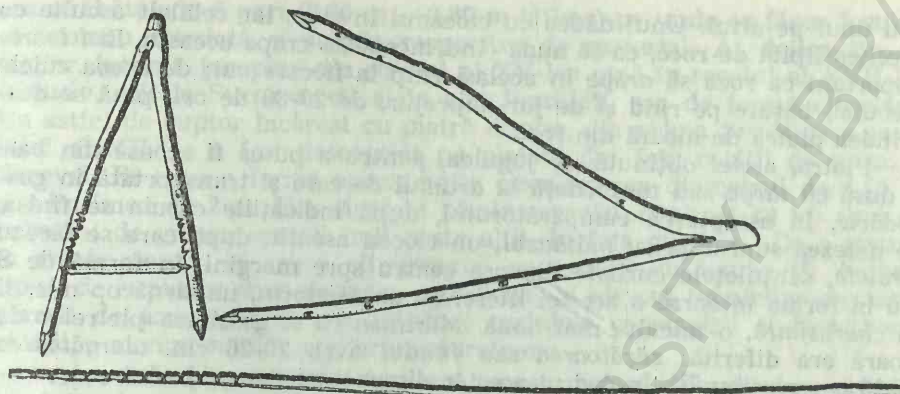

Fig. 65. Unelte pentru măsuratul pietrelor de moară (Ciceu).

tîrnăcop, numit *botei*, se tăia o *cărare* (șanțulet) adîncă de o palmă, urmărind cercul însemnat cu un cărbune fixat la un braț al caprei. În *cărarea* adîncită de jur-împrejur, cu vîrfurile ciocanului se săpau *hude*, la distanțe egale, în care se băteau cu *ceapța* sau *muchea* botei 30-40 de *cuie* (pene de fier — fig. 66). La această muncă grea lucrau doi oameni, care se schim-

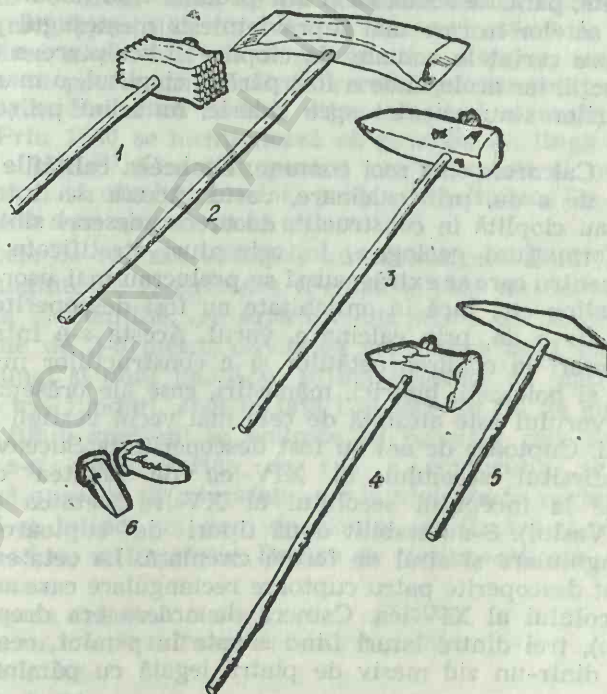

Fig. 66. Unelte pentru cioplitul pietrelor de moară: 1. Mătăuș, 2. Cheresfaite, 4. Ceapță, 5. Tăietoriu, 6. Cuie (METC).

bau unul pe altul. Unul dădea cu ciocanul în cuie, iar celălalt asculta cu urechea lipită de rocă, ca să audă cînd începe să crape aceasta. Era foarte important ca roca să crape în același chip la fiecare cui; de aceea cuiele trebuiau bătute pe rînd și de jur-împrejur, de 20-30 de ori, pînă se desprindea piatra de moară din rocă.

Piatra, astfel obținută, se jugulea, pentru a putea fi scoasă din baie și dusă cu *targa* sau *tărăboanța* la drumul de care și transportată în gospodărie, în așteptarea cumpărătorului, după indicațiile căruia se finisa. Se netezea suprafața cu *mătăuzul*, un ciocan ascuțit, după care se făceau *pîraiele*, sântulețele curbate dinspre centru spre margini, în formă de S sau în forma întoarsă a acestei litere, cu un *tăietoriu*, un tirnăcop mic, și cu *cheresfața*, o unealtă mai nouă. Mărimea ca și grosimea pietrelor de moară era diferită: *zăcătoarea* sau *fundul* avea 20-26 cm, *alergătoarea* 26-35 cm grosime ¹²⁶. În cadrul acestor dimensiuni morarul căuta să cumpere pietre cît mai groase, cît mai trainice.

Pe lîngă pietre de moară, la Ciceu se mai făceau *rîșnițe*, *tocile* pentru ascuțit bricege, cuțite sau securi, *troci pentru apă etc.* Rîșnițele și tocile se făceau în multe sate, îndeosebi din zonele muntoase și deluroase, unde s-au menținut în uz casnic pînă în timpuri apropiate. În unele sate ca Almașul Mare-Alba, Boiul de Sus și Boiul de Jos-Hunedoara, s-au cioplit, după cum am menționat, *țesturi* pentru copt piinea și *lespezi* pentru copt plăcinte, părăsite acum, ca și alte produse tradiționale.

Producția satelor în care mai supraviețuiește meșteșugul pietrăritului s-a orientat spre cerințele actuale, de cioplire și sculptare a elementelor pentru construcții, iar acolo unde a fost părăsit cioplitul, o mare parte din urmașii pietrarilor s-au orientat spre zidărie, muncind pe șantierul de construcții.

Vărăritul. Calcarele sînt roci comune. De aceea calitățile și proprietățile calcarelor de a da, prin calcinare, varul. Acesta s-a întrebuințat în piatră brută sau cioplită în construcții, deoarece adeseori sînt intercalate printre alte formațiuni geologice, în orizonturi stratificate cu grosimi diferite, fapt pentru care se extrăgeau și se prelucrau mai ușor decît rocile eruptive, cristaline etc. Încă în antichitate au fost descoperite proprietățile calcarelor de a da, prin calcinare, varul. Acesta s-a întrebuințat în cantități mai mari la clădirea cetăților și a construcțiilor monumentale, case domnești și boierești, biserici, mănăstiri, case ale orășenilor înstăriți etc. Folosirea varului este atestată de cele mai vechi vestigii ale arhitecturii românești. Cuptoare de ars au fost descoperite la Suceava și Vaslui, datînd de la sfîrșitul secolului al XIV-lea (la cetatea de apus a Sucevei) și de la începutul secolului al XV-lea (cetatea de scaun a Sucevei și la Vaslui). S-au stabilit două tipuri de cuptoare: unul de formă dreptunghiulară și altul de formă circulară. La cetatea de apus a Sucevei au fost descoperite patru cuptoare rectangulare care au funcționat la sfîrșitul secolului al XIV-lea. Camera de ardere era dreptunghiulară (10,20 x 4,30 m), trei dintre laturi fiind săpate în pămînt, cea de-a patra fiind formată dintr-un zid masiv de piatră legată cu pămînt. Acest zid

¹²⁶ Ibidem, p. 101—104.

era străbătut de 5 guri (0,60 m — 0,80 m lățime) pe unde se făcea focul și se scoteau totodată și șarjele respective de material. Al doilea tip de cuptor, întâlnit, începînd din secolul al XV-lea pînă în secolul al XVII-lea inclusiv, atît la Suceava, cît și în alte localități, era de formă circulară. Un astfel de cuptor încărcat cu piatră de var, din prima jumătate a secolului al XV-lea a fost descoperit pe platoul din fața cetății de scaun a Sucevei. El avea o formă aproximativ circulară, cu diametrul de 4,50 m și adîncimea de 2 m. Era săpat în pămînt reavăn, căptușit cu un rînd de bolovani de gresie, așezați unii peste alții. În fața gurii se afla o groapă în trepte pentru a ușura alimentarea cuptorului cu lemne¹²⁷. Ambele tipuri de cuptoare erau de mare capacitate, la nivelul tehnicilor meșteșugărești de ardere, pentru a satisface cerințele construirii și întreținerii cetății, a monumentelor sale arhitecturale etc.

Aprovizionarea cetăților cu varul necesar a fost inclusă adeseori între sarcinile feudale ale satelor situate în apropierea masivelor calcaroase din zonele muntoase sau a orizonturilor de calcare din zonele deluroase. Astfel, iobagii din Coaș, de pe domeniul cetății Chioar, au fost scutiți în 1579, de către Báthory Cristofor, de cens, taxe, subsidii; în schimb ei trebuiau să ardă var suficient și să taie piatră pentru cetate. Mai tirziu ei „au servit și cu zidăria”¹²⁸. Satele aparținătoare Brașovului s-au plîns, în 1560, de căraușiile multe pe care trebuiau să le facă, cu piatră, var, nisip, lemne de lucru etc.¹²⁹. Satul Haieu de pe domeniul cetății Oradea, pe la 1600 nu da cens, nici dijmă, nici nu sluzea la altceva în afară de arderea varului și îngrijirea morii. Mai era scutit de cens și dijmă satul Cordău, de cînd trebuia să poarte grija arderii varului pentru cetatea din Oradea. Nici iobagii din Haieu nu dădeau dijmă, fiind și ei angajați la arderea varului¹³⁰. Prin 1580 se menționează că și la Baci, lîngă Cluj, se făcea var pentru clădiri¹³¹. Cerințele pentru var au sporit și prin sate, fiind folosit la lipitul și văruiatul caselor, pentru temelii etc. De aceea tot mai numeroase sate s-au specializat în arderea lui.

Cuptoarele de var sau *varnițele* au păstrat cele două forme tradiționale, dreptunghiulare și circulare. Pentru a face un cuptor de var sau varniță, scria T. Pamfilie, „se sapă într-un perete de pămînt de sus pînă la o adîncime de 3-5 metri. Cavitățile are forma unui paralelipiped cu trei pereți lungi și unul jos. Apoi se iau bolovani de piatră și se zidesc întîi pe cele trei funduri, apoi în față i se face un fel de gură, de la care drept către fund, cuptorul se boltește cu bolovani care se țin între ei. Îndată ce s-a clădit partea de sus a cuptorului se pun mereu bolovani pînă aproape de suprafața pămîntului. Peste partea de deasupra a cuptorului se întinde un strat de pămînt, ca flacăra și căldura focului de sub boltă să nu se împrăstie. Pentru un cuptor *mijlociu*, focul arde 3-4

¹²⁷ Șt. Olteanu, C. Șerban, *Meșteșugurile* ... p. 71—72.

¹²⁸ D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania* ... II, p. 187.

¹²⁹ *Ibidem*, p. 665.

¹³⁰ *Ibidem*, p. 814.

¹³¹ *Ibidem*, p. 575.

zile; pentru un cuptor mare o săptămână. Semnul că varu-i făcut este o flacăra albastră care iese din cuptor prin stratul de pământ”¹³².

Mai frecvente au fost cuptoarele circulare, îngropate, semiîngropate sau la suprafață. În cadrul lor s-au stabilit mai multe variante. O. Maier a identificat în zona Bicazului trei variante de cuptoare, numite local *gropi de var*: *cuptoare de var în formă cilindrică*, la Bicazul Ardelean, Bicaz-Chei, Țepșeni, Lunca, Bicăjel etc.; *cuptoare în formă tronconică*, răsturnate cu baza mică la sol și baza mare în sus, în partea de nord a zonei, spre Suceava, la Dimoxa; *cuptoare semisferoidale*, cu partea inferioară și cea superioară avînd aceleași dimensiuni, iar partea de la mijloc a cuptorului fiind mai mare ca diametru, la Barnar-Broștenii¹³³. În satele specializate în vărărit din Munții Apuseni au fost identificate două categorii de cuptoare, *camnițe* sau *varnițe*: *cuptoare săpate și zidite în pământ* și *cuptoare construite la suprafața solului*, în formă conică. Mai numeroase erau în partea centrală a Munților Apuseni: la După Piatră 90-100 cuptoare, mai demult 200, la Ciuruleasa 30, la Buceș 15, la Vidra-Poieni 30 cuptoare etc.¹³⁴.

La extragerea și pregătirea calcarului pentru ars s-au folosit uneltele obișnuite de pietrărit: *pene de fier, dălți, tîrnăcoape, ciocane de spart, baroase, rîngi, pari de fier* etc. În unele zone uneltele tradiționale folosite pentru dislocarea rocilor din cariere au fost înlocuite de explozive. Clădirea, arderea și calcinarea calcarului determinau calitatea varului. Acesta se încărca în căruțe, mai rar în care, și se ducea prin sate, schimbîndu-se cu cereale sau alte produse alimentare, ori se ducea la tîrguri și se vindea pe bani. Mai căutat era primăvara, cînd se văruiau casele de la un capăt la altul al satelor și se puneau temelii celor noi.

Numărul satelor specializate în vărărit a scăzut odată cu dezvoltarea industriilor materialelor de construcții. Pe la sfîrșitul secolului trecut, centre mai importante de ardere a varului erau: Rușavăț, Vernești, Prîscov-Buzău, Drajna de Sus și Drajna de Jos, Măgureni, Mănești, Poiana, Tăriceni-Prahova, Moreni, Runcu, Rucăr, Săcuieni, Vișinești-Muscel, Corbșori, Drăghici, Hîrtiești, Stilpeni-Argeș, Runcu-Gorj, Dilboaca-Mehedinți etc.¹³⁵. În Transilvania cele mai multe sate specializate în vărărit au fost în Munții Apuseni, de unde se împrăștiu vărarii prin toate zonele joase. În Zarand varul se ardea la Blăjeni, Buceș, După Piatră, Mihăileni, la Vața și Baldovini; în Țara Bihariei, în jurul Vașcăului la Cărpinet, iar spre nord la Meziad; în Depresiunea Vadului la Vad, Măgești, Butani, Dobricionești, Joasni, Aleșd, Aștileu, Chiștag etc.; pe valea Aiudului la Poiana și Cacova etc. Cea mai mare parte din Moldova o aprovizionau cu

¹³² T. Pamfilie, *Industria casnică* ... p. 378—380.

¹³³ O. Maier, *Procedee populare de obținere a varului în zona Bicazului*, în „REF”, X, nr. 2, 1965, p. 174—175.

¹³⁴ O. Maier, *Vărăritul — o străveche ocupație a locuitorilor din Munții Apuseni*, în „Apulum”, VI, p. 482.

¹³⁵ *Dicționarele geografice*, la localitățile respective.

var satele din zonele Bacău și Neamț. Numeroase erau satele unde se ardeau cantități mai mici de var, pentru cerințele locale. Acum se produce tot mai puțin, deoarece pe șantiere se folosește cel industrial, iar prin sate multe case noi se zugrăvesc, nu se mai văruiesc, ca în trecut.

4. OLĂRITUL

„Olăria a avut — scria B. Slătineanu — un loc de cinste de care azi ne este greu să ne dăm seama. Ea era folosită atât la masa bogatului, cât și la cea a săracului, și a domnit singură, fără rivalele ei de astăzi, porțelanul și fierul smălțuit. Ceramica înfățișează la toate popoarele o manifestare artistică și culturală de cea mai mare însemnătate”¹³⁶.

În studiul ceramicii, atenția cercetătorilor s-a îndreptat multă vreme asupra vestigiilor din comuna primitivă și orînduirea sclavagistă, cele din timpul orînduirii feudale fiind privite ca lipsite de importanță. S-a neglijat astfel faptul că produsele ceramice sînt pentru toate timpurile documente istorice și sociale dintre cele mai prețioase.

Curînd după descoperirea ei, în neoliticul timpuriu, ceramica s-a diferențiat în cadrul unor arii culturale mai restrinse sau mai întinse, oferînd astfel un material documentar extrem de prețios. La diferențierile spațiale se adaugă cele în timp, a căror succesiune stratigrafică ajută la reconstituirea culturilor specifice diferitelor perioade istorice. La stabilirea unora dintre aceste culturi, ceramica este criteriul de bază, prin formele și ornamentele ei aparte. Ea s-a diferențiat de timpuriu datorită unui complex de factori, dintre care se impun: calitatea diferită a materiilor prime întrebunțate, în primul rînd a argilei; cunoștințele și mijloacele tehnice pe care le-au avut cei care au confecționat vasele; tot mai largă folosire a produselor ceramice, care a dus la apariția diferitelor categorii funcționale și a formelor din cadrul lor; preferințele pentru anumite procedee tehnice și motive ornamentale; modul de ardere a vaselor crude, prin care s-a obținut de timpuriu ceramica roșie și neagră; circulația spațială tot mai largă a produselor, prin schimbul de bunuri, ca și deplasările celor ce le-au confecționat și chiar mișcările populațiilor pentru care s-a lucrat. Ceramica s-a diferențiat calitativ și artistic odată cu societatea. A apărut astfel ceramica de uz casnic obișnuit și cea de lux, care a satisfăcut cerințele claselor conducătoare și exploatatoare.

Ceramica românească a apărut, după cum am menționat în capitolul introductiv, în procesul complex de formare a poporului nostru, a culturii sale materiale și spirituale. Ea prezintă, așa cum aprecia B. Slătineanu, elemente de continuitate din ceramica atât de tipică preistoriei, din ceramica geto-dacă, romană, bizantină etc.¹³⁷. Trăsături stilistice mixte stau la baza repertoriului de forme și motive ornamentale. Mai constante au fost formele, deoarece multe tipuri funcționale de vase s-au stabilizat de

¹³⁶ B. Slătineanu, *Studii de artă populară* ... p. 71.

¹³⁷ *Ibidem*, p. 255—290.

timpuriu, corespunzînd perfect scopului pentru care au fost create, ceea ce a determinat păstrarea lor de-a lungul veacurilor, alături de tipurile mai noi, caracteristice diferitelor orînduiri sau perioade. Trăsăturile stilistice specifice au la origine moștenirea tradițională, întregită cu elemente împrumutate în timp din tehnicile orășenești.

Olăritul țărănesc dezvăluie aspecte deosebit de importante asupra dezvoltării meșteșugului de-a lungul mileniilor, nu numai la noi, ci și în alte părți ale Europei.

Cele mai vechi tehnici de olărit s-au menținut pînă pe la începutul secolului nostru, în județul Mureș, la Deda și satele învecinate, Pietriș și Morăreni, unde vasele se făceau din suluri de lut, încolăcite după formele dorite și apoi modelate cu mîna (pl. 51). Lutul se extrăgea din dealul Cetățeaua, se amesteca cu nisip de Mureș și se frămînta pînă cînd pasta groasă nu se mai lipea de *lepedeul* pe care se punea. Modelarea se făcea pe așa-numita *masă*, un disc care dădea posibilitatea întoarcerii vasului în poziția dorită, în timpul lucrului (fig. 67). Meșterii olari făceau

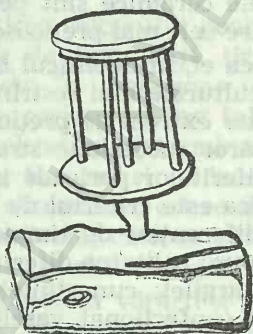

Fig. 67. Roată de olărit, de mînă, Deda, Mureș (MER).

oale cu o toartă, oale cu două torți, oale ceaun, oale mici cu o toartă, tigăi cu trei picioare etc. Prin arderea în cuptoare simple se obțineau vase de culoare brun-închis și negre. Vasele erau ornamentate cu *ruvașe*, cercuri paralele pe suprafața vasului. O operație tehnică foarte puțin cunoscută în executarea acestei ceramici primitive era *cricăluirea*. Vasele, abia scoase din cuptor, erau introduse într-o covată, în care se afla o fierătură de tărîțe de grîu. În acest terci porozitatea vaselor se micșora¹³⁸. Se produceau vase puține, mai mult pentru cerințele locale.

Ceramica neagră, de veche tradiție, s-a păstrat mai bine în satele de la poalele Carpaților Orientali. În persistența ceramicii negre un rol important l-a avut, desigur, calitatea deosebită a pastei: atunci cînd era bine lucrată, avea o mare rezistență și „mergea la foc” cu ușurință; în același timp, prepararea unor derivate ale laptelui (laptele prins, laptele

¹³⁸ A. Gh. Mircea, *Monografia etnografică a localității Deda*, lucrare de diplomă, ms. Cluj, 1974, p. 67—69.

acru) se făcea mai ușor și mai bine în vasele negre. Ceramica neagră a fost concurată de cea roșie, mai ales de cea smălțuită, mai frumoasă; de aceea au fost părăsite o serie de forme tradiționale, ca străchini, urcioare, și s-au păstrat ca produse principale tocmai oalele de gătit, care „merg la foc”, și oalele pentru prepararea derivatelor laptelui¹³⁹. Ceramica neagră s-a menținut doar pe alocuri, alături de cea roșie, și în satele de pe valea Birgăului. La Susenii Birgăului s-a lucrat ceramică roșie pînă în preajma primului război mondial, iar la Mijlocenii Birgăului mai lucrează și acum 2—3 olari. În Josenii Birgăului s-a făcut pînă prin 1940 ceramică neagră, care se desfăcea, ca și cea roșie, în satele din zona Bistriței, ținutul Năsăudului și Cîmpia Transilvaniei (pl. 52). Produsele principale erau oalele de diferite mărimi, preferate celor roșii. Ele se confecționau din lut obișnuit și se ornamentau crude, cu virful lopățicii de lemn, folosită și la modelat, cu brîuri simple, linii frînte sau ondulate, benzi liniare, brîne formate dintr-o linie orizontală, încadrate de două brîuri etc. După ce se uscau, vasele se lustruiau, frecîndu-se cu o bucată de cuarț rotunjită de ape. Lustruirea avea un dublu scop: utilitar și estetic. În interior vasele se lustruiau pentru a li se micșora porozitatea. În exterior se urmărea și înfrumusețarea lor, prin rețele de linii drepte, în zigzag, valuri etc.

Arderea vaselor, operație esențială pentru obținerea culorii negre, se făcea adeseori în cuptoare săpate în pămînt, în maluri, ca niște gropi, căptușite cu piatră. În centrele mai evolute s-au folosit cuptoare construite la suprafața solului. Arderea avea loc în două etape: cu cuptorul deschis în prima, ca la ceramica roșie, cu cuptorul înăbușit în a doua, prin astuparea gurilor de foc, după introducerea unor lemne care să facă cît mai mult fum și acoperirea deschiderii din partea superioară cu pămînt și băligar. Olarul supraveghea cuptorul și astupa găurile care apăreau pe lipituri. Dacă cuptorul era bine astupat, oalele ieșeau negre-albăstrii și luceau; dacă nu erau bine arse, se pătau și nu prea aveau trecere prin țiguri și prin satele unde meșterii le duceau și le schimbau cu cereale, mai ales prin Cîmpia Transilvaniei¹⁴⁰.

Ceramica neagră s-a produs nu numai în satele românești de la poalele Carpaților Orientali, ci și în cele cu populație secuiască, dintre care mai însemnate au fost Mădăraș și Dănești¹⁴¹. În alte zone, această ceramică a fost părăsită, cedînd locul celei roșii, abandonată și ea acum, în cele mai multe părți. În Oltenia ceramică neagră s-a lucrat la Simiani, probabil și în alte centre, iar înspre interiorul Transilvaniei la Tîrgu Lăpuș, centru cu producție mixtă¹⁴².

Ceramica roșie s-a obținut prin îmbunătățirea arderii vaselor. Prin deschiderea cuptorului s-a ajuns la arderea oxidantă, cu un curent de aer puternic, în care cuptorul se încingea treptat, pentru a elibera apa din vase. Apoi temperatura se ridica la 400—900 grade, cît era necesar pentru

¹³⁹ B. Slătineanu și colab., *Ceramica* ... p. 149.

¹⁴⁰ V. Cioti, *Josenii Birgăului, un fost centru de ceramică neagră românească din Transilvania*, în „AMETC” pe anii 1965—1967, p. 472—486.

¹⁴¹ B. Slătineanu și colab., *Ceramica* ... p. 150.

¹⁴² *Ibidem*, p. 152.

procesele chimice de întărire și înroșire a vaselor. Vasele roșii erau mai aspectuoase decât cele arse în cuptoare simple și puteau fi înfrumusețate cu diferiți coloranți naturali, găsiți de olari în subsol, în căutarea argilei, cum erau oxizii de fier și humă albă, folosiți din vremuri preistorice până în zilele noastre la ornamentarea vaselor roșii. Numărul satelor care au lucrat vase roșii a fost mult mai mare decât al celor care au executat vase negre. Aproape în fiecare zonă erau două-trei sate specializate în olărit. Mai numeroase au fost asemenea sate spre contactul dintre zonele înalte și cele joase, unde produsele locale au cedat locul celor din zonele în care se găsea argilă mai bună și lemne mai potrivite pentru ardere. Olarii țărani au produs trei feluri de vase roșii, care marchează trei stadii în dezvoltarea ceramicii românești de acest tip: *ceramică roșie lustruită*, *ceramică roșie nesmălțuită* și *ceramică roșie smălțuită*.

Ceramica roșie lustruită, de veche tradiție, a supraviețuit într-un centru din cele mai izolate, la Săcel-Maramureș. Pe la sfârșitul secolului trecut mai lucrau la Săcel vreo 20 de olari, care făceau vase roșii, asemănătoare celor din Laténe-ul dacic, când tehnica lustruirii era întrebuințată pentru ceramica neagră, ca și pentru cea roșie. Prin 1960 mai lucra la Săcel numai un olar, care făcea vase pentru lapte, urcioare și blide. Pentru confecționarea lor meșterii foloseau două feluri de lut: *lut roșu*, considerat *săc*, și *lut albastru*, socotit *gras*. După ce se frământa bine lutul, vasele se modelau cu roata obișnuită. Vasele uscate se lustruiau cu o bucată de cuarț rulată de apă. Cele largi la gură și blidele se lustruiau bine atât în interior cât și în exterior, ca să li se micșoreze porozitatea și să le sporească durabilitatea. Lustruirea și-a menținut funcțiile inițiale, de reducere a porozității, deoarece vasele înalte, ca să fie mai frumoase, se pictau crude, cu pensula, în brun închis, cu briuri simple, vălurite, în zigzag.

De veche tradiție era și cuptorul în care se ardeau vasele, în formă semisferoidală-ovoidală, cu două guri: gura de foc, cu o deschidere de cca 30/30 cm, și gura de ieșire a fumului, de cca 50—60 cm. Vatra cuptorului avea o lungime de cca 175 cm, o lățime maximă de 50 cm, iar înălțimea bolții la punctul maxim era de cca 120 cm¹⁴³.

Vasele se desfăceau nu numai în satele din partea de răsărit a Maramureșului, ci și în cele învecinate, din ținutul Năsăudului, unde în cuiele din grinzile caselor vechi oalele și cămile de Săcel alternau cu cele roșii, nesmălțuite ori smălțuite, de la Mijlocenii Birgăului și cu cele negre de la Josenii Birgăului.

Ceramica roșie nesmălțuită s-a produs în numeroase sate specializate în olărit. Ea era ieftină și mai rezistentă la foc; de aceea a fost solicitată și prin orașe, pentru gătit, până în secolul trecut, când a cedat locul vaselor industriale. În Transilvania, folosirea smălțului a fost multă vreme interzisă olarilor țărani, de către breslași din orașe, pe care aceștia îi concureau în producția tipurilor de uz casnic comun. Nu aveau voie să folosească smălțul nici măcar olarii singurei bresle românești cunoscută

¹⁴³ Fl. Florescu Bobu, *Un centru necunoscut de ceramică roșie lustruită de veche tradiție din Maramureș*, în „AMETC” pe anii 1959—1961, p. 56—58.

și recunoscută, cea din Hațeg. Totuși, după cum reiese din vechile cărți de pedepse ale breslei, ei erau mereu pedepsiți, pentru că practicau totuși smălțuirea, în pofida interdicției oficiale ¹⁴⁴. Încă din secolul trecut, ceramica roșie nesmălțuită a început să fie părăsită și înlocuită de cea roșie smălțuită. Unele sate au rămas credincioase tehnicilor, formelor și ornamentelor tradiționale, cum au fost Tihăul în Sălaj, Lelești în Țara Bihariei, Jupinești în Banat etc. În majoritatea satelor specializate s-au lucrat atit vase nesmălțuite, cit și vase smălțuite. Pentru arderea lor, în cele mai multe zone s-au folosit cuptoare simple, tronconice. Olarii din unele sate puneau roata carului în locul unde urma să construiască cuptorul. Pe marginile ei așezau un rînd de scinduri verticale, după care făceau în jurul lor un gard de nuiele cu o circumferință mai mare; apoi umpleau spațiul dintre gard și scinduri cu lut bine îndesat ¹⁴⁵. În unele sate, pe lingă lut se puneau și pietre în pereții cuptorului. După ce cuptorul atingea înălțimea dorită se scoteau scindurile și roata, și se făcea foc în el, ca să se usuce. Pe fundul lui se amenaja fie o podină găurită, ori numai o vatră simplă din lespezi sau cărămizi, deasupra căreia se clădeau cu grijă vasele, lăsîndu-se canale pentru o ardere aerisită, prin care se obțineau vase traionice și frumoase.

În ornamentarea vaselor roșii nesmălțuite, din satele mai izolate, predominau motivele de tradiție străveche, realizate cu coloranți naturali în tehnici simple. Un olar din Jupinești-Banat își ornamenta vasele înalte, îndeosebi urcioarele, cîmile și oalele numai cu un val simplu, pe care-l realiza înmuindu-și un deget în vopseaua brună, cu care trăgea în jur o linie groasă, pe care apoi o vălurea ușor, în susul și în josul vasului. Vasele de mare capacitate, nelipsite din gospodăriile bănățene în trecut, care supraviețuiesc prin podul caselor în unele sate, erau înfrumusețate cu briuri alveolate, ca în antichitate. În cele mai multe sate seria motivelor și compozițiilor era bogată, variată, realizată pe vasele crude cu o îndemînare uimitoare.

Ceramica roșie smălțuită este mai nouă în producția țărănească, în schimb are tradiții vechi în cea meșteșugărească, începînd din antichitate, cînd au fost descoperite smălțurile translucide sau sticloase și cele opace, verzi și albastre. Smălțul sticlos sau plumbifer, care dădea suprafețelor un luciu și o transparență prețioasă, a fost întrebuințat din cele mai vechi timpuri istorice. Smălțul egiptean avea la bază sticla, adică amestecul de siliciu și sodă la care se adăuga un oxid metalic colorant (oxid de cupru, de cobalt etc.). Astăzi smălțul folosit în olărit este obținut din oxidul metalic de plumb (litargă), amestecat cu siliciu pulverizat ¹⁴⁶. Fiînd sticlos, transparent, smălțul a fost utilizat încă din antichitate pentru finisarea produselor pe care se realizau în prealabil compoziții ornamentale specifice diferitelor epoci și etnii. Pentru plăcile ornamentale, folosite din antichitate pînă în zilele noastre, au fost preferate smălțurile opace, colorate.

¹⁴⁴ B. Slătineanu și colab., *Ceramica...* p. 22.

¹⁴⁵ *Ibidem*, p. 46—50.

¹⁴⁶ B. Slătineanu, *Studii de artă populară...* p. 75.

Ceramica românească smălțuită a apărut și s-a dezvoltat sub influența celei bizantine. Produsele importate au început să fie imitate de olarii din așezările care aveau legături economice și schimburi de bunuri culturale mai intense cu Bizanțul, din Dobrogea și din lungul Dunării. Ceramica de influență bizantină s-a confectionat apoi în centrele economico-administrative tradiționale, în vechile reședințe voievodale, apoi în capitalele țărilor românești. Ea a fost prezentă atât în perioada de plămădire a poporului român, cât și în perioada de formare a celor trei țări românești. Ceramica romano-bizantină abunda în secolele IV—VI, cu toată gama de forme și tehnici, în tot cuprinsul imperiului. Aria de răspândire a acestei ceramici depășea hotarele imperiului, ajungând pînă la poalele Carpaților și trecînd și la nordul lor, în Transilvania¹⁴⁷. În secolul al X-lea intensificarea contactelor politice și administrative directe cu Imperiul bizantin, la Dunărea de Jos, aduce după sine, pe de o parte, renașterea, cu trăsături pregnante, a vechilor forme romano-bizantine, iar pe de altă parte pătrunderea direct din lumea bizantină a unor procedee tehnice, forme și concepții decorative care vor determina îmbogățirea celor locale existente. În acest secol, difuzarea olăriei de tradiție bizantină este mult mai puternică și are loc și în restul teritoriului românesc. Pe cînd în etapa precedentă olăria găsită în Transilvania era evident inferioară celei de la Dunăre, avînd ca formă dominantă oala, în veacul al X-lea, procesul de răspîndire a tehnicii și formelor de tradiție romano-bizantină este mult mai larg, incluzînd treptat și Moldova¹⁴⁸.

O mai mare dezvoltare a înregistrat meșteșugul confectionării ceramicii smălțuite românești de influență bizantină la Curtea de Argeș și Suceava. La sfîrșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea olarii din Suceava foloseau, pe lîngă cuptoarele tradiționale, și *cupatoare cu grătar orizontal*, cu o *cameră de foc* săpată în pămînt și o *cameră de ardere* pe sol, în formă tronconică. Aici au fost găsiți numeroși suportați de lut (crăițe), asemenea unor pirostirii, pe care erau așezate vasele, unii păstrînd urmele smălțului scurs de pe ele¹⁴⁹.

În timp au început să confectioneze ceramică de influență bizantină nu numai olarii din alte orașe, ci și meșterii țărani mai iscusiți de pe moșiile feudale, îndeosebi de pe cele mănăstirești. Astfel de meșteri erau la mănăstirea lui Iațco din apropierea Sucevei, căroră în 1453 li s-a acordat libertatea să-și valorifice *oalele* prin orașe și sate fără a plăti vamă¹⁵⁰. Ceramică fină făceau în acea vreme olarii mănăstirii Putna, o ceramică care rivalizează cu cea orășenească. Pe lîngă vasele smălțuite obișnuite, olarii executau și ceramică decorativă¹⁵¹. Primele plăci ornamentale smălțuite, mici farfurioare, au fost găsite cu ocazia săpăturilor de la Turnu Severin, în vecinătatea celor două biserici descoperite aici, datate

¹⁴⁷ C. Nicolescu, P. Petrescu, *Ceramica românească tradițională*, București, 1974, p. 28

¹⁴⁸ *Ibidem*, p. 29.

¹⁴⁹ Șt. Olteanu, C. Șerban, *Meșteșugurile* ... p. 107—108.

¹⁵⁰ *Documente*, B. Țara Românească, veac. XVI, vol. V, p. 356.

¹⁵¹ Șt. Olteanu, C. Șerban, *Meșteșugurile* ... p. 62.

de unii cercetători în secolul al XIII-lea ¹⁵². În secolul al XIV-lea, plăcile decorative au avut o largă întrebuințare, fiind utilizate la înfrumusețarea principalelor monumente construite în Țara Românească (Vodița, Cotmeana, Cozia etc.), apoi a celor din Moldova, începînd cu biserica sf. Treime din Siret, a lui Petru Mușat. O cromatică și ornamentală deosebită are ceramica decorativă în Moldova secolului al XV-lea. Pe lângă motivele florale, zoomorfe și antropomorfe, de origine orientală, trecute prin filtrul viziunii bizantine, o familie importantă de motive o formează cele geometrice, care reprezintă o străveche tradiție locală și orientală, regăsindu-se pînă azi în repertoriul artei noastre populare. La mănăstirea Neamț, de exemplu, sînt precumpănitoare ca număr. Majoritatea acestor motive se întîlnesc în sculptura în lemn moldovenească din această epocă și mai tîrziu, lucrată, ca și ceramica de la Neamț, de meșterii populari ¹⁵³. În secolul al XVI-lea în Moldova, ceramica decorativă cedează locul picturii exterioare. Se generalizează și se păstrează însă peste tot folosirea cahlilor pentru sobe. Un material bogat în această privință s-a găsit la Cerbureni, lângă Curtea de Argeș, chiar în cuptorul unui olar ¹⁵⁴.

În casele țărănești, în uzul casnic obișnuit s-a folosit de-a lungul veacurilor, pînă în timpuri apropiate, ceramica neagră și ceramica roșie nesmălțuită, mai rezistente la foc și la variațiile de temperatură, ceea ce conta foarte mult la principalele tipuri funcționale de vase, cele întrebuințate pentru pregătirea și consumul alimentelor. În multe zone, mai demult, în fiecare casă erau trei rînduri de vase: unele folosite în perioadele cu regim carnat, altele în perioadele cu regim vegetarian și cele care se foloseau la mesele sărbătorești, constînd în vase mai frumoase, adeseori smălțuite, în primul rînd blide, străchini, căni, urcioare, ploști, vase de mare capacitate pentru gătit, în unele gospodării etc. Acestea din urmă, atunci cînd aveau loc mese ceremoniale se completau prin împrumuturi din vecini sau de la neamuri. Fiind mai frumoase, se puneau și se păstrau în cuie, constituind decoruri obișnuite în interioarele țărănești din multe zone. În unele zone erau fixate *blidare* în susul colțului cu masă, care aveau un suport pentru blide în partea superioară și cuie pentru căni, ulcele etc. în tăblia de scîndură, adeseori frumos sculptată, mai rar pictată. În casele din Maramureș, Țara Oașului, ținutul Năsăudului etc., oalele se țineau în cuie puse anume în grinzile poditurii. În acestea se puneau și se păstrau oalele, cănille sau urcioarele care se primeau în dar, mai ales la nunți. De aceea, olarii care au satisfăcut cerințele acestor zone, pe lângă ceramica nesmălțuită, de uz casnic obișnuit, au lucrat și ceramică smălțuită de veche tradiție. Se pare că aici regimul breslelor privind folosirea smălțului nu a fost atît de sever ca în sudul Transilvaniei.

În Țara Românească și Moldova, olăritul țărănesc s-a dezvoltat neîntîlnit, alături de cel orășenesc. Olarii mai iscusiți din apropierea orașelor, apoi din satele mai îndepărtate, au început să imite formele orășe-

¹⁵² C. Nicolescu, *Decorul mănăstirii Neamț în legătură cu ceramica monumentală din Moldova în secolul al XV-lea*, în „SCIA”, II, 1955, p. 124—125.

¹⁵³ *Ibidem*, p. 129.

¹⁵⁴ B. Slătineanu, *Studii de artă populară*... p. 102.

nești, părăsind motivele tradiționale și adoptînd într-o primă fază, pe cele de influență bizantină, apoi pe cele mai viu colorate, de influență orientală. Pictura exterioară pe vasele înalte, interioară pe blide, talgere, străchini etc. a înlocuit motivele sgratitate în cele mai multe centre. Ceramica orientală de import, întrebuințată la curțile domnești și boierești, a constituit o sursă de inspirație și pentru meșterii țărani, ale căror produse erau mai simple dar tot mai frumos decorate prin compoziții variate, deosebit de artistic armonizate și echilibrate, mai ales în unele centre. Gama cromatică nu s-a limitat la galbenul și verdele de tradiție bizantină și la roșul din oxizi. Roșul folosit la Glogova, Horez și Vama, de pildă, amintește pe cel rhodian. Astfel, după cum arăta B. Slătineanu, „caracterul ornamentalității românești în ceramică începe să se definească în secolul al XVII-lea, desăvîrșindu-se în secolul al XVIII-lea, adică întrebuințarea de spații goale între elementele decorative, care constau în flori stilizate, puncte, ghirlande, spirale, stele etc.”. Motivele au conture estompate, prin puncte sau liniuțe, și astfel se obține un efect de aerisire¹⁵⁵. Ceramică frumoasă, cu pronunțat specific românesc, au produs în secolele XVIII—XIX centre ca Horez, Oboga, Glogova, Pisc, Dărmănești, Bîra, Rădăuți, Vama, Lehăceni etc. Alături de acestea existau alte numeroase sate specializate în olărit care satisfăceau cerințele unor arii mai restrinse sau mai întinse, ce acopereau tot teritoriul țării. Chiar dacă nu cutreierau toate satele, cu căruțele încărcate cu vase, olarii erau prezenți la târgurile din aria de desfășurare a produselor, de unde își procurau în schimb alte bunuri necesare traiului.

Numărul satelor specializate însă a scăzut simțitor, mai ales în secolul nostru. O primă etapă în decăderea olăritului a început odată cu părăsirea vetrelor deschise, a cuptoarelor și camnițelor tradiționale, înlocuite cu sobe de gătit, prevăzute cu tablă de fontă, care au impus schimbarea formelor vaselor și au slăbit rezistența acestora. O a doua etapă a început odată cu dezvoltarea industriei porțelanurilor și a vaselor emailate din fontă și tablă, care le-au înlocuit pe cele de lut. Vom menționa în continuare satele specializate mai importante, după ampla și temeinică sinteză întocmită de B. Slătineanu și colaboratorii săi, subliniind totodată că alți numeroși cercetători au adus contribuții importante asupra olăritului, în ultimele decenii.

Ceramica din Oltenia a păstrat piese de veche tradiție autohtonă, cum sînt străchinile de tip „Latène”, vasele de mare capacitate imbrinate, unele cu gîtul alungit amforoid, elemente de tradiție romană. Variatele produse, dar mai ales străchinile, erau înfrumusețate cu o măiestrie rar întîlnită în alte părți. La Glogova, acum 100—150 de ani, cînd centrul pare a fi ajuns în culmea înfloririi, s-a executat o foarte frumoasă decorație cu roșu-pătlăgea, asemănător cu roșul viu din Maramureș și cel folosit în așa-numita ceramică de Rhodos. Smaltul întrebuințat la Sisești avea o remarcabilă culoare gălbuie înspre măsliniu, așa cum era folosită de vechii bizantini¹⁵⁶. Vase frumos ornamentate s-au lucrat și la Ștefănești, Slă-

¹⁵⁵ *Ibidem*, p. 330.

¹⁵⁶ B. Slătineanu și colab., *Ceramica...*, p. 83—85.

tioara, Dănești, și mai ales la Horezu, a cărei bogăție ornamentală îl face să fie printre cele mai valoroase centre de olărie populară din țară ¹⁵⁷ (pl. XIV). O largă răspindire a avut ceramica de la Oboga, care a satisfăcut în trecut, după cum se pare, cerințele marilor așezăminte ale Basarabilor și Brincovenilor de la Plăviceni, Brincoveni și de la Călușul. Oboga aprovizionă Craiova și Slatina, iar o parte din produse se transportau cu plutele pe Olt, până la Dunăre. La târgurile mari din Dăbuleni, olarii din Oboga duceau vase care ajungeau până departe în Dobrogea și peste Dunăre, în Bulgaria. Olarii din Oboga — profilați pe anumite tipuri funcționale de vase, pe lângă cele de uz casnic obișnuit — făceau vase decorative, urcioare de nuntă, deosebite de cele obișnuite, și figurine zoomorfe ori antropomorfe. Pe lângă roata obișnuită de modelat ei foloseau o roată mai mică, pe care se înfloreau vasele, de obicei de către femei ¹⁵⁸.

Numeroase au fost centrele de olărit și în Muntenia. Un prim grup îl formau cele din nord-vest: Curtea de Argeș, Coșești, Leicești, Clucereasa, Pișcani, Poienița, Golești, Petroșița. Curtea de Argeș a fost multă vreme cel mai important centru de confecționare a ceramicii fine, sgrafitate și pictate, a vaselor de mare capacitate înbrinate, a plăcilor decorative și cahlilor pentru sobe. Olarii din sate făceau vase de uz casnic obișnuit, decorate cu hurnă albă, care sub smalțul translucid apărea gălbuie. Motivele decorative tradiționale le-au înlocuit cu cele făcute cu ajutorul tiparelor. Produsele se duceau și se desfăceau prin Teleorman, Vlăsia, Bărăgan. În practicarea meșteșugului o situație specială avea Coșeștii, unde vasele erau modelate și decorate de femei, bărbații fiind cărăușii și vinzătorii oalelor ¹⁵⁹. Probabil drumetiile lungi și concurența altor numeroase centre de olărit i-au determinat să lase în seama femeilor modelarea și decorarea vaselor (pl. XV).

Un al doilea grup îl formau satele specializate în olărit din centrul Munteniei. Pe vechiul drum comercial care lega Tîrgoviștea cu Ploieștii, vase multe se făceau la Dărmănești, Gheboia, Drăgăești, Odobești. Mai spre sud, în marginea marelui codru al Vlăsiei, în apropierea Snagovului, erau alte centre de olărit, Pucheni, Pisc, Herasca, Cocloc, care aprovizionau nu numai Vlașca și Bărăganul, ci și Bucureștii, cu vase de uz casnic obișnuit. Pe lângă vase se făceau aici multe figurine zoomorfe și antropomorfe, de veche tradiție, folosite ca jucării pentru copii ¹⁶⁰.

Un al treilea grup de sate era în nord-estul Munteniei. În centrul lui se afla satul Calvini, mare și veche așezare moșnenească, alături de care erau Toea, Olari și Săseni. Se făceau aici tot felul de vase de uz casnic smălțuite. Pe lângă smalțul translucid se folosea și smalțul verde, împrumutat de la olarii secui din sud-estul Transilvaniei, care treceau adeseori peste Carpați pentru desfacerea vaselor. Localnicii își desfăceau produsele prin târguri sau prin sate, schimbându-le pe grâu și porumb, în Bărăgan și Cîmpia Brăilei, pe cîneșă și cartofi, pe la Întorsura Buzăului etc. ¹⁶¹.

¹⁵⁷ *Ibidem*, p. 95—97.

¹⁵⁸ *Ibidem*, p. 109—110.

¹⁵⁹ *Ibidem*, p. 119—122.

¹⁶⁰ *Ibidem*, p. 131—133.

¹⁶¹ *Ibidem*, p. 139.

Tradiții îndelungate are olăritul și în Moldova, unde au existat numeroase centre specializate, în care s-a produs ceramică roșie și neagră. Un prim grup îl formează cele din sud-vest, din Vrancea și Bacău. O producție variată de vase roșii nesmălțuite și smălțuite a avut Ireștiul din Vrancea, unde mai demult s-a făcut și olărie neagră¹⁶². Spre nord, în Bacău, ceramică neagră și roșie, cu forme și decoruri mai simple, s-a lucrat la Băhnășeni, Frumoasa, Solonț etc. Mai frumoasă s-a produs în zona Neamțului, în împrejurimile Romanului. Tradițiile olăritului de pe vechile moșii mănăstirești și episcopale le dezvăluie numele unor sate specializate ca: Bira-Călugăra, Mănăstirea, Chilii. Pe la sfârșitul secolului trecut se făceau vase negre și roșii, în cantități mai mari sau mai mici, la: Bălușești, Chilii, Sagna, Gindiți, Vulpășești, Izvoru, Iucșa, Chicera, Muncelul de Sus, Mărmureni etc.¹⁶³. Reține atenția ceramica roșie smălțuită de la Bira-Călugăra, decorată cu motive vegetale, în verde și maro, întregite discret cu linii, puncte, spirale și alte motive geometrice¹⁶⁴. Un al doilea grup de centre de olărit se afla în zona Iașilor și în sudul ei, în Podișul Moldovei. Sub influența meșteșugului care a înflorit în capitala Moldovei, după mutarea ei de la Suceava la Iași, ceramică frumoasă s-a executat la Hîrlău, Tîrgu Frumos, Podul Iloaiei, și mai modestă la Poiana, Schitu-Stavnic și Tansa, un însemnat centru de meșteșugari (lemnari, pietrari, cărămidari și olari). În Podișul Moldovei ceramică neagră și roșie, nesmălțuită ori smălțuită s-a produs la Zgura, Poiana lui Alexa și mai ales la Brădești, care a fost centrul principal al producției de oale roșii și negre, aprovizionând satele din jurul orașelor Vaslui, Bîrlad, Fălciu și Galați¹⁶⁵. Vase de uz casnic obișnuit s-au mai executat la Frunțișeni, Minzați-Răzăși și Lungești¹⁶⁶.

În nord-vestul Moldovei, Suceava a fost cel mai important centru de olărit, cu vechi și bogate tradiții, în care s-a lucrat ceramică neagră și roșie de uz casnic obișnuit, ceramică fină, plăci decorative și cahle. Suceava a avut un rol important nu numai în producerea ceramicii fine de influență bizantină, ci și în difuzarea ei spre nord și vest, prin legăturile intense pe care le-a întreținut cu Polonia și Transilvania, în vremea cînd era capitala Moldovei. Acest centru a decăzut apoi, dar tradițiile olăritului le-au păstrat pînă în timpuri apropiate Rădăuții, Marginea, Broștenii etc. Pînă nu demult, o parte din vasele smălțuite, confecționate la Rădăuți, s-au decorat prin sgratitare, în culori de veche tradiție¹⁶⁷.

În Transilvania, ceramică smălțuită mai frumoasă s-a păstrat în Maramureș și Țara Oașului. Ceramica maramureșeană, numită de Valea Izei, s-a produs desigur într-un centru de pe această vale, unde meșterii olari au păstrat vechea tehnică de sgratitare, adusă probabil din Moldova, așa cum susține și B. Slătineanu și colaboratorii săi¹⁶⁸. Decorul sgratitat, în care pre-

¹⁶² V. Semendeaev, *Ceramica populară din Moldova*, Iași, 1972, p. 6.

¹⁶³ P. Condrea, *Dicționar geografic al jud. Roman*, 1891, localitățile menționate.

¹⁶⁴ B. Slătineanu și colab., *Ceramica ...*, p. 161—162.

¹⁶⁵ V. Semendeaev, *Ceramica populară ...* p. 5.

¹⁶⁶ P. Condrea, *Dicționar geografic al jud. Tutova*, București, 1887, la localitățile menționate.

¹⁶⁷ B. Slătineanu și colab., *Ceramica ...*, p. 169—170.

¹⁶⁸ *Ibidem*, p. 171.

domină motivele vegetale, în verde și galben pe fondul albicios, este de veche tradiție bizantină. Această ceramică se găsea doar sporadic în zonele din sudul Maramureșului ca: Țara Lăpușului, subzona Chioarului, Codrul Sălajului, subzona Baia Mare etc., ceea ce constituie un indiciu că nu a fost produsă în centrele de olărit din aceste părți. Meșteșugul a decăzut, dar produsele lui din perioada când era în floare s-au păstrat cu grijă ca piese decorative, nelipsite în interioarele maramureșene, mai ales în cele de pe Valea Izei. Producția centrului decăzut s-a putut încheia, ca și în alte părți, cu vase nesmălțuite de uz casnic obișnuit, cum este cazul Hațegului.

În Țara Oașului, zonă învecinată cu Maramureșul, cu care avea vechi și strânse legături, vase multe s-au produs la Vama. Ceramica de Vama avea elemente de veche tradiție bizantină, atît sub aspectul tehnicii decorative, cît și al coloritului (pl. XVI). Motivele erau conturate prin sgratitaj și colorate în verde și galben, pe fond alb. Pentru decorare se mai întrebuinta și roșul-pătlașea, ca și în alte centre vechi de olărit. Dealtfel nu numai ornamentica, ci și unele tipuri de vase se aseamănă cu cele de mai veche tradiție, din Moldova, Muntenia și Oltenia. Ceramică roșie smălțuită s-a făcut și la Mijlocenii Birgăului. Vasele vechi, păstrate cu mai multă grijă în ținutul Năsăudului, erau decorate cu humă albă pe fond negru, spre deosebire de cele produse după primul război mondial, la care fondul roșu era decorat cu albastru. Ceramică smălțuită s-a lucrat mai demult și în alte centre din zona Bistriței. În unele s-au produs vase smălțuite, ornamentate în alb și negru, în tehnici și compoziții evolute, cum arată cîteva piese vechi din colecțiile Muzeului etnografic al Transilvaniei, achiziționate din zonă, produse într-un centru neidentificat pînă acum. Pe o farfurie este scris în chirilice prețul de 6 creițari și anul 1684, aceasta fiind între cele mai vechi piese românești datate (pl. 53).

Smalțul a început să fie folosit în timpuri mai apropiate în centrele de olărit din Țara Bihariei (Leheceni, Criștior, Cărpinet, Săliște de Vașcău), unde s-au lucrat nu numai vase multe, care se desfăceau în cîmpia întinsă din vestul munților, ci și cahle, folosite mai demult pentru construirea camnițelor. Cele mai vechi erau numai micasate, dar pe la mijlocul seco-

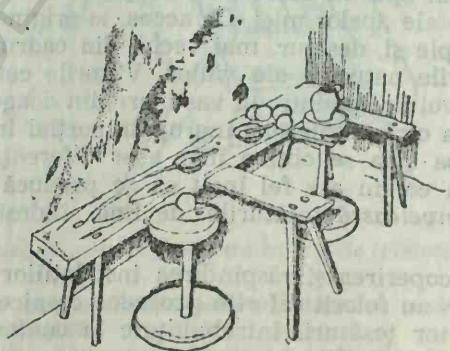

Fig. 63. Roată dublă de olărit (Leheceni, jud. Bihor).

lului trecut, după cum arată piesele datate, se folosea smălțul verde pentru înfrumusețarea și consolidarea lor.

Olărie multă și cahle s-au produs și în satele specializate din Țara Zărandului, Tîrnăvița, Obîrșia și Hălmăgel. Produsele se desfăceau în Cîmpia Aradului, Banat, pe culoarul Mureșului și în satele din partea centrală a Munților Apuseni. Produsele tradiționale ale centrelor de olărit din Banat — Jupînești și Birchîș în nord-est și Biniș în sud — erau nesmălțuite.

Ceramică smălțuită s-a mai produs în sudul Transilvaniei, la Noul Român, Făgăraș și Tohanul Vechi. Aici motivele decorative tradiționale au fost înlocuite uneori cu cele de pe ceramica săsească¹⁵⁹. Dealtfel o parte din produse se desfăceau în sate locuite de sași. Ceramică smălțuită s-a făcut mai demult și la Hațeg, vechi și important centru de olărit. Prin 1967, unul din olarii care mai lucra făcea doar urcioare, căni și oale nesmălțuite, cu decoruri simple, care se mai foloseau în zona Pădurenilor.

În ultimul timp meșterii țărani din centrele mai importante se străduiesc să păstreze și să valorifice tradițiile bogate ale olăritului, satisfăcînd cerințele sporite din ultimele decenii pentru vase decorative cu motive tradiționale, care înfrumusețază interioarele multor case noi, nu numai de prin sate, ci și din orașe.

5. MEȘTEȘUGURI SPECIALIZATE ÎN FINISAREA ȚESĂTURILOR DE LÎNĂ ȘI CONFECTIONAREA ÎMBRĂCĂMINTEI

Apariția acestor meșteșuguri și a instalațiilor corespunzătoare se leagă de descoperirea timpurie a faptului că țesăturile de lînă, prin spălări repetate, devin mai dese și mai pârtoase. Așa cum se scot din război, țesăturile sînt rare, aspre și puțin durabile, în special *pănura*, folosită pentru confecționarea îmbrăcăminte, și *țoalele*. Spălatul hainelor de lînă și al țoalelor a constituit o necesitate pentru îndepărtarea nu numai a murdăriei, ci și a insectelor care se cuibăreau în ele. Or, faptul acesta impunea ținerea lor mai mult timp în apă. În acest scop au putut fi folosite vîltoarele sau bulboanele naturale ale apelor mici. De aceea, la originea *vîltoarelor*, instalațiile cele mai simple și, desigur, mai vechi, din cadrul acestui tip funcțional, sînt virtejurile naturale ale văilor. Vîltoarele constau dintr-un iaz care conduce un șuvoi de apă într-un vas mare din doage, o cadă (în forma unui trunchi de con cu baza în sus) îngropată parțial în pămînt, pentru a reține mai bine apa și a se obține mai ușor diferența de nivel pentru căderea acesteia în ea, în așa fel încît să se producă un virtej cît mai puternic, care să *învelească* țesăturile de lînă, îndesîndu-le și scămoșîndu-le.

Înainte de descoperirea și răspîndirea instalațiilor destinate finisării țesăturilor de lînă s-au folosit diferite procedee casnice pentru îngroșarea și scămoșarea acestor țesături, întrebuintate la confecționarea îmbrăcă-

¹⁵⁹ Ibidem, p. 172—174.

minții călduroase și ca acoperitori în timpul somnului. Unealta cu care s-au finisat inițial țesăturile a fost, desigur, *maiul*, cu care s-au bătut pe *scaunul de spălat*, folosit pentru îndepărtarea murdăriei de pe îmbrăcăminte și textile de pat. Tot *mai* se numește și piesa principală a celui mai vechi și mai răspândit tip de pive de pănură.

Un al doilea procedeu de finisare a fost acela de batere și scămoșare pe o leasă de nuiel, procedeu care a supraviețuit până în timpurile apropiate în câteva zone, cu ape necorespunzătoare pentru tipurile de instalații mai evoluate. În unele sate de pe valea Dunării și cursul inferior al Oltului, se folosea în acest scop o leasă din nuiel de răchită ori salcie, susținută de pari bătuți în pământ sau așezată pe un suport improvizat. Pe aceasta se puneă pănura, dimia sau abaua, bine udată, și apoi se băteau cu o lopată. Țesătura se învălea din timp în timp și se uda cu apă tot mai caldă, până la fierbinte, care grăbea finisarea, ca la pivele cu roată de apă¹⁷⁰. În unele sate din Podișul Moldovei, țesătura pentru sumane se puneă pe o leasă răsucită în formă de 8, ori împăturită în pale, dacă era mai lungă. O trăgeau apoi într-o parte și cealaltă două echipe de bărbați, postați pe laturile ei. Când o trăgeau într-o parte, bărbații din partea cealaltă apăsau țesătura pe leasă cu coatele și antebrațele, ca să se îndese și să se scămoșeze. Din timp în timp țesătura se întorcea și se turna din nou apă caldă peste ea¹⁷¹. Prin perfecționarea acestui procedeu s-a ajuns la *dirste*, al doilea tip important de instalații pentru finisarea țesăturilor de lână.

La nord de Cluj, pe la Fodora și satele învecinate, s-au folosit *pive de mînă* pentru învălitul pănurii, dispărute în timpuri apropiate. Piuă era alcătuită dintr-un postament și o *grapă*. Postamentul avea patru picioare, fixate în două margini sau laturi din lemn tare. În partea de jos a mar-

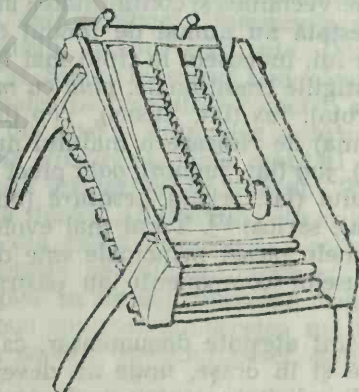

Fig. 69. Piuă de pănură acționată cu brațele (Fodora, jud. Cluj).

¹⁷⁰ I. Chelcea, *O tehnică arhaică pentru prelucrarea țesăturilor de casă*, în „Cibinium“, 1967—68, p. 173—177.

¹⁷¹ M. Ostap, *Despre prelucrarea manuală a țesăturilor de lână*, în „RM“, 4, 1970, p. 360—361.

ginilor erau puse transversal niște *lopățele* sau *colți*, de cca 75—80 cm lungime, ciopliți în trei fețe și fixați cu creasta în sus, la distanțe de 4—5 cm, ca să se scurgă printre ei apa din pănură, în timp ce aceasta se învălea. Peste postament, care avea fundul vălurit de colți, se puneă o grapă, care consta într-un cadru de lemn tare, cu contur vălurit pe fața inferioară și cite două mînere la capete, cu care grapa se trăgea înainte și înapoi de către doi bărbați. Pănura se înmuia într-un ciubăr cu apă caldă și apoi se puneă în puiă. Peste pănură se puneă grapa, după care începea învălitul. Cei doi bărbați împingeau grapa înainte și înapoi, iar al treilea turna apă caldă peste pănură. O zoleau și o învăteau cam o jumătate de oră, apoi o întindeau pe o scindură, deoarece țesătura se strîngea, făcea cute și nu se finisa uniform. Pănura se puneă apoi iarăși în puiă și se continua învălitul pînă se îndesa și se scămoșă. Piuatul dura 2—3 ceasuri, după calitatea pănurii; cea bună se învălea în cca 2 ceasuri, cea mai slabă, cu urzeală de cînepă, se învălea mai încet. La pivele de mînă pănura nu se învălea așa de frumos ca la cele cu roți de apă, dar acestea erau departe, în satele din bordura Munților Apuseni, la Someșul Rece, mai sus de Gilău. O puiă asemănătoare este semnalată în Finlanda ¹⁷².

Pivele de mînă sînt variantele unui tip larg răspîndit în trecut, alături de cele cu pîslugi sau maie de mînă, în care s-au introdus și bătut țesăturile.

Uneltele casnice și instalațiile, care le-au înlocuit pe primele aproape peste tot, au fost la fel de importante ca și morile, mai ales în regiunile cu climă temperată și rece, unde hainele groase au constituit o necesitate de importanță primordială, generală. Ele prezentau avantajul că erau mult mai comode și mai practice în activitățile productive, decît hainele lungi de piele, cojoace, șube etc. Cele de pănură întregiau pieptarele, comode și ele, în activitățile productive. Vechimea și continuitatea instalațiilor pe teritoriul patriei noastre este atestată nu numai de fondul de termeni de origine latină, ci și de unitatea lui, îndeosebi la tipul mai frecvent în zonele care au păstrat mai bine vestigiile tradiționale, *piua cu maie*. Aceștia sînt: *piuă* (lat. *pilla*), *roată* (lat. *rota*), *fus* (lat. *fusus*), *cep* (lat. *cippus*), *mai* (lat. *malleus*), *pană* (lat. *pinna*) de ridicare a maiului numită în Munții Apuseni *brîncă* (lat. *branca*), *jug* (lat. *jugum*), *oala piuei* (lat. *olla*), *căldare* (lat. *caldaria*), *crestele maiului* (lat. *crista*), *țesătură* (din lat. *texere*), *pănură* (lat. *pinnula*), *sarică* (lat. *sarica*) ¹⁷³. Tipul mai evoluat de pive este acela cu *ciocane*, la care numele piesei principale este de origine veche slavă (*cekanu*), iar restul pieselor componente au păstrat numele tradițional, aproape peste tot.

Pivele de pănură sînt atestate documentar, ca și morile, pe moșiile feudale mai importante și în orașe, unde au devenit de timpuriu surse de venit, fiind mai mult solicitate pentru prelucrare decît cele care satisfăceau cerințele locale. Acestea au fost surse modeste de venit, în cele mai multe părți, deoarece funcționau doar 2—3 luni și aveau o capacitate

¹⁷² Göney Sándor, *Ösi gyapjúványoló a mezőségi románoknál*, în „Műveltség és hagyomány”, Budapest, 1960, I—II, p. 351—356.

¹⁷³ Dicționarul limbii române moderne, la termenii menționați.

redușă de prelucrare. Cea mai veche menționare a lor este anul 1169 și se referă la casele de meseriași din sate e de pe moșia mănăstirii Siniob, din apropierea Oradiei, între care erau și două de piuari, pe lângă cele de cojocari, fierari, tăbăcari, morari etc.¹⁷⁴ În 1340, Andrei, episcopul de Oradea, a zidit o mănăstire în cartierul Veneția din Oradea, pe care a înzestrat-o și cu două pive la Olosig (molendina pilatoria), refăcute pe cheltuiala sa, cu meșteșug nou, pe un iaz nou¹⁷⁵. În Țara Românească și Moldova pivele sînt atestate mai tîrziu, în complexe mai evolute de instalații. Vlad Dracul întărea lui Stanciu Moenescu și urmașilor săi, în anul 1441, o ocină la Voila, în Țara Făgărașului, cu loc de moară pe Olt, cu apă de două roate, permițîndu-i a „pescui și a mai face și alte mori și vîrtoape și dîrste, iară nu alții”¹⁷⁶. Vîrtoape sînt numite desigur vîltoarele, care au dublat și alte tipuri de pive, fiind mai potrivite pentru finisarea țealelor, cergilor și păturilor. Asemenea instalații și-au construit probabil, urmașii acestui Stanciu, dacă nu au avut, și pe părțile din moșiile Cioruș, Mislea, Cocorăști și Moenești pe care le aveau în Țara Românească.

În Moldova, cea mai veche mențiune este aceea din 1443, cînd Ștefan, fiul lui Alexandru cel Bun, întărește mănăstirii Moldoviței și „piua de bătut sumane” de la Baia. În 1448, Petru al II-lea dăruiește logofătului Mihai locul morilor sale din Baia, „să-și facă mori și orice va fi voia lui, fie fierărie sau pive, sau orice, sau șteampuri”. În același an, Petru al II-lea întărește lui Cernat ploscarul și fratelui său jumătate din morile de la Covurlui, de pe Prut, „jumătate din pive și din pește... și de cealaltă parte a iazului, să-și facă fierărie”¹⁷⁷.

Pive și dîrste au existat și în satele din împrejurimile Sibiului și Brașovului. În 1551, piuarii din Rășinari erau obligați să plătească anual o taxă de un florin pentru fiecare piuă¹⁷⁸. Numeroase au fost plingerile breslașilor din cele două importante centre de postăvărit, contra locuitorilor satelor învecinate, care prelucrau însemnate cantități de lînă, țesînd zeghe sau postav cenușiu, bubou, cergi etc. Documentele breslelor de țesători din Cisnădie și Sibiu, începînd mai ales cu cele din secolul al XVI-lea, cînd Cisnădie devine un puternic centru specializat în postăvărit, redau o stare de fapt, din care se desprinde — între altele — că satele vecine (Sadul în special) prelucrau mari cantități de țesături de lînă la pive¹⁷⁹. În 1776, breasla țesătorilor de lînă din Brașov propune comisiei guberniale care cerceta starea „jalnică” în care se găsea, din cauza „extra-breslașilor” români și din cauza înmulțirii membrilor breslei, să desființeze sau să limiteze pivele din district, spunînd că înainte vreme erau permise numai două pive în satele românești Tohan și Zărnești, fiecare din ele avînd doar două ciocane, iar acestea nu aveau voie să facă mai mult postav decît era necesar nevoilor casei, potrivit privilegiului bres-

¹⁷⁴ Documente, C. Transilvania, veac. XI, XII, XIII, vol. I, p. 5.

¹⁷⁵ Documente, C. Transilvania, veac. XIV, vol. III, p. 551, vol. IV, p. 75.

¹⁷⁶ Documente, B. Țara Românească, veac. XIII, XIV, XV, p. 109—110.

¹⁷⁷ C. C. Giurescu, *Contribuții la istoria științei*... p. 160—161.

¹⁷⁸ C. Irimie, *Pivele și vîltoarele din Mărginimea Sibiului și de pe valea Sebeșului*, Sibiu, 1956, p. 9.

¹⁷⁹ *Ibidem*, p. 9.

lei și deliberatului magistratului, pe cînd la acea dată erau pive în toate satele și produceau postav nu numai pentru nevoile casei, ci și pentru comerț¹⁸⁰. Privilegiul breslei nu prevedea nimic cu privire la distrugerea pivelor din district, după cum reiese dintr-un document din 1748, prin care se aprobă tîrgului Codlea să-și păstreze pîua, care aducea venit tîrgului, cu condiția să nu facă decît zeghe, orice altă manufactură putînd fi confiscată de breasla țesătorilor de lînă¹⁸¹. În împrejurimile Brașovului aveau pive: breasla țesătorilor de postav, breasla perpetarilor care țesau stofe mai subțiri pentru îmbrăcăminte femeiască și breslașii mai înstăriți. Postăvarii au cerut în 1782 magistratului să le dea un loc de pîuă în pășunea Talli, deoarece cea pe care o aveau în Șchei nu putea lucra postavuri bune, din cauza apei murdare care se scurgea de la alte pive. Pe lîngă aceasta, iarna îngheța, cum s-a întîmplat și în acel an, cînd postăvarii au fost nevoiți să-și dea postavurile la Zărnești, unde au ieșit mai frumoase, fiind apa mai bună¹⁸². Pivele erau servite de piuari români, care aveau uneori și cite un ajutor, mai ales cele care lucrau continuu. În afară de plată, piuarii primeau locuință și fineață, spre a putea ține caii cu care cărau postavurile acasă la maestri sau aduceau lemnele pentru pîuă¹⁸³. Piuarii se angajau cu jurămint, că nu vor lăsa pe nimeni să pîueze postav fără permis eliberat de breaslă și că vor respecta rîndul la pîuat¹⁸⁴. Magistratul a întocmit în 1769 un tabel cu numărul profesioniștilor aflați la Brașov, postăvari, turnători de postav, perpetari, menționînd că printre ei maestrii piuari (Walkmeister) de fapt nu există, însă postăvarii și perpetarii țin români pregătiți pentru această lucrare, care dau la pîuă materialele lucrate de postăvari și perpetari¹⁸⁵.

În timp, tot mai numeroase gospodării din zonele înalte s-au specializat în finisarea țesăturilor de lînă, favorite fiind de calitatea apelor pe care erau așezate satele. Numărul instalațiilor a sporit, iar piuarii n-au mai așteptat să meargă clienții cu țesăturile la ei, fiind adeseori departe, ci s-au dus ei după ele, cu caii sau căruțele. Ei se împărțeau prin sate, cutreierînd zonele joase învecinate, adunînd țesăturile însemnate de femei, ca să le recunoască cînd le duceau înapoi. Piuarii din Budureasa, unde pe la începutul secolului existau peste 30 de instalații, cutreierau satele din Țara Crișurilor pînă în Cîmpia Aradului. Cei de la Ibănești, de pe valea Gurghiului, veneau pînă în apropierea Clujului, pe la Apahida, Cojocna etc. Sectorul nordic al Cîmpiei Transilvaniei îl cutreierau piuarii din Zagra. Cei de pe valea Jaleșului, din Gorj, de la Runcu, Sănătești, Arcani, Cîmpioieni (Cîmpu-Fomii) și Stolojani, se împărțeau prin satele din Mehedinți, Dolj și Romanați, majoritatea avînd grupul lor de sate, numit *plasă*, care se moșteneau din tată în fiu. Dacă fiul nu dorea să devină *dimier*, sau din lipsă de urmași, dimierul dona plasa sa cui voia; el avea însă grijă ca mai înainte să-i anunțe pe prietenii săi din plasă despre noul dimier, căci altfel

¹⁸⁰ E. Moisiuc, *Industria textilă din Brașov și Țara Birsei*... p. 133—4.

¹⁸¹ *Ibidem*, p. 91—92.

¹⁸² *Ibidem*, p. 288.

¹⁸³ *Ibidem*, p. 11.

¹⁸⁴ *Ibidem*, p. 93.

¹⁸⁵ *Ibidem*, p. 146.

mulți dintre aceștia refuzau să-i încredințeze dimia. Instalațiile erau construite, în tovărășie, de cei pe terenurile cărora trecea iazul, iar dreptul de folosință se moșteneau; de aceea unele aveau 20—30 de proprietari, cu drepturi socotite în *maiuri* și zile de puiat¹⁸⁶. La pivele de pe valea Șomuzului, din zona Suceava, de la Valea Bourei, Dolhești, Dolhasca și Gulia se finisau țesături strinse de *purtătorii de sumani* din locuri îndepărtate, din satele dinspre Iași, Suceava, Botoșani, Dorohoi¹⁸⁷.

În satele unde erau mai solicitate, instalațiile au fost adăpostite în construcții aparte; cele mai puțin solicitate erau lăsate sub cerul liber sau sub șoproane deschise, fiind mai simple. La acestea din urmă pânura se piau cu apă rece, mai încet, dar mai bine, pe cînd la pivele mai evoluat se turna peste ea apă caldă, care grăbea puiatul, dar pânura nu era așa de frumoasă. Instalațiile erau adaptate cerințelor locale sau zonale de finisare. S-au folosit următoarele tipuri: *viltori*, *pive* și *dirste*.

Viltorile au fost mai simple, probabil mai vechi și mai răspîndite în trecutul îndepărtat, dar au cedat locul instalațiilor mai evoluat pentru finisarea dimiei, pânurii, abalei, fiind menținute totuși pentru țesăturile care trebuiau scămșate mai tare, țoale, straie, gube etc. În Moldova, numele frecvent al acestui tip de instalații era acela de *ștează*, termen care — deși etimologia sa nu a fost pe deplin lămurită de filologi — e considerat autohton¹⁸⁸. Concludentă este în această privință terminologia părților componente, doagele și forma de cadă a instalației, a căror origine este veche, greacă¹⁸⁹.

Suvoiul de apă, condus în viltore dintr-un iaz, produce un virtej în care se îndesă și se scămșează țesăturile, puse de-a valma în instalație. În trecut, pe fundul ștezelor se așezau uneori crengi înșinate de măceș ori de salcîm, pentru ca țesătura să se facă mai mițoasă¹⁹⁰. Ca instalație aparte, viltorea se întîlnea în zonele în care se foloseau țesături mițoase pentru îmbrăcăminte, ca Maramureș, Țara Oașului etc. În cele mai multe zone, alături de pive erau dirste sau mori.

Pivele de pânură au fost mai răspîndite, deoarece îndesau și nu scămșau prea tare țesăturile, ca celelalte instalații. În unele sate din Moldova și Transilvania piau s-a numit *ștează*, în Banat *văială* sau *văiagă*, în Țara Bihariei *dubă* etc. În cadrul lor se disting două variante: *pive de pânură cu maie* și *pive de pânură cu ciocane*. Pivele cu maie, mai simple și mai greoaie, au fost mai răspîndite, fiind preferate acolo unde satisfăceau cerințele locale. În Munții Apuseni, pe la Sălciua, Ampoita etc., unele erau amplasate sub cerul liber, altele sub șoproane deschise, deoarece *învăleau* pânura cu apă rece. Acolo unde piau și pentru alte zone, cum

¹⁸⁶ V. Cărăbiș, *Morile și pivele de pe valea Jaleșului (județul Gorj)*, în „Cibinium“, 1967—1968, p. 248—252.

¹⁸⁷ M. Ostap, V. Semendeaev, *Pivele de bătut sumani de pe valea Șomuzului*, în „Cibinium“, 1967—1968, p. 185—193.

¹⁸⁸ C. Turcu, *Șteaza, instalație primitivă sătească pentru perfecționarea unor țesături casnice*, în „SRI“, an VIII, nr. 4, 1955, p. 113.

¹⁸⁹ C. Dinculescu, *Elemente vechi grecești din limba română*, în „Dacoromania“, IV, Cluj, 1927, p. 431, 466—467.

¹⁹⁰ C. Turcu, *Șteaza*... p. 15.

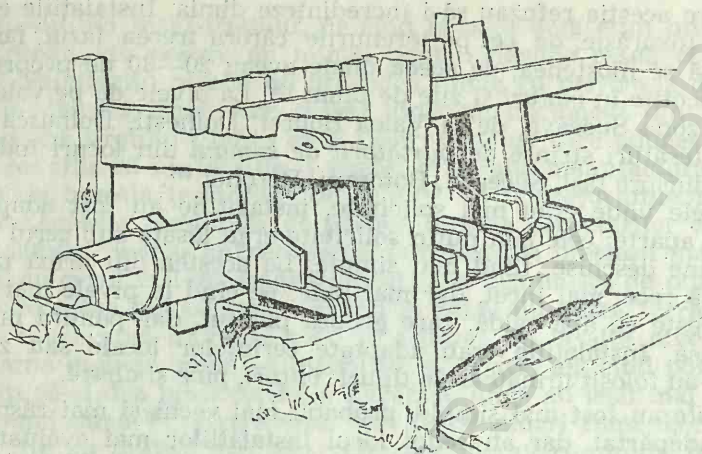

Fig. 70. Piuă de pănură cu maie (METC, secția în aer liber).

erau cele de pe valea Jaleșului, pivele aveau mai multe maiuri, fiind amplasate în construcții aparte; aceste pive foloseau apa caldă pentru finisare. Pe lângă varianta obișnuită, cu maiuri oblice, s-au utilizat local pive cu maiuri verticale ¹⁹¹. Instalațiile erau compuse din: *piuă*, *maiuri*, *jug* de susținere, *roată de apă*, *cu fus* și *pene* de ridicare. Piuă propriu-zisă era o bucată groasă de trunchi în care se scobea locașul pentru finisatul pănurii sau dimieii. Instalațiile mai mari aveau două sau mai multe pive, numite și *oale*, *troci* etc., prevăzute cu două maiuri masive și oblice, care băteau succesiv pănura. În capătul inferior acestea aveau patru *creste*, care învăleau continuu pănura, ca să n-o izbească de mai multe ori în același loc și să o rupă. În dosul maiurilor se aflau penele de ridicare prin angrenajul de scurtă durată cu patru *pene* corespondente, fixate pe fusul roții de apă. Maiurile erau susținute de un *jug*, format din doi stilpi verticali și o grindă orizontală. Roata era adaptată debitului și pantei văilor care o acționau. Pe cele mai mici se foloseau roți cu cupe, pe cele mai mari cu pene. Marea majoritate a instalațiilor erau adăpostite în construcții de birne, cu acoperiș de șindrili, paie, ferigi etc., a căror dimensiuni variau după mărimea instalațiilor și locul lor în cadrul satelor. Acolo unde se aflau mai departe de gospodării erau mai solide, mai strâns încheiate, deoarece asigurau și adăpostirea piuarilor, întrucât finisările se prelungeau adeseori în iarnă. Pivele cu maiuri verticale aveau o construcție asemănătoare celor de ulei cu săgeți și șteampurilor pentru măcinatul minereurilor aurifere. Se distingeau numai prin crestele din capătul inferior al maiurilor, care învârteau pănura în piuă. Atunci când se folosea apă caldă pentru puiat, alături de instalație se afla o vatră deschisă sau un cuptor improvizat pentru căldarea în care se încălzea apa.

¹⁹¹ V. Butură, *Contribuții la studiul instalațiilor tehnice țărănești din Munții Apuseni*, în „REF”, IX, nr. 6, p. 608.

Pivele cu ciocane aveau un dispozitiv de acționare mai evoluat, prin care se asigura o mai mare mobilitate piesei de bază, care astfel finisa mai repede țesăturile. Ciocanele s-au obținut prin reducerea dimensiunilor maiurilor și aplicarea cozilor. Maiurile erau fixate oblic în cozi și aveau în capăt patru creste care învîrteau pănura din pîuă. Coada ciocanelor era mobilă, susținută de un suport, iar capătul ei dinspre fusul roții de apă servea adeseori ca pană de ridicare. La instalațiile mai evolute coada era dublată de o pană specială, care se înlocuia cînd se uza. Ciocanele mai mari, din Mărginime, Mureș etc., aveau cozi mai lungi și pene speciale de ridicare. Instalațiile s-au diferențiat prin amplasamentul diferit al suporturilor sau *jugurilor*, în care erau prinse cozile ciocanelor, mai lungi sau mai scurte.

În funcție de amplasamentul suporturilor de susținere și de poziția cozilor se distingeau două variante, la care se adăugau forme intermediare. La o primă variantă suportul care susținea capetele cozilor era paralel cu pîua propriu-zisă; în acest caz poziția acestora era aproape orizontală, ca la pivele de la Zagra etc. La cea de-a doua variantă suportul era amplasat deasupra pivei sau trocii; în acest caz poziția cozii se apropia de verticală. În cadrul acestor variante existau forme intermediare, deosebite prin construcția mai simplă sau mai complicată a *jugurilor*, prin dimensiunile, și înălțimea ciocanelor, prin lungimea și poziția cozilor ¹⁹².

Dîrstele au fost frecvente în satele de la poalele Carpaților Meridionali și în sudul Carpaților Orientali. S-au folosit pentru finisarea țesăturilor pentru *sarici* și *bubou*, precum și pentru *straie*, *țoale* și *pături*, confecționate în cantități mai mari, mai ales în satele pastorale, nu numai pentru cerințele casnice, ci și pentru vânzare. Instalația avea unul sau două *valuri* sau *coșuri*, cu care se scâmoșau și se îndesau țesăturile. Cele mai simple aveau numai un val, cum are și dîrsta de la Moeciu de Sus, aflată în Muzeul tehnicii populare din Dumbrava Sibiului. Valul are o formă cilindrică și e montat pe fusul roții de apă, format din doi colaci exteriori, legați între ei cu lațuri orizontale. În interior acesta e prevăzut cu cuie de lemn care agătau și ridicau țesătura în timp ce se învîrtea odată cu fusul roții de apă. Un accesoriu important al dîrstei era vîltoarea în care se îngroșau și se spălau țesăturile ¹⁹³. Pentru trasul părului se puneă o *grapă* de mărăcini sub valul dîrstei, înlocuită de o scîndură cu cuiă la unele instalații. Dîrstele cu două valuri, cum este și cea achiziționată de Muzeul tehnicii populare din Râmănești-Vrancea, aveau un *val de îngroșat* și un *val de păruit*. Valul de îngroșat este fixat pe fusul roții de apă, format din doi colaci legați cu stîngii orizontale, pe care sînt împletite nuiele. Valul de păruit este amplasat pe un *pod* amenajat în mica construcție ce adăpostește instalația. El e construit la fel ca cel de îngroșat, fiind însă mai mic, neîmpletit cu nuiele în jur și acționat manual cu două manivele. O *leasă* cu cuiă, amplasată sub val, păruia țesătura. Alături de dîrstă, două viltori spălau țesăturile ¹⁹⁴. Dîrstele mai evolute, cum au fost

¹⁹² Ibidem, p. 609—612.

¹⁹³ Ghidul Muzeului tehnicii... p. 175.

¹⁹⁴ Ibidem, p. 177—178.

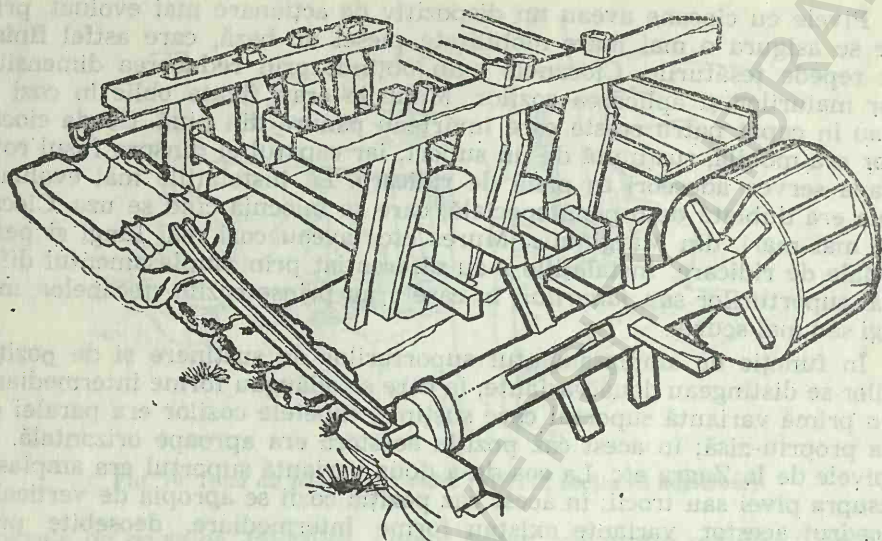

Fig. 71. Piuă de pănură cu ciocane. (METC, secția în aer liber).

cele din Mărgininea Sibiului, aveau două roți de apă, una care învîrtea coșul de tras și cealaltă care învîrtea coșul de îngroșat. În coșul de tras, asemănător cu al altor dîrste, se aflau uneori două suluri rotunde, numite *șuștori*, pe care se puneau straiile, cîte două pe fiecare. Sub coș se găsea o *grapă* cu cuie, fixată de podea, care scotea părul. După aceea straiile se introduceau în coșul de îngroșat, aflat într-o încăpere aparte. Pe fusul roții erau doi colaci legați cu prăjini și cu o îngrăditură de „cepi de brad”. Capetele coșului erau închise cu scînduri, unul fiind prevăzut cu o *ușă*, prin care se introduceau și se scoteau straiile. Se dădea drumul la apă iar coșul învîrtea țesăturile, învîlmășindu-le și îndesîndu-le; din cînd în cînd se turna apă fierbinte peste ele, ca să se „abureze și să se îngroașe mai bine”. Din coșul de îngroșat țesăturile se treceau în viltoare, la spălat; după ce se limpezeau se scoteau și se puneau la uscat. Dealtfel și înainte de trasul părului straiile se puneau în viltoare, unde se țineau cca 7 ore; apoi se uscau bine și numai după aceea se introduceau în coșul de tras¹⁹⁵. Instalațiile întreguau adeseori pivele cu maiuri sau ciocane, cu care se finisau țesăturile obișnuite pentru îmbrăcămînta de iarnă bărbătească sau femeiască.

Numărul instalațiilor pentru finisarea țesăturilor de lînă a scăzut în secolul nostru, odată cu înlocuirea dimiei sau pănurii cu postavuri industriale, a hainelor groase tradiționale cu cele de influență orășenească. Odinioară, în numeroase sate din zonele înalte, unde se creșteau mai multe oi, femeile făceau diferite țesături de lînă și pentru vînzare, îndeosebi dimie.

¹⁹⁵ C. Irimie, *Pivele și viltoarele* ... p. 61—62.

În Transilvania, pe lângă satele de la poalele Carpaților Meridionali, pănură multă se țesea în ținutul Năsăudului. În unele sate năsădene se coseau din pănură neagră sumane pentru tinerii sași din zona învecinată a Bistriței, în portul cărora erau piese specifice, deoarece cojoace purtau numai după ce se însurau. Dealtfel și sașii din zona Sibiului au purtat țindre românești. Între propunerile făcute în 1769, în vederea îmbunătățirii situației postăvarilor din Cislădie, erau și acelea de a se îngrădi nu numai țesutul pănurii în satele din Mărginime, în special din jurul Săliștei, ci și confecționarea și vânzarea țundrelor românești ¹⁹⁶.

În Moldova, pănură multă, numită *suman*, se țesea în satele de la poalele Carpaților Orientali, începînd din Bucovina pînă în Vrancea. Spre deosebire de Transilvania, unde în cele mai multe zone se folosea pănură albă, în Moldova preferințele s-au îndreptat spre pănura brună, sură sau neagră. Pe lângă centrele de puiărit de pe valea Șomuzului, instalații numeroase au fost în zona Neamțului, Bacăului și Vrancei. Pe la sfîrșitul secolului trecut, la Căiuț-Bacău existau 23 pive pentru sumane și 3 dîrste pentru cergi ¹⁹⁷. Sumanele le făceau adeseori *sumănarii*, ca și în Transilvania. La Mălini-Suceava existau 26 sumănari, prin 1897 ¹⁹⁸.

În Muntenia și Oltenia a fost preferată dimia albă, în majoritatea zonelor. În cele înalte se aflau nu numai centrele mai importante de finisare a țesăturilor de lînă, ci și numeroase sate în care se făcea dimie, pănură albă și neagră, sarică, zeghi, plocade, procovițe, scoarțe etc., pentru vânzare. Mai numeroase erau asemenea centre în Argeș și Muscel, dintre care menționăm: Bădeni-Pămînteni, Bădeni-Ungureni, Berevoiești-Pămînteni, Cetățenii din Deal, Corbi, Corbșori, Domnești etc. ¹⁹⁹. Tipologia hainelor de dimie este aici mai variată decît în Moldova și Transilvania, datorită influențelor orășenești, precum și prezenței masive a croitorilor în unele sate, prin care s-au răspîndit. La Lăpușata-Vilcea erau 30 croitori prin 1893, iar la Slătioara 20 croitori ²⁰⁰. Unii meșteri populari și-au înfrumusețat produsele cu motive de tradiție străveche, păstrate și în ceramică, cum au fost cocoșul, peștii etc. ²⁰¹.

Instalațiile tehnice țărănești pentru finisarea țesăturilor de lînă, ca și meșteșugul confecționării diferitelor piese de îmbrăcăminte din ele, sînt în dispariție acum, deoarece numai bătrînii mai poartă haine de dimie sau pănură, în cele mai multe zone. Tineretul îmbracă confecții industriale, mai potrivite în condițiile în care se desfășoară acum muncile pe ogoare, activitățile din timpul iernii. În unele zone se mai păstrează sumanele tradiționale și gubele, dar se pare că acestea vor ceda treptat locul hainelor de stofă, practice și ieftine, procurate din comerț.

¹⁹⁶ I. Moga, *Politica economică austriacă și comerțul Transilvaniei în veacul al XVIII-lea*, în „AIIC”, VII, 1939, p. 133.

¹⁹⁷ O. Racoviță, *Dicționarul geografic al jud. Bacău* ... p. 199.

¹⁹⁸ I. Ionescu, *Dicționarul geografic al jud. Suceava* ... p. 193.

¹⁹⁹ P. D. Condurățeanu, *Dicționar geografic al jud. Dimbovița*, la localitățile menționate.

²⁰⁰ C. Alessandrescu, *Dicționar geografic al județului Vilcea* ... p. 215, 400.

²⁰¹ B. Slătineanu, *Studii de artă populară* ... p. 375—377.

6. MEȘTEȘUGURILE SPECIALIZATE ÎN PRELUCRAREA PIEILOR

Meșteșugul prelucrării pieilor se situează între cele mai vechi și importante, deoarece produsele lui au satisfăcut cerințe apărute încă pe primele trepte ale dezvoltării sociale.

Produsele de pielărit erau mai prețuite în zonele temperate și reci, deoarece apărau mai bine corpul contra frigului, iar încălțăminte proteja picioarele în timpul mersului.

Prelucrarea pieilor a constituit multă vreme o ocupație casnică, deoarece procedeele erau simple, iar materialele folosite au fost cele comune în uzul casnic, ca: sarea, tărițele, cenușa, varul, cărora li s-au adăugat scoarța și coloranții pentru unele piei și produse. La specializarea meșteșugărească s-a ajuns în urma cerințelor tot mai mari pentru diferitele tipuri funcționale de produse, unele diferențiate local și zonal, prin croi și ornamentică, cum a fost nu numai îmbrăcămintea, ci și încălțăminte. Au apărut diferitele branșe: tăbăcarii, cojocarii, curelarii, cizmarii, blănarii etc. În cadrul economiei închise din feudalismul timpuriu, producția meșterilor țărani era destinată nu numai satisfacerii cerințelor locale în produse obișnuite de pielărit, ci și celor ale stăpînilor moșilor. În viața satelor mai importanți au fost tăbăcarii și cojocarii.

Tăbăcăritul. Pieile bovinelor, mai groase și mai rezistente, s-au utilizat din vechime pentru confecționarea încălțăminte și a diferitelor curele, pentru încins, legat, înhamat etc. Pe lângă acestea s-au mai folosit și pieile de porcine, pentru încălțăminte mai ușoară, preferată în zonele în care drumurile nu au fost pietruite, iar activitățile pe afară în timpul iernii erau restrinse. Pentru încălțăminte cu fețe s-au folosit pe alocuri și pieile de capră. Date mai amănunțite asupra modului cum se tăbăceau pieile au fost consemnate de I. Ionescu, în Mehedinți, în urmă cu peste 100 de ani. Pieile crude se introduceau în apă și se țineau în ea o săptămână, ca să se înmoaie. Se scoteau apoi și se cărnuiu cu o cuțitoaie, curățindu-se resturile de carne rămase pe ele. După ce se curățau, pieile se spălau și se introduceau într-un cenușeriu, o cadă mare, îngropată în pământ, în care se puneau var nestins și apă, ca să se facă lapte de var. În cenușeriu pieile se țineau două săptămâni, amestecându-se din 3 în 3 zile. Când începea să se ia părul de pe ele, se scoteau și se păruiau, răzindu-se părul cu o cuțitoaie. Pieile curățite se puneau iarăși în cenușeriu, în lapte de var, și se lăsau acolo 6 săptămâni, amestecându-se din 3 în 3 zile. Se scoteau apoi din cenușeriu și se spălau în apă limpede, ca să se curețe de var. Se cărnuiu a doua oară, se spălau și se puneau în bors, ca să li se înmoaie fața. În bors se țineau 21 de ore, după care se scoteau, se puneau pe un banc și se frecau cu un cuțit, ca să se lucieze pe față, iar pe dos să iasă zeama din ele. Se puneau apoi într-un butoi, cu zeamă de coajă de gorun, în care se țineau 3 zile, întorcându-se de trei ori pe zi. A patra zi se scoteau, se puneau altă zeamă de coajă și se țineau în ea iarăși 4 zile, întorcându-se tot de 3 ori pe zi. Se schimba și a treia oară coaja, iar când pieile se scoteau din ea, se puneau pe un banc și se curățau cu cuțitul. După ce se rădeau cu cuțitul, se întindeau pe masă, se ungeau cu untdelemn sau

untură de pește și se puneau să se usuce²⁰². Se tăiau apoi în bucăți, după necesități.

În Munții Sucevei, oamenii, cu prilejul praznicelor, nunților și altor sărbători, luau vite în tovărășie, de la care împărțeau carnea, iar pielea o sărau bine și apoi o uscau. Ca să-i ia părul, cerneau peste ea cenușă și începeau să frece părul cenușit cu coada toporului sau cu alt băț, după care pielea se *crusia*: se *tăbăcea*. Pentru a pregăti *crușeala* se fierbea coajă de *arin*; și după ce ieșea tot suc din coajă, în zeama căldică se puneau pielea, care devenea mai moale, mai trainică și căpăta o culoare roșiatică. În vechime, *crușeala* se pregătea din coajă de *stejar*, *arin* și *brad*. Coaja se usca bine și se sfărâma cu muchea toporului, apoi se puneă într-o puiă, făcută dintr-un butuc gros, cu unul sau două ciocane, prevăzute cu o potcoavă de fier în capăt. Coada acestora era susținută de un suport format din doi stâlpi groși înfipti în pământ, care țineau o *chingă* orizontală. În această chingă se afla o gaură sau două prin care se introduceau cozile, care aveau la capăt o frînghie, legată în formă de *ochi*, în care se vira piciorul, cu care se acționa. Cel care o acționa se sprijinea în doi drugi, introducea piciorul în ochiul frînghiei și se lăsa cu toată puterea pe acest picior, ridicând ciocanul în sus. Când se lăsa pe celălalt picior, ciocanul cădea peste coaja din puiă. Pivele cu două ciocane băteau alternativ, fiind apăsate când cu un picior, când cu celălalt, întocmai cum pedalează biciclistul. Se luau apoi niște ciubere și se puneau în ele un rind de piei și unul de scoarță pisată; apoi peste ele se turna apă caldută. În această *tăbăceală* sau *dubală* stăteau pieile șase săptămâni, după care se scoteau și se păruiau. Se întindea apoi pielea pe pământul neted și cu o perie aspră, muiată în *calacan* (sulfat feros) topit, se freca pînă căpăta culoarea neagră. Se mai utiliza și un alt procedeu: se lua cca 1 kg de coajă de *arin roșu* (*Alnus icana*) care se puneă într-o copaie, se presăra cu un pumn de cenușă, iar peste acest amestec se turnau doi litri de apă fierbinte. Tăbăceala sau argăseala astfel obținută se lăsa să se răcească și apoi se introduceau în ea bucățile de piele, din care se făceau opincile. Se țineau în ea o zi și o noapte, apoi se scoteau și se puneau la zvîntat²⁰³. În mod asemănător se prelucrau pieile pentru opinci și în alte zone, folosindu-se coajă de stejar, de brad și gogoși de ristic, bine pisate. Uneori nu se îndepărta părul de pe ele, și astfel se obțineau așa-numitele opinci cu păr.

La Vârzarii de Jos, din Țara Bihariei, un important sat specializat în cizmărit, pînă la sfîrșitul secolului trecut pieile se puneau în apă de var ca să se ia mai ușor părul cu un cuțit. Se spălau apoi bine, pînă cînd era limpede apa de pe ele. La cele de vițel și de capră, folosite pentru *fețe*, se coseau tăieturile cu ață, lăsîndu-se numai o gaură prin care se introducea în ele, ca într-un sac, scoarță de gorun fiartă în apă — *dubeala* caldută. Se puneau apoi într-un *valău*, scobit într-o bucată groasă de trunchi, ca cel din care se adăpau vitele. Se așezau peste ele greutăți, pînă la 50 kg., ca să se întindă cît mai tare, și se țineau acolo 4 zile, în care timp se mai turna dubeaală caldută. Se scoteau apoi din valău, se tăiau

²⁰² I. Ionescu, *Agricultura ... Mehedinți ...* p. 701—702.

²⁰³ T. Pamfilie, *Industria casnică ...* p. 41—43.

cusăturile și se desfăceau pieile, după care se spălau și apoi se înnegreau cu negreală dintr-un pirău (la Îstocoaie): „un fel de unsoare ce ieșea din pământ“, care se punea pe piele, spunea un cizmar bătrîn. Ca să le înnegrească mai tare, tăbăcarii foloseau și zeamă tare din coji verzi de nucă. Pieile groase pentru *talpă* le tăiau în bucăți, și așa le puneau în dubelă. După ce le tăbăceau, le ungeau cu unsoare galbenă, folosită și pentru unsul căruțelor, cumpărată din prăvălii. Pentru întinsul ei pe piele întrebuițau un fier anume, un *întinzător*.

Cu scoarță de stejar și brad, amestecată adeseori cu gogoși de ristic, tăbăceau și meșteșugarii din orașe pieile folosite pentru încălțăminte și diferitele produse de curelărie. Pentru măcinatul scoarței erau așa-numitele *mori de scoarță*. Prin 1895²⁰⁴, la Brusturoasa-Bacău, pe lângă 50 fărâștraie de apă, 11 mori, 4 pive de bătut sumane, exista și o „morișcă“ pentru sfărîmat scoarța de brad. Două mori pentru măcinat scoarță erau și la Scăeni-Prahova, în 1897²⁰⁵. Mori de scoarță au existat și în Transilvania, în principalele centre de tăbăcit. Unele erau asemănătoare pivelor pentru zdrobitul semințelor oleaginoase, cu ciocane acționate de roți hidraulice. O mare parte din pieile tăbăcite mai demult în orașe erau folosite, la fel ca cele prelucrate prin sate, la confecționarea încălțăminte, în primul rînd a *opincilor*, *ciubotelor* sau *cizmelor*, precum și a diferitelor produse de curelărie, îndeosebi curele de încins și harnașamente.

Opincile erau un tip arhaic de încălțăminte, părăsit acum în toate zonele. Obişnuit, pielea se procura de prin târguri, iar opincile se confecționau în gospodării, de către bărbat sau femeie, ori de vreun vecin, dacă le făcea mai frumoase. După caracterele de structură morfologică, opincile purtate la noi se împărțeau în trei categorii: (1) opinci îngurzite uniform la partea anterioară, fără gurgui, (2) opinci cu gurgui, (3) opinci cu muchiile petrecute. Sub raportul originii, la baza acestor categorii de opinci stau opincile iliro-tracice²⁰⁶. Vechimea formelor se datorește posibilităților limitate de îngurzire a bucăților de piele, din care s-au confecționat din timpuri străvechi.

Mai demult, prelucrarea pieilor și confecționarea opincilor a constituit o ocupație specializată pentru gospodăriile mai sărace din unele sate. În Transilvania, opincarii mulți au fost în Săliștea Sibiului. În 1826, obștea opincarilor din Săliște a adresat o plîngere magistratului din Sibiu și comisiei imperiale însărcinate să decidă într-un vechi proces al săliștenilor cu Universitatea satească, în care se spune că: „fiind satul nostru supt munte un loc pietros și pădureț, rece și iernatec, n-avem hotar bun, că-i strîmt și sterp de nu se fac bucatele cu care să ne hrănim noi și copiii noștri cei săraci, că hrana noastră și portul ne este acesta meșteșug, opincăria, pe care-l avem de la moșii și strămoșii noștri rămas, de ne-am hrănit...“. Săliștenii cer să li se „sloboadă meșteșugul“, deoarece pielarii și tălparii din Sibiu le creau dificultăți în procurarea pieilor și desfacerea opincilor. Dacă nu se poate altfel — spun ei — atunci să li se dea și lor „puterea

²⁰⁴ O. Racoviță, *Dicționar geografic al jud. Bacău*... p. 184.

²⁰⁵ P. Brătescu, I. Moruzi, *Dicționar geografic al jud. Prahova*... p. 505.

²⁰⁶ Fl. Florescu-Bobu, *Opincile la români*, București, 1937, p. 42—47.

și «Privilegium de Tehiu» de a face talpă ca să nu pierim și noi cei săraci, neavînd alt meșteșug»²⁰⁷. Opincarii erau acuzați că tăbăcesc superficial pieile, folosite pentru opincile cu păr; că pieile pe care le aduceau unii din Țara Românească nu le țineau în carantină, și astfel răspindeau diferite boli de vite. Ei arată însă că își procură pieile de la „oameni cunoscuți și negustori fleșeri, rînduiți la acest meșteșug și așezați, cu contracturi de la tîsturile orașelor și satelor”. Sărăcimea care aducea piei din Țara Românească le trecea prin vamă și le ținea în „lazaret” 3—6 săptămîni, pînă ce se curătau, dar se plinge și ea că pielarii și tălparii le plăteau în batjocură marfa. În privința opincilor cu păr, în aceeași plîngere se arată că acestea erau mai ieftine și mai bune pentru păstorii care păzeau oile, caprele și vacile pe munți, decît cele de talpă, care fiind arse, se tăiau și se stricau mai repede, pe lîngă faptul că erau mai scumpe. Opincarii spun că ei vînd și opinci fără păr, cumpărate de la tălparii din Sibiu, așa că „cine de care vrea cumpără”²⁰⁸. Opincile, hamurile, curelele și alte articole de piele erau între principalele mărfuri pe care le duceau negustorii ambulanți din Săliște în Țara Românească, mai ales începînd de pe la mijlocul secolului trecut. O parte din curelari au învățat meseria la Abrud, important centru de prelucrare a pieilor²⁰⁹.

Ciubotăria și cizmăria sînt mai noi, ca ocupații țărănești specializate. Ciubotele erau un tip mai vechi de cizme, cu tureac moale, care nu aveau forma piciorului, de aceea puteau fi încălțate pe oricare din ele. Cizmele erau mai evoluate, făcute pe picior, din piei mai bine prelucrate. În unele centre meșteșugărești s-au confecționat totuși, pînă în timpuri apropiate, cizme care se puteau încălța pe oricare picior, cum erau cizmele de Turda, care s-au purtat în Cîmpia Transilvaniei, Mocăniimea Munților Apuseni etc.

În cele mai multe zone, cizmele și ciubotele au constituit încălțămîntea de sărbători, ca și alte tipuri cu fețe și talpă, cum au fost *papucii, imineii, botforii, bocancii* etc.²¹⁰. Croiul și culoarea fețelor acestora erau diferite, fiind influențate de cele orășenești, meșteșugărești. Dealtfel o mare parte din cerințele satești pentru aceste produse erau satisfăcute de meșterii orășeni, prezenți cu ele la tirgurile de țară. La Vărzarii de Jos, din Țara Bihariei, sat specializat în cizmărit, s-au confecționat cizme cu tureac tare, din piele de vițel. În general, s-au purtat nu numai cizme negre, ci și cizme roșii. În Bazinul Zlatnei, de exemplu, s-au purtat mai demult cizme roșii cu gurgui, în timp ce buciumanii din Țara Abrudului încălțau cizme „sclipicioase de lac, cusute pe margini cu fir tricolor” și purtau „pieptar scurt cusut cu mătase, pălărie mică de mătase și cu fir de aur împodobită”²¹¹.

Curelăritul a fost un alt meșteșug important, ale cărui produse erau nelipsite în portul bărbătesc tradițional din multe zone, iar în transporturi, ca harnașament, au constituit anexe de bază. Curelăritul s-a desprins ca

²⁰⁷ I. Moga, „Obșteea opincarilor” din Săliște, în „AIIC”, VII, 1939, p. 668—670.

²⁰⁸ Ibidem, p. 671—672.

²⁰⁹ A. Banciu, *Roiri săliștene*, II, „Transilvania”, 75, nr. 10—12, 1944, p. 854—862.

²¹⁰ T. Pamfilie, *Industria casnică*... p. 348—350.

²¹¹ T. Frîncu, G. Candrea, *Românii din Munții Apuseni*, p. 35—36.

bransă aparte și a înregistrat o mai mare dezvoltare în orașe, satisfăcând cerințele satelor pentru curele, hamuri etc.²¹² Pe moșiile feudale a fost practicat de tăbăcari și cojocari. Meșterii țărani au confecționat *curelele*, *chimirele* sau *șerpărele* cu care se încingeau bărbații, mai înguste la cei tineri, mai late la cei bătrâni, de 30—35 cm, ca să protejeze cit mai bine de frig mijlocul corpului. Importanțele funcții practice ale acestor piese au fost întregite în multe zone cu cele estetice, și astfel curelării s-au întrecut în înfrumusețarea lor cu motive presate, cusături, fișii de piele, mărgel, sîrmă etc. Chimirele vechi, purtate în Vrancea, erau adevărate opere de artă, prin decorul lor de cusături și împletituri din șuvițe de piele. Motivele florale stilizate se detașau pe fondul brun închis al pielii prin coloritul lor gălbui și verde palid²¹³. Chimirele aveau o largă răspîndire și în Bucovina. Cele mai vechi aveau, ca în Vrancea, ornamente presate deosebit de frumoase, întregite la piesele mai evolute cu motive florale, asemănătoare celor de pe bondițe²¹⁴. În Transilvania curele late s-au purtat aproape peste tot, în Maramureș, ținutul Năsăudului, zona Bistriței, Munții Apuseni, Mărginimea Sibiului, Pădureni etc. Mai frumoase erau cele purtate în ținutul Năsăudului, în zona Bistriței și în Mărginimea Sibiului, unde meștesugul a supraviețuit pînă în timpuri apropiate, cînd curelele late au cedat locul celor mai înguste, mai bogat ornamentate cu fișii de piele colorată, broderii, sîrmă, mărgel. Cu timpul, curelăritul a decăzut, deoarece s-au restrîns cerințele pentru produsele sale, în primul rînd pentru hamuri, căpește și frîe, mai ales în secolul nostru. În centrele unde mai supraviețuiește meștesugul, preocupările puținilor meșteri se îndreaptă spre valorificarea tradițiilor artei în piele într-o producție artizanală, apreciată pe piață.

Cojocăritul a fost cel mai important și mai răspîndit meștesug specializat în prelucrarea pieilor de ovine și confecționarea diferitelor piese de îmbrăcăminte. Pînă în timpuri apropiate, aproape în fiecare sat erau unul sau doi cojocari, care prelucrau pieile ovinelor și caprinelor sacrificate pentru carne, în urma îmbolnăvirii lor etc. Procedeele erau simple, tradiționale, și se urmărea prin ele nu numai curățirea și înmuierea, ci și înălbirea pieilor, deoarece în majoritatea zonelor produsele de cojocărie erau albe, evidențiind astfel o bogată și variată creație artistică, armonizată cu a celorlalte piese din costumele bărbătești și femeiești.

Meștesugul țărănesc a fost practicat în cadrul unor gospodării specializate, de către membrii acestora. Marea lor majoritate nu țineau ucenici, prevenind astfel sporirea cojocarilor. Chiar atunci cînd primeau o fată sau băiat pentru calificare, îi preferau pe cei din alte sate. De obicei învățau meștesugul tinerii mai săraci, cu înclinație pentru cusut și brodat.

Deși prelucrarea pieilor nu necesita procedee complicate, acestea constituiau totuși un secret al cojocarilor.

²¹² Șt. Olteanu, C. Șerban, *Meștesugurile* ... p. 84.

²¹³ P. Petrescu, *Broderii pe piele în arta populară românească*, București, 1968, p. 11.

²¹⁴ *Ibidem*, p. 14.

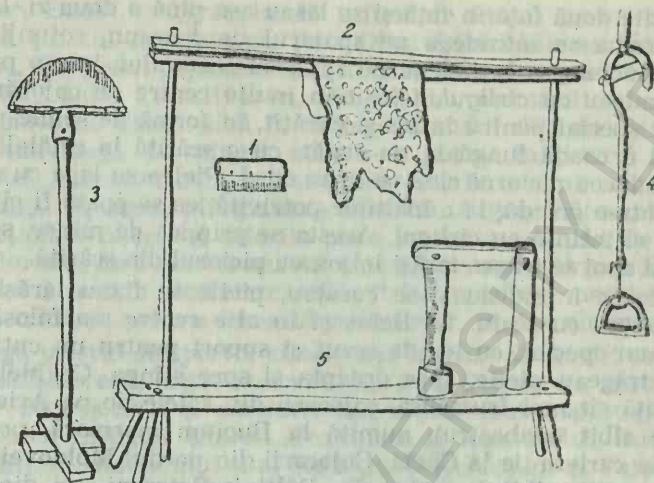

Fig. 72. *Unelte de cojocărit*: 1. Scafă pentru curățitul pieilor, 2. Ramă de ținut, 3. Scafă cu picior, 4. Cîrlig de întins și curățat, 5. Scaun de curățat.

Pielele uscate se puneau în apă rece să se înmoaie, unde se țineau trei zile, schimbîndu-se apa de 2—3 ori pe zi. Apoi se scoteau și se spălau în apă cîrghătoare, după care se smulgea o parte din lînă de pe ele. În zona Bistriței se folosea în acest scop *șesala*. Se curățau apoi de resturile de carne și seu, adică se *cărnăleau*. În acest scop se folosea o *ramă*, formată din două picioare, în care se introduceau două prînsori orizontale, care strîngeau pielea și permiteau raderea ei cu un cuțit special, numit *scafă*, făcut dintr-o coasă veche. Cu acest cuțit se da și de douăzeci de ori în același loc, ca să se curețe și să se scoată apa din ele. Pielele se așezau apoi una peste alta, și după ce se terminau de curățit, se puneau la *dubit*. Se luau pe rînd din grămadă, se întindeau bine și se presărau cu sare obișnuită și cu făină de porumb (Sălciua, Baia de Arieș) sau cu tărite de griu (Bucium, Vașcău-Bărăști). Pe fiecare piele se puneau o lingură de sare și mai multe linguri de făină sau tărite. Se împăturau apoi în două sau în patru și se puneau cu grijă într-un ciubăr, cînd se dubeau mai puține, ori într-o bute, cînd erau mai multe. În Moldova, pieile se puneau în *slatină* cu urluială de ovăz ori zăr sărat. Cojocarii din Vașcău mai presărau pe ele și piatră acră, după care le împăturau în două, le strîngeau val, și așa le puneau în buți. Apoi se turna peste piei apă rece (Sălciua, Baia de Arieș) sau murătoare slabă (Bucium). Ca să se dubească deodată și cît mai bine, se întorceau și de 2—3 ori pe zi. Operația se repeta în cele 10—14 zile, uneori chiar 18, cît dura dubitul obișnuit, fiind scurtată de piatră acră pe care o foloseau unii cojocari. Cînd erau dubite, pieile se scoteau fără să se îndepărteze dubeala de pe ele, și se puneau la uscat pe rude, sub streșini, poduri sau chiar direct la soare. La umbră trebuiau întoarse mereu, ca să se usuce și lina. Se duceau apoi în atelier și se pregăteau pentru întins și curățit. Se udau pe față cu apă sau „murătoare slabă”, se împăturau ori

se puneau câte două față în față și se lăsau așa pînă a doua zi. La Baia de Arieș și Sălciua se întindeau pe spătarul unui scaun, rotunjit în acest scop. Și la Bucium se întindeau pe spătarul scaunului, într-o primă fază; apoi se întindeau cu *cîrligul*, folosit în multe centre de cojocărit. Acesta era un cuțit special pentru întins și curățit, în formă de semicerc frînt, cu un mîner și o coadă lungă la un capăt, cu o scăriță la celălalt capăt, în care se introducea piciorul cînd se lucra cu el. Pielea se lega cu un ștreang de un cui, într-o grindă, la o înălțime potrivită, ca să poată fi cit mai ușor trasă în jos și întinsă cu *cîrligul*. Acesta se prindea de mîner, se ridica în susul pieii și apoi se trăgea iarăși în jos, cu piciorul din scăriță.

După ce se întindeau și se curățau, pieile se fixau iarăși în ramă, unde se curățau cu srafa. La Beiuș și în alte centre s-a folosit în acest scop un scaun special, cu loc de șezut și suport pentru un cuțit vertical, pe care se trăgeau pieile, spre dreapta și spre stînga. Ca pielea să primească o față cit mai frumoasă, cojocarii din satele de pe Arieș foloseau o piatră de albit (alabastru), numită la Bucium *marmoră*, pe care și-o procurau din cariera de la Cheia. Cojocarii din nordul Moldovei își procurau piatra pentru albitul pieilor din Păltiniș-Botoșani, cei din Argeș de la Stănești²¹⁷. Piatra se punea în foc și se ardea bine; apoi se scotea, se turna apă peste ea, ca să se sfarme, după care firimiturile se amestecau cu făină de porumb ori cu tărițe de grîu. Cu această compoziție se frecau bine pieile, ca să se albească.

La confecționarea multor produse de cojocărit s-au folosit și piei complete curățite de lînă, așa-numitele *irhe*. Pieile se înmuiau, se curățau de carne și de resturile de seu, după care se smulgea o parte din lînă de pe ele; apoi se puneau în zeamă de var subțire, unde se țineau 3—4 zile, pînă se lua lînă de pe ele. La Vașcău se puneau și puțină cenușă pe ele. Se duceau apoi la o apă curgătoare, unde se spălau bine, după care se țineau într-un vas cu apă ca să iasă varul din ele, iar apoi se puneau în ramă și se curățau pe ambele părți. Se prepara apoi dubeala, dintr-o cană de apă, o lingură de sare și o lingură de piatră acră pentru fiecare piele. Acest amestec se fierbea, apoi se turna într-un vas, iar cînd se răcorea, se puneau pieile în el. Ca să se facă mai frumoase se adăuga și o mînă de făină; unii cojocari puneau și puțin vitriol. Pieile se întorceau apoi de mai multe ori pe zi, iar după 3 zile se scoteau, se puneau la uscat, se rădeau, se întindeau și se înălbeau. La tipurile vechi de pieptare și cojoace s-au folosit *irhe* albe, pentru confecționarea garniturilor simple ca: buzunare, nasturi, întărituri și tivituri etc. Uneori aplicațiile de *irhe* au fost ornamentate cu broderii ori prin ștanțare. La tipurile mai noi de cojoace și de pieptare s-au utilizat *irhe* colorate. În acest scop s-au întrebuintat coloranți chimici, cei vegetali, folosiți mai demult, fiind părăsiți, uitați.

Produsele principale ale cojocăritului au fost: pieptarele deschise în față, cum se poartă în Maramureș, Bucovina, ținutul Năsăudului, ținutul

²¹⁵ Ibidem, p. 17, 28.

²¹⁶ T. Pamfilie, *Industria casnică* ... p. 47.

²¹⁷ C. Alessandrescu, *Dicționarul geografic al jud. Muscel* ... p. 329; N. Filipescu, *Dicționarul geografic al jud. Dorohoi*, p. 92.

Pădurenilor, Banat etc.; pieptarele infundate într-o parte, cum se mai poartă prin ținutul Năsăudului, Țara Oltului, Mocănișea Munților Apuseni, Vilcea, Gorj etc.; cojoacele fără mîneci, cum s-au purtat în Bucovina, Țara Moților, sudul Transilvaniei, Muscel etc., asemănătoare foarte mult cu unele piese de dimie albă frecvente în sudul Olteniei și Munteniei; cojoacele mai lungi, cu mîneci, cum s-au purtat în ținutul Năsăudului, zona Bistriței, Romanai etc.; cojoacele mai scurte, cu mîneci, mai răspîndite în Munții Apuseni, Mărginimea Sibiului, Argeș, Vilcea etc. Cojocarii mai confecționau căciuli și diferite piese locale sau zonale, de tipul bitușilor, șubelor etc., fără mîneci sau cu mîneci, purtate în drumețiile din anotimpurile reci pentru desfacerea diferitelor produse meșteșugărești, în căraușii, pendulații pentru iernatul animalelor, în transhumanță etc.

Pe lângă piesele din portul zilnic, prin lădoaie și cămări se păstrau cu grijă cele sărbătorești, bogat ornamentate. Paul Petrescu a arătat specificul produselor de cojocărit și curelărit din zonele mai importante ca: Țara Vrancei, Valea Bistriței, ținutul Neamțului și Romanului, Bucovina, Maramureș, ținutul Năsăudului și al Bistriței, Țara Moților și Valea Arieșului, Țara Bihariei, ținutul Aradului, Banatului, Hunedoara, Mărginimea Sibiului, Țara Oltului, Prahova și Buzău, Muscel și Argeș, Vilcea, Gorj și Romanai. Nu vom insista asupra lor; vom menționa doar cîteva din concluziile autorului la care ne referim, trase în urma studierii broderiilor pe piele în arta populară românească. „Faptul fundamental în considerarea situației acestui domeniu de artă populară este că toate variantele se înscriu în cadrul unui stil unitar românesc, stil caracterizat în primul rînd prin funcționalitatea fiecărei piese și în al doilea rînd prin decorativismul de factură geometrică și floral-stilizată. Unitatea tipurilor de croi și a schemelor compoziționale formează un cadru puternic, același pentru toată țara, în care soluțiile ornamentale extrem de variate merg pînă la individualizarea fiecărei piese în parte, caracteristică esențială a artei populare românești. Această unitate fundamentală a artei populare românești, și în sînul ei, a obiectelor lucrate din piele, este unul din aspectele importante ale unității românilor de pretutindeni, rezultat al unei istorii de două mii de ani, desfășurată neîntrerupt pe teritoriul de formare a poporului român“²¹⁸.

7. FIERĂRITUL

Metalurgia are tradiții foarte îndelungate pe teritoriul patriei noastre, în subsolul căreia oamenii au descoperit și exploatat, de-a lungul veacurilor, zăcăminte mai bogate ori mai sărace de cupru, fier, aur, argint, plumb etc. Fierul a trecut pe primul plan al importanței deoarece, datorită calităților și utilității sale, a fost și a rămas metalul de bază, care a asigurat desfășurarea activităților productive, din el sau cu ajutorul lui

²¹⁸ P. Petrescu, *Broderii...* p. 35.

confecționându-se uneltele, mijloacele de transport etc. Procurarea fierului a constituit, în cursul mileniilor, o problemă principală, generală.

Fierul și aurul au contribuit la înflorirea economică a Daciei. Zăcămintele mai bogate de fier, cu numeroase iviri la suprafață, sînt cele din Munții Poiana Ruscăi, exploatate încă din antichitate. O parte din minele extras aici a fost prelucrat de meșterii care au satisfăcut cerințele cetăților dacice din Munții Orăștiei. Dealtfel una din cele mai importante descoperiri din „perioada dacică” este tocmai inventarul de unelte și produse meșteșugărești din Cetatea cea Mare de la Grădiștea de Munte. Numărul lor se ridică la cca 400 de piese, constînd din: lupe metalice și unelte de fierărit ca nicovale, ciocane, clești, nituitoare, dinuitoare, creștătoare, pile etc.; unelte de lemnărit ca securi, barde, tesle, cuțitoaie, sfredele, scoabe etc.; unelte agricole ca seceri, coase, greble, cosoare folosite în viticultură, sape, săpoaie pentru destelenit etc.²¹⁹. Toate acestea sînt mărturii incontestabile asupra dezvoltării înregistrate de meșteșuguri în vremea dacilor.

Exploatarea zăcămintelor subsolului s-a intensificat în timpul ocupației romane în Dacia. În Sarmizegetusa romană, colegiul meșteșugarilor a avut cel puțin 15 decurii, fiecare cu cîte 10—20 membri²²⁰.

Exploatarea zăcămintelor miniere s-a restrîns, desigur, în perioada migrațiilor, dar cerințele pentru fier au continuat. În feudalismul timpuriu fierul a fost extras, după cum am mai menționat, de către meșterii locali, în cuptoare primitive, din slabele dar răspînditele depuneri aluvionare sau sedimentare de oxizi. Analizele chimice și spectrale efectuate asupra unor probe de zgură și lupe de fier din cîteva așezări feudale, arată că locuitorii de la Vadu Săpat, Bucov, Cetățeni, Tîrșor și în general din localitățile din zona subcarpatică a Țării Românești extrăgeau minereul de fier din nivelurile de sedimentare ale formațiunilor pliocene, documentate în toată zona subcarpatică. Locuitorii așezărilor din Dobrogea se aprovizionau cu minereu din mineralizațiile zăcămintului de fier de la Iulia, situat la sud-vest de Tulcea, sau din zonele de oxidație ale zăcămintului de pirită cupriferă de la Altîntepe. Pentru așezările din Moldova, situate în podișul moldovenesc sau în regiunea subcarpatică (Bîrlad, Hlincea, Suceava, Buhalnița etc.) sursa de minereu de fier o constituiau lentilele feruginoase de proveniență sedimentar-aluvionară sau cele de siderit, care apar ca intercalații în marno-calcarele din cretacicul inferior, aflate în zona flisului Carpaților Orientali²²¹. În condițiile feudalismului timpuriu, cînd relațiile de schimb dintre diferitele comunități omenești, mai cu seamă pe teritoriul Moldovei și Țării Românești, erau foarte limitate, locuitorii au căutat să valorifice orice posibilitate locală de aprovizionare cu fier. Chiar și cei din cîmpie, unde aceste posibilități erau minime, au căutat să valorifice micile lentile de acumulări feruginoase, cu un randament

²¹⁹ C. Daicoviciu, *Le problème de l'État et de la culture des Daces, à la lumière des nouvelles recherches*, în „Nouvelles Études d'Histoire”, București, 1955, p. 125; C. Daicoviciu, *Șantierul Grădiștea Muncelului*, în „SCIV”, III, 1952, p. 249—301.

²²⁰ *Istoria României*, I, p. 412.

²²¹ Șt. Olteanu, C. Șerban, *Meșteșugurile ...* p. 16—17.

economic foarte scăzut, pe de o parte din cauza minereurilor sărace pe care le foloseau, pe de alta datorită tehnicii rudimentare a cuptorului de redus ²²².

Metalurgia fierului a fost dispersată atît timp cît minereurile s-au redus în cuptoare primitive. Odată cu perfecționarea tehnologiei de reducere, cu sporirea capacității de prelucrare a cuptoarelor, acestea s-au concentrat în apropierea zăcămintelor mai bogate. Circulația minereurilor și apoi a metalului brut s-a restrîns, acesta fiind tot mai mult valorificat sub formă de semiproduse și produse finite. Instalațiile de reducere și prelucrare au coborît în văi, atunci cînd roțile hidraulice au început să acționeze atît foi cuptoarelor, cît și ciocanele masive cu care se prelucra fierul. Utilizarea forței hidraulice pentru punerea în mișcare a ciocanelor este atestată pentru țările române abia în secolul al XIV-lea, pe cînd în Europa de apus această inovație tehnică era cunoscută în secolele XI—XII în Germania, Danemarca, Franța, iar în Polonia în secolul al XIII-lea, unde asemenea instalații s-au numit *mori de fier* ²²³.

Deși deocamdată dispunem de date destul de tîrzii asupra tipologiei instalațiilor folosite în metalurgia fierului, unele sînt deosebit de concludente asupra evoluției lor, cum sînt cele referitoare la fierăritul de pe domeniul Hunedoarei, din Munții Poiana Ruscăi ²²⁴. Satele românești care au participat la acest fierărit, ca și zăcămintele de fier exploatate sînt pomenite în secolul al XV-lea. Pe la începutul secolului al XVI-lea (1509) marcgraful Gheorghe de Brandenburg, stăpînul de atunci al domeniului Hunedoarei, dăruia lui Gaspar Therek și urmașilor lui un loc într-o vale, ca să-și ridice o fierărie nouă, și dreptul de a lua, din muntele și pădurea de acolo, minereul și lemnul necesar. Dintr-un act de mai tîrziu reiese însă că i s-a dăruit de fapt o fierărie mai veche, părăsită ²²⁵. În socotelile stăpînului domeniului Hunedoarei sînt pomenite patru fierării sub numele de Nadabor, Charna (Cerna), Hencz (a lui Jacob Hencz) și Bercz. Cele trei din urmă erau probabil concesionate, căci socotelile vorbesc de vama lor. Fierăria Nadabor se pare că ucră în regia domeniului; de aceea se dau mai multe date asupra ei. În 1517 se arată că s-au cheltuit 2 florini pentru repararea roții mari și 75 dinari pentru repararea roții mici ²²⁶. Probabil cea mică acționa foi cuptorului pentru reducerea minereurilor, iar cea mare ciocanul pentru prelucrarea metalului, foi cuptorului de călit fiind acționați cu piciorul, cum au fost și la o parte din fierăriile de la Rimetea, păstrate pînă în zilele noastre. Fierul produs, în medie 200 măji anual, era prelucrat în parte de meșterii locali, parte vîndut în ținut sau la Sibiu, unde îl prelucrau meșterii numeroaselor branșe specializate ale fierăritului ²²⁷.

²²² Ibidem, p. 17.

²²³ Ibidem, p. 18.

²²⁴ D. Prodan, *Producția fierului pe domeniul Hunedoarei în secolul al XVII-lea*, în „AIIC”, I—II, 1958—1959, p. 29—104.

²²⁵ Ibidem, p. 29—30.

²²⁶ Ibidem, p. 73.

²²⁷ Ibidem, p. 74.

Date mai amănunțite asupra fierăritului pe domeniul Hunedoarei conține conscripția urbarială din 1681—1682, când acesta dispunea de 5 *mine* sau *hamoruri*, două construite în *felul românesc* și trei în *felul nemțesc*. Primele aveau sub același acoperiș cuptorul pentru reducerea minereurilor cu foi acționate de o roată de apă, alături de care era ciocanul masiv cu care se prelucra metalul, acționat de o altă roată de apă, și cuptorul în care se călea fierul când se prelucra, cu foi acționate de o a treia roată de apă²²⁸. Tipul numit „nemțesc” era compus din două instalații: cuptorul pentru reducerea minereurilor și, separat de acesta, instalația de prelucrare a metalului extras, care realiza semiproduse sau produse. Asemenea instalații au fost și la Rimetea, până în timpuri mai apropiate. Nu se dau amănunte asupra construcției ciocanului hidraulic utilizat pe domeniul Hunedoarei. La Rimetea s-au folosit două tipuri de ciocane. Unul avea coada paralelă cu fusul roții de apă, fiind prevăzut cu 4 brațe de ridicare, cum e cel din secția în aer liber a Muzeului etnografic al Transilvaniei. Al doilea tip avea coada perpendiculară pe fusul roții de apă, pe care erau montate pene de apăsare a capătului cozii, cum are ciocanul din Muzeul tehnicii populare²²⁹. Foi cuptoarelor de redus și călit erau prevăzuți cu un jug mobil de apăsare format din două brațe, unul superior, altul inferior, apăsător succesiv de două pene montate pe fusul roții de apă. Fierul era transformat în bare și benzi mai groase, din care se executau unelte mai masive ca sape, hîrlețe, securi, topoare etc., ori mai subțiri, din care se confecționau coase, seceri, ferecături etc. Il cumpărau meșteșugarii din orașe și se vindea prin târguri, fiind de bună calitate. O parte din aceste lingouri erau transformate în semiproduse, în primul rînd ca fiare brute de plug, brăzdare și cuțite, pe care le finisau fierarii sătești. Țăranii și le procurau de prin târguri. Domeniul ținea un om anume, plătit, care purta fierul cu căruța în zilele de tîrg. În timpul conscripției din 1681—1682 purtător de fier era Boian Ion (Bojan Iovan), care primea drept plată pe o jumătate de an, 2 măji și jumătate de fier și o pereche de cizme, sau în locul lor un florin. Obligația lui era să poarte fierul prin târguri (bilciuri) cînd socoteau dregătorii că s-ar vinde cu cîștig. Se pare că domeniul mai folosea în acest scop și un al doilea purtător de fier, deoarece instrucțiunile pentru administrator vorbesc de două căruțe: „La vînzarea fierului să aibă grijă ca atît cît pot birui caii mei de căraușit fierul pentru două căruțe, să fie purtat fierul fără încetare în toate părțile prin târguri, ca nici caii să nu prade finul fără folos acasă, și să treacă și fierul”²³⁰.

Fierăritul din vestul Munților Apuseni s-a bazat, ca și cel din Pădureni, pe aportul masiv al populației românești, după cum reiese din documentele de la sfîrșitul secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea. Instalațiile pentru reducerea minereurilor extrase din „cîmpurile” Munților Codrului erau la Boi, contopit cu satul Craiova din apropiere, numit mai tîrziu Vașcău. Brațele de muncă pentru topitoriile de fier

²²⁸ Ibidem, p. 33—35.

²²⁹ V. Butură, *Contribuții la studiul fierăritului în Munții Apuseni*, în „Apulum”, X, 1972, p. 594—597.

²³⁰ D. Prodan, *Producția fierului*... p. 52—53.

și aramă ale domeniului Beiușului, după cum reiese dintr-un urbariu din 1600, le asigurau satele românești. Pentru fierărie erau repartizate 11 sate: Boi, Craiova, Suștiu, Briheni, Ursești, Sohodol, Cîmp, Foltești, Sucan (contopit mai pe urmă cu Sirbești), Valea Mare de Codru, Vărzarii de Jos, Vărzarii de Sus. Populația românească din alte 6 sate învecinate era în slujba topitoriei de aramă de la Poiana, unde se prelucrau minereurile extrase în împrejurimile Băiței. Acestei topitorii îi erau repartizate satele: Poiana, Băița, Finațe, Sighiștel, Cîmpanii de Sus și Cîmpanii de Jos²³¹. Instalația pentru reducerea oxizilor de fier, extrași din gropile numeroaselor doline din hotarele satelor Cîmp, Colești, Izbuc, Briheni etc. era alcătuită dintr-un cuptor (koh), cu un grup de foi acționați de o roată de apă veche. Hamorul, sub un acoperiș vechi, avea o nicovală mare, un ciocan acționat de o roată de apă, o troacă de lemn pentru călit, un ileu mic, două cuptoare vechi pentru încălzit fierul, un grup de foi cu roată și grindei nou. Inventarul hamorului mai cuprindea un cuptor pentru prăjit minereul, o cantitate oarecare de minereu, șaptezeci de bucăți de fier, din care o parte erau date pentru prelucrare²³². Fierăria producea cca 25 măji de fier pe săptămână, din care o parte se prelucra pe loc, iar o altă parte se prelucra de către fierarii din alte părți, cum au fost cei din Măgura și Chișcău, care făceau în acea vreme lănci sau sulite „ungurești“ (*hastas seu cuspides ungaricas*)²³³. Topitorii de fier au existat și în alte sate de pe domeniul Beiușului, pe lângă cea din Vașcău, care funcționa pe la mijlocul secolului trecut. În jurul Pietroasei se practica un fierărit intens; pe la 1840 topitoriile de aici erau vestite în regiune. O altă topitorie funcționa la Poiana, unde înainte s-au prelucrat minereuri de cupru²³⁴. O reminiscență a metalurgiei intense din timpul feudalismului o constituie fierăritul de la Vărzari (fig. 73).

Pe la începutul secolului nostru erau la Vărzarii de Mijloc, Vărzarii de Sus și Cărpinet peste 30 de făurării, în care se făceau sape, diferite securi, seceri, coase, unelte casnice, meșteșugărești etc. Ultimele făurării originale au fost achiziționate pentru a fi păstrate în condiții muzeografice: una în Muzeul satului din București și a doua la Cluj-Napoca. Fierarii își desfășeau produsele prin târguri ori le vindeau ei locuitorilor din Finațe, care se duceau cu ele și cu alte negoțuri prin zone mai îndepărtate. Meșterii țărani din alte sate specializate, văsari, dulgheri, rotari, cizmari etc. se duceau la Vărzari pentru a-și procura sau comanda diferite unelte. Unele produse ale făurărilor de la Vărzari erau ornamentate cu *pupi* și *pistrituri* (fig. 74). Pupii constituiau marca făurăriei. În feudalism, cînd fierul era puțin și scump, produsele se cumpărau pe garanție; în cazul în care ele nu corespundeau, cumpărătorul reclama altele în loc, sau pretindea recondiționarea lor. Ele se recunoșteau după micile detalii prin care se deosebeau pupii făurărilor. Produsele industriale le-au înlocuit însă pe cele vărzărane.

²³¹ D. Prodan, *Domeniul Beiușului la 1600*, în „AIIC“, V, 1962, p. 48.

²³² Történelmi Tár, Uj folyam, II, Budapest, 1901, p. 468—469.

²³³ D. Prodan, *Domeniul Beiușului*... p. 45.

²³⁴ Papp K., *A magyar biradalom vasérc és kőszenkészlete*, Budapest, 1915, p. 336.

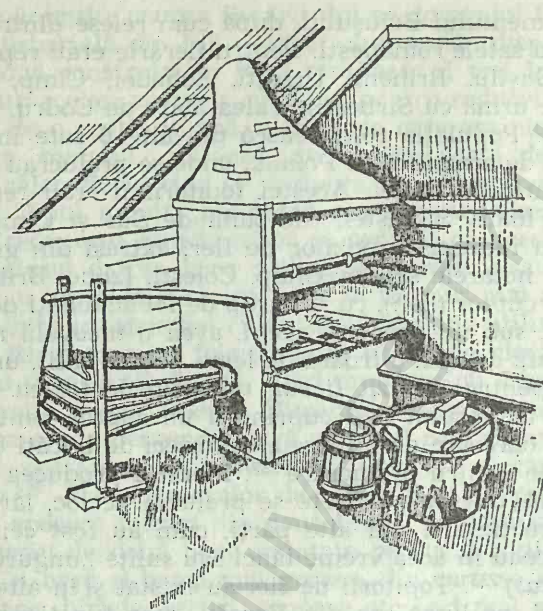

Fig. 73. Interiorul unei făurării de la Vărzari (METC, secția în aer liber).

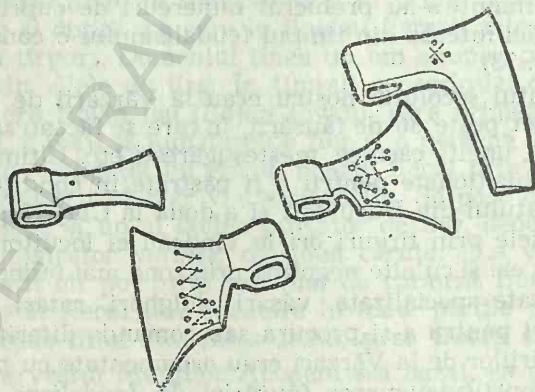

Fig. 74. Securi din Vărzari.

De aceea, cu timpul meșteșugul a fost părăsit, păstrându-se doar amintirea vremii când bătăile zecilor de baroase pe ilee se auzeau pînă în depărtare.

În feudalism, instalații pentru reducerea minereurilor și prelucrarea metalelor, acționate de roți hidraulice, au funcționat și în alte zone, în Țara Românească și Moldova. În 1399 Mircea cel Bătrîn dăruia Tismanei și Vodiței zeciuiala de aramă de la roțile din Bratilov, de lângă Baia de

Aramă²³⁵. Probabil, baia și instalațiile aduceau un venit apreciabil, din moment ce zeciuiala constituia un ajutor și pentru cele două ctitorii importante. În împrejurimile Băii de Aramă s-au descoperit mai multe vetre vechi de zgură, urme de iazuri; iar în munți, mai ales la Ocna, urmele unor vechi *hrube*, din care s-au scos mari cantități de minereuri²³⁶. Intensitatea exploatărilor a variat mult în cursul timpului, în funcție de cerințele și posibilitățile de valorificare sau procurare a metalului. Un mare avânt au luat exploatățile în timpul lui Matei Basarab. În 1644, domnitorul iartă de vama aramei pe meșterii care lucrau la baie, precum și de vama bucatelor pe care băieșii le-ar aduce pentru hrana lor. Paul de Alep menționează 5—6 cuptoare, adevărate furnale, fiecare avind câte o pereche de foi mari, acționați prin roți de apă. Exploatarea și prelucrarea fierului la Baia de Fier a dobândit un caracter organizat și sistematic în timpul lui Matei Basarab²³⁷. Depozitele de minereu, ruinele construcțiilor care acopereau instalațiile și părțile cuptoarelor-furnale descoperite în săpăturile efectuate la Baia de Fier arată că procedeele utilizate de meșterii fierari erau la nivelul celor folosite în acea vreme în cele mai avansate țări din Europa²³⁸.

În Moldova, instalațiile acționate de roți hidraulice sînt atestate documentar la Baia, în 1448, iar arheologic la Suceava în același secol²³⁹. Prin 1657—1660 este menționat un oarecare Ionuț de la Baia de Cher, care se afla probabil prin munții învecinați²⁴⁰. Cercetările geologico-mineralogice semnalează și prezența fierului, pe lângă zăcămintele de mangan, mai ales în sectorul nordic al Carpaților Orientali, în bazinul superior a văii Bistrița, la Iacobeni, Vatra Dornei, Șarul Dornei, Broșteni, Pojorita, Leșul Ursului etc.²⁴¹.

Indicii privitoare la exploatarea și prelucrarea fierului și aramei în secolele XV—XVI sînt resturile cuptoarelor pentru reducerea minereurilor și anumite cantități de zgură descoperite în săpăturile efectuate la Suceava, Iași, Probota, București, Tîrgșor, Coconi, mănăstirea Putna, mănăstirea Slatina, Radovanu etc.²⁴².

Avîntul luat de metalurgia fierului în apropierea zăcămintelor mai bogate și circulația tot mai intensă a metalului brut, a semiproduselor și produselor meșteșugărești, au dus la părăsirea exploatărilor mai sărace, la decăderea centrelor meșteșugărești. Procesul s-a accentuat în capitalism, cînd fierul furnalelor și produsele industriei metalurgice au invadat piețele, luînd locul celor meșteșugărești, tradiționale. Fierăriile înșirate pe văile mai mari din Pădureni au cedat locul furnalelor de la Hunedoara, a

²³⁵ *Documente*, B. Țara Românească, veac. XIII, XIV, XV, p. 47, 61.

²³⁶ I. Ionescu, *Agricultura... Mehedinți*, p. 51—52.

²³⁷ Șt. Olteanu, *Cercetări cu privire la producția minieră din Moldova și Țara Românească*, în „*Studii, revistă de istorie*”, 1966, nr. 5, p. 950—958.

²³⁸ Șt. Olteanu, *Probleme ale metalurgiei medievale din țările române în lumina cercetărilor recente*, în „*RM*”, IV, 1967, nr. 2, p. 124.

²³⁹ *Ibidem*, p. 123.

²⁴⁰ Șt. Olteanu, *Cercetări...* p. 960.

²⁴¹ *Ibidem*, p. 950.

²⁴² *Ibidem*, p. 949.

căror activitate, din păcate, nu s-a răsfrint și în viața satelor, care secole în șir au furnizat brațele de muncă necesare extragerii și prelucrării fierului.

Cu totul altfel stau lucrurile astăzi. Avîntul luat de metalurgia hunedoreană în anii de după Eliberare rezultă nu numai din cifrele și graficele care ilustrează dezvoltarea producției, ci și din înfățișarea satelor Pădurenilor, care s-au înnoit de la un capăt la altul al zonei.

Tradițiile îndelungate ale metalurgiei au supraviețuit în arta în metal a pădurenilor, mai bogată decît în alte zone etnografice. Aici se mai execută pe alocuri obiecte de uz personal ornamentate cu cositor turnat în motivele sculptate cu migală pe bîte, mînere de cuțite, tocuri etc., dar sînt tot mai rari meșterii care le fac. De asemenea sînt în curs de dispariție meșterii care odinioară realizau minunatele podoabe femeiești, turnînd cositorul și arama în tipare de piatră (pl. 55, 56).

Obiecte tradiționale, ornamentate artistic cu cositor, aramă etc., au fost frecvente și în satele de la poalele Carpaților Orientali, îndeosebi în cele din apropierea mănăstirilor. Se pare că ele au fost executate de meșterii aflați în slujba acestora, iscusiți nu numai în confecționarea diferitelor unelte și obiecte casnice, ci și în prelucrarea artistică a metalelor, începînd cu podoabele obișnuite și încheind cu ferecăturile în aur și argint, creații de o valoare excepțională.

Fierăritul s-a dezvoltat nu numai în apropierea zăcămintelor, ci și în satele în care fierarii au prelucrat metalul procurat din comerț de către meșterii țărani sau clienții lor. Astfel, pe la sfîrșitul secolului trecut, locuitorii din Racovița-Muscel, care se ocupau cu fierăria și rotăria, erau atît de renumiți încît primeau comenzi din 3—4 județe vecine; iar cei din Berevoiești, pe lîngă rotărie, confecționarea ulucilor pentru îngrădituri, cojocărie, comerț, se ocupau și cu fierăria²⁴⁴. În Prahova, fierari mai mulți au fost pe la Bucov; în Vilcea, la Petroasa și Recea; în Tutova, la Putîșeni; în Roman la Fundu-Ocnei etc.²⁴⁵.

Fierari au existat în toate satele, satisfăcînd cerințe importante, curente în desfășurarea activităților productive. Ei făceau o parte din unelte și le recondiționau pe cele uzate; ei fereceau mijloacele de transport, carele și căruțele, potcoveau periodic animalele de tracțiune etc. În unele sate meșteșugul a fost părăsit de localnici și preluat de țigani. La aceasta a contribuit și faptul că aceștia din urmă, neavînd alte mijloace de trai, lucrau mai ieftin, primind în schimb tot felul de produse.

8. AURĂRITUL

În cursul mileniilor aurul a constituit o importantă resursă economică. Zăcămintele primare din filoanele munților noștri și zăcămintele secundare din aluviunile rîurilor sînt între cele mai bogate din Europa.

²⁴³ R. Vuia, *Portul popular al Pădurenilor* ... p. 14—15, 26.

²⁴⁴ C. Alessandrescu, *Dicționarul geografic al jud. Muscel*, p. 36, 297.

²⁴⁵ *Dicționarele geografice ale județelor*, la localitățile menționate.

Ele au fost de altfel descoperite și exploatate de timpuriu. Inceputurile exploatării zăcămintelor aluvionare de aur sînt atribuite creatorilor culturii Decea Mureșului din neoliticul tîrziu (cca 2800—1900 î.e.n.), ale cărei vestigii s-au descoperit în centrul și vestul Transilvaniei. Aria ei se continua în sudul Carpaților, unde îi corespund culturile Gumelnița și Sălcuța, precum și spre vest, spre Ungaria, unde-i corespundea cea de-a treia perioadă a culturii Tisa (Tisa III). Creatorii acestor mari complexe culturale, care pe lângă silex au folosit și cuprul pentru confecționarea uneltelor, armelor și podoabelor, au răspîndit odată cu ele și cele dintîi podoabe de aur în aceste părți ale Europei²⁴⁶. Exploatarea aluviunilor aurifere nu a ridicat probleme prea dificile, deoarece tehnicile de separare a metalului au fost simple și ca atare s-au răspîndit mult mai repede decît procedeele de extragere a cuprului, de preparare a bronzului, de reducere a minereurilor de fier etc.

Exploatarea aluviunilor aurifere s-a intensificat în timp, deoarece la întrebuintarea inițială a aurului de confecționare a unor podoabe strălucitoare și durabile, care devin nu numai un simbol al bogăției, ci și un mijloc de acumulare a ei, se adaugă aceea de mijlocitor al schimburilor de bunuri, odată cu dezvoltarea producției de mărfuri. În epoca bronzului și prima vîrstă a epocii fierului, cantități apreciabile de aur au fost întrebuintate pentru confecționarea podoabelor. Paralel cu metalurgia și arta bronzului s-a dezvoltat și a înflorit o artă locală a aurului, cu un stil propriu, în care vechile motive autohtone au fost întregite cu elemente împrumutate²⁴⁷. Sursa principală de procurare a metalului pentru confecționarea variatelor podoabe, începînd cu inelele de bucle și încheind cu talerele sau discurile masive, au fost desigur prundișurile rîurilor, în special ale celor care străbat Transilvania. Epoca bronzului, după cum a subliniat V. Pîrvan, a constituit „vîrsta de aur a Daciei”, marcată de abundența metalului. Atunci teritoriul locuit de geto-daci aprovizionat cu aur Europa Centrală, Germania și Scandinavia²⁴⁸. Obiecte de aur din perioadele anterioare cuceririi Daciei de către romani s-au descoperit, numai în Transilvania, în peste 130 de localități²⁴⁹. Numărul lor este mare, ținînd seama de faptul că nu au fost bunuri obișnuite, că ele au constituit valori deosebite, de care au dispus conducătorii locali și locuitorii înstăriți. Se apreciază că majoritatea descoperirilor cuprind obiecte confecționate din aurul extras din Dacia, aceasta fiind, alături de Islanda, de Spania, de Macedonia împreună cu Tracia și insula Thasos, una din regiunile cele mai bogate în aur ale antichității. De aici s-au răspîndit produsele artei aurului spre Pannonia și nordul Europei, spre sud ele ajungînd pînă în Egipt, unde un obiect datat în timpul dinastiei a II-a se presupune că a fost lucrat din aur dacic²⁵⁰. Numărul

²⁴⁶ Istoria României, I, p. 59—60.

²⁴⁷ D. Popescu, *Exploatarea și prelucrarea metalelor în Transilvania pînă la ocupația romană*, în „SCIV”, II, 1951, p. 33.

²⁴⁸ V. Pîrvan, *Getica*, București, 1926, p. 597.

²⁴⁹ D. Popescu, *Prelucrarea aurului în Transilvania înainte de cucerirea romană*, în „Mat. și cercet. arheologice”, II, 1956, p. 193—200.

²⁵⁰ D. Popescu, *Prelucrarea aurului...* p. 236.

obiectelor de aur scade începînd cu a doua vîrstă a fierului. Totuși o cantitate imensă de metal a fost dusă la Roma ca pradă de război, după cucerirea Daciei de către romani. Aceasta presupune intensificarea exploatărilor și restrîngerea circulației metalului pe plan local, pentru confecționarea obiectelor de lux. În acest scop a fost întrebuințat argintul, a cărui artă a înflorit în Latène-ul dacic.

Dacilor le sînt atribuite începuturile exploatării zăcămintelor auro-argentifere din Transilvania, în primul rînd din Munții Apuseni. De fapt nu le-a fost greu căutătorilor de metale să descopere zăcămintele primare de aur. Rocile din lungul liniilor eruptive au mineralizări complexe, a căror prezență au trădat-o fragmentele dezagregate de pe pante și din vadurile văilor. Rețeaua de filoane în care s-a depus aurul nativ, alături de alte minereuri, fiind aproape de suprafață, avea numeroase iviri la zi. Numai cine a văzut astfel de mineralizări își dă seama ce ușor le-a fost căutătorilor de metale să descopere zăcămintele primare de aur. Spălătorii de aur trebuie să fi ajuns de timpuriu în zonele mineralizate, atrași în susul văilor de conținutul tot mai bogat al aluviunilor. Ei au început extragerea și prelucrarea rocilor dezagregate de la suprafață. Prin zdrobirea lor cu ciocanele, măcinarea în continuare cu rîșnițele ori în pive de mină și apoi spălarea „fărinilor“ obținute pe planuri înclinate, se putea obține mai mult aur decît din aluviuni. Gropile de extragere a rocilor mineralizate s-au adîncit; cu ele a început mineritul, atunci cînd oamenii au dispus de unelte mai rezistente din fier. Adîncirea gropilor, din care s-au exploatat ocurențele filoanelor, a dus la apariția primelor mine, a căror rețea subterană a sporit neîncetat. În Munții Apuseni, un astfel de început; atribuit dacilor, a fost identificat de către V. Stanciu, asiduu cercetător al vechilor exploatări miniere din cuprinsul masivului, în culmea Frasinului, din hotarul comunei Bucium²⁵¹. În timpul stăpînirii romane a fost exploatată aici o rețea deasă de filoane mici. Golul uriaș rămas în urma extragerii în masă a rocilor mineralizate este cunoscut sub numele de Corandele Frasinului, de minerii buciumani, foarte buni cunoscători ai adîncimilor, deoarece mineritul a fost ocupația lor tradițională. Galeria de acces înspre „corande“ nu are nimic din tăietura caracteristică minelor romane, fiind mult mai rudimentară și deosebindu-se net de lucrările din continuarea ei, care dezvăluie o înaltă măiestrie în minuirea daltei. Avem de-a face așadar cu o galerie începută de daci, cu cioplitură neregulată, care contrastează cu cea din continuarea ei, săpată în timpul stăpînirii romane în Dacia, cu tăietură migăloasă și profil regulat, oval. Neregulat este și profilul galeriilor mai noi, care le întretaie adeseori pe cele vechi, în vastul labirint subteran, săpat în decurs de două milenii în lungul zonelor mineralizate din Munții Apuseni.

Zăcămintele aurifere au fost foarte intens exploatate în Dacia Romană. Prezența timpurie a unui procurator al minelor de aur la Ampelum (Zlatna), localitate cu așezare centrală în cadrul regiunii aurifere din sudul Munților Apuseni, e un indiciu că zăcămintele erau în mare parte cunos-

²⁵¹ V. Stanciu, *Aurul Daciei și imperiul roman*, Timișoara, 1942, p. 66.

cute²⁵². În acest caz, în cele mai multe părți s-a intensificat doar exploatarea lor, prin utilizarea unor brațe de muncă specializate, pe lângă cele ale sclavilor aduși din diferite provincii și ale populației băștinașe supuse, precum și a unor mijloace tehnice mai avansate decât cele folosite în vremea statului dac, când se presupune că cea mai mare parte din aur s-a obținut prin spălarea aluviunilor.

Prundișurile riurilor au fost și în Dacia Romană o sursă importantă de obținere a metalului. Exploatarea de acest tip le-au depășit prin amploare nu numai pe cele mai vechi, ci și pe cele din timpuri mai apropiate, care s-au limitat la spălarea prundișurilor din albiile riurilor. În timpul stăpînirii romane în Dacia s-au spălat în masă și aluviunile mai vechi, de pe podurile de terase, mai ales pe cele unde s-au putut conduce apele unor văi mai mici, prin iazuri, cum a fost cazul pe fragmentele de terase din secțiunile mai largi ale văii Arieșului, din bazinul Sălciuei, Lupșei, Bistreii etc. Acolo unde eroziunea a fost mai puțin activă, urmele acestor activități de spălare s-au păstrat pînă în zilele noastre. Prundișurile au fost puternic răvășite pînă la baza depozitelor, deoarece acolo se găseau, datorită apelor de infiltrație și greutateii specifice mai mari a firisoarelor de aur, concentrații metalice bogate, foarte căutate și de spălătorii de aur din timpurile mai apropiate. Prundișurile spălate au fost îngrămădite în movile, care împinzesc porțiuni mai înalte de luncă și fragmentele terasei inferioare, iar printre ele se disting urmele unor bazine de reținere a apei și pe alocuri chiar ale iazurilor prin care aceasta s-a condus. Localnicii au intuit originea acestora ca urme străvechi de spălare a aurului, dar dată fiind amploarea lor, în comparație cu cele ale spălătorilor din ultimele veacuri, ei le-au atribuit uriașilor. La Sălciua, acestora le sînt atribuite nu numai movilele de prund din Roine, La Mori etc. ci și iazurile prin care s-a condus apa, cum e cel din Valea Morilor, din sus de Bunești, spre terasa inferioară a Arieșului, spre Șimocești.

Foarte intens s-au exploatat și zăcămintele primare sau filoniene. În vederea intensificării exploatarei minelor de aur din Munții Apuseni, împăratul Traian a adus aici iliri din sudul Dalmației (Pirustae, Baridustae, Sardeates), specializați în asemenea lucrări²⁵³. Filoanele scoase la zi de eroziune sau aflate la mică adîncime s-au exploatat în cariere. Gropi de extragere de la suprafață, din timpul stăpînirii romane în Dacia și mai vechi, se găsesc în multe părți. Unele lucrări de acest tip au atins proporții impresionante, cum sînt cele din Cetatea Roșiei și virful Corabiei. În virful Cetății Roșiei, din apropierea Roșiei Montane, prin extragerea în masă a rocilor împinzite de filoane mici și dese s-au format două grote uriașe, în pereții cărora se văd începuturi de galerii cu profil oval, unele înnegrite de fum. Virful Corabiei, din hotarul comunei Bucium, este brăzdat de mai multe șanțuri tăiate în stîncă, urmele unor exploatare la zi. Cel mai mare, numit Ieruga Corabiei, are cca 400 m lungime, 40 m adîncime și 30—40 m lățime.

²⁵² Istoria României, I, p. 358.

²⁵³ Ibidem, p. 401.

Pînă la generalizarea prafului de pușcă în minerit, minereurile aurifere s-au extras atît în antichitate, cît și mai tîrziu, numai cu dălțile și ciocanele de fier. Ca auxiliare, pentru a slăbi rezistența rocilor, s-au folosit focul și apa cu adaos de oțet, care se arunca în fronturile de lucru încălzite. Dimensiunile acestora și ale galeriilor erau în funcție de mineralizări. Acolo unde filoanele erau mai bogate, galeriile se lărgeau, iar unde erau mai sărace, acestea se strîmtau atît de mult încît abia se tirau în lungul lor nu numai minerii, ci și copiii care scoteau afară rocile mineralizate. Minereurile se zdrobeau în pive de piatră, cu pislugi de fier. Pive de piatră s-au întrebuițat și în alte regiuni aurifere din lumea antică. Minereurile zdrobite în pive, după cum spune Diodor din Sicilia, erau preluate și măcinate în continuare de către bătrîni, la *mori*. Acestea erau mai multe într-un rînd și se acționau cu ajutorul unor manivele; apoi făina de piatră era preluată de către specialiști, care o prelucrau pe o scîndură lată și puțin înclinată. Făina de piatră se amesteca cu apă, care se scurgea în josul scîndurii, luînd cu ea firimiturile de roci mai ușoare. Firișoarele de aur, datorită greutateii lor și unei anumite mînuiri, rămîneau pe scîndură. Operația se repeta de mai multe ori, așa încît, pînă la urmă, rămînea praful de aur curat. Și în mineritul țărănesc din Munții Apuseni s-a folosit un plan ușor înclinat, confecționat din scînduri, în prima fază de spălare a măcinșurilor scoase din pivele șteampurilor, așa-numitul *valău*. Procedeele consemnate de Diodor din Sicilia erau cunoscute desigur și în alte regiuni aurifere ale antichității. Ele au fost preluate și difuzate în lumea mediteraneană și ținuturile învecinate pe măsură ce au sporit cerințele pentru metale nobile ²⁵⁴. În cadrul întinsului Imperiu roman, provincia Dacia a fost una din cele mai importante surse de obținere a lor. Aceasta reiese din amplele lucrări efectuate. Între acestea, pe lîngă exploatările propriu-zise, se impun lacurile de acumulare amenajate în bazinele superioare ale văilor ce brăzdează culmile mineralizate, care au asigurat apa necesară spălării minereurilor. Lacuri din timpul stăpînirii romane în Dacia au fost semnalate încă de primii cercetători ai mineritului din Munții Apuseni, la Roșia Montană, Corna, Baia de Criș, Trestia etc. ²⁵⁵.

În cronică *Gesta Hungarorum*, întocmită de notarul regelui Bela al III-lea pe la sfîrșitul secolului a' XII-lea, pe baza izvoarelor mai vechi din secolele X și XI, se menționează nu numai populația autohtonă a voievodatului lui Gelu (Blasii et Sclavii), ci și bogăția în aur a rîurilor ce îl străbat. O iscoadă trimisă de Tuhutum i-a povestit acestuia, la întoarcere, că țara Transilvaniei este udată de rîuri mari, din nisipul cărora se culege aur și că aurul din această țară este cel mai bun ²⁵⁶. În primele secole care au urmat cuceririi Transilvaniei de către statul feudal maghiar, mineritul autohtonilor a avut desigur, o importanță locală.

²⁵⁴ Diodor, III, 12—14.

²⁵⁵ S. Köleseri, *Auraria Romano-Dacica*, Sibiu, 1717, p. 82.

²⁵⁶ G. Popa Lisseanu, *Izvoarele Istoriei Românilor*, I, București, 1934, p. 44, 95. Vezi și Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, Cluj, 1972, p. 27—30.

Ungurii, locuitori ai șesului, nu s-au priceput la minerit, și pe lângă aceasta, fărămîțarea feudală, consecință a economiei naturale, a împiedicat mult dezvoltarea ținuturilor miniere²⁵⁷. Cu timpul, cerințele bănești au sporit și odată cu acestea și cele pentru metale nobile; ca urmare s-a intensificat mineritul, care a constituit un principal izvor de bogăție. În acest scop au fost aduși coloniști mineri germani în centrele mai importante, cu zăcămintele mai bogate. În ce privește viața juridică a regiunilor miniere, Aradi V. arată că minerii țărani au trăit multă vreme după datinile juridice vechi, dar cu încetul s-a simțit și influența legilor statului feudal. Totodată a sporit interesul pentru ținuturile miniere, care au devenit domenii fiscale, iar băștinașii, iobagi ai coroanei²⁵⁸. Aceștia au extras aurul cu unelte simple, de tradiție străveche, practicînd pînă în timpuri apropiate așa-numitul „minerit valah“, care și-a extins activitățile din plin în perioadele de declin al celorlalte exploataări.

Ocupațiile populației băștinașe din ținuturile aurifere, în primul rînd din Munții Apuseni, au avut un caracter mixt, spre deosebire de populația colonizată ori imigrată, care a trăit numai din minerit; de aceea în perioadele destul de frecvente de declin, de stagnare mai îndelungată a exploatărilor, această populație a emigrat spre alte regiuni miniere sau în orașe. În astfel de perioade iobagii valorificau mai intens, prin culturi și creșterea vitelor, sesiile pe care le aveau, pentru care plăteau stăpînului feudal censul sau taxa în bani, precum și unele produse. Pentru micile concesi de exploatare ei plăteau fîscului *urbură* sau dijmă minieră. Aceasta o strîngeau comiții urburari, prin intermediul cărora se efectua și o parte din schimbul de aur, deoarece toți producătorii erau obligați să predea întreg metalul extras, la preț oficial, oficiilor de schimb. Producătorii se duceau uneori cu metalul extras pînă la Sibiu. Într-o listă de predare, din anul 1490, sînt trecuți, într-o poziție aparte, „olachii de Alba“, alături de alți schimbători de aur, la cămara din Sibiu. Aurul era predat, desigur, de către un delegat al minerilor iobagi din împrejurimile Abrudului sau Zlatnei, din comitatul Alba. În același an și în anii următori, pe lângă coloniști și alți țirgoveți, au mai predat aur de bună calitate Nicolaus Zenobie, Radul de Alba, Ladislau Radul etc. (aceștia probabil au fost orășeni înstăriți)²⁵⁹. Prezența la predarea aurului a unor conducători ai populației autohtone, angajată în minerit și spălarea aurului, este atestată documentar și în alte părți. De fapt, populația autohtonă a asigurat continuitatea aurăritului, care se practica pe lângă ocupațiile agricole-pastorale, și astfel banii, mulți, puțini, pe care-i primeau minerii în schimbul aurului extras din aluviuni sau filoane erau întotdeauna bineveniți în gospodăriile lor. Datele oficiale și rapoartele experților trimiși în ținuturile

²⁵⁷ V. Aradi, *Dezvoltarea cetăților montane din Transilvania*, în „Societatea de miine“, II, 1925, nr. 16—17, p. 284.

²⁵⁸ *Ibidem*, p. 284.

²⁵⁹ Pauliny Oszkár, *Magyarország arany termelése a XV század végén és a XVI század derekán*, în „A groóf Klebsberg Kunó magyar történetkutató intézet évkönyve“, VI, Budapest, 1936, p. 89—94.

aurifere arată contribuția importantă a populației autohtone în producția de aur a Transilvaniei feudale ²⁶⁰.

Cantități importante de aur se obțineau prin spălarea aluviunilor aurifere de către populația săracă din satele din lungul văilor care străbat ținuturile aurifere.

Aluviunile aurifere s-au spălat și în Țara Românească și Moldova ²⁶¹. Aici, ele avînd un conținut mai sărac, cu spălarea lor s-au ocupat țiganii zlătari, în cele mai multe părți.

Foarte activ a fost în timpul orînduirii feudale mineritul țărănesc din Munții Apuseni. Vom semna doar relațiile lui J. Fridvaldszky despre mineritul de la Roșia Montană: „Ai crede că s-a adunat o oaste de satiri ca să dărîme munții, așa sfarmă românii așezați jur împrejurul lor stîncile, sfredelindu-le și scurmindu-le în toate direcțiile. Ei nu se mulțumesc să găurească pămîntul și stîncă de piatră cu scule de fier, ci zguduie munții cu detunături și cu încărcături de praf de pușcă. Am fost martor cînd, vreme de un ceas, n-a fost clipă în care să nu se fi auzit de jos, de sus, din toate părțile vuietul și exploziile prafului de pușcă” ²⁶². Minereurile extrase se duceau și se prelucrau la șteampurile din lungul văilor, numeroase mai ales în Țara Abrudului. În anul 1793 existau aici 1204 șteampuri, repartizate astfel:

Localitatea	Numărul șteampurilor	Numărul săgeților
Roșia Montană	226	2430
Corna	254	1458
Cărpiniș	151	?
Cîmpeni	102	573
Bucium	471	2931
Total	1204	7392

Numărul lor a fost mare în comparație cu alte ținuturi miniere, nu numai de la noi, ci și din alte țări, datorită bogăției rețelei filoniene și localizării ei în apropiere de suprafață ²⁶³. O parte din instalații aparțineau tîrgoveților, dar muncile în mine, ca și la șteampuri, le efectuau iobagii săraci.

²⁶⁰ N. Maghiar, Șt. Olteanu, *Din istoria mineritului în România*, București, 1970, p. 124—127; V. Butură, *Spălarea aurului din aluviuni și mineritul țărănesc din Munții Apuseni*, „AMETC” pe anii 1965—1967, p. 46—56.

²⁶¹ N. Maghiar, Șt. Olteanu, *Din istoria mineritului* ... p. 128—129.

²⁶² J. Fridvaldszky, *Mineralogia Magni Principatus Transsylvaniae*, Cluj, 1767, p. 50.

²⁶³ Tóth Zoltán, *Mișcările țărănești* ... p. 216.

Exploatarea țărănească s-a menținut și în capitalism, alături de marile exploatare ²⁶⁴. După datele Inspectoratului minier din Abrud, în anul 1947 funcționau în Țara Abrudului 571 șteampuri, repartizate astfel:

Localitatea	Mărimea șteampurilor					
	3 săgeți	6 săgeți	9 săgeți	12 săgeți	peste 12	Total
Roșia Montană	40	117	45	104	6	312
Corna	—	29	33	21	5	88
Bucium	—	102	49	18	2	171
Total	40	248	127	143	13	571

Nu se putea controla producția numeroaselor instalații înșirate în lungul văilor. De aceea atunci când speculanții metalului ofereau prețuri mai mari, puțini erau cei care duceau aurul la oficiul de schimb. La speculanți se vindeau nu numai zecile de grame extrase de micile exploatare țărănești, ci și zecile de kilograme produse de asociațiile miniere mai mari, precum și aurul furat. Aici, ca și în alte regiuni aurifere, erau foarte frecvente furturile de aur. Uneori îl sustrăgeau minerii săraci, rămași fără lucru, răzbiți de sărăcie, care după cum scrie și Geo Bogza, de sute de ani au așteptat ca pământul să fie al lor ²⁶⁵. Cutreierind așezările miniere din Munții Apuseni, în urmă cu 30—40 de ani, nu-ți venea să crezi că acolo s-au extras cantități imense de aur, pe alocuri de peste 2000 de ani. O așezare minieră ar fi trebuit să fie un sat model, după cum spunea și I. Popa Zlatna. În realitate însă, aceste comune ofereau privilegiu sărăciei întruchipate, cu școli dărăpănate, lipsă totală de case culturale și biblioteci, lipsă de băi populare, de locuințe sănatoase și de gospodării îngrijite. Populația acestor comune, din subsolul cărora ieșeau la iveală cantități mari de aur, nu se deosebea de populația celorlalte comune din munți, în care bîntuia sărăcia cumplită, cu aspectele ei variate ca: subnutriția, boli sociale, tuberculoză, alcoolism, analfabetism ²⁶⁶. În perioadele de declin a mineritului, aspectul așezărilor era și mai jalnic. Se pustiau satele. Începea exodul spre alte exploatare, spre centre industriale, în căutare de lucru, pentru piine. Acasă rămîneau numai bătrînii și copiii.

La 11 iunie 1948 exploatarea particulare și-au încetat activitatea odată cu naționalizarea bogățiilor subsolului. Ar fi trebuit oprite mai demult, deoarece făceau o mare risipă de metale. Munca era foarte grea și prost retribuită. Unele mine erau, după cum le descrie și Geo Bogza, adevărate funduri de infern, din care oamenii scoteau aurul stropindu-l

²⁶⁴ V. Butură, *Spălarea aurului*... p. 53—58.

²⁶⁵ Geo Bogza, *Țara de piatră*, București, 1962, p. 61.

²⁶⁶ I. Popa Zlatna, *Problema minieră din Munții Apuseni*, în „SR”, IV, 1939, nr. 4—6, p. 206—207.

cu singe și sudoare²⁶⁷. Din unele galerii minereurile se scoteau cu sacul pe spinare, ca în timpul stăpînirii române în Dacia, de către minerii săraci.

Mineritul a fost o luptă foarte aprigă între oameni și munți, în fruntea căreia s-au situat băștinașii, atît în perioadele de avînt, cît și în perioadele de declin al acestei ocupații. Ei au fost cei care au asigurat continuitatea aurăritului și, pînă la introducerea instalațiilor de prelucrare în masă a minereurilor, principalii furnizori de aur, pentru cămară, pentru speculanți. Spălarea aurului din aluviuni, ca și mineritul țărănesc din Munții Apuseni, au păstrat unelte și procedee tradiționale deosebit de importante pentru studiul dezvoltării istorice a aurăritului nu numai la noi, ci și în alte părți, unde acestea au fost părăsite mai demult.

Spălarea aurului din aluviuni. Din relatările lui Anonimus reiese că aurăritul era ocupația complementară a populației băștinașe a Transilvaniei. Pentru populația autohtonă aurul a putut fi nu numai cel mai eficient mijloc de schimb, ci și tributul dat conducătorilor popoarelor migratoare. Se pare că aurul și sarea au conferit Transilvaniei în acele vremuri forța de atracție cea mai puternică asupra triburilor maghiare²⁶⁸. Extragerea aurului din aluviuni necesita unelte simple. Văzîndu-le, nu-ți vine să crezi că unul din cele mai prețuite metale, de la descoperirea lor, s-a obținut cu mijloace atît de rudimentare. Ele se confecționau ușor, iar mînuirea lor nu necesita eforturi deosebite, deoarece se baza mai mult pe iscusință, pe care spălătorii și-au însușit-o din preistorie, transmițînd-o din generație în generație. Spălarea aurului din aluviuni a fost ocupația populației sărace din lungul rîurilor cu aluviuni mai bogate, cum erau cele ale Arieșului, Ampoiului, Crișului Alb și Negru, Mureșului, Streiului, Someșului, Timișului etc.

Uneltele principale de aurărit pe malul rîurilor au fost *scaunul* pentru spălarea aluviunilor și *trocul* pentru alesul aurului, întregite cu unelte obișnuite pentru săpat și cărat, un troc, o sapă etc. Scaunele de spălat erau mici planuri înclinate, confecționate din scînduri, lungi de 1,50—2,50 m și late de 40—80 cm, susținute de patru picioare, dintre care două mai lungi (0,80—1,20 m) și două mai scurte (0,30—0,60 m). În unele sate, scaunul se numea *doscă*, ca și bucata de scîndură din care a fost făcut tipul inițial; în altele el se chema *hurcă*, ca și instalația cu care se spălau *fărinile* la șteampuri. S-au folosit *scaune cu picioare fixe*, mai scurte și mai ușor de transportat în lungul văilor, dar și *scaune cu picioare demontabile*, mai lungi și mai grele, alcătuite dintr-o *capră* de susținere și un *țap* cu două crăcane la un capăt, care serveau ca picioare în partea din față, celălalt capăt introducîndu-se la încrucișarea caprei mai înalte de susținere a scaunului, asigurîndu-i astfel stabilitatea (fig. 75, 76). Scaunele se deosebeau nu numai prin construcție, ci și prin dispozitivele simple de reținere a firișoarelor de aur din aluviuni. Din acest punct de vedere s-au utilizat *scaune cu petice de lînă*, numite și *petice de cioarec*, și *scaune cu*

²⁶⁷ Geo Bogza, *op. cit.*, p. 65.

²⁶⁸ *Istoria României*, II, p. 47; Toth Zoltan, *op. cit.*, p. 9.

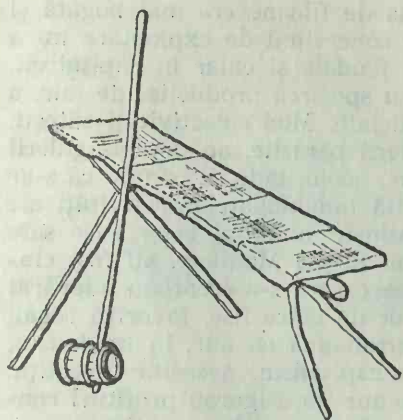

Fig. 75. Scaun de spălat aurul cu petice de lână.

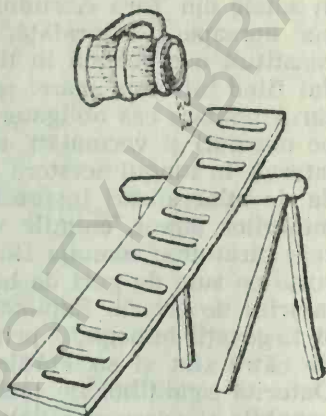

Fig. 76. Scaun de spălat aurul cu șanțulețe transversale.

șanțulețe transversale de reținere. Obișnuit, pentru reținerea firisoarelor de aur s-au întrebuințat patru petice de pănură sau țol întinse pe fața scaunului ²⁶⁹.

Aluviunile săpate din maluri, din lunci, se transportau cu un troc obișnuit la scaun și se puneau în partea superioară a acestuia. Peste ele se turna treptat apă, cu un căuc, un vas de lemn cu coadă lungă (pl. 57). Când se terminau de spălat se puneau altele. Se spălau 25—30 de troace, atunci când conținutul era mai bogat, ori mai multe, când acesta era mai sărac. Firimiturile de aur mai grele rămăneau printre firisoarele peticelor de pe scaun. Se obținea astfel un concentrat metalic, din care se alegea apoi aurul cu ajutorul trocului de ales, numit *șaitroc* în cele mai multe părți, asemănător celor folosite la șteampuri (pl. 58, 59) ²⁷⁰. Atât spălatul cât și alesul aurului cereau multă îndeminare. În vaduri bune, doi spălători harnici extrăgeau în medie 2 grame de aur într-o zi. În cele mai multe părți se obținea mai puțin, în jurul unui gram și destul de rar peste 2 grame, în locuri și zile mai norocoase. Obișnuit, cu banii de pe un gram de aur se putea cumpăra o *lită* de grâu (15 kg), așa încât spălătorii își puteau procura și alte bunuri necesare traiului lor modest. Până pe la mijlocul secolului trecut spălătorii, alături de minerii țărani, au deținut un loc important în producția de aur a Transilvaniei. Ocupația a fost părăsită în capitalism, deoarece tineretul a preferat nesiguranței ei, salariile mizere oferite de marile exploatări de aici sau din alte părți, și chiar muncile sezoniere pe bani sau produse, în zonele agricole, la marile exploatări forestiere etc.

Mineritul țărănesc din Munții Apuseni. Mineritul a constituit ocupația principală pentru numeroase gospodării din Munții Apuseni, în special

²⁶⁹ V. Butură, *Spălarea aurului* ... p. 63—66.

²⁷⁰ *Ibidem*, p. 68—70.

în satele din Țara Abrudului, unde rețeaua de filoane era mai bogată și mai aproape de suprafață. Obținerea unor concesiuni de exploatare nu a constituit o problemă în timpul orinduirii feudale și chiar în capitalism, dat fiind interesul mare, permanent, pentru sporirea producției de aur, a cărui predare era obligatorie, la prețuri oficiale. Mici colectivități sătești, pe neamuri și vecinătăți, au continuat galerii părăsite, au deschis galerii laterale în lungul acestora și chiar mine noi, acolo unde se bănuia că s-ar da de mineralizări înspre adâncimi. Datorită îndelungatelor activități ale minerilor țărani, culmile vulcanice din întinsul hotar al celor șase sate care alcătuiesc comuna Bucium și din jurul Roșiei Montane, au fost ciuruite cu sute de guri de băi, în continuarea cărora s-a creat un adevărat labirint de galerii. Exploatarea zăcămintelor de către fisc, favoriții regali și țigoveții îmbogățiți prin speculă și contrabandă cu aur, în feudalism, de către stat și societățile particulare, în capitalism, necesita investiții. Datorită condițiilor de zăcămint, minele de aur nu asigurau profituri convenabile și adeseori nu se recuperau nici măcar sumele investite pentru deschiderea lor. Atunci când sărăceau mineralizările, sistau activitățile, ceea ce de fapt și așteptau minerii săraci. Aceștia se întovărășeau atunci, arendau minele și continuau lucrările, în speranța regăsirii filonelor bogate. În numeroase perioade de declin al mineritului numai ei mai scormoneau prin adâncimile băilor, părăsite de fisc, de țigoveți, de societăți. Țăranii mineri din Bucium și Roșia Montană, unde au fost mai numeroase micile exploatări, au lucrat fie în mine moștenite, fie în mine arendate ²⁷¹.

Minereurile cu un conținut mai bogat s-au extras numai cu daltă și ciocanul; ele s-au dus în gospodării, s-au măcinat cu rîșnițele sau în pive de mină metalice; apoi s-a ales din ele aurul cu șaitroc. Numai minereurile cu conținut mai sărac s-au dislocat cu explozivi, praf de pușcă și dinamită. Apoi s-au dus în coșuri pe cai sau cu carul la șteampuri, în care s-au măcinat. Praful de pușcă s-a folosit pînă în timpuri apropiate în minerit. Găurile pentru cartușele de praf se făceau cu o daltă mai lungă, numită *sfredel*, și un ciocan de cca 2 kg, numit *vîntălu* (fig. 77). După fiecare lovitură se schimba poziția sfredelului în așa fel încît să se obțină o gaură rotundă. Pe măsură ce se săpa, firimiturile de roci se scoteau afară cu un *dîrg* mic de fier și se puneau deoparte. După ce se săpau găurile, de obicei 3, ele se pregăteau pentru pușcat. Pentru aceasta se lua o bucată de hîrtie care se înfășura pe un lemn rotund numit *fișegar*. Apoi se astupa la un capăt și se scotea de pe lemn, obținîndu-se tocul cartușului. Acesta se umplea cu praf de pușcă, după care se strîngea capătul celălalt realizîndu-se un cartuș cilindric, care se introducea în gaura pentru pușcat cu ajutorul unui ac de fier, lung de cca 30—50 cm, numit *ac de baie*. Acul nu se scotea din cartuș pînă nu se astupa gaura cu firimiturile de roci scoase din ea sau cu alte firimituri. Acestea se îndesau în jurul acului cu o daltă specială numită *fuituitor*, de 50—60 cm, care avea un mic jgheab la capăt. După ce se astupa gaura, se scotea acul de baie cu ajutorul fuituitorului introdus în urechea acestuia. În

²⁷¹ Ibidem, p. 71—74.

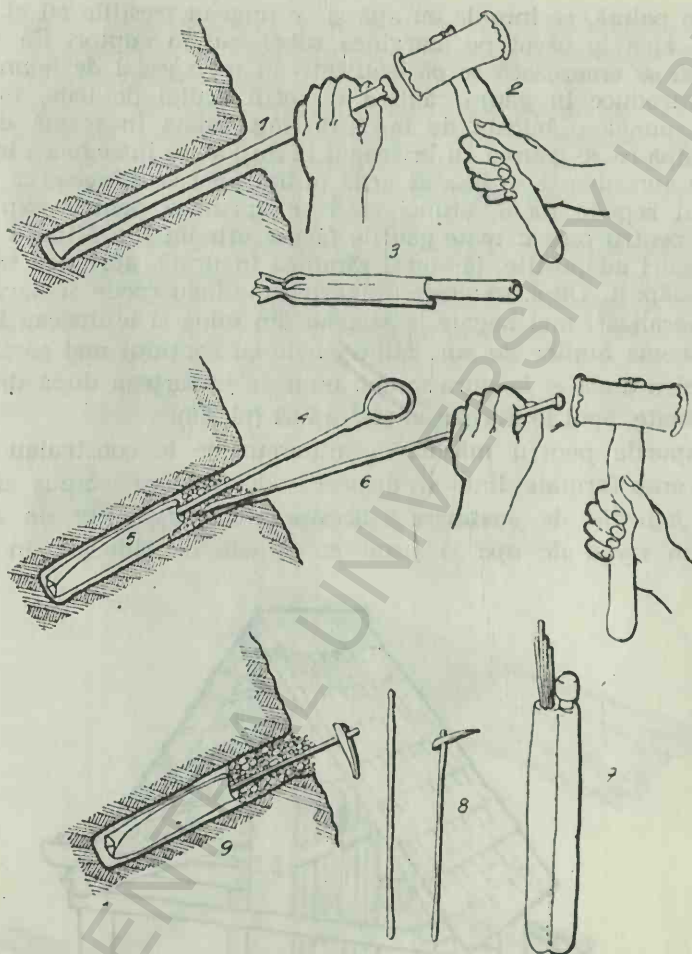

Fig. 77. Unelte de minerit din Bucium, Munții Apuseni: 1. Sfiredel, 2. Vintalău, 3. Fișegar pentru făcutul tocului de hirtie pentru praful de pușcă, 4. Ac de baie, 5. Cartușul cu praful de pușcă, 6. Fuituitor pentru astupatul cartușului cu praful, 7. Toc pentru trestii, 8. Trestie cu iască, 9. Gaură pregătită pentru pușcat.

locul acului se introducea fitilul, prin intermediul căruia se aprindea praful din cartuș, care declanșa explozia. Fitilul a fost multă vreme scump și greu de procurat; de aceea în mineritul țărănesc s-a păstrat tehnica mai veche de transmitere a focului la cartuș prin așa-numita *trestie* sau *preslugă*. În multe părți s-au folosit în acest scop fișii din tulpinile uscate de trestie. În Țara Abrudului, acestea au fost înlocuite cu tulpini de *Gentiana asclepiadea*. Tulpinile se curățau de frunze și coajă, se tăiau în bucăți de 20—30 cm, se crăpau în două și se ascuțeau la capete. Pentru a prinde și transmite mai bine focul ele se îmbibau cu praful de pușcă. Se

lua praf în palmă, se înmuia cu apă și se ungeau trestii cu el. Acestea se puneau apoi la uscat pe marginea sobei sau în cuptor. Ca să nu se rupă sau să se umezească se păstrau într-un toc special de lemn. Înainte de a se introduce în gaura rămasă în locul acului de baie, în capătul trestiei se puneă o bucată de iască de fag, tăiată în formă de limbă. Aceasta, după ce se găurea cu briceagul la mijloc, se introducea în capătul trestiei, se aprindea și se lăsa să ardă puțin; apoi se stingeă, ca astfel să prindă mai repede focul, atunci când se aprindea pentru explozie. Se pregăteau pentru pușcat toate găurile făcute într-un șut. Minerii se retrăgeau în locuri adăpostite, iar unul rămânea în urmă, aprindea trestii și fugea în adăpost. După explozie, minerii examinău rocile și dacă acestea aveau mineralizări mai bogate le scoteau din mină și le duceau în gospodărie, de teama hoților de aur. Minereurile cu conținut mai sărac le scoteau numai a doua zi la gura minei, unde le împărțeau după drepturi și munci prestate, apoi le duceau la șteampuri (pl. 60).

Șteampurile pentru măcinarea minereurilor le construiau meșterii locali. Ele erau formate dintr-un dispozitiv de zdrobire compus din *piuă*, *săgeți* și *jugurile* de susținere a acestora, un dispozitiv de acționare alcătuit din *roata de apă* și *fusul* cu penele de ridicare, în comple-

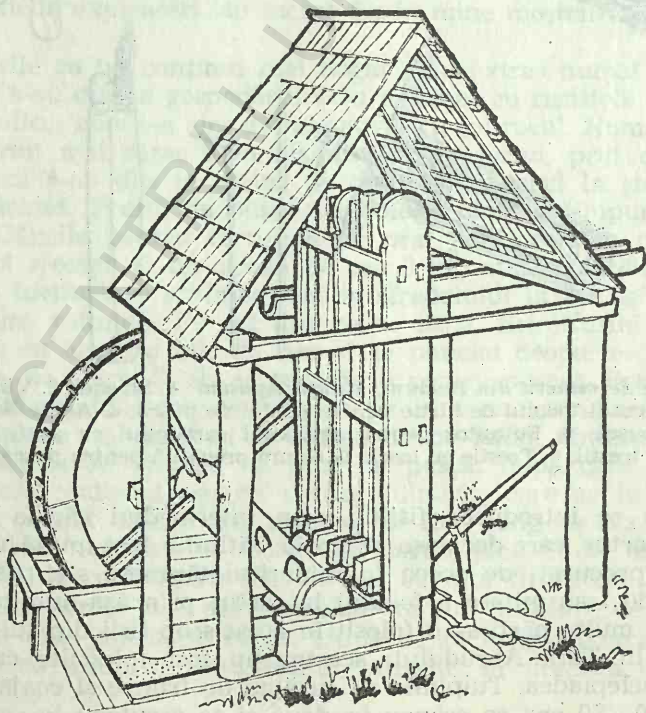

Fig. 78. Șteamp pentru măcinarea minereurilor aurifere (METC, secția în aer liber).

tarea cărora se aflau iazuri și jgheaburi pentru conducerea apei la roată, în pivele șteampului și la instalațiile de spălare a măcinșurilor (fig. 78)²⁷². Cele mai mici șteampuri aveau 3 săgeți, cele mai mari 12 și chiar mai multe. Piatra se sfărâma cu un ciocan, numit *pălăcrău*, apoi se pune treptat în pivele șteampului. La fundul acestora rămânea un concentrat metalic care se scotea după un măcinș. Acesta dura 24 ore. Concentratul se pune pe un plan ușor înclinat, numit *valău* (care avea al doilea plan în continuare, prevăzut cu petice de lină), și cu niște dirguri mici se agita, cu apă, ca să se elimine firimiturile mai ușoare și să rămână numai cele metalice, din care se alegea aurul cu șaitrocul. *Fărinile* pe care le scotea apa din pive și *roamele* care se strîngeau în josul vălăului, se spălau pe așa-numita *hurcă* (fig. 79), în formă de lădiță, cu un capac ciuruit deasupra și un plan înclinat în continuare, prevăzut cu petice de pănură, ca să rețină o parte din firișoarele de aur scăpate din lada hurcii. Din concentratele obținute se alegea aurul cu șaitrocul, prin mișcări laterale

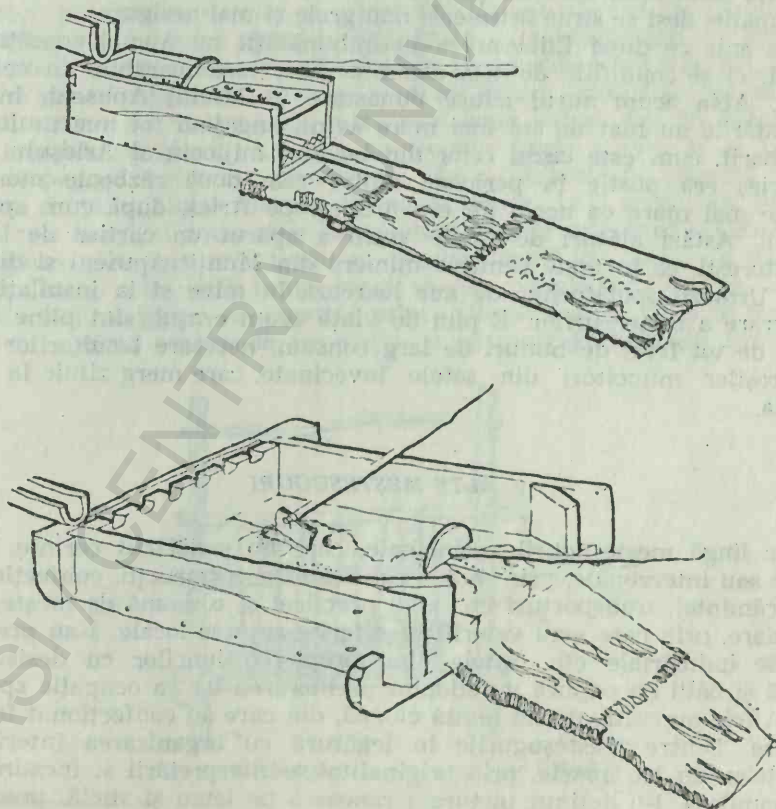

Fig. 79. Hurcă și valău pentru spălatul măcinșurilor de la șteampuri.

²⁷² Ibidem, p. 80—82.

și zvicniri înainte și înapoi ²⁷³. Aurul îl alegeau cu grijă bărbații, în timp ce celelalte munci de la șteampuri, alimentarea lor, spălatul măcinșurilor cu conținut sărac le făceau femeile, bătrînii, copiii. În mica producție minieră erau angajați toți membrii gospodăriei.

Aurăritul, ca meșteșug specializat, pune în lumină nu numai tradițiile bogate ale mineritului pe teritoriul țării noastre, ci și vechimea lui între ocupațiile poporului român. Continuitatea valorificării zăcămintelor de aur, îndeosebi a celor secundare, din care metalul s-a extras mai ușor, se leagă nu numai de permanența solicitărilor, ci și de valoarea de schimb a acestuia. Exploatarea zăcămintelor primare impunea cunoștințe pe care localnicii le-au dobîndit scormonind cu dalta și ciocanul prin adîncimile reci și umede ale băilor. Fără aceste cunoștințe mineritul aurifer ar fi fost o trudă zadarnică. La cunoștințele în legătură cu exploatarea zăcămintelor se adăugau cele de extragere a metalului. E adevărat că uneltele folosite în acest scop erau simple, dar tocmai de aceea necesitau o iscusință deosebită, care se cultiva din copilărie, ca și atașamentul față de ocupație, deși se situa între cele mai grele și mai nesigure.

În anii de după Eliberare s-au îmbunătățit nu numai condițiile de muncă, ci și condițiile de trai ale minerilor, incomparabile cu cele din trecut. Abia acum aurul aduce bunăstare în Munții Apuseni, în țară. Exploatările au luat un tot mai mare avînt, angajînd tot mai multe sate în minerit, cum este cazul celor din bazinul mijlociu al Arieșului. Baia de Arieș era pustie în perioada dintre cele două războaie mondiale. Sărăcie mai mare ca acolo nu era nicăieri pe Arieș, după cum spuneau bătrînii. Astăzi alături de casele vechi a apărut un cartier de blocuri muncitorești, ca în toate centrele miniere din Munții Apuseni și din alte părți. Urmașii spălătorilor de aur lucrează în mine și la instalațiile de prelucrare a minereurilor. E plin de viață acum orașul, sînt pline magazinele de tot felul de bunuri de larg consum, necesare locuitorilor lui și numeroșilor muncitori din satele învecinate, care merg zilnic la lucru, la Baia.

9. ALTE MEȘTEȘUGURI

Pe lângă meșteșugurile principale, care au satisfăcut cerințe locale, zonale sau interzonale, prin munci calificate în construcții, confecționarea îmbrăcămintei, transporturi etc. s-au practicat și o seamă de meșteșuguri secundare, prin care s-au valorificat diferite resurse locale, s-au prelucrat produse industriale etc. Satele din apropierea luncilor cu desigur de răchită și bălți cu papură au adoptat prelucrarea lor ca ocupație specializată. Altele au cultivat mai multă cinepă, din care au confecționat frîghii și plase. Dintre meșteșugurile în legătură cu organizarea interiorului locuințelor un loc aparte, prin originalitatea interpretării și încadrării în arta populară, l-a deținut pictura țărănească pe lemn și sticlă, precum și xilografurile țărănești.

²⁷³ Ibidem, p. 84—88.

Împletituri din nuiele se foloseau în multe zone, în mod curent, ca mijloace de transport, cum au fost diferitele tipuri de coșuri. Mai frecvente au fost coșurile de mină cu toartă în semicerc, coșurile largi cu două minere, coșurile pentru minereuri, coșurile pentru care și căruțe etc. Ele se confecționau în sate specializate și se valorificau prin târguri sau piețele orașe or. În multe zone au înlocuit alte mijloace de transport pe spate sau pe cai. Pomicultorii și viticultorii le-au folosit la culesul fructelor. În regiunile miniere, cu coșurile s-au transportat adeseori minereurile, pe spate sau pe cai. În aceste zone, pe alocuri și în cele învecinate, ele au înlocuit traistele și desagii. În Munții Apuseni coșuri multe pentru minereuri și fructe s-au împletit la Ciuruleasa. În nordul Transilvaniei împletituri multe și frumoase din nuiele s-au făcut la Varșălaj. În Muntenia coșuri de răchită s-au executat la Dragomirești-Dimbovița, pe lângă olărie²⁷⁴. Coșuri și rogojini s-au împletit în satele din lungul Dunării.

Rogojinarii au valorificat papura care se găsea din abundență pe marginea bălților. Se țesau din ea rogojini, folosite pentru acoperirea diferitelor produse, a carelor și căruțelor, iar pe alocuri ca păretare și chiar așternuturi pentru dormit. Rogojinile se confecționau cu ajutorul *războiului de rogojini*, care evocă tehnicile arhaice de țesut (fig. 80). Unele războaie aveau suporturi verticale și două suluri orizontale, pe care se întindea sfoara pentru urzeală. Între cele două suluri era un bătător, o *vătălă* mobilă, cu găuri prin care se treceau firele urzelii și se băteau fișile de papură, petrecute printre ele. Unele războaie de rogojini aveau un cadru dreptunghiular compus din patru lemne, două orizontale, numite *brațele cele lungi*, și două verticale, numite *brațele cele scurte*. Cele lungi aveau găuri prin care se introducea urzeala făcută din fibre de tei bine răsucite. Între cele două brațe lungi se afla vătăla cu care se băteau fișile de papură țesute cu degetele printre firele urzelii. Când se termina de țesut, rogojina se lua de pe război și se innodau capetele firelor²⁷⁵.

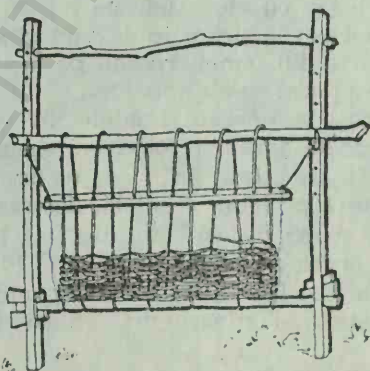

Fig. 80. Război pentru țesut rogojini (MEMI)

²⁷⁴ P. D. Condurățeanu, *Dicționar ... Dimbovița*, p. 56.

²⁷⁵ T. Pamfilie, *Industria casnice ...* p. 244—245.

Rogojini multe s-au țesut în zonele din sudul și estul țării. Dintre satele în care se țeseau mai multe la sfârșitul secolului trecut menționăm: Simian în Mehedinți, Islaz în Teleorman, Băneasa, Braniștea, Gostinu în Vâlcea, Păușești-Măglași, Vlădești în Vilcea, Măstăcani, Tulucești, Vlădești, Cavadinesti în Căvurlui, Bibești, Mircești, Suraia în Putna, Dulcești, Săcuieni în Roman etc.²⁷⁶ Pe lângă rogojini din papură s-au mai făcut diferite coșuri, coșnițe etc.

Impletituri din fibre de cînepă. În unele sate s-a cultivat mai multă cînepă, pentru semințe și valorificarea fibrelor sub formă de *frînghii* mai subțiri, *funii* mai tari și mai lungi, *odgoane* mai groase și rezistente la mari solicitări, ori sub formă de plase pentru pescuit. Pentru primele s-au folosit fibrele mai lungi și mai rezistente, obținute de la cînepa mare, cultivată prin porumbiști și alte culturi, răsucite cu unelte speciale, în două sau mai multe șuvițe, împletite apoi în două, trei, patru sau mai multe, după necesități. Confecționarea frînghiilor a constituit pentru unele sate o ocupație complementară; dintre acestea menționăm: Mărmureni, Vadu-Roman, Plopana-Tutova etc.²⁷⁷ Locuitorii din Poienarii-Ralii-Prahova se ocupau cu facerea funiilor din tei topit²⁷⁸.

Diferitele plase pentru pescuit s-au confecționat din firele mai subțiri de fuior, toarse și răsucite. Mai multe și mai variate s-au executat în lungul Dunării și litoralului Mării Negre. În Transilvania cîteva sate din Depresiunea Călățele, îndeosebi Mărgău, s-au orientat spre valorificarea cînepii sub formă de pînză, cu care se duceau femeile prin toate orașele mai mari, la București, Ploiești, Constanța etc. Încetînd cerințele pentru ea, femeile din aceste sate au început să împletească plase folosite pentru micile cumpărături, cu care sînt prezente în aproape toate orașele mai mari din țară. Stau cu ele la intrările în piețe și împletesc altele în așteptarea clienților. În ultimul timp au înlocuit cînepa cu fire sintetice.

Drotarii, cum au fost cei din Lelești și alte sate din apropierea cîtății Ciceului, cutreierau satele cu legătura de sîrmă în spate și făceau plase la ferestrele caselor, sau legau cu ele oalele de lut, ca să le mărească rezistența etc.²⁷⁹ Unii se duceau la tîrgurile de țară și se insta'au în apropierea olarilor; o mare parte din femei treceau pe la ei cu vasele cumpărate, să le lege, înainte de-a porni cu ele spre casă.

Geamgiii, mai numeroși la Mărgău și satele învecinate din Depresiunea Călățele, cutreierau toată țara cu tolba cu geamuri și unelte lor în spate. O parte din ei s-au așezat prin orașe, deschizîndu-și ateliere.

Iconarii au făcut pictură pe lemn și sticlă, destinată organizării interioarelor locuințelor, iar cei mai iscusiți au zugrăvit bisericile. Vechimea meșteșugului se leagă de aceea a practicilor cultice. Pictura pe lemn, mai veche și mai răspîdită, a fost întregită în Transilvania, în timpuri mai apropiate, cu pictură pe sticlă și xilogravuri. Valoarea artistică a acestor

²⁷⁶ Dicționarele geografice, la localitățile menționate.

²⁷⁷ Dicționarele geografice, la localitățile menționate.

²⁷⁸ P. Brătescu, I. Moruzi, *Dicționarul geografic al jud. Prahova*, p. 378.

²⁷⁹ Informație primită de la Cornel Varga, directorul școlii din Lelești, jud. Bistrița-Năsăud.

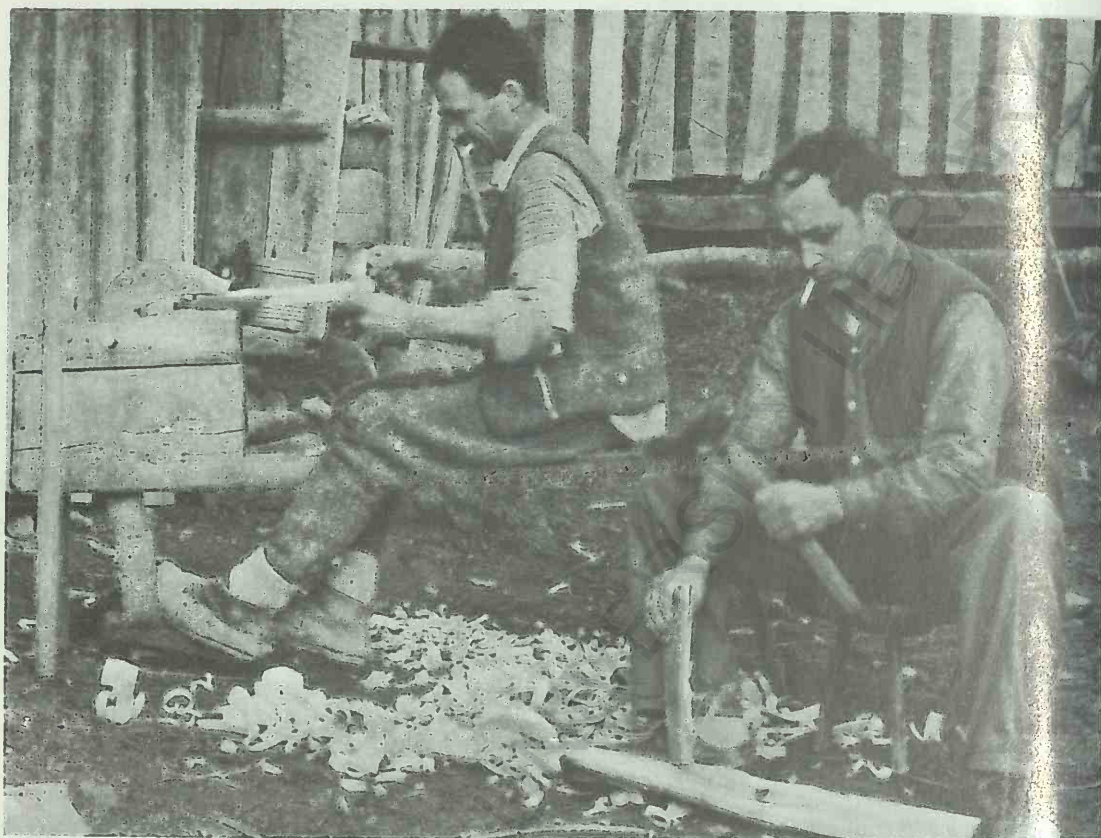

Planșa 47 Moară cu roată orizontală.

reproducere a planșelor în colecția

Planșa 48 Moară plutitoare pe Someș (Fototeca METC).

Planșa 49

Văsari din Munții Apuseni (Fototeca METC).

Planșa 50

Pirogravarea vaselor (Fototeca METC).

Planșa 51 Ceramică modelată cu mina, Deda, Mureș.

Ministerul de Cultură și Patrimoniul Național

Planșa 52 Ceramică neagră, Josenii Birgăului, Bistrița (Fototeca METC).

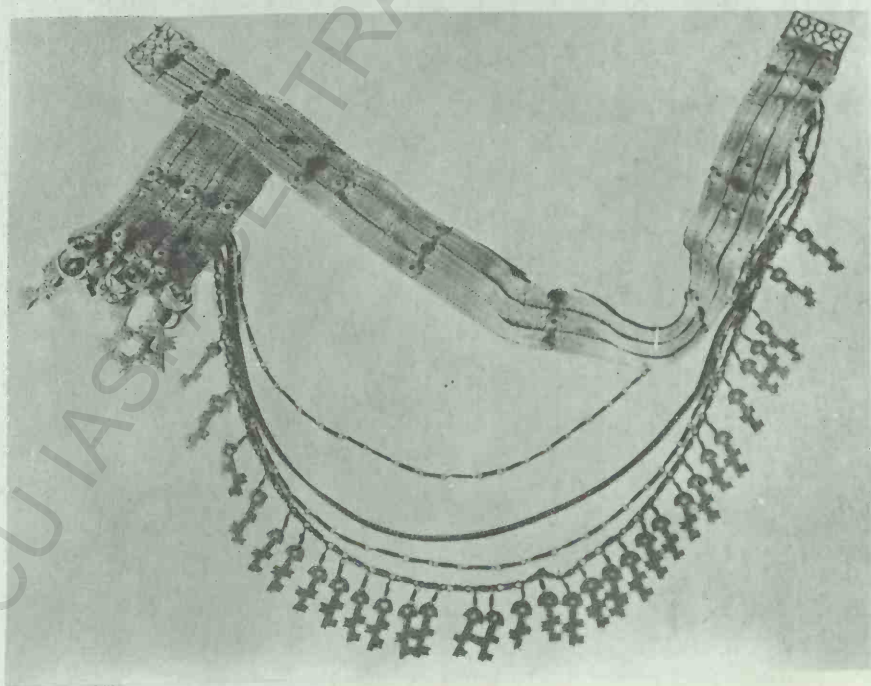
Planșa 53 Farfurie din 1684 (Fototeca METC)

Planșa 54 Vinzarea ceramicii la un târg de țară.

Planșa 55

Turnatul țințelor de cositor pentru
„balț”.

Planșa 56 „Balț” din Pădureni (Fototeca METC).

Planșa 57 Spălarea aurului (1932), Lupșa, Munții Apuseni (Fototeca METC).

Planșa 58 Spălatul peticelor de pe scaun, Valea Someșului Mare (Fototeca METC).

Planșa 59

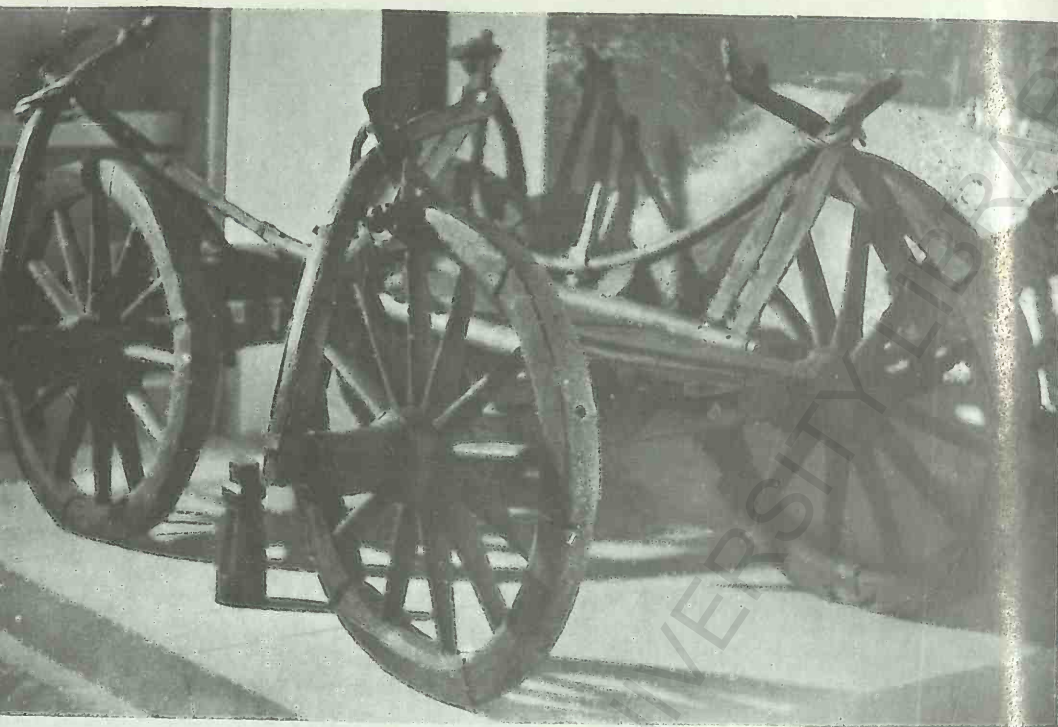
Alesul aurului cu șaitrocul, 1932,
Lupșa, Munții Apuseni.

Arhivul de Geografie-Geologie

Planșa 60 Șteampuri țărănești, Roșia Montană, 1932.

Planșa 61 Car vechi pentru transportul vinului, Cimpulung-Moldovenesc (în MCTLC).

Planșa 62 Transportul finului cu sania, Găujani, Țara Loviștei (Fototeca METC).

creații a fost evidențiată în ultimele decenii prin diferite studii și expoziții²⁸⁰.

Vom arăta de aceea doar părerea eruditului folclorist Ion Mușlea, privitoare la apariția și răspândirea picturii pe sticlă la noi, fiind concludentă și pentru difuzarea altor elemente de cultură atât în lungul Europei mijlocii cât și în cuprinsul celor trei țări românești. Icoane pe sticlă s-au zugrăvit nu numai în Transilvania, ci în aproape toate ținuturile muntoase ale Europei Centrale, mai ales în Alsacia, Bavaria, Elveția, Tirol, Austria de Sus, apoi în Boemia, Moravia și Slovacia, precum și de către gorali din Tatra²⁸¹. Transilvania a fost cea mai răsăriteană regiune a Europei în care s-au zugrăvit astfel de icoane, dar aria de desfacere a acestora a cuprins și zonele din exteriorul arcului carpatic, extinzându-se apoi spre cele din sud-est, cu care aceste zone au avut din vechime legături economice și schimburi de bunuri cultural-artistice.

Condițiile executării și difuzării icoanelor au fost mai favorabile la Nicula de lângă Gherla, unde dealtfel pictura pe sticlă a fost o ocupație specializată pentru un număr mai mare de gospodării decât în alte centre ca: Laz și Lancrân din apropierea Sebeșului, Săliște și Poiana Sibiului din Mărginime, Arpașul de Sus, Cîrțișoara din Țara Oltului, Șcheii Brașovului etc. Niculenii, oameni săraci, își încărcau icoanele în două *teancuri* pe măgari sau le luau în spate, într-un fel de ladă deschisă, foarte asemănătoare cu aceea a geangiiilor ambulanti. Ei străbăteau distanțe enorme, de cele mai multe ori pe jos. Cătreierau cu ele tot nordul Moldovei și Bucovina, trecînd și Prutul; alții au ajuns pînă la Seghedin, prin Banat. Unii porneau spre sud, treceau Dunărea, ba chiar și Bosforul, ajungînd pînă prin Asia Mică²⁸². Aproape aceleași drumuri le străbăteau și meșterii țărani din Hășdate, sat învecinat cu Nicula, care în aceleași împrejurări favorabile, s-a specializat în xilogravură. Icoanele de aici nu erau atât de frumoase ca cele pe sticlă, dar se multiplicau repede, cu ajutorul tiparelor de lemn, se transportau mai ușor și erau mai ieftine. Se porneau cu ele nu numai gravorii care le făceau, ci și alți țărani din Hășdate și din satele învecinate ca Bont, Săcălare, Silvaș etc. Le desfăceau prin satele din Ardeal, Maramureș, Banat, prin Moldova, Bucovina și Muntenia, sau chiar peste Dunăre²⁸³.

Iconăritul a decăzut, ca și alte meșteșuguri țărănești, datorită concurenței negustorilor ambulanti, tot mai numeroși prin târguri, care au început să vîndă, pe lângă diferite produse industriale, icoane pe hîrtie, considerate de țărani mai frumoase decât cele tradiționale, pe lemn sau sticlă. Icoane pe lemn, pentru interioarele țărănești, făceau și meșterii zugravi care pictau bisericile.

²⁸⁰ I. Mușlea, *Icoanele pe sticlă și xilogravurile țăranilor români din Transilvania*, în „Steaua”, XIX, nr. 11, I, 1968, p. 70—89; nr. 12, II, p. 70—78; C. Irimie, M. Focșa, *Icoanele pe sticlă*, București, 1968.

²⁸¹ I. Mușlea, *Icoanele pe sticlă*... I, p. 71.

²⁸² *Ibidem*, p. 75.

²⁸³ *Ibidem*, II, p. 72.

COMUNICAȚII, TRANSPORTURI

Comunicațiile și transporturile s-au intensificat în timp, odată cu dezvoltarea societății. În evoluția mijloacelor folosite în aceste scopuri se disting trei perioade. O primă perioadă s-a bazat pe mijloacele tradiționale, folosite din antichitate; în această perioadă oamenii au fost ajutați de animale, pe uscat, de apele care îl străbăteau și de mările care îl înconjurau. O a doua perioadă a început odată cu apariția și răspindirea mijloacelor moderne de comunicație și transport, care au coexistat cu cele tradiționale. Acestea din urmă au început să dispară, odată cu electrificarea și radioficarea satelor, cooperativizarea agriculturii, prin care se inaugurează cea de-a treia perioadă. Vom semnală câteva aspecte mai semnificative din trecut.

Problemele economice sătești se rînduiau după sfatul bătrînilor în consfăturile duminicale, cînd se stabilea desfășurarea diferitelor munci în sectoarele economice, începutul și sfîrșitul ciclurilor de pășunat în cuprinsul acestora, repararea drumurilor în vederea efectuării transporturilor; împlinirea obligațiilor comunale, fiscale etc. Hotărîrile luate, de comun acord, se comunicau apoi comunității sătești. În mod obișnuit aceasta o făcea *crăinicul*, prin strigare peste sat, uneori anunțată în prealabil prin baterea tobei. Evenimentele mai importante din viața satului, calamitățile survenite pe neașteptate asupra unor gospodării, ca focul, inundațiile etc. se anunțau prin tragerea clopotelor într-un anumit fel. Cu ele s-au anunțat răzmerițele, războaiele etc., iar turnurile înalte erau puncte obișnuite de observație, asupra satului și împrejurimilor lui. De aceea în zonele joase, bisericile erau amplasate în centrul așezărilor, sau pe promontoriul cu cel mai larg cîmp vizual, în zonele deluroase și muntoase. Un variat cod de semnale s-a folosit pentru atenționarea vecinilor sau a întregii colectivități despre diferitele pericole care o pîndeau, începînd cu cei care îi dijmuiău produsele și încheind cu cei care o cotopeau, jefuind și pustiind casele, satele, în invazii și războaie. În Munții Apuseni s-au folosit în acest scop tulpnicile lungi din doage de brad. Fiecare gospodărie își avea codul ei de semnale cu tulpnicul, prin care cei de acasă comunicau cu păstorii de la mutături și colibi, cu bărbații plecați după lemne pentru vase, la coasă etc. Coduri de semnale aveau și crîngurile, prin care își comunicau pericolele multe care le pîndeau, începînd cu sălbăticiunile pădurilor și încheind cu slujbașii stăpînirilor vitrege din trecut. Cu tulpnicul își cîntau fetele dorul, cu tulpnicul au fost chemați moșii la luptă, pentru libertate și dreptate.

O tipologie variată au avut mijloacele tradiționale de transport. Distingem în această privință mijloace de transport pe uscat și mijloace de transport pe apă. Diferențierea lor a fost impusă de o seamă de factori, dintre care pe un prim plan s-au situat materialele, felul și cantitățile, iar pe de altă parte stadiul de dezvoltare a mijloacelor de transport.

Căile de transport pe uscat au fost slab dezvoltate pînă în timpuri nu prea îndepărtate. În feudalism grija organelor administrative era îndreptată spre întreținerea drumurilor comerciale, care străbăteau țările

în lung și în lat, iar pe cele care satisfăceau cerințele locale sau zonale se chinuiau oamenii și animalele.

Mai variate au fost mijloacele folosite în transporturile locale; ele cuprindeau și forme arhaice, păstrate în condițiile slabei dezvoltări a căilor de transport. Pentru produsele cu volum mic rețin atenția două moduri tradiționale: transportul pe cap și transportul pe spate. Primul, specific ținuturilor mediteraneene, s-a păstrat din antichitate în zonele din sud-vestul țării. Transportul pe spate, în traiste și desagi, a fost mai frecvent. În ținuturile miniere s-au folosit în acest scop coșurile din nuiele cu umerare pentru dus în spate. În legături variate s-au transportat diferite produse ca cereale, furaje, lemne etc., mai ales în zonele muntoase, de pe terenurile greu accesibile. În josul pantelor, adeseori produsele s-au dus tirându-se pe mijloace improvizate, indeosebi pe crengi, pari etc. Pentru poveri mai grele și deplasări mai lungi s-au folosit caii înșeuăți, crescuți în număr mai mare în trecut, înainte de răspîndirea mijloacelor moderne de transport. În lipsa drumurilor, pe poteci urcau și coborau dinspre văi spre culmi, dinspre zonele înalte spre cele joase, șiruri de oameni și cai legați câte 2—4 de căpestre, încărcăți cu diferite produse.

Mijloacele obișnuite pentru transporturile locale și interzonale au fost carele și căruțele; de aceea rotăritul a constituit unul din cele mai importante și frecvente meșteșuguri țărănești. Cu toate acestea, pînă în timpuri apropiate a supraviețuit carul cu roți pline, cum are și căruceanul de munte din colecțiile Muzeului din Cîmpulung Moldovenesc. Dăinuirea acestuia s-a datorat dificultăților întîmpinate de populația săracă, din zonele mai izolate, în procurarea fierului pentru rafuri și chiar în construcția și întreținerea, mult mai dificilă, a roților cu spițe. Pe lângă carele care satisfăceau cerințele gospodărești, pe drumurile principale circulau care și căruțe domnești și mănăstirești, care transportau tot felul de produse, ca și cele ale căraușilor din orașe sau din satele specializate în căraușit, angajate în transporturile dintre cele trei țări românești, dintre acestea și țările vecine. Mircea cel Bătrîn scutea carele mănăstirii Cozia (1409—1418) — care umblau în cuprinsul țării — de vămă și porunceă ca „nimeni să nu cuteze dintre vameși să se ispitească și să împiedice carele mănăstirii”²⁸⁴. În 1451, Vladislav II, reinnoind privilegiile Coziei, poruncește „ca să umble căruțele acestei mănăstiri slobode și să cumpere mai întîi sare de la ocne, pe care cumpărînd-o, vamă să nu dea. Nici de la butiile cu vin, nici de la pește, nici de la alte cumpărături, nicăieri să nu dea vamă. La toate tîrgurile și la toate vadurile, de la Severîn pînă la Brăila, nici pe drumurile munți or, nicăieri să nu dea vamă”²⁸⁵. Libere circulau desigur carele și căruțele mănăstirilor Tismana și Vodița, pe drumurile dintre munți și Dunăre, ca și pe alte drumuri. Alexandru cel Bun a dăruit în 1429 mănăstirii Neamț iezerul Zagorna, la Nistru, și o prisacă, scutind carele mănăstirii trimise după pește ori după miere sau după oricare

²⁸⁴ Documente, B. Țara Românească, veac. XIII, IV, XV, p. 58.

²⁸⁵ Ibidem, p. 121—122.

lucru²⁸⁶. În 1453, Alexandru voievod întărește mănăstirii Moldovița privilegiul dat de înaintașii săi, ca cele trei care mari să fie scutite de vămi în toată țara, „prin târguri și prin sate și pe la toate bălțile și iezerele și la toate vămile și la toate ocele de sare, oriunde vor încărca în aceste trei care sau pește sau sare sau miere sau alte târguieli“²⁸⁷.

Pe lângă carele obișnuite, unele erau special construite pentru transportul anumitor produse, cum este și cel din colecțiile muzeului din Cîmpulung Moldovenesc — vechi de cca 300 de ani — pentru transportul vinului (pl. 61). Drumurile pentru schimburi și comerț se socoteau în zile și erau jalonate de locuri pentru popas; de zi pentru hrănirea animalelor, de noapte pentru odihnă, de obicei la hanuri.

În timpul iernii s-au folosit pentru transporturi, săniile. O tipologie variată au avut cele folosite în transporturile locale, trase de oameni ori de animale (fig. 81). Ele au constituit mijloace mai importante în zonele înalte, unde erau puține drumuri de care; de aceea cu săniile se cărau lemnele, finul și frunzele de pe coastele priporoase etc. Săniile cu gardină de nuiiele s-au folosit pentru transportul băligarului pe terenurile arabile, al cerealelor pentru măcinat etc. În câteva sate, Buceș și După-Piatră în

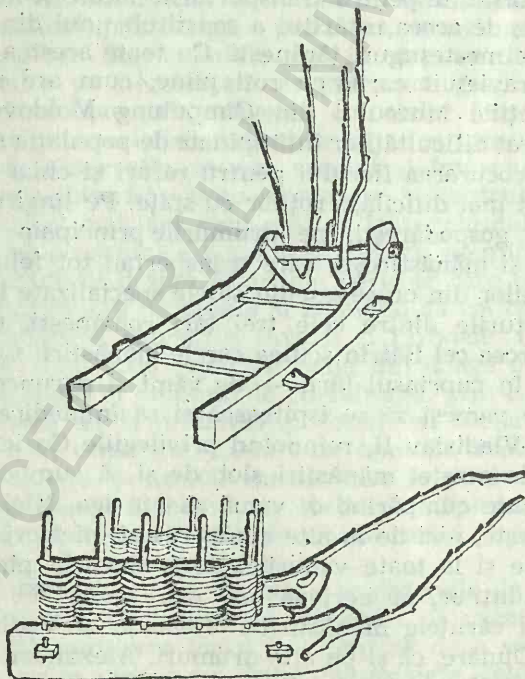

Fig. 81. Tipuri de săni (MECL).

²⁸⁶ Documente, A. Moldova, veac. XIV—XV, p. 85.

²⁸⁷ Ibidem, p. 267.

Munții Apuseni, Găujani din Loviște etc. săniile s-au folosit nu numai în timpul iernii, ci și în timpul verii, aici cărăturile fiind numai în josul pantelor accentuate, pe care se aflau finețele și culturile. La Găujani pajiștile uscate sau nisipurile rezultate din măcinarea rocilor facilitau alunecarea tălpilor pe coaste, poteci și chiar pe ulițe (pl. 62).

Transporturile pe apă au vechi tradiții în bazinul Dunării de Jos și Marea Neagră, cutureierată de corăbii grecești, romane, bizantine, venețiene, genoveze, ale popoarelor din ținuturile înconjurătoare. Micile ambarcațiuni, începînd cu luntrile monoxile, amintite din vechime pe Dunăre, au supraviețuit pînă în timpuri apropiate alături de tipurile tot mai evolute de luntri, bărci, corăbii etc.²⁸⁸. Micile ambarcațiuni s-au menținut deoarece, pe lîngă transporturile locale și interzonale, ele erau folosite la pescuit, ocupație importantă pentru populația din lungul rîurilor, din apropierea lacurilor și mării. O capacitate tot mai mare au avut-o cele folosite pentru transportul principalelor bogății, între care pe un prim plan s-au situat cerealele, sarea și lemnul.

În feudalismul timpuriu, navigația pe rîurile principale ca Oltul, Mureșul, Someșul etc. este atestată îndeosebi în legătură cu exploatarea și valorificarea numeroaselor zăcăminte de sare, care jalonează bordura Bazinului Transilvaniei, Subcarpații Moldovei și Subcarpații Getici, unde pe alocuri, apărînd la suprafață, sarea s-a extras din maluri, din timpuri străvechi, cum au scos-o satele din Vrancea pentru trebuințele casnice, scutite de taxe. Mai intens s-au exploatat zăcămintele de sare din Transilvania, unde s-au adus de timpuriu în acest scop coloniștii mineri, iar o bună parte din producția ocnelor de sare a fost dăruită ctitoriilor regale privilegiate²⁸⁹. Cantități mari de sare se duceau spre Pannonia cu carele și pe rîuri cu luntrile. Andrei al II-lea a acordat cavalerilor teutoni, în 1222, dreptul de a avea șase „năvi“ pentru sare pe Olt și alte șase pe Mureș, care să ducă sare în tot regatul, iar la întors să aducă alte produse²⁹⁰. Bela al IV-lea a acordat cavalerilor ioaniți, în 1247, dreptul de-a duce sare spre folosința țării și a părților dinspre Bulgaria, Grecia și Cumania, din orice ocnă din Transilvania, unde vor putea mai ușor să o scoată²⁹¹. În toate cele trei țări românești extragerea și transportul sării a constituit o activitate economică din cele mai importante, de-a lungul secolelor, datorită bogăției zăcămintelor. În Moldova, spune Dimitrie Cantemir, „se află munți întregi care, dacă dai la o parte scoarța de pămînt de deasupra, se dovedesc a fi cu totul de sare. Voievodul și întreaga țară trag mari foloase de pe urma sării, căci, în afară de locuitorii țării, locuitorii din Bugeac și Crimeea, ca și din alte țări îndepărtate își iau sarea de aici cu corăbiile“²⁹². În căraușitul și valorificarea sării au fost angajate numeroase sate, pînă în timpuri nu prea îndepărtate. Prin 1893 locuitorii din Pietrarii de Sus, de exemplu, se ocupau mai mult cu trans-

²⁸⁸ C. C. Giurăscu, *Contribuții la istoria științei*... p. 97—98.

²⁸⁹ N. Maghiar, Șt. Olteanu, *Din istoria mineritului în România*, București, 1970, p. 114—118.

²⁹⁰ *Documente*, C. Transilvania, veac. XI—XIII, vol. I, p. 183—184.

²⁹¹ *Documente*, B. Țara Românească, veac. XIII—XV, p. 2.

²⁹² D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*... p. 50.

portul sării de la Ocnele Mari, pe cai și căruțe²⁹³. Cei din Mărășești-Mehedinți cumpărau sare de la alții, care o duceau în satul lor cu carele. Ei o încărcau pe cai, o duceau în munți la Pietrele Albe, de unde o cumpărau „oamenii din Austria“²⁹⁴.

Rîurile au devenit importante căi de transport și pentru alte bogății, cum a fost lemnul, pentru care cerințele au sporit neîncetat, atît pe piețele interne cît și pe cele externe, pentru foc, pentru construcții, ca materie primă și combustibil pentru variatele meșteșuguri, apoi pentru manufacturi și fabrici. Lemnul se transporta mult mai ușor pe apă spre ținuturile periferice unde lipsea, spre porturile unde se încărca în corăbii și se ducea în lumea mediteraneană, mai săracă în păduri. Pe apele mai mici s-a practicat plutăritul liber, mai ales pentru lemnele de foc necesare orașelor și topitoriilor de metale, pînă la înlocuirea lor cu cărbunii de pămînt. Liber s-au plutărit și buștenii, îndeosebi cei de conifere, folosiți la construcții și lemnărit, pînă în vadurile cu ape mai multe, unde se legau în plute și așa se transportau pînă în porturile mari din ținuturile periferice. Plutăritul a constituit ocupația multor sate din lungul Bistriței Moldovene, din bazinul Mureșului, Oltului, Someșului etc. Pe apele mici și repezi plutele erau formate dintr-un rînd de bușteni, o așa-numită *tablă*, iar pe cele mai mari și line erau din mai multe table, de obicei 4, legate una de alta. Plutăritul s-a restrîns odată cu amenajarea căilor moderne de transport, a căilor ferate normale și a celor forestiere în special.

În zilele noastre, spre deosebire de trecut, îmbunătățirea mijloacelor de transport, începînd cu cele locale și încheind cu cele naționale și internaționale, constituie o preocupare deosebită, impusă de cerințele economiei noi, socialiste, de noul mod de trai al poporului.

SCHIMBURI, COMERȚ

Schimbul de produse a fost multă vreme modul obișnuit de împlinire a lipsurilor în gospodăriile țărănești. În acest scop s-au statornicit locuri anume, unde se întâlneau periodic producătorii variatelor bunuri, cu cele care le prisoseau, pentru procurarea celor care le lipseau. Unele au fost în apropierea așezărilor, altele la contactul zonelor și subzonelor etnografice, locuri deschise pentru schimburi periodice. Așezările a căror funcții de schimb au fost întregite cu funcții administrative au oferit condiții favorabile pentru dezvoltarea ocupațiilor specializate. Apariția și dezvoltarea orașelor a fost impusă nu numai de cerințele locale, ci și de cele ale ținutului sau zonei al cărei organism economic mai evoluat erau. Pe de altă parte cumulumul de funcții și așezarea geografică, la contactul dintre marile zone geografico-economice, la confluența apelor și răscrucile drumurilor, în capetele fluviale sau maritime ale acestora, la prin-

²⁹³ C. Alessandrescu, *Dicționarul geografic al jud. Vilcea* ... p. 352—356.

²⁹⁴ I. Ionescu, *Agricultura ... Mehedinți* ... p. 395.

cipalele vaduri de trecere etc. au stimulat dezvoltarea neîncetată a orașelor. Peste tot, nu numai la noi, în astfel de locuri orașele feudale s-au dezvoltat pe ruinele celor din antichitate. Așa au fost la noi, de pildă, Napoca-Cluj, Potaissa-Turda, Apulum-Alba Iulia etc.

În perspectivă geografico-economică orașele jalonează contactul dintre Carpați și Bazinul Transilvaniei, străjuind gurile riurilor, trecătorile și răscrucele drumurilor: Alba Iulia, Turda, Cluj-Napoca, Dej, Năsăud, Bistrița, Tîrgu Mureș, Odorhei, Brașov, Făgăraș, Sibiu, Sebeș, etc. Acest șir intercarpatic este dublat de un al doilea, extracarpatic, care jalonează contactul dintre Carpați și zonele joase de la poalele lor: Sighetu Marmăției, Satu Mare, Carei, Oradea, Arad, Timișoara, Drobeta-Turnu Severin, Craiova, Rîmnicu Vilcea, Pitești, Ploiești, Buzău, Focșani, Bacău, Roman, Suceava, Rădăuți etc. Aceste așezări urbane s-au dezvoltat ca organisme social-economice strict necesare legăturilor dintre zonele înalte și cele joase. Pe drumurile care străbat zonele joase și la vadurile lor fluviale sau maritime se află un al treilea șir de orașe, care jalonează legăturile internaționale.

Orașele au devenit nu numai principalele locuri de schimb, ci și de aprovizionare a populației sătești, cu diferite produse meșteșugărești, apoi industriale. Pentru o seamă de așezări mai mici, dintre marile orașe, schimburile au constituit funcția principală; de aceea unele s-au și numit țîrguri ca: Tîrgu Neamț, Tîrgu Frumos, Tîrgu Lăpuș etc. Cerințele sporite ale schimburilor au impus nu numai sporirea numărului țîrgurilor, ci și al așezărilor în care acestea aveau loc. De la țîrgurile anuale și sezoniere, de primăvară, vară, toamnă etc., s-a ajuns la cele săptămînale în orașe, apoi la piețele zilnice, pentru a se asigura aprovizionarea populației cu produse agro-pastorale proaspete. De acestea din urmă au beneficiat mai mult satele din aria de aprovizionare a orașelor, mai întinsă sau mai restrînsă. Pentru cele mai izolate, țîrgurile sezoniere din așezările învecinate au fost prilejuri de valorificare a surplusului de produse, de procurare a celor necesare traiului. Obișnuit țîrgurile țineau o zi și aveau caracter mixt. Pe lângă produsele țărănești, abundau prin țîrguri cele meșteșugărești, înlocuite în capitalism cu cele industriale, comercializate de negustorii ambulanti. Abundența anumitor produse le-a sugerat cumpărătorilor nume ca: țîrgul moacrelor sau cireșelor, al cepei, linii, mieilor etc. În trecut, în centrelor spre care afluența de produse, negustori și mărfuri era mai mare, țîrgurile țineau mai multe zile. Bilciul de la Riurenii, la cca 6 km de Rîmnicu Vilcea, ținea 10 zile și era între cele mai vestite în trecut. „Aici găseai brașoveniile și fierăriile din Transilvania; cai și vite din Ungaria; băcăniile alese din Țarigrad; pielăriile și blănurile din Rusia; modele și confecțiunile din Viena sau Beciu”²⁹⁵. Mănăstirile, orașele, proprietarii, boierii din județele învecinate se aprovizionau de la Riurenii cu cele trebuincioase. Tîrgul a decăzut odată cu dezvoltarea căilor de transport și a comerțului modern. Se spune că mai demult nu avea loc stabil, din cauza năvălirilor turcești. De la 1636, din timpul lui Matei Basarab, se pare că s-a stabilit aici, fără a fi scutit de jaful cetelor turcești.

²⁹⁵ C. Alessandrescu, *Dicționarul geografic al jud. Vilcea*, p. 369—370.

În unele zone, îndeosebi în Munții Apuseni, s-au păstrat pînă în zilele noastre târgurile în locuri deschise, la contactul diferitelor zone și subzone etnografice, cum este de exemplu târgul de pe Muntele Găina, virful cel mai ușor accesibil și mai potrivit pentru întîlnire și schimburi între locuitorii Țării Moților, Țării Bihariei, Țării Zărandului, Țării Abrudului; târgul de la Călineasa pentru locuitorii din partea de nord a Țării Moților și cei din Țara Bihariei și Depresiunea Călățele; târgul de la Negrileasa pentru locuitorii din Țara Abrudului și cei din Bazinul Zlatnei și sectorul sudic al Mocănimii etc. Datorită așezărilor risipite și a ocupațiilor meșteșugărești din aceste zone, din pricina cărora bărbații erau mai mult pe drumuri decît acasă, târgurile au avut și importante funcții sociale, ca prilej de cunoaștere a oamenilor, de revedere a neamurilor, prietenilor și de petrecere.

Funcții sociale importante au avut toate târgurile, nu numai cele din zonele înalte. Prilej de schimburi și procurare a anumitor bunuri de larg consum au constituit pelerinajele la diferitele ctitorii vechi, pe moșiile cărora erau numeroși meșteri; chiar o parte din membrii acestora confecționau diferite produse pentru vînzare, pe lîngă cele destinate stăpînilor feudali. Dealtfel, se pare că unele au fost întemeiate în vaduri mai vechi de schimb. Aceste funcții importante în timpul orînduirii feudale s-au restrîns în capitalism, cînd a sporit numărul prăvăliilor sătești, în care se găseau principalele produse industriale și s-au intensificat legăturile cu orașele.

În zilele noastre, târgurile tradiționale sînt pe cale de dispariție, deoarece comerțul socialist aprovizionează toate satele, chiar și pe cele ascunse în cotloanele munților, cu tot felul de bunuri de larg consum, iar valorificarea produselor agrozootehnice se asigură în condiții avantajoase îndeosebi prin contractări cu întreprinderile comerciale de stat. A început o etapă nouă în domeniul schimburilor dintre oraș și sat, în care se urmărește îmbunătățirea condițiilor de trai pentru toți cei ce muncesc.

THE ETHNOGRAPHY OF THE ROMANIAN PEOPLE THE MATERIAL CULTURE

(Summary)

Studies in the material popular culture of Romania have scored important gains in the years of socialist construction, which allow for a delineation of its basic aspects and for rendering its rich and valuable traditional heritage. A series of ethnographic artifacts (from the old buildings and equipments to the procedures and tools preserved in the skilled trades, especially in gold processing, smithery and pottery as well as the archaeological discoveries) show that the Romanians inherited and enriched an autochthonous material culture. This culture has resulted in the uninterrupted development of the people in the basin of the lower Danube, where the Carpathians interpenetrate with the hills, which, in their turn, grow into fertile plains, rich in economic resources, offering varied living conditions and many economic resources.

The first chapter of the book is concerned with the settlements as the central nuclei in the complex process of conquering and transforming nature and creating a culture. Among the main types of village settlements, compact and those with isolated homesteads, several local variants can be distinguished. The scattered villages, which can be found both in higher and lower zones, developed in more recent phases of settlement. The author presents the main types of households, dwellings, economic structures and public buildings, differentiated under the influence of complex factors — natural, economic, socio-historical, etc.

Peasants' homesteads differentiated in time under the influence of the socio-economic conditions of the social systems succeeding each other from the formation of the Romanian people to our own time. Geographical factors also influenced the profile of the structures belonging to a homestead. This book gives an account of the principal economic and organizational types of homesteads.

Peasants' houses show a varied typology. Several rooms were added to the pre-historical one-room dwelling. The following two main types of traditional houses have developed along the ages: houses with storage rooms ("cămară") and houses with entrance halls ("tindă"). Houses with storage rooms, where the building was completed with a room for preserving food, were more frequent in higher zones, poorer in food resources, such as the Western Mountains and the Poiana Ruscăi Mountains in Transylvania, the Gorj zone in Oltenia etc. Houses with entrance halls were the most widespread type both in lower and higher zones. The entrance hall protected the rooms from the cold and also offered room for depositing tools and other goods.

Economic structures (sheds, stables, pigsties, cowhouses, etc.) on a farmstead differed according to its economic profile, to the abundance or shortage of building materials etc. The shed or barn was the most important building in the traditional economy. In the Transylvanian Plain an older, more simple type has been preserved, which was used only as an agricultural annex, for thrashing grain, for depositing tools, carts, sheds and pigsties. In most zones, however, sheds or barns were under the same roof with the stables or other economic annexes. Besides rectangular structures, polygonal and hexagonal ones have been preserved here and there, especially in the Western Mountains.

Public buildings, administrative, economic and cultural, were adapted to the necessities of the village and to the usual peasant structures. Very early, however, churches and inns differentiated from peasants' structures. Not only the first voievodes of the Romanian lands but also some village communities built monumental stone churches, among which the 13th and 14th century stone churches from Densuș, Strei and Sf. Maria Orlea in the Hațeg Land deserve special attention. Wooden churches were much more frequent and demonstrate the great skill of the village craftsmen.

Inns were also monumental buildings, which played an important role as halting places for people and animals until roads, railways and modern means of transportation appeared.

In the following chapters the *traditional trades* are grouped into: primary, secondary, household and skilled trades.

Agriculture and stock breeding were the *primary trades* of the Romanian people already during the period of its formation. These two trades developed in close interdependence in the conditions of the closed economy during the period of the formation of the Romanian people and at the beginning of the feudal period. Archaeological evidence also comes to demonstrate that they were of a mixed character because they had to provide for the household. Therefore tillage extended up to 1200 metres' altitude and in lower zones valuable stock was bred because agriculture there has become intensive only recently.

Agriculture has an ancient tradition on the Romanian territory, owing to the extremely favourable conditions offered by the soil and the climate of the lower zones and owing to the growth of the population in the higher zones, caused by the hostile historical conditions which the native population had to face during the period of the great migrations and later on when they were fighting for the domination and exploitation of the Romanian lands. In agriculture, traditional tools and techniques were preserved until recent years, but are now replaced by machines and scientific methods for growing crops. This book describes traditional tools used for cultivating fields and for harvesting and selecting seeds.

Among the specialized trades fruit growing and wine growing, are very old. *Fruit growing* was practiced everywhere because raw fruit or dried fruit, cider, vinegar, marmelade, etc., were very important food, especially on fasting days during the week and during the long fasting periods of the year. The long tradition of fruit growing is also demonstrated by the great number of autochthonous fruit sorts. Specialists have found a larger number of autochthonous sorts of apples, pears, plums, cherries, etc., in zones with richer cultural traditions like: Argeș and Muscel in Muntenia, Suceava, Neamț and Iași in Moldova, the Hațeg Land and the Western Mountains in Transylvania, Gorj and Vâlcea in Oltenia. Then the author presents

household tools and equipment used for fruit working: ovens for drying fruit, vessels for fermenting and distilling brandy. Nowadays traditional orchards have been replaced by new ones with selected sorts which have completely changed the landscape of the hilly zones owing to their terraced slopes and the great extension of fruit-tree plantations.

Wine growing has a long tradition, especially in the hilly zones. Viticultural dwellings and tools for wine production show a great variety, especially the wine presses. Two traditional types were used: 1. wine presses operated by wedges beaten with wooden hammers; 2. wine presses with wooden screws.

Stock breeding was of a mixed character in all ethnographical zones because large animals were bred to help people in their work, in transportation, to provide for products, and small animals provided for alimentary and vestimentary products. According to the way of feeding animals the following types of stock breeding can be found: 1. mixed stock breeding on the village pastures practiced in almost all zones; 2. mixed stock breeding in which the animals in the summer graze on the pastures in the nearby mountains (in the sub-Carpathian zones); 3. mixed stock breeding in which the animals graze on pastures in the summer and are kept in temporary agricultural-pastoral shelters in the winter (in higher zones with a more intensive mountain agriculture); 4. the moving of flocks was currently practiced only in two zones — the Sibiu zone and the Bîrsa Land — and isolatedly in the surrounding villages. The villages around Sibiu and Braşov oriented themselves towards extensive sheep breeding in order to meet the drapers demands for wool, the furriers' demands for hides and to supply the Turkish markets with mutton and other goods. Shortage in local pasture brought about the moving of flocks to neighbouring or even farther mountains in the summer, especially from the hilly regions outside the Carpathians. Fodder shortages caused the movement of flocks of sheep and herds of horses and cattle to zones where winters are shorter and fodder was cheaper and easier to be found in winter. Thus the double moving of flocks in summer and winter (of a well-marked commercial character) appeared, which was the most advanced type of grazing among the Romanians. As a matter of fact, when the conditions for sheep breeding worsened, many of them sold their flocks and became engaged in business.

Among the skilled trades *beekeeping* has a long tradition, because, honey was an important food, an empirical medicine and wax was commonly used to light houses. Mead was also important, which was obtained through fermentation of the honey combs, from which honey was pressed out with primitive tools. Therefore beehives were customary peasant households and each autumn one or two of the best were sacrificed. Traditional beehives were made of logs, wicker, straw, mace reed etc. Better tools for obtaining honey and pressing wax were owned by the big bee keepers, who were numerous before sugar became common and cheap, and by wax traders.

The secondary trades, hunting, fishing and gathering, which played an important role in the first stages of social development, lost in importance in the more recent social orders.

Fishing has always been a principal trade in the villages near greater rivers, lakes and along the Black Sea coast. Smaller waters were used for occasional fishing, periodically providing food in the household. In this trade a great variety of tradi-

tional tools was used: iron tools (hooks and spears), wicker tools (baskets, fishing, traps, fences etc.), nets (sacks, sweep nets etc.).

Hunting was a means of obtaining alimentary and vestimentary products, of projecting goods from the beasts which destroyed crops and killed animals. Therefore, besides the different types of arms used in the wars, a lot of ingeniously devised traditional hunting tools were used. They can be grouped as follows: 1. traps with a lid; 2. traps crushing the beasts under their weight; 3. traps which catch the beasts coming out from their burrows; 4. traps catching the beasts by the foot or head; 5. traps with living bait; 6. holes in the ground; 7. traps with nooses.

Gathering of useful wild plants was a secondary trade until recent years, because some species supplemented the poor alimentary resources and offered basic medicines used for healing and as colouring matter for home-made textiles and clothing. They also supplied people with other various kinds of raw materials, products, etc.

Household skills provided daily food, materials for dressing and other goods. These skills helped people work the materials obtained from the principal trades. Intensive and permanent work was to a large extent done by women.

Food was in the centre of daily activity. The diet was for a long time imposed by the church, which forbade dairy produce and meat during the numerous fasting days of the year. To the autochthonous cereals, which supplied the basic food, maize, potatoes and other plants of American origin were added. Animals were killed according to tradition ordered after the seasons in connection with the great holidays: pigs at Christmas, lambs at Easter, rams in the autumn etc. Customs also demanded for certain plants rich in vitamins like garlic, nettles, cabbage etc. On certain traditional days the consumption of different fruit was inaugurated after it was given in memory of the dead.

The processing of vegetable or animal textile fibres constituted an important domestic activity. Two important kinds of weaving were produced: textiles to be used in the house (blankets, thick blankets, peasant carpets, table-cloths, pillow cases, sheets, coverings for benches, towels, shoulder bags etc.) and textiles for manufacturing garments (ordinary cloths, rough and fine cloths, open peasants' skirts, peasants' aprons, dresses, linen etc.). According to the cut and the ornamentation of the component pieces, in time clothing differentiated into regional areas of dress.

The Romanian folk costume originates from pieces of a long autochthonous tradition, which have been improved in time to offer better protection against bad weather and are embellished with decorative elements which achieve an ever increasing artistic level. Along the ages women's clothing has developed into types of costumes specific to larger or smaller areas, differentiated according to zones, cut, ornamental motifs or preference for certain colours. Men's costumes developed alongside with women's costumes with which they harmonize. The principal types of women's costumes are: 1. women's costume with peasants' aprons ("cătrînțe" or "zadii") specific to central zones from the north, from Maramureș up to the Danube in the south; 2. women's costume with peasants' skirts ("fotă") in the mountainous zones from Bucovina to the west of Muntenia, in the Olt Valley; 3. women's costume with pleated skirts ("vilnic") specific to the western part of Oltenia; 4. women's costume with fringed aprons ("oprege") specific to the Banat; 5. women's costume with white dress specific to the zones of western Transylvania and the Iași zone, in Moldova.

Technical equipment and peasant trades were frequent and important in the feudal period. With their help various products and raw materials were worked, offering the household the goods necessary to economy and life. Their decline started already with capitalism and they were replaced by industry and industrial products. The author presents the most frequent and most important equipments and trades.

1. *Equipments for processing agro-alimentary* produce were widespread. They originate from hand-operated household tools such as hand mills and mortar and pestle.

Mills for grinding cereals were driven by water, wind or animals. Water mills were more frequent and had horizontal turbines in the south-western part of the country and vertical ones in the rest of the country. Floating mills were used on the Olt, Mureș, Someș Rivers, etc. Windmills were frequent in the east, south and west of the country. Animal-driven mills were also frequent, but they have disappeared.

Seed crushers like water mills were very frequent because edible oil was a major food source on fasting days. The equipment was formed of two mechanisms: a press for crushing the seeds and one for squeezing oil. The following seed crushers were used: a) seed crushers with mallets; b) seed crushers with hand-operated pestles; c) seed crushers with water-driven pestles; d) seed crushers with stone wheels; e) seed crushers with pulley-operated pestles. The following types of presses were used: a) oil presses with vertical wedges beaten with mallets; b) oil presses with horizontal wedges beaten with hand-operated or suspended mallets; c) presses with a screw.

2. *Trades specialized in wood working* were very important and frequent. Besides the peasant artisans who supplied local demands, there were many villages in the higher zones specialized in wood working, carpenters, joiners, wheelwrights, coopers, miners, etc.

3. *Trades specialized in stone working* developed in many villages where stone blocks for building purposes were produced, or hand mills, millstones etc., and where lime was produced.

4. *Pottery* was among the most important and frequent trades. A large number of villages were specialized in pottery, most of which have abandoned this trade today. They made hand-modelled ceramics of clay, black ceramics, red polished ceramics, red ceramics without enamelling and enamelled ceramics. Romanian fine ceramics originates from Byzantine ceramics.

5. *Trades specialized in weaving and dress making.* The simplest equipment was the "vîltoare", a vessel which tumbled the woollen material in a strong water current to tighten and tease the weaving. Fulling mills were used for peasants' cloths. They were either hand-operated or with mallets operated by hydraulic wheels. In the villages south of the Carpathians an improved equipment ("dîrstă") was used, which both tightened and teased the weavings.

6. *Trades specialized in hide working.* Curriers, strapmakers, shoemakers etc. produced all kinds of footwear and leather goods, and furriers made vests, waistcoats and other warm clothing with great skill.

7. *Smithery* lay at the base of productive activity. For a long period of time, the metals extracted in the mining centres were worked by village smiths, who used water power to operate the bellows and hammers.

8. *Gold processing* developed very early, especially in Transylvania, where extraction of rich alluvial gold deposits had begun in pre-historic times and where the beginnings of gold mining are attributed to the Dacians. Ancient traditional tools for washing alluvial gold deposits have been preserved until recent years. The tools and equipment used in mines in the Western Mountains show important aspects concerning the development of the trade not only in this country, but also in other zones where gold mining was practiced.

9. In time *other trades* developed, such as weaving wicker, reed and hemp; wire working; icon painting and glass fitting.

The final chapters deal with the significant ethnographical problems concerning communication, transportation and commerce.

LIST OF FIGURES

- Fig. 1. *Draft of a semi-enclosed farmstead*, Chizătău, Banat: A. Room, B. Entrance hall, C. D. E. Storage rooms, F. Well, G. Storehouse, H. Pigsty, I. K. Shed, L. M. Storehouse, N. Haystacks, O. Straw (After R. Vuia).
- Fig. 2. *Draft of a farmstead with two courtyards*, Cupșeni, Țara Lăpușului: I. Front yard, A. Manure pile, D. Cowhouse, II. Back yard, B. Stable, C. Shed, N. Pigsty, L. Hay poles, K. Well, E. Storage bin, F. House, G. Entrance hall, H. Storage room, L. Fire wood, M. Lawn, O. Pigsty, a. Oven, b. Storage bin (After Gunda Béla).
- Fig. 3. *House from Galda de Sus*, wine growing country, Alba District (METC, open-air section).
- Fig. 4. *Draft of a dwelling with the hearth in the entrance hall ("tindă")*, Turnu, Ruieni, Caraș-Severin: A. Dwelling room, B. Entrance hall, C. Storage room or "pantry", m. table, sc. bench, p. bed, ld. chest, s. "blind stove", v. open hearth (After R. Vuia).
- Fig. 5. *Draft of a house with oven in the entrance hall ("tindă")*, Valea de Sus, Țara Bihariei: A. Dwelling room, B. Entrance hall, C. Storage room, m. table, p. bed, ld. chest, sp. stove, pm. hearth (after R. Vuia).
- Fig. 6. *Table with drawers*, Plopiș, Țara Lăpușului (METC).
- Fig. 7. *Table with chest*, Suceava zone (Hanul Domnesc, Suceava).
- Fig. 8. *Small food, storage room or "pantry"*, Gorj District (MPVG).
- Fig. 9. *Wooden church from Cizer*, ornamental detail (METC, open-air section).
- Fig. 10. *Church from Albac*, now at Olănești, ornamental detail, door frame of the pronaos.
- Fig. 11. *Plough with convertible earth board, and plough with fixed earth board*.
- Fig. 12. *Simple harrow with branches attached (Moldavia), and crested harrow (Gorj District)*.
- Fig. 13. *Harrow with wooden teeth* (the Western Mountains).
- Fig. 14. *Tools for threshing grain* (MER).
- Fig. 15. *Threshing roller*, Vertrișoara-Huși (MEMI).
- Fig. 16. *Threshing sled with flint teeth*. Birnova-Iași (MEMI).
- Fig. 17. *Oven for drying fruit*.
- Fig. 18. *Oven for drying fruit*, Plopiș, Țara Lăpușului.
- Fig. 19. *Brandy still*, Blăjești, Gorj District (MPVG).
- Fig. 20. *Equipment for wine pressing*, Drăgășani (MPVG).
- Fig. 21. *Grape crusher*, Bălești, Gorj District (MPVG).
- Fig. 22. *Wine press with wedges*, Drăgășani (MPVG).
- Fig. 23. *Wine press with one vice, and wine press with two vices*, Drăgășani (MPVG).
- Fig. 24. *Wine press with lever and vice*, Stremț, Alba District (METC, open-air section).
- Fig. 25. *Storage house for fruit and viticultural produce*, Dobrița, Gorj District.
- Fig. 26. *Interior of a storage house*, Dobrița, Gorj District.
- Fig. 27. *Horn for catching wild bees* (MER).
- Fig. 28. *Wicker and reed beehives* (METC).
- Fig. 29. *Log and board beehives* (METC).
- Fig. 30. *"Chair" for wax pressing*, Sălciua, the Western Mountains; wax press, Leordeasa, Dolj District.

- Fig. 31. *Wicker tools for fishing*: 1. Simple basket from Oltenia; 2. "Blind" basket or basket with inverted opening ("gîrliciu") from the Tarcău Valley; 3. River bow net; 4. Bow net with two openings (After Gr. Antipa).
- Fig. 32. *Wicker tools for fishing*: 1. Basket with pole for fishing in ponds; 2. Basket with handle from the Gilort Valley; 3. Wicker basket from northern Oltenia (After Gr. Antipa).
- Fig. 33. *Wicker fishing tools and fishing nets*: 1. Stone backwater with trout fishing basket pointed downstream; 2. "Chasing" fish with use of wood bundles and simple fishing basket, Gilort Valley; 3. Bow net fishing in flowing water (3a) and still water (3b) (After Gr. Antipa).
- Fig. 34. *Fishing nets*: 1. Rectangular net ("crîsnic" or "cercală"); 2. Net sack with two bundles ("jeganeua") used in the mountains of Oltenia; 3. Fishing "sack" used on the banks of the Prut River; 5. Rectangular net with long handle "cristaş" or "crîsnic", used in river fishing (After Gr. Antipa).
- Fig. 35. *Marten trap (diob)*, Intregalde, the Western Mountains; log trap with lid, Moisei, Maramureş.
- Fig. 36. *Iron trap with springs* (MECL).
- Fig. 37. *Traps with noose* (METC).
- Fig. 38. "Combs" for gathering bilberries.
- Fig. 39. *Swingle from Maramureş* (METC).
- Fig. 40. *Round comb ("hacelă")*, and combs with iron teeth for carding wool and hemp fibers (METC).
- Fig. 41. *Distaffs* (METC).
- Fig. 42. *Weaving loom* (METC).
- Fig. 43. *Wooden combs for carding wool* (MEMI).
- Fig. 44. *Combs with iron teeth for carding wool*: A. from Moldavia, B. from the Western Mountains.
- Fig. 45. *Women's blouses of the "Carpathian" and "poncho" types* (After Hedvig M. Formagiu).
- Fig. 46. *Men's shirts of the "poncho" type* (After Hedvig M. Formagiu).
- Fig. 47. *Stone slab with pestle and mortar mill* (MECL).
- Fig. 48. *Hand mill and hand mill with long handle*.
- Fig. 49. *Water mill with horizontal turbine* (METC, open-air section).
- Fig. 50. *Hand mill, Preuteasa, Sălaj District* (METC, open-air section).
- Fig. 51. *Stone mortar with wooden pestle from the time of the Roman domination of Dacia*, found and used at Lupşa, the Western Mountains; wooden mortar with pestle from Berbeşti, Maramureş.
- Fig. 52. *Seed crushers (for making oil) with foot-operated mallet* (METC).
- Fig. 53. *Seed crushers with several foot-operated mallets* (METC, open-air section).
- Fig. 54. *Seed crushers with stone wheel* (METC, open-air section).
- Fig. 55. *Seed crushers with pulley system, Moldavia* (MEMI).
- Fig. 56. *Oil press with vertical wedges* (METC).
- Fig. 57. *Oil press with horizontal wedges, Tansa, Iaşi* (MEMI).
- Fig. 58. *Oil press with suspended mallets* (METC, open-air section).
- Fig. 59. *Oil press with suspended mallets with a lateral action* (METC, open-air section).
- Fig. 60. *Carpenter's tools from Bedeciu*: 1. Axe, 2. Iron chain with wedges for drawing logs, 3. Axe with long handle, 4. Axe, 5. Pickaxe, 6. Axe for repairing shingles, 7. Clasp, 8. Hollowing axe, 9. Chip axe, 10. Saw, 11. 12. 13. Gimlets, 14. 15. Chisel ("vişeu" or "dărduţă") and hammer, 16. 17. 18. Marking string with spool with handle, and trough for dyes (After Kós K.).
- Fig. 61. *Carving seat and drawing knives ("mezdrele")*.
- Fig. 62. *Hope chests from the Suceava and Sălaj Districts*.
- Fig. 63. *Wood lathe from Moldavia, and chair wood lathe from Budureasa*.
- Fig. 64. *Pyroengraved wooden vessels from Bucovina* (Hanul Domnesc, Suceava).
- Fig. 65. *Compasses and measure for dimensioning millstones, Ciceu*.
- Fig. 66. *Tools for cutting millstones*: 1. "Crested" hammer, 2. "Hammer" with two blades, 3. 4. Pointed hammers, 5. Cutting hammer, 6. Wedges (METC).

- Fig. 67. *Manual potter's wheel*, Deda, Mureș District (MER).
 Fig. 68. *Foot-operated potter's wheels*, Leheceeni, Țara Bihariei.
 Fig. 69. *Hand-operated fulling mill*, Fodora, Cluj area.
 Fig. 70. *Fulling mill with mallets* (METC, open-air section).
 Fig. 71. *Fulling mill with mallets* (METC, open-air section).
 Fig. 72. *Furrier's tools*: 1. Blade for cleaning hides, 2. Holding frame, 3. Semi-circular blade with stand, 4. Stretching and cleaning blade with hook, 5. "Chair" for cleaning hides.
 Fig. 73. *Interior view of a smithy*, Vărzari (METC, open-air section).
 Fig. 74. *Axes from Vărzari*.
 Fig. 75. *Gold washing "chair" with woollen patches*.
 Fig. 76. *Gold washing "chair" with transverse grooves*.
 Fig. 77. *Blasting technique from Bucium goldmine area, the Western Mountains*:
 1. 2. Chisel and hammer, 3. Holding-pin and cartridge, 4. "Needle" for placing cartridge in rock, 5. Cartridge with blasting powder, 6. Chisel for covering the cartridge with blasting powder, 7. Quiver for reed fuses, 8. Touchwood and fuse, 9. Hole prepared for blasting.
 Fig. 78. *Stamping mill for gold ore* (METC, open-air section).
 Fig. 79. *"Hurcă" and "vălău", tools for washing gold from crushed ore*.
 Fig. 80. *Vertical loom for reed weaving* (MEMI).
 Fig. 81. *Snow sleds* (MECL).

LIST OF PLATES

- Pl. 1. *Poiana Sibiului*, a pastoral settlement, with densely located homesteads.
- Pl. 2. *A road in Poiana Sibiului*.
- Pl. 3. *A village of isolated homesteads*, Lupşa-Hădăraş, the Western Mountains (METC photo library).
- Pl. 4. *A village of scattered households*, Horea, the Western Mountains (METC photo library).
- Pl. 5. *An old house from Geoagiul de Sus (1740)*, wine-growing country. Alba District (METC photo library).
- Pl. 6. *An old house from Surdeşti (1717)*, Ţara Lăpuşului, (METC photo library).
- Pl. 7. *A house with semi-subterranean cellars*, Buzău wine-growing zone (MPVG).
- Pl. 8. *A two-storey house from the Gorj District*.
- Pl. 9. *A new house from the Gorj District*.
- Pl. 10. *A new house from Muscel*.
- Pl. 11. *The stone church at Strei* (METC, photo library).
- Pl. 12. *The stone church in Densuş* (METC photo library).
- Pl. 13. *The Dobranu Inn*, Scoarţa, Gorj District.
- Pl. 14. *An inn in Vilcea District* (MJRV, Bujoreni section).
- Pl. 15. *A terraced grainfield* (METC photo library).
- Pl. 16. *An old terraced field on a weathered height*, Poşaga de Jos, the Western Mountains (METC, photo library).
- Pl. 17. *Hillside stables surrounded by corn fields*, Găujani, Ţara Loviştei.
- Pl. 18. *Transporting manure*, Sohodol, Gorj District.
- Pl. 19. *Harvesting wheat* (METC photo library).
- Pl. 20. *Hillside stables*, Runcul Mare, Pădureni.
- Pl. 21. *"The Ploughman"*, painting from 1750, Biserica Domnească, Curtea de Argeş.
- Pl. 22. *Ploughing with an old wooden plough*, Eastern Carpathians (Photo A. Badea).
- Pl. 23. *Sheepfold and shepherd's hut on high, mountain hayfields*, Găujani, Ţara Loviştei (METC photo library).
- Pl. 24. *Combined stable and mountain dwelling*, Ţara Loviştei (METC photo library).
- Pl. 25. *Isolated farmstead*, Maieru, Năsăud area (METC photo library).
- Pl. 26. *Movable sheep pen and shepherd's hut*, Călata, Călăţele Depression (METC photo library).
- Pl. 27. *Wooden shepherd's hut*, Bătrina, Pădureni.
- Pl. 28. *Circular shepherd's hut, movable sheep pen and sleeping shelter*, Vidolm, the Western Mountains.
- Pl. 29. *Mountain stables and movable sheep pens*.
- Pl. 30. *Shepherdess from the Western Mountains*.
- Pl. 31. *Old-style basket beehives* (Photo. A. Badea).
- Pl. 32. *Catching bees* (Photo. A. Badea).
- Pl. 33. *Spearing fish on stilts* (Photo. A. Badea).
- Pl. 34. *Fishing with a net sack* (METC photo library).
- Pl. 35. *Fishing with a net sack, on an improvised "high" chair* (METC photo library).
- Pl. 36. *Fishing with a rectangular net* (METC photo library).
- Pl. 37. *Raspberry picking*.
- Pl. 38. *Gathering medicinal herbs*.
- Pl. 39. *Spinning yarn from goats' hair*.
- Pl. 40. *Spinning sewing-thread*.
- Pl. 41. *Men's holiday dress*, Luncani, Orăştie subzone.

- Pl. 42. *Young People's holiday dress*, Coşbuc, Năsăud area.
Pl. 43. *"Mocan" folk dress*, Brăzeşti, the Western Mountains.
Pl. 44. *Old-style folk dress*, Bărbăteni, Petroşani Depression (METC photo library).
Pl. 45. *Old-style folk dress*, Banat (METC photo library).
Pl. 46. *Old-style folk dress*, Boufari, Banat.
Pl. 47. *Watermill with horizontal turbine*.
Pl. 48. *Floating water mill on the Someş River* (METC photo library).
Pl. 49. *Coopers from the Western Mountains* (METC photo library).
Pl. 50. *Pyroengraved wooden vessels* (METC photo library).
Pl. 51. *Hand-molded pottery*, Deda, Mureş District (MER).
Pl. 52. *Black ceramic ware*, Josenii Birgăului, Bistriţa zone (METC photo library).
Pl. 53. *Ceramic plate from 1689* (METC photo library).
Pl. 54. *Selling pottery at a country fair (1968)*.
Pl. 55. *Forging tin rivets for decorating belts*.
Pl. 56. *Decorated belt from Pădureni* (METC photo library).
Pl. 57. *Washing for gold ore (1932)*, Lupşa, the Western Mountains.
Pl. 58. *Extracting gold ore from woolen patches*, Someşul Mare Valley (METC photo library).
Pl. 59. *Panning gold powder (1932)*, Lupşa, the Western Mountains.
Pl. 60. *Stamping mills from Roşia Montana (1932)*, (METC photo library).
Pl. 61. *An old cart for transporting wine barrels*, Cimpulung-Moldovenesc (MCTLC).
Pl. 62. *Transporting hay with sled*, Găijani, Țara Loviștei (METC photo library).

COLOR PLATES

- Pl. I. *Interior view room with beds; semi-subterranean house from Castraneva* (The Village Museum, Photo. A. Diț).
- Pl. II. *Corner with bed, house from Ceauru, Gorj District* (The Village Museum, Photo. A. Diț).
- Pl. III. *Corner with bed, house from Fundu Moldovei, Suceava* (The Village Museum, Photo. A. Diț).
- Pl. IV. *Corner with table; house from Bedeciu, Călățele Depression* (METC open-air section, Photo. Szabó T.).
- Pl. V. *Wall or bed-covering from Muntenia, 19th Cent.* (MAPB collection, Photo. P. Tinjală).
- Pl. VI. *Wall or bed-covering from the Banat, detail* (METC collection, Photo. Szabó T.).
- Pl. VII. *Wall or bed-covering from Oltenia* (MAPB collection, Photo. P. Tinjală).
- Pl. VIII. *Wall or bed-covering from Moldavia, 19th Cent.* (MAPB collection, Photo. P. Tinjară).
- Pl. IX. *Peasant costume from Măgeaja, Țara Lăpușului* (Photo. A. Butură).
- Pl. X. *Peasant costume from Ghelar, Pădureni* (Photo A. Butură).
- Pl. XI. *Peasant costume from Fundu Moldovei, Suceava* (Photo. A. Butură).
- Pl. XII. *Old peasant costume from Malu cu Flori, Muscel* (Photo. A. Butură).
- Pl. XIII. *Peasant costume from Curtișoara, Gorj district* (Photo. A. Butură).
- Pl. XIV. *Ceramics from Ștefănești, Gorj District* (METC photo library, Photo. Szabó T.).
- Pl. XV. *Ceramics from Coșești, Argeș* (METC photo library, Photo. Szabó T.).
- Pl. XVI. *Ceramics from Vama Oașului* (METC photo library, Photo. Szabó T.).

INDICELE PRINCIPALILOR TERMENI ETNOGRAFICI

- aba, 301.
 absidă, 120—121.
 ac de baie, 426.
 acoperiș, 103—106.
 acoviță, 251.
 adăposturi pastorale, 230—234, adăpos-
 turi viticole, 198—201.
 afumarea pomilor, 183.
 afine, 278.
 agricultura, 130—169.
 ai, 166, ai de pădure, 167, ai sălbatic,
 167.
 alabastru, 408.
 alac, 152.
 albinărit, 242—253.
 alergătoare, 329.
 alesătură, 295.
 alimentația, 283—268.
 altar, 210—221.
 altiță, 317.
 alvan, 334.
 amnare, 100—101.
 apicultură, 242—253.
 aplecătoare, 67, 94.
 arat, 145—146.
 aratru, 145.
 arcadă, 89, 123—124.
 ardei, 168.
 argăsit, 407—408.
 argea, 293.
 argilă, 381—383.
 arhitectură populară, zone, 97.
 arie, 158—159.
 aripă la roata de moară orizontală, 330,
 verticală, 333, la roata de vânt, 340.
 arpagic, 166.
 arsură, 47.
 asolamente, 138—142.
 așezări omenеști, 45—126.
 aur aluvionar, 424.
 aur filonian, 426.
 aurărit, 416—430.
 baci, 234.
 baie de aur, 425, de fier, 410, de piatră,
 376.
 balercă, 250.
 balț, 310.
 banc, 402.
 barbur, 310.
 bardă, 363.
 băbăni, 221.
 băbură, 91, 93, 107.
 băieși, 359.
 bălătruc, 328.
 bărbintă, 285.
 bărcuit, bărcași, 245—246.
 bdicaș, 382—383.
 beci, 201.
 beilic, 222.
 berbeci, 225, 285.
 berbeci de piuă, 350—352.
 bezărau, 313—314.
 biban, 261.
 biserică, tipuri de planuri, 120—225.
 bivol, bubaline, 237—238.
 bilci, 439.
 birnă, 99—100.
 birsan, birsănești, 216, 221, 225, 234.
 birsă, 148.
 birtă, 343.
 blidar, 112.
 boagă, 371.
 bob, 167.
 bocșă, bocșer, 371.
 bolovan, 376.
 bontău, 334.
 borangic, 303—304.
 boroană, 150.
 bordei, 81, 211.
 boroghină, 213.
 bostan, 165.

- boștină, boștinărit, 149, 152.
 botă, 181.
 botei, 377.
 bou, bovine, 235—237.
 bour, 202.
 bozărit, boagă, bozărie, 371—372.
 brăzdar, 148.
 brîgle, 294.
 bîrnă, 99—100.
 brînci, 333.
 brînză, 235, brînză telemea, 235.
 briu, 305.
 bubou, 298, 300.
 bucătărie, 85, de vară, 72.
 bujdei de uscat poame, 178—179.
 bumbac, 294.
 bundiță, 313.
 burduf, 221, 286.
 burete, 277—278.
 burie, 227.
 bute, butnărit, 197, 227, 367.
 butuc de roată, 366, de vie, 192.

 cadă, 213.
 cahlă, 109, 391.
 caier, 292.
 cal, cabaline, 238—239, cai de tîrlă, 218,
 cal tarpan, 202.
 camniță, 89, 91, 107, 374, 350.
 cană, canceu, 112.
 canură, 296.
 capcană de vînat, 275.
 capră, 218, 285, 302.
 car, 435, car mocănesc, 225, car pentru
 bufi, 436.
 carmac, 266.
 cartofi, 163—164.
 casă, 78—81, tipuri de case, 81—97.
 casa cu cămară, 88—91.
 casa cu tindă, 90—95.
 casa pe un rînd, 88—95, casa pe două
 rînduri, 95—98, casă în cîmp, 214.
 castraveți, 168.
 caș, cașcaval, cășării, 214, 221, 235.
 catrană, 371.
 catrință, 302, 309—312.
 cazan de țuică, 180—181.
 căciulă, 304.
 căiță, 312.
 călăfătui, 372.
 călcatul pe arie, 159—160.
 călcător, 193—194.
 călciul plugului, 148.
 căldare, 293.
 căleapă, 293.
 căloniu, 92, 107.
 căluș, călușari, 153—154.
 cămară, 88—90, 114.
 cămașă, tipuri de cămași femeiești, 319,
 bărbătești, 319.
 căpătîier de pat, 295.
 căpiță, 157.
 căpiță de fin, 225.
 cărbuni, cărbunărit, 369—370.
 cărăuși, 226.
 cărnuit, 402.
 căruță, căruțărit, 365.
 căsoaie, 198.
 cășărie, 221, 233.
 cătun, 45.
 căuc, 425.
 ceamur, 101.
 ceapsă, 289, 310.
 ceară, 242—243, 248.
 ceapă, 165.
 cegă, 265.
 celar, 67, 84, 94, 233.
 cenușer, 402.
 ceramică neagră, 382—383, ceramică
 roșie, 383—392.
 cercala, 152—156.
 cergă, 298, 301.
 cheiță, 310.
 cheresfăiță, 378.
 chic, 218.
 chimir, 277, 405.
 chirpici, 102.
 chisăliță, 180.
 chislugi, 348.
 chiuz, 158.
 ciobacă, 264.
 cioban, 215—216, 218—221.
 ciocane suspendate, 350.
 ciocănele, 310.
 ciocut, 330.
 cioreș, 182.

- ciubăr, 192.
ciubote, 405.
ciupag, 306.
ciupercă, 277.
ciutură, 329, 331.
civig, 276.
cizmă, cizmărit, 405.
cînepă, 164, 168, 289.
cîlți, 290.
cîrlig de pescuit, 255—266, 265, cîrlig de curățat piei, 408.
cîrpă, 310.
claie de grîu, 157, de tulei, 163.
clean, 261.
coarnele plugului, 148.
coasă, 156—157.
cobără, 227.
cobză, 369.
coceni, 163.
cociorbă, 261.
cofă, 192.
cojoc, cojocărit, 225, 406—407.
colibă pastorală, 212, 232.
colnă, 113, 119, 213.
colțar, 112.
coluri, 341.
comarnic, 211, 230—233.
comerț, 438—440, comerț ambulant, 222, 227.
compas, 376.
conac, 133, 211.
conci, 312.
corduneni, 53.
coptă, 255.
corlan, 91.
corlă, 211.
corman, 146, 149.
corn de bărcuit, 245—246.
cosițe, 311.
cosor de vie, 191.
coș, 108, coș de nuiele, 431, de papură, 432, de cărat în spate, 432, coș de îngroșat, 399—409, coș de păruit, 399—400, coș de pescuit, 256—257, 262—263.
coșar, coșarci, coștei, 115—111, 230.
coșniță, 247.
coteț, 119.
cotoc, 150.
cotoaogă, 161.
crainic, 434.
cramă, 113, 198.
crambă, 230.
crap, 254, 265.
crățan, 309.
cristaș, 261.
cîrng, 63, cîngul morii, 333.
crîsnic, 261, 264, 266.
cruci, 157.
crușit, 403.
cucle, 213.
cucura, 149.
cucuruz, 160.
cujbă, 109.
culme, 110, 295, 299.
culori vegetale, 278—279.
cumpănă, 119.
cumpene, 345.
cupă, 334.
cuptor de piine, 92, 94, 284, de uscat poame, 178, de ars var, 379, de ars oale, 383—386, de ars cărbuni, 371.
cuptoriște, 92, 284.
curătură, 47.
curea, curelărit, 405—406.
curechi, 167.
cursă, 273—275.
curtea casei, 69, 75, curți de iernat, 211.
cuțitul plugului, 148.
cuțitoaie, 364.
daltă, 363, 375.
darac, 291.
dejă, 194, 197.
dicania, 160.
dimie, 301.
dioabe, 233.
disetina, 187.
dîrg, 426.
dîrstă, 399—400.
doage, dogărit, dogar ambulant 367—368.
dohot, 371.
dolie, 67, 94.
dosar, 67.
doscă, 424.

- dubit, 407.
 draniță, 105, 365.
 drăgaică, 154.
 drotari, 432.
 drum, 435, de țară, 56, de fier, 56.
 dubă, 397.
 dulgher, dulgherit, 359—363.
 dungar de pat, 295.
 eleșteu, 266.
 etera, 264.
 fagure, 248.
 fasole, 167.
 față de masă, 295, față de perină, 295.
 făcău, 328.
 fărini aurifere, 429.
 făurie, 413.
 feleză, felezău, 159.
 fier, fierar, fierărit, 409—416.
 fier lung, fier lat, 148.
 fierbătoare, 233—234.
 filoxera, 189.
 firez de apă, 354.
 fișegar, 426.
 fitil, 427.
 fin, finărie, 118—119.
 fîntină, 119—120.
 floarea-soarelui, 165.
 fluier, fluierar, 368.
 fodoră, 311.
 foi, foale, 412—413.
 foisor, 95—96.
 fotă, 302, 313—317.
 frînghii, 432.
 frunzar, 211.
 fuior, 290.
 fuituitor, 426.
 funie, 432.
 furcă, 157.
 furcă de tors, 291—292.
 fusaiole, 286.
 fusul morii, 329, 333.
 fustă, 315.
 gard 75—78, gardul țarinii, 52, 136, gardul viilor, 190.
 găbănaș, 67, 114.
 geamgii, 432.
 gelepi, 222.
 gireadă, 157.
 gînjei, 329.
 gîrbe, 116.
 gîrlici, 84.
 gospodărie, tipuri organizatorice, 69—78, tipuri economice, 66—69.
 grajd, 116—118.
 grapă, 150—152.
 gratie, 230.
 greblă, grebliță, 156—157.
 grindei, 148.
 grîu, 153—155.
 groapă de cereale, 114—115.
 gubă, gubași, 298, 300.
 hamor, 412.
 hamuri, 406.
 han, 125—126.
 hapca, 265.
 hașme, 166.
 hădărag, 158.
 hecelă, 291.
 hîrdău, 192.
 holoangăr, 368.
 horj, 364.
 horn, 89.
 humă, 384.
 hurcă, 424, 429.
 iaz, 334.
 icoană, iconar, 432.
 iernare, 214.
 in, 164, 168.
 imaș, 139.
 interiorul caselor țărănești, 110—111.
 irhe, 408.
 islaz, 139, 141.
 ițe, 293—294.
 îmblăciu, 158—159.
 împletituri, 432.
 înțărinare, 154.
 înțelenire, 154.
 jeganea, 261.
 jilău, 368.

- jintiță, 113—114.
jirebie, 293.
joagăr, 355.
jug, 159, jug de susținere la pive, 346,
la prese, 351, la pive de pănură, 393,
la șteampuri, 428.
julfă, 343.
jupi, 163.

labruscă, laurusca, 185.
ladă de zestre, 112, 365—366.
lapte, 285.
lațuri, 272.
laviță, 110—112.
lădoi, 111.
lăicer, 110.
lăptucă, 167.
leasă de staul, 230, de pescuit, 258, 263.
legănaș, 263.
legume, 165—168.
lejnic, 264.
lemn, lemnărit, 354—358.
lespede, 328.
leurdă, 167.
leuștean, 168.
lictar, 180.
lin, 193.
linte, 167.
lipan, 251.
lînă, 296—297.
locuința semiîngropată, 81—88.
lucrul la pădure, 355—357.
luntre, 437.
lupe de fier, 410.
lut, 382—384.

magiun, 180.
mai de spălat, 393, mai de piauă, 398.
mama pădurii, 353.
mana viței, 189.
mangal, 369.
marmoră, 408.
masa, 110—112, masa de olărit, 382.
maslad, maslic, 262.
mașini, 326.
mazăre, 167.
măiestru, 322.
mălai, 155.
mămăligă, 284—285.
mănunchi, 156.
mănușă de cînepă, 289.
măr, soiuri, 175—176.
mărar, 168.
măsărită, 295.
măsea, 326, 333.
mătase, 288, 303.
mătăuz, 378.
mei, 155—156.
meliță, melițoi, 290.
meserie, 322.
mezdrea, 364.
mied, miedari, 250—251.
miere, 242—243, 248.
miei, 285.
minereuri de fier, 410—411, minereuri
de aur, 426.
mîță, 109.
moară, 325—327, moară cu roată orizon-
tală, 328—333, moară cu roată verti-
cală, 333—335, moară de mînă, 335,
mori cu cai, 336—338, mori de vînt,
338—342, moară grecească, 326, moară
norvegiană, 326, moară de scînduri,
354, de scoartă, 404.
mobilier dulgheresc, 362.
morar, 322, 331.
morun, 264.
mreană, 261.
mrejă, 231.
mreje, 264.
mumulița ploii, 154.
mursă, 250.
mustuitor, 192.
mutătură, 213.

nadă, 255, 258, 263.
naos, 120—121.
nava, 120—121.
năglag, 111.
năpastă, 265.
năsadă, nășădit, 159.
năvăloacă, 154.
năvod, 266.
nuc, 164.

oala piuei, 346.
 olărit, 381—392.
 obadă, 365.
 obor, 211, 231.
 ocol închis, 73.
 ocoli, 330.
 odaie, 53, 54, 211, 213.
 ogladă, odîrjea, 158.
 ogor, 154.
 oi, rase, 240—241.
 oier, 221, 225—226.
 oiște de pescuit, 256.
 olane, 106.
 ologhină, 155.
 olói, oloiniță, 343—353.
 opincă, opincari, 227.
 opreg, 318—319.
 orie, 263—264.
 orz, 155.
 ostie, 256.
 ovăz, 155.
 ovolniță, 334.
 pacișe, 290.
 pahiol, 310.
 paiantă, 101.
 paie, 103—105.
 pană de presare, 350—352; pasă de ridicare, 398.
 paparudă, 154.
 par, 75, 161.
 pat, 110.
 patul morii, 330.
 pădure, 357.
 pălăcrău, pălăcrit, 429.
 pănură, 300.
 păpușă, 288.
 păr, 176.
 păr de lână, 296, păr de capră, 302—303.
 păretar, 111, 300.
 părpăriță, pîrpăriță, 329.
 păsat, 327.
 păstrăv, 251.
 pătuiag, 198.
 pățul, 115, 198, 213.
 pătură, 297.
 pene de fier, 377, 380.
 pepeni, 168.

pesteman, 309.
 pești, pescuit, 253—267.
 piepteni, 290.
 piatră de construcții, 373—374, de var, 378—379, de moară, 375—378.
 pictură pe lemn și sticlă, 432—433.
 pielărit, 402—409.
 pieptar, 408.
 pietrărit, 373—381.
 pimniță, 115, 198—199.
 pin, 371.
 pirogravură, 369.
 pirostriei, 109.
 pisălogi, 348.
 pistritor, 369, 413.
 piuă de mină, 343, piuă de ulei, 344—349, piuă de pănură, 394, 396—401.
 pivniță, 95, 97.
 pivot, 341.
 pîine, 284—285.
 pîlnie, 197.
 pînză, 295.
 pînzături, 311.
 pîrloagă, 138.
 plasă de pescuit, 259—261, 263—265, plasă de răslogi, 230.
 plante cultivate, 151—169, plante spontane alimentare, 277—278, coloranți vegetali, 278—279, plante medicinale, 280—281.
 pleavă, 159—160.
 ploată, 109.
 plocău, 264.
 plașcă, 265.
 plug cu corman fix 149—150, plug cu corman schimbător, 148—149, dublu, 150.
 plugușor, 153.
 plută, plutărit, 438.
 poartă, 77, poarta țarinii, 52, 136.
 podgorie, munci, 291—292.
 podișor, 112.
 poiată, 118, 211.
 polată, 67, 94, 211.
 poloboc, 197, polobocel, 250.
 polog, 156—157.
 poncho, 310.
 popușoi, 160—163.

- porc, porcine, 239—240.
 porcușori, 157.
 povarnă, 180.
 povidlă, povîrlă, 180.
 praf de pușcă, 402.
 prășit, 162.
 prăștilă, 162.
 presă de ulei, 350—354, de ceară, 294; de struguri, 195—197.
 preslugă, 427.
 prichici, 109.
 pridvor, 95, 123.
 prijiitoare, 313.
 prișnel, 334.
 prispă, 90.
 proboadă, 310.
 pronaos, 120—121.
 prostovol, 265—266.
 protap, 341—342.
 prun, 177.
 puitori, 161.
 pupi, 413.
 pur, 165, 167.
 putină, 235.
 puzderii, 290.

 rachiu, 180.
 rariță, 162.
 ratoș, 125—126.
 răghie, 227.
 răsărită, 165.
 răscol, 232.
 răsturnătoare, 149.
 rășchitor, 293.
 rășină, 371—372.
 răvac, 193.
 război de țesut vertical, 287; război de țesut orizontal, 287, 293.
 război de țesut rogojini, 431.
 ridicător, 329.
 rindea, 368.
 rîșniță, 328, 426.
 roame, 429.
 roată, rotărit, 365—368.
 roată de olărit, 382—383.
 rochie, 302, 304.
 rociu, 261.
 rogojinari, 431.

 roiniță, 248.
 rudar, 359.
 runcui, 47.

 sac de pescuit, 260, 261, 263, sac de vie, 194.
 sagii, 222.
 sanie, 436, sanie de îmblătit, 160.
 sapă, săpat, 162—163.
 sare, 437.
 sarică, 300.
 sat, 45, tipuri de sate, 58—65.
 săgeți de pive, 346, de șteampuri, 428—429.
 sălașe, 213.
 scafă, 407.
 scaun de cioplit doage, șindrili, 363, 365, 367, de spălat aur, 424—425.
 scărmanat, 296.
 scîlcează, 260.
 scoartă, 298—299.
 scoartă de tăbăcit, 423.
 scobar, 254, 261.
 scripete, 348—349.
 scrumbie, 265.
 scutar, 220.
 secară, 155.
 seceră, 156.
 seu, 227.
 sfredel, 366, de minerit, 428.
 silitră, 270—271.
 sîrnic, 263.
 slănină, 227.
 smalț, 385.
 snop, 157.
 sobă, 108—109, sobă oarbă, 94.
 somn, 262, 265.
 spată, spătărit, 294, 369.
 staul, 211, staul mutător, 230—232.
 staur, 142.
 stelaj, 112.
 stîină, 232—234, de vaci, 234, mixtă, 234, mărginească, 233, vrînceană, 233—234, bîrsănească, 234, stîina brînzei, 234, stîina țoalelor, 233.
 stîinjeni, stîinjenari, 361.
 stog, 157.
 stogoșă, 241.

- strai, 298.
 strigarea peste sat, 434.
 strigoi, 291.
 strung, 366.
 strungă, 230—231, 234.
 stuf, 104—105.
 stup, 244—245.
 sucitură, 312.
 sul, 293, 294.
 surlă, 210.
 suveică, 294.
 suvintea, suvintrii, 296.
 șaitroc, 425, 429.
 șalău, 265.
 șaiac, 302.
 șindrilă, șindrilărit, 363—365, 105.
 șistori, 333.
 știță, 105, 363, 365.
 șoim, 271.
 șopru, 231.
 șoși, 100.
 șteamp aurifer, 422—423, 426—430.
 ștergar, 295.
 știază, 397.
 șură, 115—118, 213—214.
 șură de snopi, 157.
 șut, 428.
 tablă, 106.
 talpă, 404.
 talpa plugului, 148.
 targă, 91.
 tăbăcar, tăbăcărit, 402—405.
 tăietură, 47.
 tăvălug, 160.
 teară, 293.
 teasc de ceară, 294, de ulei 350—353, de struguri, 195—197.
 telemea, 235.
 temelie, 98.
 teoc de rășină, 372.
 terebentină, 373.
 tindă, 91—95.
 tindeică, 287.
 titirez, 328.
 tînaplărit, 365.
 tînguri, 438—439.
 tîrlă, tîrlaş, 54, 211, 229.
 tîrbă, 344.
 tîrboc, 266.
 tîrnaț, 89.
 tîrnog, 262.
 tîrîtoare, 263.
 tîrșiță, 144.
 tocălie, 325.
 tocilă, 378.
 toloacă, 138.
 topilă, 289.
 tovărășii, 222.
 traistă, trăistărit, 302—303.
 transhumanță simplă, 219, dublă, 220.
 trapă, 355.
 treierat, 159—160.
 trestie, 103—105.
 trestie-fitul, 427.
 troc de lapte, 233, troc de ales aurul, 425, 429.
 tulei, 163.
 tulnic, 434.
 turmă, 207, 219, 221.
 țăpină, țăpinar, 361.
 țarc, 232.
 țarină, 136—138.
 țăpoaica, 262.
 țelină, 139—140.
 țest de lut, 284, de piatră, 284, de fontă, 285.
 țigaie, 241.
 țiglă, 106.
 țol, 298.
 țăoandră, 314.
 țuică, 180—181.
 țurcană, 240.
 țuțuieni, 233.
 ulei, 164—165.
 uluci, 100.
 undiță, 255—256, 265—266.
 ungureni, 53, 228.
 unt, 233, 286.
 urzoi, urzit, 293.
 usturoi, 166—167.
 usuc, 296.

- val, 340, val la dîrste, 399.
valău, 347, valău pentru aurărit, 429,
 pentru tăbăcit, 403.
var, vărărit, varniță, 378—381.
varză, 167.
vase de lemn, 367—369, vase de lut,
 381—382, din fontă și tablă, 388.
vatră, 107—109.
vatală, 431.
văiagă, 397.
vălătuci, 102.
vălătuc de îmblătit, 160.
vălitoare, 302, 305, 311.
vălug, 333.
văpaiță, 263.
văsărit, 368—369.
vătrai, 109.
vele, 341.
velniță, 180.
vin, 194—197.
vinars, 180.
vinărici, 187.
vine de aur, 426.
visila, 265.
vișin, 183.
vița de vie, 189—190.
vilnic, 317.
viltoare, 397.
vilvă, 354.
vîntălău, 426.
vînturească, vînturat, 159.
virșe, 257—263.
virtej, 325.
vornicie, 224.
voștină, voștinărit, 250.
zadă, 371.
zadie, 309—312.
zăvlecă, 313.
zăcătoare, 193.
zăgilnă, 248.
zeghe, 301.
zidar, 373—375.
zone etnografice, 40—45, de port,
 309—321, economice, 130, pomicole,
 173—174, viticole, 188—189.

CUPRINS

Cuvînt înainte	5
Abrevieri	12

CADRUL GEOGRAFIC ȘI ISTORIC DE FORMARE ȘI DEZVOLTARE A CULTURII POPULARE ROMÂNEȘTI. ZONELE ETNOGRAFICE	13
--	----

AȘEZĂRILE ȘI EVOLUȚIA LOR	45
---------------------------	----

Tipologia satelor românești	58
Tipurile de gospodării	65
Tipurile de case	78
Materiale și tehnici de construcție	98
Interiorul caselor țărănești	107
Construcțiile economice	113
Construcțiile obștești	120

OCUPAȚIILE POPORULUI ROMÂN	127
----------------------------	-----

Agricultura	130
Pomicultura	169
Viticultura	185
Creșterea animalelor	201
Albinăritul	242
Pescuitul	253
Vânătoarea	267
Culesul din natură	276
Ocupațiile casnice	282
Alimentația	283
Prelucrarea fibrelor textile	286
Portul popular	304

INSTALAȚIILE TEHNICE ȘI MEȘTEȘUGURILE ȚĂRÂNEȘTI	322
---	-----

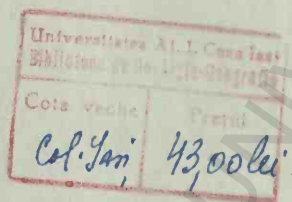
1. Meșteșugurile specializate în prelucrarea produselor agro-alimentare	324
2. Meșteșugurile specializate în prelucrarea lemnului	354
3. Meșteșuguri specializate în pietrărit	373
4. Olăritul	381

5. Meșteșuguri specializate în finisarea țesăturilor de lână și confecționarea îmbrăcăminteii	392
6. Meșteșuguri specializate în prelucrarea pieilor	402
7. Fierăritul	409
8. Aurăritul	416
9. Alte meșteșuguri	430
COMUNICAȚII DE TRANSPORTURI	434
SCHIMBURI, COMERȚ	438
LISTA FIGURILOR ÎN LIMBA ENGLEZĂ	441
REZUMAT ÎN LIMBA ENGLEZĂ	447
INDICELE PRINCIPALILOR TERMENI ETNOGRAFICI	453

CONTENTS

Foreword	5
List of abbreviations	12
GEOGRAPHICAL AND HISTORICAL BACKGROUND OF THE DEVELOPMENT OF ROMANIAN FOLK CULTURE.	
ETHNOGRAPHIC ZONES	13
SETTLEMENTS AND THEIR DEVELOPMENT	45
Romanian village types	58
Homestead types	65
Dwelling types	78
Building materials and techniques	98
The interior of peasants' houses	107
Economic structures	113
Public buildings	120
THE OCCUPATION AND SUBSISTENCE TYPES OF THE ROMANIAN PEOPLE	
Agriculture	130
Fruit growing	169
Wine growing	185
Stock breeding	201
Beekeeping	242
Fishing	253
Hunting	267
Gathering	276
Household skills	282
Food	283
Textiles	286
Folk costumes	304
TECHNICAL EQUIPMENTS AND PEASANTS' TRADES	
1. Trades specialized in agro-alimentary produce	324
2. Trades specialized in wood working	354
3. Trades specialized in leather goods	373

4. Pottery	381
5. Trades specialized in wool weaving and clothing	392
6. Trades specialized in hides	402
7. Smithery	409
8. Gold processing	416
9. Other trades	430
COMMUNICATION. TRANSPORTATION	434
COMMERCE	438
 SUMMARY IN ENGLISH	 441
LIST OF FIGURES IN ENGLISH	447
INDEX OF ETHNOGRAPHICAL TERMS	453

Redactor: DORU OLTEANU
Tehnoredactor: CONSTANTIN RUSU

Apărut: 1978. Bun de tipar: 20.III.1978
Comanda nr. : 1529. Coli de tipar: 29,25+40 planșe
Tiraj: 4840+90 ex. S.P. legate 1/1. Hirtie scris
I A 70×100/49 tratată grad de alb 88%
Format 16/70×100

Tiparul executat sub comanda nr. 1200 la
Întreprinderea poligrafică Brașov
Str. Zizinului nr. 110
Republica Socialistă România

